

НАУКОВІ ПРАЦІ НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 42

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2016

Рецензенти:

С. Т. Шабат-Савка, доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;
Е. С. Соловей, доктор філологічних наук, член Українського центру Міжнародного ПЕН-клубу

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №15 від 01.12.2016 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С. Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **О. С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **О. В. Галайбіда**, кандидат філологічних наук, доцент; **В. О. Казимір**, кандидат філологічних наук, доцент; **О. В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Б. О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **М. Г. Кудрявцев**, доктор філологічних наук, професор; **В. С. Кшевецький**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **Ю. О. Маркітантов**, кандидат філологічних наук, професор (відповідальний секретар); **А. А. Марчишина**, кандидат філологічних наук, доцент; **Л. М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г. Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **А. С. Попович**, кандидат філологічних наук, професор; **О. А. Рарицький**, кандидат філологічних наук, доцент; **П. Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словаччина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А. В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б. П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристина Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І. В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **О. С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В. І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н. М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О. О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словаччина).

НЗ4 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 42. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. – 276 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових робіт вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80: 001(045)
ББК 80

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 820 від 11.07. 2016 року)

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ No14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKY
IVAN OHIYENKO
NATIONAL UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 42

Kamianets-Podilsky
«Aksioma»
2016

Reviewers:

S. T. Shabat-Savka, Doctor of Philology, Professor of Modern Ukrainian language department of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

E. S. Solovei, Doctor of Philology, member of Ukrainian Centre PEN International NGO

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiienko National University
(protocol №15 of 01.12.2016)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; *O.S. Volkovynskiy*, Doctor of Philology, Professor; *O.V. Halaibida*, Candidate of Philology, Associate Professor; *V.O. Kazymir*, Candidate of Philology, Associate Professor; *O.V. Keba*, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); *B.O. Kovalenko*, Candidate of Philology, Associate Professor; *M.H. Kudriavtsev*, Doctor of Philology, Professor; *V.S. Kshevetskiy*, Candidate of Philology, Associate Professor; *Arkadii Mazhets*, Doctor Habilitatus, Professor of the Yan Dluhosh Acedemy in Chenstokhov (Poland); *Yu.O. Markitantov*, Candidate of Philology, Professor (Assistant Editor); *A.A. Marchyshyna*, Candidate of Philology, Associate Professor; *L.M. Marchuk*, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); *H.I. Nasmynchuk*, Candidate of Philology, Professor; *A.S. Popovych*, Candidate of Philology, Professor; *O.A. Rarytskiy*, Candidate of Philology, Associate Professor; *P.L. Shulyk*, Candidate of Philology, Professor; *Emilia Yanihora*, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzhomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urshulia Hrutsa-Monsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in Zheshiv University (Zheshiv, Poland); *A.V. Zhukov*, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); *B.P. Ivaniuk*, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); *Danuta Krystyna Mazhets*, Doctor Habilitatus, Professor of the Yan Dluhosh Academy in Chenstokhov (Chenstokhov, Poland); *I.V. Ostapenko*, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskiy national University (Simferopol, Ukraine); *V.I. Sylantieva*, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); *N.M. Solohub*, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); *O.O. Taranenko*, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Lingvistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); *Anton Fabiiian*, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohiienko National University: Philological Sciences. Issue 42.** – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2016. – 276 p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80: 001(045)
LBC 80

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as
«The scientific papers of Kamianets – Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

The collection is put on the List of Ukrainian scientific professional editions in philological sciences
(The Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine №820 from 11.07.2016)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

УДК 821.161.2.09

Абрамович С.Д.

ЛІРИЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКОГО ДИСКУРСУ В ПОЕЗІЇ ТАМАРИ СЕВЕРНЮК

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Організація мовного коду в комунікації починається з цілеспрямованого мовного ініціатора комунікаційного акту. У поетичному слові цей монолог не вимагає формальної відповіді й набуває діалогічного резонансу виключно в суспільному сприйнятті, цитуванні, критиці тощо. Історія літератури знає випадки цілковитого нерозуміння великого поета сучасниками або ще «ненародженими» нащадками, через те, що він звертався до конгеніального «читача-друга», якого в принципі тим більш важко знайти й серед сучасників, й серед наступних поколінь, чим поет оригінальніший і талановитіший. Успіх же у сьогоднішніх читачів часто визначається тим, до якої саме аудиторії поет адресується, яким чином організує систему індивідуальних, загальнонаціональних та космополітичних компонентів мовної комунікації, котрі мають свій соціолінгвістично-прагматичний вимір.

В Україні не перестає бути актуальною проблема національно-культурної само ідентифікації. Тому важливо осягнути ту систему мовно-естетичних знаків національної культури, які формуються на наших очах і «існують як синтез індивідуального й суспільно-соціального, експліцитного та імпліцитного; вони пов'язані з естетичною функцією мови безпосередньо через сферу художньо-словесної творчості...» [1, 19]. До таких знаків можна віднести дискурс поетичного тексту, який може бути молитовним, суспільно-громадським, медитаційно-сповідальним тощо.

Нашою метою є показати ситуацію на конкретному прикладі. Так, у новій книжці поезій Т. Севернюк «Коли задихається серце, очі вбирають світ...» спрямованість і пафос авторки, відомої своєю активною громадянською позицією, не потребує коментарів. Але громадянський дискурс тут реалізується доволі своєрідно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретико-методологічну базу дослідження становлять розвідки відомих сучасних українських вчених, які розглядають найважливіші моменти проблеми, які ми тут згадаємо у вибірково-репрезентативному ракурсі. Так, С. Єрмоленко окреслює сучасні мовні стратегії особистості наступним чином: «кожна мовна особистість у спілкуванні наділена комунікативними, соціальними і психологічними ролями, сукупність яких створює варіанти мовної поведінки, що втілюються в нескінченній розмаїтості висловлень і текстів» [2, 41]. Є. Сверстюк зазначає, що «адже «наш народ – був проведений через чорну зону знесилення, відчуження од себе. Це було також збіднення почуттів, уяви, духовного життя» [4, 17]. Що ж конкретно до книги Т. Севернюк, то на неї відгукнувся поки що лише один вчений, який зазначив тут незвичну ліричну сугестивність: «Немало рядків книжки пройняті журним болом, наче проболеним благанням і водночас вістунством на добро, на оцасливлені путі» [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У нашу кричущу «навколоекранну» епоху Т. Севернюк – поет, який розмовляє зі своїм читачем довірливо, як зі старим другом, стиха, ніколи не підвищуючи голосу, але ж кожний, хто звик звертатися до людей, знає, що саме цей прийом дозволяє краще донести свою думку та повернути найпильнішу увагу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Матерія її віршів насичена півтонами, які невловимо перетворюються на прозорість, вона, ця матерія жива й рухається – тіннями, туманом, тишею, безмов'ям. Усе це тонко й вишукано закарбувалося на сторінках її нової книги: «Проломний морок схід заланцював», «Мушу», «Огорніть туманами світ», «Чомусь...» та числ. ін.

Той, кого бодай раз обпекли живим вогнем її вірші, що увібрали в себе любов, жаль, принади та перепони нашої людської долі, звук яких тремтить і тоне у повітрі, розсипаючись тисячами блискучих образів-кристалів, вже ніколи не залишиться байдужим до нового осягнення поета. І, відкриваючи нову збірку, затамовуєш подих у передчутті, що вони, твої друзі вірші, причаїлися саме тут – і з ними знову розділиш радість та смуток. І передчуття тебе не обмане.

Заглядає місяць у вікно,
І в кімнаті наче срібло грає.

Те, що мала вчора і давно –
Не зникає десь над виднокраєм.

Щось при світлі тихо шепотить...
І тривожно за кімнатну душу,
До якої темно рветься мить
Та, що я її спиняти мушу [5, 18].

Водночас ця рухлива й оповита серпанками недовомленості прозорість може раптом налитися вогнем, стати пекучою, болісною – особливо коли поет пише про те, що пережила Україна протягом останніх двох років. Ледве утримуючи сльози, читаєш вірш «АТО...», побудований на ретельно виписаних, і водночас терпкувато «густих», немов у акмеїстів, образах, й оті розтерзані й припорошені мертвим, білим снігом степи, отой скляний переляк в дитячих очах та скиглення переляканих щенят залишаються з тобою назавжди. Ніби війна зазирнула у твоє вікно....

Чи можна мовчати, як землю калічать,
А діти при смерті живій вже не плачуть?
А дні, перерізані чорною ніччю,
Нічого й нікого, крім крові, не бачать.
Що сіяти в ґрунт, де лиш мертве залізо,
Хто сіяти буде й чекати на сходи?
Мовчання в годину погромливо-грізну
Це – зрада своєї ж землі і народу [5, 31].

Людина, яка тільки-но знайомиться з поетом Тамарою Севернюк, може сприйняти її вірші як зойк світової скорботи – адже тут постійно лунають теми розлуки, сумної долі, непоправних помилок, смерті. Втім, пригадуються слова Л. Толстого, який говорив: хто навчився думати – думає про смерть. Та й при ближчому знайомстві читачеві стає зрозуміло, що лірика Т. Севернюк насправді – зовсім не песимістична: хіба можуть трагедії земного бути вести в нікуди, якщо є «Той, хто там, звідкіль все видно й чути», й, попри все, «Пливуть століття, вплетені в надію» («Печать покори – спадщина покари»). Взагалі релігійно-біблійна тематика цієї збірки мала би стати окремим об'єктом літературознавчого аналізу, неможливого в рамках малої рецензії. Який, однак, крок: колись авторка дуже скептично ставилася до цих речей! Що ж, ніхто не прийде до Бога, й навіть той, хто б дуже того домагався, поки Отець Небесний не простягне до нього своєї правиці. Відзначимо лише, що автор не тільки особисто постійно відчуває присутність Всевишнього, але й вміє донести цю ноту до читача, постійно нагадуючи, що «не хлібом єдиним»... Біблійні алюзії та ремінісценції пронизують рядки її поезій, мов сонячні промінні хмарний день. І тут вже – не саме лише терпке земне кохання, але й та любов в християнському сенсі слова, на якій ще тримається наш збитий зі щляху й пантелику світ («Так любити в житті неможливо»).

Водночас йдеться переважно не про якісь там «традиційні образи» чи «ремінісценції, що вже добряче намуляло душу. Йдеться про запозичення частки живого духу віри, що визначає суголосся вірша й біблійного інтертексту, й при цьому неповторно оригінальні живість авторського почуття й невимушеність виразу невід'ємні від трагічного сумніву, від споконвічного екзистенціального волення до Бога про справедливість:

Боже, Боже! Чом же Ти німуєш?
Задаремні всіх молінь плачі...
Та невже і справді Ти не чуєш,
Як Твою ж любов січуть мечі? [5, 115].

Справжнього поета не може бути без культурного контексту. І тут не йдеться про вимучену, узятую напрокат й мозаїчно вмонтовану в тканину вірша цитату, покликану підкреслити «ерудованість» автора. Культурне підґрунтя виринає з-під рядків вірша невимушено, разом з подихом, часом надаючи словам справжнього космічного виміру. Різні епохи та постаті живими обличчями вплітаються у плін ліричного сюжету: Авель і Каїн («Ці лукаві плачі в непристойностях гри»), Ікар («Довічна загадка у всіх»), Франко («Ілюзії»), Ван Гог («Два черевики»), Бодлер («І досі не зірвані квіти Бодлера») та числ. ін.

Т. Севернюк – поет флігранного слова та несподіваних образів. «Заціпеніло плакали сліди... // Самого Бога...» («Я там була, куди живі не ходять»). Хто, крім неї, міг би подарувати нам такий кут зору, вимірюючи наше буття масштабом Універсуму? Яким вишуканим й багаточаровим є образ у вірші «Ілюзії»: «Зів'яле листя» часу опадає, // «Із днів журби» злітає рій надій». Рядки її поезій дарують не тільки багатогранну палітру емоційних переживань, але й закликають до роздумів. Навіть ті її вірші, які ми за шкільною програмою класифікували би як «пейзажу лірику», при більш уважному читанні виявляються радше філософсько-медитативною

поезією, сповненою символіки, де, скажімо, навіть сніг має свою «філософію», «Віддавши білу кров // Для зерен воскресіння» («Філософія снігу»):

Він з'явився звідтіль,
 Де синню вись цвіте,
 І доки досягав
 Землі і легким падінні,
 Збілів...
 А все на ній сіяло: сніг іде!
 На білу кров його
 Чекало жнив коріння [5, 40].

Збірка, в цілому прекрасно видана, дарує й неабияку зорову насолоду, рідкісну в наше століття кітчу. І, в першу чергу, це графіка нашого славетного митця Р. Лекалова, яка звучить в унісон поезіям і є не просто гармонійним доповненням збірки, як це іноді буває (хоча, до речі, й це не надто часто трапляється), але самостійним митецьким світом. Її хочеться роздивлятися знову й знову, і кожний малюнок, при блискучій стилістичній єдності всієї сюїти, наповнений власною бурхливою емоцією й напруженою думкою. Якщо образотворче мистецтво може бути філософським, то перед нами – один з найкращих зразків ситуації. Витончена, ажурна чорно-біла гама – як клавіші роялю самого життя, і ти чуєш його мелодію, зачаровано вдивляючись у тонко звите силуетно-графічне мереживо, на яке чудодійно перетворено плин дерев, галявин, кущів, доріг. Усе це гранично просте, але водночас – ніколи до кінця не буде збагненним, як і поезії, що їх оті малюнки покликані переключити в зоровий вимір. Це – немов якийсь духовний рентген, силові лінії буття, котрі згустилися в невід'ємні одне від одного орнамент друкованих рядків і орнамент вишуканого малюнка.

Або, як пише Т. Севернюк: *Все – тїнь і світло, світло і тїнь. А ми – лиш простір між ними...*

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, ми спостерігаємо в новій книзі Т. Севернюк значне ускладнення способу організації громадянського дискурсу поетичного слова шляхом граничного усунення дистанції між автором і реципієнтом поезії, іншими словами – інтенсивну ліризацію тексту.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки національної культури / Світлана Яківна Єрмоленко // Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
2. Ісаєвич Я. Мовний код культури / Ярослав Дмитрович Ісаєвич // Вісник Національної Академії наук України. – 2000. – № 3. – С. 41–54.
3. Качкан В., академік. Коли серце – на поклик душі / Володимир Качкан. – Інтернет-версія газети «Галичина»: Електронний ресурс. – Режим доступу: www.galychyna.if.ua/articles/.../koli-serce-na-pokliku-dushi/.
4. Сверстюк Є. На святі надій / Є. Сверстюк. – К.: Наша віра, 1999. – 784 с.
5. Севернюк Т. Коли задихається серце. очі вбирають світ... / Т. Севернюк. – Чернівці: Бу-крек, 2015. – 248 с.

Анотація. Проаналізовано специфіку художньої організації комунікаційного акту в новій книжці поезій Т. Севернюк «Коли задихається серце, очі вбирають світ...», в якій громадянський дискурс експресивно «ліризується» у сфері авторського монологу, що адресований «читачеві-другу».

Ключові слова: поетичний монолог, читач, дискурс, національна само-ідентифікація.

Summary. The article shows that organization of the verbal code in the poetry belongs to the author, and dialog with reader response only in public perception. The author's success is determined by the way of the organization the components of verbal communication with their sociolinguistic and pragmatic dimension. The modern Ukrainian poet must understand the language and the system of aesthetic symbols of national culture that exist as a synthesis of individual and social, explicit and implicit. This particular discourse attributed the poetic text. The specifics of artistic communication act in a new book of poetry by T. Severnyuk «When choking heart, eyes absorb light ...» is the civic discourse realized quite peculiar. Author of this article show that in Severnyuk's lyric poems, with all civil pathos, are saturated halftone shades of feeling. There are the Biblical allusions and reminiscences inseparable from the existential cry to God for justice. The new T. Severnyuk's book is the signification of the Poet's way of civil discourse by eliminating the maximum distance between the author and the recipient. There were also the masterpiece graphics by R. Lekalov that seamlessly blended into the book as a landscapes saturated by lyricism.

Key words: poetic monologue, the reader, discourse, national self-identification.

Отримано: 14.10.2016 р.

ЭПИТЕТ КАК СРЕДСТВО СИМВОЛИЗАЦИИ ОБРАЗА ДОРОГИ В «МЕРТВЫХ ДУШАХ» Н. ГОГОЛЯ И «ВОЛШЕБНОМ ФОНАРЕ» Ю. КРАШЕВСКОГО

О символизации образа дороги, функционирующего в произведениях «Мертвые души» Н. Гоголя и «Волшебный фонарь» Ю. Крашевского, в литературоведении уже упоминалось не единожды. Среди прочих, стоит упомянуть Андрея Белого [2], В. Виноградова [3], Е. Смирнову [5], В. Шенрока [5] и др. Тем не менее, роль эпитета в символизации образа дороги иллюстрируется недостаточно. Цель этого исследования: определить роль и функции эпитета в процессе символизации этого образа. Актуальность избранной темы подтверждается ассоциативным потенциалом образа дороги, обусловленным созданием связей между представленными в образе явлениями.

Дорога – образ-символ, вариативный в плане трактовки. В «Мертвых душах» образ дороги воспринимается реципиентом как маршрут путешествия и жизненный путь. Образ дороги символизирует и такие процессы: движение, поиск, испытание, обновление. Кроме того, для обозначения понятия «дорога» в тексте произведения употребляются лексемы «путь», «путешествие», «езда», «движение», «дорога».

Образ дороги имплицитно возникает перед реципиентом с первых строк поэмы «Мертвые души». Можно сказать, что он у начала поэмы. «В ворота гостиницы губернского города NN въехала довольно красивая рессорная небольшая бричка...» [4, 7]. Образом дороги поэма и завершается: «Русь, куда ж несешься ты, дай ответ?.. Летит мимо всё, что ни есть на земле, и, косясь, протараниваются и дают ей дорогу другие народы и государства» [4, 247].

Но это две разные дороги. В начале поэмы, это дорога одного человека, конкретного персонажа – Павла Ивановича Чичикова. В конце – это дорога целого государства, России, и даже больше, – дорога человечества. Здесь перед читателем метафорический образ, олицетворяющий ход всей истории.

С толкованием значения дорога-маршрут тесно связаны следующие понятия: *путник, дорога, тройка*. «Опять осталась дорога, бричка, тройка знакомых читателю лошадей, Селифан, Чичиков» [4, 92]. В отрывках, иллюстрирующих это значение, эпитеты часто исполняют роль реалистического уточнения. К примеру, «один только сильный удар грома заставил его очнуться и посмотреть вокруг себя; все небо было совершенно обложено тучами, и пыльная почтовая дорога опрыскалась каплями дождя» [4, 41] или «потому что теперь дорога ухабиستا, шибень такой везде пошел» [4, 216]. Эпитеты *пыльная, почтовая, ухабиستا* дают объектно-материальную оценку анализируемого образа; с их помощью происходит процесс актуализации его внутренней формы.

Чтобы реципиент мог отчетливее проектировать образ дороги, автор использует эпитеты в составе сравнения, например, «дороги расплзались во все стороны, как пойманные раки, когда их высыплют из мешка» [4, 60], таким образом, апеллируя к опыту читателя.

В тексте поэмы посредством эпитета происходит и метафоризация образа дороги. Например, *дорога опрыскалась каплями дождя, только дрогнула дорога, летит вся дорога*. Метафора – это средство воздействия на реципиент текста, она вызывает эмоциональную реакцию последнего на изображаемый предмет, а также исполняет эмфатично-экспрессивную функцию. Метафора усиливает образность и символизацию дороги.

Говоря об указанном образе, как о символе жизненного пути, подразумевается жизнь главного героя произведения, Павла Ивановича Чичикова, народа или целого государства и жизненный путь самого автора. Чичиков характеризуется следующим отрывком, который описывает его жизненный путь, «но при всем том *трудна* была его дорога (по службе – примечание О. Г.)» [4, 229]. В тексте «Мертвых душ» не раз упоминается, что жизнь и путь по службе Чичикова сложные. Ввиду неблагородного происхождения, главный герой поэмы должен был добиваться всего сам, соответственно и дорога к успеху в карьере нелегка. Случались неудачи, и Чичикову приходилось начинать все заново. Показательны следующие слова «зацепил – поволок, сорвалось – не спрашивай. Плачем горю не пособить, нужно дело делать» [4, 233]. Отобразив позицию Павла Ивановича, этот фрагмент становится ключом к пониманию его жизненной философии. Можем трактовать их следующим образом: нечего жалеть о произошедшем и терять попусту время, нужно продолжать работать дальше.

Символическим является и падение Чичикова в грязь, когда он пытается отыскать дорогу к Собакевичу темной, дождливой ночью, а пьяный Селифан опрокинул бричку. Следующий отрыв-

вок усложнен метафорами и повтором, «*дождь, однако же, казалось, зарядил надолго. Лежавшая на дороге пыль быстро замесилась в грязь... Засим начал он (Селифан – прим О.Г.) слегка поворачивать бричку, поворачивал, поворачивал и наконец выворотил ее совершенно на бок. Чичиков и руками и ногами шлепнулся в грязь*» [4, 42]. Этот отрывок из поэмы построен на оппозиции тезис-антитезис, *дождю* противопоставляется *грязь*, сначала указывается, что Селифан бричку поворачивает *слегка*, далее она оказывается *совершенно* вывороченной набок. Падение это символизирует будущее разоблачение Чичикова в губернском городе, падение его авторитета среди чиновников, развенчание его имиджа «благонамеренного человека».

Дорога является тем, что связывает помещиков, изображенных в поэме. Гоголь описывает их жизнь и быт, передавая при этом атмосферу неподвижности, духовной косности, неповоротливости мышления и образа жизни. Чичиков, в отличие от других персонажей, изображен в дороге, в движении, «в поиске».

Вначале Чичиков не может отыскать дороги к Манилову. По пути к Собакевичу Павел Иванович почуствовал, что «они своротили с дороги» [4, 42]. Прощаясь с Коробочкой, он спрашивает ее, «как добратся до большой дороги» [4, 57]. Уехав от Собакевича, Чичиков спрашивает мужика, как найти дорогу к Плюшкину. Создается впечатление, что герой плутает, не может найти верной дороги в жизни. Путь Чичикова – это путь его заблуждений, ошибок. Стало быть, Н. Гоголь оставляет для героя возможность нравственного просветления.

Анализируя дорогу, как символ пути государства, вернемся к уже упомянутому описанию этого образа-символа, который предлагается читателю в последней, одиннадцатой, главе поэмы, «*Не так ли и ты, Русь, что бойкая необгонимая тройка, несешься? Дымом дымится под тобою дорога, гремят мосты, всё отстает и остается позади... Что значит это наводящее ужас движение? и что за неведомая сила заключена в сих неведомых светом конях?.. Русь, куда ж несешься ты, дай ответ? Не дает ответа. Чудным звоном заливаются колокольчик; гремит и становится ветром разорванный в куски воздух; летит мимо всё, что ни есть на земли, и косясь поворачиваются и дают ей дорогу другие народы и государства*» [4, 247]. Русь сравнивается с тройкой коней, которые мчатся по дороге. Эпитеты *бойкая необгонимая* выражают авторскую оценку образа, кроме того, движение их *наводящее ужас*, и как следствие все уступают этой тройке дорогу. Вышеупомянутую метафоризацию видим и в следующем отрывке из описания *дымом дымится под тобою дорога*, также определяем аллитерацию на *д* и *б*, что аудиально напоминает эффект передвижения брички/кареты по дороге. Метафора здесь исполняет стилеобразующую функцию.

Рассматривая образ дороги, как символ жизненного пути автора, обратимся к следующему отрывку из поэмы, в котором Н. Гоголь сравнивает два типа писателей. К первому он относит авторов, описывающих неординарных персонажей, которые являют «*высокое достоинство человека*» [4, 133]. Для характеристики такого рода писателей употребляется эпитет *счастлив*. Далее указывается, что его именуют *великим всемирным* поэтом, он также сравнивается с орлом, парящим высоко над всеми другими гениями мира. В продолжении отрывка отмечается, что Н. Гоголь себя к таковым не относит и, раз он принялся изображать персонажей греховных и земных, его удел совсем другой. Дорога такого писателя *земная, подчас горькая и скучная*. Здесь эпитеты указывают на контраст между образами, которые сравниваются. Эпитеты идентифицируют отличительные моменты в их характере.

В романе «Волшебный фонарь» Ю. Крашевского прослеживается дуализм в возможной трактовке образа дороги. Этот образ символизирует маршрут путешествия или выбор, как решение (потенциальное или действительное) героя произведения.

Проанализируем образ дороги, как символ маршрута путешествия. В тексте романа встречаются следующие отрывки, в которых фигурирует этот образ: «*droga popsula się zupełnie w kilku godzinach, jak to bywa na Wołyniu*» [7, 75], «*na ostatniej stacji przed Kijowem wzgórze przerżnięte drogą zapowiada góry, na których zbudowany Kijów*» [7, 136], «*zatrzymała się właśnie dla ślicznego ostu szafirowego, rosnącego nad drogą*» [7, 72]. В первом примере, происходит обращение к опыту реципиента, наблюдаем типизацию образа. Процесс символизации образа дороги и ассоциации его с маршрутом путешествия, происходит посредством эпитета, хотя отметим, что автор редко «напрямую» характеризует этот образ, чаще информацию о нем реципиент узнает из косвенной характеристики, как во втором и третьем примере. Эпитеты в приведенных отрывках детализируют образ дороги. То есть они дают прагматическую оценку этого образа.

Говоря о дороге, как символе выбора, отметим, эпитеты иллюстрируют его специфику. В романе Ю. Крашевский обращал внимание на быт изображаемой действительности. Анализируя образ дороги, как символ выбора, обращаем внимание и на то, что здесь быт находится «в стороне» от ассоциации дорога-путь, главный герой и переломные события его жизни – вне быта.

Станислав только наблюдает быт, иногда вторгается в него, но по существу его действия бытом не определяются. Герой сам переживает исключительно вне-бытовые происшествия, по М. Бахтину определяемые рядом: вина – наказание – искупление – блаженство [1]. По тексту романа, Станислав чувствует себя виноватым, за то, что по окончании обучения в Германии, он чужой в родной стране: «*Otóż, jadę wprost z uniwersytetu, z podróży, skończywszy edukację tak, że w kraju jestem jak obcy i do niczego niezdatny*» [7, 9]. Эпитет *obcy* в составе сравнения идентифицирует переживания героя, а эпитетная структура *do niczego niezdatny* определяет, степень этих переживаний. Станислав не просто непригоден, он непригоден ни к чему. В его оправдание в тексте присутствует такой отрывок «*wychodząc ze szkół, z uniwersytetu, syn obywatelski nie ma przed sobą wyznaczonej drogi, nie jest specjalnie niczym*» [7, 189]. Эпитетная структура *wyznaczonej drogi* обладает смысловым содержанием «*определенная дорога*». Это может быть известная, утвержденная или несомненная дорога, главный герой романа принадлежит к числу тех, чей путь иной.

Ю. Крашевский в «Волшебном фонаре» задается вопросом направленности, цели дороги. В тексте предполагается, что необдуманная дорога не принесет путешественнику ничего, кроме горести. Проектируя это на трактовку дороги как образа-символа выбора, обратимся к примеру «*nigdy nie rachuję na jutro, nie układam planów na dal, teraz mniej niż kiedykolwiek. I lepiejże, powiedz mi, z planami, z nadziejami, z wymarzoną przyszłością? To tylko droga do zawodów*» [7, 102]. В результате такой позиции, выбор главного героя, Станислава стает для него потрясением и разочарованием.

Из следующего отрывка видим, что выбор этой дороги действительно может вести к новым огорчениям в жизни, а не к решению проблемы главного героя «*jestże to miłość, miłość znowu? Droga do nowego zawodu, do nowych smutków*» [7, 60]. Объясняется это тем, что Станислав полюбил замужнюю женщину и быть вместе влюбленные не могут. Выделяем ряд понятий, которые иллюстрируют интерпретацию ситуации *miłość-droga-zawód-smutek* (любовь-дорога-грусть-печаль). Среди этих понятий, эпитеты употребляются автором только для характеристики грусти и печали. Эпитет *nowego-nowych* предполагает, что печали ранее неизведанные, а повтор акцентирует внимание реципиента на этом. Таким образом, усиливается эмфатичность текста.

Искуплением и очищением для Станислава стает смерть возлюбленной – Юлии и душевные страдания, которые за ней следуют.

Подытоживая, отметим, что план содержания образа дороги, функционирующего в «Мертвых душах» Н. Гоголя, спектрально богаче. В поэме, этот образ символизирует такие процессы: движение, поиск, испытание, обновление. Эпитеты в процессе символизации образа дороги исполняют эмфатично-экспрессивную функцию. Происходит универсализация образа. Эпитеты дают материальную оценку образа-символа и входят в состав метафор, исполняя стилиобразующую функцию.

Дорога – образ-символ, вариативный в плане трактовки. Посредством эпитета в поэме Н. Гоголя актуализируется внутренняя форма образа. Следовательно, именно эпитеты являются «ключом» к адекватному прочтению эпитетных структур, функционирующих в тексте поэмы. Также, эпитеты способствуют восприятию ряда ассоциативных образов, которые символизирует дорога.

В поэме «Мертвые души» образ дороги символизирует маршрут путешествия, а также – жизненный путь. Проявлением универсализации образа является и то, что в этом произведении дорога отождествляется с дорогой целого государства. Образ дороги символизирует и такие процессы: движение, поиск, испытание, обновление. Для обозначения понятия «дорога» в тексте произведения употребляются лексемы «путь», «путешествие», «езда», «движение», «дорога».

В романе «Волшебный фонарь» Ю. Крашевского прослеживаем дуализм в понимании образа дороги. Этот образ двойственен в возможной трактовке, он символизирует маршрут путешествия или выбор. При описании дороги автор обращается к опыту реципиента. Изображая ее, как символ маршрута путешествия, автор редко характеризует непосредственно этот образ. Часто эта характеристика косвенна, происходит она за счет обращения к другим образам романа.

Сходными для произведений «Мертвые души» и «Волшебный фонарь» является ассоциативная связь между «дорогой-маршрутом» и «дорогой-путешествием». Обращаясь к такой трактовке и Н. Гоголь, и Ю. Крашевский используют реалистичные уточнения для описания этого образа.

В поэме «Мертвые души» и в романе «Волшебный фонарь» через образ дороги частично раскрывается и образ главного героя произведения, и быт общества. В текстах присутствует характеристика главного героя и типичных представителей современного автору общества, писатели создали «галерею» таких типичных образов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике* / Михаил Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 407 с.
2. Белый А. *Мастерство Гоголя: Исследование* / Андрей Белый. – М. : Гос. изд-во художеств. лит-ры, 1934. – XVI, 324 с.
3. Виноградов В. В. *Язык Гоголя // Виноградов В. В. Язык и стиль русских писателей. От Карамзина до Гоголя: Избранные труды* / АН СССР. Отд-ние лит. и яз. – М. : Наука, 1990. – С. 271-330.
4. Гоголь Н. В. *Мертвые души. Том первый // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). – [М.; Л.] : Изд-во АН СССР, 1937-1952. – Т. 6. – Мертвые души. Том первый. – 1951. – 247 с.*
5. Смирнова Е. А. *Поэма Гоголя «Гоголя Мертвые души»* / Е. А Смирнова. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1987. – 200 с.
6. Шенрок В. И. *Материалы для биографии Гоголя* / В. И. Шенрок. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1892-1897. – Т. 4. – М., 1897. – 978 с.
7. Kraszewski J. I. *Latarnia czarnoksiężska: obrazy naszych czasow* / Jyzef Ignacy Kraszewski. – Krakow : Wydawnictwo Literackie, 1988. – 201 s.

Анотація. *Стаття присвячена аналізу епітета як засобу символізації образу дороги в «Мертвих душах» М. Гоголя та «Чарівному ліхтарі» Ю. Крашевського. У статті зроблено висновки щодо особливостей епітетів та епітетних структур. Також, визначено схожі та відмінні моменти функціонування епітетів у текстах творів М. Гоголя та Ю. Крашевського*

Ключові слова: *епітет, епітетна структура, метафора, образ, символ, символізація, М. Гоголь, Ю. Крашевський*

Summary. *The article is dedicated to the analyses of epithet as symbolization means of the image of road in “Dead souls” by N. Gogol and “Magic lantern” by J. Krashewski. The aim of this investigation is also to identify the role and functions of epithet in the process of the image of road symbolization. The relevance of the topic is proved by the range of its potential associations. The last ones appear due to the creation of connections between the phenomena implemented in the image of the road.*

Road is both image and symbol, variable in the domain of comprehension. In “Dead souls” and “Magic lantern” the image of road is perceived by the recipient as travel route and as life path. This image symbolizes the following processes: movement, search, challenge, choice and renovation. Furthermore, to designate the concept «road» in «Dead souls» the author uses following lexemes «нуть», «путешествие», «езда», «движение», «дорога». If to speak about «Magic lantern» these are “droga”, “podróż”, „ruch”.

While describing the image of road in “Dead souls” N. Gogol often dives much information about it. In these image descriptions the author uses epithets and epithet structures that identify objective-materialistic features of road. When analyzing “Magic lantern” by J. Krashewski it may be concluded that the author rarely uses strict descriptions of the image of road. On contrary, the characteristics are often given implicitly and appear from the references to other images of the novel.

In “Dead souls” and “Magic lantern” through the image of road the authors partially reveal the image of the main characters and the peculiarities of the society life. In the texts of these works there are descriptions of the main characters and the typical representatives of the current authors’ society. N. Gogol and J. Krashewski create a “gallery” of these typical images.

Key words: *epithet, epithet structure, metaphor, image, symbol, symbolization, N. Gogol, J. Krashewski.*

Отримано: 10.10.2016 р.

МОТИВНЕ ПОЛЕ АРХЕТИПУ САМОСТІ

Міждисциплінарність сучасних наукових досліджень стає основною складовою глибшого розуміння явищ та феноменів, які раніше важко було пояснити через відсутності знань суміжної галузі. Нові відкриття в психології та психіатрії стали потужним поштовхом для розвитку нових теорій та течій в літературі. Сьогодні важко переоцінити вплив теорії архетипів на літературу. Архетипні образи стають золотим дном літературних творів, метамотивами, сенсом, який необхідно зрозуміти, для глибшого усвідомлення відтворення архетипів як базових естетичних та культурних концепцій. Теорія архетипів відіграє важливу роль в розвитку різних галузях гуманітарної науки і має безліч напрямків. К.Юнг першим визначив колективне підсвідоме, як архетип. В подальшому теорією архетипів займалися такі дослідники як Дж. Фрезер (міфологічний підхід), Л. Леві-Брюль (етнографічний), Е. Касирер (символогічний), К. Леві-Строс (структурна антропологія.) а також М. Бодкін, Н. Фрай, Р. Чейз і Ф. Вотсон та інш. В Україні важливий внесок зробили С. Кримський, С. Крижанівський, О. Білецький, Н. Зборовська, Д. Наливайко та інш. Компаративний аспект теорії архетипів ще не досить широко висвітлений в сучасному українському літературознавстві і кожне нове вивчення тих або інших параметрів цього неоднозначного явища є значущим для цілісного осягнення. Таким чином **актуальність** цього дослідження полягає в спробі глибшого аналізу проблематики.

За визначенням архетип (грец. *archetypos* – першообраз) це – універсальна структура, що акумулює досвід колективного несвідомого, об'єднаний навколо важливих образів чи ідей (Тінь, Персона, Божественне Дитя, Велика Мати), через яку несвідоме впливає на поведінку та психіку людини. К.Г. Юнг зазначає, що змісти та способи поведінки у всіх індивідів однакові. Таким чином, колективне позасвідоме є ідентичним для всього людства, і ці універсальні образи, безумовно впливають на основні духовні та соціальні норми життя людини.

Спираючись на висновки К.Юнга щодо ідентичності архетипів, проаналізуємо мотиви поля самотності архетипу Самості в постмодерній поезії України та Америки. В психіатрії, на думку К.Юнга, синтез, що веде до утворення трансцендентної функції, що відповідає за зв'язок між реальним та уявним, починається з глибокої особистісної регресії. Коли людина, опиняється у важкій життєвій ситуації, відчуває себе розгублено, невпевнено, виникає бажання сховатися в минулому, стати дитиною, повернутися до батьків тощо. Регресія – це панування несвідомого, тому свідомість прагне її сповільнити. Саме з такої стресової ситуації починається індивідуалізація.

Індивідуалізація, за визначенням, (лат. *individuo* – неподільний) – відмовлення та розгортання первинної цілісності і єдності індивіда, максимальна реалізація його сутності. Головною метою індивідуалізації К.Юнг вважав Самість як душевну гармонію на шляху пошуку себе. Таким чином, найважливішим внутрішнім архетипом людини є Самість, як процес остаточного формування особистості. К. Юнг зазначав, що якщо ego – це центр свідомого, то Самість – це центр кола усієї сукупності, включно зі свідомим та несвідомим. М.-Л. фон Франц у своїй роботі “Процес індивідуалізації” пояснює, що рух до Самості у людини починається із усвідомлення нею власної самотності, душевного болю, страждання. Цьому сприяють і зовнішні кризові чинники, коли людина опиняється в стресовій ситуації і шукає з неї виходу.

Дослідження самотності займає важливе місце у багатьох гуманітарних науках, таких як філософія, психологія, культурологія, література тощо. Існує безліч підходів до інтерпретації цього явища. Так, наприклад, французькі екзистенціалісти вважають самотність фундаментальною ознакою екзистенції і вказують на приреченість людини бути вільною і самотньою, а її найяскравішою рисою – заглиблення у власну сутність. Р. Вейс відстоює інтеракціоністський підхід, і стверджує, що самотність – це продукт інтерактивного впливу чинника особистості і чинника ситуації. Еріх Фромм дає наступне визначення «Самотність є знак моєї «самості», – вона повідомляє мені, хто я такий у цьому житті, це-особлива форма самосприйняття, гостра форма самосвідомості” [5, 187].

Культурологічне трактування визначає самотність як гостро суб'єктивне, індивідуалізоване унікальне переживання, пов'язане з цивілізаційними процесами. Науково-технічний розвиток людства разом з усіма зручностями і надзвичайними відкриттями несе у собі різноманітні форми відчуження. Таким чином самотність стає наслідком цивілізаційних процесів і всіх стресів людини під час різноманітних переламних історичних моментів.

Передумови виникнення постмодерністських тенденцій як Америці, так і в Україні пов'язані із дійсними чинниками, що впливають на психологічний стан людини, і призводять до гостро-

го відчуття самотності: переламні моменти в суспільстві обох країн, зміна моральних традицій, економічна криза, технічний прогрес.

Після Другої світової війни Америка досить швидко переорієнтувала свої ресурси з військових потреб на цивільні, і досягнула високого побутового рівня життя, впевнено стимулюючи споживацькі інтереси населення. Парадоксально, але стрімкий економічний розквіт посилив реакціонізм суспільства – почалося сумнозвісне «полювання на відьом», що було дуже схоже на переслідування громадян в Радянському Союзі. Реакціонізм і консерватизм американського суспільства призводив до посилення расистських настроїв та етнічного напруження. Військові інтервенції в Кореї та В'єтнамі підвищили градус напруги у суспільстві. 50-ті – 60-ті були періодом не лише радикального опору, громадських та етнічних рухів за свої права, а і періодом протиріч і хаосу. Молодіжні рухи бітників, діти-квіти (Flower children), хіпі у боротьбі за особисту свободу почасти декларували відмову від «західних» цінностей і пошуки альтернативних життєвих принципів. Захоплювались східними філософіями: дзен-будизмом, буддизмом. Свобода в сексуальних стосунках, вживання алкоголю та наркотиків в комунах стали елементами спротиву традиційним сімейним цінностям.

Економічно розвинені країни першими зазнали соціальних змін та потрапили під вплив постмодернізму. Країни так званого, соцтабору, що переходили від тоталітаризму до демократичної моделі держави, потребували переоцінки цінностей, іноді до повного заперечення і народження нової ідеї. Переламним моментом в українській історії стають 80-90 ті роки ХХ сторіччя – це здобуття незалежності і державності та існування поза комуністичною імперією. Але додається ще один надважливий компонент – національне відродження, становлення національної культури та науки. Для постмодерністських ідей заперечення цінностей, пошуків нової ідеї, свободи творчості та нівеляції авторитетів країни колишніх тоталітарних режимів підходили якнайкраще.

Основними зовнішніми причинами впливу в обох країнах можна вважати: формування нового типу суспільства – споживацького, розвиток нових технологій, значне збільшення інформаційного простору, стирання меж між високою та низькою культурами, зняття табу із заборонених тем. Проте були і відчутні розбіжності. Якщо в Америці формування споживацького суспільства базувалося на економічному зростанні і покращенні побутових умов, то в Україні економічна криза початку 90-х, ставила людей в умови виживання на межі, і як наслідок, відсутність будь якого зацікавлення іншими сферами життя, зокрема і літературою.

Проблема самотності – це не лише філософська, психологічна і культурологічна проблема, це ще й одна з улюблених тем митців. Безумовно, постмодернізм, що виник у кризові історичні періоди, не оминув теми самотності. Для постмодерної поезії мотиви екзистенційної відокремленості творчої особистості є особливо характерними. Різноманітність причин виникнення цього гостросуб'єктивного, унікального переживання (самотність іншого не схожа на мою) зумовлюють безліч мотивів самотності в поезії. Самотність може бути гострою чи тягучою, постійною чи короткочасною, неминучою або дуже бажаною, але завжди цілісною, абсолютною і тривожною. Усвідомлення неможливості змінити світ, породжує бажання ізолюватись від всього, що не прийнятне для митця.

Подібність мотивів самотності чітко простежуються в поетичних текстах українських та американських поетів-постмодерністів. Видається можливим проілюструвати на прикладах образи самотності, що присутні в обох національних літературах.

Наприклад, одним з характерних мотивів теми самотності в поезії є пустельництво в різноманітних формах. Відлюдництво доволі яскраво простежується в поезіях “After work” Г. Снайдера і “Прийти в степи голодним пустельником” С. Жадана. Незважаючи на різну тональність та настрої, образність у віршах дивовижно подібна – ізолюваність від суспільства, примітивний побут, фізична робота, прості радощі, найвужче коло спілкування – лише чоловік і жінка.

The shack and a few tress
float in the blowing fog
... we'll lean on the wall
against each other
stew simmering on the fire
as it grows dark
(G. Snyder)

Хатина разом з деревами
пливе у придихах туману
ми прихилимося до стіни
одне до одного
юшка википатиме на вогонь
зробиться темно
(переклад Ю. Андрухович)

Прийти в степи
голодним пустельником
в печері годинами стояти навколішки.
....Вдень на обійсті хазяйнувати,

Вночі на місяць тужливо вити.
Від жінки очі ховать винувато
І тоскно мріти про степ і вітер.
(С. Жадан)

стан підліткової самотності і протесту:

касету перемогуєш навспак
на погляд свій, потуплений в підлогу
на серце, міцно стиснуте в кулак
на довгі нігті внутрішнього бунту,
які врастають в тіло і болять
і зріє у тобі, немов фурункул,
нікому не потрібна правда-мать

(Г. Крук)

Last night I drove a car
not knowing how to drive
not owing a car
I drove and knocked down
people I loved

(G. Corso "Last knight I drove a car")

самотність творчої людини

а далі-чужі береги
такі де моєї ноги
ніколи нема і не бує
а будуть водою круги
і втекли з вітчизни мозги

(Г. Федюк)

письменник – то тільки людина,
що дійшла до ручки,

то тільки людина

(Г.Крук)

As for poets
The Earth poets
Who write small poems
Need help from no man
...A Mind poet
Stays in the house.
The house is empty
And it has no walls.

(G.Snyder)

про старечу самотність :

завше хтось застається останнім:
тим, хто діждеться титрів на почорнілім екрані,
тим, хто звірить,
чи правильно вказані прізвища й ініціали,
тим, хто висловить вдячність панові Богу
за режисуру і змогу
додивитися фільм

про самотність людську

до кінця

(Г.Крук)

He wants to be
A brutal old man,
An aggressive old man,
As dull, as brutal
As the emptiness around him.
....Now he'll stand on
His own dwindling legs,
His arms, his skin,

Shrink daily. And
He loves, but hates equally.
(R. Creely)

самотність у стосунках
ми розминулися в тлумі,

так і не прийшовши до себе

(Г. Крук “Клінічний випадок”)
вийди із себе, подивися де я
закарлючка людини на сірому тлі неба
чиєють невмілою рукою виведена на поле
мінне.

(Г. Крук “Жінка, що шиє”)

...Now love also
Becomes a reward so
Remote from me I have
Only made it with my mind.

(R. Creely “For Love”)

Should I get married? Should I be good?

...don't take her to movies but to cemeteries...

No, can't imagine myself married to that pleasant prison dream –

O but what about love? I forget love...

(G. Corso “Marriage”)

чоловіча самотність:

сидиш таким самотнім чоловіком,
що й літери тікають з-під руки

(Г. Крук “Кохання на відстані”)

Here is tedium,
despair, a painful
sense of isolation and
whimsical if pompous
self-regard. But that image
is only of the mind's
vague structure, vague to me
because it is my own.

(R. Creely “For love”).

Феномен самотності – характерна складова людського існування. Але психологічний шлях до самопізнання доволі жорстокий – людина опиняється віч-на-віч із собою. Треба пройти весь шлях до кінця, зустрітися з власною Тінню, самими темними закуточками власної душі, подолати безнадійне відчуття самотності, та здолати безліч інших випробувань, здобуваючи життєвий досвід, намагаючись досягти гармонії із собою, і прийняти зовнішній світ. Проведений компаративний аналіз поетичних текстів постмодерної поезії України і Америки дає змогу говорити про близькість образів і подібність мотивного поля архетипу Самості в обох національних літературах.

Список використаних джерел

1. Жадан С. Цитатник (вірші для коханок і коханців): збірка поезій / Сергій Жадан. – К.: Смолоскип, 1995. – 62 с.
2. Крук Г. Книга нових віршів [Електронний ресурс] / Галина Крук. – Режим доступу: <http://halynakruk.livejournal.com/>
3. Федюк Т. Халва: книга нових віршів / Тарас Федюк. – К.: Гамазин, 2014. – 128 с.
4. Фон Франц М. Процес індивідуалізації [Електронний ресурс] / М. фон Франц – Режим доступу: http://www.xliby.ru/psihologija/chelovek_i_ego_simvoly/p4.php
5. Фромм Е. Бегство от свободы [Електронний ресурс] / Еріх Фромм. – М.: Прогрес 1990. – 267 с. – Режим доступу: <http://lib.ru/PSIHO/FROMM/fromm02.txt>
6. Юнг К.Г. Архетип і позасвідоме: пер. з нім. / Карл Густав Юнг. – К.: Укр. письменник, 2014. – 400 с.
7. Hoover P. Postmodern American Poetry / Norton Anthology / P. Hoover, New York: Norton, W.W. Norton, 1998. – 979 с.

Анотація. В сучасному науковому світі надзвичайно важливим компонентом стає міждисциплінарність. У цій роботі робиться наголос на важливості впливу юнгівської теорії

архетипів на літературу. Також проводиться компаративний аналіз поетичних текстів українських та американських поетів-постмодерністів.

Ключові слова: архетип, постмодерністська поезія, індивідуалізація, самотність, Самість, ізоляція.

Summary. *Interdisciplinarity can be defined as one of the most essential component of modern research. Contemporary literature studies can hardly be imagined without theory of Archetypes by K. Jung. Archetypal images become the basis of literature, metamotives, the meaning which is to be understood as principle aesthetical and cultural conceptions.*

K. Jung pointed out that meaning and patterns of behavior are the same for all individuals. Thus collective unconscious is identical for all mankind. These universal images have great influence on main spiritual and social standards. Jung defined The Self as the final goal of individuation process. In this manner the most important inner archetype of a person is The Self as the process of final formation of personality. This process starts with awareness of loneliness and suffering, often influenced by external factors of different kind of crisis. The prerequisites for the development of Postmodernism in both countries are closely connected with those current factors which have an affect on psychological state and can lead to acute sense of loneliness. Highly developed countries were the first to undergo social changes and experience the impact of Postmodernism. The countries transferring from socialistic dictatorships to the democratic pattern of state required the revision of values, sometimes up to their complete rejection and the emergence of a new idea. There are certainly a lot of common features in its development in Ukraine and in the Western world, namely the historic events of the second half of the XX cent. including the tragedies of the World war II, the cold war" between super powers, innovative technologies of post industrial societies, collapse of the USSR, cultural revolutions in a number of cultures, economic recession and a mighty informative stream. Loneliness is definitely one of the favorite topics for men of letters. And Postmodernist writers are not the exception. For Postmodern poetry the motives of existential isolation are rather typical. Similarity of loneliness motives seen in Ukrainian and American Postmodern poetry has been demonstrated by comparative analyses of Postmodern poems.

The phenomenon of loneliness is one of the main characteristics of people existence. But one must overcome the hard way to The Self. A person meets face to face his own inside world, The Shadow, the most dark sides of the Soul. One should overcome desperate feeling of loneliness and lots of obstacles gaining life experience and accepting the world as it is.

Key words: archetype, Postmodern poetry, individuation, loneliness, The Self, isolation.

Отримано: 05.10.2016 р.

УДК 821.091

Кеба О.В.

НАРАТОР ЯК ДЕТЕКТИВ І ДЕТЕКТИВ ЯК НАРАТОР: ВЕРСІЇ ГРЕМА ГРІНА (THE END OF THE AFFAIR) І ГРЕМА СВІФТА (THE LIGHT OF DAY)

Безпосередньою підставою для порівняльно-типологічного зіставлення романів «Кінець одного роману» (*The End of the Affair*) Грема Гріна і «Світло дня» (*The Light of Day*) Грема Свіфта є очевидна подібність фабули та проблемно-тематичного комплексу. Основою сюжету в обох творах є з'ясування нараторами причин та обставин подружньої зради. Міжособистісні взаємини персонажів в обох творах закорінені на ситуаціях кохання, ревності, зради та вписані в більш загальні, «вічні» проблеми – випадковість і закономірність, доля і Божественний промисел, життя і смерть.

Грем Грін (1904-1991) і Грем Свіфт (р.н. 1949) належать до різних поколінь англійських прозаїків. Якщо романи Г. Гріна ще з 1930-х років стали значущою складовою літературного процесу у Великій Британії і об'єктом літературно-критичної та академічної рецепції, то твори Г. Свіфта привернули пильну увагу читачів і критики з моменту публікації у 1983 році роману «Вотерленд». «Світло дня» (2003) – сьомий роман письменника; він писався, за словами автора, понад п'ять років, і підтвердив його репутацію одного з найкращих і найсерйозніших британських прозаїків сьогодення. Попри гарну пресу, роман поки що нечасто потрапляє в орбіту академічного літературознавства (див. : [5; 8; 10]). Не був цей твір досі й об'єктом дослідження вітчизняних літературознавців (наскільки можна судити з бази даних Національної бібліотеки

імені В.І. Вернадського). Тим паче не вивчався роман і в жодному з можливих компаративних вимірів.

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена потребою з'ясування певних типологічних закономірностей новітнього літературного процесу, що ґрунтуються на авторських інтенціях щодо осмислення соціальних й екзистенціальних проблем нашого часу, з одного боку, на матеріалі повсякденності, а з іншого – на шляху синтезу різних жанрових стратегій, включаючи й ті, що традиційно відносяться до масової літератури, зокрема детективного жанру. У даній статті титульна постановка проблеми передбачає розгляд лише двох романів, однак об'єкт дослідження саме в такому розрізі міг би бути й значно ширшим. Згадаймо хоча б такі твори сучасної британської літератури, в яких першоосібний наратор виступає в ролі детектива або змушений активно включитися в розплутування кримінальної історії, але сюжет і проблематика зовсім не зводяться до детективного канону: «Нічний потяг» Мартіна Еміса, «Пособник» Йена Бенкса, «Професор Кримінале» Малколма Бредбері, «Нестерпне кохання» Й. Мак'юена.

Подібності художньої структури обраних для аналізу творів визначаються насамперед тим, що розповідь у них ведеться від першої особи і нараторами є в одному випадку професійний детектив (Джордж Вебб у романі Ґрема Свіфта), а в другому – людина, що добровільно приймає на себе таку функцію (Моріс Бендрікс у романі Ґрема Ґріна). Крім того, Ґріновий протагоніст є професійним письменником, а у Свіфта детектив не просто розповідає певну історію, а поступово долучається до літературного письма і врешті-решт має сприйматися читачем як автор даного тексту. Характерно, що сам Ґрем Свіфт, коментуючи роман в інтерв'ю, наголошував, що він не мав жодного наміру написати детективну історію [4]; більше того, спочатку головний персонаж навіть не був детективом, але в якийсь момент еволюції характеру в процесі реалізації авторською задуму стало очевидним, що він «має бути детективом» [6].

Активність обох нараторів у розвитку сюжетних перипетій (їх гомодієгетичний статус) уможлиблює редукцію дистанції між «подією розповіді» і «подією розповідання»¹. Відповідно скорочується і дистанція між текстом і реципієнтом, який поступово заглиблюється в історію і внаслідок органічного залучення в наративний квест неминуче стає учасником розгадування таємниць нетрадиційного слідства і потаємних струн людської душі.

Прикметно, що «подія розповідання» в кожному творі має рухливу вихідну точку (розповідне «тепер»), що створює ефект безпосереднього написання-розгортання тексту щодо процесу його сприйняття. Так, у романі Ґріна постійно зіставляється «тоді» і «зараз», напр.: *Now that I come to write my own story the problem is still the same...*² (Тут і далі наші переклади фрагментів з текстів обох романів з відповідною нумерацією подаються у Примітках. – О.К.). Однак тут має місце не тільки акцентування різниці між описуваними подіями минулого та їх осягненням у теперішній момент, а й зіставлення різних у часі точок події розповідання (порівн.: *When I began to write I said this was a story of hatred, but I am not convinced...*³; *so I thought then and wonder now*⁴). Моріс Бендрікс, свого часу покинутий Сарою (червень 1944-го року), починає розповідь про історію свого кохання після зустрічі з її чоловіком і повідомлення, що Сара його зраджує (січень 1946-го) і продовжує писати вже після смерті Сари (кінець лютого 1946-го). Про це важливо сказати тому, що навіть за такий короткий період інтенція наратора щодо змісту своєї історія кардинально змінюється – від ненависті й ревності до любові й каюття. При цьому фрагментарність розповіді й численні анахронії (забігання, пропуски, умовчання, згадування «заднім числом») не дають читачеві в ході первісного сприйняття тексту повного розуміння внутрішніх трансформацій Моріса Бендрікса. Даний прийом має принципове змістове наповнення, виражаючи складність і суперечливість позиції героя-наратора, його невизначеність щодо ключових екзистенціальних проблем буття, зокрема стосунків людини з Богом (див. про це нижче).

У романі Ґрема Свіфта подія розповідання фактично збігається з подією розповіді, хоча й містить цілу низку ретроспективних відступів-включень. В центрі сюжету два епізоди: 1) знайомство Джорджа Вебба, приватного детектива з «адюльтерних справ», із черговою клієнткою на ім'я Сара, яка замовляє стеження за своїм чоловіком, успішним лікарем Робертом Нешем, і в яку моментально й невідворотно закохується детектив; 2) вбивство Сарою свого чоловіка в стані афекту, за три тижні по тому, яке, на думку Джорджа, він міг би попередити, але через якісь особливі причини, не вповні ним усвідомлювані, не зробив цього. Між часом останньої події і теперішнім часом розповідання минає два роки, які Сара проводить у в'язниці, а Джордж двічі на тиждень провідує її і регулярно пише їй щось на кшталт листів-репортажів (порівн.: *They're not love letters, not exactly. Twicemonthly reports from the world*)⁵. За два роки й відбувається фактичне перетворення детектива, який відчуває себе надто далеким від літератури (порівн.: *Not my thing, books, man of action, me. A cop, a thiefcatcher. Onyourfeet stuff...*) у повноцінного «автора»-наратора. Намагаючись максимально детермінувати сюжет і характери, автор (тобто сам Ґрем Свіфт) переконливо пояснює трансформації характерів. Так, Сара, будучи за

своєю професією педагогом, викладачем мов у коледжі, перекладачем, дуже серйозно ставить-ся до Слова і передає таке саме ставлення Веббу: *Now Sarah's made me think about words. When once it used to be just something floating in the air?; she's taught me to say things, to say all this, to put things down in words*⁸. Знаменно, що після ознайомлення з записами Джорджа Сара всіляко підтримує його спроби; вона тричі, під час різних побачень повторює: *You can do it, George. Write it all down*⁹.

Істотно й те, що Сара також включена в процес написання тексту, хоча й нібито зовсім не пов'язаного з обставинами її життя. Вона перекладає з французької біографію імператриці Євгенії, дружини імператора Наполеона III. Як зазначає Джордж, *anyway it's kept her afloat. A raft: the three of us. Her, me, and the Empress Eugénie. Not forgetting Eugénie's old Emperor husband. The four of us. We talk about them like people we know*¹⁰.

Ця внутрішня історія створює специфічний контекстний фон основної події, що підтримується, зокрема, й згадкою про те, що саме в Чизлхерсті, де провели останні роки життя Євгенія і Наполеон III, виріс Джордж і пройшло дитинство Сари. Такий збіг викликає іронічну внутрішню репліку Джорджа – *Sometimes fate comes and gives you a pat on the back*¹¹ – і спричиняє рефлексії з приводу випадковості й закономірності в долі людини. Сутнісною є й асоціація з ще одним предметом гордоців мешканців Чизлхерста – доісторичними печерами-лабіринтами, які там знаходяться. Їх нерозгадані таємниці (*The echoes, the maze of tunnels, the stories of ghosts*¹²) завжди були для Джорджа предметом зацікавлення, суголосили з таємницями людської душі, тим, що він сам називає *The hidden layers in people*¹³.

З-поміж інших «внутрішніх історій» роману принципове значення мають спогади Джорджа про те, як він у підлітковому віці стежив за своїм батьком і його адюльтерними стосунками з місіс Фрімен. Ця історія також виступає своєрідною паралеллю до основної і допомагає краще її зрозуміти.

Проблема «написання історії» є винятково важливою для обох нараторів-детективів. Усвідомлення ними своєї розповіді як творчого процесу, що провокує дискурсивні рефлексії в силу складності й суперечливості об'єкту осягнення, надає обом романам ознак метатекстуальності. Її посилюють розриви процесу розповідання, численні ретроспекції і ретардації, що в цілому створюють ефект невизначеності як подієвої сторони сюжету, так і позицій нараторів. Невипадково основним змістом нарративних розривів є рефлексії щодо засобів і навіть прийомів «написання історії», з приводу ефективності яких також висловлюються сумніви (порівн.: *It is convenient, it is correct according to the rules of my craft to begin just there, but if...*¹⁴. Все це дає підстави говорити про «ненадійність» нараторів; до певного моменту вони не знають справжньої суті й мотивів поведінки жінок, які є об'єктом їх зацікавлення.

У романі Гріна метатекстуальна природа нарративу не вимагає додаткового мотивування, оскільки персонаж, не будучи професійним детективом, є професійним письменником. Власне, сюжетна колізія зав'язується саме на намірі Моріса Бендрікса написати роман про крупного чиновника, інформацію про якого він, за згодою цього чиновника, має отримати від його дружини Сари. Задуманий твір так і не було написано, натомість перед читачем розгортається роман про роман-любовну історію «автора»-Бендрікса із Сарою. Цікаво, що двозначність оригінальної назви твору («*affair*» – це і справа, наприклад, кримінальна, і любовна історія) ще більше посилена в російськомовному перекладі – «Кінець одного роману». Такий варіант перекладу видається цілком прийнятним, оскільки спирається на відповідні мотивування в самому тексті, коли наратор проводить прямі паралелі між романом і коханням (порівн.: *My novel lagged, but my love hurried like inspiration to the end*¹⁵; в іншому місці: *It's astonishing the effect of hope: the novel that had dragged all through the last year ran towards its end*¹⁶).

Не менш значущою є й стверджувана Гріновим наратором подібність роботи детектива і романіста: *...a detective must find it as important as a novelist to amass his trivial material before picking out the right clue. But how difficult that picking out is – the release of the real subject. The enormous pressure of the outside world weighs on us like a peine forte et dure...*¹⁷.

Наратор у романі Свіфта, не уподібнюючи прямо роботу слідця і письменника, тим не менше також усвідомлює специфічність статусу детектива, однак не стільки як професії, скільки як певної життєвої позиції чи своєрідної архетипної моделі поведінки: *And, anyway, it doesn't take a detective. Something in the blood. Who hasn't done it – stood, sat at the edge of some big milling space, and watched? And who hasn't, just for the sake of it, picked out, like a spy, some single figure, some couple, followed their every move and gesture, tried to read their lips? Wondered: what's their story?*¹⁸ (Порівн. в іншому місці: *It's not a job, it's something inside, it's how you are. Better a washed up detective, tracking down stray husbands, than no detective at all...*¹⁹). У цьому контексті зрозумілою стає та постійно згадувана Джорджем ситуація з дитинства, коли він намагався вистежити батька й розгадати його таємницю.

Вказуючи на те, що процес розповідання в обох романах засвідчує істотні метаморфози в позиціях нараторів щодо розказаної історії, маємо відзначити й принципові відмінності. Кохання Бендрікса до Сари супроводжується важкими муками ревнощів й побіжно спричиняє світоглядну й творчу кризу. Невідривною від проблеми кохання є в романі і проблема Бога. Сара, давши обітницю Богові в момент молитви про чудо воскресіння Моріса під час бомбардування, коли вона вже була впевнена у його смерті, дотримує слова і відмовляється від “гріховного кохання”. Моріс не може з цим примиритися і в якийсь момент усвідомлює свою боротьбу за Сару як боротьбу із самим Богом. Навіть смерть Сари він сприймає як намагання Бога відібрати її в нього. Звісно, доволі складна й суперечлива теологічна складова роману потребує окремої розмови, що включала б і еволюції католицизму автора (див. про це: [2]), тому тут обмежимося лише констатацією кінцевої тези роману, в якій очевидно звучить прохання протагоніста про звільнення його від страждань такого непомірного протистояння: *O God, You've done enough, You've robbed me of enough, I'm too tired and old to learn to love, leave me alone for ever.*²⁰

Натомість для Джорджа Вебба кохання стає життєвим світлом (звідси один із вагомих змістових рівнів назви роману), сприяє розв'язанню досі невирішених проблем його життя (стосунки із донькою, ретроспективний перегляд конфлікту із колишньою дружиною і навіть своєрідне психологічне примирення із покійним батьком, що зраджував матір). Врешті-решт саме завдяки коханню детектив відкриває у собі творчі здібності, хоча й із властивою йому самокритичністю не надто високо їх оцінює. Джордж Вебб усвідомлює складність життя і неможливість досягнути всього того, що є і може бути «всередині нас»: *Things get more precious, not less. That's one thing I've learnt. And what we have here inside us we might never know, there's no detecting it. That's another thing I've learnt*²¹). І тим не менше, на відміну від персонажа Гріна, герой Свіфта жодною мірою не сумнівається в життєдайності кохання і здатності людей до взаєморозуміння.

Таким чином, особливості наративної структури в аналізованих романах Грема Гріна і Грема Свіфта значною мірою зумовлюються специфічним вибором наратора-детектива, сутнісним завданням якого є не лише ведення слідства, а й вирішення проблеми «написання історії». Метатекстуальні властивості розповіді актуалізують низку морально-філософських і художньо-естетичних проблем, пов'язаних із пошуком непроминальних життєвих цінностей, шляхів людського взаєморозуміння, критеріїв співвідношення мистецтва і дійсності. Структурна організація обох творів, їх дискурсивна незавершеність відзеркалює феномен складності й суперечливості життя, множинності проявів людської екзистенції.

Примітки

- 1 Терміни М. Бахтіна, прийняті сучасною наратологією для розрізнення власне подієвого ряду твору та акту розповідання про події; аналогом останнього в англійському літературознавстві є поняття narration (див. : [3, 322]).
- 2 *Тепер, коли я записую свою історію, залишається та сама проблема....*
- 3 *Коли я починав писати, я сказав, що це розповідь про ненависть, але тепер не впевнений...*
- 4 *Так я думав тоді, а тепер не знаю.*
- 5 *Це не листи про кохання, де що інше. Двотижневий репортажі з зовнішнього світу.*
- 6 *Книги – це не моє, я людина дії. Коп, нишпорка, ловець зловмисників. Вовк, якого ноги годують....*
- 7 *Тепер Сара змусила мене думати над словами....*
- 8 *Вона навчила мене говорити про всі ці різні речі, вкладати їх у слова...*
- 9 *Тобі це вдається, Джордже. Записуй усе.*
- 10 *Це тримає її на плаву. Такий собі плот на трьох. Вона, я та імператриця Євгенія. Ні, ще забув про старого чоловіка-імператора. Четверо нас. Ми розмовляємо про них, як про своїх знайомих...*
- 11 *Інколи доля підходить до тебе і поплескує по спині...*
- 12 *Глухе відлуння, лабіринти, історії про привидів...*
- 13 *Приховані пласти в людських душах.*
- 14 *Це умовність. Відповідно до правил мого ремесла правильно було б розпочинати прямо звідси, але якби...*
- 15 *Роман затягувався, але кохання, як натхнення, поспішало до кінця...*
- 16 *Дивовижний ефект дає надія: роман, який весь минулий рік ледь рухався, тепер рвонувся до фінішу.*
- 17 *Детектив, як письменник, мусить зібрати весь свій буденний матеріал до того, як віднайде ключ. Але як важко вибрати найголовніше! Тиск зовнішнього світу подібний до тортур...*
- 18 *Але й не обов'язково бути детективом. Це щось у крові. Хто цього не робив – не стояв, не сидів, вглядаючись, на краю великої метушні? Хто при цьому просто так, заради цікавос-*

ті, не вихоплював поглядом, наче шпигун, яку-небудь самотню фігуру чи пару, не стежив за кожним їхнім рухом, не намагався читати по губах? Не задумувався, ким вони є?...

¹⁹ *Це не робота, це щось усередині, який ти є. Краще кінчений сищик, який вистежує невірних чоловіків, ніж зовсім не бути сищиком...*

²⁰ *Господи, Ти зробив достатньо, Ти багато відібрав у мене, я надто стомився, надто старий, щоби вчитися любові, облиш мене!*

²¹ *З роками цінність зростає, а не применшується. Це одне, до чого я дійшов. І про те, що в нас всередині, ми не маємо уявлення, досягнути це неможливо. Це друге.*

Список використаних джерел

1. Королева М.Э. Экзистенциальный тип мышления в романах Г. Грина 1940-х годов: «Сила и слава» и «Суть дела» / М.Э. Королева : дисс. ... канд. филол. наук. – Калининград, 2006. – 243 с.
2. Лодж, Дэвид. Разные жизни Грэма Грина [Електронний ресурс] / Дэвид Лодж. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/inostran/2001/12/lodge.html>
3. Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тмарченко]. – М. : Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – 358 с.
4. Audio interview with Graham Swift on the topic of ‘The Light of Day’, conducted by John Mullan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://download.guardian.co.uk/sys-audio/Books/Books/2007/03/26/GrahamSwift.mp3>
5. Berna, Béatrice. Graham Swift’s Last Orders and The Light of Day: Investigating Human Experience [Електронний ресурс] / Béatrice Berna. – Режим доступу : <https://ebc.revues.org/2348>.
6. Birnbaum, Robert. Interview with Graham Swift [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.identitytheory.com/graham-swift/>
7. Greene, Graham. The End of the Affair / Graham Greene [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://flibusta.is/b/254832/read>
8. James, David. Graham Swift and the Rhetoric of Remembrance // Critique : Studies in Contemporary Fiction. 2009, Winter. Vol. 50, No. 2. P.131-153.
9. Swift, Graham. The Light of Day / Graham Swift. – Vintage Canada Edition, 2004. – 135 p.
10. Woolley, Agnes. Narrator as Host in Graham Swift’s The Light of Day // Contemporary Asylum Narratives. Representing Refugees in the Twenty-First Century. – Palgrave Macmillan UK, 2014. – P. 35-48.

Анотація. У статті здійснюється порівняльно-типологічне зіставлення романів «Кінець одного роману» (*The End of the Affair*) Грэма Гріна і «Світло дня» (*The Light of Day*) Грэма Свіфта. Особливості нарративної структури аналізованих творів значною мірою зумовлюються специфічним статусом наратора-детектива, сутнісним завданням якого є не лише ведення слідства, а й вирішення проблеми «написання історії». Метатекстуальні властивості розповіді актуалізують низку морально-філософських і художньо-естетичних проблем, пов’язаних із пошуком непроминальних життєвих цінностей, шляхів людського взаємопорозуміння, критеріїв співвідношення мистецтва і дійсності.

Ключові слова: порівняльна типологія, наратор-детектив, «подія розповіді», «подія розповідання», метатекст.

Summary. The immediate reason for comparative typological comparison of the novels *The End of the Affair* by Graham Greene and *The Light of Day* by Graham Swift is obvious similarities between the plot and the problem-thematic complex. The basis of the plot in both works is the narrator’s ascertaining of the causes and circumstances of adultery. Interpersonal relationships of the characters in both works are rooted in situations of love, jealousy, betrayal and written in the more general “eternal” problems – contingency and regularity, fate and disposition of God, life and death.

Similarities of the works artistic structure are determined primarily by the fact that their stories are told by the first person, and a narrator in the first case is a professional detective (*George Webb* in the Swift’s novel), and in the second case a narrator is a person who voluntarily assumes this function (*Maurice Bendrix* in the Greene’s novel). Homodiegetic nature of both narrators allows to reduce the distance between the “event of story” and “storytelling event”, and thus between the text and the recipient. Remarkably, “storytelling event” in each work has the moving starting point (narrative “now”), which creates the effect of direct “deployment” of the text in the process of its perception. In addition, this method gives narrators the status of unreliability as they, to a certain point, do not know the true principles and motives of women’s behavior.

The specificity of the narrative in the works is caused by the fact that for both narrators-detectives the main problem is "the writing of the story"; self-consciousness of their story as a creative process gives both novels metatextual status. This feature does not require additional motivation in the Greene's novel, because the main character, not being a professional detective, is a professional writer; but in the Swift's novel a professional detective actually became a writer, because within the text he is its full-fledged author. However, the fundamental difference of those metamorphosis is the fact that "love-torment" of Maurice Bendrix entails the creative crisis, and for George Webb his "love-light" becomes a source of inspiration, which is further fed by his beloved woman's special attitude to "Word".

Structure peculiarities in Swift's and Greene's novels actualize the problem of relations between art and reality: discursive incompleteness of the texts expresses the phenomenon of complexity and contradictions of life, diversity and multiplicity of human being.

Key words: comparative typology, narrator-detective, "event of story", "storytelling event", metatext.

Отримано: 08.10.2016 р.

УДК 821.111.09(73)

Кеба Т.В.

КОНЦЕПТИ АНГЛІЙСЬКОСТІ Й АМЕРИКАНСЬКОСТІ В РОМАНІ ГЕНРІ ДЖЕЙМСА «ЖІНОЧИЙ ПОРТРЕТ»

Творчість Генрі Джеймса більшістю дослідників визнається бікультурною, або інтеркультурною [4, 101]. Підставою для такого визначення є насамперед те, що письменник, народжений у США, постійно виявляв підвищену зацікавленість європейською культурою, здійснював часті мандрівки з Америки до Європи, поки врешті-решт не оселився там, отримавши британське громадянство. Ще більш суттєвим чинником є те, що «інтернаціональна тема», згідно з формулою самого Джеймса, є провідною для його творчості. На змістовому рівні ця тема неодноразово ставала об'єктом дослідження, натомість її лінгвокультурні аспекти досі залишаються на периферії джеймсівознавства. У пропонованій розвідці ставиться мета виявити особливості художнього втілення концептів англійськості й американськості в романі «Жіночий портрет», найбільш показовому в цьому відношенні творі письменника.

Формування англійськості як специфічного культурного феномену відбулося у вікторіанську епоху. «Англійськість» найбільш виразно постає в цей час в образі джентльмена, що з'являється мало не в кожному творі англійської літератури ХІХ ст. Художня проза від Чарльза Діккенса до Пітера Акройда дає чудовий матеріал для ілюстрації процесу формування поняття англійськості як риси менталітету, що трансформується в стабільність національної ідентичності як у повсякденному житті, так і через конкретні культурні інститути вікторіанської епохи.

«Англійськість», на відміну від американськості, становить «суть стійкої національної традиції, є формою вираження «свого» і «самого» (своєрідності, самовизначення, самобутності, самосвідомості, самоідентифікації)» [2, 93]. Характеристика «англійський» завжди високо цінувалася в культурі: були «винайдені», сформовані культурні традиції та зразки в системі освіти і в національному театрі, «правильна англійська мова» (так звана стандартна англійська), усталене сприйняття національної історії і т. д.

Таким чином, власну культуру і спосіб життя англійці сприймали як «цивілізованість», а тому будь-яке відхилення від власного способу життя означало для них зрушення від цивілізації до варварства.

Попри те, що англійці відіграли провідну роль в освоєнні північно-американського континенту, культура, яка там створювалася і спричинила феномен американізму, виявилася значною мірою іншою, ніж у метрополії. Вона не мала міцних традицій, розвивалася з великої кількості елементів, до неї входили як передові соціальні ідеї, почерпнуті з ідеології Просвітництва, так і біблійні образи, мораль і релігія пуритан та інших релігійних громад. Все це сприяло виникненню соціальної міфології, що пронизує американськість.

Щодо американської культури у світовій літературі існують два діаметрально протилежних підходи до її оцінки і розуміння. Перший підхід – негативний і критичний, пов'язаний з уявленнями про те, що Америка – це «культурна пустеля», яка постійно відстає у своєму культурному розвитку від Європи. Свого часу цю точку зору висловив німецький філософ Г.В.Ф. Гегель.

Відповідно до іншої концепції, яка домінує в сучасних американських історичних дослідженнях, США є найбільш передовою державою в світі не тільки в економічному, а й культурному відношенні. Вона випереджає Європу за кількістю художніх колекцій, музеїв, зміною художніх стилів і напрямів.

У сучасних Сполучених Штатах американська культура є предметом пильного вивчення. Центральною тут є ідея «фронтиру», згідно з якою внутрішнім стимулом американської цивілізації був рух на Захід, освоєння земель за рахунок розширення американських кордонів. Важливими для осягнення американськості є також ідея «божественного приречення», концепція «американського Адама», першої людини на американському континенті, нарешті, ідея «американської мрії» як символу можливостей і реалізації національних надій. Всі ці ідеї продовжують жити в американській науці, і більше того, у свідомості й повсякденній культурі американців.

На відміну від англійської строгості, американська модель суспільства й політичного устрою від самого початку ґрунтувалася на демократичних засадах. Американська державність, на думку її батьків-засновників – Б. Франкліна, Т. Джефферсона, Дж. Медісона та інших, – своєю основою мала ідеї просвітництва. Вона повинна була побудувати суспільство на природних правах людини – суспільство, яке дарує світу людину нового типу, вільного від перекручень і забобонів Старого Світу. Закладаючи фундамент американської держави, «батьки нації» були впевнені, що створювані ними суспільні встановлення і закони стверджують і охороняють права людини.

Якщо говорити про виявлення патріотизму американців та англійців, то в американців ставлення до батьківщини набагато більш особисте і емоційне, ніж у британців. Американці відразу усвідомили унікальність своєї ситуації, що полягає у відсутності звичайних уз, що пов'язують народ зі своєю країною. Тому ці узи замінилися новими ідеями – мрією про свободу, рівність, демократію, про майбутній американський рай на землі, створивши образ незалежного, вольного, непокірного, трохи дивакуватого громадянина.

Генрі Джеймс підійшов до антитези американці – європейці інакше, ніж його попередники і сучасники, такі як Ф. Купер, Н. Готорн, М. Твен, В. Хоуеллс та ін. На відміну від них, перевага американської свідомості над європейською зовсім не була для нього непорушною істиною. Навпаки, спостерігаючи під час подорожей Європою своїх співвітчизників – туристів і експатріантів, – він не був схильний захоплюватися «американським Адамом». У цьому питанні Джеймс, кажучи тими ж словами, які він вжив щодо одного зі своїх літературних кумирів, І.С. Тургенєва, був «не в ладу зі своєю країною – так би мовити, в поетичній сварці з нею» [1, 496].

«Інтернаціональна тема» у творчості Джеймса, по суті, розкривала американський національний характер з властивим йому комплексом «американізму». Ця тема, яка так чи інакше звучала у творах багатьох американських літераторів-сучасників Джеймса, зазвичай вирішувалася як ствердження переваги американського світосприйняття й американського способу життя над європейськими. Як зазначає О.М. Зверев, «майже неодмінно основний сюжет творів Джеймса передбачає зіткнення, а частіше конфлікт американського і європейського сприйняття дійсності і пов'язаний з яким-небудь «міжнародним епізодом», що має програмне значення для його творчості. І за особливостями обдарування, і за характером літературних інтересів, і за обставинами біографії Джеймс, по суті, був призначений для того, щоб тема американця в «старому будинку» і європейця в «новому» стала однією з домінуючих тем американської літератури» [3, 45]. Він зміг «пропустити» американський національний характер через європейську культурну традицію, тим самим піддавши його до певної міри перевірці.

На час створення роману «Жіночий портрет» Г. Джеймса цікавить уже не дія, а дійова особа – характер, особистість героя, поставленого в такі обставини, в яких неминуче мало проявитися, розкритися його внутрішнє «я». Саме в такому повороті народжувався вже сам задум майбутнього твору, про що свідчить викладена згодом Джеймсом історія створення роману «Жіночий портрет»: «Пам'ятається, як, сидячи в конці, я піймав себе на тому, що з натхненням обмірковую можливий сюжет: положення життєстійкого, але віроломно обманутого і обдуреного, жорстоко приниженого співвітчизника в чужій країні, в аристократичному суспільстві; головне ж – що постраждав він від людей, що уявляють, що вони представляють вищу з усіх можливих цивілізацій і належать до середовища, в усіх відношеннях вище його власного. Що він буде робити в цій важкій ситуації, як захистить свої права чи як, упустивши таку можливість, буде нести тягар свого приниження. Таким було центральне питання...» [1, 547].

Якщо герої-американці Генрі Джеймса і перевершували представників Старого Світу чистою морального почуття, то горезвісна американська «невинність» дуже часто поставала духовною нерозвиненістю, невіглаством, насамперед естетичним, провінційною заскорузлістю, що не

роблять честі представникам Нового Світу. І якраз Європа з її багатомовною культурою могла, на думку Джеймса, послужити джерелом для виховання і розвитку почуттів американських «простаків».

Протиставлення американськості і англійськості є наскрізним мотивом роману «Жіночий портрет». У ньому всі представники Нового Світу є в тій чи іншій мірі носіями американськості, чим різко відрізняються від консервативних і стриманих жителів Англії. Всі американці наділені відкритістю, щирістю у діях і висловлюваннях, упевненістю в собі, наполегливістю у відстоюванні своїх уявлень про світ і людину, відданістю ідеалам своєї країни.

Яскравим втіленням авторського бачення американськості є представниці прекрасної статі – головна героїня роману Ізабелла Арчер та її подруга Генрієтта Стекпол. Хоча, на перший погляд, вони за своїми характеристиками і життєвими позиціями, є антиподами, однак цілком солідарні в утвердженні ціннісних орієнтирів своєї батьківщини, що виражається в їхньому мовленні, що буває лексемами, насиченими патріотичними конотаціями («Америка», «батьківщина», «американська нація», «велика демократія», «співвітчизники», «свобода вибору», «принципи»).

Головна героїня Ізабелла Арчер – розумна, самостійна, молода жінка. Вона пишається своєю свободою, тим, що сама визначає свою долю і впевнена як у своєму власному високому призначенні, так і всієї нації, до якої вона належить: «It was one of her theories that Isabel Archer was very fortunate in being independent, and that she ought to make some very enlightened use of that state. She never called it the state of solitude, much less of singleness; she thought such descriptions weak, and, besides, her sister Lily constantly urged her to come and abide...» [5].

Ізабелла відчуває себе представницею іншої культури, причому, як вона вважає, більш прогресивної, не скутої застарілими і віджилими правилами. У поведінковому аспекті вона відрізняється від англійців насамперед тим, що порушує прийняті в жорстко орієнтованому на усталені традиції «суспільстві» норми.

Відкритість, незалежність суджень, цілеспрямованість, впевненість у собі – стереотипні риси «американця», якими наділена Ізабелла, викликають певну настороженість, але більшою мірою захоплення англійців, затиснутих в жорсткі поведінкові рамки, і привертають до неї читацькі симпатії.

Поряд із Ізабеллою Арчер у романі виведені й інші представники американської нації, що цілком закономірно. Так, американська подруга Ізабелли, міс Генрієтта Стекпол також є породженням великої демократії і американської «вільної нації». У розгорнутій авторській характеристиці ці риси героїні, що згодом повною мірою проявляться в її стосунках з європейцями та в її мовленні, представлені в дещо іронічному дискурсі: «Henrietta was in the van of progress and had clear-cut views on most subjects; her cherished desire had long been to come to Europe and write a series of letters to the *Interviewer* from the radical point of view – an enterprise the less difficult as she knew perfectly in advance what her opinions would be and to how many objections most European institutions lay open...» [6].

Якщо у мовленні Ізабелли в основному звучать слова «свобода» (freedom), «вибір» (choice), «розвиток» (development), «цікаві люди» (interesting people), то для Генрієтти властива більш жорстка лексика: «відщепенець» (renegade), «викривати» (to convict), «екземпляр» (an example), «радикальні заходи» (drastic measures).

Таким чином, розгортання «інтернаціональної колізії», зокрема в аспекті протистояння американськості й англійськості в романі «Жіночий портрет» не було для Джеймса кінцевою метою. За зіткненнями Нового і Старого світу стояла більш загальна, «етично значуща проблема: ставлення людини до світу – світу, що, за уявленнями Джеймса, який слідував філософським концепціям свого батька, являв собою складне переплетення добра і зла» [1, 546]. Письменник прокреслює шлях від американської «невинності», що часто ототожнювалася з духовною вузькістю, інфантильністю, нерозвиненістю, до виникнення стійкого морального почуття. Воно формується через досвід, набутий у діалозі, а часто й зіткненні з такими негативними, або неоднозначними, проявами європеїзму й англійськості, як лицемірство, «культурне старіння», переобтяженість консерватизмом і традицією.

Список використаних джерел

1. Джеймс Г. Женский портрет : роман / Генри Джеймс. – М. : Наука, 1981. – 592 с.
2. Елистратова А. А. Вильям Дин Гоулс и Генри Джеймс: К вопросу об их роли в развитии критического реализма в литературе США / А. А. Елистратова // Проблемы истории литературы США. – М. : Наука, 1964. – С. 205–286.
3. Зверев А. М. Уроки Генри Джеймса / А. М. Зверев // Джеймс Г. Избранные произведения : в 2 т. – Л. : Худож лит, 1979. – Т. 1. – С. 5–31.

4. Нерсесова Е. В. Генри Джеймс как наследник некоторых американских романтических традиций / Е.В. Нерсесова // Аракинские чтения. Актуальные проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. Сборник научных трудов. – М. : МГПУ РИО, 2005. – С. 100-102.
5. James H. The Portrait of a Lady. Volume 1 [Електронний ресурс] / Henry James // Режим доступу : <http://www2.newpaltz.edu/~hathawar/portrait1.html>.
6. James H. The Portrait of a Lady. Volume 2 [Електронний ресурс] / Henry James // Режим доступу : <http://www2.newpaltz.edu/~hathawar/portrait2.html>.

Анотація. У статті здійснюється спроба виявити особливості художнього втілення концептів англійськості й американськості в творчості Генрі Джеймса. Характеризуються основні чинники формування даних концептів у загальнокультурному контексті й у процесі творчої еволюції письменника, зокрема, в романі «Жіночий портрет». Продемонстровано, як в образах найбільш характерних представників американської нації (Ізабелла Арчер, Генрієтта Стекпол, Каспар Гудвуд) виражаються різні варіанти домінуючих для концепту американськості ознак: «щирість» (*sincerity*), «невинність» (*innocent*), «впевненість у собі» (*confidence*), «наполегливість» (*persistence*).

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт, англійськість, американськість, художня література, Генрі Джеймс.

Summary. *This article is an attempt to identify the characteristics of the artistic embodiment of Englishness and Americanness in the «Portrait of a Lady» by Henry James.*

Henry James approached the antithesis of Americans – Europeans differently than his predecessors and contemporaries such as Fenimore Cooper, Nathaniel Hawthorne, Mark Twain, William Dean Howells and others. On the contrary, the advantage of American mentality over European one was unshakable truth for him. Conversely, watching his compatriots in Europe – tourists and expatriates – he was not inclined to get involved in “American Adam”.

«The Portrait of a Lady» is the most representative H. James' novel in the opposition Americanness – Englishness. The character of Lord Warburton expresses the «pure» Englishness: privacy, restraint, pragmatism, equanimity, whilst Ralph Touchett combines features of the American and British worldview. There are three most typical representatives of the American nation in the novel – Isabella Archer, Henrietta Stekpol, Caspar Goodwood. The various dominant options of the concept Americanness – sincerity, innocence, self-confidence, persistence – are embodied in their characters and life behavior.

The deployment of «international conflicts», particularly in terms of opposition between Americanness and Englishness in the novel «Portrait of a Woman» was not for Henry James ultimate goal. Collisions between New and Old World was more general, signifying ethical problem of man's relationship to the world. The writer draws the path of American «innocence», often identified with the spiritual narrowness, infantilism, lack of development, the emergence of a sustainable moral sense. It is formed through experience gained in the dialogue, overcoming such negative or ambiguous signs of Europeanism and Englishness as hypocrisy, «cultural ag-ing» and conservatism.

Key words: *Linguocultural studies, Concept, Fiction, Englishness, Americanness, Henry James.*

Отримано: 12.11.2016 р.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ РОМАНУ «МІЖ ПЕКЛОМ І РАЄМ» ГАЛИНИ ТАРАСЮК

Сучасна українська література, актуалізуючи класичні тексти і надаючи їм нових смислів, демонструє своє прагнення вести активний діалог зі світовою культурою. Звідси в новітньому творі з'являється інтертекстуальний складник як додатковий вимір його художнього світу. Посилена увага до інтертекстуальності, феномену естетики і красного письменства, засвідчена в останні десятиліття працями зарубіжних і вітчизняних літературознавців. Так, Ж. Женетт, синтезуючи поняття інтертекстуальності, вводить додаткові дефініції щодо міжтекстових зв'язків, зокрема такі, як метатекстуальність, паратекстуальність, гіпертекстуальність, архітекстуальність. Про розширення термінологічних меж явища інтертекстуальності говорить і вітчизняна літературознавча наука. Зокрема, М. Лановик [6] доповнює методологічну базу інтертекстуального аналізу поняттям пермутації текстів, а І. Набитович – теорією біблійного глокалізму [9].

Сьогодні є всі підстави в контексті інтертекстуальності як особливої наративної стратегії розглядати прозу Галини Тарасюк, тісно пов'язану з ідейно-естетичною парадигмою нашого часу. Виразну інтертекстуальну основу демонструють вже на рівні заголовків такі її твори, як «Тікаймо, Адаме...», «Любов і гріх Марії Магдалини», «Дама останнього лицаря», «Між пеклом і раєм». Розкриття пекучих проблем сьогодення в книгах прози «Храм на болоті», «Янгол з України», «Сестра моєї самотності», «Цінь Хуань Гонь» також безпосередньо пов'язується з інтертекстуальним підходом. В авторському посиланні ці тексти містять фрагменти життєвих історій, літописів, Святого Письма, «Божественної комедії» Данте, «Саду Божественних пісень» Сквороди, «Енеїди» Котляревського, Шевченківського «Сну» тощо. Так, наприклад, в ідилічному образі батьківського саду роману «Між пеклом і раєм» виявляються алюзії до архетипного образу райського Едему, а інваріантом плоду пізнання виступають вишні. Продавши два кошики вишень, Мирон Волинець на вторговані гроші добирається до столиці, яка для нього була втіленням «блискучого земного раю» [12, 26]. Як і біблійні прародителі роду людського, Мирон у марнотному світі не знайде істини, «пройшовши всі кола чистилища й пекла в гонитві за примарним едемом, він згадуватиме про своє убоге дитинство й отрочтво серед розкоші садів і лугов, як про рай, у якому жив, та не відав того» [12, 26]. З образом-алегорією саду поєднується архетип ратая-сіяча: «Він народжений був сіяти жито, але став ратаєм Господніх печер...» [12, 159].

У смислового наповненні тексту роману особливо відчутний імпульс дантівської традиції, адже поза будь-якими сумнівами алюзії митарств головного героя з мотивами мандрів потойбіччям. Художня доктрина «Божественної комедії» ідеально надається до засвоєння тими сучасними письменниками, які осмислюють українську реальність на етапі її чергової руїни, про що зокрема можуть свідчити романи Ю. Андруховича («Московіада», «Перверзія»), І. Лучука («Уліссея»), В. Кожелянка («Конотоп») та ін. Дантівський текст потужно присутній і в поезії роману «Між пеклом і раєм» Галини Тарасюк, на що критика практично не звернула уваги. Принагідні зауваження лише провокують дослідницькі інтенції. Діалог сучасної письменниці з досвідом Данте найперспективніше буде простежити у контексті теорії інтертекстуальності. Поняття «діалогічних обертонів» увів М. Бахтін. Пізніше це поняття стало складовою теорії інтертекстуальності. «Яким би монологічним не було висловлювання (наприклад, науковий чи філософський твір), як би воно не було зосереджене на своєму предметі, воно не може не бути і відповіддю на те, що було вже сказано про цей предмет, навіть якщо б та відповідь не отримала виразного зовнішнього вираження: вона виявиться в обертонах смислу, в обертонах експресії, в обертонах стилю, у найтонших відтінках композиції. Висловлювання наповнене діалогічними обертонами, без урахування яких не можна до кінця зрозуміти стиль висловлювання» [3, 314-315]. Дотичним до цієї тези є висновок Р. Барта про взаємодію тексту з простором літературної традиції, з відповідними культурними кодами. «Виникає відчуття, що поряд із безпосередніми повідомленнями до нас долинають іще і якісь голоси здалеку, це і є коди: їхнє походження «загублене» в непроникненій перспективі вже написаного» [2, 46].

Застосування до тексту роману «Між пеклом і раєм» висновку Ролана Барта про те, що «текст треба розглядати не як завершений, закритий продукт, а як прогрес продукування, «підключений» до інших текстів, інших кодів» [1, 385], дозволяє простежити, як елементи різних структурних рівнів стають матеріалом для зведення будівлі нового тексту. Зрештою, і сама письменниця добре відчуває спадкоємність традицій, усвідомлюючи, що «нічого нема нового під вічним небом. Все – по колу, одвічному колу...» [12, 140]. Виходячи лише з назви «Між

пеклом і раєм» і підзаголовок («Сни анахорета»), можна експлікувати зв'язок роману з явищем світової класики. Як і в Данте, початок і кінець твору зумовлені алегоричним протиставленням понять пекла і раю. З пекельними образами асоціюються нічні таті, які «виступили з темні, мов злі лісові духи» [12, 4], а буколічна картина вкінці («і тоді відчинилось у небі віко, і погас пекельний вогонь, і він побачив <...> розкішний батьківський сад» [12, 182]) уособлює рай. Певні типологічні збіги можна завважити і на рівні жанрово-композиційної специфіки роману. Три різні у жанровому відношенні плани формують текст. По-перше, це епічна картина сучасного і минулого, створена авторкою, по-друге, режисерський кіносценарій Мирона Волинця, по-третє, ліричнаповідь головного героя, образ якого має амбівалентну сутність. Така різнорідність не зашкодила внутрішній єдності роману, оскільки ці плани інтегруються духовною домінантою, концептуальне осердя злиотує окремі складові в композиційну і смислово цілісність.

У міфологізованій картині світу роману чільне місце посідають описи ірреальних станів героя: «Останнім часом видіння вишневого саду спливатимуть у його пам'яті, ніби кадри незавершеного фільму» [12, 27], «перед очима Будимира на тлі тихого Дніпра зринали дивні видіння – здавалося, він там був» [12, 56], «отож йому снилося, ніби стоїть перед брамою до раю» [11, 106], «ночі цієї було мені видіння Господнє» [12, 132]. Не лише сни-видіння як ірраціональне начало наближає роман Галини Тарасюк до поезики прототексту, з «Божественною комедією» роман споріднює концепція гріха і спокути. Для Данте найнепрощенніший гріх – зрада, саме тому в епіцентрі його пекла поряд розташовані Іуда, Брут і Касій. Отож і фільм, який задумав Мирон Волинець, «мав бути не тільки про славу і безсмертя, а й про найганебнішу, найтяжчу, незаживну виразку української душі – про зраду» [12, 24].

Як і Данте, Галина Тарасюк вияскравила кризь призму біблійного міфу низку пекучих соціальних, релігійних, ідеологічних, мистецьких проблем. Важливо підкреслити, що саме біблійний контекст забезпечує суміщення у тексті твору амбівалентних антиномій: реальне-ірреальне, сакральне-профанне, божественне-людське. Видіння Мирона закорінені у драматизмі його реальних митарств. У конотативних зв'язках з пекучими проблемами сьогодення подані і біблійні тексти. Як правило, сакральний текст проектується в сучасний хронотоп: «Чи не читав ти Псалми Давидові, чи забув істину: *«Коли Бог не буде дім, марна праця його будівничих»?*.. Може, там, на небесах, нікому цієї України не треба, думав Мирон, і давно махнули рукою на її народ, похряслий в мороці розбрату, безсилля і байдужості?» [12, 165].

Марія Моклиця наголошує на тому, що «в усіх видіннях про потойбічний світ обов'язкова персона супровідника (водночас охоронця і наставника). Ідеться про духовну й літературну спадкоємність, ту символічну персону, яка дозволяє окреслити власне місце в багатовіковій традиції» [7, 78]. Як Данте почувався спадкоємцем Вергілія, так Мирон – спадкоємцем Антонія Печерського. І саме Антоній стає для Мирона уособленням Божого промислу, провідником у лабіринтах власної душі. Образ вигнанця-анакорета в обох творах постає виразною контрфігурою сучасного кожному митцеві суспільства. Попри часову і просторову віддаленість це суспільство постає і в «Комедії», і в романі оманливим і застиглим середовищем. Звідси наповненість кожного тексту іронічними та сатиричними елементами. Важливо підкреслити, що Данте постає самотнім на чужині, а Мирон Волинець став анахоретом «на нашій – не своїй землі».

В межах роману співіснують літературний та кінематографічний дискурси. У простір вербального тексту привнесений кінематографічний компонент. Текст структурується шляхом кадрування та монтажу загальних і крупних, близьких і далеких планів: «Загальний план літньої резиденції князя Володимира в Берестові. Далі – крупним планом обличчя Мирка» [12, 40]. Явним постає перегук з кіносимволікою Довженка, для якої характерна динаміка сцен, короткі кадри, співвіднесення словесного мистецтва з панорамними картинками. Невипадковою є згадка про фільм «Щорс». Перелік фільмів, що їх згадає Мирон, подано як своєрідний документ повоєнної епохи: «О ті незабутні кіносеанси, як сеанси гіпнозу! Вони чекали їх, вдесьте переглядаючи і шаленюючи від «Тарзана», «Бродяги», фільмів Чапліна, заливаючись то слізьми, то сміхом. Серця їхні обривалися, коли, бувало, обривалася плівка» [12, 75].

Фільм про Антонія Печерського, задуманий Мироном, не вписувався у тло злюмпенізованих інтересів нинішніх українців. В час занепаду українського кіномистецтва, запустіння Довженківської кіногудії на гору подерлися низькопробні фільми для так званого масового глядача, у симпатіях і пріоритетах якого «милі», бойовики, еротика. Колоритним вийшов образ «львівського хлопака», автора проекту «Секс у Київській Русі» [12, 166]. «За сценарієм, явно «здертим» з «Кама Сутри», «Анжеліки», вітчизняних історичних романів та базарних порнопосібників, всі події мали відбуватися в постелях руських князів, княгинь та князних. А щоб фільм був суперсексуальним і не тхнув кислим історизмом та прісним патріотизмом, в любовні гаремні сцени вмонтовувалися документальні епізоди *трудових буднів* сучасних українських *регін та роксолан* у борделях Європи» [12, 166]. Галина Тарасюк не лише талано-

вито іронізує з приводу глядацьких пріоритетів, а й робить очевидний натяк на тексти штибу «Життя гаремного» Ю. Винничука.

Характеризуючи смаки знедуховленого обивателя, Галина Тарасюк змальовує епізод зустрічі Мирона Волинця з братами, які запрагли від українського режисера кіносенсації на зразок розкручених російських бойовиків:

Да ти чьо? Как отмороженний! Кіно, говорю, надо делать. Харошее кіно. Вот как московские ребята... Смотриш ящїк? «Бригада», напрімєр! Ілі же – «Бандітскій Петербург»... А што, «Бандітскій Кїєв» – слабо? [12, 175].

Образи сучасної письменниці увиразнюються через їх співставлення з недалеким попереднім літературним досвідом. Це співставлення доречно здійснити під кутом зору бахтінської ідеї про «ненавмисну діалогічність», яка несподівано налагоджується між віддаленими і часом, і простором текстами. У 20-х роках минулого століття представник російського авангарду Олексій Кручених у книзі «Говорящее кино», що являла собою культурно-історичний документ епохи, подібним чином актуалізував тему втрати цінностей, іронізуючи над вибором публіки, яка хотіла ексцентрики, а не фактографії і документалізму: «Люмпен-обыватели / в экран вцепились / с двух сторон: / – «Что там – молотобоец, / ткач, рудокоп? – фи! / Не фо-то-ге-нично! / Не форси-сто! / Нам бы вот этого: / Блатного, / с любовным сердцем, / С револьвером, / с душком одекончика, / Попреступнее, проституточнее!» [5, 207]. Тобто вартісна продукція ніколи не була прерогативою рецепційної свідомості пересічного обивателя, незалежно від місця і часу його проживання.

Таким чином, більшість інтертекстуальних алюзій у романі Галини Тарасюк базується на переосмисленні біблійних мотивів і дантівських релігійно-міфологічних доміант. Відображаючи сучасні події в Україні, письменниця послідовно переосмислює прототексти, що дає їй змогу творити нову художню реальність, конструювати національну ідентичність головного героя. Водночас додатковим виміром художнього світу роману є його кінематографічний компонент. Зумовлене інтертекстуальною природою співвіднесення кінематографічної складової з вербальною базою дає змогу авторці актуалізувати цілу низку прототекстів, в результаті чого і досягається найвищий ступінь виразності семантичного потенціалу твору.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Текстуальний аналіз «Вальдемара» Е. По / Ролан Барт // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубицької. – Львів : Літопис, 1996. – С.385-405.
2. Барт Р. S/Z / Пер. с фр. – 2-е изд., испр. / Под ред. Г.К. Косикова / Ролан Барт. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
3. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / Михайло Бахтін // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубицької. – Львів : Літопис, 1996. – С.310-317.
4. Данте. Божественна комедія / Пер. з іт. та примітки Є. Дроб'язка. Іл. Г. Доре / Данте. – К. : Дніпро, 1976. – 679 с.
5. Кручених А. Стихотворения. Поэмы. Романы. Опера / Алексей Кручених. – СПб. : Академический проект, 2001. – 65 с.
6. Лановик М. Переклад та міфопоетика. Вплив архетипного мислення на процес художньої інтерпретації / М. Лановик // Мандрівець. – 2004. – №3. – С.50–56.
7. Моклиця М. Українська апологетика Данте / Марія Моклиця // Слово і Час. – 2013. – № 1. – С.76-80.
8. Москалець К. Передмова / Кость Москалець // Стус Василь. Вечір. Зламана віть: Вибране. – К. : Дух і літера : Задруга, 1999. – С. 3-9.
9. Набитович І. Біблійні стилізації як стилетворчий засіб в українській прозі ХХ віку / Ігор Набитович // Sacrum і Біблія в українській літературі / Ред. І. Набитович. – Lublin : Ingvarr, 2008. – С.637-660.
10. Новикова М. Українська «Божественна комедія» / Марина Новикова // Сучасність. – 1995. – № 5. – С. 62-64.
11. Стріха М. Данте й українська література: досвід рецепції на тлі «запізнілого націєтворення» / Максим Стріха. – К. : Критика, 2003. – 162 с.
12. Тарасюк Г. Між пеклом і раєм (Сни анахорета): Роман-гіпотеза / Галина Тарасюк. – Чернівці : Місто, 2006. – 186 с.

Анотація. У статті проаналізовано роман Галини Тарасюк «Між пеклом і раєм» в контексті інтертекстуальності як художнього прийому. Зокрема наголошено, що авторсь-

кою стратегією є послідовне звернення до біблійного і дантівського претексту. Також виявлено кінематографічну складову роману. Доведено, що співвіднесення кінематографічного і вербального дискурсив актуалізує низку прототекстів, надаючи їм нових сенсів.

Ключові слова: інтертекст, рецепція, прототекст, національна ідентичність, діалогічні обертони.

Summary. *Contemporary Ukrainian Literature, touching upon the importance classical texts and giving them new meanings, demonstrating its desire to conduct an active dialogue with the global culture. This work appears in the latest intertextual component as an additional dimension of his artistic world. The increased attention to intertextuality, the phenomenon of aesthetics and fiction certified in recent decades the works of foreign and domestic literature. Yes, Jean Zhenett synthesizing concept of intertextuality, introduces additional definitions on mizhtekstovyyh relations, in particular such as metatekstualnist, paratekstualnist, hypertextual, arhitekstualnist. On the extension of terms limits the phenomenon of intertextuality says literary and domestic science. In particular, M. Lanovik complementary methodological framework intertextual analysis concept permutatsiyi texts and I. Nabytovych – Biblical theory of hlokalizm.*

Today there is every reason in the context of intertextuality as a special narrative strategies considered prose Galina Tarasyuk closely associated with ideological and aesthetic paradigm of our time.

In the novel semantic content of the text especially significant momentum tradition of Dante, because beyond any doubt allusions ordeal protagonist with motifs of wandering the afterlife.

Most intertextual allusions in the novel Galina Tarasyuk based on the reinterpretation of biblical motifs and Dante religious and mythological landmarks. Reflecting the current events in Ukraine, writer consistently reinvents prototeksty that enables it to create a new artistic reality construct national identity of the protagonist. However, an additional measurement of the artistic world of the novel is its cinematic component. Intertextual nature film component correlation with verbal base allows avtorski update a number prototekstiv, bringing and achieved the highest severity semantic potential work.

Keywords: *intertext, reception, prototekst, national identity, dialogic overtones.*

Отримано: 02.11.2016 р.

УДК 821.161.1-31.09

Орлов О.П.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ ІЗ ЦИКЛУ ІВАНА БУНІНА «ВЕСНОЮ, В ІУДЕЇ»

Головним об'єктом і суб'єктом сучасної філософії є свідомість – феномен, яким володіє кожна людина й існування якого залишається найбільшою загадкою для людства. Феноменологія доводить єдність і водночас взаємну самостійність свідомості з предметним світом, природою, соціумом, духовною культурою. Розроблені Е. Гуссерлем [4], Г.-Г. Гадамером, Г. Башляром [1], Ж.-П. Сартром, П. Рікером, М. Гайдегером підходи до виявлення сутності свідомості людини дозволяють розглядати літературній твір як опис інтенційного життя автора, персонажів і читача. У літературознавстві (О. Лосев, У. Єско [12], Г.-Н. Кастанеда [8], Д. Чижевський, М. Натанзон [13], Д. Соболев [11]) феноменологічний підхід реалізується як аналіз авторської свідомості не в площині біографічних подій, а в реконструкціях екзистенційних змістів і цінностей. На думку Д. Соболева, кращі біографічні дослідження кінця ХІХ – початку ХХ століть прагнули до реконструкції світовідчуття, систем цінностей і уявлень тих чи тих авторів, але феноменологічними дослідженнями їх назвати не можна, «оскільки їхня структура, побудована «вздовж» історичного часу життя героїв, передбачала примат біографічного часу над феноменологічною проблематикою змістів свідомості» [11, 237]. Відмінності різних творчих періодів, на думку феноменологів, не пояснюються лише фактичною або психологічною біографією письменника, оскільки компоненти екзистенційного світу існують у самому тексті у вигляді прямих репрезентацій, інтерсуб'єктивних стосунків, поведінкових характеристик, умовностей і практик. На думку І. Інішева, у якості феноменологічного об'єкта повинен стати художній образ, оскільки він здійснює перехід між сферами зовнішнього і внутрішнього. Філософ спирається у твердженні на іпостасі образного: «(1) образ як матеріальний об'єкт (tabula), (2) образ як простір зображення (pictura) і образ як іконічний простір (imago)» [6, 201-202].

Аналіз творчості Івана Буніна неможливий без пошуків прихованих буттєвих змістів і психологічних підтекстів. У дослідженнях творчості письменника початку ХХІ століття закономірно з'явилися нові тенденції, наближені до феноменологічних категорій. Ю. Мальцев першим звернув увагу на прояви феноменологічної своєрідності автора у сприйнятті предметного світу та світу переживань, утілених у слові. Літературознавець назвав «Життя Арсеньєва» першим російським феноменологічним романом, оскільки в ньому, на його думку, «життя поза апперцепцією і переживаннями не існує, об'єкт і суб'єкт нерозривно зливаються в єдиному контексті» [9, 305]. Н. В. Пращерук, досліджуючи прозу І. Буніна, віднайшла «феноменологічне кредо» письменника: «Світ – дзеркало, яке віддзеркалює те, що дивиться у нього», спираючись на яке сформулювала ряд «феноменологічних настанов», зокрема для теми «пам'яті та часу» [10, 16-19]. Т. М. Двинятіна активно вживає у своїх роботах поняття «феноменологія художніх образів» для позначення ситуацій, коли «немає руху від одного полюсу до іншого: є одночасна присутність у світі полярних початків, коли одне завжди просвітлюватиме інше» [5, 9]. Предметом аналізу дослідниці є поетична творчість І. Буніна, але відзначена нею бінарна опозиційність авторських станів, уявлень або настроїв простежується і в прозових творах письменника, зокрема пізнього періоду написання. Метою нашої розвідки є застосування феноменологічного методу для визначення логіки авторської циклізації оповідань 20-х років, суттєвою особливістю яких є домінування екзистенційних цінностей.

Феноменологічний метод передбачає визначення ключових уявлень і понять, у яких зображується людське існування, адже «літературний твір існує у його зверненні до екзистенції людини, поданої у своїй невизначеності, завершеності, тілесності та історичності» [10, 236]. Феноменологічний підхід – це перехід від аналізу значення та взаємодії художніх образів твору до екзистенційних цінностей, які визначають авторський задум. Г. Башляр називав образ «силою, що інтегрує людські думки, спогади та мрії за допомогою уяви» [1, 28]. Визначаючи ключові змісти і цінності, читач проходить зворотній до авторського шлях. Якщо автор розгортає усвідомлені інтенційні змісти, що спонукають до творчості, то феноменологічний підхід дозволяє згортати ці змісти до екзистенційних понять: самотність, випадковість, відчуження, бездомність, смертність, тілесність, страх, сексуальність, секуляризація повсякденності, моральність та аморальність тощо.

Твори І. О. Буніна, створені у 1917-1930-х роках, були скомпоновані письменником у збірки: «Троянда Єрихону» (1924), «Мітине кохання» (1925), «Сонячний удар» (1927), «Тінь птаха» (1931), «Боже дерево» (1931). Головний принцип компонування збірок був хронологічний – рік написання об'єднував різні за темою, сюжетами, способом нарації оповідання. Пізніше ця циклізація була порушена, бо автор змінював тексти для зібрання 1934-36 рр. і 40-50 рр. У 1953 році повісті та оповідання перших років еміграції були надруковані в книгах Нью-Йоркського видання під назвами «Мітине кохання» і «Весною, в Іудеї», збірник «Петлясті вуха» вийшов у тому же видавництві в 1954 році вже після смерті автора. Таким чином, письменник з п'яти циклів зробив три, залишивши при цьому лише одну попередню назву – «Мітине кохання». Оповідання 20-х і 30-х років були вилучені з хронологічного об'єднання і заново перекомпоновано у нові збірки: «Весною, в Іудеї» (назва оповідання з циклу «Темні алеї») і «Петлясті вуха». Важко зрозуміти авторську логіку розподілу оповідань, оскільки окрім хронології цикли не об'єднані ні тематикою, ні ритмом оповіді, ні спільними героями, ні нараторськими стратегіями. Певне прояснення авторського задуму надає феноменологічний підхід, акцентуючи екзистенційні сутності речей і подій.

Варто припустити, що авторський відбір творів у нові цикли йшов шляхом визначення домінуючого оповідання, який надавав імпульс розуміння інших текстів. Письменник кардинально змінив назву однієї з перших збірок («Троянду Єрихону» на «Весною, в Іудеї»), а відповідно – домінуючий художній образ.

Заміну назви і провідного образу можна прояснити бажанням письменника уникнути прямолинійності у зображенні таких сокровенних понять як любов, віра, пам'ять, ностальгія. В оповіданні-есеї «Троянда Єрихону» образ рослини («клубок сухих, колючих стеблей», «пустынная жесткая поросль», «дикий волчец») є символом віри у вічне оновлення життя, надії на воскресіння: «сорванный и унесенный за тысячи верст от своей родины...будучи положен в воду начинает распускаться, давать мелкие листочки и розовый цвет» [2, 7]. Назва оповідання налаштовує читача на сприйняття краси і життя, але ця настанова з перших рядків парадоксально змінюється. Невідповідність імені та вигляду рослини, зовнішньої та внутрішньої сутності розкриває таємницю перетворення мертвого на живе і разом з цим головну ідею сакральної свідомості – воскресіння.

Преподобного Саву, що дав поетичну назву рослині, й оповідача твору об'єднує віддаленість від людей (батьківщини) і глибоке проникнення в суть речей – здатність бачити і розуміти приховані від першого погляду внутрішні цінності, які живляться силою любові та пам'яттю.

Художній образ троянди Єрихону – це згусток чуттєвої пам'яті, сповнений біблійними асоціаціями, особистими спогадами та символічними узагальненнями. Головним рухом художніх образів у творі є розвиток зорового, морального й естетичного перетворення сірого в рожеве, мертвого в живе, страждань у віру та творчість. Автор цінує *прихованість* цього перетворення («преображення»), доступного лише тим, хто вистраждав свою любов і віру. Авторська відстороненість від земного, зосередженість на вічному надають образу іудейського перекотиполя екзистенційного змісту: людська душа, згорнута спіраллю силою зовнішніх обставин, здатна воскреснути. Образ матеріального світу набуває таким чином просторового й іконічного значення. Після втрати батьківщини, яку письменник уважав повністю знищеною новою владою, образ ерихонської троянди якнайкраще відповідав авторським настроям і пошукам сенсу буття. Проте цінність бунінських художніх узагальнень завжди полягала у сюжетному розгортанні у часі та просторі, у поведінкових характеристиках героїв. Можливо, тому автор кардинально змінив назву нового циклу, залишивши безсюжетну «Троянду Єрихону» на почесному першому місці у якості передмови-настанови.

Принцип невідповідності між початковим сприйняттям головного образу і подальшим його розгортанням у часі та значенні характеризує оповідання, які автор залишив у новій збірці «Весною, в Іудеї» разом із «Трояндою Єрихону». Протиріччя між очікуванням і подальшим багатовекторним смисловим розвитком зустрічаються в оповіданнях «Готамі», «Косарі», «Третій клас», «Темір-Аксак-Хан», «Кінець», «Скарабеї». Оповідання сповнені екзистенційної подвійності, коли «емоційний тон оповіді коливається між двома полюсами: радість, захоплення, насолода життям – страждання, самотність» [7, 112].

Ідея цінності прихованої від сторонніх очей справжньої життєвої сили, здатної чекати свого стрімкого розгортання, утілюється в індивідуальних екзистенціях героїв і оповідачів. Історія покірної дівчини Готамі з однойменного оповідання нав'язана східними подорожами та захопленням І. Буніна буддизмом. Почуття Готамі залишаються за кадром оповіді, але авторський погляд фіксує її вчинки, продиктовані співчуттям і ніжністю: «Блаженны смиренные сердцем, расторгшие Цепь. В обители высокой радости живем мы, ничего в этом мире не любящие и подобные птице, которая несет с собой только крылья» [2, 25]. Біблійні уславлення блаженства як найціннішого стану людської душі отримують у творі буддійське тлумачення. Смиренність серця і душі народжують просвітлення – вищі знання людства, які не мають практичного сенсу, але утверджують гармонію людини і Всесвіту. Бездомність і страждання не зникають безслідно, вони обертаються плодами, здатними змінювати Ланцюг індивідуального життя чи історії цілої нації. Узагальнення, якими користується письменник, віддаляють читача від конкретних історичних аналогій і подій, а назва збірки підкреслює невизначеність і водночас конкретність хронотопу. Іудея позначає не лише конкретну країну, а біблійну давність місця, так само і час – весна, яка має поетичне значення початку життя, пробудження, воскресіння. Для Буніна-письменника це був нелегкий час пошуку підтвердженень власної правоти, коли йому прийшлося бути в опозиції до рідної країни і величезної кількості її захисників. У нього не було сумнівів у правоті власної позиції неприйняття нової червоної Росії. Як він заявив у промові, виголошеної в Парижі 16 лютого 1924 року: «Молю Бога, чтобы Он до моего последнего издыхания продлил во мне святую ненависть к русскому Каину...» [3, 331]. Письменник шукав вічних цінностей, які не змінює час, які витримують руйнівну силу часу, легковажності, забуття. Він шукав такі образи в релігіях, природі, окремих долях.

Головним художнім образом оповідань «Темір-Аксак-Хан» і «Косарі» є звуковий образ – пісня, яка об'єднує виконавців і слухачів маленької кримської кав'ярні та відкритого простору косовиці на Орловщині. Авторські емоції балансують між насолодою та болем і тугою. Музика і слова про хана Темір-Аксака та пісня-прощання рязанських мужиків викликають сльози щастя в оповідачів обох творів, а також душевне єднання з покинутим рідним краєм. Невідома дама, що слухає спів жebraка-татарина, і розповідач-слухач пісні косарів переживають глибокий катарсис саме тому, що пісня лише на мить повертає втрачене, щоб відчутти неможливість повернення в минуле, безповоротну втрату і гостре почуття самотності.

Безіменна героїня оповідання «Темір-Аксак-Хан» залишається загадкою до кінця твору. Хто вона? Про що сумує? Читач ладен домислювати її переживання, адже розповідач і автор не вдаються до ретроспективи і перспективи. Ж. Женетт уважав ретроспективу «компенсацією того, про що автор забув розповісти, а перспективу – проявом наративної нетерплячості» [12, 56]. Автору оповідання важлива ситуація переживання чужої долі як своєї власної. Вічний сюжет примхливості долі людини, її злетів і падіння, шлях від правителя до жebraка контрапунктно вгадується в житті усіх явних і випадкових персонажів: жінки-слухачки, співака-жебрака, господаря кав'ярні, головного свідка подій і переживань – оповідача. Кожен по-своєму сприймає пісню, приміряючи життєвий шлях хана – від блискучого володаря до жebraка – на себе. Голов-

не переживання – це велика скорбота («отчаянная скорбь») від усвідомлення швидкоплинності земних утіх і земних страждань. Оповідач грає з контрастом, згадуючи тугу і щастя, життя і могили, багатство і жебрацтво. Авторський голос стає явним у фіналі твору, коли звертається до Темір-Аксак-Хана не через пісню, а безпосередньо, як до рівного собі: «И века пронеслись над твоей забвенной могилой, и пески замели развалины мечетей и дворцов твоих под вечно синим небом и безжалостно радостным солнцем, и дикий шиповник пророс сквозь останки лазурных фаянсов твоей гробницы, чтобы, с каждой новой весной, снова и снова томились на нем, разрывались от мучительно-сладостных песен, от тоски несказанного счастья сердца соловьев... А-а-а, Темир-Аксак-Хан, где она, горькая мудрость твоя? Где все муки души твоей, слезами и желчью исторгнувшей вон мед земных обольщений?» [2, 37].

В оповіданні «Косарі» оповідач-слухач детально аналізує кожен рядок і інтонацію пісні, і паралельно з ними власні почуття і думки. Це милування голосами, силою, свободою, глибиною почуттів, творче піднесення від розуміння почуттів, але водночас це сум, прощання, плач. Мужики не втратили батьківщини, вони лише на заробітках, але гостре переживання розлук, співзвучне авторським інтенціям, наповнює оповідання ностальгічними мотивами, передчуттям трагічного розриву між слухачем і селянами-виконавцями. Письменник ніколи не мав ілюзій щодо настроїв і ментальності російського народу. Це яскраво зображено в ранніх повістях («Село», «Суходіл»), де душевна сила селян сусідить із неробством, жорстокістю, пороком. Краса співу об'єднує оповідачів і селян-косарів, але це лише момент душевного очищення, який позначає хвилину братання перед великим і кривавим протистоянням.

Світ авторських змістів і настанов прояснює загальний контекст творчості письменника, залишаючись при цьому тонкою матерією свідомості та почуттів. Феноменологічний аналіз художніх образів від розгортання ознак матеріальних об'єктів (*tabula*) до символічного простору зображення (*pictura*) та іконічної символіки (*imago*) дозволяє розглядати творчість І. Буніна як реальність феноменів – ідеальних сутностей, що володіють безпосередньою достеменністю. Аналіз komponування нових збірок з оповідань 20-х – 30-х рр. виявив нові феноменологічні змісти, що були важливими для письменника у цей період творчості: безповоротна втрата минулого; гостре відчуття самотності, туги, скорботи; душевна стійкість, протистояння випробуванням; віра у воскресіння (душі, справедливості, країни), смиренність серця, здатна розірвати Ланцюг історії, існування, осуду; духовне очищення в моменти співтворчості (читання, слухання, співпереживання).

Список використаних джерел

1. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Гастон Башляр. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 376 с.
2. Бунин И. А. Собрание сочинений: в 9 т. / Иван Алексеевич Бунин. – М.: Воскресенье, 2006-2007. – Т.5. – 545 с.
3. Бунин И. Окаянные дни: Неизвестный Бунин; [сост. О. Михайлова] / Иван Алексеевич Бунин. – М. : Молодая гвардия, 1991. – 335 с.
4. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль. – М. : Академический проект, 2009. – 486 с.
5. Двинятина Т. М. Пoesия И. А. Бунина: Эволюция, Поэтика. Текстология: автореф. дис. ... доктора филол. наук: 10.01.01 / Татьяна Михайловна Двинятина. – СПб, 2015. – 46 с.
6. Инишев И. Н. Феноменология как теория образа / Илья Николаевич Инишев // Логос. – 2010. – № 5 (78) – С. 196-204.
7. Карпов И. П. Авторология русской литературы (И.А. Бунин, Л.Н. Андреев, А.М. Ремизов) / Игорь Петрович Карпов. – М. : ФЛИНТА, 2011. – 464 с.
8. Кастанеда Г.-Н. Художественный вымысел и действительность: Их фундаментальные связи. Очерк онтологии совокупного опыта / Гектор-Нери Кастанеда // Логос. – N 3 – 1999. – С. 69-102.
9. Мальцев Ю. Иван Бунин / Юрий Мальцев. – М.: Посев, 1998. – 432с.
10. Пращерук Н. В. Феноменология И. А. Бунина: Авторское сознание и его художественная структура / Наталья Викторовна Пращерук: автореф. дис. ... доктор филол. наук: 10.01.01 – Екатеринбург, 1999. – 24 с.
11. Соболев Д. Проблема феноменологии произведения / Денис Соболев // Вопросы литературы. – 2012. – № 1. – С. 236-275.
12. Эко У. Шесть прогулок в литературных лесах [пер. А. Глебовская] / Умберто Эко. – СПб.: Симпозиум, 2002. – 288 с.
13. Natanson M. The Erotic Bird: Phenomenology in Literature. – Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1998.

Анотація. У статті доводиться доцільність застосування феноменологічного підходу для розкриття внутрішньої логіки розвитку художніх образів, нараторської стратегії, розуміння авторської позиції. Автор аналізує екзистенційні цінності та змісти, які дозволяють наблизитись до розуміння творчого феномену І. О. Буніна.

Ключові слова: Феноменологічний метод, свідомість, авторська інтенція, екзистенційні цінності, домінуючий образ.

Summary. The article proves the feasibility of phenomenological method for disclosing the inner logic of artistic images and narrative strategy as well as understanding of the author's position. The phenomenology claims the unity and mutual independent awareness of the tangible world, nature, society, spiritual culture. The approaches for identifying human's consciousness which were elaborated by E. Husserl, H.-G. Gadamer, G. Bachelard, J.-P. Sartre, P. Ricoeur, M. Heidegger, allow us to consider the literary work as intentional description of the author's life, his characters and reader. In literary science the phenomenological approach is determined as the analysis of the author's consciousness not in terms of his biographical events, but as reconstruction of existential meanings and values. The aim of this research is to implement the phenomenological analysis in order to define the logic of the Bunin's stories cyclization of the 20s, an essential feature of which is a combination of opposing existential experiences. The author of the article proves that the writer's selection of his works for the new cycles were made by determining the dominant narrative, which gave the impetus to understanding the other texts. Thus, the writer radically changed the title of the first collection – «Rose of Jericho» to «Spring in Judea», respectively – the dominant character.

The principle of discrepancy between the initial perception of the main image and its subsequent development in time and meaning characterizes the narratives which the author used in his new collection «Spring in Judea» and «Rose of Jericho». The contradictions between the expectations and the further multilateral development can be found in his stories «Goths», «Mowers», «The third class», «Temir-Khan Aksak», «The End», «Scarabs». The stories are full of existential duality, which balances between two poles: joy, delight, enjoying the life – suffering, loneliness.

An analytical layout of the new collections of Bunin's stories of the 20s – 30s revealed new phenomenological contents that were significant for the writer at that period of his activity: irreversible loss of the past; acute sense of loneliness, grief, sorrow; emotional stability, conflict challenge; belief in the resurrection (soul, justice, country), humility of heart, able to break the chain of history, existence, condemnation; spiritual self-perfecting while perceiving the art.

Key words: Phenomenological method, consciousness, author's intention, existential values, dominant character.

Отримано: 09.11.2016 р.

УДК 82.09:82-32

Ситник О.В.

СПІВВІДНОШЕННЯ СЮЖЕТУ ТА ХАРАКТЕРОЛОГІЇ У ПСИХОЛОГІЧНИХ НОВЕЛАХ В. ФОЛКНЕРА

Вільям Фолкнер – один із тих письменників, чиї твори важко читати навіть у «малому форматі». Класична сюжетність та подієвість, котрі всіма теоретиками визнаються жанровими для новели, у композиції його малої прози відносні та розмиті, оскільки відходять за куліси внутрішнього життя протагоніста. А конфлікт як основна та рушійна сила подієвості носить специфічний характер і породжується вже не колізіями між людьми, а між людиною та світом.

Характеризуючи загальну тенденцію в літературі ХХ століття, Н.Л. Калениченко зазначає, що психологічний аналіз настільки поглиблюється, що змінює обличчя літератури, внаслідок чого «зовнішній вияв сюжету змінюється на внутрішній» [1, 117]. Відтак з модернізмом для письменників-новелістів наступила «ера підозри» не тільки стосовно розповідності, але й стосовно сюжету [6, 7; 35-37]. У теоретиків різних шкіл ця обставина набула відбитку в таких термінах, як «безсюжетність», «безфабульність», «внутрішній сюжет» (на відміну від «зовнішнього»), «прихований сюжет», «психологічний сюжет» і т.д.

Мета даної розвідки – дослідити основні принципи сюжетно-композиційної організації психологічної малої прози В. Фолкнера та проаналізувати їх функціональне значення для виявлення та демонстрації особливостей внутрішнього життя людини.

Психологічне мистецтво Фолкнера-модерніста засноване на інтересі до глибинних пластів людської душі – ментального та інтуїтивного (несвідомого). Послугуючись установкою на внутрішню дискретність, невизначеність та деструкцію особистості, письменник вдається до модерністського розхитування сюжету. Традиційні елементи композиції новелістичного сюжету: зав'язка, розвиток подій, «поворотний пункт» (Wendepunkt), розв'язка, – якщо і присутні у сюжетній схемі фолкнерівських новел, то в хронологічно невпорядкованому, аморфному вигляді. Порушенням узвичаєної послідовності сюжетних компонентів відзначається основний масив фолкнерівської малої прози, в першу чергу, такі новели, як «Еллі», «Троянда для Емілі», «Дядечко Віллі», «Перемога», «Червоне листя», «Брошка», «Нога», «Вош», «Жила колись королева», «Волосся» тощо. Варто акцентувати, що моделюючи різні схеми сюжетних конструкцій, письменник при цьому віддає перевагу коловоротній матриці організації фабульного матеріалу, за якої, як слушно зауважує О.В. Муратханова, «підґрунття чи передісторія подій розкривається в основній частині оповідання, а наслідки описуються напочатку та вкінці» [4, 86]. При цьому увага американського письменника прикута не до самої зовнішньої акції, а виключно до значущого феномену переживання психоемоційного відгуку на прояви дійсності. Тому, як правило, у його малій прозі гранично проста сюжетно-подієва ситуація обрамлює складні душевні колізії персонажів. Яскравим прикладом такого художнього рішення є сюжет новели «Вош», де жорстокий, продиктований духовною вбогістю, вчинок полковника Сатпена набуває ролі подієво-психологічного прецеденту функціонування внутрішнього сюжету, пов'язаного із ґрунтовною переоцінкою життєвих позицій та ідеалів його вірного поплічника, старого Воша Джонса, із кардинальними зсувами віками усталених уявлень у свідомості звичайної людини. Розвиток дії у новелі, «плинучи двома річищами – внутрішньо-психологічним та зовнішньо-подієвим» [5, 179] – «працює» в загальному сюжеті на розкриття психології людини, яка усвідомила абсурдність життя, його трагічну приреченість та безмістовність. Власне подієва сторона новели обмежена кількома епізодами – це, перш за все, підлий вчинок амбітного Сатпена з онукою Воша, побіжно репрезентований у зав'язці, а також кульмінаційний момент поквитання героя за приниження гідності свого роду. Дія в новелі передують її осмисленню. Том-то й вмотивовується неканонічне взаємопереплетіння зовнішньої розв'язки сюжету із психологічною, внутрішньою кульмінацією, що актуалізується як блискавичне усвідомлення персонажем нікчемності свого існування: «Better that all who remain of us be blasted from the face of earth than that another Wash Jones should see his whole life shredded from him and shrivel away like a dried shuck thrown onto the fire» [7, 157]; («Краще б решту таких, як ми, стерти з лиця землі, ніж життя ще одного Воша Джонса у нього ж на очах розлетиться на шматки, спопелиться наче сухе лушпиння, кинуте в полум'я» [Переклад наш. – О.С.]). Це своєрідна формула актуального ціннісного переосмислення життя протагоністом. Екзистенціальне відчуття духовної самотності, відчуження та приреченості буття у світі обумовлюють душевний стан старого Воша і призводять до трагічної розв'язки – самогубства.

Не можна не помітити, що у ході розвитку сюжету переосмислення персонажем своїх духовних позицій неминуче звертає його внутрішній зір у минуле, до вже пережитих психологічних моментів. Аксиоматично для втілення динаміки мисленневих процесів людини, яка згадує й аналізує минуле, органічним є такий сюжетний прийом, як ретроспекція. Погляд у минуле дає можливість опосередкованої оцінки сьогодення, його трагічного наступу на особистість, що є лейтмотивною темою для всієї художньої творчості Фолкнера. Відтак, обсяг присутності ретроспекції у композиції його малої прози досить значний, а характер її в основному підпорядковується психології імпульсивного пригадування. У такий спосіб подано психологічне підґрунття душевної драми старого Воша («Вош»), обсервується складний внутрішньо-почуттєвий світ міс Емілі («Троянда для Емілі») та дядечка Віллі («Дядько Віллі»), окреслюються психоемоційні реалії розчарованого життям Айри Юінга («Золотий край») та імпульсивної дівчини Еллі з однойменного твору, акцентується душевна патологія головного персонажа у новелі «Нога». Як правило, сюжетний хронотоп цих новел письменник будує як спорадичне перебивання плану дуже невеликого за тривалістю подієвого часу однією чи кількома ретроспективними вставками, за допомогою яких сюжетний час твору розширюється до десяти, а то й кількох десятків років. Саме завдяки ретроспекціям стає більш зрозумілою вражена душа героя і надломленість його внутрішнього світу.

Мимоволі відродившись у потоці свідомості оповідача, той чи інший спогад до такої міри еволюціонує, «обростає» подробицями, що врешті решт перетворюється на історію душі Фолкнерових персонажів. У зв'язку з цим не можна не згадати новелу «Троянда для Емілі». Ретроспективний ракурс сюжету виправданий тим, що твір починається зі смерті головної героїні, а її життя відтворюється у пам'яті жителів міста Джефферсон, причому у спорадичних, ніби вирваних із цілої історії, але деталізованих епізодах, які глибоко закарбувались у їхній підсвідомості. За-

кросна на сюжетній основі, новела містить настроєві картини, фрагменти внутрішнього світу, завдяки яким подієвий ряд відходить на задній план оповіді, і крізь мозаїчне сполучення окремих моментів з життя Емілі Грірсон проступає цілком визначений малюнок внутрішнього сюжету новели – душевні переживання героїні, поступовий процес деструкції її психіки.

Несинхронність кульмінаційних «піків» у розвитку дії внутрішнього та зовнішнього сюжету, на думку А.О. Ткаченко, робить «графік» розгортання душевної напруги схожим на якусь синусоїду чи кардіограму [5, 181]. Що особливо рельєфно проступає, коли письменник простежує рух «душі героя на якомусь короткому чи довгому відрізьку його життя» [5, 178]. Аналогічно презентація психіки Фолкнерових персонажів є аксіологічно селективною, для експлікації добирається мить особливо інтенсивного сприйняття дійсності. Показовими у цьому плані є новели «Підпал», «Два солдати», «Після заходу сонця», «Червоне листя», де спорадично вирваний один епізод із життя персонажа зводить увесь життєвий матеріал у фокус однієї акції психоемоційного характеру, як і у випадку зі старим Вошем із однойменної новели: «a man going on sixty could not run that far. Not far enough to escape beyond the boundaries of the earth where such men lived, set the order and the rule of living» [7, 156]; («Коли людини під шістдесят, тоді вже далеко й не втечеш. Так далеко, щоб опинитись за межами світу, де живуть такі ось люди, де вони встановлюють порядки та правлять над життям» [Переклад наш. – О.С.]).

Уміння Фолкнера вихоплювати моменти із внутрішнього мікрокосму своїх персонажів, не вдаючись до жодних преамбул, і навіть, більше того, обриваючи оповідь, так само різко та несподівано, у найбільш складний для своїх протагоністів екзистенційний момент, стало дієвим засобом психологічного аналізу, звичайно, не в класичному його розумінні. Адже письменник не схильний препарувати внутрішній світ своїх персонажів. Демонструючи пульсуючі механізми психіки протагоніста, автор не вдається до аналітичних спостережень, роз'яснень та описового нюансування душевних порухів особистості. Відповідно немає раціоналістично вивіреного трактування внутрішнього світу і перукаря Пінкертоніа із новели «Волосся». Фолкнер, у прямому значенні цього слова, монтує сюжет новели, один за одним нанизуючи хронологічно розірвані епізоди із життя головного героя. У провінційному містечку, де зазвичай всі про всіх знають, постать Пінкертоніа була загадкою, а його поведінка, що найменше, незрозумілою та не вмотивованою. Мовчазний дивак, але майстер своєї справи, він роками гастролював з міста у місто, аж поки не осів у Джефферсоні. Проте щороку він зникав рівно на два тижні під час «своєї квітневої відпустки, а куди – в місті припинили пліткувати ще років десять назад» [Переклад наш. – О.С.]. Як бачимо, подій як таких у новелі дуже мало, і передаються вони крізь призму бачення оповідача, переплітаючись із елементами опису та внутрішнього мовлення наратора. Участь у них головного героя мінімальна, хоча його дивна прихильність до місцевої сироти, далеко не з бездоганною репутацією, і стала рушійною силою для розвитку сюжету. Поряд з тим, це все що відомо нам про внутрішній світ Пінкертоніа. Оскільки розгортання центрального сюжетного плану новели: зав'язка (перша зустріч перукаря із дівчиною-сиротою у салоні), подальший розвиток подій («дорослішання» С'юзен на очах у Пінкертоніа та всього міста), кульмінація-розв'язка (несподіване одруження Пінкертоніа із С'юзен) – не підпорядковуються внутрішньо-психологічній сфері протагоніста. І лише коли письменник мозаїчно вкраплює епізод із далекого минулого головного персонажа, ретроспективно відносить читача до трагічної історії з нареченою, тоді й актуалізуються психологічні реалії та душевні колізії головного героя. Відтак, у результаті сюжетної послабленості та авторського відсторонення від ведення оповіді ретроспекція, як вдало відзначає О.В. Кеба, «виявляється суттєвою підмогою в осягненні характерів читачем та цементуванні всієї дії твору» [2, 121].

Основний спосіб актуалізації ретроспекції у сюжетній канві фолкнерівських творів – монтаж спорадичних та уривчастих картин та образів минулого, що імпульсивно виникають у свідомості персонажа. За зовнішньою фрагментарністю прихована невпорядкованість внутрішнього мікрокосму особистості. Як бачимо, Фолкнер відмовляється від детального простежування найменших причинно-наслідкових зчеплень та закономірностей. А відмова від причинно-наслідкової детермінації внутрішнього життя героїв має своїм наслідком нівелювання зовнішньо-подієвої конфліктної напруженості. У такий спосіб письменник намагається розгледіти актуальну, миттєву людину з її свідомістю та підсвідомістю, як, на зразок, у новелі «Carcassonne». Послугуючись установкою на занурення у глибинні пласти психіки особистості, Фолкнер дискредитує зовнішній сюжет новели і подає нашій увазі безперервний, насичений думками, відчуттями, спогадами, «потік свідомості» засинаючої людини, що вибудовується за законами не логіки, а внутрішніх асоціацій та зближень. Миттєвості сну надають хибності та ірреальності навіть тим образам, які реальні та конкретні: портове містечко, горище із великими нахабними щурами, що бігають по обличчю, рулони толю, що служать постіллю, і місіс Видрингтон – уособлення мирських турбот та користоловства. Психологічний сюжет новели монтується із цих фрагментарних картин

дійсності, пропущених крізь призму поетичного сприйняття головного героя, та блискавичних образів вершника та скакуна, що спалахують у затухаючій свідомості персонажа, і пов'язуються асоціативними лінками. Подієвість тут символічна, і відповідно основною одиницею сюжетного рівня стає не подія чи вчинок, а сюжетний мотив скачок фантазмагоричного скакуна, який по-стижно поривається вперед, як і душа головного героя-поета: *"I want to perform something bild and tragical and austere he repeated, sharing the soundless words in the pattering silence me on a bucksin pony with eyes like blue electricity and a mane like a tangled fire, galloping up the hill and right off into the high heaven of the world"* [3, 236]; (*"Я хочу здійснити щось сміливе і трагічне і суворе повторив він, вимовляючи беззвучні слова у шурхітливій тиші я на гнідому скакуні з очима наче сині блискавки і гривовою ніби спутані язики полум'я скачу галопом на вершину пагорба і далі на саме небо світу"*) [Переклад наш. – О.С.]. Рух, таким чином, відбувається більшою мірою в уяві персонажа, аніж насправді, загострюючи відчуття непереборної суперечності між життєвими реаліями та ідеальними прагненнями. Побіжно зауважимо, що незвичайна пунктуація та зміна шрифтів у новелі спрямовані на безпосереднє відтворення мисленневих процесів персонажа, їх комплексності, хаотичності та асоціативного розгортання.

Специфіка розбудови новелістичного сюжету у Фолкнера зумовлена загальними закономірностями розвитку модерністської літератури, зокрема парадигмальною тенденцією до поступової редукції фабульної подієвості та інтенсифікації функції внутрішньо-психологічного сюжету, зміщенням аналітичного фокусу на людську особистість, яка переживає кризу ідеалів та цінностей, перебуває на межі психічної норми. Симптоматично сюжетні акценти у новелістиці американського письменника переносяться на зображення сфери внутрішніх почуттів, рефлексій, душевних порухів персонажів. Такий сюжетний рух визначає специфіку художньої конструкції у творах автора: послаблення зовнішньої подієвості, яка відходить на маргінеси твору, набуваючи ролі подієво-психологічного прецеденту функціонування внутрішнього сюжету; розгортання концентричного сюжету, де визначальними стають напружені драматичні колізії; мозаїчне компонування елементів сюжету, внаслідок чого втрачається причинно-наслідковий характер подій, а окремі частини поєднуються асоціативними зв'язками, мотивними комплексами, власне самі ці частини становлять собою низку розрізнених фрагментів внутрішнього життя людини.

Список використаних джерел

1. Калениченко Н. Л. Українська література кінця XIX – початку XX століття. Напрями, течії / Ніна Луківна Калениченко. – К., Наукова думка, 1983. – 255 с.
2. Кеба А. В. Андрей Платонов и мировая литература XX века: типологические святы / Александр Владимирович Кеба. – Каменец-Подольский: Абетка-НОВА, 2001. – 320 с.
3. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / Валерія Андріївна Кухаренко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
4. Муратханова О. В. Художественное своеобразие рассказов У. Фолкнера: формирование новеллистического цикла в прозе 1930-х годов: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Муратханова Ольга Вячеславовна. – Саранск, 2006. – 187 с.
5. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв / Анатолій Олександрович Ткаченко. – К.: Правда Ярослави́чів, 1997. – 448 с.
6. Brooks P. Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative / Peter Brooks. – Oxford: Clarendon Press, 1984. – 363 p.
7. The Portable Faulkner: [Revised and Expanded Edition / Edited by Malcolm Cowley]. – Penguin Books, 1977. – 724 p.

Анотація. Дана наукова розвідка присвячена дослідженню реалізації зв'язків на рівні «сюжет – характер» у новелістиці В. Фолкнера. Розглянуто основні принципи сюжетно-композиційної організації малої прози американського письменника та визначено їх роль в актуалізації внутрішньо-психологічних реалій персонажа. Проаналізовано особливості використання прийомів ретроспекції та монтажу. Визначено домінуючу сюжетну схему. Доведено, що сюжет у фолкнерівських новелах характеризується інтеріоризацією та редукцією фабульної подієвості.

Ключові слова: сюжет, новела, мала проза, психологізм, внутрішній світ, монтаж, ретроспекція.

Summary. William Faulkner is considered to be the master of psychological prose, no matter is it a novel or a short story. Focusing on the revelation of the discrete structure of an individual psychology W. Faulkner creates a remarkably new type of psychological analysis at the beginning of the XX-th century. It is symbolic, latent, impulsive psychologism, deprived of determinism, rationalistic explanations, analytical elements and causality. All above mentioned features can be successfully actualized by the author on the plot level.

The following article deals with the investigation of interrelation between plot and character in W. Faulkner's psychological short stories. The research also encompasses the analysis of the author's main principles of compositional arrangement of the text which are aimed at representation of a person's internal life.

The American writer tends to apply the cutting as a paradigm modernistic method of the plot organization. As we can see it in a number of his short stories ("A rose for Emily", "Elli", "Uncle Willy", "Victory", "Hair", "Carcassonne" etc.) the author manages to catch abruptly the most extreme and complex existential moment from a character's inner microcosm and intensifies it by means of one or more repressive scenes and episodes. As a rule W. Faulkner prefers a ring or circle matrix of the plot organization. Playing with compositional elements of the plot and deviating its traditional chronology the author accumulates the psychological collision in the center of the story meantime the action is positioned on the margins of the short story.

It is concluded that the author's emphasis on the character's feelings and reflections leads to reduction of external events in short stories by W. Faulkner. Protagonists' actions are unpredictable and illogical, their psychological motives and incentives are in the deep context. The traditional chronology of events in the plot is deliberately broken.

Key words: plot, short story, psychologism, internal world, cutting, retrospection.

Отримано: 23.10.2016 р.

УДК 821.161.2_34 Р

Спивачук В.А.

ОБРАЗ “МАЛЕНЬКОГО ЧЕЛОВЕКА” В ТРАДИЦИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НАЧАЛА XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ ПАНТЕЛЕЙМОНА РОМАНОВА)

В последнее время внимание исследователей привлекает внимание изучение типа “маленького человека” в системе малых повествовательных жанров в литературе XIX – начала XX вв. (Я. Дзыга, А. Гуторов, Н. Непорада, Э. Шафранская, М. Эпштейн). Интерес обусловлен тем, что, несмотря на частое употребление словосочетания “маленький человек”, его литературоведческий смысл еще до конца не определен. Однако при попытке проанализировать творческое наследие писателей XIX-XX вв. становится очевидно, что тема “маленького человека” необычайно остро и последовательно разрабатывалась в XIX в., особенно после “Станционного смотрителя” А. Пушкина. Одним из первых случаев употребления понятия “маленький человек” встречается в статье В. Белинского *Горе от ума* (1840). В 1830-50-х гг. тема “маленького человека” разрабатывалась в литературе преимущественно в русле повести о бедном чиновнике. В литературе второй половины XIX в. тема “маленького человека” продолжала развиваться в творчестве М. Достоевского, А. Островского, Э. Золя, А. Доде. Также к теме “маленького человека” обращаются писатели конца XIX и начала XX века: А. Чехов, А. Куприн, М. Горький, Л. Андреев, Ф. Сологуб, А. Аверченко, К. Тренёв, И. Шмелёв, С. Юшкевич, А. Мещеряков.

Однако понятие “маленький человек” не вписался в каноны соцреализма, поэтому эти обстоятельства вынудили его перебраться в литературное подполье. Так как “классических рассказов и повестей о “маленьком человеке” выступали в защиту своего героя и причину его бедствий видели в отношениях этого героя и окружающего мира, подавлявшего в “маленьком человеке” личность” [10, 92], то у М. Зощенко, М. Булгакова, В. Войновича эта тема приобретает принципиально новое звучание. Достойное место в ряду названных писателей занимает и П. Романов. Его рассказы продолжают проблематику произведений о “маленьком человеке”. Хотя это уже совсем другая трактовка старой темы в новых исторических условиях. В литературном энциклопедическом словаре под редакцией В. Кожевникова мы встречаем определение “маленького человека” как “обозначение довольно разнородных героев, объединяемых тем, что они занимают одно из низших мест в социальной иерархии и что это обстоятельство определяет их психологию и общественное поведение (приниженность, соединенная с ощущением несправедливости, уязвленной гордостью)” [4, 207].

Среди героев П. Романова трудно выделить одного, чье имя так бы тесно ассоциировалось с образом “маленького человека”, как, например, имя гоголевского Акакия Акакиевича Башмачкина или чеховского Ионыча. У П. Романова черты “маленького человека” рассеяны по героям

его рассказов, и, выделить какой-то один яркий персонаж трудно, так как этот образ собирательный и его необходимо составлять по частичкам, чтобы получился единый.

Данная работа имеет целью проанализировать произведения П. Романова, в которых раскрывается тема “маленького человека”, с тем, чтобы выделить характерные особенности и новаторство писателя в трактовке вышеупомянутой темы.

У П. Романова, как и у его предшественников, (Н. Гоголя, М. Достоевского, Н. Зощенко и др.) существует своего рода тип “маленького” человека, голомотяпы. По мнению А. Старкова: “Именно они, “маленькие” люди, составляющие большинство страны, с энтузиазмом отнесшиеся к поставленной перед ними задаче разрушения плохого старого, но не умеющие приступить к строительству хорошего нового либо понимающие это строительство в первую голову как удовлетворение собственных ущемленных до революции потребностей, – именно эти, ничем особым не выделяющиеся люди” [10, 25] заслуживают преимущественного внимания писателей в частности П. Романова. Ведь “маленький человек” из прошлого, не умеющий осмыслить происходящее вокруг, словно бы “выпавший” из своего бурного времени” [10, 89] – главный персонаж рассказов П. Романова.

В рассказе “Государственная собственность” (1918) повествуется о том, что “*по большой дороге ехал обоз, направлявшийся в губернский город*” [8, 295]. Мужички, ехавшие на санях, целую дорогу вспоминали, как в их деревнях громили государственную собственность: сломали два завода, лес помещичий повалили, также развалили громадный дом, паровую мельницу “*в низочке*” [8, 296], сад в десятин пять. Рассказанные события становятся своеобразной иллюстрацией к центральной проблеме “революционного времени”: кто и как ломал государственную собственность, и как долго это длилось. Писатель подчеркивает нераспорядительность русского народа, отсутствие у него хозяйственности, его тупость, забитость, а также то, что люди не были уверены в завтрашнем дне, не знали, чего от него ожидать, и поэтому судили на свой лад и поступали соответственно. В какой-то мере рассказ напоминает анекдотичную ситуацию. Несмотря на то, что у персонажей рассказов П. Романова почти всегда отсутствует имя, а различаем мы их лишь по одежде или какой-либо вещи, при всем этом мы их отличаем от других по собственному голосу.

Главную жизненную позицию “маленького человека” П. Романова можно выразить известными словами из “Золотого теленка” И. Ильфа и Е. Петрова: “Параллельно большому миру, в котором живут большие люди и большие вещи, существует маленький мир с маленькими людьми и маленькими вещами” [3, 389] и в это же время “в большом мире людьми двигает стремление облагодетельствовать человечество. Маленький мир далек от таких высоких материй. В его обитателей стремление одно – как-нибудь прожить, не испытывая чувства голода” [3, 389]. Именно это нехитрое желание и ряд других простейших потребностей определяют философию героев писателя.

В рассказе “Святая женщина” (1925) “*беднейшие сначала только скромно предоставляли всем желающим ставить себя на ноги*” [7, 239], но со временем, “*когда помещичий корм беднейшие лошади поели, так как одного воза хватило только на месяц, беднейшим пришлось напоминать о себе*” [7, 239]. В ходе развития действия “*беднейшие превратились в ненавидящих вымогателей. Пора осыпания их цветами прошла. Их только ненавидели и боялись*” [7, 241], потому что беднейшие стали “*настойчиво требовать внимания к себе, пуская в ход различные средства, удобные для этого случая*” [7, 240]. И лишь Степанида не надоедала, так как лежала больная и не могла потребовать себе продуктов на пропитание.

Беднейшие, пережив “*второе превращение*” [7, 240] и не достигнув никакого результата, начали “*кричать о новом переделе всего: у кого много, отнять и опять разделить поровну*” [7, 241], только на них одних. Такое положение дел устраивало комитет: ему не приходилось заботиться о беднейших. Оставалась лишь Степанида, “*которая не могла устроиться так же удобно, как остальные*” [7, 241], потому что всё ещё болела и терпела лишения молча: “– *Святая женщина. Хлебца бы ей снести, что ли, Степаниде-то. Третий день, говорят, не ела*” [7, 241]. Финал рассказа открыт и требует дальнейшего осмысления. Беднейшие, не сумев отстоять собственных прав, остались ни с чем и вынуждены выживать самостоятельно, а властимущие продолжали набивать себе карманы “барышами”, растеряв при этом совесть и сострадание к ближним.

Традиционно главным признаком “маленького человека” является его низкое и часто подчиненное социальное положение, это человек, на которого никто не обращает, которого никто не ценит, над которым каждый позволяет себе поиздеваться и осознающий свое незначительное место в жизни.

Рассказ “Счастье” (1913–1925) построен на диалоге между двумя могильщиками и стариком, приходившим поклониться усопшей, о судьбе умершей накануне девяностолетней беспризорной старушки Гани.

Трагізм повествовання о жизни и смерти Гани усиливается одной деталью: она *“жила на попечении деревни и должна была кормиться и ночевать по очереди во всех избах. Но так как её обыкновенно не пускали, то она пряталась на ночь от непогоды и утренних морозов в плетневых сараях”* [9, 207], а после смерти ее *“в красный угол положили”* [9, 207], где она *“чисто ангел лежит”* [9, 207]. Неслучайно старик завидует умершей, ведь после смерти к Гане впервые отнеслись гуманно. Однако здесь звучит и горькая ирония автора. Смерть в понимании старика прямо ассоциируется с великой благодатью, с праздником, со счастьем, которое *“не ровно”*. Так как смерть к одним приходит *“рано”*, *“а кто уж в землю начнёт расти, а её всё нету...”* [9, 209]. Отсюда *“интересна пространственно-семантическая структура рассказа: она является идейно значимой и сопряжена с театральным кодом. Ядро заголовочного комплекса – абстрактно-философская категория, высший предел человеческих устремлений – счастье. Текст начинается с описания умиротворяющей сельской природы – перед читателем сразу возникает своего рода пространство, сцена, где разворачивается действие рассказа, а затем “декорации” быстро, словно в театре, меняются – пространство сужается до могилы, которую роют для “усопшей”. Обозначенные семантические категории – счастье, природа, кладбище, могила – сюжетно располагаются в определенной иерархии; другими словами, счастье сводится к могиле. В рассказе раскрывается абсурдная формула: “счастье – в смерти”* [2, 18].

Многие герои П. Романова – это крестьяне, рабочие, служащие, военные, торговцы, мешочники, мастеровые и т. д. Все они живут своей, чем-то особенной жизнью, решают собственные проблемы, которые все же соотносимы с вечными. Но всех их объединяет то, что они настолько свыклись со своим низким положением в обществе, своей незначительностью и даже ничтожеством, что совсем потеряли чувство самоуважения. К этому привели долгие годы подчиненного существования персонажей произведений писателя и их предков в дореволюционные годы. Там следует искать истоки их рабопения перед должностными лицами, подобострастной предупредительности перед теми, от кого они зависят, неверия в бескорыстие ближнего т.п.. *“Маленькому человеку”* свойственно угодливо относиться к любому, кто имеет хоть и формальную власть, но власть, основанную на праве сильного.

В рассказе *“Значок”* (1920) идет речь о принудительном уличном субботнике, но люди и тут гонятся за жалким отличием нагрудного значка, потому что боятся, что без него *“может, никакого ходу не будет”* [1, 168]. И этот тупой страх гонит персонажей на трудовую повинность. Они боятся представителей власти потому, что не понимают новых форм общественной жизни и государственных отношений: *“А как вовсе тебя вычеркнут! – сказал кто-то. – Откуда? – Там, брат, найдут откуда”* [1, 168]. Именно на улице, в ходе общественных работ раскрывается сущность человека, которую он пытается спрятать за словами. Так, торговка в ситцевом платье вначале уговаривает соседей: *“Взять бы сговориться всем да не ходить... – Ты тут сговоришься, а на соседней улице не сговоряться, вот и попала, – сказал бывший лавочник”* [1, 168], но вместе со всеми встала в строй. Дальше героиня клянётся: *“Пусть руки отсохнут, если лопатку возьму”* [1, 169], но когда подъехала телега с лопатками, *“все бросились к телеге, а впереди всех торговка в ситцевом платье”* [1, 169].

И таких рассказов у П. Романова много. Для передачи чрезвычайную остроту ситуаций, когда теряется ценность человеческой индивидуальности, автор использует прием доведения повествования до абсурдности. Отсутствие логики, нарушение имеющихся правил и норм здравого смысла накапливаются по мере развития сюжетной линии и в конце концов доходят до абсурда. П. Романов использует этот прием для изображения повседневных жизненных ситуаций (случай с получением значка или снос не того дома) и постепенно фокусируется на главном – нравственном лице действующих лиц, пороках и болезнях общества. Сатирические новеллы П. Романова строятся не на неожиданных поворотах фабулы, а на раскрытии непредвиденных сторон характера. В них выдвигаются те или иные версии по поводу происходящего с персонажами. В рассказе *“Значок”* персонажи выдумывают причины выдачи значков и последствия, ежели ты остался без значка; а в рассказе *“Дом № 3”* ищут причину сноса дома, который находился ещё в хорошем состоянии. Такие явления связаны с тем, что *“власти, основывавшейся на лжи, бесправии и насилии, жизненно важно было воспитать в людях способность видеть в действительности не то, что есть, а то, что выгодно власти. Даже замечая трагическую абсурдность сегодняшней жизни, человек должен был верить в то, что она искупается лучезарным будущим, знаменая которого нужно было усматривать в современности”* [11, 141].

П. Романов смог увидеть в ситуации не только конкретно-историческое, но и общенациональное. Западная Европа, прошедшая через Реформацию, выработала уважительное отношение к труду и его плодам. Протестантское мировоззрение четко определяет стремление человека к бедности, как болезнь, ненормальность, противоестественность. Разруха времени революции и гражданской войны в России, по мысли П. Романова, обусловлена чертами национального мен-

талитета и существования. В этом П. Романов не был одинок. Подобная концептуальность характерна произведениям В. Пильняка, М. Булгакова, А. Платонова и др.

П. Романов показывал обыкновенного, среднего человека в обстоятельствах, обусловленных новым строем; и эти новые непривычные ситуации, а часто и новое социальное положение, выявляли глубинные, сущностные черты народного характера, обнажали “человеческую душу” [6, 12]. И персонажи П. Романова предстают перед нами со всеми своими недостатками, бедами и жизненными трудностями.

Часто сатирическое произведение писателя строится как простой и незатейливый рассказ о том или ином эпизоде в жизни героя. Большое количество лирических отступлений, предупреждений, предостережений и предисловий свидетельствует о том, что П. Романов чрезвычайно дорожил иллюзией истинности событий, которые происходят на его глазах. Утверждение об истинности событий необходимо автору для того, чтобы в финале рассказа особенно резко выявить нелепость, абсурдность поступков героев, доведя в процессе развития сюжета отрицательное жизненное явление до гротеска.

В рассказе “Голубое платье” (1928) Спиридон на свадьбе дочери, не выдержав насмешек Семки, кинулся на него с ножом. Его жена, Алёна, хотела разнять их и он, отмахиваясь от неё, разрезал её *“от груди до самых ног”* [8, 334]. Когда она лежала в больнице и медленно умирала, Спиридон вёл с собой поочередно внутренний диалог (с женой, медсестрой) и внутренний монолог о дальнейшей своей жизни. Но каждая мысль персонажа полна эмоциональной экспрессии, обладает такой живостью и эмоциональностью, что “позволяет представить зрителю мимику, облик и движения говорящего” [5, 10].

Наряду с истинно человеческой жалостью к умирающей жене, в рассказе проступает обывательская сущность “маленького” человека, который не знает, как поступить *“как же теперь будет хозяйство: если она умрет, ему одному не справиться, нанимать – жалко денег”*.

Конечно, самое лучшее – жениться на Катерине. Но у Катерины хоть и душа хорошая, а у нее трое ребят. Тогда лучше Степанида, у нее один мальчик.

А если Алена останется жива, то все равно она теперь калека и работать не может, и так как одному с хозяйством не справиться, то все равно придется нанимать, потому что пока она жива, жениться на другой нельзя, да еще за ней ходить надо человека нанять” [8, 338–339].

На наш взгляд, большой интерес представляет тема маленького человека, реализованная в малой прозе П. Романова. В своих рассказах автор довольно часто представляет героя, которого по нескольким параметрам можно отнести к хрестоматийному типу маленького человека. “Маленький человек Романова” довольно близок герою Зоценко. Тонкая ирония, скрытый психологизм, поистине чеховское изящество языка выделяли его рассказы.

В ходе рассмотрения рассказов можно заметить, что для П. Романова важно было показать, как шаг за шагом общество учится жить по-новому; отразить эпоху хронологически в том виде, в котором она на самом деле существовала и то, как она пагубно влияла на человека. Человек забывал о Боге, о душе и превращался в зверя, бездуховное биологическое существо – вот основной эволюционный путь, начертанный П. Романовым.

Критики отмечают, что “писательское кредо Романова писать об обыденном, обычном, знакомом всем, избегать сугубо личных мотивов, исключительных событий и характеров” [6, 5], отражать жизнь простого человека со всеми ее переживаниями, проблемами, бедами и маленькими радостями. Писатель берет на себя тяжкий труд показать и объяснить жизнь обычных людей. “Маленький человек” – представитель всего народа. И каждый писатель представляет его по-своему. Через романовских персонажей познаешь самого себя. Главный принцип творческой системы П. Романова, накрепко связывающий прозаика с классиками заключается в том, что П. Романов исповедовал доктрину “неслучайной случайности”, в соответствии с которой случай приобретал качества закономерности. Поэтому детально обрисованная ситуация и максимально точно определенная квинтэссенция изображаемого явления имели характер детерминизма, что способствовало стимулированию читательских размышлений.

Список использованных источников

1. Библиотека Юмора и Сатиры. Пантелеймон Романов. – М. : Правда, 1991. – 400 с.
2. Заварницына Н. М. Художественная специфика феномена театрализации в русской прозе 1920-х-1930-х годов : автореф. дис. на соиск. учён. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 “Русская литература” / Заварницына Наталья Михайловна. – Воронеж, 2013. – 23 с.
3. Ильф И. Двенадцать стульев. Золотой теленок : Романы / Илья Ильф, Евгений Петров. – М. : Экономика, 1986. – 632 с.
4. Литературный энциклопедический словарь : под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.

5. Кобзев Н. А. Диалог в произведениях А. Грина / Н. А. Кобзев // Русская речь. – 1980. – № 4. – С. 9–14.
6. Никоненко С. С. Наука зрения П. Романова / Ст. Никоненко // Романов П. С. Повести и рассказы. – М. : Худож. лит., 1990. – С. 3–18.
7. Романов П. С. Без черёмухи / Пантелеймон Романов. – М. : Правда, 1990. – 464 с.
8. Романов П. С. Избранные произведения / Пантелеймон Романов. – М. : Худож. лит., 1988. – 400 с.
9. Романов П. С. Повести и рассказы / Пантелеймон Романов. – М. : Худож. лит., 1990. – 496 с.
10. Старков А. Н. Михаил Зощенко : судьба художника / А. Старков. – М. : Сов. писатель, 1990. – 256 с.
11. Черноиваненко Е. М. “От реального – к реальнейшему” : правда жизни и правда нормы в литературе соцреализма / Е. М. Черноиваненко // Проблемы современного литературоведения : сб. науч. праць. – Вип. 1. – Одеса : Маяк, 1997. – С. 139 – 156.

Анотація. У статті розглядається образ “маленької людини” у традиції російської літератури початку ХХ століття. У своїх оповіданнях автор досить часто представляє героя, якого за кількома параметрами можна віднести до хрестоматійного типу маленької людини. “Маленька людина Романова” досить близька герою Зощенко. Тонка іронія, прихований психологізм, воістину чеховське витонченість мови виділяли його оповідання посеред інших.

Ключові слова: образ, персонаж, “маленький чоловік”, оповідання.

Summary. The article deals with the portrait of “little man” in the tradition of Russian literature in the beginning of XX century (example of Panteleimon Romanov’s short stories). In his stories the author often represents the hero, who can be attributed to the textbook’s type of “little man” on several arguments. “Little man of Romanov” is pretty close to the hero of M. Zoshchenko. His stories were distinguished by fine irony, hidden psychology, really elegance of language.

Nowadays the researchers pay attention to study of “little man” in a system of small narrative genres in the literature of XIX – early XX centuries. (Dziga, A. Gutorov, N. Neporada, E. Shafranskaya, M. Epstein). The interest is due to the fact that, despite of the frequent using of the phrase “little man”, its literary sense has not been fully defined yet. However, when we try to analyze the creative heritage of the writers of the nineteenth and twentieth centuries it becomes obvious that the type “little man” appears in numerous writer’s works and “travels” with them. This concept is used most often in relation to the works of A. Pushkin, N. Gogol, M. Dostoevsky and A. Chekhov.

“Little man”, who does not fit the canons of socialist realism, migrated to the literary underground and began to exist in the household satire of M. Zoshchenko, M. Bulgakov, V. Voinovich. P. Romanov takes a worthy place among these writers. His stories continue to illuminate problems of short stories about “little man”. Although it is another interpretation of an old theme in the new historical conditions. Among the heroes of P. Romanov is difficult to isolate one, whose name would be so closely associated with the image of “little man”, as, for example, the name of Gogol’s Akaky Bashmachkin or Ionych of Chekhov. In P. Romanov’s short stories features of the “little man” are scattered throughout the heroes of his stories, and we can’t highlight any one colorful character, because this figure is collective and must gather by the little parts to get single image.

Traditionally, the main feature of the “little man” is its low and often subordinate social position, this is the man whom no one pays that no one appreciates, above which each allows himself to mock and realizes his little place in life. “Little man” obsequious tend to refer to anyone who has any formal authority, although authority, which is based on the law of the strongest.

That’s why the theme of the “little man” is paid a great interest in P. Romanov’s small prose. In his stories the author often represents the hero, who can be attributed to the textbook’s type of “little man” on several arguments. “Little man of Romanov” is pretty close to the hero of M. Zoshchenko. His stories were distinguished by fine irony, hidden psychology, really elegance of language.

Key words: portrait, character, “little man”, short story.

Отримано: 15.10.2016 р.

О СПЕЦИФИКЕ ОТНОШЕНИЯ ГОГОЛЯ К ФОЛЬКЛОРНОМУ СОЗНАНИЮ В «ВЕЧЕРАХ НА ХУТОРЕ БЛИЗ ДИКАНЬКИ»

Для понимания особенностей отношения Гоголя к фольклорному сознанию (народу как носителю этого сознания) в «Вечерах на хуторе близ Диканьки» наиболее важны мнения таких литературоведов, как А.В. Чичерин и Ю.В. Манн, которые, опираясь на суждения многочисленных исследователей, суммируют и обобщают их взгляды, а также создают своим анализом основу для современных интерпретаций функций фольклорного сознания в «Вечерах...» (мифопоэтическая трактовка в работах Ю. Барабаша [1] и Л.А. Софроновой [12] и историко-культурное истолкование в работе В.Е. Ветловской [6]). Чичерин говорил о «смещении бытового и фантастического» [13, 304] в этом произведении, подчеркивая ведущую роль фольклорного типа сознания, проявляющуюся в том, что «реальная жизнь» в «Вечерах...» тоже «дана в гиперболе, приправлена фантастикой» [13, 305]. А Манн в общей характеристике творчества Гоголя [10] указывал на «цельность и полноправность народного мира» [10, 371], созданного в «Вечерах...», но при этом отмечал и «ощущение скрытого беспокойства» [9, 373], исходящее от этого мира. Эти характеристики вполне адекватно описывают факт противоречивого отношения автора (то есть, «субъекта сознания, выражением которого является произведение» [8, 174]) к «народному миру», но сути этого противоречия не раскрывают. Попыткой объяснить их можно считать его замечания в монографии «Поэтика Гоголя» (1988) об «отчуждении» «центрального персонажа» [11, 49] от родовой жизни (в «Вечере накануне Ивана Купала» и в «Страшной мести») и об «отходе от всеобщности и цельности народного действия» [11, 14] в финале рассказа «Сорочинская ярмарка». Эти факторы и в самом деле способствуют созданию той атмосферы «беспокойствия», о которой говорит Манн.

Но важно понимать, что атмосферу эту создают вовсе не только отчуждение героя от рода, но и характеристики самого рода. Ведь род у Гоголя, взятый в его реально-историческом измерении, уже не обладает «цельностью» и единством (нравственным) и, скорее, напоминает организм в состоянии распада. Так, в «Вечере накануне Ивана Купала» род (сельская община) легко мирится с ложью («небывальщиной») отца Пидорки, который, узнав, что у бедного Петра появилось золото, сразу стал называть его «сыном родным». На свадьбе Петра и Пидорки весело гуляет все село («старик не запомнил никогда еще такой веселой свадьбы» [7, т. 1, с. 49]), но эти же люди потом «поговаривали»: «Откуда, как не от искусителя люда православного, пришло к нему богатство?» [7, т. 1, с. 49]. В «Майской ночи, или Утопленнице» Ганна любит своего жениха, но все его село (общину, род) и даже собственную мать воспринимает (безотчетно) как что-то чуждое и враждебное: «„Мне всё что-то будто на ухо шепчет, что вперед нам не видаться так часто. Недобрые у вас люди: девушки все глядят так завистливо, а парубки... Я примечаю даже, что мать моя с недавней поры стала суровее приглядывать за мною. Признаюсь, мне веселее у чужих было“. Какое-то движение тоски выразилось на лице ее при последних словах» [7, т. 1 с. 55]. И еще пример, относящийся к поведению второстепенного, то есть, легко узнаваемого, типичного персонажа – винокура из «Майской ночи, или Утопленницы». Когда сельский голова выгоняет из своего дома заплутавшего пьяницу Каленика, то винокур просит его не делать этого. «Однако ж не добродушие», подчеркивает автор, заставляет его так поступать: «Винокур верил всем приметам, и тотчас прогнать человека, уже севшего на лавку, значило у него накликать беду» [7, т. 1, 67]. Из контекста этого эпизода понятно, что он как раз хотел бы прогнать пьяного Каленика, но боится нарушить принятые установления, помня о том, как его теще в подобном случае пришлось поплатиться за неласковый прием неизвестно откуда пришедшего гостя. В таком виде родовые нормы для винокура существуют, но они для него – неприятная обуза, от которой он желал бы избавиться.

В каком же тогда смысле можно говорить о «цельности» гоголевского «народного мира»? В том смысле, что его единство («цельность») существует в художественном мире «Вечеров...» на природно-биологическом и мифологическом уровнях. Речь идет об образе народного единства в «Сорочинской ярмарке». В этом рассказе народ представляется автору единым телом, которое «срастается в одно огромное чудовище и шевелится всем своим туловищем на площади и по тесным улицам, кричит, гогочет, гремит» [7, т.1, с. 18]. Причем у Гоголя это и живое существо («кричит, гогочет»), и явление неорганическое («гремит»). Его составные элементы – это «шум, брань, мычанье, бляенье, рев», а также «волы, мешки, сено, цыганы, горшки, бабы, пряники, шапки». В этом перечне человеческие проявления («брань») и сами люди («цыганы», «бабы») поставлены в один ряд с неодушевленными объектами. К тому же подчеркнута и растворенность в природе всего этого ярмарочного мира и вообще мира людей: «Воз... взъехал... на мост, и река во

всей красоте и величии, как цельное стекло, раскинулась перед ними. Небо, зеленые и синие леса, люди, возы с горшками, мельницы, – все опрокинулось, стояло и ходило вверх ногами, не падая в голубую, прекрасную бездну» [7, т. I, 16-17]. (см. об этом также у В.Е.Ветовской [6, 5-7]. Единство «народного мира» сказывается также и в безусловности (бессознательности) опоры членов рода на диалектическую противоречивость миропорядка. Вот, например, Грицько впервые видит «веселенькое личико» Параски и сидящую впереди ее мачеху, «в лице которой проскальзывало что-то столь неприятное», что все отводило от нее «встревоженный взгляд». Эта соположенность и одновременно мифологическая оппозиционность сил добра и зла является для Грицька чем-то вполне естественным и само собой разумеющимся, поэтому он и соединяет в одной фразе слова о красоте дочери и безобразии ее мачехи, как бы воспроизводя их фольклорно-мифологическое единство: «Славная дивчина!» – говорил он, «не сводя с нее глаз». «Я бы отдал все свое хозяйство, чтобы поцеловать ее. А вот впереди и дьявол сидит!» [7, т. 1, 17].

Таким образом, можно говорить о двух уровнях существования рода в художественном мире «Вечеров...» – природно-биологическом (мифологическом) и реально-историческом. Понятно, что для автора значимы оба эти уровня, но вопрос в том, как они соотносятся между собой, и более конкретно: удается ли автору выработать какое-то качественно новое их единство?

В этом плане важным художественным (художественно-идеологическим) средством была у Гоголя юмористическая тональность, как бы снимающая противоречия между этими уровнями. Наиболее очевидно это в рассказе «Ночь перед рождеством», персонажам которого присущи, по сути, все те же проявления утраты цельности родового сознания, что и героям «Вечера накануне Ивана Купала» и «Майской ночи...» (показательна, например, такая деталь: во время метели Чуб и его кум вместе ищут дорогу к жилью, но когда кум набрел на шинок, он уже «нимало не беспокоится» об оставшемся на морозе Чубе). Однако все такого рода негативные проявления нейтрализованы и сняты юмористическим тоном рассказа, а это тон «одобрения под маской осмеяния» [9, 1253].

Но если сказать, что «одобрение» автора сводится к «добродушному созерцанию нелепостей жизни» (С.Ликок), то это будет явно неполной характеристикой его позиции. Гоголевский юмор (или «гумор», по В.Г.Белинскому) предполагает куда более широкий взгляд на «народный мир» и мир вообще. Чтобы показать это, обратим внимание на особенности авторской позиции в Сорочинской ярмарке». В этом рассказе автор, оставаясь в пределах ценностей «одобряемой» им народной жизни (Гоголь сочувственно относился и к мысли о существовании народа в его идеальном состоянии, когда он сохраняет «святой обряды своей старины, свои простые нравы» [7, т. 6, 99], и сознавал, что идеальное, «высокое ... вырывается часто из низкой и презренной жизни [7, т. 6, 100]), вполне разделяет общий радостный настрой своих героев (например, радость Грицько и Параски, которым, наконец, удалось пожениться). Но тот же автор в конце рассказа отрешается от рассказанной им истории и видит ее в столь отдаленной перспективе, что переходит к раздумьям о жизни рода вообще и – главное – о положении отдельного человека, к которому родовая жизнь равнодушна. Тональность рассказа при этом полностью меняется: теперь он чувствует, что «радость, прекрасная и непостоянная гостья, улетает от нас», и жизнь представляется ему такой, в которой люди «поодиночке, один за другим, теряются по свету и оставляют наконец, одного старинного брата их <...> Скучно оставленному! И тяжело и грустно становится сердцу и нечем помочь ему» [7, т. 1, 38].

Чтобы так воспринимать полную жизнелюбви и радости историю о Грицько и Параске и «народный мир» вообще, у автора должна быть какая-то особая позиция. В.Г.Белинский определял эту позицию как «гумор», то есть как «беспристрастное», «верное изображение» [2, 74] жизни, которое имело еще и «всеобъемлющий» [3, 212] характер, не допускавший автора «с апатическим равнодушием быть чуждым миру» [3, 212]. Такой «гумор» («юмор») предполагает нелегкую и ответственную позицию автора. Белинский говорил даже, что юмор этот «доступен только глубокому и сильно развитому духу. Толпа не понимает и не любит его» [3, 213].

Как видим, феномен гоголевского юмора имеет у Белинского широкий мировоззренческий смысл, но описание этого феномена не столько снимает его проблематичность, сколько ставит новые проблемы его истолкования. В частности, тут обозначено противоречие между элитарностью позиции автора, и его вовлеченностью в проблемы мира. Адекватной интерпретацией отмеченного противоречия можно считать его истолкование в персоналистском ключе, то есть, в свете представлений о человеке как о существе, в значительной степени порывающим со своей родовой принадлежностью.

Мировоззренческая позиция автора, о которой шла речь выше, вполне сопоставима с позицией личности, которая, по словам Н.А.Бердяева, «не разделяет судьбы рода» и обладает существенной автономностью [4] (гл. III, 2). Но значит ли это, что следует говорить о какой-то элитарности автора в «Вечерах...» и других его произведениях? Это не совсем так. Все его сочувствие

отдано именно индивиду как родовому существу, который интересен ему и в обыденной жизни, и в сложной и трагической ситуациях, интересен со всеми своими верованиями и поэзией. Но это сочувствие исходит все же от личности, которая не подчинена роду, а соотносительна, по словам Бердяева, «с другими личностями, с миром и с Богом» [5] (III). В этом и состоит основная особенность отношения автора к фольклорному сознанию в «Вечерах ...».

Персонаж-индивид, будучи носителем фольклорного (мифологического) сознания, может казаться личностью, точнее, тем, кто развивается в направлении к личности. Таков у Гоголя прежде всего Тарас Бульба, который, пусть по-детски, но все же сам определяет собственную судьбу. В этом смысле с ним сопоставим и Вакула из «Ночи перед рождеством». Для него по-настоящему значима лишь любовь к Оксане: «Если б меня призвал царь и сказал: – Кузнец Вакула, проси у меня всего, что ни есть лучшего в моем царстве, все отдам тебе. Прикажу тебе сделать золотую кузницу и станешь ты ковать серебряными молотами. – Не хочу, сказал бы я царю, – ни каменьев дорогих, ни золотой кузницы, ни всего твоего царства: дай мне лучше мою Оксану!» [7, т. 1, 105]. Произнося эти слова со всей серьезностью, он тем самым совершает нечто вроде онтологического выбора (вспомним хайдеггеровскую трактовку бытия как того, что значимо прежде всего для человека). Для Вакулы как раз и важен этот бытийный выбор, а не то, какими средствами он пользуется для достижения этого. То есть, персонаж-индивид может отстоять свою самостоятельность и тем самым в значительной степени избавиться от власти рода, но он не может противопоставить себя ему, как самодостаточное целое. Это вряд ли доступно Вакуле и даже таким персонажам, как Тарас Бульба.

Список использованных источников

1. Именно поэтому так важна в художественной структуре «Вечеров...» функция автора, берущего на себя роль личности, соотносительной с «миром и Богом».
2. Барабаш Ю. «Страшная месть» в двух измерениях. Миф и история / Ю. Барабаш // Вопросы литературы. – 2000. – № 5-6. – С. 171-241.
3. Белинский В.Г. О русской повести и повестях г. Гоголя / В.Г.Белинский // Избранные сочинения – М.: ОГИЗ Государственное издательство художественной литературы, 1947. – С. 52-80. – 671 с.
4. Белинский В.Г. Похождения Чичикова, или Мертвые души / В.Г.Белинский // Избранные сочинения – М.: ОГИЗ Государственное издательство художественной литературы, 1947. – С. 207-215. – 671 с.
5. Бердяев Н.А. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magister.msk.ru/library/philos/berdyayev/berdn011.htm>
6. Бердяев Н.А. Проблема человека (К построению христианской антропологии). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magister.msk.ru/library/philos/berdyayev/berdn087.htm>
7. Ветловская В.Е. Творчество Гоголя сквозь призму проблемы народности / В.Е.Ветловская // Русская литература. – 2001. – № 2. – С. 3-5.7. Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 7-ми томах / Н.В.Гоголь / Общ. ред. С.И.Машинского и М.Б.Храпченко. – М.: Художественная литература, 1976-1979.
8. Корман Б.О. Целостность литературного произведения и экспериментальный словарь литературоведческих терминов // Корман Б.О. Избранные труды по теории и истории литературы / Предисл. и составл. В.И.Чулкова. – Ижевск: Изд-во Удмуртского гос. ун-та, 1992. – С.172-189.
9. Кормилов С.И. Юмор / С.И.Кормилов // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николюкина. ИНИОН РАН. – М.: НПК «Интелвак», 2003. – С. 1253-1254.
10. Манн Ю.В. Гоголь / Ю.В.Манн // История всемирной литературы: В 8 томах / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – Т. 6. – М.: Наука, 1989. – С. 369–384.
11. Манн Ю. В. Поэтика Гоголя / Юрий Владимирович Манн. – 2-е изд., доп. – М.: Худож. лит., 1988. – 413 с.
12. Сафронова Л.А. Мифопоэтика раннего Гоголя / Л.А.Сафронова // Славяноведение. – 2006. – № 6. – С. 3-14.
13. Чичерин А.В. Ранний Гоголь-романтик / А.В.Чичерин // Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В семи томах / общ. ред. С.И.Машинского, М.Б.Храпченко. – Т. 1. – М.: Художественная литература, 1976. – С. 303-319.

Анотація. Автор статті інтерпретує ставлення Гоголя до фольклорної свідомості (до народу як носію цієї свідомості), спираючись на розуміння функцій особистості у філософії персоналізму (зокрема, у творах М.О.Бердяєва). Аналіз «Вечорів поблизу Диканьки» дає змогу зро-

бити висновок про те, що ставлення автора до своїх персонажів у таке саме, як ставлення особистості до індивідуума-представника роду.

Ключові слова: Гоголь, персоналізм, гумор, «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»

Summary. Modern researchers describe the attitude of Gogol ("Gogol" – "subject of consciousness, who wrote the story") to folklore as follows:

(1) "People's World" Gogol – is "integrity", "an indivisible consciousness";

(2) "People's World" Gogol – is disharmony concealed, latent anxiety.

This contradiction between (1) and (2) described in the monograph of V.Mann "Poetics of Gogol" (1988). However V.Mann informs, but does not interpret this contradiction. This article explains this contradiction, based on the philosophy of personalism. The author uses the description of the social history of personality in the philosophy of Nicholas Berdyaev (Evolution: The tribal community – individual – personality). The author's relation to the character is the same as the ratio of the personality to the genus. This model describes the characters of short stories by Nikolai Gogol in the cycle «Evenings on a Farm near Dikanka».

Basic aesthetic means of removal of contradictions – humorous tone. The author of this article uses the term «humor» in the interpretation of V.Belinsky.

Key words: Gogol, personalism, humor, "Evenings on a Farm near Dikanka".

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 821.411.16'06.09

Шулик П.Л.

СВОЕРІДНІСТЬ ЧАСОВО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОМАНУ АМОСА ОЗА «ДО САМОЇ СМЕРТІ»

Творчість ізраїльського письменника Амоса Оза, лауреата багатьох літературних премій і номінанта на Нобелівську премію з літератури, в українському літературознавстві ще не стала об'єктом пильної уваги науковців. У зарубіжних наукових розвідках на периферії інтересів дослідників залишаються проблеми часопростору роману «До самої смерті». Але саме дослідження цих проблем дозволяє розширити уявлення про художній хронотоп, основу якого у творі становить екзистенційне світосприйняття, зумовлене національною своєрідністю.

Ключ до розуміння проблеми дає сам письменник. У листі до своєї шанувальниці – відомої української письменниці Марії Матіос – він зазначає: «Ні про що неможливо написати, не переповівши про історичне тло. Нема розповідей, які відбуваються поза часом і простором, окрім тих випадків, коли це було особливим задумом автора. «Час» і «Місце» – невід'ємні складові будь-якої розповіді. А похідними цього «Часу» і цього «Місця» є «Часи» минулі й наступні, а також «Місця» сусідні. І «Час», і «Місце» – в широкому значенні цих понять – неодмінно присутні в будь-якій оповіді». І далі: «Цікаве Ваше запитання про історичні образи окремих народів чи окремої людини: наскільки можливе подолання, прощення таких образ посередництвом мистецтва? Я думаю, що це – цілком можливо, але до певної міри» [4].

Одна з найтрагічніших сторінок єврейської історії і найабсурдніших¹ кривавих епох світової історії постає у творі єврейського письменника через сприйняття хрестоносців, які стають жертвами власних істин. Це сприйняття письменник подає через різні форми оповіді: автора-оповідача, письмових свідочів християн: літопис Клода Криве Плече, щоденник архієпископа. Саме в них складається загальна модель твору – своєрідне поєднання хронотопу зовнішнього життя, внутрішнього світу героїв та простору «космічної» вічності. Послугуючись класифікацією П. Х. Торопа у цій моделі можна виділити три рівня хронотопу: топографічний хронотоп, психологічний хронотоп та метафізичний хронотоп [6].

За П.Х. Торопом: «Топографический хронотоп связан с элементами авторской тенденциозности в романе, с узнаваемостью в романе конкретного исторического времени и места, а также событий... является хронотопом сюжета...» [6]. У романі історичне тло – реальний час і реальний простір: середньовічна Європа у добу хрестових походів: «В Клермонте, в году 1095 от Рождества Господа нашего Иисуса Христа, призвал Святейший Отец папа Урбан II паству Божию выступить в военный поход...» [5, 442]. У кожній формі оповіді цей час і простір присутній доволі суб'єктивно в залежності від її мети. Тенденційність письменника-єврея відчувається і в об'єктивному викладенні автора-оповідача, і у суб'єктивних нотатках християн. Оповідач не дарма наполегливо звертає увагу читача на події, що передували заклику «Святейшого Отца папы

Урбана II», наповнені поганими знаменнями і містичними явищами, серед яких традиційна вогнина колісниця, звичне явлення Божої Матері, палаючий зеленим полум'ям залізний хрест, і головне: «открылось христианам подозрительное веселье, бурлившее в эти зимние дни в жилищах проклятых евреев» [5, 442]. А у Клода Криве Плече з'являється запис: «С началом летних дней, в страду, когда убирали овсы, пало подозрение на еврея, ведавшего продажей. Он был предан смерти в согласии с законом, поскольку во всем запырался со страстью. Зрелище сжигаемого еврея призвано было слегка рассеять скуку и душевное смятение, сведавшее нас с начала весны, да так обернулось дело, что успел сжигаемый еврей опоганить и поразить все вокруг: изрыгнул он из огня на голову сеньора Гийома страшное проклятие» [5, 444]. Так стає зрозумілою звична тема екзистенціальної філософії: істина майже завжди протистоїть моралі, адже мета загану Гийома де Торона звільнити Гроб Господній, очистити Єрусалим від мусульман для «істинно віруючих» перетворюється на бажання знищити проклятих євреїв. Можливо тому, що вже на початку цього абсурдного походу головною турботою стає прагнення покарати євреїв, якісь дивні випадковості збивають «захисників віри» зі шляху. І коли, здавалось би, провидіння в образі іншого загону хрестоносців з'являється перед ними, щоб вказати вірний напрям, воїни на чолі зі своїм командиром відмовляються йти за своїми «братами». Від події до події посилюється відчуття ірраціональності того, що відбувається. Містична атмосфера походу, його ірреальність підтримується численними описами природи. Зміна пір року (літо – осінь – зима) збагачує сюжетний час топографічного рівня. Насичені знаменнями, вони вселяють неспокій у душі ще упевнених у своїх поглядах захисників віри, і тому ставлять під сумнів їх істину, яка все більше набуває обрисів порочної ідеї, коли почав із знищення зовнішнього ворога, хрестоносці закінчують самознищенням. Так поряд з топографічним хронотопом співіснує психологічний – хронотоп героїв.

Переміщення загону у просторі і часі на топографічному рівні співпадає з переходом з одного душевного стану в інший на психологічному. І якщо топографічний хроноп генерується сюжетом, самосвідомість персонажів генерує психологічний хронотоп, у якому немає оповідача, а є «мир автономных голосов, вместо гомофонии – полифония» [6], поліфонія голосів євреїв та хрестоносців, жертв і їхніх вбивць.

Вбивці зосереджуються не на своїх відчуттях, а на своїх діях на кшталт: «Еврея начали бичевать в полдень. К вечеру жгли каленым железом. Затем окунули в соленую воду и расспросили про Иуду Искариота, про Понтия Пилата, про Кайфу, первосвященника, а потом, вытащив из соленой воды, оскопили, как сказано в одной книге, читанной Клодом еще в юности, и. как писано в той же книге, напоили соленой водой, в которую окунали его прежде. Позже занялись они пальцами на руках, допросили еврея по поводу знамений и предсказаний о появлении Сына Божьего, которыми полон Ветхий Завет» [5, 466].

Кількість смертей, що супроводжує просування загону постійно збільшується, але сприймаються вони хрестоносцями природно, що ще раз доводить основну мету походу – покарати євреїв. Ніхто з юдеїв, що траплялися на шляху «захисників віри», не уникнув своєї долі: їх не рятує ні спроба відкупитися, ні ненависть, ні своєрідний бунт (єврейка, що готова видряпати очі кожному, хто зашкодить її дитині, посланець, який намагався захистити старовинні єврейські книги і переніс нелюдські тортури). Навіть те, що і євреям притаманний інстинкт самозбереження, викликає у хрестоносців гнів: «Еврей же, словно был им заранее подан знак, покидали свои хижины и пропадали в чаще до приближения похода. Из тьмы лесов, казалось, наводили они чары, дабы возбудить против нас силы зла» [5, 449]. Але незважаючи ні на що, заздалегідь приречені на смерть євреї, слабкі, беззбройні, самотні, виявляються сильнішими за своїх численних ворогів, розгнуданих вбивць, в основі існування яких всупереч декларованій духовності лежать плотські насолоди, розбій, грабежі: «Еврейка эта и в самом деле сумела раздвинуть границы людского кольца, которым окружили ее крестоносцы. Никто не отважился приблизиться в пределы досягаемости ее когтей или клыков» [5, 464]; «Но еврей, истекая кровью, продолжал сослепу ползать в разные стороны, что-то бормоча. <...> Этот изуродованный остаток человека неистово дергал ногой, поднятой к небу. Но слуги, эти темные люди, объятые суеверным ужасом, боялись колдовства и знамений и упорно не желали прикасаться к еврею» [5, 466]. У цьому зображенні використана традиція єврейських хронік XII ст., де наводяться жахливі свідчення про масову різанину, вчинену над євреями, які відмовилися хреститися [3, 258-259].

У творі рельєфно виділяються внутрішні хронотопи трьох персонажів, чії голоси чітко вирізняються у загальній поліфонії, – командира загону хрестоносців сеньйора Гийома де Торона, літописця Клода Криве Плече і музиканта Андреаса Альвареса

На тлі тваринного існування підлеглих кидається в очі дивна задумка командира. Спроба осмислити те, що відбувається, пробуджує у Гийома де Торона почуття провини, яке повинно привести його до покаяння і визнання власного безсилля. Так воно і вийшло. Покаяння знаходить

своє втілення в сумнівах і милосерді, що оволодівали «им день ото дня все сильнее» [5, 470], безсилля – у раптовому, як завжди, самогубстві. Але це милосердя до своїх підлеглих і самогубство тільки зовнішній прояв підсвідомого відчуття захоплення тими, кого з такою несамовитістю знищували він і його люди, і провини перед ними. Звинувачення юдеїв у диявольській магічній силі, яку вони ховають за солодкими промовами, вишуканістю, тонкістю і хитрістю, пошуки ворога-єврея серед своїх наближених (адже вони такі схожі на християн і не лише обличчям, але і душевними поривами) і божевілля стають не просто нав'язливою ідеєю, а своєрідною захисною реакцією на це підсвідоме відчуття.

Метаморфози відбуваються і у внутрішньому просторі Клода Криве Плече. З власних нотаток літописець постає як втілення релігійного фанатизму, антисемітизму, адже саме в них подається характерний для середньовічної християнської Європи культурний стереотип єврея як слуги Диявола, «волка в овечьей шкуре»: «Евреи пустили свои мерзкие корни в самое сокровенное, высасывали жизненные соки и процветали во всю. Чудовищные силы были даны им: всасывать и процветать» [5, 464]. Але цей фанатичний до божевілля у своєї любові до Спасителя і ненависті до юдеїв хрестоносець здатний на почуття, які волів би не пускати в свою душу: «Клоду казалось, что еврейка эта готовится к прыжку, чтобы выцарапать кому-нибудь глаза своими когтями, но не так все обернулось, вдруг она бросила орущего младенца на руки младшему из кельтских братьев, а сама рухнула наземь, распластавшись в пыли, будто уже была мертва. Все это она проделала в полнейшем молчанье, без причитаний и плача, разве что с неистойвой судорожностью в движениях. Клод – Кривое Плечо изо всех сил боролся с подкатившими к горлу рыданиями – слепой жгучий порыв, почти заставивший и его пасть на землю, распластаться, целовать ступни ее ног и быть попираему этими ступнями. Порыв этот кипел в его жилах подобно ярости, но яростью не был. Горячие слезы скатились по Клодовой бороде, когда прикончил он эту волчицу коротким, мощным ударом милосердия и тем облегчил ей муки агонии...» [5, 463].

Поряд із жорстокими хрестоносцями, задумливим командиром і фанатичним літописцем особливе місце в загоні займає музикант Андреас Альварес. Не схожий на інших хрестоносців, він викликає подив у оточуючих, захоплення у Гіома те Торона і підозру у Клода Криве Плече: «Был среди них один человек по имени Андреас Альварес, игравший на свирели. Все свое время проводил он со слугами, убогими и блудницами, веря, что сила его игры способна возвысит самые грубые души, даже души коней и собак. Он отказался от вина и мяса, навязал на шею цепь с тяжелым камнем, дабы пригнать себя к земле, поскольку знал, что он – человек низменный. Быть может, старался он исторгнуть из плоти своей грех, который совершил либо намеревался совершить когда-то. Он прозвал себя «Дитя Смерти» и надеялся быть убитым по пути в Иерусалим». [5, 453]. І тільки тоді, коли стає зрозумілим, що Андреас і є той самий єврей-ворог, що затесався в ряди хрестоносців, відкривається смисл його образу. Слово Єрусалим підказує розгадку, яка криється у псалмі 135 (136): «1. Над річками Вавилонськими, там ми сиділи та й плакали, коли згадували про Сіона! 2. На вербах у ньому повісили ми свої арфи, 3. співу бо пісні від нас там жадали були поневолювачі наші, а веселощів наші мучителі: Заспівайте но нам із Сіонських пісень! 4. Як же зможемо ми заспівати Господню пісню в землі чужинця? 5. Якщо я забуду за тебе, о Єрусалиме, хай забуде за мене правиця моя! 6. Нехай мій язик до мого піднебіння прилигне, якщо я не буду тебе пам'ятати, якщо не поставлю я Єрусалима над радість найвищу свою!... 7. Пам'ятай же, о Господи, едомським синам про день Єрусалиму, як кричали вони: Руйнуйте, руйнуйте аж до підвалин його!... 8. Вавилонська дочко, що маєш і ти ограбована бути, блажен, хто заплатить тобі за твій чин, що ти нам заповідяла! 9. Блажен, хто ухопить та порозбиває об скелю і твої немовлята!...» (Псалми 136:1-9).

Отже, єврей Альварес відчуває себе боягузом і зрадником Єрусалиму, а це означає – своєї віри, свого народу. Он опиняється серед хрестоносців у той час, коли більшість євреїв воліли прийняти смерть заради освячення Імені Божого².

Єрусалим стає тим словом, що об'єднує всі рівні сюжету і самосвідомості, тобто метафізичним хронотопом. Образ Єрусалиму як простір «космічної» вічності виконує у романі функцію основного стрижня, що робить можливим взаємодію у романі різних часово-просторових відносин:

- **минулих**, що визначили дії хрестоносців: «выступит в военный поход, дабы освободит Святую Землю (читай: Єрусалим – П.Л.Ш.) из рук неверных и страданиями на долгом пути искупит грехи, ибо венец страданий – радость духовная» [5, 442];
- **теперішніх**, спрямованих на досягнення мети («В сущности, каждое утро Гийом де Торон сызнова определял направление – просто скакал навстречу восходящему солнцу, пока лучи заката не касались тыльной стороны его шлема. Законы Вселенной объяснялись им просто: идущий за Светом движется ко Святому Граду» [5, 454]), але не спроможних забезпечити її досягнення («Сердце подсказывало ему, что место это чужое, да и Иерусалим отнюдь не в конце этого похода. Может и поход-то не поход, не Град Божий...» [5, 473]);

– **майбутніх**, омріяних (командир загону прагне не тільки звільнити Святу Землю, але й знайди завдяки цьому душевний спокій: «Он верил неколебимо, что в Иерусалиме можно умереть и родиться вновь очистившимся» [5, 454]) і не здійснених, ефемерних («вправду ли существует Иерусалим на этой земле, или, быть может, это лишь нематериальная, чистая идея, и каждый, кто, упорствуя, ищет Град Божий. – потеряет его» [5, 459], «Иерусалим уже не виделся желанной целью, ареной славных подвигов. Произошла перемена» [5, 460]).

На рівні **внутрішніх** хронотопів трьох героїв (Гійома де Торона Клода Криве Плече, Андреаса Альвареса), постає **символічний** хронотоп і самого Єрусалиму («...ибо он – любовь чистойшая, но отнюдь не место» [5, 474]). Єрусалим стає межею у граничній екзистенційній ситуації («Иерусалим, столь вожденный, – вовсе не город, а последняя связь с жизнью на грани агонии» [5, 460]). На межі – життя, за межею – смерть. *Смерть* стає ще одним ключовим словом, що з'явившись спочатку у назві твору, надалі прямо або опосередковано (в описах природи) пронизує всі часово-просторові рівні і присутнє у всіх подіях, що відбуваються з героями. Цьому ж сприяють апокаліптичні мотиви. Дії роману починаються влітку, а розгортаються в основному восени, коли природа вмирає, і взимку, коли вона мертва, але це – природна смерть, яка весною неминуче повинна привести до відродження. У світі людей все не так. Тут смерть насильницька, ірраціональна і незворотна і не тільки для євреїв. Прокляття, що встиг перед смертю наслати на хрестоносців спалений ними єврей [5, 444] почало збуватися. Захисники віри, що залишилися у живих, не виконали свого призначення. І ось вони, нікому не потрібні, бредуть у невідоме. Хрестоносців знищила ідея, в ім'я якої вони вбивали, грабували, гвалтували: «Ужас последних ночей. Лица людей с гниющими зубами и губами, изъеденными стужей, выбеленные ночным светом, словно черепа мертвецов. Вопль. Смех. Оскотинившись, они зубами рвали свою же плоть, падали на костлявые колени, поклоняясь зарницам, вспыхивающим в ночи. Призрачные виденья. Прозрачное шестие проплывало низко над ними, слетаясь со всех концов застывших пространств, контуры бледных привидений» [5, 474]. Стає зрозумілим, що вільний від невірних «жандармий Єрусалим», в ім'я якого треба переступити через безліч смертей, навіть через свою власну, – зовсім не місто, а якщо місто, то ефемерне, недосяжне. Марення командира стає істиною: «Может и поход-то не поход, не Град Божий...». Хрестоносці опиняються в екзистенційній безвиході, з якої шукають вихід «до самої смерті».

Автор приходить їм на допомогу, розширюючи метафізичний хронотоп ще одним елементом – надією. Стають зрозумілими слова Кьеркегора: «Треба забити до смерті надію земну, лише тоді врятуєшся в надії істинній» [2, 98].

Крах надії земною розцистив місце для надії істинної, такої, що прийшла до хрестоносців в образі світла, в якому повинні загинути темні сторони людської натури, світла, за яким йшов їх командир, ірраціонального містичного світла, що веде їх у світ ірреальної мрії: «Последней ночью явился знак. В проломах крыши забрезжило легкое просветление. Скучные звезды мерцали в разрывах мгlistых облаков, и был над звездами нимб И вот, наконец, без лошадей, без одежды и припасов, без женщин и без вина – холод рвет ступни босых ног – встать и идти в Иерусалим. Именно так изначально надлежало им выступить в путь» [5, 474].

Врешті-решт крізь різні форми оповіді все виразніше проступає позиція самого автора, який уважає, за словами А.А.Крюкова, що «антисемитизм, любая ненависть, вызванная принадлежностью к другой вере или национальности, – ужасны, античеловечны, противны природе нормальных, здоровых людей...» [1, 178]. Так, завдяки поліхронотопності роману, письменник реалізує своє розуміння зображуваної доби. Універсальні категорії – абсурд, трагедія, смерть, провина, надія – накладаються на традиційне єврейське світосприйняття, у якому життя у вигнанні – абсурд, смерть – і спасіння, і покарання, і випробування одночасно, а якщо провина, то тільки перед Всевишнім і як відчуття гріха, а якщо надія, то в житті за заповідями і на своїй землі.

Примітки

¹ Абсурд у романі, наслідуючи Камю [2, 24], А. Оз використовує у якості вихідного пункту, що визначає дії героїв.

² «И тогда закричали все, как один, громкими голосами: «Нельзя далее медлить, враги идут на нас. Поторопимся же и принесем себя в жертву. Всякий, у кого есть острый нож мясника, пусть проверят, не поврежден ли он, а потом пусть придет и зарежет нас во имя Господа Единого и Вечного, а потом пусть вспорет себе горло или живот» (...). И женщины набрались смелости, и убили своих сыновей и дочерей, а потом и самих себя. Многие мужчины тоже собрались с силами и убили своих жен, сыновей и младенцев. И даже самая мягкая и нежная из них убила любимого сына своего» (з хроніки ребе Шломо бен ребе Шимон [цит. за 3, 258-259].

Список використаних джерел

1. Антология ивритской литературы: Еврейская литература XIX – XX веков в русских переводах / Составители: Хамуталь Бар-Йосеф, Зоя Копельман. – М. : Изд-во РГГУ, 2000. – 632 с.
2. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
3. Лимор Ора, Раз-Кракоцкин Амнон. Евреи и христиане. Полемика и взаимовлияние культур. Евреи и христиане в Западной Европе до начала Нового времени. Книга 1 / Ора Лимор, Амнон Раз-Кракоцкин. Тель-Авив : Издательство Открытого университета, Израиль, 2000. – 398 с.
4. Матіос Марія «Пробачити, але... не забути!» Лист здалеку – від письменника Амоса Оза / Марія Матіос // «Дзеркало тижня. Україна». – № 28. – 12 серпня 2011. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/probachiti_ale_ne_zabuti_list_zdaleku_vid_pismennika_amosa_oza.html
5. Оз Амос. До самой смерти / Амос Оз // Антология ивритской литературы. Еврейская литература XIX – XX веков в русских переводах / Составители: Хамуталь Бар-Йосеф, Зоя Копельман. – М. : Изд-во РГГУ, 2000. – С.442 – 474.
6. Тороп П. Х. Хронотоп / П. Х. Тороп // Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы / сост. Я. Левченко; под рук. И. А. Чернова. – Режим доступа : <http://diction.chat.ru/xronotop.html>. – Загл. с экрана.

Анотація. У статті розглядається своєрідність часово-просторової організації роману Амоса Оза «До самої смерті». Дослідження покликане розширити уявлення про художній хронотоп, основу якого у творі становить екзистенційне світосприйняття, обумовлене національною своєрідністю. Автор репрезентує різні часово-просторові відносини, які заводять хрестоносців в екзистенційну безвихідь. Саме завдяки поліхронотопності роману письменник реалізує своє розуміння зображуваної доби.

Ключові слова: хронотоп, оповідь, екзистенційне світосприйняття, хрестові походи, Єрусалим.

Summary. The article looks at the peculiarities of time and space organization in the novel “Unto Death” by Amos Oz. The research is aimed to develop the knowledge of a literary chronotope based on the existential worldview which, in its turn, results from the national identity.

The author presents the Crusade epoch through different narrative types. They compose the general layout of the work as a combination of the outer life, the inner world of characters, and the space of ‘cosmic’ eternity. According to P. Torop’s classification three chronotope levels can be distinguished: topographic, psychological and metaphysical.

Topographic chronotope exposes the historical background of Medieval Europe during the Crusade period. The shift of Crusaders in time and space at the topographic level coincides with the shift in characters’ mood at the psychological one. The self-consciousness of characters generates the psychological chronotope without a narrator, but with the polyphony of Jewish voices and Crusaders, victims and their murderers, all united by the love to God and Jerusalem.

Jerusalem becomes the word uniting all the layers of plot and self-consciousness, or, metaphysical chronotope. The image of Jerusalem, as a space of ‘cosmic’ eternity, plays the function of a fundamental pillar activating the interaction of different temporal and spatial relations: the past ones, which determined Crusaders’ actions; the present ones, aimed at achieving goals but vain; the future ones, full of dreams, but ephemeral. Jerusalem becomes the borderline in this existential situation.

The author represents different time and space relations bringing the Crusaders to the existential frustration, the way out from which they were searching even ‘unto death’. The author’s understanding of the depicted epoch was realized only through the polychronotope of the novel.

Key words: chronotope, narration, existential worldview, Crusades, Jerusalem.

Отримано: 08.10.2016 р.

УДК 811.161.2

Агафонова А.М.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми. Проблема теоретико-методологічних аспектів дослідження епістолярію, його місця серед літературних стилів і функціональних особливостей лягла в основу численних наукових праць з лінгвістики сучасних вітчизняних та зарубіжних учених. Дослідження особливостей епістолярного дискурсу відбувається у площині антропоцентризму, який як методологічний принцип лінгвістичних досліджень, за визначенням О. Селіванової, «застосовується при дослідженні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури» [11, 38]. Актуальність дослідження визначається недостатнім вивченням теоретичного статусу епістолярію, необхідністю розробки комплексних підходів до аналізу мовних явищ в середині епістолярного дискурсу, а також необхідністю систематизації мовних засобів, що виформовують епістолярний дискурс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичних аспектів епістолярного дискурсу стосуються праці К. Ленець [7], С. Шабат-Савки [13], С. Богдан [2], Г. Мазохи [8], М. Сірого [12], а також кандидатські дослідження Н. Павлика [10], А. Найруліна [9]. Важливим аспектом вивчення епістолярію є аналіз категорії образу автора епістолярного тексту, яка представлена у монографічному дослідженні «Зафіксоване і нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість» М. Коцюбинської [4]. Численні дослідження порушують також соціокультурні аспекти епістолярних текстів, їх аналіз в історичному зрізі, особливості слововживання, вияву етикетних формул в епістолярному дискурсі, вивчення епістолярних текстів як відображення творчої особистості письменника, лінгвостилістичні аспекти їх дослідження.

Мета статті – проаналізувати та систематизувати теоретичні уявлення про статус епістолярію в руслі антропоцентричної парадигми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Центральною проблемою у вивченні епістолярію є визначення його теоретичного статусу. Так, деякі мовознавці витлумачують епістолярій як різновид певного функціонального стилю, інші пропонують вивчати сукупність таких текстів у руслі теорії мовленнєвих жанрів, ще іншою тенденцією у вивченні епістолярію є зарахування його до окремого типу дискурсу. І. Котяш, опираючись на різноманітні підходи до вивчення епістолярію, пропонує розглядати епістолярій у триєдиному вимірі: як стильове явище, як окремий мовленнєвий жанр та як різновид дискурсу [5, 44].

Епістолярій як один з різновидів функціональних стилів літературної мови уживаний переважно у листуванні і насамперед «здійснює апелятивну функцію мови, що полягає у зверненні адресата з бажанням увести його в коло певних подій, поінформувати про щось, викликати почуття, співзвучні з емоційною настроєністю автора» [6, 175].

Епістолярій як жанр, за спостереженнями І. Котяш, є надто складною і суперечливою семантичною реальністю, яка, зважаючи на свою мінливу природу, важко піддається однозначним і прямолінійним дефініціям [5, 46]. Саме тому епістолярій, що вирізняється тематичною, композиційною та стилістичною своєрідністю, цілим комплексом культурно значущих особливостей, може бути кваліфікований як комплексний жанр авторського стилю та певного типу дискурсу. У зв'язку з цим маємо підстави вважати, що дослідження епістолярію перебуває ще й у річищі альтернативного антропоцентричного принципу дискурсоцентризму, який, за словами О. Селіванової, полягає у тому, що «з одного боку, людина є творцем мови, одним із регуляторів мовних змін і мовного розвитку, користувачем мови в комунікації, з іншого, мова у вигляді численних дискурсивних простих практик конструє різні світи людської життєдіяльності, спотворюючи реальний світ, і визначає вчинки й оцінки людини та мовної спільноти. Однак, незважаючи на те, що людина є певним чином невідьником мови, яка нав'язує їй свій погляд на світ, категоризацію та коцептуалізацію досвіду, людина є й хазяїном мови, здатним керувати нею як засобом впливу на свідомість і поведінку іншої людини, збагачуючи мову, визначати напрями її функціонування тощо» [11, 40 – 41].

Загальновідомо, що дискурс у сучасних лінгвістичних студіях вивчається у трьох аспектах. По-перше, як одиниця спілкування, більша за речення, в якій наявні міжреченнєві зв'язки забезпечують цілісність і зв'язність висловлювання, логічне розгортання думки. По-друге, під дискурсом

розуміють висловлення як безпосередню мовну діяльність, що реалізується у конкретній життєвій ситуації, у певній формі спілкування, поведінки, міміки, жестів, настрою мовця, а також у характерних соціокультурних, психолінгвальних умовах, коли на перший план виступає соціальна роль мови. По-третє, дискурс розглядають як текст (письмовий чи усний), об'єднаний наскрізною ідеєю, одним мотивом; вивчають у широкому контексті його творення і сприймання, тобто як комплексну одиницю мовлення, що відбиває національно-культурні, соціальні, психічні умови авторської мовотворчості. У цьому аспекті дискурс потребує виходу в сферу прагмалінгвістики, залучення позамовних чинників, що мотивують те чи те прочитання тексту [3].

Досвід досліджень епістолярного дискурсу дає підстави кваліфікувати його як сукупність текстів певної жанрово-стильової належності, за якими стоїть одна і та ж мовна особистість автора, які аналізуємо у єдності лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів текстотворення [1, 6]. Основними одиницями епістолярного дискурсу слугують епістоляреми – особливі слова і сполучення слів, синтаксичні конструкції, які й репрезентують неповоротну авторську індивідуальність епістолярного дискурсу [1, 6].

Обов'язковими категоріями епістолярного дискурсу є антропозорієнтовані категорії (категорія образу автора, автська модальність, авторська інтенція, авторизація). Вважаємо, що авторську модальність, слід розглядати передовсім як текстову, таку, що реалізує ставлення мовця – автора епістолярного тексту до дійсності, і таку, що пов'язана з особистісною оцінкою автором предмета опису. Це, власне, та категорія, що слугує репрезентацією авторського «я» і відображає в епістолярному висловленні авторську свідомість. У зв'язку з цим маємо підстави вважати, що мова епістолярного дискурсу повністю «модалізована», оскільки вона «видає» автора, хоче він того, чи не хоче.

Категорія авторизованої інтенції вводить модус суб'єктивних смислів автора, указує на додаткове джерело інформації, апеляцію мовця до осіб, які не беруть безпосередньої участі у процесі спілкування, проте їхній досвід, спостереження є важливими для успішного плину комунікації.

У тісному зв'язку з категоріями авторської модальності та авторизованої інтенції перебуває категорія авторизації, тобто суб'єктивне сприйняття довкілля та реалізація його у мовленнєвій діяльності.

Усі антропозорієнтовані категорійні величини мають у своєму витлумаченні чітку вказівку на автора конкретного висловлення. У зв'язку з цим ми вводимо поняття «мовна особистість автора епістолярного дискурсу», під якою розуміємо автора епістолярних текстів – писемних творів, що їм притаманна яскраво виражена жанрово-стильова специфіка і які розглядаємо як вербальне ядро епістолярного дискурсу. Ця особистість в епістолярній текстовій комунікації здійснює міжособистісну та соціальну взаємодію з адресатами в умовах дистанційованої у часі та просторі комунікації. Епістолярна мовна особистість є самотньою категорією епістолярного дискурсу, оскільки мовне вираження авторської індивідуальності як адресанта літературного тексту маніфестує зовсім інші сторони його мовної особистості в епістолярному тексті.

Висновки і перспективи дослідження Отож, підвищення інтересу лінгвістів до вивчення епістолярної спадщини, залучення епістолярних джерел до наукових студій наближає дослідників до розуміння світогляду адресанта, його епохи. Ретельне вивчення епістолярного дискурсу у руслі антропоцентризму та дискуроцентризму міняють стандартний, загальноприйнятий ракурс дослідження – адже листи не обтяжені функціями, що притаманні жанрам художньої та публіцистичної літератури. Саме в епістолярії автор постає перед реципієнтом справжнім, репрезентує свою особистість не завуальовано, а відверто, щиро. Розкутість викладу та широта мовленнєвої стихії ідіостилю, розмаїття стильового та граматичного ладу епістолярного дискурсу зумовлює його особливості, відображає індивідуально-авторські манери викладу. Саме епістолярний дискурс є багатим матеріалом для обґрунтування антропоцентричної концепції мови.

Список використаних джерел

1. Агафонова А. Термінологічне співвідношення антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі / А. М. Агафонова // Слов'янські мови та література: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – Одеса, 2015. – Вип. 18. – Том 1. – С. 4 – 6.
2. Богдан С. Лист як особливий вид комунікативної діяльності / С. Богдан // Проблемні питання синтаксису. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – С. 157–163.
3. Єрмоленко С. Я. Дискурс / С. Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 142 – 143.
4. Коцюбинська М. “Зафіксоване й нетлінне”. Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К.: Дух і літера, 2001. – 300 с.

5. Котяш І. Теоретико-методологічні засади вивчення епістолярію / І. Котяш // Нова педагогічна думка. – 2014. – № 2. – С. 44-47.
6. Ленець К. Епістолярний стиль / К. В. Ленець // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 174 – 175.
7. Ленець К. В. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови / К. В. Ленець, М. М. Пильнський // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – 288 с.
8. Мазоха Г. Теоретичні аспекти дослідження письменницького епістолярію / Г. С. Мазоха // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 2 (1). – С. 152-161.
9. Найрулін А. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Найрулін Анатолій Олександрович. – Луганськ, 2005. – 19 с.
10. Павлик Н. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Павлик Неля Віленівна. – Донецьк, 2005. – 20 с.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довікялля – К., 2008. – 712 с.
12. Сірий М. Деякі структурні особливості епістолярного стилю української мови / М. Сірий // Питання словотвору і граматичної структури української мови. – Дніпропетровськ, 1979. – С. 37-42.
13. Шабат-Савка С. Вербалізація я-інтенцій в епістолярній комунікації / С. Т. Шабат-Савка // Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія]. – Чернівці : «Букрек», 2014. – С. 301-309.

Анотація. У статті узагальнено основні підходи до вивчення епістолярію, порушено проблему теоретико-методологічних підходів до вивчення епістолярного дискурсу. Основною визначено антропоцентричну парадигму дослідження. Визначено статус епістолярію у розрізі епістолярний стиль – епістолярний жанр, епістолярний дискурс. Встановлено, що епістолярій у сучасних лінгвістичних дослідженнях вивчається також з позицій дискурсоцентризму. Репрезентовано авторське визначення епістолярного дискурсу та епістолярем як його складників.

Ключові слова: епістолярій, епістолярний стиль, епістолярний жанр, епістолярний дискурс, антропоцентрична парадигма досліджень, дискурсоцентризм, епістолярема.

Summary. This article summarizes the main approaches to the study of epistolary works, raises the problem of theoretical and methodological approaches to the study of epistolary discourse. Anthropocentric paradigm of the research is defined to be principal. The status of epistolary works in terms of epistolary style is determined and revealed in the following notions: epistolary genre, epistolary discourse. It is established, that epistolary works in modern linguistic studies are also studied in the frames of discourse centrism. The article represents the author's definition of epistolary discourse and epistolary works as its components.

The topicality of the research has been determined by the insufficient degree of investigation of the problem of anthropological centrism in the epistolary discourse, as well as by the necessity of working out certain complex approaches to the analysis of various lingual phenomena within the epistolary text. The latter phenomena have been mostly caused by some individual factors, as well as by the necessity of systematizing different lingual means that make up the anthropologically oriented categorical capacities, inherent of the structure of the epistolary discourse.

Established that correspondence in modern linguistic studies also studied from the point dyskursotsentryzmu . Sending the author's definition of epistolary correspondence and discourse as its ingredients.

In the course of this research, the epistolary discourse has been defined as the combination of texts of certain genres and styles, sharing the same lingual peculiarity of an author. All the texts have been analyzed as the unity of linguistic and extra-linguistic factors of text formation.

Epistolarisms are the basic units of the investigation under discussion. This term refers to peculiar words, word combinations, and syntactic structures which represent the unique author's individuality in the epistolary discourse.

Key words: epistolary works, epistolary style, epistolary genre, epistolary discourse, anthropocentric paradigm of the studies, discourse centrism, epistolarema.

Отримано: 18.10.2016 р.

ОНІМНІ МАРКЕРИ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Демократичні процеси в українському суспільстві, бурхливий розвиток інформаційних технологій та доступу до різноманітної інформації спричинили підвищення наукового інтересу до базових концептів політичного дискурсу, його функцій та особливостей. У сучасному світі дискурс загалом, і політичний зокрема є частиною життя суспільства, суспільного прогресу суспільства, інструментом впливу на аудиторію, а значить засобом формування людської свідомості та світобачення.

Основоположними працями, в яких досліджуються проблеми дискурсу, можна назвати роботи Ю. Габермаса, Т. ван Дейка, М. Фуко та М. Гайдегера. Деякі аспекти політичного дискурсу знаходять своє відображення в роботах закордонних та вітчизняних науковців, серед яких слід відзначити П. Кузьміна, М. Ільїна, Є. Переверзева, Є. Кожем'якіна, Г. Почепцова, В. Павлуцьку.

Не зважаючи на значну кількість наукових розвідок у сфері встановлення змістових векторів, особливостей та специфіки дискурсу, аспекти визначення терміна «дискурс» є неоднозначними. Й досі поняття має декілька інтерпретацій, оскільки вживається у різних науках із різним значенням. Хоча, це пов'язано не лише з міждисциплінарним характером предмету дослідження, але й зі складною, багатоаспектною природою самого дискурсу [6, 37].

Маючи знакову природу та певну структуру, «дискурс» часто інтерпретується як синонімічний дублет слову «текст». Дискурс в цілому визначають як цілий комплекс відношень, що виявляються в процесі виникнення, формування, розвитку та функціонування комунікативного акту, результатом якого є текст. Дискурс – це когнітивний процес, пов'язаний зі створенням тексту, а текст в аспекті дискурсу – мовний відрізок як продукт діяльності мовлення та мислення, за допомогою якого комунікатор та реципієнт вступають у певні соціальні стосунки [2, 9]. Отже, створюється дискурс, який з плином часу перетворюється в текст, котрий адресат знову може перетворити на дискурс.

Ю. Габермас під дискурсом розумів особливу комунікацію, метою якої є неупереджений аналіз реальності, спосіб отримання істинного наукового знання, своєрідний інструмент пізнання реальності. У нього дискурс постає як спосіб діалогічно аргументованого обговорення суперечливого положення (явища, теорії тощо), яке претендує на значимість або істинність з метою досягнення загальнозначимої згоди. К. Ясперс розглядав дискурс як спілкування двох свобод. П. Рікер уявляв його як послідовність вибору, шляхом якого виокремлюються одні значення і відкидаються інші [10, 47].

Являючи собою багатоаспектне мовне явище, слід відзначити, що дискурс вимагає різнобічного дослідження. Сама сутність дискурсу як мовного явища, головними категоріями якого є антропоцентричність, інформативність та вплив, обумовлює розгляд його в аспекті формального та функціонального поглядів на природу мови. Формальний підхід виявляється там, де дослідник абстрагується від соціальних і конкретно-обумовлених особливостей використання тієї чи іншої мовної одиниці. У рамках функціонального підходу дискурс розглядається у зв'язку з використанням мови в процесі мовного спілкування людей. Відповідно, можна говорити про залежність певного дискурсу від того, з якою метою і в якому ракурсі розглядалося саме спілкування [6, 7]. Функціональний підхід зумовлює розуміння того, що дискурс не можна обмежувати рамками конкретного мовного виразу. Учасники взаємодії, їх особистісні та соціальні характеристики, багатоманітні аспекти соціальної ситуації, безумовно, є лише частиною такої події. У контексті політичного дискурсу сприйняття функціонального підходу є абсолютно логічним і виправданим.

Формальний підхід варто розглядати у зв'язку із лінгвістичною природою дискурсу, яку чітко репрезентує концепція Т ван Дейка. У ній представлено багатопланове і різнобічне визначення дискурсу як особливого комунікативного явища, як «складної єдності мовної форми, знання і дій», як події, інтерпретація якої виходить далеко за рамки буквального розуміння самого висловлювання. Т. ван Дейк визначав дискурс не просто як зв'язний текст, а як «складне комунікативне явище, котре включає в себе і соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (їх характеристики), так і про процеси вироблення і сприйняття повідомлень» [3, 76]. У дискурсі, на думку вченого, відображається складна ієрархія знань, необхідна як при його створенні, так і при його сприйнятті. Таким чином, дискурс відображає залежність створюваного мовного витвору від значної кількості обставин – знань про світ, суджень, думок, переконань і конкретних цілей суб'єкта мовлення.

Аналізуючи поняття «дискурс» у політичному контексті, природним та необхідним видається прагмалінгвістичний аспект дослідження поняття, адже у такому разі маємо справу із «соці-

альним діалогом, що відбувається за допомогою і через суспільні інститути між індивідами, групами і організаціями, а також і між самими соціальними інститутами, які є задіяними в даному діалозі» [3, 98]. Основне завдання політичної комунікації у такому контексті полягає у тому, щоб у результаті передачі інформації здійснити вплив на адресата, досягти бажаного комунікативного ефекту, скорегувати поведінку, систему ціннісних орієнтацій, сформуванати або видозмінити світоглядну позицію адресата.

Аналізуючи комунікативну сутність політичного дискурсу, С. Ф. Лісовський наголошує, що політичний – це форма політичної комунікації в умовах вибору, адресний вплив на електоральні групи, метою якого є подати в доступній, емоційній, оригінальній формі сутність політичної платформи політичних сил, налаштувати на їх підтримку, сформуванати і впровадити у свідомість певне уявлення про їх характер, створити бажану психологічну настанову, що зумовлює направленість симпатій, а потім і дій людини [7, 16].

Явище політичного дискурсу багатofункціональне. Усі функції політичної комунікації (інформаційна, інструментальна, прогностична, нормативна, легітимуюча, переконання та політичної пропаганди) реалізуються у її головному завданні – вплив на безпосереднього виборця. Відповідно лінгвістична оболонка тексту політичного дискурсу має специфічну структуру – це не опис, а створення ґрунту для переконання адресатів, спонукання до дії, це й визначає ефективність політичного дискурсу. Мова політичного дискурсу насичена символами, а успіх і ефективність визначається тим, наскільки ці символи співзвучні з масовою свідомістю.

Для реконструкції відповідності/невідповідності кодованої та декодованої інформації, що представлена системою мовних знаків у площинах політичних текстів, вдаємося до виокремлення найпотужніших засобів мовної репрезентації комунікативної мети політичного дискурсу, особливе місце в системі яких займають онімні доміанти. Здавна різноманітні типи онімів виступають у функції системи уявлень суспільного та індивідуального досвіду, репрезентації довілля, його об'єктів, предметів, традицій, культур. Онімичні феномени витлумачують як спосіб мислення, сприйняття та розуміння дійсності, визначений сукупністю когнітивних стереотипів свідомості, характерних для певної особистості, соціальної або етнічної групи людей [1, 67]. Для українського менталітету, що часто відображеного зразками дискурсу (художнього, рекламного, релігійного тощо), більшою мірою характерні тяжіння до витонченого естетизму, гармонії, повазі до особистісних інтересів, до свободи, любов до рідної землі, обожнення її, прагнення до гармонійних стосунків із нею, шанування родини. Цю емоційну характеристику підкріплює традиція використання онімних елементів у текстах різної тематики, у тому числі, і політичної. Зв'язок топонімії з ментальними ознаками нації детально простежив професор Ю. О. Карпенко. Учений відзначив, що вся ономастика становить етногенетичний код у всьому, що стосується етногенезу та ментальності народу [5, 125]. Прізвища також є специфічним класом лексики, найбільш тісно пов'язаним із життям людини, вони ілюструють найрізноманітніші аспекти життя народу й оточуючих його реалій – побут, заняття, сімейний стан, соціальну організацію, тваринний і рослинний світ тощо, відповідний аналіз яких сприятиме поглибленому усвідомленню національної специфіки. У контексті політичного дискурсу власні назви стають своєрідними маркерами сугестії – специфічною особливістю політичного тексту є чітка визначеність його мети та предмета, а також активний, часто агресивний характер його комунікаційного впливу. В умовах політичного вибору цей вплив заснований на прагненні переконати людей зробити вибір на користь політичного продукту із декількох можливих. Це передбачає використання різноманітних раціональних та ірраціональних засобів переконання, які часто представлено онімними компонентами мови.

Оніми чітко вписуються у структуру політичної комунікації завдяки «семантиці власного імені», до якої включається не лише лексичне значення, не лише вужчий смисл, що передбачає первинне мотивуюче значення, а також ширший – усю інформацію, що несе онім [9, 8]. На думку О. С. Ахманової, С. І. Зініна, О. О. Реформатського оніми не мають власного значення, тому що не містять інформації про властивості предмета, а лише виділяють його серед інших. На думку О. В. Суперанської, оніми нічого не конотують і тому не мають значення [9, 56]. Це «збиткові», «неповноцінні», «порожні слова», «асемантичні», своєрідні знаки-мітки, що у такому розумінні вкрай актуальні для політичного дискурсу – «видовищного», «обтїчного», «пропагандистського» різновиду комунікації, що сприяє розмитості меж комунікативного простору. Ю. О. Карпенко, В. О. Ніконов, О. І. Фоякова, Л. В. Щерба та ін. вважають, що оніми мають значення як у мові, так й у мовленні. «Оскільки власне ім'я відноситься до єдиного предмета, його зміст відповідає всій сукупності його властивостей у їхній неподільній цілісності» [4, 111]. Така особливість онімних одиниць мови увиразнює інформаційну складову політичного комунікації – політичний дискурс завжди прагне до об'єктивації своїх інформаційних елементів, проголошення політичного «імені» (назви партії, прізвища тощо) призводить до потрібних асоціативних реакцій респондентів (Ляшко – «вила», «боротьба», «справедливість»; Тимошенко – «вона працює» тощо).

Наведені відомості увиразнюють актуальність експериментального дослідження онімних маркерів, що забезпечують значну ефективність сприйняття політичного тексту як результату політичного дискурсу. Пропоновані результати мають на меті доведення наукової доцільності вивчення ролі різноманітних знімних домінант у контексті сугестогенних ознак політичного дискурсу на сучасному етапі його сприйняття.

Асоціативний експеримент з онімами-маркерами політичної реклами проведено у період «міжвиборчого затишшя» в 2015 році, після виборів до Верховної Ради України VI скликання, що дає змогу отримати відносно «стійкі результати» функціонування більшості власних назв у структурі політичних текстів (під час виборів сприйняття політичної інформації є вкрай знегативованим).

На нашу думку, основними критеріями структурування онімного простору, які в цілому забезпечують комплексну характеристику будь-якої пропріальної одиниці, варто вважати:

1) характер іменованих об'єктів (вважається, що ономастикон у своєму первинному розподілі власних назв повторює членування світу, який існує навколо людини, тому всі зафіксовані у певній мові пропріативи розташовані на певній території відповідно до місцезнаходження тих об'єктів, які вони номінують);

2) функціонування пропріативів (враховуються стилістичні особливості найменувань, сфера та форма їх уживання, а також кодифікаційні ознаки, зокрема правопис та відмінювання). Таке групування онімів екстралінгвальне і суб'єктивне, проте в цілому науково достовірне, оскільки ґрунтується на принципах, здатних певною мірою унормувати надзвичайно багатогранні функціональні атрибути власних назв.

У зв'язку із вищевикладеним у політичних текстах 2015 року розглянуто функціонування онімних одиниць відповідно до класифікації О. Ю. Карпенко, яка здійснює категоризацію онімів шляхом подальшої деталізації лексико-граматичних розрядів власних назв (всього дев'ять фреймів) [4].

Ономастикон політичного тексту виявився вкрай обмеженим з точки зору лексико-граматичних розрядів власних назв. Оперуючи невеликим рядом онімних конструкцій деяких розрядів, політичний текст при цьому впливає на адресата, реалізуючи свій денотативний (як маркер властивостей та якостей політичного товару), семантичний (як слова із внутрішнім підтекстом), фонетичний (звуковий комплекс) та стилістичний (як засоби образності) потенціал.

Антропонімія політичних рекламних текстів достатньо широко представлена прізвищами та особовими іменами (43%). Оскільки основною метою рекламного політичного повідомлення є схилення аудиторії під час виборів до певного кандидата або лідера політичної партії, вважаємо використання антропонімів у політичних текстах достатньо логічним. Антропонімічний фонд політичного дискурсу не є досить різноплановим враховуючи його культурно-асоціативну специфіку. Найчастіше зустрічаються:

1) власні назви, що іменують лідера політичної партії чи кандидата, що рекламується, наприклад: *Справедливі тарифи з Юлією Тимошенко* (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»); 2) власні назви, що іменують політичного лідера чи кандидата іншої політичної сили, наприклад: *Нашу виборчу кампанію не фінансує жоден із олігархів – ні Коломойський, ні Фірташ, ні Лівочкін, ні Ахметов, ні Пінчук, ні Порошенко* (Політична партія «Громадянська позиція»); 3) імена учених, філософів, до діяльності яких звертається політична сила у рекламі, наприклад: *Свою діяльність та програму ми базуємо на філософському вченні великого українського гуманіста Григорія Сковороди та відповідних цінностях* (Політична партія «Україна Майбутнього»). Серед реакцій на антропонімні маркери отримано 17 асоціативів, популярністю серед яких відзначаються лексеми «брехня» (23%), «майдан» (18%), «корупція» (15%), репрезентовані в основному прізвищевими домінантами, насамперед номенами *Ляшко, Тимошенко, Яценюк*. Це свідчить, з одного боку, про високий рівень політизованості суспільства, а з іншого – про недовіру суспільства політичним персоналіям.

Топонімічні елементи (41%) у структурі політичного дискурсу відіграють важливу роль, оскільки використання існуючих географічних об'єктів надає переконливості інформаційному блоку політичного тексту. У політичному дискурсі топоніми є засобом активації громадян певної території за вибір кандидата, що її представляє. О. Ю. Карпенко стверджує, що «найповніше значення власних назв розкривається за допомогою асоціацій» [4, 253], а топоніми, порівнюючи із іншими розрядами, викликають найбільше коло асоціацій. Серед найпопулярніших топонімічних маркерів (до яких уналежнюємо хороніми – назви територій та ойконіми – назви населених місць), що представлені у політичному дискурсі 2015 року є онім **Україна**, що функціонує у рекламних зверненнях більшості політичних партій та політичних лідерів: *Нема свободи – нема України!* (Всеукраїнське об'єднання «Свобода»), *Україна перемає!* (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»). Часто природа політичних явищ залежить від психологічних факторів більше,

ніж від соціальних. Прикладом створення ефективного політичного дискурсу може слугувати створення образу країни, яка страждає, бідує, воює. Цей образ об'єднує суспільство на боротьбу і ним легше стає керувати. Серед реакцій, що виникли на топонім «Україна», абсолютно закономірні лексичні домінанти «батьківщина» (45%), «любов» (34%), «війна» (28%).

Специфічним для дискурсу 2015 року є вживання хороніму **Донбас**: *Оппозиционный блок восстанавливает инфраструктуру Донбасса* (Політична партія «Опозиційний блок»), *Мы встали под кулями на Майдані, зупинили ворага на Донбасі* (Політична партія «Народний фронт»). Встановлено, що онімний маркер «Донбас» викликає як негативні («війна» (24%), «смерть» (17%), «агресія» (14%), «окупант» (11%)), так і позитивні асоціації («єдність» (9%), «сила» (7%), «кіборги» (4%)), що засвідчують і нові стереотипи масової свідомості, які розгортаються у своєрідній асоціативній ланцюг, відбиваючи політичні реалії сьогодення. На жаль, більшість із них, має чітко виражений негативний характер (наприклад: «**Донбас**» – *они кликали війну, вони чекали «русский мир», самі винні, гинуть дочки й сини*).

Велике значення для українців у подіях минулого року стала анексія Криму. Такий стан суспільства використали деякі із політиків, звернувшись до використання оніму у своїх рекламних зверненнях: *Мы повернем Украину Крим!* (Крим – «зелёные человечки» (13%), «зрада» (10%), «море» (8%)) На нашу думку, таку тактику використання онімного маркеру можна вважати аргументаційною моделлю, яка в першу чергу впливає не на розум людини, а на її почуття. Такий аргументації властива особлива емоційність (те саме з топонімічними одиницями типу **Європа, Росія** тощо).

У рекламних політичних текстах ергоніми відіграють найпотужнішу роль, оскільки одразу та відкрито розкривають суть політичної програми партії. Становлячи частину політичного слогану, звернення або виключно політичного тексту, назва політичної сили легко запам'ятовується та викликає більший асоціативний ряд завдяки загальному контексту: *Підтримай ЗАСТУП – захисти себе, оселю та рідну землю!* (Політична партія «ЗАСТУП»), *«Сила людей» – це об'єднання заради України!* (Політична партія «Сила людей»). Крім того, сучасний політичний ономастичний простір представлено багатьма пропріативами, що співпадають із ідентичними ним метафоризованими словосполученнями. Такі словосполучення фіксуються у свідомості виборців, і в подальшому сприймаються і поза контекстом як відповідний ергонім. Спостерігаємо такі явища у рекламних політичних повідомленнях політичних партій «Україна Майбутнього», «Нова політика», «Сильна Україна» та «Сила людей». Наприклад: *Голосуйте за мир, за Україну Майбутнього!*, *«Сила людей» змінить систему!*

Отже, онімні маркери у політичному повідомленні стають «якорем» для сприйняття всієї політичної реклами і навіть самої політичної сили, що його використовує. Власні назви з одного боку спрямовані на однозначний контекст, який важко одразу заперечити чи перевірити, а з іншого – є полемічними засобами мови, емоційними, сприяють театральності, що так необхідна у межах політичної комунікації.

Список використаних джерел

1. Ганжина И. М. Словарь современных русских фамилий / И. М. Ганжина. – М. : Астрель, 2001. – 672 с.
2. Дедюхин А. А. Модели организации вербальной и визуальной информации в тексте рекламы (на материале английских и русских текстов рекламы автомобилей): автореф. дисс. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. А. Дедюхин. – Краснодар, 2006. – 25 с.
3. Дейк Т. А. ван. Язык, познание, коммуникация: Пер. с англ. / Т. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 145 с.
4. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. доктора филол. наук: 10.02.02 : Загальне мовознавство / О. Ю. Карпенко. – Одеса, 2006. – 416 с.
5. Карпенко Ю. О. Топонімія як носій етногенетичного коду / Ю. О. Карпенко // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2003. – Вип. 12. – С. 120–125.
6. Касавин И. Г. Дискурс-анализ как междисциплинарный метод гуманитарных наук / И. Г. Касавин // Эпистемология и философия науки. – Т. X. – №4, 2006. – С. 7–12.
7. Лисовский С. Ф. Политическая реклама / С. Ф. Лисовский. – М. : ИВУ «Маркетинг», 2000. – 256 с.
8. Павлуцька В. О. Політичний дискурс: особливості та функції / В. О. Павлуцька // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 39. Філологічні науки. – Житомир, 2008. – С. 218–221.
9. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
10. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2000. – 165 с.

Анотація. *Окреслено функціональність онімних конструкцій різних типів у структурі сучасного політичного дискурсу. Встановлено продуктивність онімних маркерів в аспекті їхнього значення та вживання, а також асоціацій, що ними викликані. Дослідження ґрунтуються на наукових положеннях, О. Зелінської, М. Кохтева, Г. Почепцова, Д. Розенталя та інших.*

Ключові слова: *онім, онімний маркер, дискурс, політичний дискурс, політична реклама, асоціативний експеримент.*

Summary. *In the modern world, discourse in general and in particular the political is part of society, part of the social progress of society, a tool to influence the audience, and thus a means of forming human consciousness and world view. Being the multidimensional linguistic phenomenon, it should be noted that the discourse requires comprehensive research. It discourse is one of the basic tools of influence on the minds of the recipient. Onyms clearly fit into the structure of political communication. They provide significant efficiency perception of political text as a result of political discourse. Proposed results are intended to prove the scientific feasibility study of the role of various landmarks in the context of removable suhestohennyh signs of political discourse at the present stage of its perception.*

The article outlines the functionality onimnyh structures of different types in the structure of modern political discourse. Established performance onimnyh markers in terms of their meaning and use, as well as associations that they caused. The study is based on scientific positions, O. Zelinsky, M. Kohtyeva, G. Pocheptsov, D. Rosenthal and others. Onomasticon political text, give political text extremely limited in terms of lexical and grammatical categories of proper names. Onomasticon political text, give political text extremely limited in terms of lexical and grammatical categories of proper names. Operating with a small number onimnyh designs some bits political text with the impact on the recipient, realizing his denotatum (as a marker of the properties and qualities of political goods), semantic (as words, internal overtones), phonetic (sound complex) and stylistic (as a means of imagery) potential.

Key words: *onym, onimnyu marker, discourse, political discourse, political advertising, associative experiment.*

Отримано: 15.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373.611

Беркещук І.С.

ЗАРОДЖЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ДЕРИВАТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

Когнітивна лінгвістика характеризувалася спочатку лише пізнавальними процесами і початковою гіпотезою про розум як пристрій, що оперує символами на основі певного алгоритму. Перші лінгвісти-когнітологи принципово абстрагувалися від повсякденного, буденного пізнання і природної мови в спробах побудови «чистої мови», позбавленої різних філософських узагальнень. Така «ідеальна» мова повинна була стати універсальною мовою науки, що забезпечує ясність і єдність наукового знання. Передумовами цього фундаментального зміцнення були активна розробка проблем лінгвістичної семантики, виникнення нових напрямків, таких як лінгвістична прагматика, теорія тексту, а також сучасної граматики. З часом, накопичуючи досвід і матеріал, когнітивна лінгвістика знаходить свій предмет та категоріальний апарат.

На сьогодні когнітивною лінгвістикою за багатьма напрямками займається величезна кількість вчених, серед них В. І. Карасик, Є. С. Кубрякова, Е. В. Рахіліна, З. В. Резанова, Т. А. Сідорова, В. А. Стернін, К.Г. Городенська, В. В. Грещук, Є. А. Карпіловська та ін.

На практиці когнітивна лінгвістика може бути зведена до двох основних галузей: когнітивної семантики та когнітивної граматики. Об'єктом уваги когнітивної семантики є знання та уявлення носіїв культури про позамовну дійсність, відображені в одиницях мови. Когнітивна граматика розглядає граматичні концепції, або граматичні моделі опису мов, орієнтовані на вивчення когнітивних аспектів мовних явищ (на їх пояснення за зв'язком та пов'язаністю з процесами пізнання світу і такими когнітивними феноменами, як сприйняття, увага, пам'ять, мислення та ін). Когнітивну семантику можна визначити як «глибинну семантику», як спробу розглянути за семантичними (граматичними) категоріями деякі загальні понятійні категорії, спровоковані процесом освоєння світу людським пізнанням. Найбільш яскраві роботи про перехід від лінгвістичної семантики до когнітивної граматики представлені працями американських лінгвістів Л. Талмі і

Р. Лангакера. Так, наприклад, Л. Талмі розробив низку концептуальних суперкатегорій, до яких можуть бути зведені найрізноманітніші граматичні явища [6].

Із усіх напрямків когнітивних досліджень найбільший інтерес для нас представляє вивчення процесів продукування та інтерпретації природної мови, а також положень мовної категоризації. Одним із пріоритетних напрямків когнітивної лінгвістики, витоків якого ми і прагнемо описати в розвідці, є когнітивний словотвір.

Останнім часом процеси деривації цікавлять мовознавців-теоретиків, що належать до різних напрямів і течій, через те, що вони, значною мірою, проливають світло на інші мовні аспекти. На жаль, серед науковців поки що немає одностайної думки в питаннях методології і основної теоретичної бази для вивчення процесів словотворення, тобто ця галузь мовознавства сьогодні потребує упорядкування та уніфікації.

Багато лінгвістів погоджуються з тим, що предмет науки про словотворення до сьогодні не отримав достатньої уваги ні у вчених, що працюють у сфері англійської дескриптивної граматики, ні в представників загальної лінгвістики. В. Адамс виділяє, принаймні, дві основні причини того, чому предмет словотворення не привертав уваги лінгвістів: по-перше, його зв'язок з позамовним світом предметів і понять, де слова служать засобом найменування; по-друге, його сумнівне місце між дескриптивною лінгвістикою та історичним мовознавством [8].

Інтерес до словотвору завжди супроводжувався інтересом до мови в цілому, що може бути доведено окремими роботами на тему словотворення з часів давньоіндійського лінгвіста Паніні, який детально описав дериваційні процеси в санскриті. Значна частина сучасних теорій значення, теорії номінації і словотворення «не тільки виразно кореняться в семантичних і семіотичних ідеях античності і Середніх століть, але, по суті, зводяться до переформулювання цих ідей у нових (а часом і старих, але частково переосмислених) термінах» [4, 31]. Ті питання і завдання, які були поставлені вченими-лінгвістами ще в XVII, XVIII і XIX ст. (див. [10, 5] та ін), залишаються актуальними і викликають суперечності в поглядах досі.

Всі підходи до вивчення мови і мовних структур, за В. Адамс [8, 5] були вперше розділені Ф. де Соссюром на синхронні, що передбачають розгляд стану мови як усталеної системи в певний момент часу, і діахронні, які передбачають розгляд як предмета лінгвістичного вивчення історичний розвиток тих чи інших мовних явищ і мовної системи в цілому. Цей розподіл підходів сильно вплинув на подальший розвиток лінгвістичного вчення, зокрема на вивчення словотвору, де найбільш продуктивним є сукупний розгляд синхронії і діахронії.

Основна думка Ф. де Соссюра в цьому питанні полягає в тому, що «в будь-який момент мовлення діяльність передбачає і стає системою, і еволюцію; в будь-яку хвилину мова є і жива діяльність, і продукт минулого» [5, 34].

Існує ще точка зору, що словотвір є завжди діахронним [2], однак фактично спростовувана тим, що теорія словотвору може передбачати появу нових слів і умови такої появи, а також виявляти правила, за якими мовець створює нові похідні та складні слова в синхронії, тобто на певному етапі розвитку мови.

Немає необхідності говорити про величезний внесок Н. Хомського у розвиток лінгвістики. Праця вченого «Синтаксичні структури», написана в 1957 р., справила великий вплив на розвиток науки про мову у всьому світі. Після виходу цієї наукової праці багато вчених вважають правомірним говорити про «зміну наукової парадигми», або «хомскіанську революцію» в лінгвістиці [11].

У роботі Н. Хомського «Логічна структура лінгвістичної теорії» («The Logical Structure of Linguistic Theory») [11], написаній 1955 р. і перевиданій в 1975 р., ученим було введено поняття трансформаційної граматики і вперше висловлено фундаментальне положення про вроджений характер здатності говорити мовою. У теорії Н. Хомського розглядаються найбільш абстрактні «глибинні структури», відповідні менш абстрактним «поверхневим структурам», які, у свою чергу, відповідають різноманітній послідовності слів (виразів) [11].

Послідовник М. Хомського С. Пінкер вважає, що мову слід розглядати як результат еволюційної адаптації, подібно оку, основні частини якого призначені виконувати найважливіші функції». Ця позиція відштовхується від теорії «глибинних структур» Н. Хомського, яка відстоювала існування універсальних вроджених правил, зафіксованих у мозку, які визначали мовні здібності людини.

Врозріз з думкою Ст. Пінкера йде теорія А. М. Шахнаровича про мовні здібності, у якій автор відстоює положення про те, що мовна здатність формується при оволодінні системою мови в дитинстві. Під мовною здатністю розуміється багатоаспектна функціональна система, «яка є засобом відображення і генералізації елементів системи рідної мови» і включає чимало компонентів – фонетичний, лексичний, граматичний і семантичний – і специфічні правила прескриптивного типу, за яким здійснюється вибір засобів, необхідних для вирішення комунікативного завдання» [7, 213].

Говорячи про витоки когнітивної дериватології, варто відзначити значний внесок вітчизняних лінгвістів, чиї дослідження відіграли велику роль у спробах створення моделі мовної діяльності, у центрі якої людина та її пізнавальний потенціал.

У дериваційних процесах не просто утворюється нове слово, але найчастіше деривація – це ще й процес утворення нових смислів. За Ф. де Соссюром, який розділив мовознавство на синхронне та діахронне, об'єктом синхронного словотворення є лише похідні слова, тобто ті слова, у складі яких можна чітко визначити існуючі в сучасній мові морфеми. З точки зору діахронного підходу до словотвору об'єктом вивчення є слова, які можуть утворюватися в мові в будь-який час за рахунок власних засобів мови, на базі вже існуючих у мові слів, але при цьому практично не приділяється увага їх складу (структурі) і взаємин з іншими словами. Таким чином, діахронічний словотвір вивчає процес перетворення одних одиниць в інші, а синхронічний словотвір – відносини вже наявних у мові одиниць.

У вітчизняній лінгвістиці словотвір як наука виділилася в 40-50-х роках ХХ ст. в основному завдяки С. Виноградову. Особливо плідними є його ідеї, що стосуються необхідності вивчення словотвору як системи. Специфіка словотвору як особливої підсистеми в межах загальної системи мови визначається його зв'язками із суміжними підсистемами [1]:

а) словотвір – основний засіб створення номінативних одиниць мови, який «працює» на лексичному і тому залежить від неї;

б) для побудови нових слів словотвір використовує арсенал засобів, подібний до того, який використовується для побудови словоформ, цим пояснюється близькість словотвору і морфології [3, 100];

в) структура похідного слова може бути уподібнена синтаксичній конструкції, тому словотвір деякими своїми рисами зближується із синтаксисом.

На думку багатьох учених, Е. С. Кубрякової, В. О. Лопатіна, В. С. Улуханова, Н.М. Шанського та ін, словотвір визначається з моменту свого виникнення як самостійний розділ науки про мову, як наука, що займається вивченням творення і будови похідних слів. Нові слова, або неологізми, що утворюються в мові за певними правилами, моделями, схемами – за встановленими зразками, які в сукупності утворюють цілий мовний механізм, який і називається словотвором. При цьому вивчення відбувається як у рамках статичного аспекту, при якому піддається аналізу сама словотвірна структура слів, так і з точки зору динамічного аспекту, тобто процес утворення нових слів (Н.Д. Арутюнова, В. О. Виноградов, Е. А. Земська, Е. С. Кубрякова, В. С. Торощев та ін).

Система синхронного словотворення являє собою багатовимірну ієрархічну організацію, сформовану складну мережу опозицій різних одиниць і структур. Основна одиниця словотвору – похідне слово – є, з одного боку, комплексною одиницею, з іншого боку, само не є нерозкладним, а складається з найпростіших («внутрішньослівних») одиниць – морфем. Ці одиниці можуть бути названі мінімальними одиницями, так як їх подальше членування дає відрізки, позбавлені плану змісту [3, 100].

Словотворчу систему утворює сукупність похідних лексичних одиниць, при цьому сама система, в свою чергу, складається з двох підсистем: словотворчих типів і словотворчих гнізд, про які більш докладно буде сказано у наступних дослідженнях.

При вивченні правил утворення похідного слова з мінімальних одиниць (морфем) виявляються як синтагматичні (закономірності поєднання одиниць), так і парадигматичні (закономірності чергування одиниць) відношення. Синтагматичні словотворчі відношення передбачають певні закономірності поєднання одиниць, а під парадигматичними словотворчими відношеннями розуміються закономірності чергування одиниць. Обидва типи відношень виявляються при вивченні правил утворення похідного слова з мінімальних одиниць (морфем).

Отже, витоки когнітивного словотворення сягають античних часів. Ґрунтовний аналіз праць, що спрямовані на дослідження когнітивних процесів у словотворенні, буде проаналізовано у наступних розвідках.

Список використаних джерел

1. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии / В.В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975. – 371 с.
2. Демьянков В. Из. Доминирующие лингвистические теории в конце ХХ века. Язык и наука конца ХХ века / В. И. Демьянков. – М.: Институт языкознания РАН, 1995. – С. 239-320.
3. Земская Е. А. Речь как деятельность. Морфема. Слово. Язык / Е. А. Земская. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 688 с.
4. Леонтьев А. А. Деятельный ум (Деятельность, Знак, Личность) / А. А. Леонтьев. – М: Смысл, 2001. – 380 с.

5. Соссюр Ф де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – М.: УРСС Эдиториал, 2007. – 257 с.
6. Талми Л. Отношение грамматики к познанию / Л. Талми // Вестник МГУ. – Сер. Филология. – 1999. – № 1. – С.30-48.
7. Шахнарович А. М. Мовна особистість, мовна здатність / А. М. Шахнарович // Мова – система. Мова – текст. Мова – здатність : зб. статей. – М.: Ін-т укр. мови РАН, 1995. – С. 21-23.
8. Adams V. An introduction to Modern English word-formation / V. Adams – Longman, 1973. – 230 p.
9. Brekle H. E. Perspektiven der Wortbildungsforschung / H. E. Brekle, D. Kastovsky // Beitrage zum Wuppertaler Wortbildungskolloquium vom 9-10. Juli, 1976, anlässlich des 70. Geburtstag von Hans Marchand am 1. Oktober, 1977. (Gesamthochschule Wuppertal, Schriftenreihe Linguistik,) – Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann, – 1977. – P. 235-248.
10. Brekle H. E. Reflections on the Conditions for Coining, Use and Understanding of Nominal compounds / Brekle H. E. // Proceedings of the 12th International Congress of Linguistics. – Innsbruck, 1978. – P. 68-77.
11. Chomsky N. The Logical Structure of Linguistic Theory / N. Chomsky – New York: MIT Humanities Library. Microfilm, 1955. – 919 p.
12. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions / T. S. Kuhn – Chicago : University of Chicago Press, 1962. – 210 p.

Анотація. У пропонованій розвідці прагнемо виявити витoki когнітивної дериватології, а також уточнити місце досліджень словотворчих процесів у загальному спектрі робіт, які сповідують принципи когнітивної науки. Продукування похідних обумовлює закріплення людського досвіду, що сприяє відображенню в словотворчих одиницях когнітивних основ осмислення світу як мовною особистістю, так і цілим суспільством.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивна дериватологія, дериват, категоризація, пізнавальні процеси, мова.

Summary. Cognitive linguistics was characterized by the first cognitive processes and the initial hypothesis about the mind as a device that operates with symbols based on a particular algorithm. The first linguistic cognology fundamentally abstracted from everyday, ordinary knowledge and natural language in trying to build a “pure speech” devoid of any kind of philosophical generalizations and other abuses. A “perfect” speaker was supposed to be a universal language of science that provides clarity and unity of scientific knowledge. The fundamental premise of this strengthening was the development of linguistic semantics, the emergence of new areas such as linguistic pragmatics, theory of text, and modern grammar. Over time, accumulating experience and the material, cognitive linguistics finds its object, and categorical apparatus.

From all directions for cognitive research of greatest interest to us is the study of the processes of production and interpretation of natural language, as well as the terms of language categorization. One of the priority areas of cognitive linguistics, the origins of which we want to describe in intelligence, is a cognitive word formation. Recently, the derivation processes of interest to linguists and theorists from various fields and currents because they are largely shed light on other language aspects. Unfortunately, among scientists yet there is no consensus in matters of methodology and substantive theoretical framework to study the processes of word formation, that is, this area of linguistics is in need of streamlining and harmonization.

In the study of the rules of formation of derived words from minimal units (morphemes) are syntagmatic (the laws of combination units) and paradigmatic (patterns of alternation of units) relationship. Syntagmatic derivational relations involve certain patterns of combinations of units, and in paradigmatically derivational relations are understood as patterns of alternating units. Both types of relations found in the study of the rules of formation of derived words from minimal units (morphemes). Therefore, the origins of cognitive word formation reaches ancient times. A thorough analysis of the work aimed at the study of cognitive processes in laboratories, will be analyzed in subsequent studies.

Key words: cognitive linguistics, cognitive derivatology, derivative, categorization, cognitive processes, speech.

Отримано: 19.10.2016 р.

SENTENCE SIZE AS FEATURE OF THE AUTHOR'S STYLE (APPLIED TO WORKS OF GERMAN WRITERS)

The problem of individual author's style studying attracts great attention of linguists nowadays. V. Vinogradov, V. Grigoryev, O. Domashniev, V. Kukhareenko, M. Khrapchenko, Ya. Elsberg and other scholars consider author's (or individual artistic) style to be the sphere of the writer's skill. They suggest that a writer expresses his creative individuality and point of view through the style. Definiteness of individual style distinctly shows up in the means, methods of literary works composing and in their architectonics [9, 118].

Thus, the actuality of this study is defined by lack of statistical research of the styles through functioning of different linguistic elements in it, which helps in explanation of the very concept "functional style" and addition of study of specific signs of author idiolect.

As separate elements of language and speech are characterized by certain frequency and occurrence, works of speech can be analyzed and investigated by the methods of mathematical statistics.

This study is aimed at finding out whether the length of sentences in novels and stories by K. Tucholsky, T. Mann, F. Kafka, I. Keun serves as a style-forming feature. The study is based on the following works: Kafka, F. "Das Schloß", "Eine kleine Frau", "Das Urteil"; Keun, I. "Das Madchen, mit dem die Kinder nicht verkehren durften", "Das Kunstseidene Madchen"; Mann, T. "Buddenbrooks. Verfall einer Familie", "Das Wunderkind", "Schwere Stunde"; Tucholsky, Kurt. "Schloß Gripsholm", "Der kranke Zeisig", "Paris 1924-1927, I-I", "Die Erdolchten". All works were written in the first half of the 20th century (till 1940).

As the sentences are important elements of the text structure a hypothesis can be set up: the size of the sentence is invariant for different texts of the same author and becomes a description of the author's style, but it can be only one of the signs of different styles.

Most researchers assert that it is necessary to divide the text into components while studying the sentence length. The researchers distinguish three components of the text: author's speech (AS); language of characters (LC) and reported speech (RS).

The sentence size can be examined as a function of its structure. It can be seen while comparing mean sentence length and distribution of simple and complex sentences in texts. There is a direct dependence between the mean size of the sentence in a text and amount of complex sentences in it [6, 106].

Considerable variations of mean length of the sentence in different works of one and the same author can be confirmation of important changes in author's style and in a subject which can serve as index of creative evolution of the writer.

The size of sentence is measured by the amount of words in it according to G. Altmann [12, 156], so-called hyperpascal division [1; 2; 4; 6; 10]. The words are taken without ranking and their length and rhythmic weight is not taken into account.

We keep to the hyperpascal division of sentence and in the given study the length of the sentence was measured by the amount of words. Following some linguists we divide all sentences into short (to 10 words), middle (to 30 words), and long (to 60 words) and super-long ones, the volume of which is practically unreserved) [4, 66].

Long and super-long sentences are used less often than middle and short ones; however, the appearance of even one of such sentences influences its mean length. Under mean length of the sentence we understand the relation of common amount of words in the text under study to the amount of sentences in it. It is specific for every text; obviously it is the parameter of the author's style or genre [13, 43]. Mean length of the sentence is not the same in the works by different authors, but it can also vary in the different texts of one author. The more dialogues are in the text, the less length of sentence appears to be, and vice versa. Philosophical works which express the internal world of a character generally have a higher mean length of the sentence. Mean length of the sentence in literary work can be used for description of the author's style [13, 122]. In the texts under study certain types were selected: description, narration and argumentation, which included the author's speech and speech of characters, as well as reported speech. Selected types present a comprehensive picture of the language of works of art of each author in relation to the size of sentence.

The size of sentence directly depends on two factors: its complexity, i.e. number of elementary sentences which are included into it, and the size of these sentences [10, 76].

Among many reasons which determine the size of sentence in prose, the main factor is perception of the world by the author, his attitude toward the represented characters and events, aestheti-

cal principles [8, 7]. It can be said that by these factors we explain the monotony of the sentence size, which is often observed in different works of one author or representatives of a certain literary trend. It is necessary to take into consideration, that some identical sizes of the sentence can be specified by different, sometimes contradictory reasons: a short sentence can represent both laconic brevity of wisdom and narrowness of outlook.

There is an assertion, that domination of short sentences in modern German prose is determined by the influence of the spoken language [16, 434; 12, 96]. Of course, the importance of spoken language is great, but it is not a unique or even basic factor. Short sentences are widely used in modern literature to show those unnoticeable everyday sides of reality, which play an important role in events integration. The second important source is yearning for artistic laconic; instead of wide description of object a characteristic feature, noticeable or eloquent details are given. Implication where the stronger is expressiveness, the simpler is the structure of a text is also very important. Such opposite, but inherent to modern prose phenomena as emotional saturation on one hand and dryness on the other hand lead to short sentence [10, 81].

It is obvious, that factors mentioned above in works by different writers appear in different proportions and combine with other factors, which are impossible to be taken into account.

A general sample amount makes 10513 sentences. All sentences of selection were divided into four types: short (to 10 words) /S/, middle (to 30 words) /M/, long (to 60 words) /L/ and super-long (more than 60 words) /SL/. Frequency of the use of different size sentences different in works of the authors under study is presented in Table 1.

Table 1

Frequency of the use of sentences in prose (to 1940-s)

	Authors	Kafka	Keun	Tucholsky	T.Mann
Sentence length	10513	1537	3079	4160	1737
Short	5710	665	1331	2842	872
middle	3887	616	1478	1124	669
Long	800	192	239	180	189
Super-long	116	64	31	14	7

The analysis of preliminary data presented in Table 1, shows that frequencies of the use of different sentences are distributed unevenly. The following problem arises: whether sentence distribution of sentences is connected with the individual author's style, or the frequencies presented in the lines of Table 1 do not differ. To answer this question is possible by a χ^2 -test and contingency coefficient K [5]. For the data processing of табл.1 a formula was used:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E}, \text{ where (1)}$$

O – empiric, and E – expected frequencies.

χ^2 and Contingency coefficient K values for Table 1

	Kafka		Keun		Tucholsky		T. Mann	
	χ^2	K	χ^2	K	χ^2	K	χ^2	K
Short (S)					544,03	0,23		
Middle (M)	7,45	0,03	227,3	0,15			2,12	
Long (L)	61,03	0,08	0,14				31,67	0,05
Super-long (SL)	154,03	0,12						

Sum $\chi^2=1027,5$ considerably exceeds a critical value (at $df = (4-1)(4-1) = 9$, $\chi^2=16,92$ at $P= 0,05$; $\chi^2=21,67$ at $P=0,01$). Thus, there are considerable distinctions between the frequencies resulted in Table 1. Further analysis shows the highest values of contingency are between [S] and [Tucholsky], [M] and [Keun], [L] and [Kafka] and [Mann], and also [SL] and [Kafka].

The highest value of χ^2 is observed for short sentences in novels by K.Tucholsky ($\chi^2=544,03$) and for middle sentences in works by Keun ($\chi^2=227,3$) and super-long sentences in works by F. Kafka ($\chi^2=154,03$). It means that in works by K.Tucholsky the use of short sentences substantially exceeds expected values. Keun prefers middle, and F. Kafka super-long sentences. The most significant connections are set for the pairs [Tucholsky] + [S], [Keun] + [M], [Kafka] + [SL]; coefficient K equals 0,23, 0,15 and 0,12 respectively.

Specific gravity of short sentences is the highest in works by K.Tucholsky (68,3%) and T. Mann (50,2%), the share of short sentences in works by F. Kafka equals 43,3%. Only in works by I.Keun short sentences occupy the second place in frequency and make about 43,2%, and middle sentences

prevail in her works (48%). The lowest frequency of occurrence of the super-long sentences is observed in all prose under study. The share of SL sentences is pretty high in Kafka's works (4%).

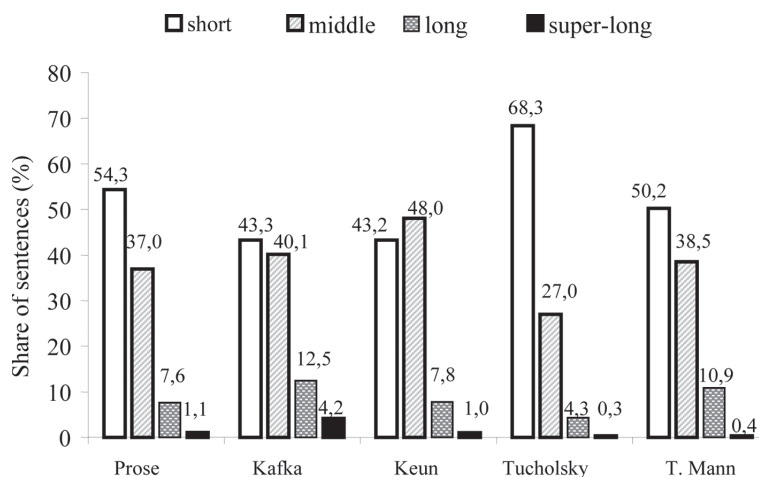

Figure 1. Share of different size sentences in works under study

The frequency of use of short sentences greatly prevails in works by K. Tucholsky ($\chi^2=544,03$; $K=0,23$). A question arises: is there any system in the use of certain types of sentences by the author? Obviously, the desire to bring the language of their works to spoken language and at the same time the pressure of literary tradition leads to the considerable increase of amount of short sentences in Tucholsky's works, especially in dialogues. These unexpected results can be explained by more frequent use of dialogues with comparatively short remarks of characters and short author's sentences which introduce direct speech. To receive reliable information we divided texts into three components: author's speech (AS), speech of characters (SC) and reported speech (RS).

Distribution of components in the texts under study is shown in table 2.

Table 2

Frequency of the use of sentences in different components of the text

	Prose	KAFKA	KEUN	TUCHOLSKY	T. MANN
Speech	10513	1537	3079	4160	1737
AS	6854	837	2504	2540	973
SC	3458	681	426	1603	748
RS	201	19	149	17	16

As seen from Table 2, the texts components plays pretty important role in choice of sentences of different length. In works where many dialogues (speech of characters) and short authors' stage directions which introduce direct speech are observed, there is a large share of short sentences. The reason of the use of short sentences is that a speaker tries to carry information to the interlocutor as quick as possible and not to hamper perception by the complicated structure of a sentence. And works, where author's speech and reported speech prevails, contain more sentences of large length.

Distribution of sentences in the different components of text is shown at figure 2:

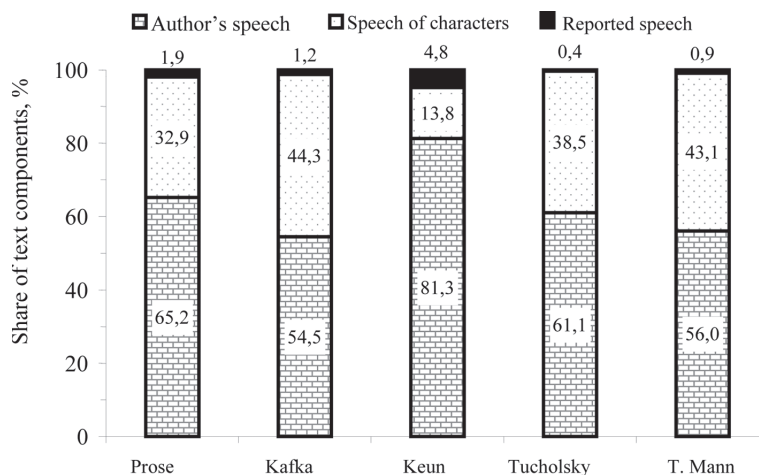

Figure 2. Share of different text components in the texts under study

Analysis of the data shown in Table 2 proves that frequencies of the use of the text components are different and they are distributed unevenly. Difference between the resulted frequencies can be received using (1).

χ^2 and Contingency coefficient K values for Table 2

Type of speech	Kafka		Keun		Tucholsky		T. Mann	
	χ^2	K	χ^2	K	χ^2	K	χ^2	K
AS			499,24	0,22				
SC	106,26	0,1			99,24	0,1	97,5	0,1
RS			198,96	0,14				

Sum $\chi^2=999,2$ considerably exceeds a critical value (at $df=6$: $P 0,05$ $\chi^2=12,6$). Thus, as seen from Table 2 there is substantial distinction between frequencies of the use of types of speech by different authors. Further analysis (using K coefficient) shows certain contingency between characteristics [Author's speech] and [Keun], [Speech of characters] and [Kafka], [Tucholsky] and [T. Mann], and [Reported speech] and [Keun]. The data received proves that frequency of occurrence of the speech of characters considerably surpass expected values in works by F. Kafka, K. Tucholsky and T. Mann; while I. Keun prefers mainly author's speech. The most significant connections are set for a pair [Keun] + [AS] ($K=0,22$), [Keun] + [RS] ($K=0,14$) and [Kafka] + [SC] ($K=0,1$). It is obvious that such distribution of the text components determines the individual author's style. But there are some deviations. Long sentences are characteristic for Kafka's works, although speech of characters characterized by short sentences prevails in his works.

Thus, different factors influence frequency of the use of different length sentences: types of speech, sentence length, and composition and speech factor, and text components. Frequency of the use of different sentences becomes a style forming feature.

References

1. Адмони В.Г. Развитие структуры предложения в период формирования немецкого национального языка / В.Г. Адмони. – Л.: Наука, 1966. – 280 с.
2. Вашак П. Длина слова и длина предложения в текстах одного автора / П. Вашак // Вопросы статистической стилистики. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 314–328.
3. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов– М.: Наука, 1961. – 380 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – О.: Латстар, 2002. – 292 с.
5. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий – Черновцы: Рута, 2004. – 189 с.
6. Лесскис Г. А. О зависимости между размером предложения и характером текста / Г. А. Лесскис // Вопросы языкознания. – 1963. – №3. – С. 92–112.
7. Прибыток И. И. Некоторые особенности индивидуально-художественных стилей английских писателей / И. И. Прибыток, А. Г. Иткина // Специфика и эволюция функциональных стилей. – Пермь, 1979. – С. 144–160.
8. Сильман Т.И. Проблемы синтаксической стилистики / Т. И. Сильман. – Л.: Просвещение, 1967. – 152 с.
9. Храпченко М. Б. Творча індивідуальність письменника і розвиток літератури / М. Б. Храпченко. – К.: Дніпро, 1976. – 376 с.
10. Шубик С.А. Размер предложения в немецкой художественной прозе / С. А. Шубик // Сборник статей по методике преподавания иностранных языков и филологии. – Л., 1969. – Вып.4. – С.77–79.
11. Admoni W. Die Entwicklung des Satzbaus der deutschen Literatursprache im 19. und 20. Jahrhundert / W. Admoni. – Berlin: Akademie Verlag, 1987. – 205 S.
12. Altmann G. Verteilungen der SatzlaAltmann G. Das Menzeratsche Gesetz in informationsverarbeitenden Systemen / G. Altmann, M. H. Schwibbe. – Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olvs Verlag, 1989. – 133 S.
13. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache: Sprachvarietäten, – 3., erw. Aufl / P. Braun. – Stuttgart; Berlin; Köln: Verlsг W. Kohlhammer, 1993. – 265 S.
14. Schneider W. Stilistische deutsche Grammatik / W. Schneider. – Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1969. – 523 S.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню розміру різних типів речень у німецькій прозі початку ХХ століття, а також має на меті встановити, чи є певний розмір речення харак-

терним для індивідуально-авторського стилю чи для цілого жанру. Також у даній статті вивчаються закономірності використання речень різного розміру в романах та оповіданнях (проводиться «тест на гомогенність»).

Ключові слова: *індивідуально-авторський стиль, функціональний стиль, типи речень, розмір речення, авторський ідіолект.*

Summary. *This study is aimed at investigation of different sentence length in German prose of the beginning of the 20th century, and also to find out if the certain length of the sentence is characteristic for author's style, or genre, or whether there are appliance to the law of the use of sentences of different length both in novels and stories (i.e. to carry out a "homogeneity test "), etc.*

As separate elements of language and speech are characterized by certain frequency and occurrence, works of speech can be analyzed and investigated by the methods of mathematical statistics.

The sentence is the major syntactic unit of text. A basic difference between spoken and written language is expressed in its structure, completeness, and length. However, in fiction individual author's features are laid on normative characteristics.

Following some linguists we divide all sentences into short (to 10 words), middle (to 30 words), and long (to 60 words) and super-long ones, the volume of which is practically.

A general sample amount makes 10513 sentences. All sentences of selection were divided into four types: short (to 10 words), middle (to 30 words), long (to 60 words) and super-long (more than 60 words).

The analysis of data shows that in works by K. Tucholsky the use of short sentences substantially exceeds expected values. Keun prefers middle, and F. Kafka super-long sentences. The desire to bring the language of their works to spoken language and at the same time the pressure of literary tradition leads to the considerable increase of amount of short sentences in Tucholsky's works, especially in dialogues. In works where many dialogues (speech of characters) and short authors' stage directions which introduce direct speech are observed, there is a large share of short sentences. And works, where author's speech and reported speech prevails, contain more sentences of large length.

Different factors influence frequency of the use of different length sentences: types of speech, sentence length, and composition and speech factor, and text components. Frequency of the use of different sentences becomes a style forming feature.

Keywords: *individual author's style, functional style, types of sentences, the size of sentence, author idiolect.*

Отримано: 9.10.2016 р.

UDC 378.016:811.111

Hladkoskok L., Muradkhanian I., Rubanets T.

TEACHING ENGLISH FOR FUTURE LAWYERS

Teaching English is very important nowadays, especially English for Specific Purposes. Comparing with other generally acknowledged professions, the legal profession perhaps demands its practitioners the highest standard of language proficiency. The teaching of legal English is essential to a legal training program both at the academic and professional stage. Traditionally, legal English is used by lawyers and other legal professionals: barristers, solicitors, judges, jurors in the course of their work. Generally, according to the academic program, the aim of learning legal English is to prepare students to practice a common law jurisdiction and to facilitate them to cope with the requirements of a law degree curriculum and to think like a lawyer of that jurisdiction.

Many scientists and investigators pay great attention to the point of professional English teaching [1; 2; 3; 4; 5]. Hutchison and Waters see English for Specific Purposes as an approach rather than a product, by which they mean that professional English does not involve a particular kind of language, teaching material or methodology [5, 2]. They suggest that "the foundation of English for Specific Purposes is the simple question: Why does this learner need to learn a foreign language?" [5, 3]. The answer to this question relates to the learners, the language required and the learning context, and thus establishes the primacy of need in professional English. Need is defined by the reasons for which the student is learning English, which will vary from study purposes. These purposes are the starting points which determine the language to be taught.

Stevens' definition of English for Specific Purposes makes a distinction between four absolute characteristics and two variable characteristics [5, 3]. The absolute characteristics are that English

for Specific Purposes consists of English language Teaching which is: a) designed to meet specified needs of the learner; b) related in content to particular discipline, occupations and activities; c) centered on language appropriate to those activities in syntax, lexis, discourse, semantics and so on, and analysis of the discourse; d) in contrast with General English. The variable characteristics are that English for Specific Purposes : a) may be restricted to the learning skills (for example reading only); b) may not be taught according to any pre-ordained methodology.

Robinson also accepts the primacy of needs analysis in defining English for Specific Purposes [5, 3]. Her definition is based on two key defining criteria and a number of characteristics that are generally found to be true. Her key criteria are that English for Specific Purposes is “normally goal-directed”, and that English for Specific Purposes courses is developed from a needs analysis, which “aims to specify as closely as possible what exactly it is that students have to do through the medium of English” [5, 3]. Her characteristics are that English for Specific Purposes courses are generally constrained by a limited time period, in which their objectives have to be achieved, and are taught to adults in homogeneous classes in terms of the work or specialist studies that the students are involved in [5, 3].

Each definition has validity but also weaknesses, either in the definition or in the features described. We believe that the definition of English for Specific Purposes should reflect the fact that professional English teaching, especially where it is specifically linked to a particular profession or discipline, makes use of a methodology that differs from that used in General Purpose English teaching. Our article is aimed to help future lawyers to develop their English professional communication skills by using the given activities and exercises. It will also help to extend their language practice and to assist their understanding of legal concepts in English authentic contexts.

Success in teaching professional English for future lawyers depends not only on innate ability, but also to a great extent on whether an individual wants to learn and feels capable of learning. We try to teach our students to be attentive, persistent in mastering English and practicing four types of professional language skills. We try to give our students a comprehensively useful and practical command of English using techniques that will help them to develop confidence in their ability to master English and use it in professional activity. Here are some of the ideas that proved to be really rather helpful and useful during the classes.

Comprehension is the heart of language learning. Little is accomplished if students can read and pronounce words and sentences correctly but have no or little idea of their meaning. Many of the students are good at memorizing texts or reports and can easily reproduce them but when interrupted or stopped they have difficulties in continuing their stories. We teach our students to read a paragraph, and find the main idea of it which helps to check students' understanding of the topic. It takes them away from mere reproduction of the text. As an example, students listen and read the text “Jurisdiction”:

*Jurisdiction is the **authority** to judge legal matters. Jurisdiction is given to **legal bodies** or **political leaders**. There are three main types of jurisdiction:*

1. ***Personal jurisdiction** is authority over a person.*
2. ***Territorial jurisdiction** is authority over an area.*
3. ***Subject jurisdiction** is authority over a particular subject.*

*Jurisdiction in court can be **exclusive** or **concurrent**. With exclusive court jurisdiction, only one court is able to decide the issue. With concurrent jurisdiction, more than one court is able to **adjudicate**. In this case lawyers are able to go **forum shopping**. They choose the court which is more likely to **rule in favor** of their clients.*

After reading the text we ask our students to complete the table using information from it.

Table 1.

1 _____	Authority over a person
Territorial jurisdiction	2 _____
3 _____	Authority in one particular subject
Exclusive jurisdiction	4 _____
5 _____	More than one court can decide the issue

Another very good idea is to organize group work when every student contributes a new sentence following the idea of his friend:

Student A. You are an attorney. Another attorney has called to end a dispute. Talk to *Student B*, your chief about:

- the attorney's offer;
- what the client must do;

– your advice;

Student B. You are in a dispute. *Student A.* is your lawyer. Talk to him about ending the dispute.

We help our students to become English readers by making sure that they have access to interesting reading materials, useful for their career. The more students read and the more they enjoy it, the more likely it is that they will become students who both can and do read in English. They need to read many articles, books and texts on the Internet and do it effectively. We try to help our students to choose the most suitable reading method. For example, if our students need to find some specific information they use scanning. When they need the main theme and idea of the text, they'll need to read more of it, analyze the title, subheadings, introduction, summary of the text, read the first sentence of each paragraph and if it is relevant, the rest of the paragraph. It is important for students to interact with what they are reading. They would realize how it relates to what they have already learned and make sure they can follow the writer's thought processes. We suggest our students to make notes about the topic, using their own words.

Large classes and mixed-ability classes present a challenge to teachers who continue to work in challenging circumstances. In classes where there is a distinct gap between strong and weak students we use the idea of peer coaching, when more advanced students take turns in helping their friends. We try to clearly define their coaching task, assess the results of work of both "students" and "teachers". Besides we try to avoid the problem of the fast workers finishing a long time before the slower ones and distracting attention of the others. There are big benefits of cooperation and effectiveness of explaining something to someone else as a means of revising and consolidating the important information themselves. It is effective to study with other students whose knowledge of the language is similar. On the other hand, explaining something to someone who knows less than you can help you to understand better.

We try to make our classes interesting, challenging and meaningful. Our students are encouraged to think and analyze facts, work independently, and always be given a helping hand. Good results are achieved when students are present at the classes both physically and mentally, so we try to engage them in such kinds of activities that arise their interest, build up a sense of dialogue and cooperation, generate fun and energy in the classroom.

There is a wide variety of current methodologies and approaches to teaching English. It's teachers' task to choose the method or combinations of methods which will most benefit the students. The communicative approach emphasizes a different role of the teacher in the teaching process. The teacher becomes the facilitator, who promotes interactive situations for students. The students become communicators; they become responsible for their own learning. They actively participate in speaking, and try to be understood even if their knowledge of English is incomplete. The main attention in teaching students is given to performance, the ability to use the language in such situations, which are very close to real ones. They use the language in such activities as role-plays, problem-solving tasks. Activities can be carried out in small groups where each student gets more time for learning and speaking. For example, students listen to a conversation between a client and his attorney. Then discuss the questions: which courts might be client's case be heard in?

- a state court
- a district court
- a court of appeal
- a specialized court
- the Supreme Court

Then we ask the students to act out the roles of a lawyer and a client;

talk about the case and courts, options after court's decision; likelihood of having case revived.

The other students are asked to complete a lawyer's letter to a client:

"Dear Mr. Green.

In response to your question, your case is not going to the _____ . It is going to a _____ because _____ . If you do not agree with the decision the case goes to an _____ . They have to review it because _____ .

Yours faithfully,

J. Jones, Attorney."

Presentation skills are also very important for the future lawyers. Being clear about the objective is the first and most important rule for giving an effective presentation. If you yourself are not clear about the main message of your presentation, then your audience will find your presentation confusing [2, 6].

When you are deciding on your objective, you have to take into account both what you know about the topic and what your audience knows. You also need to take into account the context and purpose of the presentation. Here are some examples:

1. *If you have been asked to present a topic to a seminar group, you will provide a basic overview, with suggestions for further reading.*

2. *If you are presenting your own research at a conference, you will explain the background to your research question, outline your method, state your main results, and then offer a brief comment on the results before inviting questions.*

3. *If you are presenting your research to members of your own department, you may not need to explain the background to the research question, but on the other hand you may wish to demonstrate to your tutor that you have read the relevant literature; and you may wish to take the opportunity to have members of the group discuss questions you have about the research method or interpretation of results.*

So, it is important to be clear about the objective of your presentation, so that can focus the content appropriately for the context.

Academic presentations are not like after-dinner speeches. Their main function is not to entertain but to provide information. So it is vitally important that the information is presented clearly. Ways of organizing the information include: a) chronological sequence, b) most important to least important, c) general to particular, d) one point of view compared with another point of view. Using familiar information structures like these helps the audience to follow your presentation more easily.

Planning a well-structured presentation is not enough. When you actually give your presentation, you must make its structure to be clear to listeners. Remember: you may have a plan and know the structure of your talk, but the listeners do not know it unless you tell them. They need to be guided through the spoken information. To do this, you need to use what are often called signposts and language signals.

Signposting gives an advance view of the organization of the whole presentation, or of the next section. Here are some examples of signposting:

1. Organization of the whole presentation

First I will tell you something about the legal background, then I will present the two main theories which are currently under discussion, and finally I will add some personal comments deriving from our recent research.

2. Organization of the next section

There are three reasons why we do this: these are legal, economic, and psychological. The legal argument is...

Language signals are words and phrases that tell the listener where you are in the presentation, where you are taking them next and where they have just been. They may signal either: the topic of the whole talk; the beginning or end of a section of the talk; a new point in a list; a contrasting point; an example; or a point of special importance. Examples of language signals:

1. The topic of the talk

I want to focus on

2. A complete section

And now I'd like to turn to the issue of long working hours

3. A new point in a list

Secondly, unemployment causes social unrest

4. A contrasting point

However, others believe that legal point is not important

So, the activities give you the chance to practice using English legal language to write or to talk about aspects of a legal jurisdiction known to you, and your own work, study, or opinions. We hope the given exercises and examples will be useful and easy to use for the law students. The activities will develop their ability to cope with everyday practical tasks in English when studying law and working in different spheres of law.

In our further investigations we are going to pay attention to the speaking skills by improving the effectiveness of the students' questions and giving the practice in referring to visual aids during a presentation.

List of Sources

1. Афендікова Л. А. English for Law Students. Англійська мова для юристів: Навчальний посібник / Л. А. Афендікова // Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998. – 188 с.
2. Gillian D. Brown. Professional English in Use Law / Gillian D. Brown, Rice Sally // Cambridge University Press. – 2007. – P. 6-7.
3. Lojko M. O. Teaching Legal English to English Second Language Students in the US Law Schools / M. O. Lojko // Respectus Philologicus. – 2011. – N.19 (24). – P. 200-211.
4. Tarasova T. English for Law Students : University Course. Part I. / T. Tarasova // Moscow : STATUT, 2014. – 343 p.

5. Tony Dudley-Evans and Maggie Jo St John. Developments in English for Specific Purposes. A multi-disciplinary approach / Tony Dudley-Evans and Maggie Jo St John // Cambridge University Press. – 1998. – p. 3-7.

Анотація. У статті досліджуються основні методи вивчення англійської мови за професійним спрямуванням та розглядаються різноманітні види діяльності для студентів юридичних спеціальностей, які вивчають англійську мову.

Ключові слова: англійська мова за професійним спрямуванням, студенти-юристи, комунікативний метод, майстерність презентації.

Summary. The article deals with the teaching professional English for law students. Many scientists and investigators pay great attention to this point. The investigation is aimed to help future lawyers to develop their English professional communication skills. It will also help to extend their language practice and to assist their understanding of legal concepts in English in authentic contexts.

Success in teaching professional English for future lawyers depends not only on innate ability, but also to a great extent on whether an individual wants to learn and feels capable of learning. The teachers try to teach the students to be attentive, persistent in mastering English and practicing different types of professional language skills. The investigation presents a comprehensively useful and practical command of English using techniques that will help the students to develop confidence in their ability to master English and use it in professional activity. The English language teachers help their students to become English readers by making sure that they have access to interesting reading materials, useful for their career.

There is a wide variety of current methodologies and approaches to teaching English. It's teachers' task to choose the method or combinations of methods which will most benefit the students. The communicative approach emphasizes a different role of the teacher in the teaching process. The teacher becomes the facilitator, who promotes interactive situations for students. The students become communicators; they become responsible for their own learning. They actively participate in speaking, and try to be understood even if their knowledge of English is incomplete. The main attention in teaching students is given to performance, the ability to use the language in such situations, which are very close to real ones.

The activities give the chance to practice using English legal language to write or to talk about aspects of a legal jurisdiction. The given exercises and teaching techniques will be useful and easy to use for the law students. The activities will develop the ability to cope with everyday practical tasks in English when studying law and working in different spheres of law.

Key words: teaching professional English, law students, language learning, communicative method, presentation skills.

Отримано: 15.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373.45

Гудима Н.В.

СТРУКТУРНІ ТИПИ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Кожне запозичення має свою, індивідуальну історію входження у мову-реципієнт і ця історія не обмежується лише вказівкою на час переймання. Важливим залишається встановлення шляхів запозичення іншомовних слів, оскільки вони могли проникати в українську мову безпосередньо чи через посередництво інших мов. Деякі лексеми, які були запозичені в українську мову безпосередньо з романо-германських мов своїм корінням сягають грецької та латинської мов. Однак, більшість запозичень, які зафіксовані нами в творах українських постмодерністів, потрапили на український ґрунт через посередництво інших мов. Мови-посередниці у процесі переймання іншомовних елементів завжди відігравали велику роль.

Проблемам запозичення присвячено чимало праць зарубіжних та українських мовознавців. Серед них праці О. Потебні, О. Мороховського, М. Кочергана, Л. Крисіна, І. Іваницької, В. Сімонюк, О. Лисенко, В. Акуленка та ін. Мовні контакти, шляхи та способи запозичення іншомовної лексики до словникового складу української мови були та є предметом дослідження В. Богородицького, С. Гриценко, А. Д'якова, С. Семчинського, О. Стишова, Л. Струганець та ін.

Актуальність нашої статті зумовлена потребою систематизації слів іншомовного походження, які функціонують у прозових творах постмодерністських письменників у структурні типи.

Мета розвідки – виявити слова іншомовного походження в текстах українських постмодерністських прозових творах, проаналізувати шляхи входження цих слів у сучасну українську літературну мову та зробити класифікацію запозичень за структурним типом, беручи до уваги кваліфікацію іншомовних одиниць із погляду джерел та шляхів запозичень.

На думку Л. Струганець, зміна словника – цілком природний рух у мові. Нові реалії потребують своїх найменувань. Так виникають нові слова (іншомовізми). Провести чітку межу між історією реалії та історією слова часто досить складно. Світ явищ, речей вимагає оновлення слів, і, щоб досягнути першопричини словесних змін, доводиться наче виходити за межі самої мови, входити в історію суспільства, історію культури, науки [14, 98].

Найбільше запозичень, як стверджує Кочерган М., увійшло через польську мову. Значно менше німецьких слів увійшло в українську мову через чеську, словацьку, угорську та румунську мови [4, 22].

Крисін Л. зазначає, що в сучасному мовознавстві розрізняють безпосередні опосередковані контакти, що здійснюються за допомогою якоїсь іншої мови. Існування тісних і безпосередніх контактів з певним народом не завжди зумовлює процес інтенсивних запозичень саме з мови цього народу; і навпаки, може спостерігатися активне запозичування із мов безпосередньо неконтактних [5, 22].

Виокремлюємо прямі (безпосередні) та опосередковані іншомовні лексеми, які функціонують у мові української постмодерністської прози. Джерельною базою нашої розвідки слугують тексти сучасних українських письменників (Любка Дереша, Сергія Жадана та Ірени Карпи). Картотека налічує 1200 запозичених слів. Класифікацію проводимо з огляду на лексикографічний критерій, спираючись на кваліфікацію іншомовних лексем із погляду джерел та шляхів запозичень, яка подається у словниках іншомовних слів [6; 10; 11; 12; 13; 15; 16; 17]:

I. Прямі (безпосередні):

- фр. (36,5%): *абажур, абордаж, багет, барбекю, богема, дежав'ю, камамбер, канане, карт-бланш, кафетерій, кепі, круасан* тощо;
- англ. (34,4%): *афтершейв, бігборд, біфштекс, бойфренд, гендер, дайджест, дедлайн, ескейл, кавер-версія, лайт-бокс, ланч, мейк-ап, прайс-лист, ресепшн, рок-сейшн, саундтрек, сіті-лайт, софт-версія, тревел-сторі, фаст-фуд, фейс-контроль, фентезі, фешн, фрі-джаз, фуд-плейс, хай-вей, хай-тек, хард-диск, хард-рок* тощо;
- нім. (11,3%): *автобан, бундесвер, бутерброд, гробсбух, кнайпа, конференц-зал, курорт, ландшафт, туш, університет, шнапс, шоколад* тощо;
- іт. (6,3%): *австрада, банда, бандит, вендета, гірлянда, графіті, еспрессо, капучино, карпаччо, конфеті, п'ємонт, піаніно, піца, піцерія, самбука, сарделька, серветка, спагеті, чилі* тощо;
- голл. (2,9%): *вимпел, гавань, гламур, горжетка, гувернантка, крейсер, ресторан, ресурс, рикшет, тубик, увертюра, фара, фасад, штурвал* тощо;
- ісп. (1,6%): *бандана, ембарго, кокос, мандарин, ранчо, румба, сальса, сієста, текіла, торпеда, фламенко, чупа-чупс*;
- ар. (1,4%): *гашиш, жираф, кайф / кейф, кайфувати, медресе, суніт, суфізм, хадж, халат, шаріат, шійт*;
- тюрк. (1,2%): *байрак, беркут, єралаш, кебаб, курага, сургуч, табір, чебурек, шашлик*;
- яп. (0,9%): *дзен, камікадзе, караоке, покемон, тофу, харакірі, цунамі*;
- груз. (0,5%): *аджика, боржомі, тамада, хачапурі*;
- перс. (0,5%): *диван, кунжут, шахи, шахіст*;
- порт. (0,5%): *кобра, макака, самба, фазенда*;
- польськ. (0,5%): *панна, склеп, шеренга, шулер*;
- кит. (0,4%): *кунгфу / кунг-фу, пекінес, фен-шуй*;
- фін. (0,3%): *сауна, тундра*;
- тур. (0,13%): *алича*;
- чес. (0,13%): *колготки*;
- рум. (0,13%): *кукурудза*;
- малайськ. (0,13%): *ротанг*;
- інд. (0,13%): *сарі*;
- якут. (0,13%): *тайга*;

II. Опосередковані:

1. Через посередництво французької мови (46%):

- фр. від лат.: *адюльтер, аксесуари, декорація, дисонанс, жетон, комерсант, комісар, комітет, консерви, легіонер, манікюр, мода, регламент, реклама, репертуар, салют, таксі, тераса, факультатив, фінанси, формат, фронт* тощо;

- фр. від гр.: *абсент, базилік, гіпноз, диск, дискотека, корифей, косметика, метод, рес-пект, фестиваль* тощо;
- фр. від іт.: *балет, батут, бюлетень, душ, естафета, казино, капрал, карнавал, картель, карусель, каскад, ломбард, мажорний, маскарад, меркантильний, постель, салон, станси;*
- фр. від ар.: *арсенал, калібр, магазин, масажер, сироп;* фр. від ісп.: *ваніль, негр, романс;* фр. від нім.: *ангар, вальс;* фр. від англ.: *блокнот, вагон;* фр. від санскр.: *буддизм, буддист;* фр. від порт.: *мармелад, фетиш;* фр. від малайськ.: *бамбук;* фр. від афр.: *баобаб;* фр. від тур.: *кіоск;* фр. від голл.: *манекен;* фр. від інд.: *мангуст;* фр. від іт.:; лат.: *віртуоз, мадригал;* фр. від с.-лат.:; гр.: *дозувати;* фр. від ісп.; лат.: *естрада;* фр. від н.-лат.; перс.: *жасмин;* фр.; іт. від лат.: *імпровізувати, кларнет, компанія;* фр.; іт. від перс.: *лимон;* фр.; англ. від лат.: *клерк, фонд;* фр.; лат. від гр.: *поет;* фр.; нім.; англ. від лат.: *цивілізація.*
- 2. Через посередництво німецької мови (18,6%):
  - нім. від лат.: *абітурієнт, аквамарин, арешт, імбир, інтерпретувати, кельнер, клієнт, майстер, офіціант, пастор, пульт, раритет* тощо;
  - нім. від фр.: *банкір, біржа, бомбардир, бомбардувати, борт, картуз, лейтенант, марш-рут, мюслі, петарда, плакат, ранг, турнір, шаблон;*
  - нім. від іт.: *панцирник, шпалери, штамп, штампувати;* нім. від ар.: *бедуїни, люфа, рис;* нім. від гр.: *гармоніка, пластилін;* нім. від д.-сканд.: *валгалла;* нім. від голл.: *маклер, павіан;* нім. від прованс.: *флейта;* нім. від ісл.: *гейзер;* нім. від англ.: *бункер;* нім. від с.-лат.; ар.: *альманах;* нім. від лат.; гр.: *пергаментний;* нім. від ар.; санскр.: *лак;* нім.; фр. від лат.: *капітал, офіцер, патрон, пієтет, принц, формуляр.*
- 3. Через посередництво англійської мови (12,4%):
  - англ. від лат.: *декодер, дисконт, експрес, інтерв'ю, коледж, компакт, комплекс, комп'ютер, мас-медіа, нон-стоп, офіс, прожектор, процесор, реверс, рефрижератор, серіал, фен, фермер* тощо;
  - англ. від гр.: *клонувати, ксерокс, лізинг, парк, перформанс, продюсер;* англ. від санскр.: *мандала, мантра, тантра;* англ. від фр.: *бар, спорт;* англ. від інд.: *джунглі, піжама;* англ. від нім.: *долар;* англ. від ісп.: *спанієль;* англ. від порт.: *веранда;* англ. від ескім.: *анорак;* англ. від індіанськ.: *мокасини;* англ. від афр.: *зомбі;* англ. від тур.: *йогурт;* англ. від австрал.: *кенгуру;* англ. від таміл.: *манго;* англ.; фр. від лат.: *ескалатор;* англ.; фр. від ар.: *касета.*
- 4. Через посередництво італійської мови (4,2%):
  - іт. від лат.: *акварель, арка, граната, дуєт, інкогніто, карикатура, катакомби, опера, пошта, редис, фаворит, фашизм, футуризм;* іт. від нім.: *балкон, готика;* іт. від гр.: *мастихін, паста;* іт. від лат.; гр.: *октет.*
- 5. Через посередництво іспанської мови (2,3%):
  - ісп. від індіанськ.: *авокадо, ігуана, какао, кокаїн, маріхуана, мате, папая;* ісп. від лат.: *альбінос, гранд;* ісп. від гр.: *гітара.*
- 6. Через посередництво польської мови (2,1%): польськ. від нім.: *муштрувати, пашетт, ра-туша;* польськ. від лат.: *каплиця, куртка;* польськ.; іт. від лат.: *вазон, магнат, фольга;* польськ. від д.-євр.: *шабаш.*
- 7. Через посередництво турецької мови (1,6%): тур. від ар.: *гарем, кафе, мазут, мечеть;* тур. від перс.: *кальян, нафта;* тур. від кит.: *чай.*
- 8. Через посередництво португальської мови (0,7%): порт. від лат.: *каста, фламінго;* порт. від афр.: *банан.*
- 9. Через посередництво узбецької мови (0,2%): узб. від ар.: *анаша.*
- 10. Через посередництво тюркських мов (0,2%): тюрк. від перс.: *базар.*
- 11. Через посередництво грузинської мови (0,2%): груз. від тюрк.: *мацони.*
- 12. Через посередництво голландської мови (0,2%): голл. від лат.: *пальма.*
- 13. Паралельні запозичення (термін „паралельні запозичення” вживаємо на позначення слів, які одночасно були запозичені як, напр., з англ., так і фр. мов): *баржа* (англ., фр.), *валіза* (фр., польськ.), *кавалер* (фр., іт.), *лиман* (тур., кр.-тат.).

З-поміж запозичень виокремлюємо такі типи за контактами: прямі запозичення (фр., англ., нім., іт., голл., польськ, ісп. тощо); слова латинського або грецького походження, запозичені спочатку в інші мови, а потім із них – в українську мову; слова, штучно створені в іноземних мовах з латинських або грецьких елементів; слова інших мов, які спочатку були запозичені в європейські мови, а потім через їх посередництво перейшли в українську мову.

Отже, нові слова проникають в українську мову (усну та писемну) в результаті зв'язків українського народу з іншими народами безпосередньо або опосередковано, через якусь третю мову.

Список використаних джерел

1. Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 12–19.
2. Богородицький В. А. Общий курс русской грамматики (из университетских чтений) / В. А. Богородицький. – М. ; Л. : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. – 354 с.
3. Дяков А.С. Основи термінотворення. Семантичні та соціологічні аспекти / А. С. Дяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Видавничий дім „КМ Academia”. – 2000. – 218 с.
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2002. – 368 с.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
6. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк. – К. : АРІЙ, 2008.
7. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1963. – 62 с.
8. Семчинський С. В. Шляхи збагачення лексики / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1974. – 253 с.
9. Сімонок В. П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу / В. П. Сімонок. – Х. : Основа, 2000. – 331 с.
10. Словник іншомовних слів / ред.-упоряд. О. С. Мельничук. – 2-ге вид., випр. і оновл. – К. : УРЕ, 1985. – 966 с.
11. Словник іншомовних слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапуца. – К. : Наук. думка, 2000. – 662 с.
12. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бирик, Г. М. Сюта ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Х. : Фоліо, 2006. – 623 с.
13. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.
14. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
15. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. Л.І. Нечволод. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
16. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Эксмо, 2008. – 944 с.
17. Толковый словарь иноязычных слов : свыше 25000 слов и словосочетаний / Л.П. Крысин. – М. : Русский язык, 2001. – 856 с.

Анотація. У статті автор виявив слова іншомовного походження в текстах українських постмодерністів, виокремив прямі (безпосередні) й опосередковані запозичені лексеми в мові української постмодерністської прози та прокласифікував їх з огляду на лексикографічний критерій, беручи до уваги кваліфікацію іншомовних одиниць із погляду джерел та шляхів запозичень.

Ключові слова: лексика, лексикографія, джерело та шляхи запозичень, типи запозичень, прямі (безпосередні) й опосередковані запозичення.

Summary. Each borrowing has its own individual history of entry into the language-recipient and it is not only limited by the time of adopting. The question of defining the ways of borrowing foreign words (as they could be adopted by the Ukrainian language directly or through other languages) is of a great importance. Some lexemes borrowed by the Ukrainian language directly from Romance and Germanic languages have their roots date back to Greek and Latin. However, most of the borrowings the author found in the works of Ukrainian postmodernists were adopted by Ukrainian through other languages. Such languages are always of a great significance in the process of adopting foreign elements.

The topicality of the problem is proved by a number of domestic and foreign scientists' researches: O. Potebnia, O. Morokhovskiyi, M. Kocherhan, L. Krysin, I. Ivanytska, V. Simonok, O. Lysenko, V. Akulenko. Language contacts, ways and means of borrowing foreign words by the Ukrainian vocabulary are the research subjects of foreign and Ukrainian linguists (V. Bohorodytskyi, S. Hrytsenko, A. Diakov, S. Semchynskiyi, O. Styshov, L. Struhanets).

The vitality of the article is proved by the need of systematization of foreign words used in prose works of Ukrainian postmodern writers.

The aim of the paper is to find the words of foreign origin in Ukrainian postmodern prose works, analyze the ways of their adaptation by modern Ukrainian literary language and make the classification of borrowings according to their structural type.

The author has determined direct (primary) and indirect (secondary) foreign lexemes functioning in the language of Ukrainian postmodern prose. The source base of the paper are the texts of contemporary Ukrainian writers: Lubko Deresh, Serhii Zhadan and Irena Karpa. The card file has 1200 borrowed words. The classification is made by lexicographical criteria and is based on the qualification of foreign lexemes from the points of view of the sources and ways of their borrowing given in the dictionaries of foreign words.

Key words: *vocabulary, lexicography, source and ways of borrowing, types of borrowings, direct and mediate borrowings.*

Отримано: 09.11.2016 р.

УДК: 801.8+392.91:94(100) «05/...»

Дзира І.Я.

РЕЄСТР ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 Р. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ І ЕТНІЧНИХ КОНТАКТІВ ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН І ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ У СЕРЕДИНІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Вичерпне уявлення про еволюцію антропонімної системи запорозького козацтва у ХVІІІ ст. неможливе без детального аналізу її взаємодії з антропонімічними системами інших мов, зокрема південнослов'янських. По-перше, таке дослідження дозволить встановити, якою мірою в антропоосновах, формантах і моделях запорозьких прізвищевих назв знайшла відображення тогочасна південнослов'янська ономастика. Відомо, що основну масу мешканців Вольностей Війська Запорозького Низового склали етнічні українці. Разом з цим відсутність кріпосного права та господарське піднесення, котре розпочалося з середини ХVІІІ ст., приваблювали на запорозькі землі також іноземних переселенців. Тому, крім з'ясування міжмовних контактів, вивчення зафіксованої в антропонімному фонді запорозького козацтва етнічної номенклатури Балканського півострова дозволить пролити світло й на деякі особливості процесу формування січової громади.

Мета запропонованої статті полягає у виявленні південнослов'янських елементів у антропонімному матеріалі, що міститься в офіційному джерелі середини ХVІІІ ст. Автор поставив завдання з'ясувати етимологічний склад і частоту вживання південнослов'янізмів на сторінках укладеного 1756 р. Реєстру Війська Запорозького Низового (далі РВЗН – І.Д.), а також спробувати встановити етнічне походження носіїв цих особових назв. Для досягнення мети застосовано синхронно-описовий та порівняльно-зіставний методи, а в деяких випадках – прийом статистичного аналізу. Предметом дослідження є південнослов'янізми в антропоніміконі запорозького козацтва. Джерелом фактичного матеріалу послужив РВЗН, а також додані до нього списки козаків, які перебували на промислах і зимівниках на території паланок. Крім політичних мотивів, поява цієї групи взаємопов'язаних між собою документів була викликана потребою виконати повноцінну калькуляцію призначеного Війську Запорозькому грошового й матеріального забезпечення та скасувати митний податок за товари, що ввозилися в Запоріжжя й вивозилися звідти. РВЗН складається зі списків 38 окремих куренів і містить 13085, а разом із поданими паланками відомостями й описами близько 15000 найменувань запорожців. Вибір саме цієї пам'ятки зумовлений багатством антропонімного матеріалу, точністю фіксації та широтою охопленої території. Оскільки донедавна РВЗН не був опублікований, дослідники-ономасти не приділяли йому належної уваги, залучаючи до своїх праць лише вибірково, здебільшого під час вивчення історичної антропонімії Нижньої Наддніпряниці [9].

Значний внесок у вивчення зв'язків запорозького козацтва з південними слов'янами зробив Ф.П. Шевченко. Маємо на увазі в першу чергу його розвідку «Серби і болгари в українському козацькому війську ХVІІ–ХVІІІ ст.» [19], яка базується на цінних неопрацьованих архівних документах. Однак, відомий учений не використав у ній РВЗН. По-друге, деякі його висновки, що побудовані на інтерпретації лінгвістичних матеріалів, на сьогодні вже потребують уточнення.

Створення в 1751–1753 рр. на Півдні України двох адміністративно-територіальних і військових одиниць – Нової Сербії та Слов'яносербії сприяло поживленню контактів запорожців з представниками південнослов'янських народів. У етнічному вимірі склад першопоселенців був неоднорідним: серби, волохи, болгари, македонці, греки, німці тощо. Та найбільшу частку серед

них все-таки становили серби, наприклад у Слов'яносербії – 38%. Важкі умови служби, зокрема невлаштованість побуту, виснажлива муштра, несвоєчасна виплата мізерного жалування та знущання офіцерів, викликали втечі переселенців, у тому числі й на Запоріжжя. Ця проблема знайшла відображення в низці тогочасних документів. Так, 14 березня 1754 р. кошовий отаман Д. Гладкий надіслав командирі Новосербського поселення І. Хорвату листа, в якому повідомляв про припровадження до Нової Сербії трьох затриманих рядових Пандурського піхотного полку – Христофора Панова, Боласа та Дмитра Дмитрієвих [3, 644–645]. У відповідь він отримав подяку від командира Пандурського піхотного полку М. Хорвата з проханням і в майбутньому затримувати й повертати дезертирів [3, 645–646]. У липні 1756 р. І. Хорват скаржився київському віце-губернаторові, що йому й досі не повернуто двох сербів, які втекли на Січ. У грудні того ж року генерал-майор Р. Прерадович із Слов'яносербії повідомляв київську адміністрацію про втечу групи нижчих чинів з його гусарського полку. Як видно із доданого до листа списку, загальна кількість утікачів становила 115 осіб. У червні 1756 р. самовільно залишили службу та, захопивши з собою зброю, подалися зі Слов'яносербії на Січ п'ятеро гусарів другої роти гусарського полку І. Шевича [3, 503–506]. Отримавши виданий 11 серпня 1758 р. ордер гетьмана К. Розумовського про неухильне виконання указів щодо розшуку дезертирів та інших російських утікачів на Запоріжжі, Кіш зобов'язав своїх полковників вжити належних заходів [3, 506–508]. Рапорт полковника Кальміуської паланки А. Вербицького від 1 жовтня 1758 р. січовому уряду свідчить, що розпорядження розшукати дезертирів з гусарського полку І. Шевича було доведено до відома військового товариства [3, с. 515]. У вересні цього ж року на Запоріжжі були заарештовані й допитані двоє втікачів з розквартированого в Новій Сербії гусарського полку – болгари Іван Штефанов і Никола Іванов. Через ряд причин їх етапування до Нової Сербії було відкладене [3, 521–522]. Доки тривало листування між генерал-поручиком І. Хорватом і кошовим отаманом Г. Лантухом, І. Штефанову вдалося втекти з-під варти [3, 520–523]. Н. Іванов усе-таки був доставлений у Крилівський шанець, підтвердженням чого слугує лист І. Хорвата від 28 жовтня 1758 р. [3, 524].

Як бачимо, через небажання загострювати стосунки з російським урядом січове керівництво вимушене було йти на поступки й видавати дезертирів. Випадки відкритого протистояння між Новою Сербією та Кошем та участь військових команд Новосербського корпусу в боротьбі з гайдамацьким рухом також не сприяли формуванню дружніх взаємин між запорожцями й колоністами, котрі зайняли північно-західну частину їхніх вольностей. Та незважаючи на це, деяким представникам південнослов'янських народів, які через різні причини вимушені були залишити Нову Сербію та Слов'яносербію, без сумніву вдалося знайти притулок на Запоріжжі. Неважко здогадатися, що, прибувши на Січ, вони з метою конспірації змінювали свої родові прізвища на нові «прозванія», під якими й фігурують на сторінках документів з Архіву Коша Нової Запорозької Січі, зокрема й РВЗН.

У кількох джерелах також містяться відомості про те, що в середині XVIII ст. деякі південні слов'яни потрапляли на Запоріжжя з Османської та Священної Римської імперій. Скажімо, 8 червня 1756 р. із Січі повідомляли Київську губернську канцелярію про допит гусара Юрія Юрійовича Станича, котрий залишив цісарську службу й разом з трьома товаришами дістався до Микитинового перевозу.

Для виявлення південнослов'янізмів у антропонімному матеріалі РВЗН нами були застосовані фонетичний, лексико-семантичний та морфологічний прийоми етимологізування.

Перший з них не приніс відчутних результатів. Зокрема, наявність неповноголосного звукосполучення *-trat-*, якому відповідає східнослов'янське повноголосне *-oro-*, гіпотетично може вказувати на південнослов'янське джерело прізвищевих назв *Брайца* та *Драгій*. В основу ж антропоніма *Кроткій* покладено спільнослов'янський апелятив, що також вживається і в українській мові [16, с. 367]. В одному з розділів колективної монографії «Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст.» носій прізвищевої назви *Прач* зараховується до представників сербського етносу [11, 38]. До складу Кальніболотського куреня в РВЗН записаний *Іванъ Прачъ*, «прозваніє» якого ми схильні виводити від загальної назви *прач*, що є синонімом до слова *праник* «валёк у прачек, часть тела, рядовина» [6, 510, 512].

Найпродуктивнішим критерієм для з'ясування південнослов'янсько-українських контактів на сторінках РВЗН є лексико-семантичний. Йдеться про прізвищеві назви, утворені від південнослов'янських апелятивів, власних імен і, головним чином, етнонімів. Можливо, що другий розрізнявальний елемент у найменуванні *Марко Дроникъ* зберігає незначне відхилення від первісної звукової форми сербського апелятива *дроњак* «тряпка» [15, 158]. Також існує деяка ймовірність того, що «прозваніє» *Драганъ* (4 носії) відображає міжмовні зв'язки на рівні антропонімної лексики (пор. сербське власне ім'я *Драган*). Але, скоріше за все, воно виникло на базі відкомпозитного деривата *Драганъ* < *Драгомиръ*, *Драгомилъ*, *Драгорадъ* [8, 62, 73] або ж апелятива *драган* зі значенням «драгун» [10, 821].

Найбільшу за кількістю носіїв групу, що відображає південнослов'янсько-українські взаємини, у РВЗН становлять відетнонімі прізвищеві назви: *Василь Булгаринь, Данило Македонь, Маџим Македонь, Грицко Сербинь, Демянь Сербинь, Івань Сербинь* (Дерев'янківський курінь), *Івань Сербинь* (Канівський курінь), *Івань Сербинь* (Канівський курінь), *Івань Сербинь* (Корсунський курінь), *Івань Сербинь* (Пластунівський курінь), *Івань Сербинь* (Рогівський курінь), *Косџтя Сербинь, Маџимь Сербинь, Мусџи Сербинь, Семень Сербинь, Степань Сербинь* (Кущівський курінь), *Степань Сербин* (Кущівський курінь), *Улась Сербинь, Федор Сербин*. Відомо, що найменування осіб за їх етнічними ознаками завжди відігравали велику роль у поповненні національного антропонімікону. Основною причиною появи відетнонімічних антропонімів слугували міграційні процеси. Адже, потрапивши до чужого середовища, новоприбульці зазвичай отримували від оточуючих найменування за етнічним походженням. Разом з цим, при етимологічній інтерпретації подібних антрополексем слід враховувати той факт, що вони не обов'язково вказували на належність особи до відповідної народності. Це прекрасно усвідомлював ще І. Франко, коли зауважував: «Чи в таких прозвищах, як Ляховичі, Волошинчата, Турчинята, Угрини і т. і., шукати відгомонів спорадичної колонізації чужих елементів... про се ще може бути суперечка. Пригадаймо, як про се говорить кобзар у Шевченкових «Гайдамаках»: «Та який я Волох! Був у Волощині, та й прозвали Волохом». Багато таких «чужонародних» прозвищ могло повстати аналогічним способом, хоча, розуміється, не можна виключати й тої думки, що були тут і факти чужої колонізації...» [17, 425]. Згодом ці міркування стали панівними в українській ономастиці. Наприклад, відомий фахівець у галузі історичної антропонімії М. Худаш підкреслював, що «не завжди **Волох** – це виходець із **Волощини**, а **Циган** є **циганом** за походженням» [18, 13].

Іноді суттєву допомогу під час національної ідентифікації носіїв відетнонімічних прізвищевих назв надають форми особових імен. Однак, у нашому випадку, всі власні імена запорожців уживаються в питомо українській фонетичній огласовці й тому не можуть виступати додатковим аргументом на користь належності вищезазначених осіб до відповідних південнослов'янських етнічних спільнот. Таким чином, згадані січовики були або представниками південнослов'янських народностей у Війську Запорозькому, або ж тими українськими козаками, котрі побували на Балканах чи, що також є ймовірним, у силу різних обставин свого життя мали якісь стосунки з мешканцями Нової Сербії чи Слов'яносербії. Але у будь-якому випадку дані антропоніми є незаперечним свідченням існування міжетнічних контактів.

Словотворчий принцип етимологізування виявився малоефективним для визначення південнослов'янізмів у РВЗН. Йдеться про прізвищеві назви із суфіксом **-ич**: *Михайло Димничь, Кузма Дробничь, Михайло Дупличь, Федорь Дупличь, Васил Одаричь, Василь Пишмичь, Івань Стешичь, Василь Турличь, Грицко Яловичь, Івань Янкевичь*. Адже даний формант активно використовувався для творення антропонімів не лише у південнослов'янських, а і в українській мові. Як доводить Л. Гумецька, у староукраїнських актах XIV–XV ст. «Єдиними продуктивними суфіксами особових назв... були патронімічні суфікси **-ич**, **-ович**, **-евич**, які, зберігаючи своє патронімічне значення, утворювали особові назви від слов'янських особових назв, а також від особових назв відапелятивного походження, церковних та інших чужомовних» [7, 17–18]. За спостереженнями Ю. Редька, українські прізвища на **-ич** можуть утворюватися від чоловічих жіночих імен, прізвиська (прізвища) батька або назви матері, а також від назви місця проживання чи походження [14, 135]. У РВЗН за допомогою суфіксів **-ич** і **-евич** від власних імен людей утворені такі прізвищеві назви, як *Одаричь* < *Одарка* < *Дарина*, *Стешичь* < *Стеха* < *Степанида* та *Янкевичь* < *Янко* < *Ян*. Так само немає жодного стосунку до південнослов'янських мов співвідносна з апелятивом прізвищева назва *Турличь*. Вона постала внаслідок переосмислення запозиченої з рослинного світу загальної назви. «Словар» Б. Грінченка вміщує слово *турлич* зі значенням «*Gentiana cruciata L.*», «*Gentiana Amarella L.*», «*Lychis vespertina*» та «*Silenenutanstina*» [6, 1871]. Дещо складнішою виглядає ситуація з рештою антропонімів на **-ич**, хоча і їх етимологію можна пояснити, спираючись на лексичний склад української мови: *Димничь* (пор.: *дим*, *димний*), *Дробничь* (пор. у Є. Тимченка: *дробний* «невеликий, маленький», «з малих часточок зложений» [10, 827–828]), *Дупличь*, *Дупличь* (пор. у Є. Тимченка: *дупля* «китайка удвоє густіше виткана» [10, 841]), *Яловичь* (пор. у Б. Грінченка: *яловий* «бесплодный (о скоте), гулевой», «бесплодный (о почве, растении)», «не употребляющийся», а також *яловий* = *ялиновий* [6, 2155]). Необхідно, однак, зауважити, що наведені найменування можна відшукати й у південнослов'янських мовах, підтвердженням чому служить прізвище відомого сучасного хорватського актора – *Maro Drobni*. Скажімо, у сербській мові існує прикметник *дробан*, що означає «мелкий», «крошачийся» [15, 157]. Найбільші ж труднощі викликає етимологія «прозваний» *Пишмичь* і *Пишмишь*, під якими в кількох документах фігурує отаман Переяславського куреня (1761, 1762), військовий осавул (1762, 1763, 1765 і 1775), власник зимівника Василь Андрійович Писмищенко, і які не знаходять задовільного тлумачення на українському мовному матеріалі. На нашу думку, гіпотетично його

можна пов'язати з південнослов'янськими мовами (пор.: сербське *пишманити се* «отрекатися, отказуватися от обязательств», «бросать (какое-л. дело)» [15, 600], а також болгарське прізвище *Пишмишев*).

Очевидно, що антропонім *Макидонскій* прямо вказував на місце походження самого носія або котрогось із його предків. Ось тільки відносно-присвійний прикметник, від якого він був утворений, доцільніше пов'язувати не з хоронімом *Македонія*, а з ойконімом *Македони*. Перша писемна згадка про село Македони(Македониці) зустрічається в люстрації Канівського староства 1631–1633 рр. [12, 45].

Таким чином, об'єктивна ідентифікація представників південнослов'янських етносів неможлива без всебічного знайомства з історичним контекстом, у якому виник і функціонував досліджуваний документ.

В Архіві Коша Нової Запорозької Січі неодноразово трапляються згадки про отаманів Переяславського куреня Василя Пишмича (Писмищенка) та Брюховецького куреня Костянтина Сербина. На жаль, відповідні документи не містять інформацію про етнічну належність цих запорожців, їхні зв'язки з Балканами чи військово-землеробськими поселеннями південних слов'ян на території України. І лише у випадку з Костянтином Сербином маємо опосередковані факти, які можуть слугувати підтвердженням того, що він міг бути вихідцем з Балканського півострова. У кількох документах Архіву зазначено, що Костянтин Сербин виконував обов'язки перекладача. Знаючи турецьку й татарську мови, він супроводжував делегацію для звільнення полонених, брав участь у Слідчій комісії для розгляду взаємних претензій між татарами й козаками, а також займався розвідувальною діяльністю в Криму [1, 405; 2, 265–266, 420, 505, 512; 4, 63–64]. Як відомо, значна частина корінних мешканців захоплених Османською імперією південнослов'янських земель під тиском суспільно-політичних умов була вимушена послуговатися турецькою мовою, а тому переселенці з цього регіону на Запоріжжі були підходящими кандидатурами на посади товмачів.

Отже, аналіз антропонімного матеріалу РВЗН дозволяє припускати існування в середині XVIII ст. певної взаємодії між українською та південнослов'янськими мовами на рівні ідентифікації особи. Її результатом могло бути, як правило, адаптоване засвоєння запозичених елементів за законами українського словотвору. Як цілком слушно зазначає Р. Осташ, «взагалі тогочасний антропонімікон... може служити для істориків тільки допоміжним, а не головним матеріалом при підрахунках чисельності представників інших народностей в Україні чи козацькому війську» [13, 581]. Та незважаючи на досить обмежені можливості пошуку південних слов'ян у РВЗН і приблизний характер одержаних результатів, все-таки дана пам'ятка містить безперечні свідчення існування міжетнічних контактів, що мали місце на теренах Вольностей Війська Запорозького Низового в середині XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775 / ред. кол. П.С. Сохань та ін. – К.: Держ. комітет архівів України, НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1998. – Т. 1 / [упоряд.: Гісцова Л.З. та ін., наук. ред. Бутич І.Л.]. – 696 с.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі...2000. – Т.2 / [упоряд.: Гісцова Л.З. та ін., наук. ред. Бутич І.Л.]. – 782 с.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі...2003. – Т. 3 / [упоряд.: Гісцова Л.З. та ін., наук. ред. Бутич І.Л.]. – 953 с.
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі...2006. – Т. 4 / [упоряд.: Гісцова Л.З. та ін., наук. ред. Бутич І.Л.]. – 888 с.
5. Архів Коша Нової Запорозької Січі...2008. – Т. 5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / [упоряд.: Гісцова Л.З., наук. ред. Бутич І.Л.]. – 528 с.
6. Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка / Б.Д. Гринченко. – Берлін: ДВУ, 1925. – 16, 2178 с.
7. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л.Л. Гумецька; відп. ред. І.М. Керницький. – К.: АН УРСР, 1958. – 298 с.
8. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М.О. Демчук; відп. ред. М.Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1988. – 172 с.
9. Ільченко І.І. Антропонімія Нижньої Наддніпряниці в її історичному розвитку (Надвеликолузький район) / І.І. Ільченко // Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2003. – 254 с.
10. Історичний словник українського языка / За ред. Є.К. Тимченка. – Харків; К.: ВУАН, 1930. – Т. 1. – Вип. 1–2. – XXIV, 528 с.

11. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. («Реєстри всього Війська Запорозького» 1649 р. і мовно-територіальні контакти) / [відп. ред. Непокупний А.П.]. – К.: Наук. думка, 1989. – 152 с.
12. Мицик Ю.А. Канівське та Черкаське староства в описі малознаної люстрації 1631–1633 років / Ю.А. Мицик // Краєзнавство. – 2009. – №3–4. – С. 43 – 53.
13. Осташ Р.І. З історії дослідження «Реєстру Війська Запорозького 1649 року» / Р.І. Осташ // Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О.В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; редкол: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 574–581.
14. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища / Ю.К. Редько; відп. ред. І.І. Ковалик. – К.: Наук. думка, 1966. – 216 с.
15. Сербско-хорватско-русский словарь [сост. И.И. Толстой]. – М.: Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, 1957. – 1168 с.
16. Словник української мови. – Т. 4/ Ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1973. – 840 с.
17. Франко І.Я. Причинки до української ономастики // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т.36[ред. М.Д. Бернштейн; упоряд. та комент. О.О. Білевська, А.В. Горещкий]. – С. 391–426.
18. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / М.Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.
19. Шевченко Ф.П. Серби і болгари в українському козацькому війську XVII–XVIII ст. / Ф.П. Шевченко // Питання історії та культури слов'ян/ відп. ред. В.А. Жебокрицький. – К.: Вид-во КДУ, 1963. – Ч. 1. – С. 67–86.

Анотація. У статті проаналізовано етимологічний склад південнослов'янських назв у Реєстрі Війська Запорозького Низового 1756 р. та зроблена спроба встановити етнічне походження носіїв цих особових назв. Аналіз антропонімного матеріалу пам'ятки дозволяє припустити існування в середині XVIII ст. певної взаємодії між українською та південнослов'янськими мовами на рівні ідентифікації особи. Її результатом могло бути, як правило, адаптоване засвоєння запозичених елементів за законами українського словотвору.

Ключові слова: антропонім, етимологія, південнослов'янське прізвище, назва, реєстр.

Summary. The article deals with an analysis of the etymological staff of the South Slavisms in the 1756 Register of the Zaporozhian Host and attempt to determine the ethnic origin of the bearers of these personal names. The phonetic principle of the etymological analysis did not bring appreciable results for revelation of the South Slavisms in the anthroponymic material of the register. The largest group in number, which reflects the South Slav-Ukrainian interrelations, in the register makes up the fromethnonymic family names: Булгаринъ, Македонъ (2 persons), Сербинъ (16 persons). The migratory processes were the principal cause of appearance of the fromethnonymic anthroponyms. At the same time, such anthropolexemes not necessary point to a person belonging to a suitable nationality. Moreover, all personal names of the bearers of the fromethnonymic family names are in use in the register only in the typical Ukrainian phonetic proclaiming. World-building principle of the etymological analysis turned out not very effective to determine of the South Slavisms, because the etymology of anthroponyms, which are made from suffix -ич, as a rule can be explained, supporting by lexical compositions of the Ukrainian language. In general, the objective identification of the person is impossible without comprehensive acquaintance with the historical context, in which the register arose and functioned. The analysis of the anthroponymic material of the register permit to suppose the existence in the middle of the XVIII cen. of certain interaction between Ukrainian and South Slav languages at the level of the identification of the person. Its result may be, as a rule, adapted mastering loan-elements according to the laws of the Ukrainian word-building. But, in spite of the limited possibilities of searching of South Slavs in the register and approximate character of receipted results, this monument contains the irrefutable evidence of the existence of the interethnic contacts on the Zaporozhian territory in the middle of the XVIII cen.

Key words: anthroponym, etymology, family name, register, South Slavism.

Отримано: 03.11.2016 р.

Дзюбак Н.М.

ФОНЕТИЧНИЙ ПОВТОР ЯК ІНДИВІДУАЛЬНИЙ АВТОРСЬКИЙ ПРИЙОМ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ АРКАДІЯ БРАЕСКУ

Мова художньої літератури в усі часи привертала увагу мовознавців як своєрідна вербальна система, що функціонує в авторському дискурсі для створення естетичної реальності, найповніше виявляє творчі можливості не лише конкретного письменника (поета), а й конкретної нації. Поетична мова акумулює літературну (унормовану і кодифіковану) та художню (естетично опрацьовану) форми. Такий синтез сучасні мовознавці трактують по-різному: розглядають як один із функціональних стилів літературної мови, а також інтерпретують як мову в її естетичній функції, як матеріал мистецтва, при цьому йдеться вже не про окремих стиль, а про особливий модус мови взагалі, для якого притаманні специфічні засоби, форми і прийоми. Серед останніх вагомим місцем посідає повтор.

В українському мовознавстві до стилістичного прийому повтору на матеріалі художніх текстів зверталися М. Ф. Алефіренко, В. Л. Бублейник, Г. Й. Великотруб, Т. В. Зайцева, А. К. Мойсієнко, О. В. Огоновська, О. П. Огринч, М. Я. Плющ, Л. Б. Пришляк, Р. Л. Рижко та інші мовознавці. Низка досліджень присвячена питанням вивчення різних видів і функцій повтору на матеріалі різних мов, зокрема: англійської (Є. Ф. Маліновський, Д. О. Позігун та ін.), німецької (О. В. Бекетова, Т. А. Гаршина; Н. Т. Головікіна та ін.), французької (Т. С. Дуднікова; В. Г. Гак та ін.), російської (І. В. Арнольд, О. О. Іванчикова, Н. Ю. Шведова, А. В. Плотнікова та ін.).

У сучасному мовознавстві є чимало наукових розвідок, присвячених повтору, але й досі остаточно не визначено природу цього явища. Немає єдиної класифікації повторів: у сучасних наукових доробках дослідники використовують різні аспекти його вивчення, що ускладнює систематизацію цього явища. Відкритим залишається питання функціонально-стильових та комунікативно-прагматичних особливостей повтору в текстах різних стилів і жанрів, що залежать від індивідуально авторських особливостей.

Мета наукової розвідки – з'ясувати функції фонетичного повтору як авторського стилістичного прийому організації поетичного дискурсу Аркадія Ілліча Браеску.

Слово «*повтор*» багатозначне. Його значення пов'язують із загальноживаним словом *повторення*, а саме: 1. Дія за значенням повторити, повторити і повторитися, повторитися. 2. Фраза, думка і т. ін., що повторюється (у мовленні, в літературному чи музичному творі і т. ін.). 3. Переносне. Той, хто (або те, що) є точною копією когось, чого-небудь, має повну подібність до когось, чогось. Інше тлумачення значення цього слова враховує його термінологічну природу, а саме: «художній прийом, що виявляється у повторенні в певній послідовності однакових звуків, слів, фраз і т. ін.» [1, 1002].

У сучасному мовознавстві повтор дослідники тлумачать по-різному. По-перше, з позиції комунікативної лінгвістики повторення однотипних чи близьких за значенням мовних засобів веде до надлишковості інформації в повідомленні, тобто наявності додаткових засобів понад ті, які б могли забезпечити його нормальне функціонування. Таке явище властиве більше усному, ніж писемному мовленню. По-друге, у стилістичному аспекті «відхилення від норм, що спрямоване на пошук нетривіальних шляхів, способів і прийомів моввираження, може сприйматися через свою незвичайність спочатку як порушення норми, але якщо воно має художньо-естетичну чи логічну мотивацію, то перспектива стати новою стилістичною нормою для нього є цілком реальною» [2, 325]. У такому розумінні більшість дослідників визначають повтор як «стилістичну фігуру мови, що полягає у повторенні в певній послідовності звуків, слів або їх частин, висловів для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту» [3, 459]. По-третє, через стилістичний прийом повтору здійснюється актуалізація інформації – прийом порушення звичних семантико-синтаксичних зв'язків слова з іншими словами, в результаті чого виникає нове змістове виділення слова і несподівані асоціації [4, 50]. Цей аспект повтору в українському мовознавстві є новим, а тому потребує ґрунтовного дослідження. По-четверте, у лексикознавстві повтор кваліфікують як засіб когезії тексту, що забезпечує континуум, тобто логічну послідовність (темпоральну або просторову), взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, явищ, дій, подій.

В ідіостилі письменника функції повтору визначаються особливостями авторського задуму, жанровим оформленням, що посилює актуальність дослідження цього прийому в конкретному авторському дискурсі.

У системі поетичних засобів Аркадія Браеску значне місце посідає фонетичний повтор. Повторення звуків само по собі є нейтральним, однак у канві поетичного тексту разом з іншими

елементами естетичного оформлення мовлення це стилістичне явище набуває виразного емоційно-образного впливу на читача або слухача. Українська мова є однією з найгармонійніших і наймелодійніших мов у світі, тому сама по собі вона додає мелодійності художньому, а надто поетичному тексту. Однак багато залежить і від майстерності поета. Особливе художнє моделювання дійсності, уміння використовувати звуки мови як інструмент естетичного оформлення поетичного тексту створюють широкі можливості для формування ідеостилію Аркадія Браєску.

У творчості поета потрапляємо на два типи звукових повторів постійні (регулярні) і непостійні (нерегулярні). До перших відносимо риму – «специфічний випадок звукового повтору, при якому його елементи розташовано в закінчених різних віршованих рядків (так звана внутрішня рима) чи в ритмічно самостійних частинах одного рядка (так звана внутрішня рима)» [5, 228]. Зовнішня рима є обов'язковим засобом формування поетичного тексту. Особливість зовнішньої рими А. Браєску зумовлена її глибиною, тобто кількістю фонем, які утворюють риму, а також відстанню між її компонентами. У аналізованих творах найчастіше потрапляємо на перехресне римування, наприклад: *Я відбуватися не звук В своїй житті чужим набутком. Йду, мов луна, – на власний крик, І хай, що йду я первопутком* (А. Браєску «Іду і падаю...»). Чим більше фонем утворюють таку риму тим вона відчувається сильніше. На особливу увагу заслуговує кільцеве римування, а саме: *І наче на суду страшнім, клянусь, Зізнаюся, як змалодушу, Зарік, не зупинятися порушу, – Але цього найбільш в житті боюсь* (А. Браєску «Зарік»). Рідко автор використовує парне римування: *Знову осінь у моїм містечку. Скупо роняють клени по словечку. Не як ми, – відразу всі в болото, Кожне їхнє слово щире злото* (А. Браєску «Знову осінь у моїм містечку»). Як бачимо із прикладів, у суміжних рядках рима значно яскравіша.

В окремих випадках під час перехресного чи кільцевого римування А. Браєску вдається до словесної гри, результатом якої є цікаві логогрифи: *Ні, цим не поступлюся, ні, Ні ритмові, ні строфіці в догуду. Хай навіть, як у ті минулі дні, Лише собі таки на шкоду* (А. Браєску «Лиш сяду за робочий стіл»). Або ж: *Отож запитую: – Яка? Свяtkово-пшнна чи буденна? Й відповіддю – злободенна. Була і є така* (А. Браєску «Моя поезія»); *Наразі красти вам з руки, І кожному із вас ведеться. Однак за все це доведеться Відповісти колись таки* (А. Браєску «Ви, – ті, що все для вас товар»). У наведених уривках автор порушує закони класичного логогрифу, за якими кожне останнє слово наступного рядка повинно підбиратися за принципом зменшення звуків. У аналізованих текстах спостерігаємо тенденцію до нарощування звукового комплексу в останніх словах суміжних чи дистанційно розташованих рядків. Значно рідше поет використовує класичний варіант: *Мов не так, як інші, пів на сьому Стомлений вертаюся з заводу, Не заходжу, ідучи додому, В магазин по вермішель чи воду* (А. Браєску «Я хотів сьогодні відпочити»). До подібного художнього прийому А. Браєску вдається з метою внутрішнього римування: *Чи я ще був закоханий у когось, Мій зелен краю-раю* (А. Браєску «Припруття»). Хоча наведені логогрифи є частковими, вони вдало увиразнюють авторське мовлення, створюють акцентну групу, яка привертає увагу читача до найважливішої змістової частини повідомлення.

Особливістю поезики А. Браєску є переважне поєднання окситонної та парокситонної рими у різних варіаціях. Таке звучання дозволяє поєднати пружність, енергію, силу із м'якістю і співучістю, наприклад: *Пів на сьому у вересні У моєму вікні Сходить сонце на бЕлебні – На подільськІм грунІ. Розслоняю, щоб вІднося, Голубі фіранкІ І милюся Кам'янцем Золотим з-під рукІ* (А. Браєску «Пів на сьому у вересні...»). Очевидно, що в такий спосіб автор намагається уникнути одноманітності, створює рядки, легкі для сприймання, досягає певної мелодики.

Досить майстерно А. Браєску в своїх поезіях використовує непостійні (нерегулярні) звукові повтори, зокрема, звуковий паралелізм, форми якого розрізняються за акустико-артикуляторними ознаками звуків. Найпоширенішим фонетичним прийомом є ініціальний повтор однакових звуків на початку слів, рядків, строф, тобто звукова анафора. Цей прийом дозволяє посилити звучання окремих рядків чи слів вірша. Під час фоностилістичного аналізу поезії переважно потрапляємо на повторення приголосних звуків на початку суміжних чи дистанційно розташованих слів у рядку, строфі чи вірші, а саме: [б], [з] – *Чи справді, гадав я, безбарвне, буденне Судилося завжди знаходити тільки І світ проклинати за хист свій нікчемний, і час проклясти наш суворий навіки* (А. Браєску «Тарасове слово»); [в] – *Висока днина вперше і востаннє, Ти впевнений, така привітна* (А. Браєску «Достигли помідори»); [д] – *А далі – дійсність, як завжди прогіркла, І біг часу – нестримного коня?* (А. Браєску «Сонет кінця тисячоліття»); [к] – *Не заслоняй вікно. Бо хоч надворі північ, Та все ж не замкнутий на ключ квадрат кімнати* (А. Браєску «Ноктюрн»); [л], [г], [в] – *Луна довкола в лісі галас горлиць, галок, Торішне листя під ногами шарудить, П'янить, аж забиває раптом подих, – мить, І тягне вільністю весняною із балок* (А. Браєску «Весна»); [п], [д] – *Подвійна пустота – в душі й довкола, І даль, яку зібравись перейти; Минули білу хату, щедре поле, – Повз себе залишилося пройти; І зупинилися посеред поля. На сотні гін довкола пустота* (А. Браєску «Відходимо все далі від традицій...»); [ч] – *І я із щедрих рук весни*

Беру тюльпан по вінця повен Квітневої голубизни Й проводжу в далеч часу цовен (А. Браеску «Тюльпани») та ін. Завдяки мінімальному чи багаторазовому ініціальному звуковому повтору автор досягає відчутного художнього ефекту: увага читача зосереджується на основному. Як бачимо із наведених прикладів, найчастіше повторюються дзвінки й сонорні приголосні.

Авторський акцент значно підсилюється, коли анафора доповнюється алітерацією того ж звука, наприклад: [б] – *Буденщина – нахабна баба – Без черги знову лізе в вірш. І Вивів би з строфи нахабу, Та ба, кричить: «Не смій, обличчя...»* (А. Браеску «Буденщина – нахабна баба...»); [в] – *В Європі Гітлер рвавсь до влади, Від імені «народу» більшовизм В Росії нищить все, як завжди, Що вреситі-решт не кращий за фашизм* (А. Браеску «Я народивсь під вірш Драй-Хмари...»). У цих рядках А. Браеску, окрім виділення важливих для змісту повідомлення слів, навколо яких організовується основний зміст поезії («буденщина» – в першому уривку, «влада» – в другому), створює звуковий малюнок, що впливає на читача відповідно до художнього задуму. Так, повторення твердого зімкненого дзвінкого губного звука [б] навіює відчуття ритму від барабанного дробу. Щільний сонорний [в] також є сильним звуком. Часте повторення сильних звуків неприємно впливає на органи слуху, тому й створює негативний ефект від почутих рядків. Відповідне фонетичне оформлення доповнює негативний зміст наведених рядків.

Інший звуковий малюнок постає у нашій уяві, коли читаємо такі уривки: *То була не весна. То була тільки провесінь рання. Ще синіли сніги, І дорога сріблилась санна* (А. Браеску «Провесінь»); *Сонячні кола кленового листя Світять в міському саду, Слідом за мріями, що не забулися, Об руку з осінню йду* (А. Браеску «Чарівна осінь»). Повторення передньоязикових щільних (так званих, свистячих) глухих [с], [с'] – є легким для сприйняття, асоціюється в уявленні читача із шерехом снігу (у першому прикладі), осіннього листя під ногами, сонця, світла (у другому прикладі); а також надає особливої мелодійності повідомленню.

Значно рідше А. Браеску у поезії використовує фонетичну епіфору, якщо не враховувати зовнішню риму як різновид епіфори. У кінці суміжних слів потрапляємо на повторення як голосних, так і приголосних звуків, а також звукосполук, наприклад: *Усе, що могли ми, – мовчали. На фразу прискіпливу ту. І глибоко переживали, Як власну, суспільну біду* (А. Браеску «Вимушене мовчання»); *Все більш свій вірш порівнюю з життям. Сказав собі мов відрубав, – затям, Точнішого нічого не знайти, Це завжди мусиш пам'ятати ти* (А. Браеску «Все більш свій вірш порівнюю з життям»). Очевидно, що в наведених рядках звукова епіфора формує внутрішню риму, а також поєднує граматично однорідні слова.

Потрапляємо на зразки досить вдалого поєднання епіфори й асонансу: *Стаю до столу, й молодиця Несе й мені блаватну чашку. Цвітуть у місті вшні й лиця – заходжу і казку* (А. Браеску «Квітень»). Повтор однакових звуків у різних позиціях слів має різну художню навантагу: епіфора є засобом створення внутрішньої рими; повтор голосних у суміжних словах попарно поєднує їх за змістом (*несе мені; блаватну чашку, цвітуть у місті, вшні й лиця, заходжу в казку*).

Стилістичний ефект посилюється, коли автор поєднує усі прийоми фонетичного паралелізму, зокрема: 1) анафору+епіфору+асонанс, [і] – *Патріотизм сьогодні не в ціні. І взагалі, що має вартість нині? Хіба що долари у скрині, Зв'язки тісні* (А. Браеску «Патріотизм сьогодні не в ціні...»); 2) алітерацію+асонанс+епіфору, [а], [е], [о], [з], [ере], [пере] – *Нагуділа груква повні вуха. Перекрити б газ... Крутнув – і газ погас. Тихо стало враз. Наче лютий слуха, Чи буває, березень не перелазить через перелаз* (А. Браеску «Лютий у передмісті»); 3) анафору+епіфору+алітерацію, [с], [с'], [в] – *В гурті осінніх в'язів я стояв. Снувалась тиха поміж нас розмова. Не пам'ятаю вже, що їм казав, та відповідь запам'ятав до слова* (А. Браеску «В гурті осінніх в'язів»); [х], [т] – *Шукаю в Кам'яниці ще теплих Твоїх, Орфею наш, слідів. Ти тут над річкою ходив, Себе шукав у тихих вербах* (А. Браеску «Володимир Свідзинський»); [з], [м], [х], [г'], [н'], [ч] – *Зима, мороз, в кімнаті мерзнуть руки (Оновлює в пільмі соціалізм), По хаті ходять тіні – чорні духи Черговий наш передбачаючи трагізм* (А. Браеску «В гурті осінніх в'язів») тощо. Нашарування різних типів фонетичних повторів підкреслює динамічність поезії.

Особливим різновидом фонетичного повтору можна вважати звуконаслідування. За допомогою цього художнього прийому А. Браеску передає звуки живої природи, наприклад: *Синиця вищебече весну Зеленовербну, запашну: Тю-фі, тю-фі, тю-фі, тю-фі, тю-фі, тю-фі, – Дзвенить в саду на дерені. Щоранку, лиш спаде з покрівель ніч, Луна довкіл синиччин клич: Тю-фі, тю-фі, тю-фі, тю-фі, тю-фі, тю-фі, – Весна красна, радій весні. Я відкриваю настіж вікна в сад І захмелілій пташці в лад Висвистую: Тю-фі, тю-фі, тю-фі, Весна у рідній стороні* (А. Браеску «Синиця»). Наведені рядки сповнені піднесеного настрою, весняної свіжості, відчуття пробудження природи від довгого зимового сну. Особливої експресії додає повторюване звуконаслідування, що створює не лише словесний, а й звуковий малюнок.

Художнє переосмислення дійсності маємо у рядках: – *Діду-у-сю, діду-у-сю, – Щоранку голуб скаржить на дубі, Що пишну крону виніс на узлісся, Спинивсь на мить, забує в задумі.*

– *Діду-у-сю, діду-у-сю, – Дитячим лепетом довкола лине. І дід Панас виходить з хати, Край клуні слуха скарги голубині. – Діду-у-сю, діду-у-сю, – Й собі прошепотить старенький згодом. І сивий в даль вдивляється прозору, Де шлях зника за косогором. Курним шляхом цим в сорок другім Погнали німці його Катрусю. Й здається дідові, то ненароджені онуки Лепечуть: «Діду-у-сю, діду-у-сю»* (А. Браеску «Горлиця»). Поет пропонує нам діалог горлиці й старої самотньої людини. Трагізм життєвої долі головного героя поезії підсилюється тим, що у туркотінні голуба дідусь чує такі бажані звуки своїх ненароджених нащадків. Автор вдало використовує звукопис як номінативно-експресивний засіб.

А отже, у поетичному доробку А. Браеску значне місце належить такому стилістичному прийому як фонетичний повтор. Особливістю художнього інструментарію автора є те, що він рідко вдається до окремих типів анафори, епіфори, асонансу чи алітерації, а використовує значно складніші інтегративні поєднання: анепіфору, анафору з алітерацією, епіфору з асонансом, анафору з епіфорою та асонансом, що додають його поетичним рядкам особливої виразності. Майстерно поєднані кілька евфонічних засобів одночасно підсилюють, доповнюють один одного і створюють мелодійний передзвін шумних і сонорних звуків, глухих і дзвінких, голосних і приголосних, суголосних звукосполучень, однозвучних слів, що становить неповторну гармонію твору.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Мацько Л. І. Стилістика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / за ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
3. Тараненко О. О. Повтор / О. О. Тараненко // Українська мова: енциклопедія / [редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 459.
4. Атрошенко Г. І. Акцентована вокалізація в системі експресивних засобів дитячого фольклору (на матеріалі коліскових пісень) / Г. І. Атрошенко // Сучасні тенденції у літературознавчій підготовці вчителів-словесників : збірник наукових праць Мелітопольського державного педагогічного університету / відп. ред. Л.Я. Деркаль. – К.: Твім Інтер, 2001. – С. 79-85.
5. Сучасна українська літературна мова : стилістика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588 с.

Анотація. У статті зроблено спробу лінгвістичного аналізу поетичного дискурсу Аркадія Браеску на матеріалі збірки «Зупинені хвилини», що побачила світ у 2011 році. Розкрито зміст, визначено типологію, стилістичну і комунікативно-прагматичну навантагу фонетичного повтору як індивідуального авторського прийому.

Ключові слова: поетичний дискурс, стилістичний прийом, фонетичний повтор, ідіостиль письменника.

Summary. Language of literature has always attracted the attention of linguists as a kind of verbal system that operates in the author's discourse to create aesthetic reality, most fully reveals the creative possibilities of not only the specific writer (poet), but also a particular nation. Poetic language accumulates both literary (standardized and codified) and artistic (aesthetic processed) forms. This synthesis is interpreted variously by modern linguists: as one of the functional styles of literary language, and also as the language in its aesthetic function, as art materials, thus, it is not about individual style, but the particular mode of language in general, for which the specific tools, forms and techniques are inherent. Among the last ones the reiteration takes an important place.

In the article the attempt to fulfill the linguistic analysis of poetic discourse of Arcadiy Braesku on the material of collection "Stopped moment", which was published in 2011, is made. The content has been discovered, the typology, stylistic and communicative-and-pragmatic load of phonetic reiteration as the individual author's method have been determined.

The peculiarity of author's artistic tools is that he rarely operates the certain types of phonetic reiteration, and uses more complex integrative combination, giving his verses the particular expression, unique sound.

Keywords: poetic discourse, stylistic method, phonetic reiteration, writer's idiosyncrasy.

Отримано: 12.11.2016 р.

ІКОНІЧНІ ЛЕКСЕМИ В СЕМІОСФЕРІ РОМАНУ В. ШКЛЯРА «МАРУСЯ»

Модерна гуманітаристика все більшої ваги надає лінгвосеміотичним концепціям, що на сучасному етапі розвитку науки про мову є репрезентативними процесу синтезування формально-граматичного та комунікативно-функціонального підходу до опису мовних знаків, насамперед іконічних. Наукове осягнення феномену знака-копії (в деяких джерелах – знака-ікони) також є своєрідною квінтесенцією різних дослідницьких підходів. У цьому контексті мається на увазі передусім дефінітивна трансформація зазначеного поняття (детальніше про це див. [6; 7]), тобто знак-копія спочатку ототожнювався з образом (зображенням), пізніше – діаграмою, а зараз доволі широкої популярності набули дослідження, де знак цього типу прирівнюється до метафоричного вислову. Однак одностайності в тлумаченні знака-ікони й досі немає, через що цілком виправдовує себе лінгвосеміотичний підхід до пояснення специфіки ікони як мовного знака, оскільки методика лінгвосеміотичного аналізу передбачає узагальнення ідей та поглядів різних наукових шкіл і течій.

Поява й стрімке утвердження лінгвосеміотичної дослідницької координати пов'язана зі зростанням уваги до досліджень не лише природи знака-ікони (див. праці Ч. Пірса, Ч. Морріса, Р. Якобсона, а також Є. Кубрякової та К. Сігала), визначення основних принципів його функціонування в мовній системі та мовленнєвих площинах (див. роботи А. Вежбицької, Д. Геймана, Т. Гівона, а також Т. Кібальнікової), а й проблем мовного моделювання (напр., у статтях В. Вишинського). Зважаючи на те, що мовлення є більш динамічним і емоційним, ніж мовна система, де динамічність максималізується насамперед у лексиці, актуальною стає проблема функціонування лексичних одиниць, що за своєю лінгвосеміотичною генезою виступають іконічними знаками. Це питання й дотепер залишається темою наукових дискусій і є відкритою зоною для мовознавчих досліджень, окреслюючи актуальність і загальну скерованість пропонованої розвідки, що визначається, по-перше, необхідністю виявлення й аналізу іконічних лексем-експресем, а по-друге, потребою з'ясування особливостей реалізації ними власного лінгвосеміотичного потенціалу. Актуальність статті увиразнює й дібраний фактичний матеріал – текст роману українського письменника сучасності В. Шкляра «Маруся», де зафіксовано понад 700 іконічних лексем, що з лінгвістичної точки зору є різнотипними.

Мета статті полягає у виявленні та лінгвістичному аналізі іконічних лексем, що функціонують у текстовій площині роману В. Шкляра «Маруся». Відповідно до цього виникає необхідність у вирішенні таких конкретних завдань: 1) уточнити зміст поняття «іконічний знак»; 2) назвати основні ознаки іконічності лексичних одиниць; 3) виявити іконічні лексеми в тексті роману В. Шкляра «Маруся» та здійснити їхній лінгвосеміотичний опис із зазначенням основних типів.

Об'єктом дослідження обрано лексичні одиниці, що в романі В. Шкляра мають статус іконічних знаків, а предметом – визначення їхніх типів та загальної функційної зумовленості.

Для досягнення мети та вирішення зазначених завдань нами застосовано такі наукові методи: описовий метод і метод узагальнення уможливили коротко викласти історіографічні відомості про еволюцію поняття «іконічний знак», що є центральною категорією пропонованого дослідження; метод лінгвостилістичного аналізу дав змогу встановити функційний потенціал іконічних лексем; метод контекстуального аналізу надав можливість визначити лінгвосеміотичну специфіку іконічних лексем та посприяти їхній подальшій ефективній типологізації; за допомогою методу кількісного аналізу здійснено підрахунок частотності вживання іконічних лексем у досліджуваному романі.

Іконічний знак, як запевняє фундатор вчення про знаки Ч. Пірс, є «репрезентативним, чия репрезентативна якість є його первинністю» [7, 201]. Цей знак відсилає до об'єкта, що він позначає лише завдяки властивим йому якісним параметрам, якими він володіє незалежно від того, існує такий об'єкт насправді чи ні: відбитки пальців, копії документів, різноманітні рекламні зображення, географічні мапи, діаграми, креслення, схеми.

Зважаючи на такий широкий модус існування іконічного знака, Ч. Пірс виокремлює різні ступені його формально-змістової репрезентації: образ (зображення), діаграму, метафору, причому в розрізі еволюціонування від зображення до метафори відсоток іконічності зменшується. Визначимо специфіку представленості зазначених репрезентативів іконічності.

Ікона-образ є нерозчленованим знаком, що передає цілісне враження (фотографія, скульптура, живопис). У мові прикладами таких знаків є, наприклад, ономатопеї та ідіофони на морфологічному рівні. Знаками-іконами також вважаються й діаграми (схеми, креслення), в яких

відношення між їхніми елементами певною мірою ототожнюються чи збігаються з відношеннями між елементами об'єкта. В діаграмах відношення в позначуваному відповідають відношенням у позначеному. У зв'язку з цим Ч. Пірс убаचाє специфіку іконічних властивостей у діаграмах через те, що в них схожість між позначуваним і позначеним «стосується лише відношень їхніх частин» [12, 117]. Найменший ступінь іконічності, за теорією Ч. Пірса, виявляється в метафорі, де кодифікація відбувається за принципом паралелізму між знаком і об'єктом. Цей підклас активно використовується в театрі та літературі [6, 77].

В межах запропонованої розвідки ми схильні кваліфікувати іконічний знак насамперед як знак, що репрезентує схожість або аналогію, що існує між знаком і образом об'єкта, який сформувався у свідомості людини в результаті її контактів із зовнішнім світом і подається образними та діаграмними варіантами.

На сьогодні в категорії дискусійних перебуває не лише проблема стрункого дефінітивного витлумачення феномену іконічного знака, а й окреслення спектру його визначальних ознак і типів (К. Вільчиковаї, А. Волоскович, О. Галич, О. Ревзіна, К. Сігал, Н. Цветкова). Однак у працях вищезгаданих учених відсутня загальноновизнана комплексна класифікація видів іконічності в мові, а також класифікація способів маніфестації мовної іконічності з урахуванням особливостей конкретного типу дискурсу. Як правило, дослідники у своєму прагненні розробити загальну класифікацію видів іконічності спираються на концепцію Ч. Пірса та його поділ іконічних знаків на образи та ікони, визнаючи, що діаграма іконічності відрізняється від образної складнішою природою та має більшу кількість підвидів.

Наприклад, Н. Цветкова, яка досліджувала способи реалізації принципу іконічності в поліковому рекламному дискурсі, в межах діаграмної іконічності розрізняє іконічність суміжності, зчеплення, а також секвенційну, саліентну, репетиційну й комплексну іконічності (детальніше про ці типи див. [9]). А. Волоскович, дисертація якої присвячена вивченню когнітивних і семіотичних аспектів взаємодії компонентів полімодального тексту [2], виокремлює такі типи іконічності: релевантності, локативну та діаграмну. Є. Вільчикова у своїй дисертаційній праці із позиції прояву іконічності на різних рівнях мовної організації подає детальний аналіз медіадискурсу англійської та нідерландської мов, зокрема від фонологічного рівня до графічного оформлення тексту [1], а також визначає когнітивні механізми, що лежать в основі іконічних принципів кодування об'єктивно існуючої реальності. Студіюючи іконічність у мові на матеріалі російського синтаксису, К. Сігал, крім уже згаданих, виявляє новий тип ікон – синтаксичні [8, 232].

Ретельний огляд вищезгаданих праць дає підстави переконатися в тому, що більшість учених одноставна в тому, що в художніх текстах на підставі дії принципу еквівалентності відбувається семантизація знакових елементів, що згодом спочатку стосується одиниць лексичного рівня. Відтак вектор дослідницької уваги спрямовуємо на більш детальний аналіз іконічних лексем, представлених у тексті роману В. Шкляра «Маруся», та згрупуємо їх відповідно до їхнього наскрізного лінгвостилістичного субстрату.

I група іконічних лексем – ікони-повтори. Зауважимо, що повтор як мовне явище, за твердженням Н. Головкиної, є не що інше як «неодноразова поява в певному відрізку мовлення мовленнєвої одиниці на відповідному лінгвістичному рівні. Сутність повтору як стилістичного засобу полягає в його особливому підсиленому впливі логічного або емоційного характеру на читача» [4, 28]. В досліджуваному нами тексті повторюваність є характерною для різних іконічних лексичних одиниць, що мають різний ступінь вияву цієї ознаки. Зокрема на лексичному рівні нами зафіксовано два типи ікон-повторів:

- формальні (90 %), представлені здебільшого лексико-граматичними розрядами слів, що мають статус службових, а саме частками (напр.: *Дивно було, що її не згорбили літа, не зігнуло горе, сиділа стара поважно й гордовито, наче у спині мала сталеву вісь*); сполучниками (напр.: *Чи радіти, що матінка заговорила, чи журитися через те, що вона надумала вмирати*);
- контекстуальні або змістовні (6 %), репрезентовані переважно самостійними частинами мови (напр.: *Коли не стало Олекси, мого найменшенького Лесика, на його місце став Дмитро*);
- парадигматичні (4 %), змістовно представлені однією лексемою, вжитою в різних граматичних формах (напр.: *Немає Соколовських, сказали вони, то нехай Соколовська отаманує*).

II група іконічних лексем – полісемантичні ікони. Варто зазначити, що під поняттям «полісемія», що безсумнівно має низку іконічних властивостей, розуміється наявність у мовного знака більш ніж одного значення. Багатозначністю можуть характеризуватися будь-які мовні знаки: як слова, так і одиниці лексики менші та більші за слово (зокрема фразеологізми різних типів) [11, 77].

Відомо, що слово завжди виникає з одним значенням, яке називається первинним, що прямо називає позначуваний предмет. Через це його полісемічність розвивається на основі перенесення назви з одного денотата на інший. Нове значення є завжди переносним, похідним від первинного, мотивованим через пряме.

У сучасній науковій парадигмі розрізняють три типи перенесення: за подібністю, функцією та суміжністю. Коротко розглянемо їх та проілюструємо відповідними прикладами, взятими з тексту досліджуваного нами роману.

Перенесення за подібністю репрезентується в метафорі. В цьому випадку сутність одного предмета чи явища розкривається через особливості іншого (*голова потягу, чорна душа, серце плаче*). Метафорою називається слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з предметом, на який зазвичай указує це слово, рисами подібності. Метафора ставить за мету конкретизувати уявлення про предмет, про який ідеться, шляхом вказівки на певну його ознаку, що висувається на перший план, але вказує на цю ознаку не в прямій формі, не безпосередньо її називаючи, а шляхом заміни її словом, що містить у собі цю ознаку [3, 213-214]. Тому іконічні лексеми, формально представлені метафорами чи метафоричними зворотами, на нашу думку, цілком правомірно вважати прихованим або згорнутим порівнянням, тобто порівнянням, у якому не виокремлюється ознака, за якою відбувається зіставлення двох предметів. Це підтверджують такі контекстуальні відрізки: *Замість Москви його завезли на Північ, здали до дитячого притулку й почекали, поки стане повнолітнім, аби за всією суворістю закону посадити за колючий дріт* (під виділеним словосполученням мається на увазі – в'язниця). *Явдоха й на смертному одрі лежала випростана й рівно тримала голову на подушці, дивлячись крізь стелю у небеса* (в цьому випадку виділене словосполучення є метафоричним епітетом).

Загалом у текстовому масиві іконічних лексем, що виражені метафорами, побудовані за цим принципом, виявлено 38 %.

В основі *функціонального перенесення* лежить подібність у функції порівнюваних предметів. Це своєрідний різновид метафоричного перенесення. Головна відмінність метафори від перенесення за функцією полягає в тому, що метафоричне перенесення ґрунтується, по-перше, на схожості матеріальної властивості: колір, форма, характер «видимих» рухів; по-друге, на сукупності подібностей, що безпосередньо сприймаються органами чуття (особливо зору), того об'єкта, з якого переноситься назва, на інший. За такого перенесення спільність не спирається на лише матеріальну схожість, бо ж речі можуть бути абсолютно різними за формою та кольором [5, 194]. Напр.: *Колись вони теж обіцяли йому золоті гори. Тимофія Соколовського поховали біля двопрестольної Покровсько-Миколаївської церкви, в якій він служив дяком, а його дружина Явдоха навіть на похороні не зронила ні слова. Ліза Євгенівна Соколовська з'їла всі нерви, поки вибігала собі закордонного паспорта, і ще невідомо, чим би все закінчилося, якби в ОВІРі не зіштовхнулася з давнім знайомим.*

Зауважимо, що в першому та другому реченнях-прикладах функціональне перенесення зводиться до набуття іконічними лексемами абсолютного статусу фразеологічних одиниць. Натомість у третьому прикладі іконічне словосполучення не зафіксовано у словниках мови, а тому його можна вважати репрезентативом індивідуально-авторської стильової манери.

Загальна кількість ікон, представлених на лексичному рівні роману В. Шкляра «Маруся» та тектонізованих за принципом функціонального перенесення, складає 47 %.

Перенесення за суміжністю в мовній системі буває двох типів – метонімічним і синекдохічним. У тексті роману зафіксовано як метонімічні іконічні лексеми та лексичні сполуки (8 %): *випив дві чашки, ходить у намисті*), так і синекдохічні (7 %), напр.: *Обидва війська опинилися на мізерному клаптику Великої України в так званому Кам'янець-Подільському мішку*.

Отже, наведене дає підстави констатувати, що поняття «іконічний знак» у сучасній науковій парадигмі потребує додаткових уточнень, що дозволить сформулювати повний перелік його головних і другорядних ознак, а також посприє результативній кваліфікації знаків-ікон, представлених на різних мовних рівнях текстових формацій. Лінгвoseміотичне прочитання роману В. Шкляра «Маруся» уможливило не лише виявити іконічні знаки в його лексичній площині, а й згрупувати їх за стилістичною спрямованістю: ікони-повтори та полісемантичні ікони, серед яких домінують знаки другого типу. На нашу думку, це зумовлено тим, що в лінгвістичній парадигмі класифікація полісемантичних одиниць є більш широкою та ґрунтовною, ніж існуючі класифікаційні поділи лексичних повторів. Перспективи подальшого студювання окресленої проблематики полягають у необхідності дослідження засобів маніфестації іконічності в медійних дискурсах.

Список використаних джерел

1. Вильчикова Е. В. Когнитивные основы иконического кодирования в медиадискурсе (на материале английского и нидерландского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.19 / Екатерина Владимировна Вильчикова. – Кемерово, 2012. – 26 с.
2. Волоскович А. М. Когнитивные и семиотические аспекты взаимодействия компонентов полимодального текста : автореф. дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.19 / Анна Михайловна Волоскович. – М., 2012. – 29 с.
3. Галич О. А Теорія літератури : підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв ; за наук. ред. О. А. Галича. – [3-тє вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2006. – 488 с.
4. Головкина Н. Т. Повтор как стилистическое средство в различных видах и жанрах речи : автореф. дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.04 / Наталья Тимофеевна Головкина. – М., 1964. – 30 с.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2001. – 368 с.
6. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
7. Пирс Ч. С. Начала прагматизма : в 2 т. Т. 2 / Ч. С. Пирс. – М. : Алетейя, 2000. – 352 с.
8. Сигал К. Я. Проблема иконичности в языке: на материале русского синтаксиса : дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.19 / Кирилл Яковлевич Сигал. – М., 1999. – 240 с.
9. Цветкова Н. В. Принцип иконичности и его реализация в поликодовом рекламном дискурсе : автореф. дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.04 / Наталья Владимировна Цветкова. – Барнаул, 2012. – 22 с.
10. Шкляр В. Маруся : [роман] / В. Шкляр. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 320 с.
11. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии // Щерба Л. В. Избранные труды по языкознанию и фонетике. – Л., 1958. – 189 с.
12. Якобсон Р. О. В поисках сущности языка // Семиотика: антология / [сост. Ю. С. Степанов]. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.

Анотація. *Статтю присвячено проблемі функціонування лексем із іконічним субстратом у семіосфері роману українського письменника сьогодення В. Шкляра «Маруся». В роботі окреслено сенсову амплітуду операційного поняття виконаного дослідження «іконічний знак», названо основні ознаки іконізму на лексичному рівні текстобудови, виявлено іконічні лексеми, а також визначено й пояснено функційну скерованість семіотичних категорій зазначеного типу в семіосфері обраного для дослідження роману. Автором здійснено типологізацію зафіксованих іконічних лексем з урахуванням їхньої лінгвостилістичної домінанти.*

Ключові слова: *іконічний знак, мовний іконізм, лексема, іконічна лексема, текст.*

Summary. *The article is devoted to the problem of functioning of the lexical units with the semiotic icon status in a novel by Ukrainian writer V. Shkliar "Maroussia". The author makes an overview of the evolution of the scientific concepts of "sign-icon", drawing on the fundamental work by founder of semiotic science Charles Peirce and his followers. They are Ch. Morris, R. Jakobson, E. Kubryakova, K. Sigal and others. This has allowed the author to formulate the own definition of the central concepts of this study, which is general in nature. The author also refers to major and minor characters of iconic signs that can be represented at different levels of language functioning. Particular attention is paid to the lexical level as the most dynamic and constantly evolving.*

The author takes the results of the processing of theses foreign and domestic scientists, which present different classifications of iconic characters. On the basis of these data, and taking into account the specifics of the novel by V. Shkliar "Maroussia" iconic signs author divided into two groups. The first group represents icon repeats. Among them are highlighted three types – formal, contextual and paradigmatic. The second group had the polysemantic icons. In this group the signs of this type are divided into three sub-categories – metaphor, metonymy and synecdoche.

Due to the method of quantitative analysis the author found out that the most dynamic is the second group of iconic tokens. This is due to the specifics of the genre of the text and the semiotic nature of the signs of this type.

Key words: *sign, icon, language icon, token, iconic token, text.*

Отримано: 02.11.2016 р.

ДІАЛОГ ЯК ЗАСІБ ПОБУДОВИ ТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПОВІДІ XVII СТ.

У сучасній лінгвістиці спостерігаємо різні підходи до вивчення діалогічних дискурсів: функціонально-стильовий, комунікативно-прагматичний, формально-граматичний. Діалог через специфіку свого протікання є різновидом мовлення, запрограмованим на досягнення певного комунікативного ефекту [8, 14]. Н. Д. Арутюнова зазначає, що діалогічні репліки допомагають мовцю краще й точніше виразити свою думку, забезпечити її мотиваціями й прикладами [1, 8].

Діалог як спосіб текстобудови був властивий багатьом жанрам давнього письменства. Так, вивчаючи структуру староукраїнського наукового тексту, М. М. Пещак констатує, що стародавню первинну і вторинну наукову літературу різнить від сучасної діалогічний спосіб викладу, де діалог був формою логічного доведення суджень [14, 208]. Діалогічний спосіб викладу наукового матеріалу застосовано у «Граматиці» Л. Зизанія, що, на думку В. В. Німчука, зумовлено задумом видати її як шкільний підручник [13, 72], частково наявний у «Граматиці» М. Смотрицького [10, 11], діалогічна форма текстобудови характеризує катехізиси, що забезпечувало уточнення основних догматів віри, більш доступне їх пояснення [12, 175]. Вивчення функцій та структури діалогу в наукових текстах середньукраїнського періоду стало предметом спеціального дослідження Г. М. Наєнко [9]. Мовознавець робить висновки про те, що значна кількість питань у досліджуваних текстах стосується тлумачення сенсу окремих положень Святого Письма та широкого кола прецедентних текстів, питання стосується проблеми розуміння, а відповідь виступає зразком герменевтичної практики. У діалогах на теми моралі репліками обмінюються персоніфіковані узагальнені комуніканти, питання й відповіді ускладнено компонентами міркування [9, 73–74]. Діалог став основним засобом творення полемічного тексту, форма діалогу була ефективним способом переконання у вірі. О. І. Ніка розглядає полемічні тексти другої половини XVI – першої половини XVII ст. як віддзеркалення діалогічності і зазначає, що «теологічний діалог православного з латинником став актуалізованою формою доведення конфесійних акцентів у період церковно-унійних обговорень, узагальненою відповіддю православних у спростуванні найпоширеніших аргументів опонентів» [11, 157–188]. І. Ісіченко наголошує, що декламаційна або діалогічна форма поетичного тексту була однією з ознак домінування нового барокового стилю [5, 28]. М. Кашуба, проаналізувавши філософські курси викладачів Київської академії, дійшла висновку, що їхня форма діалогу зі слухачем є прикметно бароковою [7, 213]. Постійні переходи від монологів до повчальних діалогів – риса передмов Ф. Скорини [17, 92]. Отже, в період бароко діалог стає однією з визначальних рис формальної побудови творів різного призначення: і наукових, і полемічних, і богословських.

Активно використовували діалог як засіб побудови тексту і проповідники. Аналізуючи Учительні євангелія, Г. Чуба акцентує увагу на тому, що їхньою головною структурно-стилістичною рисою, яка сприяла зближенню адресата з мовцем, є діалогічний характер тексту. Дослідниця слушно зауважує, що діалог як прототип побутової розмови був найближчою до мовного досвіду простого слухача формою комунікативної ситуації. Діалогічна форма організації тексту створювала враження безпосереднього контакту проповідника зі слухачами, водночас залишалася підпорядкована монологові автора – головній організаційній структурі тексту [16, 144]. Названа особливість побудови традиційної проповіді знаходить практичне втілення і в проповідях нового типу.

У зв'язку з цим актуальним є вивчення особливостей використання діалогів у проповідях нового типу – барокових, що набули широкого розвитку в українській культурі у XVII ст.

Мета пропонованої статті – проаналізувати змістове наповнення, функції та засоби мовного оформлення діалогів у барокових проповідях. Матеріалом дослідження стали проповіді визначних українських культурних діячів П. Могили, А. Радивиловського, Д. Туптала.

Проповідь за способом взаємодії між комунікантами є мовленням монологічним. Дослідники зазначають, що особливість спілкування під час виголошення проповіді полягає в мовчанні адресата, але промовець мусить забезпечити її двобічність [18, 47]. Характерною рисою організації тексту проповіді є діалогічний спосіб викладу матеріалу. Насиченість внутрішньої структури проповіді діалогами дослідники кваліфікують як важливу комунікаційну стратегією, спрямовану на досягнення постійного контакту зі слухачами, особливо психічного: діалог дає змогу приховати вищу позицію проповідника стосовно адресатів, створити ефект двосторонньої комунікації. Діалог також стимулює увагу, впливаючи на інтенсифікацію переконувального впливу промови [18, 46–54].

Досліджуваний матеріал показує, що формулювання запитань давало проповідникові змогу активізувати мисленнєву діяльність слухачів, створювати атмосферу інтелектуальної та емоційної співтворчості з ними у процесі пошуку правильної відповіді. Питальні речення оформ-

лювалися граматичними засобами в поєднанні з інтонацією. Одним з основних граматичних засобів оформлення речень були питальні займенники і частки, більшість з яких функціонує досі в українській мові. Найбільш поширеною часткою в пам'ятках, що відбивали живу українську мову, була частка **чи** [6, 47; 15, 179]: *Тут же уважмо, Слухачу, чи не по(т)рафиль той му(д)рець? Певне потрафил (Рад., Вінець, р̃зє); Чи придает тое имь славы? Чи придает wzдобы? (Рад., Огородок, as).* Крім того, засвідчено такі службові слова:

что бы: *Что бы того были за причини? (Рад., Вінець, ѿд зв.);*

что ж: *Что ж такій за овоць? Живот вѣчный (Рад., Огородок, є̃мс); Что(ж) за таємница? (Рад., Огородок, ѿѿ зв.);*

що: *Що того за причина? (Туптало, 3); Що ж то есть целомудрыє? (Туптало, 22);*

хто: *А хто жь священником въ той церкви? (Туптало, 22);*

для чого: *Для чого бы за(с) на нас Бгъ напушал хоробы albo якїи иншіи оутрапена? (Рад., Вінець, ає); Для чого жь и на него, яко на иншихъ допустилъ голод? (Рад., Огородок, с̃ни);*

яко ж: *Якожь маєшь хр(с)тіа(н)скій члвчє в тыхъ различныхъ цнотахъ наслѣдовати Хѣ? (Рад., Вінець, р̃гє).*

Виразниками питання були також лексичні засоби, серед яких першорядна роль належала дієсловам із семантикою «питати». Значна частина діалогів ставала засобом тлумачення Святого Письма, а також слугувала реалізації моралізаторсько-повчального змісту проповіді, тому часто запитання, поставлені проповідником, мали попереджувальний характер. Вони ніби не адресувалися конкретному слухачеві, проте кожного змушували задуматися, чи знає він на нього відповідь: *Можеть тутъ кто запытаты, Чи может члкъ без особливого просвѣщенїа Бзского прійти до Вѣры правдивой? (Рад., Огородок, є̃ѣг); Можеть тутъ кто задати [питання] На тоє ω(т)повѣдаю такъ (Рад., Огородок, є̃ѣг); Можеть кто запытаты: Чи всѣхъ же Хс въ Вскр(с)ніє свое з пекла выбавиль? Не всѣхъ (Рад., Огородок, г̃).*

Безпосередня адресація слухачам досягалась уживанням дієслова-присудка в 1-ій особі однини зі значенням «питати» з додатком – особовим займенником у знахідному відмінку, який позначав адресата: *Питаю вась, слухачу? Чи ли не мѣли бысте того члка за шаленого? ... Чи ли не приписали бысте єму глупства? (Рад., Огородок, а̃ркв); дієсловом-присудком 2-ої особи множини наказового способу: Повѣжете мнѣ? Что за причина же в тѣлѣ не низко при землѣ масм насажденные ω(т) Бга оуши, але высоко вгорѣ ку нбу? (Рад., Огородок, с̃пд зв.); дієсловом-присудком у 1-ій особі множини наказового способу. Уживання цієї форми створювало ефект формулювання питання самим слухачем: Обернѣмъ свой азыкъ до розныхъ сторонъ послпствє а запитаймо? Что єсть милшого? Что є(ст) вдачнѣйшого? Что єст пожитечнѣйшого на свѣтѣ? (Рад., Огородок, а̃ркс).*

Питальні речення діалогів можуть бути вираженими риторичними питаннями, які Ш. Баллі кваліфікує не як питання, а як непрямий експресивний засіб, побудований на виразності голосу [3, 38]. Характерним для діалогів барокової проповіді є ампліфікація риторичних запитань, що посилювала пафосність промови: *Что жь над любовь лѣпшого? Что безпечнѣйшого? Что моцнѣйшого? Бог в немь, и что(ж) над любовь вдачнѣйшого? (Рад., Огородок, а̃рк).* Каскад запитань і відповідей, які висвітлюють подію під різним кутом, спрямовано на те, щоб слухачі самі прийшли до повчального висновку: *А что жь то справило? Прагнена Владѣнія. А что ж до того было поводом? Прагнена Владѣнія. Якоже са имь братоубійство нагородило? Так ... (Рад., Огородок, ѿ – с̃ѿа).* Зазвичай одразу після питання проповідник давав на нього відповідь, не вдаючись до спеціальних мовних засобів її виокремлення. Проте іноді сигналізатором відповіді ставало дієслово *отповѣдати*. Засобом посилення переконання у правильності віднайдені відповіді слугувало покликання на Святе Письмо, оформлене як думка самого автора: *Что є(ст) вдачнѣйшого? Что єст пожитечнѣйшого на свѣтѣ? Подобно з ѡалмистою ω(т)повѣдають згода (Рад., Огородок, а̃ркс); А ω(т)куль бы то походило? ω(т)повѣдаю з Еклезїастесомь ... (Рад., Гізель, 13).*

Опрацьований матеріал демонструє розмаїття змістового наповнення діалогів. У барокових проповідях присутні діалоги полемічного змісту. Але на відміну від полемічної літератури, полемічний діалог у проповіді є одним із різновидів усього комплексу діалогічних текстів, умотованих у структуру казання. Полемічні діалоги в проповідях мають інший характер перебігу, вони не завжди завершуються вирішенням певної проблеми, а швидше тільки окреслюють її, акцентують на ній. На цьому акцентувала О. І. Ніка: «Якщо для полемічних текстів цього періоду характерне апелювання до опонента зі спростуванням помилковості висловлених ним поглядів, суспільне реагування на тогочасне релігійне життя, то в Учительних євангеліях і казаннях полемічний аспект редукується» [11, 166–167].

Яскраві приклади полемічних діалогів знаходимо у проповіді Петра Могили «Кр(с)тъ Хр(с) та Сп(с)тела и кожного члка». У першій її частині автор тлумачить значення символу хреста в християнстві й обґрунтовує потребу християнам класти на себе знак хреста. Однак опоненти не визнавали святості символу і не вважали за необхідне осіняти себе ним. Автор наводить можливі закиди опонентів, а потім спростовує їх, опираючись на численні докази, віднайдені ним у Старому і Новому Заповітах. Проповідник виражає різко негативне ставлення до уявних супротивників, називаючи їх у словах автора перед репліками діалогу та у звертаннях у репліках-відповідях зни-

женими і навіть образливими словами: *невстидливий, невдячний, апостата, еретик, враг, не-приятель, крестоненавидець, ядовитий, ящорчий народ*. Репліки діалогу оформлено як пряму мову. Автор також диференціює мовлення опонентів, позначаючи його словосполученням *не замолчит одозватися*; свої ж відповіді позначає лексичними маркерами – *отповѣм, отповѣдаю*: *Не замолчить на то озватися неvistидливий еретикъ: нашто мовячи, потребный естъ то(т) знак на себе класти... Отповѣмъ ти, О враже Крѣста Хва : ижъ не толко...; Не замолчить и тут одозватися тыми словы неприятель Крѣста Хва ... мовячи: азали не маеть Цркъвь до роспамятания добродѣйствъ Панскихъ ... Отповѣдаю ти, о неvстедливый Крестоненавидче: взаем питаючи тебе: Чему людъ Иилскии и оныи старозаконныи... Але невдячный Апостата ... на тоса Богоборне ѡ(т)зоветь ... ѡ(т)повѣдаю ти, ядовытый ящорчий народе, ... по(д) плащиком Хрїстїанского назвиська (Мог., Хрест, 275–278).*

Автори проповідей використовували діалогічну форму для переказування біблійних та інших подій, що робило їх наочними: *Спытано разъ святую мученицу Серафиму: Где церков Бога твоего ... отповѣдала святая ... Рекль тирань: то аще чистота отъ тебе отъята будетъ ... отказала мученица ... (Туптало, 23)*. У наведеному фрагменті спостерігаємо добір автором синонімів на позначення реплік діалогу: *спитано – отповѣдала, рекль – отказала*: *Мовить теды в себе Богъ: лихи то людїе, окажусь я им грозно, нехай мене знают, не потерплю того (Туптало, 4)*.

Переказуючи за допомогою діалогу прецедентний сюжет, проповідник ставав творцем уже власного художнього тексту. Так, А. Радивилівський переповідає епізод, де йшлося про скинення Богом з неба Люцифера за пихатість: *Там Серафимове, Херувимове мовачи: Люцифере, твое естъ смиратиса; а он на тое что мовил? Не мое. ... Мовили иншии нижшии хоры: Люцифере, твое естъ подъ старшимъ быти, а не старшинствовати. А онъ на тое что? не мое? ... мовили еше до него: Люцифере, ты пражнешь годности барзо высокої, что естъ не твоего ... а онъ на тое что? Славы своа иному не дамъ (Рад., Огородок, сѡв)*. Деталізація переданої розмови Люцифера з ангелами створювала ефект присутності проповідника при тому, як вона відбувалася, що посилювало переконливість повчального прикладу.

У структуру монологічного тексту автори включали власні діалоги з уявними персонами. Так, наприклад, А. Радивилівський спрямовує ряд питань до Христа: *Хр(с)те спсїтелю, чились дла єдны(х) Учнїиковъ своихъ ступилъ з Нба на землю? Чились дла нихъ єдиныхъ въплоти(л)са з Пребл(с)ве(н)ной Двы Мрїи? Чили(с) дла єдины(х) на семъ свѣтъ рожныє понесль оутрапена? Чили дла нихъ єдиныхъ смрть Кр(с)тную по(д)налесь? (Рад., Вінець, сѡ зв.)*. Риторичні питання такого типу на матеріалі сучасної української мови М. П. Баган кваліфікує як такі, що співвідносяться із загальнозаперечними судженнями, які спростовують певну дію, стан чи відношення [2, 188].

Елементи діалогу були одним із засобів введення в текст проповіді цитати, що, на нашу думку, дозволяло популяризувати текст, внести в нього живий струмінь розмови, полегшити слухачам сприйняття цитованого матеріалу. Імітуючи бесіду з автором цитати, проповідник коментував її, ділився власними думками зі слухачами, які разом із проповідником ставали співучасниками творення проповіді: *Слухайте Соломона, который вы(х)валаючи премудрость, такъ ѡ ней вырекль: все злато вложеної тоа пѣсокъ естъ меншиї, и яко каль мнитса пред ней сребро ... Что(ж) мовишь Салїомоне? Злато, сребрѡ здоби(т) скипетри императорские ... а ты ровняеш до пѣску, до калу? (Рад., Гізель, 12)*. Іноді подібні розмірковування виливалися у відносно великі за обсягом фрагменти, як це спостерігаємо у Д. Туптала. В одному з казань він цитує Євангеліє від Луки: *Мовит Лука святый, яко приближиси [Христос] видѣвъ градъ, плакаси (Туптало, 88)*. Навівши цитату зі Святого Письма, проповідник розмірковує над її змістом, висловлює шляхом запитань різні погляди на причину Христових сліз. Звертаючись до євангелїста Луки ніби до присутнього, проповідник разом зі слухачами знаходить правильну відповідь: *Я не иму вѣры, пытаю Луки святого: святый евангелисто, хочешь ты и не былъ на той час при Господѣ, бось уже по вознесенїи его присталь до апостоловъ еднакъ же отъ самовидцовъ слова добре моглесь о томъ слышати, чога то Господь, нашъ вѣжаючи до Иерусалима, плакаль? Скажи нам. Лука святый отсылаеть до евангельской своей книги, и в той пишет такъ ... (Туптало, 88)*. Без сумніву, що такий спосіб цитування міг бути застосованим тільки в художньому творі і вирізняв специфіку цитування в гомілійних творах від тогочасних наукових.

У проповіді Д. Туптала зафіксовано оригінальний спосіб використання діалогу як способу цитування Святого Письма. В одному з казань на основі старозавітного сюжету проповідник сконструював діалог між Господом та Авраамом, репліки якого є цитатами. Діалог супроводжує майстерний опис душевної атмосфери, за якої він відбувався, – і що є вже художнім вимислом автора: *Вдался раз Господь Богъ въ подуфалую розмову со слугою своимъ вѣрнимъ Авраамомъ, бесѣдуеть съ нимъ лагоднѣ, якъ бы съ своимъ приятелем, не таячи предъ нимъ своихъ Божескихъ секретъ: не потаю отъ Аврама, раба моего, еже азъ творю, глаголетъ Господь. Осмѣлился теж и Авраамъ, безпечне размовляеть з Богомъ, допытуется таемницъ: не погубиши ли праведного съ нечестивими?.. (Туптало, 15–16)*. Відомо, що діалогічний спосіб переказування подій зі Святого Письма був уже апробований письменниками Київської Русі. Особливою майстерністю в побудові діалогів, за спостереженнями І. П. Єрьоміна, позначені промови Кирила Туровського. Дослідник вважав, що специфіка його проповідей полягала в різкому послабленні на-

ративного начала, євангельські епізоди часто переказані автором за допомогою діалогів і монологів, і що дуже важливо – в таких діалогах Кирилові навіть удавалося передавати будову живої розмовної мови [4, 55–58]. Твори киеворуських книжників, без сумніву, слугували за взірці й проповідникам досліджуваного періоду, що засвідчує питомі корені української барокової проповіді.

Отже, структура тексту проповіді містила діалоги різного адресатного спрямування і функціонального призначення: імітовані діалоги зі слухачами з метою активізації уваги чи залучення до спільного з'ясування поставленого питання; діалоги, спрямовані до релігійних опонентів, діалог автора проповіді з уявними героями (біблійними персонажами), діалог як спосіб переказування біблійних подій, діалог як спосіб цитування. Вони сприяли як реалізації комунікативних цілей проповіді, так і слугували естетичній меті, забезпечуючи художній рівень проповідницького твору.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в реконструкції системи засобів діалогізації проповідницького тексту.

Список скорочень писемних пам'яток

Мог., Хрест – Могила П. Хрест Спасителя і кожної людини / П. Могила // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всебірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 271–290.

Рад., Вінець – Радивилівський А. Вѣнецъ Хвѣ. – К., 1688.

Рад., Гізель – Радивилівський А. Слово на пощеніє Высоце в Бѣгу превелебного еѣ мѣти оца Інокентіа Гізела Архимандриты Печерскаго // Марковскій М. Антоній Радивилівскій, южно-русскій проповѣдникъ XVII в. (Опытъ историко-литературнаго изслѣдованія его сочиненій и обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей его языка), съ приложеніемъ неизданныхъ проповѣдей изъ рукописныхъ «Огородка» и «Вѣнца». – К., 1894. – С. 12–20.

Рад., Огородок – Радивилівський А. Огородокъ Марїи Бѣы. – К., 1676.

Туптало – Титовъ Ан. Проповѣди святителя Димитрія, митрополита Ростовскаго, на украинскомъ нарѣчїи. – Москва, 1909. – IX + 135 с.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Слово о диалоге / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Моно-, диа-, полилог в разных языках и культурах / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : «Индрик», 2010. – С. 5–8.
2. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : [монографія] / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
4. Еремін І. П. Ораторское искусство Кирилл Туровского / И. П. Еремін // Труды отдела древнерусской литературы / Академия наук СССР; Институт русской литературы (Пушкинский Дом) ; отв. ред. Я. С. Лурье. – М. ; Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – Т. 18. – С. 50–58.
5. Ісіченко І. Бароко – мистецький стиль і літературна доба / Ігор Ісіченко // Дивослово. – 2010. – № 10. – С. 27–34.
6. Історія української мови. Морфологія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова [та ін.; редкол. : В. В. Німчук (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
7. Кашуба М. Філософське підґрунтя українського бароко / М. Кашуба // Українське бароко : в 2 т. – [Харків] : Акта, 2004. – Т. 1. – С. 175–215.
8. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград : Изд-во Волгоградского госуниверситета, 2001. – 260 с.
9. Наєнко Г. М. Діалог у системі засобів адресації наукових текстів середньоукраїнського періоду / Г. М. Наєнко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2013. – Вип. 26. – С. 68–80.
10. Наєнко Г. М. Епістемічні смисли «Граматики» Мелетія Смотрицького / Галина Наєнко // Писемні пам'ятки: сучасне прочитання / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – С. 9–15.
11. Ніка О. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Оксана Ніка. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с.
12. Ніка О. І. Барокова проповідь XVII ст. і розвиток староукраїнської літературної мови / О. І. Ніка // Studia linguistica : зб. наук. праць / КНУ ім. Тараса Шевченка. – К. : Київський університет, 2012. – Вип. 6, ч. 1. – С. 165–170.

13. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1985. – 224 с.
14. Пещак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / Марія Михайлівна Пещак. – К. : Вид-во «Українознавство», 1994. – 271, [1] с.
15. Симонова К. Співвідношення книжних і народнорозмовних часток у творах І. Галатовського / Катерина Симонова // У силовому полі мови. Пам'яті Інни Петрівни Чепіги / Інститут української мови НАН України ; упоряд. Г. В. Воронич. – К. : КММ, 2011. – С. 176–184.
16. Чуба Г. Структурно-стилістичні особливості Учительних Євангелій другої половини XVI – XVII ст. / Г. Чуба // Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 10. – Житомир, 2003. – С. 141–149.
17. Яновіч А. Прадмовы Ф. Скарыны і пытанні стылістыкі тэксту / Алена Яновіч // Яновіч А. Выбраныя працы / уступ. арт. Н. Ю. Паўлоўскай. – Мінск : Медысонт, 2011. – С. 91–96.
18. Bizior R. Odbiorca w kazaniach misyjnych ks. Karola Antoniewicza / Renata Bizior // Język religii: Konstrukcje i dekonstrukcje / pod redakcją i ze wstępem Lucyny Rożek. – Częstohowa : AJD, 2006. – S. 43–57.

Анотація. Використання діалогу як провідного засобу побудови тексту було властиво багатьом жанрам давнього письменства. У статті описано функції діалогів у проповідницькому творі на матеріалі українських барокових проповідей XVII ст. Структура тексту проповіді містила діалоги різного адресатного спрямування і функціонального призначення: імітовані діалоги зі слухачами з метою активізації уваги чи залучення до спільного з'ясування поставленого питання; діалоги, спрямовані до релігійних опонентів, діалог автора проповіді з уявними героями (біблійними персонажами), діалог як спосіб переказування біблійних подій, діалог як спосіб цитування. Діалоги сприяли як реалізації комунікативних цілей проповіді, так і слугували естетичній меті, забезпечуючи художній рівень проповідницького твору. Мовні засоби оформлення діалогу дають матеріал для вивчення лексико-граматичного ресурсу української мови XVII ст. і його збереження в новій літературній мові.

Ключові слова: діалог, українська мова XVII ст., барокова проповідь, мовний вплив на адресата, комунікаційні стратегії, текст.

Summary. The use of a dialog as a leading tool to construct a text was typical for many genres of an ancient written language. The functions of dialogs in a homiletic composition based on baroque sermons of XVII century were described in the paper. A dialog is one the characteristic features of a language structure of a homiletic text which is of monologue nature and does not imply an addressee's active participation in a sermon's delivery. A text structure of a sermon contained dialogs of various address direction and functional mission: imitated dialogs with listeners aimed at encouraging their attention and participation in considering the suggested issue; dialogs directed to religious opponents, a dialog of a sermon author with imaginary heroes (Biblical characters), a dialog as a way of retelling Biblical events, a dialog as a means of citation. Dialogs enabled the implementation of communication purposes of a sermon; they served an aesthetic aim ensuring an artistic level of a homiletic composition as well.

To include dialogs to the inner structure of a sermon was an important communication strategy aimed at having a constant contact with listeners: a dialog made it possible to cover higher position of a preacher as to his addressees, to create an effect of bilateral communication, to encourage attention, to enhance convincing impact of a sermon.

Dialogs helped realize moral-educative contents of a sermon which is why the questions asked by a preacher were of preventive nature. They seemed not to be addressed to a particular listener; however, they made everybody think whether he knew the answer.

A great number of dialogs became a tool to interpret Holy Writ. Elements of a dialog were one of the means to introduce quotations to a sermon text, which made the text popular, added a fresh flow of a conversation, made it easier for the listeners to understand the quoted material. Imitating a conversation with the author of a citation or a character of a Biblical story, a preacher shared his own thoughts with the listeners who were becoming co-participants in creating a sermon.

One of the main grammar tools of forming sentences were interrogative pronouns and particles, most of them still function in the Ukrainian language. Questions were expressed with help of lexical means, and verbs meaning "to ask" were dominant among them. Language tools to form a dialog give the material to study the lexical-grammatical resource of the Ukrainian language of XVII century and to preserve it in a new literary language.

Key words: dialog, Ukrainian language of XVII century, baroque sermon, language impact on addressee, communication strategies, text.

Отримано: 06.10.2016 р.

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЛЕКСИКОГРАФІЄЮ І ТЕОРІЄЮ МОВИ – РОЗШИРЕННЯ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТИПОЛОГІЇ НІМЕЦЬКИХ СЛОВНИКІВ

Бурхливий розвиток практичної лексикографії, що відзначається в останні десятиліття в цілому ряді країн обумовлено дією таких факторів, як науково-технічна революція та інформаційний «вибух», розширення контактів в гуманітарних областях, функціонування деяких мов як засіб інтернаціонального спілкування, науковий опис і нормалізація мови, підвищення культури мовлення. Зростає соціальна значимість словників: адже вони не тільки фіксують сукупність знань, якими володіє суспільство в дану епоху, але і служать надійним інструментом сучасного наукового пізнання. Які ж тенденції визначають розвиток сучасної німецької лексикографії? Спробуємо відповісти на це питання, ґрунтуючись на аналізі лінгвістичних словників німецької мови, виданих в останні десятиліття.

Сучасна лексикографія оформилася в самостійну міждисциплінарну науку. Необхідно розрізняти її об'єкт (мовна система в усій її повноті та багатоглибини: лексико-семантична, морфологічна, фонологічна системи, фразеологічна, словотвірна підсистеми) і предмет (теорія і практика складання словників). Зростає кількість і покращується якість словників. Удосконалюються спеціальні методи і метамова лексикографії. Однак багато питань ще не отримали однозначної відповіді (теоретична база лексикографії, типологія словників, проблема дефініцій, основні поняття і категорії лексикографії, її межі та співвідношення з іншими науками тощо).

Шляхи, якими йде лексикографія, багато в чому визначаються характером і рівнем загальної теорії мови, ширше – філософії. Нові лінгвістичні ідеї стимулюють прогрес в області лексикографії, викликаючи до життя не відомі раніше типи словників. Розуміння мови як системи знаків знайшло відображення в ідеографічному словнику Ф. Дорнзайфа, в лексикографічній класифікації понять Р. Халліга і В. Вартбурга, яка являє собою модель лексико-семантичної системи. Розмежування мови і мовлення, парадигматики і синтагматики підготувало ґрунт для розробки синтагматичних словників різних типів (стилістичні словники, словники слововживання, сполучуваності або комбінаторні, «словопошукувачі»).

Проблема контексту, синтагми і синтагматизації отримує в сучасній лексикографії особливе значення. Оскаржуючи наявність основного і похідних значень слова, дослідники приходять до заперечення самостійності слова і розчиненню його в контексті. Абсолютизація ролі контексту і дистрибуції сходять, як відомо, до біхевіористських теорій, які прирівнюють мову до «мовної реакції» на ситуацію. Відкидаючи крайнощі структуралізму і дескриптивної лінгвістики з їх гіпертрофією мовної форми і використовуючи раціональне зерно нових ідей, лінгвісти Німеччини розробили тип валентно-дистрибутивного словника для різних частин мови. Теорія валентності в нинішньому її вигляді є результатом творчої взаємодії теоретичного мовознавства з методичної та лексикографічної практикою.

Останні десятиліття відзначені підвищеним інтересом до трьох областей лінгвістичних досліджень: до розмовної мови, фразеології і словотвору. Вивчення різних форм існування мови, особливо її усно-розмовного різновиду призвело до створення серії словників німецької розмовної мови. Теоретичні успіхи фразеології, її «автономізація» відкривають широкі перспективи перед фразеографією, мета якої – лексикографічний опис стійких словесних комплексів.

Вітчизняними германістами розроблений особливий тип словотвірного словника. На основі ретельних порівнянних досліджень створено нові двомовні словники – синонімів і міжмовних аналогізмів. Завдяки застосуванню технічних засобів в лексикографії з'явилися статистичні і зворотні словники, спеціальні «машинні» словники для цілей автоматичного перекладу.

Прогрес в області теорії комунікації привів до розмежування активних і пасивних словників, орієнтованих на відправника (мовець / пишучий) і одержувача (слухач / читач) інформації. Нові словники виникають також шляхом комбінації сформованих типів. Перевага комбінованих словників в тому, що вони більш повно задовольняють нашу потребу у різноманітній лінгвістичній інформації. Відомо, що основний тип словника – тлумачний – містить дані багатьох аспектів мови: граматичну, семантичну, стилістичну характеристику слова, відомості про його вимову, написання, сполучуваність, словотворчу активність, про фразеологізми з загальним словом, іноді – вказівки на етимологію і зміна значення. Такий підхід до опису лексико-семантичної системи мови заснований на принципі «сумованої інформації». У французькій і американській лексикографії тлумачні словники трансформуються у своєрідну енциклопедію мови (словники Petit Larousse, Webster). До цього типу наближаються словник Г. Варига і словник видавництва Ульштайн. Ознаки тлумачного, енциклопедичного і ілюстративного словників об'єднує в

собі Sprach-Brockhaus. Стилiстичний словник Г. Беккера, виданий в Нiмеччинi, можна назвати лексикографiчним «комбайном», оскiльки в ньому об'єднанi елементи п'яти словникiв: тлумачного, стилiстичного, синонiмiчного, синтагматичного i словотвiрно-гнiздового. Словник синонiмiв Г. Гернера i Г. Кемпке побудований таким чином, що вiн охоплює не тiльки синонiмiчнi ряди, а й слова, якi стосуються вiдповiдної тематичної групи, причому на вiдмiну вiд iнших словникiв подiбного типу тут проводиться чiтка межа мiж синонiмiєю i тематичною класифiкацiєю лексики. К. Бальдiнгер висунув iдею – створити iсторичний словник нiмецької мови на основi тематичного принципу. Вiдчувається потреба в аналогiчному словнику нiмецької мови (на зразок французьких словникiв П. Буассьєр, Ш. Маке, «Робер»), який об'єднав би два принципи подачi словникового матерiалу – алфавiтний i iдеографiчний. Безсумнiвно, що майбутнє лексикографiї – за комбiнованими словниками рiзного типу, обсягу i призначення. Отже, новi типи словникiв виникають як пiд впливом нових теоретичних iдей i дослiдницьких методiв, так i в результатi синтезу вiдомих лексикографiчних жанрiв. Перша тенденцiя розвитку науки про словники може бути визначена таким чином: активна взаємодiя i зближення мiж лексикографiєю i теорiєю мови (насамперед лексикологiєю i семантикою) i як наслiдок цього – розширення i диференцiацiя типологiї нiмецьких словникiв.

Сучасна лексикографiя прагне до чiткого розмежування таких понять, як лексика (лексико-семантична система мови) i словник (модель цiєї системи). Лексика мови – це кiнцева (у кожний даний момент) безлiч мовних елементiв, вiдкрита динамiчна знакова система, яка носить потенцiйно комунiкативний характер. Словник – кiнцева пiдмножина (це завжди якась частина словникового складу), закрита статична система iнформативно-номiнатиного типу, яка представляє собою незнаковi спiсб органiзацiї лексики. Найважлившою ознакою, властивою i лексикi, i словником, полягає в системному характерi елементiв i вiдносин мiж ними.

Словниковий склад сучасної нiмецької мови мiстить понад мiльйон слiв i виразiв. Масштаби наукової термiнологiї ще бiльш грандiознi: органiчна хiмiя налiчує близько 3,5 млн. назв, щодня в лабораторiях свiту синтезується в середньому 280 нових хiмiчних сполук; зоологам вiдомо тiльки комах близько 750 000 видiв; в медицинi використовується 250000 слiв-термiнiв i термiносполучень. Описати все лексико-фразеологiчне багатство мови – заповiтна мрiя лексикографiв. Здiйсненню цiєї мети служать тезауруси – максимально повнi словники, що фiксують всi слова з iх значеннями i вживанням протягом всiєї iсторiї iснування даної мови. Так як тезаурус базується насамперед на письмових джерелах, складання подiбного словника для мертвого мови – цiлком реальне завдання. При повному описi живої мови труднощi незмiрно зростають. На допомогу вченим приходять сучасна обчислювальна технiка, успiшно застосовувана в найбiльших лексикографiчних центрах (Безансон Францiї, Галларате пiд Мiланом в Италiї).

Незважаючи на стрiмку зростання обсягу, «великi» словники нiмецької мови ще не наблизилися до своєї «стелi». До цiєї категорiї вiдносяться тлумачнi словники Р. Клаппенбах i В. Штейнiца (бiльше 100 тис. слiв), Л. Макензена (150 тис. слiв), Г. Варига (220 тис. слiв), двомовний словник пiд ред. О. I. Москальської (ок. 165 тис. слiв). Слiд особливо вiдзначити що виходить в ФРН тлумачний словник серiї Дуден пiд редакцiєю д-ра Г. Дроздовського (понад 500 тис. вокабул). Потреби теорiї та практики роблять необхідним створення словникiв-гiгантiв, «зверхсловникiв». Друга тенденцiя, яка визначає шляхи розвитку нiмецької лексикографiї, полягає в збiльшеннi обсягу словникiв, насамперед тлумачних.

Поряд з кiлькiсними змiнами в нiмецькiй лексикографiї останнiх десятилiть вiдбулися важливі якiснi зрушення. Вiдомо, що при складаннi словникiв рiзних типiв необхідно комплексне рiшення таких проблем, як вiдбiр, подача (презентацiя) i пояснення (iнтерпретацiя) мовного матерiалу. Цi аспекти словникової роботи постiйно удосконалюються. При вiдборi словника для тлумачного словника загального типу застосовується система науково обґрунтованих критерiїв, до якої входять: частотнiсть заголовкового слова, його номiнатино i комунiкативна цiннiсть, характер i рiзноманiття його лексико-синтаксичних зв'язкiв з iншими словами, тобто сполучуванiсть слова, його словотворча активнiсть, належнiсть до сучасного мови тощо. В тлумачному словнику для навчальних цiлей виробляється подвiйна редуцiя словникового складу: спершу вiдбираються лексеми, якi стосуються загальноживаної лексики (Allgemeinwortschatz), потiм, i це не менш складне завдання, в словник включаються найбiльш актуальнi значення (лексико-семантичнi варiанти) багатозначних слiв. У навчальному словнику вiдбору пiддаються також слова, використовуванi для тлумачення заголовних слiв («метамова» словника). При цьому укладачi прагнуть не виходити за межi даного словника, дотримуючись тим самим принципу «самопояснення».

З двох основних способiв розмiщення заголовних слiв – алфавiтного та iдеографiчного – в сучаснiй лексикографiї домінує перший, який дозволяє представити семантичну структуру слова як єдине цiле, незважаючи на вiдомi незручностi, викликанi його формальним характером. У де-

яких німецьких словників (*Wörter und Wendungen*, під ред. Е. Агріколи, *Stilwörterbuch*, під ред. Г. Беккера, *Duden. Das große Wörterbuch in sechs Bänden*, під ред. Г. Дроздовського) алфавітне розміщення вокабул вдало доповнюється словотвірною-гніздовим принципом. При такому підході не тільки зберігаються природні семантичні і дериваційні зв'язки споріднених слів, а й більш економічно використовується обмежена «житлоплоща» словника.

Дискусійним залишається питання про послідовність значень (лексико-семантичних варіантів) багатозначного слова в рамках словникової статті. В сучасних тлумачних словниках на зміну діахронічному підходу (спочатку історично первинне, вихідне, потім – похідні від нього значення) прийшов синхронний принцип розподілу лексико-семантичних варіантів: від актуального загального значення до менш вживаним спеціальним значенням, від конкретного до абстрактного, переносного.

Цей принцип дотримується в словниках Р. Клаппенбах / В. Штейница, Е. Агріколи, «Ульштайн» та ін. *Bedeutungswörterbuch* серії Дуден призводить актуальні переносні значення, тоді як первинне, етимологічне значення нерідко залишається «за кадром». Порівняємо, наприклад: *Pech, das; Ereignis, das für jmds. Tun, Plan im Hinblick auf ein bestimmtes Ziel einen Rückschlag bedeutet; Mißgeschick: er hat viel P. gehabt. Phrase, die: leeres Gerede: seine Rede bestand zum größten Teil aus Phrasen.*

Кроком вперед у порівнянні з минулим є прагнення лексикографів відбити в словникової статті ієрархічні відносини всередині семантичної структури слова. Враховуючи нерівноправне становище різних лексико-семантичних варіантів слова, новітні словники розмежовують три типи зв'язку між окремими значеннями: 1) слабкий зв'язок, що межує з омонімією; 2) зв'язок середнього ступеня («нормальну»), яка характеризує більшість полісемантичних слів, і 3) тісний зв'язок, що об'єднує відтінки значень («*Unterbedeutungen*», лексико-семантичні підваріанти).

Східчата залежність між лексико-семантичними варіантами фіксується за допомогою набору індексів. Порівняємо, наприклад: *Fall, der I. (ohne Pl.) Sturz, das Fallen: ich hörte einen dumpfen F. II. 1. a) Umstand, mit dem man rechnen muß: für den äußersten F. b) Angelegenheit, Sache; Vorkommnis: ein ungewöhnlicher F. 2. (Rechtsw.) Straftat, Gegenstand der Untersuchung: der F. Jürgen H. 3. (Med.) Einzelfall einer Erkrankung: ein akuter F. 4. (Sprachw.) Kasus ... (Duden. Stilwörterbuch der deutschen Sprache).*

До недавнього часу тлумачні словники (наприклад, *Sprach-Brockhaus*) дотримувалися «лінійного» принципу подачі значень, що давало лише приблизне уявлення про характер смислових зв'язків багатозначного слова.

В області тлумачення значень також спостерігаються кількісні та якісні зміни. З одного боку, об'єктом тлумачення і коментування служать не тільки заголовні слова, а й інші лексикографічні одиниці: ілюстративні приклади, випадки образного і переносного вживання, різні типи фразеологізмів. З іншого боку, словникові дефініції в зростаючій мірі задовольняють вимогам повноти, несуперечності та адекватності. Сучасні словники прагнуть уніфікувати тлумачення для кожної тематичної групи лексики (назви коштів транспорту, установ, професій, тварин, рослин і т.д.). Дефініції будуються таким чином, що з їх допомогою можна виявити системні відношення в лексиці і семантичні відмінності («диференціальні семи») слів однієї тематичної або синонімічної групи. Наприклад: *Bach, der – kleines fließendes Gewässer. (Duden Bedeutungswörterbuch), Fluß, der – 1. größeres fließendes Gewässer. (Ebenda), Teich, der – kleineres stehendes Gewässer. (Ebenda), Strom, der – I. a) breiter Fluß. (Ebenda)*

Приклад змістовного розмежування синонімів: *Bewohner, der – Jmd., Der an einem bestimmten Ort wohnt: die B. des Hauses, der Stadt, der Insel (житель; жилаць; мешканець). (Ebenda), Einwohner, der – Jmd., Der fest an einem Ort wohnt: die Stadt hat zwei Millionen E. (постійний житель, мешканець). (Ebenda).*

Компонентний аналіз, який ґрунтується на словникових дефініціях, сприяє в свою чергу розвитку і уточненню метамови лексикографії. Досвід авторитетних німецьких словників переконує в тому, що найбільш раціональним способом розкриття значення є комплексний підхід, який об'єднує семантичні ухвали і вказівки, синоніми, антоніми, словотворчі зв'язки, виправдувальні приклади у формі висловів та цитат, а також ілюстрації.

У даний час ведеться жвава дискусія навколо проблеми метамови лінгвістичного і лексикографічного опису. Полярні позиції в цьому питанні зводяться до наступного: а) необхідна спеціальна штучна мова для опису значень; б) універсальним засобом семантизації слів є природна мова, ця властивість мови робить непотрібним створення штучної семантичної системи. Слід зазначити, що проблема семантичних визначень інтенсивно розробляється не тільки в лінгвістиці, а й у філософії, логіці, семіотиці, психолінгвістиці.

Поряд з семантичною інформацією словники дають граматичну характеристику заголовного слова, яка містить вказівку на приналежність до тієї чи іншої частини мови, дієвідміни

(основні форми дієслів), допоміжні дієслова. Типи дієслова (перехідні, неперехідні, зворотні) служать для розмежування дієслівних лексико-семантичних варіантів. Наприклад: *verfahren*: 1) intrans. .. 2) intrans., 3) refl. (Duden. Stilwörterbuch).

На додаток до традиційного набору граматичних ознак нові словники наводять ступені порівняння прикметників, обумовлюючи особливі випадки їх утворення. *Bedeutungswörterbuch* серії Дуден містить такі «обмежувачі» для прикметників: а) *nur attributiv: elterlich, feindlich, morgig, obig* u. a. б) *nicht adverbial: flügge, fruchtbar, kurzlebig, stämmig ...* в) *nicht prädikativ, frontal, irrtümlich, täglich ...* д) *nicht attributiv: mucksmäuschenstill, tipp-topp*.

Stilwörterbuch der deutschen Sprache серії Дуден містить в дієслівних статтях дані про валентності і дистрибуції дієслів: *jmdn. schlagen – etw. schlagen; jmds., einer Sache gedenken; mit jmdm. in etw. übereinstimmen; geraten – mit Raumangabe; dauern – mit Zeitangabe; aussehen – mit Artangabe*.

У словнику *Ullstein-Lexikon der deutschen Sprache* морфологічні варіанти слів супроводжуються симптоматичною оцінкою частотності і вживаності тієї чи іншої форми. Наприклад, послід: *seltener, sofften, meist: Buchstabe, Glaube – selten: Buchstaben, Glauben; Lexikon – Pl. Lexika (seltener Lexiken); er sandte (selten: sendete) ein Paket ab; glatt (-er, -este; seltener: glätter, glätteste)*.

Конкуруючи між собою флексії генітиву *-s /-es* у іменників чоловічого і середнього роду характеризуються: а) як стилістична опозиція *Ausbruch, Aspekt, Bahnhof, Film, Gesicht, Urteil, Urlaub* u. a. – Gen. *-s (Geh.-es)*; б) як вільні варіанти у іменників: *Aufzug, Dom, Glück, Heft, Hof, Rat, Schlaf, Teil ...*; в) як форми з перевагою однієї з них: *Bach, Dach, Fall, Fest, Krieg, Mut, Pferd, Tag, Tuch, Werk ...* – Gen. *-es (seltener: -s)*; *Ast, Berg, Bett, Feind, Feld, Grund. Kopf, Land, Weib, Wind, Zug ...* – Gen. *-es (selten:-s)*.

У словникових статтях на прикметник і іменник ілюстративні приклади наводяться в суворій послідовності, обумовленою граматичними критеріями. Прикметник виступає в трьох функціях: 1) як узгоджувані визначення; 2) як предикатив; 3) як обставина способу дії (прислівник).

Порівняйте, наприклад, в словнику *Ullstein-Lexikon der deutschen Sprache: fröhlich: f ~ e Menschen, Gesichter; f ~ er Laune sein; wir waren sehr f .; f. umherspringen, lachen, Stilwörterbuch der deutschen Sprache* серії Дуден у прикметників виділяється два рівні: *Attribut – Satzglied*. Іменники розробляються за наступною схемою: 1) з визначенням *ein breiter, langer, schiffbarer Strom*; 2) як суб'єкта – *der Strom ist vereist, führt Hochwasser, tritt über die Ufer*; 3) як об'єкта (починаючи з аккузатива): *einen Strom befahren*; 4) в з'єднанні з приводами, які наводяться за алфавітом: *man sah viele Boote auf dem Strom; die Beche wurden durch den Regen in reißende Ströme verwandelt*.

У цілому питома вага граматичної інформації в словникових статтях незмінно зростає. Подібна тенденція до «граматикалізації» тлумачних словників особливо чітко проявляється в *Ullstein-Lexikon der deutschen Sprache*.

На відміну від німецьких словників XIX століття сучасні словники ставлять за мету дати диференційовану стилістичну, хронологічну і соціолінгвістичну кваліфікацію різних верств лексики. Важливою віхою на шляху до цієї мети були стилістичні класифікації, розроблені лексикографами Німеччини. В *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* під ред. Клаппенбах // Штейница розрізняються чотири основні стилістичні сфери (*normal-sprachlich, gehoben, salopp-umgangssprachlich, vulgär*) і два проміжних шари (*dichterisch, umgangssprachlich*). В словнику *Wörter und Wendungen ... E. Агрікола* вважає ці шість шарів рівноправними, але скорочує кількість стилістичних послідовностей у своєму словнику до трьох: *roet., umg., derb*. Словник *Duden. Stilwörterbuch der deutschen Sprache* йде далі, розмежовуючи вісім стилістичних сфер і варіантів (поряд з нейтральною лексикою): *dichterisch, gehoben, bildungssprachlich, Amtsdeutsch, Papierdeutsch, umg., fam., derb*.

Звертає на себе увагу розширення шару піднесеної лексики за рахунок переходу в цю групу тих слів, які раніше вважалися стилістично нейтральними. Наприклад: *abtrünnig, antragen, bedürfen, begleichen, beiwohnen, bersten, bezeigen, empören, erblicken, hegen, irdisch, karg, säubern, Speise, Wange, Weh, weilen, Woge, zagen* u. a. (Duden, Stilwörterbuch).

По-новому вирішуються питання, пов'язані з відбором, розміщенням і поясненням фразеології. У тлумачних і двомовних словниках стійкі словосполучення, як правило, приурочуються до відповідних лексико-семантичних варіантів багатозначного слова, а при більш віддаленому семантичному зв'язку з вихідним значенням (або при повній втраті такого зв'язку) фразеологізм наводиться наприкінці словникової статті. У *Bedeutungswörterbuch* серії Дуден мотивовані та немотивовані ідіоми забезпечені різними показниками: *jmdm. das Konzept verderben – jmds. Plan durchkreuzen – мотивований фразеологізм. etw. kostet jmdn. Kopf und Kragen-jmd. muß etwas mit dem Leben bezahlen – немотивований фразеологізм*.

У цьому словнику робиться спроба чіткіше розмежувати образне вживання і переносне значення слова (перше в більшому ступені залежить від контексту: ein weißer Fleck auf der Landkarte; друге – більш автономно: ein Fleck auf seiner Ehre). Для практичної роботи зі словником дуже цінні вказівки на фразеологічну зв'язаність значення головного слова (in der Verbindung, in der Wendung після «чорних» слів Feuerprobe, fristen, Geratewohl, mundtot, rümpfen; dingfest, Holzweg, Kohldampf ua).

На основі спостережень, викладених у цьому розділі, можна зробити висновок: поглиблення і вдосконалення лексикографічної обробки словникового матеріалу, зростання інформативності кожної статті і словника в цілому складають третю тенденцію в сучасній німецькій лексикографії.

Донедавна лексикографія вважалася однією з найбільш консервативних областей лінгвістики. Це пояснювалося не тільки специфікою предмету (словник, який покликаний забезпечувати спадкоємність «мовних станів», вимагає багаторічної праці), а й відомою технічною відсталістю і методичною недосконалістю словникової справи. Для лексикографії досі були характерні трудомісткі ручні методи: 1) збір мовного матеріалу шляхом ексцерпірування письмових джерел (тобто розписування текстів на картки) з метою створення словникової картотеки; 2) використання готових словників та їх картотек; 3) збір та обробка даних усної розмовної мови, які необхідні при складанні синхронних словників (особливо діалектних і словників розмовної мови).

Долаючи негативні традиції минулого, сучасна лексикографія набуває індустріального характеру. Перехід на нові рейки викликаний розширенням масштабів досліджень і завданнями науково-технічної революції. Нові, більш ефективні методи поступово «завойовують» і лексикографію. 1. Застосування ЕОМ забезпечує автоматизацію словникової роботи, роблячи можливим збір, зберігання, накопичення і переробку різноманітної лексикографічної інформації, створення спеціальних машинних словників. Без сучасної обчислювальної техніки немислимі статистична лексикографія і лексикометрія – нова допоміжна дисципліна, яка займається вимірюванням різних параметрів лексико-семантичної системи. 2. Використання фотокопіювання і мікрофільмування словникових карток з метою розширення картотеки. Відомо, що при складанні Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache лексикографи НДР вперше провели механічну обробку даних за допомогою сортувальної машини арифмії. 3. Різні методи анкетування (опитування інформантів, що проводяться також по радіо і телебаченню, соціо- та психолінгвістичні тести та експерименти, магнітофонні записи мовлення та ін.). 4. Нове в технології виробництва, в оформленні та поширенні словників (багатобарвний і офсетний друк, ротапінт, ксерокс; словники, що виходять окремими випусками – Lieferungen; «журнали-лексикони» – Lexikon-Zeitschriften, додатки до великих словників тощо).

Отже, подальше вдосконалення методів і створення нової технічної бази можна вважати четвертою тенденцією в розвитку сучасної лексикографії.

Відзначимо, що лексикографія як інтердисциплінарна область досліджень тісно пов'язана з іншими розділами науки про мову: це лексикологія і семасіологія, граматики і стилістика, соціо- та психолінгвістика, теорія інформації та машинний переклад, лінгвокраїнознавство і методика викладання мови. (Тут доречно аналогія з такими дисциплінами, які розвиваються на стику наук, як соціолінгвістика, семіотика, лінгвістика тексту). Аспекти лексикографії перетворюються на відносно самостійні напрямки теоретичної і практичної діяльності, такі, як ідеографія, фразеографія, пареміографія, термінологічна лексикографія або термінографія, двомовна (перекладна), статистична, навчальна лексикографія. Розвиток сучасної лексикографії протікає, таким чином, в руслі тих глобальних процесів, які характеризують науку нашого часу в цілому.

Список використаної літератури

1. Back O. Österreichisches Wörterbuch: auf der Grundlage des amtlichen Regelwerks/ herausg. im Auftrag des Bundesministeriums für Bildung. / O. Back – 39. Auflage. – Wien: Wissenschaft und Kultur, 2001. – 267 S.
2. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache: Sprachvarietäten / P. Braun. – 4. Auflage. – Stuttgart; Berlin; Köln; Kohlhammer, 1998. – 265 S.
3. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. / H. Bußmann – Stuttgart: Kroner, 2002. – 649 S.
4. Drosdowski G. Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache: Lexikon der germanistischen Linguistik. / G. Drosdowski, H. Henne – Tübingen: Althaus et al, 1980. – Band III. – 625 S.
5. Duden. Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch. Nach den Regeln der neuen deutschen Rechtschreibung. – überarbeiteter Neudruck der 7., völlig neu erarbeiteten und erweiterten Auflage. – Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, 2006. – 743 S.

6. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. vom Wiss. Rat der Dudenredaktion. – 5., überarbeitete Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2003. – 1892 S.
7. Entwicklungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache / hrsg. von Karl-Ernst Sommerfeldt. – 1. Aufl. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988 – 267 S.
8. Hinka B.I. Lexikologie der deutschen Sprache: Vorlesungen und Seminare. Навчальний посібник для студентів-германістів. / B. I. Hinka – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, 2005. – 220 с.
9. Oguu O.D. Lexikologie der deutschen Sprache: Vorlesungen und Seminare. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / O. D. Oguu – Вінниця: Нова книга, 2003. – 416 с.
10. Riesel E.G. Der Stil der deutschen Alltagsrede. / E.G. Riesel – Leipzig: Reclam, 1970. – 366 S.
11. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 1 / B. Sick. – Hamburg: Kiepenheuer Witsch, 2006. – 230 S.
12. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 2 / B. Sick. – Hamburg: Kiepenheuer Witsch, 2006. – 268 S.
13. Schlosser D. Lexikon der Unwörter/ D. Schlosser. – Bertelsmann Lexikon Verlag, 2000. – 126 S.
14. Schippan Thea. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. / Thea Schippan – Tübingen, 1992. – 278 S.
15. Theobald E. Sprachwandel bei deutschen Verben. / E. Theobald – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1992. – S. 29.
16. Uhrová Eva. Grundlagen der deutschen Lexikologie. / Eva Uhrová – 1. Aufl. Brno: Masarykova univerzita, 1996. – S.111.
17. Ulfkotte U. Solügen Journalisten. Der Kampf um Quoten und Auflagen / U. Ulfkotte. – Gutersloh: Bertelsmann, 2000. – 249 S.
18. Neologismus. – URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mein-partreibuch.com/wiki/>

Анотація. У статті розглядається одна лексикографічний аспект дослідження лексичного фонду сучасної німецької мови як один із пріоритетних напрямків у сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: лексикографія, словник, тенденції розвитку сучасної німецької мови, лексичний фонд.

Summary. *The article deals with the problem of lexicography. It was discovered that the vocabulary of a language can be extended in different ways. The German language is constantly and rapidly evolving. New words are created, others disappear. The part of the newly added words is significantly higher than the vanished one. Neologisms can be helpful to identify something new, new phenomena, or old ideas for a new cultural context. Neologisms are the words that are going to be included in the vocabulary of a language*

Among the new lexemes the colloquial units are very important. The colloquial lexemes appear mainly in the oral language and with the flow of time they can be taken as established terminology in the dictionaries of a language. The vernacular language is always influenced by different parts of society. In particular, youth language and scenes language affects the spoken language of the next generation. Over time, the number of colloquial units is increasing. The Colloquial is one of the most important trends in contemporary German. The spoken language is characterized by regional and especially sociological factors such as the level of education and the social environment of the speaker. Every year a lot of new colloquial words are added to the dictionary, and since then they begin to belong to the standard language. In everyday language, other tendencies are present, they are often verbal expression of certain characteristics of national mentality. These tendencies arise both in the lexicon and in the grammar. It should be noted in particular that one of the first and most important trends is the tendency for the convenience of the statement.

It is clear that the vernacular has a large number of stylistic principles, the most important of which are: stylistic principle of informality, the expressiveness, and amplification of the expression simplicity.

A great importance in the study of spoken language have the lexicographic sources that codify language changes in the lexicon of the modern German language.

Having compared old and new dictionaries it turns out that the degree of frequency of colloquial words and phrases is quite high. A high number of colloquial lexis has been found out in belletristic literature which means that the colloquial lexis is very characteristic for this type of texts.

Key words: *lexicography, dictionary, the tendencies of development of the modern German, lexical fund.*

Отримано: 06.10.2016 р.

ТЕРМІНОЛЕКСЕМИ В МОВІ ЗМІ МИКОЛАЇВЩИНИ: ФУНКЦІЇ ТА ІДЕОГРАФІЧНІ ТИПИ

Мова як засіб накопичення та збереження інформації вміщує не тільки знання про предмети та явища дійсності, але й людський досвід поведінки в типових умовах природного та соціального середовища, соціальні моделі поведінки. Особливістю мови є те, що вона виступає засобом вербалізації різних сторін культури, пронизуючи всі її види.

«Як суспільне явище, мова найповніше відображається в засобах масової інформації, які з одного боку впливають на розвиток мови в цілому, а з іншого боку, – відображають мовні зміни у конкретному соціумі» [1, 184]. Особливе місце в публіцистичних текстах займає спеціальна лексика, терміни. «Науковці відзначають, що в останні роки ХХ століття посилалася тенденція до розширення значень термінів, які переходять до складу загальнолітературної мови та зростає взаємодія між загальною та спеціальною мовами. За свідченням лінгвістів, понад 90 % усіх нових слів, що з'являються в сучасних мовах, становить спеціальна лексика» [7, 89].

Мета статті – дослідити функції та специфіку реалізації термінів української мови на основі миколаївських газет «Рідне Прибужжя», «Урядовий кур'єр», «Український Південь», «Щотижня», подати лексико-тематичну класифікацію терміноодиниць.

Досліджували проблеми деспеціалізації, детермінологізації, метафоризації термінологічних одиниць Л. О. Капанадзе, Ф. О. Нікітін, Т. І. Панько, Н. Ф. Непийвода, А. В. Крижанівська, О. Г. Муромцева, Г. П. Мацюк, О. А. Стишов.

«Терміни відповідають природі публіцистичних текстів влучністю номінації, глибиною узагальнення, однозначністю, специфічністю, системністю та лаконічністю вираження, що узгоджуються з функціями ЗМІ» [1, 185]. У. О. Аграновський, Ю. М. Лучинський, Б. А. Лозовський визначають такі функції преси: інформаційну, організаторську, виховну, пропагандистську, соціологічну. Інформаційна та організаторська функції належать до основних напрямів діяльності органів інформації.

В останні роки ХХ століття відбулась помітна активізація цих функцій, що зумовило зростання впливу публіцистичного слова. Виховна функція має важливе значення для підвищення політичної культури, формування економічного мислення. Публіцистичні тексти мають вплив на читачів, формуючи суспільну думку. «Пропагандистська потреба роз'яснювати проблеми розвитку демократичної держави, розуміння загальнолюдських цінностей, питань ментальності певного народу. Посилення соціологічної функції зумовлено зростанням ролі преси як виразника громадської думки» [8, 98].

Проаналізувавши термінологічну лексику публіцистичних текстів, ми сформуваємо множини термінологічної лексики та класифікували їх за такими групами:

- **астрономічна, географічна:** *Це землі, які за своїми природними властивостями мають низьку продуктивність або характерні такими властивостями, як заболоченість, еродованість, наявність схилів* (РП, № 23 від 2015-06-06); *У 2015 році завершено будівництво геліостанції у Вознесенському та Березанському районах* (РП, № 23 від 2015-06-06); *Та варто сказати, що заселення краю почалося ще в епоху пізнього палеоліту* (РП, № 21 від 2015-05-23); *І, щоб зберегти Україну в орбіті Кремля, в хід ідуть розробки у виконанні скритих та явних агентів* (УП, № 5 від 2016-02-05);
- **лінгвістична:** *Літо, табір «Сокіл» – ці слова, які вже давно стали синонімами, означають початок канікул* (РП, № 25 від 2015-06-20); *Загалом, це добра річ, ознака того, що зовнішньополітичний дискурс в Україні так само активний, як і внутрішньополітичне життя* (УП, № 2 від 2016-01-15); *Попереднє видання книг, що складають цикл робіт, добре знаних у вітчизняному дискурсі, користуються незмінним попитом у викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться освітою* (РП, № 25 від 2015-06-20); *Політико-правові детермінанти державотворення в Україні* (Ф, від 2015-10-04);
- **літературознавча:** *У комедіях – універсальність маски, в драмі – складні індивідуальні «портрети», у н'єсі – яскравість прийомів і принципів різних стилів, адаптованих до сучасного простору, музичний супровід – «культ-музики», у гармонійній єдності слова і співу* (УП, № 40 від 2015-11-20); *то було не просто задоволення від читання, то була літературна медитація* («Щотижня» від 2015-04-15); *Гості були вражені величезною кількістю поезій, яка виявилася практично повною літературною спадщиною нашого земляка* (УП, №15 від 2015-05-15); *Такими словами розпочинає свій документальний роман «Холодний Яр» автор Юрій Горлі-Горський* (УП, № 17 від 2015-05-29); *Та поет і*

- сам пояснює, що то – багатомісячний літопис, нагадуючи, що за гріхи завжди доводиться розплачуватися (УП, № 37 від 2015-10-23); **Байка** повинна бути такою, щоб у неї повірили (УП, № 37 від 2015-10-23); **Навіяно** однойменним романом Василя Барки і сьогоднішнім (УП, № 41 від 2015-11-27); **Але й написаний з такою ж майстерністю, що та проза читається, як вірші** (УП, № 43 від 2015-12-11); **Та ще тільки взявши її до рук і полиставши, я був вражений оформленням – тими мініатюрами, що були розміщені в ній** (УП, № 43 від 2015-12-11); **Для того, щоб це зрозуміти, варто лише уважно прочитати літописи** (УП, №14 від 2015-04-24); **Епопея із розробкою цього закону тривала понад 10 років** («Щотижня» від 2015-12-20); **Останнім часом розгляд справ в українських судах нагадує швидше жахливий фарс або конвеєр миттєвих і необґрунтованих рішень, аніж правосуддя** (Ф, від 2015-09-14);
- **медична:** **Сказ поширюється територією Миколаївщини, і в перші дні нового року через це захворювання закрито на двомісячний карантин четверте селище – Степове Миколаївського району** (УП, № 1 від 2016-01-09); **Дві квартири виділено працівникам протитуберкульозного диспансеру** (РП, № 24 від 2015-06-13); **Ведеться робота по розповсюдженню знань про Червоний хрест, профілактики ВІЛ-СНІД, туберкульозу** (РП, № 26 від 2015-06-27); **На зустрічі із трудовим колективом лікарні перший заступник губернатора представив нового акушера-гінеколога Юрія Шишлакова** (РП, № 26 від 2015-06-27); **При цьому раджу обов'язково проводити щеплення за рекомендаціями медичних працівників, оскільки саме вони дозволяють запобігти виникненню цілому ряду небезпечних інфекційних хвороб у будь-який період року** (РП, № 26 від 2015-06-27); **Мед являє собою суміш легкозасвоєваних вуглеводів і біологічно цінних речовин, котрі забезпечують живлення клітин під час споживання меду або під час місцевого його застосування (на рани, шкіру, слизові оболонки тощо)** (УП, № 2 від 2016-01-15); **І тому мед дуже швидко спричинює відчуття насичення, а надлишок меду спричинює нудоту** (УП № 2 від 2016-01-15); **У разі вживання вони сприяють нормалізації функцій травного тракту, швидко всмоктуються, забезпечують життєво важливі органи і тканини цінними енергетичними і пластичними сполуками** (УП, № 2 від 2016-01-15); **Рух активізує кровообіг і виводить воду разом з потом** (УП, № 3 від 2016-01-22); **Ці думки призводять до того, що в організмі виробляється підвищена кількість нейропептидів, які беруть участь у процесі метаболізму жирів і перетворення їх у ліпопротеїди** (УП, № 1 від 2016-01-16); **Як подолати алергію на холод** (УП, № 1 від 2016-01-16); **При ній обличчя в перші години перебування на морозі стає червоним, починає боліти, як при запаленні** (УП, № 1 від 2016-01-16); **Люди, які вдаються до акупунктури раз у тиждень, втрачають додаткові 4,5 кілограма протягом 3 місяців** (УП, № 7 від 2016-02-19);
  - **мистецтвознавча:** **Ось як розвивалися події в цьому трилері, за матеріалами якого можна зняти бойовик не гірше, ніж серіал «Менті» та Вулиці розбитих ліхтарів** (РП, № 25 від 2015-06-20); **Пірует – зразковий політ у світ прекрасного** (РП, № 26 від 2015-06-27); **Вночі тут аншлаги і майже всі присутні в поліцейській формі** (РП, № 26 від 2015-06-27); **На виставці були представлені різноманітні зразки народного мистецтва: вишивки, вибійки, витиканки, килими, вироби з соломки** (РП, № 21 від 2015-05-23); **Супроводжувалося подання співом українських колядок, а завершилось виконанням гімну України** (УП, № 1 від 2016-01-16);
  - **спортивна:** **На Первомайщині завершилася Всеукраїнська спартакіада «Бузькі пороги»** (РП, №23 від 2015-06-06); **За результатами змагань в естафеті перемоги здобули учасники із Нової Одеси** (РП, № 23 від 2015-06-06); **Всі конкурсанти отримали диплом лауреатів фестивалю та подарунки** (РП, №23 від 2015-06-06); **Спартакіада триватиме по 23 травня, у програму включені змагання зі стрільби, спортивного орієнтування, дартсу, боччі, морського більярду** (РП № 21 від 2015-05-23); **Спартакіада проходила із 5 видів спорту: футбол, волейбол, шашки, шахи, настільний теніс** (РП, № 21 від 2015-05-23); **Уперше в історії вітчизняного хокею український клуб став переможцем великого європейського турніру – єдиного клубного змагання Старого Світу під егідою Міжнародної федерації хокею (ІНФ)** (УП, № 3 від 2016-01-22); **Пієгодини бігу, урок латиноамериканських танців або степ-аеробіка вранці – і від заспаного вигляду і мішків під очима не залишиться й сліду** (УП, № 3 від 2016-01-22); **Відбувся черговий етап XIV спартакіади серед журналістів з тенісу** (УП, № 7 від 2016-02-19);
  - **суспільно-політична:** **Через бюджет в Україні можуть початись серйозні проблеми у ЖКГ** (УП, №1 від 2016-01-09); **Серед проблем, зазначених у доповіді, можливість кандидатів повністю користуватися своїми правами, фінансування виборчих кампаній і більш ефективні санкції за серйозні порушення закону** (УП, № 1 від 2016-01-09); **Правоохоронці**

- закликають **громадян** бути обережними при здійсненні фінансових операцій (УП № 1 від 2016-01-09); З 1 січня 2016 року в Україні набули чинності ряд **нормативних актів** (УП, № 1 від 2016-01-09); *Вже який рік поспіль перший день Нового року, що за своїм календарним статусом має всі ознаки безтурботного і аполітичного, перетворюється на день гучних політичних маніфестацій* (УП, № 1 від 2016-01-09); Андрій Налімов звернувся до депутатів з проханням винести на розгляд сесії питання про виділення з **обласного бюджету** коштів у розмірі 580 тис. грн. на погашення заборгованості по **заробітній платі** працівникам даного підприємства (РП, № 24 від 2015-06-13); У свою чергу **голова обласної ради** поцікавився конкретними заходами запобігання та протидії **корупції**, що передбачені цією програмою (РП, № 25 від 2015-07-20); Окрім того, рішенням **президії** на сесію **облради** виноситься й інше питання (РП, № 25 від 2015-06-20); Під час цієї бесіди **оперативника** насторожив факт, що **заявник** кожного разу по-іншому описував події **злочину** (РП, № 25 від 2015-07-20);
- **технічна**: У серпні 2011 року розпочато роботи по встановленню першої черги 10 вітрових **енергетичних агрегатів** загальною потужністю 25 МВт (РП, № 23 від 2015-06-06); Програма «захисту населення і територій» взагалі не містила обговорення долі 1-го **енергоблоку ЮУАЕС**, який відпрацював свій проектний ресурс, ні планований через «територію» з «населенням» **пульпопровід** з високотоксичними відходами, ні відсутність бодай на один день запасів питної води на випадок знеструмлення чи якоїсь аварії на водогоні з Дніпра (УП, № 3 від 2016-01-22);
  - **фізична**: Загальна теорія, що для того, щоб схуднути, треба витратити більше **калорій**, ніж споживати, відома всім (УП, № 7 від 2016-02-19);
  - **філософська та релігійна**: Назвавши заклад «**монадою**», його керівники точно визначили сутність буття вишу, бо ж **монада** в перекладі з грецької – це символ універсального розуму чи божества (РП, № 23 від 2015-06-20); Відзначається в пам'ять зішестя **Святого Духа на апостолів** (РП, № 25 від 2015-06-20); У **Біблії** сказано, що **Бог** створив нас по образу та подоби своїй (РП, № 26 від 2015-06-27); Підкреслив **патріарх** Філарет у своєму інтерв'ю (УП, № 1 від 2016-01-16); **Справедливість** вимагає покарання, а християнство – прощення (УП, № 1 від 2016-01-16); **Кожен народ** буде мати незалежну церкву, як того вимагають **церковні канони** (УП № 1, від 2016-01-16);
  - **фінансово-економічна**: Іноді ж таких **платежів** буває відразу декілька, а їх величина залежить від суми позики – чим більше **кредит**, тим значніший «внесок» (УП, № 1 від 2016-01-09); Передбачено, що **платник** сам зможе обрати метод, за яким буде визначатися **дохід** від продажу автомобіля – не нижче **оцінкової вартості**, як тепер, або не менше середньоринкової ціни транспортного засобу (УП, № 1 від 2016-01-09); Також законом передбачено зменшення розміру **державного мита** за завірення договорів відчуження транспортних засобів (УП, № 1 від 2016-01-09); З іншого боку – країна почала освоювати новий **сегмент ринку**, який дозволить замінити частку традиційних енергоносіїв (РП, № 23 від 2015-06-06); Але й залучити значні **інвестиції** в місцеву економіку (РП, № 23 від 2015-06-06); Всі підприємства галузі працюють на двох **системах оподаткування**: на **традиційній** (коли сплачуються усі податки і збори), або на **спрощеній** (сплачується 200 гривень єдиного податку) (РП, № 24 від 2015-06-13); Все це – за рахунок **субвенції** з державного бюджету (РП, № 24 від 2015-06-13); Отже, найближчим часом інваліди війни зможуть користуватися вказаними **пільгами** (РП, № 26 від 2015-06-27); Здійснюється робота з продажу **пакетів акцій**, з питання управління корпоративними правами держави, контролю за договорами купівлі-продажу та залучення **інвестицій на приватизацію**, управління державним майном (РП, № 26 від 2015-06-27); Питання про продовження виплати і допомоги вирішуються на підставі заяви та довідок про місячні розміри **аліментів, пенсії, стипендії, державну допомогу**, що одержує опікун чи піклувальник на дитину (РП, № 26 від 2015-06-27); Наслідки арабських чи китайських **інвестицій** у сільське господарство багато експертів розцінюють як загрозу для **економічної безпеки**, особливо в нерозвинених країнах (УП, № 2 від 2016-01-15); В Україні продовжує діяти **позовний синдикат з дискредитації** країни в очах світової спільноти задля збереження себе **любимих у владі** (УП, № 5 від 2016-02-05);
  - **хімічна**: Ви як представники однієї з найактивніших професій сьогодення виступаєте **каталізатором змін** у суспільстві (РП, № 23 від 2015-06-06); Дієтичні властивості меду зумовлені особливостями його хімічного складу: переважають **моноцукри**, які є легкодоступним **субстратом** для клітин, високий вміст **фруктози**, наявність біологічно активних речовин (УП, № 2 від 2016-01-15); До складу меду входять **натрій, калій, магній, залізо, хлор, фосфор, сірка, йод** (УП, № 2 від 2016-01-15); Є в меді і **стимулятори**, які

підвищують життєдіяльність організму, ферменти, макро- і мікроелементи, перекис водню, рослинні антибіотики, лізоцим, ацетилхолін тощо (УП, № 2 від 2016-01-15); *Все це зумовлює активне виділення оксид азоту* (УП, № 1 від 2016-01-16).

Отже, у публіцистичному стилі поєднані дві найважливіші функції мови – інформаційна та функція впливу. Як частина словника мови газети, терміни допомагають їй у процесі передачі інформації та впливу на читача. Підготувавши та проаналізувавши фактичний матеріал на основі миколаївських газет «Рідне Прибужжя», «Український Південь», «Щотижня», «Фортуна», ми сформувавши лексико-тематичні множини термінології: суспільно-політична, фінансово-економічна, медична, спортивна, астрологічна та географічна, мистецтвознавча, літературознавча, лінгвістична та інтернет-термінологія. За нашими спостереженнями найбільшою лексико-тематичною групою є суспільно-політична термінологія, що висвітлює громадсько-політичні події у житті соціуму. Зрозумілість, доступність слів складають її відмінну особливість. Ще одна яскрава особливість суспільно-політичної термінології полягає в її соціально-оцінному характері. Її інформативність характеризується відкритою соціальною позицією або ціннісною установкою. Суспільно-політичні терміноодиночки набувають у публіцистиці позитивного або негативного забарвлення з метою впливу на визначене коло читачів.

Список використаних джерел

1. Мороховський А. Н. Стилистика англійського язика / А. Н. Мороховський, О. П. Вороб'єв, Н. І. Лихошерст. – К. : Высшая школа, 1984. – 271 с.
2. Рідне Прибужжя / засн. : облрада, ОДА, редакція газети. – 1991, січень. – Миколаїв : «Газетно-журнальне видавництво миколаївської обласної ради», 1991 – 4 шпальти. – Щотижн. – 2014 – 2015, № 1–52. (РП)
3. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (на матеріалі мови засобів масової інформації) / Олександр Анатолійович Стишов. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
4. Український Південь: загальноукр. тижн. / засн. : Миколаївська крайова організація НРУ, – 1993, листопад. – Миколаїв, 1993. – 2 шпальти. – Щотижн. 2016, №1–46.
5. Урядовий кур'єр (корпункт Миколаїв) : загальноукр. тижн./ засн. : центральними органами виконавчої влади, – 1990. – Миколаїв. – Щотижн. 2014, №1–242. (УК)
6. Фортуна : газета Миколаївського обласного центру зайнятості / Миколаївський обласний центр зайнятості. – Миколаїв : ПГО «Літопис». – 2014–2015 рр.
7. Худолій А. О. Функціональна спрямованість метафор у мові сучасних американських публіцистичних текстів // Наукові записки. Серія «Філологічна» / А. О. Худолій. – Острого : Вид-во НаУОА, 2004. – С. 97–111.
8. Худолій А. О. Динаміка функціональних змін у мові американської публіцистики кінця ХХ – початку ХХІ століття. Монографія / Анатолій Олексійович Худолій. – Острого : Вид-во НаУОА, 2006. – 384 с.
9. Щотижня / засн. : трудовий колектив редакції газети «Южная правда». – 1991, січень. – Миколаїв, 1991 – 2 шпальти.

Анотація. У статті досліджено функції та специфіку реалізації термінів української мови на основі миколаївських газет «Рідне Прибужжя», «Урядовий кур'єр», «Український Південь», «Щотижня», подано лексико-тематичну класифікацію терміноодиночок. Об'єктом дослідження є термінологічні системи різних галузей знань. Зазначено, що у публіцистичному стилі поєднані дві найважливіші функції мови – інформаційна та функція впливу.

Ключові слова: термін, терміносистема, мова ЗМІ, лексико-тематичні множини.

Summary. The article is devoted to determine the features and specific of representation of terms, which operating in Mykolaiv newspapers, such as «Ridne Pribuzh'ya», «Uryadovyi Courier», «Ukrainskyi pivden'», «Shchotyzhnya'» and others. The description of the definitive boundaries and functions of the concept of «term» is the aim of this article too. Also the author created and explained the own topic and lexical classification of newspapers terms. In accordance with this thesis the object of scientific interest began the term system of different disciplines. The author chose as subject of research the scientific, social and political terms, which used in the texts of the print media. To obtain reliable data we used of the following methods: description, induction and deduction, monitoring, quantitative analysis, component and contextually-interpretive analysis. The result of solving the above mentioned issues was comprehensive explanation of functional specific of this language elements. It is noted that their main functions in publicistic style are informational and influence. The author formed lexical and thematic groups of terms and has proved the feasibility of such a grouping. The collected factual material allowed allocating 9 thematic groups: socio-political, economic and financial, medical, sports, astrological and geographical, art, literary, linguistic terminology and terminology of the Internet.

According to calculations carried out by the author failed to establish that the most dynamic group is the social and political terminology. This section presents the lexical units that illuminate the social and political events, changes accomplished in the life of Ukrainian society. Conclusions: terms, being as part of the dictionary language newspaper, help it to transmit information and impact on the reader. Also the author of scientific work pointed out that in recent decades the newspapers' language has changed in many ways. The changes instigated by the reform of the social and political life and the statement of the Ukrainian language in the status of the state language. In this regard, the media changed their social orientation.

Key words: *term, terminological system, language of media, lexical and topic set.*

Отримано: 08.10.2016 р.

УДК: 811.161.2:821.161.2

Коваленко Б.О.

ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАнь МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ПРИЖИТТЄВОЇ ЗБІРКИ “У ГРІШНИЙ СВІТ”)

Дослідження мовного аспекту ідіостилю письменників дає можливість побачити їхню індивідуальну неповторність, оцінити внесок у становлення й розвиток української літературної мови, визначити місце діалектизмів і їх функцій у художній мові. Мовотворчість М. М. Коцюбинського належить до непересічних явищ і є вершиною української прози періоду кінця ХІХ – поч. ХХ ст., “видатним явищем у розвитку української літературної мови в цілому, що підняла її на вищий ступінь якості, розширила її структурно-стилістичні і конкретні художні та науково-публіцистичні засоби виразу в галузі лексики, фразеології, синтаксису” [2, 519]. Власне, слово “мовотворчість”, як зазначає В. М. Русанівський, не зовсім точне, оскільки цей письменник був шліфувальником тих норм, які на той час уже склалися [9, 271]. М. М. Коцюбинський по праву посідає одне з найпочесніших місць серед кращих майстрів вітчизняної культури. Він уніс в українську літературу нову особливу манеру письма, яку І.Я. Франко називав найвищим тріумфом художньої майстерності.

Перший етап “канонізації” письменника, за словами Я. О. Поліщука, припадає ще на 20-ті роки ХХ ст., коли було “впорядковано твори прозаїка, звірено їх з першодруками (очевидно, не без помилок та суперечностей, пов’язаних з утручанням дореволюційної цензури), зібрано унікальний архів спогадів” [8, 10]. Творчість письменника в різні часи досліджували С. Єфремов, М. Зеров, П. Филипович, С. Козуб та ін.

Мова творів письменника не перестає бути предметом різнопланових наукових праць і до сьогодні. На особливу увагу заслуговують дослідження, спрямовані на комплексний аналіз прози М. М. Коцюбинського, в яких розглянуто лексику різних шарів суспільства, мовностилістичні засоби, роль синтаксичних конструкцій, стилістичну морфологію і стилістичну фонетику його творів (Н. М. Бажан, М. М. Богдан, В. П. Дроздовський, Л. Д. Іванов, В. С. Калашник, Д. М. Колесник, В. І. Масальський, Л. І. Мацько, Н. С. Над’ярних, Д. Т. Крот, С. Д. Єрмакова, О. Є. Пивоварова, О. А. Скоропада); взаємозв’язки синоніміки народно-розмовної лексики, вживання діалектних елементів, особливостей фразеології та метафоризації лексем (М. М. Богдан, М. С. Грицюта, О. Г. Давидова, Л. Д. Іванов, В. А. Луценко, Т. П. Матвеева, І. Й. Ощипко, Л. С. Паламарчук); мовні особливості окремих творів письменника (Л. Д. Іванов, Л. І. Мацько, П. П. Плющ).

І. Г. Матвіяс зазначає, що М. Коцюбинський творчо використав мовні досягнення попередніх класиків літератури, збагатив українську літературну мову говірковими елементами, передусім особливостями подільського й гуцульського говорів [6, 52]. О. Г. Давидова [4] вивчає роль лексичних діалектизмів як складового елементу стилістичної системи повісті “Тіні забутих предків”, а В. В. Грещук [3] розглядає гуцульські діалектні риси, що знайшли відображення у мові цього ж твору, виявляє, наскільки повно вони відбивають гуцульську розмовну стихію. Стиль М. Коцюбинського за рукописною спадщиною досліджували В. П. Дроздовський, який зазначав, що “функціональна спрямованість елементів художнього висловлення, “мовленнєвий образ автора” можуть виявлятися і при аналізі рукописних текстів” [5, 71], О. С. Паламарчук, який переконував, що лише рукописи відбивають динаміку художньої майстерності письменника [7, 73].

Мета нашої статті – виявити й проаналізувати говіркові риси у прижиттєвій збірці М. М. Коцюбинського. Як зауважував П. Д. Тимошенко, “вивчення мовних (фонетичних, морфологічних та

ін.) особливостей мови письменників-класиків необхідне як у практичному, так і в теоретичному відношеннях. Воно потрібне, зокрема, для виявлення загальних тенденцій розвитку літературної мови в минулому, становлення її норм, що, у свою чергу, дозволяє визначити надійну основу для нормативних кодексів сучасної української літературної мови” [10, 133].

До фонетичних діалектних явищ в оповіданнях М. Коцюбинського належать:

1. Вживання [у] на місці [о] (“укаання”): *робуче, кумпанія*, наприклад: “Власники душ, повернених у *робуче* бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кінями, найбільш боялись того неспокійного, вільнолюбного духа народнього...” (Дорогою ціною, с. 12); “Весела *кумпанія* закликала Соломію, частувала вином ...” (Дорогою ціною, с. 61).

2. Типовою для подільського говору є твердість приголосного [р]: “Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, *ратуючись* як міг од панщини...” (Дорогою ціною, с. 12)*; “Здаєть ся, що ся довга осіння ніч ніколи не скінчить ся... марні надії, даремні сподіваня... ніхто не прибуде, ніхто й не думає про те, що тут сидять холодні, стурбовані люде й як Бога з неба чекають *ратунку*...” (Дорогою ціною, с. 30); Хоча у творах трапляється й м’який [р] на місці нормативного [р]: “Двері од кабінету рипнули і в хату тихо входить *лікарь*” (Цвіт яблуні, с. 5); “А моя пам’ять, той нерозлучний *секретарь* мій, вже запише і сю безвладність тіла серед цвіт’ю яблуні, і гру сьвітла на посинілих лицах, і мій дивний настрої...” (Цвіт яблуні, с. 10).

3. Хоча й непослідовно, приголосні в іменниках середнього роду П відміни у позиції після голосних перед давнім закінченням *-ье* не подовжуються: *волося, наріканя, смітя, камінями, павутиня, почутя, безлюдя, столітя, лихолітя, житя* та ін.: “Зростала певність, що все скінчить ся добре, – і вона зазнав ще щасливого *житя*” (Дорогою ціною, с. 68); “Хіба вони не разом будуть усе *житя*, у горі і в щасті, і спільній роботі?” (Під мінаретами, с. 180); “... Соломія, мовчазна й замислена, сиділа долі серед обтятого *волося* і вдвлялась кудись у простір” (Дорогою ціною, с. 24); “Пісня волі, споетизованої може в дни лихолітя, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуť кайданів, скованих на людей людьми” (Дорогою ціною, с. 11); “Щось є просте й миле у тій промові калатала, якою воно серед тиші й *безлюдя* обіцяє боронити спокій твого соню...” (Цвіт яблуні, с. 2); “Біле *павутиня* фестонами висіло в горі...” (Дорогою ціною, с. 36); “Цупке *коріня* спліталось у клубки й повзло по горах, немов гадюки” (У грішний світ, с. 120). Зауважимо, що в ранніх рукописах М. М. Коцюбинського, зокрема й аналізованих оповіданнях, трапляються форми, де на місці [а] виступає [е] після м’яких приголосних і шиплячих, наприклад: “Засипана глицею, що віддавала прілим духом, вона (стежка) перепинялась часом здоровим деревом, виваленим із *корінєм*, сухим і колючим” (У грішний світ, с. 122); “Знов чорне *склепінє* та вохкий холод” (У грішний світ, с. 120).

4. Відсутність подовжених приголосних в орудн. відм. іменників III відміни: *синю, нічу, пам’ятю, постатю, повиню, помічу, мідю* тощо, наприклад: “За чорними вікнами лежить сьвіт, затоплений *нічу*...” (Цвіт яблуні, с. 1); “Я знаю, що то він дивить ся моїми очима, що то він не нажерливою *пам’ятю* письменника всичув в себе всю сю картину смерти на свитанні життя ...” (Цвіт яблуні, с. 7); “Він привязав ся до Соломії, що огрядною *постатю* нагадувала йому жінку, і за кожним її словом ладен був скочити хоч у пекло” (Дорогою ціною, с. 28).

5. Вживання [и] на початку слова *інший*: “Проте не було *иншого* способу, як ходити в конав, де можна було побачити драгомана, а на нього Соломія поклала надію” (Дорогою ціною, с. 76); “По переду Варвара, за нею Юстина, а там дві *иньші*, що рвали малину” (У грішний світ, с. 130).

6. Вживання [х], [ф] замість [хв]: *хорій, розхорієся, фоя*, наприклад: “Соломіє... Соломіє... – стогнав *хорій*, та стогін його заглушав ся шумом плавнів” (Дорогою ціною, с. 53); “Остап знеміг ся і зовсім *розхорів ся*: його палила горячка” (Дорогою ціною, с. 45); “Він рибу варить! Лина, що спіймав у ранці! Що важив найменче чотири *хунти*! Не відніс у двір, не спродав панови!” (Fata morgana, с. 103).

7. Звукосполучка [ст] деколи переходить у [с’ц’]: “Ціле житя хвосту бачив *замісць* людей, бабрав ся у гною, у гною спав, на гною їв, на купі гною й здохну” (Fata morgana, с. 98); “Розігнута врешті спина пущена вільно рука, ще злегка тремтяча від цілоденного напруження, м’який пил під ногами *замісць* стерні, здають ся тепер щастям” (Fata morgana, с. 110).

9. Діалектні форми числівників: “Кругить ся *оден* із одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля...” (Fata morgana, с. 85); “Як їй було вісім ровів, помер батько, а на *дванацятому* вона вже нікого не мала, опріч хазяїв” (Fata morgana, с. 92); “Тоді він брав *тринадцять* карбованців на місяць!.. (Fata morgana, с. 84).

Серед словотвірних діалектизмів відзначаємо вживання прикметниково-прислівникових суфіксів *-ійш-*, *-ішч-* та *-ч-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-іш-*, наприклад: “В хаті стає *темнійше*, пропали блиски й різкі тіни, на всьому ліг сі-

* Тут і далі приклади подаємо за збіркою: Михайло Коцюбинський. У грішний світ. Оповідання. – Львів, 1905. Правопис збірки збережено.

рий, сумний кольорит” (Цвіт яблуні, с. 4); “Недобитки січової руїни, *хоробрійші, завзятійші*, звили собі гніздо з Туреччини і возили звідти на Україну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю, до січового братерства” (Дорогою ціною, с. 12); “Вона укривала його *найтеплішими* із своїх лахманів, одгортала волося з чола, одганяла осінних мух і все се робила так охоче, з такими жвавими та гарними рухами, що здавала ся гнучкою рослиною на вітрі” (Дорогою ціною, с. 59); “Тут, у кориті висхлого бурчака, облямованого по високих берегах червоним полевым маком, було *безпечніше*” (Дорогою ціною, с. 22); “...гойдалось од *найменшого* руху повітря...” (Дорогою ціною, с. 36); “Воно їх едало краще, *міцніше*, як досі...” (У грішний світ, с. 132); “В голосі її чув ся такий жах, наче в горнятку що *найменче* варилось людське м'ясо” (Fata morgana, с. 103); “Немов іще *тихіше* стало в малиннику” (У грішний світ, с. 128).

На морфологічному рівні у мові творів письменника виділяємо такі діалектні риси:

1. В оповіданні М. Коцюбинський вживає закінчення *-е* у слові *люди*: “Втічу... піду за Дунай, може, ще там *люде* не пособачились...” (Дорогою ціною, с. 13); “*Люде* говорили потиху, сливе пошепки” (Дорогою ціною, с. 25). “В рожевому тумані мов тіни сновигали люде...” (Fata morgana, с. 96); “– Чого воно так, скажіть мені, сестри!.. – загадала Варвара і аж очі зробила великі. – Як перше *люде* спасались, то й добро людям робили... а от тепер” (У грішний світ, с. 129); “*Люде* ставали рядками і прикладали руки до вух: ми слухаєм, Боже!..” (Під мінаретами, с. 147).

2. У південно-західних діалектах іменники типу *люди, гості* в род. відм. множини здебільшого мають закінчення *-ий* [1, 210]. У досліджуваних творах у словах такого типу М. Коцюбинський спорадично вживає це закінчення, наприклад: “Скільки віків будить воно нічну тишу своїм дерев'яним язиком, скільки *людий*, поколінь пережило...” (Цвіт яблуні, с. 2); “...мельникова постать раптом зникла з перед *очий*, мов розпустилась у млі” (Дорогою ціною, с. 36); “На них насувалась чорні буки, повіті в жалобу *тіний*, сиві тумани з дна урвищ, росяні трави, холодні скелі” (У грішний світ, с. 119).

3. Наявність флексії *-и* замість *-і* у формі род. відм. однини іменників III відміни, наприклад: “Я не спав три *ночи*... мене гризе горе, я втрачаю єдину й кохану дитину...” (Цвіт яблуні, с. 3); “З мороку *ночи*, як із туману, випливали фігури у довгих халатах, у білих чалмах, мовчазні й поважні” (Під мінаретами, с. 146); “І знов усе тихо, коли б не той свист здушеного горла, не те сичання чигаючої *смерти*...” (Цвіт яблуні, с. 3); “Безкраї лани зеленого збіжжя, що саме красувались у той час, дримали серед тихої *ночи*” (Дорогою ціною, с. 18); “...матушка-касієрка підняла у гору довгий сачок, як оборону від *напасти*, і пішла до каплички” (У грішний світ, с. 127); “...немов павук той заснована вся павутинем *злости* і стежить недобрим оком за ворогами” (У грішний світ, с. 125); “Після матери лишила ся стара скриня, дві-три дранки і латаний кожух” (Fata morgana, с. 92).

4. Форма орудн. відм. однини іменників II відміни м'якої групи на *-ом (-ём)*: “Я краще з'їм, я собі рибу купую, я все вареня з *чайом* попила...” (У грішний світ, с. 121).

5. У дав. / місц. відм. однини іменники чоловічого роду мають закінчення *-ови* та *-єви* (ці закінчення поширені в галицько-буковинській і карпатській групах говорів [1, с. 96]): *фактови, турови, циганови, панови, Остапови, дідови, богови, вівчареви, мерцеви* тощо, наприклад: “Факт!.. А як трудно повірити мені сьому *фактови*, погодити ся з ним” (Цвіт яблуні, с. 8); “...ярмо було накладене на шию дикому *турови*, загнаному, знесиленому...” (Дорогою ціною, с. 11); “Знайшлись навіть такі, що вклали *панови* в уха бунтівничі речі молодика...” (Дорогою ціною, с. 18); “З початку помагав *батькови* тесати надгробники, далі покинув, став мідником, а відтак опинивсь у шевця” (Під мінаретами, с. 136).

6. Вживання закінчення *-ів* замість нульової флексії у формах род. відм. множини іменників жіночого роду I відміни: “Гості загрились суперечками і серед диму *напіросів* та випарів кави знявся такий гармідер, що ніхто гаразд не розбирав, хто за кого й за що стоїть” (Під мінаретами, с. 158).

7. Приголосні *д, т, з, с, ст*, як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: *д → дж; т → ч; з → ж; с → ш; ст → щ*. Ці рефлекси зберігаються в сучасній українській мові, як у літературній, так і в багатьох говорах: *ходжу, прошу, ненавиджу* тощо. У ранніх оповіданнях М. Коцюбинського дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни подано без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими, як у більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних. Зауважимо, що в аналізованій збірці, поряд із нормативними формами, натрапляємо на форми типу *хожу, сижу*, де чергування відбулося, але фонема [дж] заступається фонемою [ж], що характерно, на думку мовознавців, для полтавських, південнокиївських і середньочеркаських говірок [1, 71-72], наприклад: “І я *хожу* і мучусь, і у мене всі жилки болять од того свисту...” (Цвіт яблуні, 4); “Я часом *сижу* і думаю ... Слухаю, як біжить ося вода з фонтана маленьким струмочком...” (Під мінаретами, с. 166).

Отже, аналіз оповідань із прижиттєвої збірки Михайла Коцюбинського “У грішний світ” дозволяє зробити висновок про те, що мова творів письменника хоча й унормована, проте не по-

збавлена й діалектних рис, зокрема фонетичних і граматичних. Серед наявних діалектизмів у мові оповідань є риси різних говорів, але основною діалектною базою для його мови став подільський говір південно-західного наріччя.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Білодід І. К. Мова творів М. М. Коцюбинського / І. К. Білодіда // Курс історії української літературної мови / за ред. І. К. Білодіда. – К., 1958. – Т.1 : Дожовтневий період. – 596 с.
3. Грещук В. Гуцульські діалектні риси в мові повісті М. Коцюбинського “Тіні забутих предків” / Валентина Грещук // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С. 520-524.
4. Давидова О. Г. Лексичні діалектизми як складовий елемент стилістичної системи повісті М. Коцюбинського “Тіні забутих предків” / О. Г. Давидова // Тези доповідей і повідомлень четвертої республіканської наукової конференції з питань творчості М. М. Коцюбинського. – Дніпропетровськ, 1963. – С. 87-88.
5. Дроздовський В. П. Дослідження стилю М. М. Коцюбинського за рукописною спадщиною / В. П. Дроздовський // Мовознавство. – № 4. – 1973. – С. 70-76.
6. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Михайла Коцюбинського / Матвіяс Іван // Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 52-55.
7. Паламарчук Л. С. Спостереження над авторськими лексико-синонімічними замінами в рукописах художніх творів письменника / Л. С. Паламарчук // Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 72-92.
8. Поліщук Я. О. І ката, і героя він любив... : Михайло Коцюбинський: літературний портрет / Ярослав Поліщук. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 304 с. (Серія «Життя і слово»).
9. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
10. Тимошенко П. Д. Морфологічні риси мови творів Шевченка (Займенник) / П. Д. Тимошенко // Збірник праць XVI наукової шевченківської конференції. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 104-114.

Анотація. У статті на матеріалі прижиттєвої збірки “У грішний світ” охарактеризовано мовні особливості та визначено подільські діалектні риси, що виявляються в оповіданнях Михайла Коцюбинського. Встановлено, що мова творів хоча й унормована, проте не позбавлена й діалектних рис, зокрема фонетичних і граматичних: і в мові автора, і в мові персонажів трапляється чимало слів, характерних для подільського говору.

Ключові слова: М. Коцюбинський, діалектизм, мовні риси, діалектні риси, подільський говір.

Summary. Works by M. Kotsiubynskiy do not cease to be subject to diverse scientific works to this day. The research works aimed at a comprehensive analysis of prose of the writer, which deals with the vocabulary of different layers of society, linguistic-stylistic means, the role of syntax, stylistic morphology and stylistic phonetics of his works deserve the special attention (N. Bazhan, M. Bohdan, V. Drozdovskyi, L. Ivanov, V. Kalashnyk, D. Kolesnyk, V. Masalskyi, L. Matsko, N. Nadiarnykh, D. Krot, S. Yermakova, A. Pivovarova, A. Skoropada); relations and correlations of people’s spoken language’s synonymy, the use of dialect elements, features of phraseology and metaphorization of lexical units (M. Bohdan, M. Hrytsiuta, A. Davydova, L. Ivanov, V. Lutsenko, T. Matveeva, I. Oshchupko, L. Palamarchuk); linguistic characteristics of certain works of the writer (L. Ivanov, L. Matsko, P. Pliushch).

Dialectal basis of language in writer’s works is researched by I. Matviyas, who points out that the writer had creatively used the achievements of previous classics of literature and enriched Ukrainian literary language with dialectal elements, primarily with features of Podilskiyi and Hutsul dialects. O. Davydova examines the role of lexical dialect units as a part of stylistic system of the novel “Shadows of forgotten ancestors” and V.V. Greshchuk considers Hutsul dialect features, which are reflected in the language of that work, reveals how fully they reflect the Hutsul conversational element. The style of M. Kotsiubynskiy on the material of his manuscript heritage was researched by V. Drozdovskyi, who noted that “functional orientation of elements of the artistic expression, “verbal image of the author” can be detected in the analysis of handwriting”, O. Palamarchuk, who stated that only manuscripts reflect the dynamics of art skills of the writer.

In the article the linguistic features are characterized and the Podillya dialectal features which appear in the stories by Kotsiubynskyi are defined on the material of lifetime collection of works "The sinful world". It is defined that in spite of being standardized, language of the works is not deprived of dialectal features, including phonetic and grammar ones: both in language of the author and in the language of the characters a lot of words specific to Podillya dialects occur.

Key words: *M.Kots'ubynskiy, dialect unit, language features, dialect features, Podillian dialect.*

Отримано: 11.10.2016 р.

УДК: 811.161.2'28'373.7

Коваленко Н.Д.

ЧАСОВА РЕАЛЬНІСТЬ БУТТЯ У ФРАЗЕОЛОГІЇ ГОВІРОК

На сучасному етапі розвитку української діалектології особлива увага дослідників спрямована на компонентний склад ареальних фразеологізмів, типи культурно значущої інформації, яку вони виявляють, зіставлення та інтерпретацію локалізованих фразеоконтекстів.

Поняття «час», його виміри, розуміння часової лінійності чи циклічності завжди цікавили вчених різних наукових галузей. На особливу увагу заслуговують висновки лінгвістів про впорядкованість семантичних варіантів категорії темпоральності на основі фразеологічних одиниць слов'янських і неслов'янських мов.

Н. Ф. Клименко описала вектори значень фразеологізмів сучасної української та новогрецької мов із семантичними ознаками на зразок *початок-кінець, іноді (інколи), ніколи, завжди* тощо на матеріалі лексикографічних праць [9].

Важливими у дослідженні проблеми мовної реалізації моделі часу в слов'янських мовах є праця О.С. Яковлевої, у якій описано дихотомію лінійності та циклічності на матеріалі темпоральної лексики (*пора, нынче, ныне, теперь, прежде, прошлое* та ін.) з текстів російської художньої літератури [23]; В. М. Мокієнко проаналізував фразеологізми болгарської мови зі значенням 'ніколи' [13]. Л. М. Рязановський, крім семантичної групи 'ніколи', схарактеризував сталі вирази зі значенням 'дуже давно' у монографії, присвяченій ідеографічному опису фразеології німецької мови [17].

Ономасіологічний аналіз народної фразеології, спрямований на виявлення різноаспектних значень, мотивації, спільності значень та внутрішньої форми фразеологічних одиниць, об'єднаних темою «Час», апробували на матеріалі російського діалектного мовлення Л. О. Івашко у монографії «Очерки русской диалектной фразеологии» [7] та Т. Г. Нікітіна у праці «Проблема идеографического описания народной фразеологии» [16], що уможливило дослідження мовних картин світу через зіставний аналіз одиниць, орієнтованих на вимірність часу, на рівні слов'янських діалектних систем.

Отже, актуальними для української фразеології є дослідження моменту постання фразеологізму, його образна основа, мовні засоби вираження семантики, яка конкретизує часову реальність буття людини, співвіднесеність з певними точками відліку минулого, протяжності тощо на основі сталих виразів, записаних від носіїв сучасних говірок української мови.

Мета нашої статті – на матеріалі фразеологічних словників українських говірок, текстів зв'язного діалектного мовлення виявити й схарактеризувати можливості фраземи у реалізації розуміння носія говірки природного часу, точок його відліку, реальності та образності.

Для антропології, семіотики та мовознавства (і суміжних наук) важливим є дослідження цієї проблеми, пов'язаної із системою інтуїтивних уявлень про часову протяжність. Зазначимо, що в українській фразеології апробовано ідеографічний опис одиниць темпорального змісту на основі діалектного матеріалу з деяких територій України. Так, наприклад, В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко розглядають фразеосемантичне поле «Час» у складі фразеотематичної групи «Природа» і виокремлюють варіантно-синонімічні групи фразем «ніколи», «дуже довго», «дуже пізно» на матеріалі східнословобожанських і східностепових говірок Донбасу [20], укладених у словник [19]. Автори використали головні принципи ареального опису фраземики, сформульовані В. М. Мокієнком: 1) фразеоглосу треба описувати як структурно-семантичну модель; 2) особливе значення має ретельний опис різноманітних варіантів, насамперед лексичних [15, 45-46].

Н. В. Коновратська досліджує специфічний характер семантики темпоральних і локальних фразеологізмів теж східнословобожанських говірок, а також їх окремих компонентів, використовуючи метод лексико-граматичного моделювання, аналізуючи різний ступінь їх

продуктивності, кількісного наповнення й можливості реалізації загальнокатегоріальних парадигм [10; 11]. Ілюстраціями досліджень послуговували матеріали «Фразеологічного словника східнословобожанських і східностепових говірок Донбасу» [19], «Фразеологічного словника говорів Нижньої Наддніпряни» В. А. Чабаненка [22], художні твори Г. Квітки-Основ'яненка, М. Куліша, І. Нечуя-Левицького.

А. О. Івченко у праці «Українська народна фразеологія: ареали, етимологія» (1999) [8] розглядає фразеосемантичну групу «Час», у межах якої виокремлено семантичні ряди «дуже давно», «ніколи», залучаючи опубліковані на той час фразеологічні словники та збірники паремій, власну картотеку паспортизованих одиниць.

У ХХІ ст. в Україні ареальна фразеологія стала об'єктом активних досліджень науковців, на сьогодні маємо вісім окремо виданих фразеологічних словників, що презентують усі три наріччя української мови, а це значно розширило емпіричну базу даних для сучасних досліджень: північне (західнополіські (Г.Л. Аркушин, З.С. Мацюк) та середньополіські (Г.М. Добролюжа) говірки), південно-східне (східнословобожанські, степові (В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко) та наддніпрянські говірки (В.А. Чабаненко)), південно-західне (західноволинські (Г.Л. Аркушин), лемківські (Н.Д. Вархол і А. Івченко, Г.Ф. Ступінська і Я.В. Битківська) та південноволинські (Н.В. Кірілкова)). Зауважимо, що словники мають різні принципи укладання, все ж цінний і достовірний матеріал засвідчує багатство української фразеології, просторову поширеність одиниць, варіації компонентів-діалектизмів. Окрім того, багатовимірним, комплексним і самодостатнім джерелом з невичерпною інформативністю для ареальної фразеології, зокрема для побудови шкали протяжності подій у часі (від найдавнішого до теперішнього), є опубліковані тексти зв'язного говіркового мовлення, орієнтовані на різні теми.

За матеріалами українського діалектного мовлення, виявлено, що розуміння часової протяжності засобами фразеології має різні напрями та мотиваційні центри. В. М. Мокієнко вважає, що «метафоричне життя багатьох слів і виразів дозволяє акумулювати в мові багато фактів духовної культури, про які ми б ніколи й не здогадалися, якщо б те чи інше слово або вираз не був зарубкою в нашій національній пам'яті» [14, 133].

Найпоширенішою є зорієнтованість людини на фізіологічну лінію плину часу – від народження, дитинства, зрілості, старості і до смерті в тісному поєднанні з важливими особистими, сімейними подіями.

Мовці апелюють до конкретних часових періодів свого особистого життя: від дитячого несвідомого – дитячого свідомого – парубкування/дівування – дорослого сімейного життя.

Зі значенням 'давно, у період дитячого несвідомого життя' зафіксовано фраземи у лемківських говірках – *ші втóгда в довгуй сорóчці (кошóлі) хóдил* [18, 162], *ще в колісці ся колісáл* 'давно' [18, 107], *од матеріной цицьки* 'з дитячих літ відбувається що-небудь' [18, 162]; у західнополіських – *йак йа зародилас'а, то так село назива'йец'а* [1, 495].

Носій говірки, мовець намагається чіткіше й повніше передати співрозмовнику зміст свого повідомлення, найтонші емоції та стани, дошукуючи слова, вдалі фразеологічні одиниці. Для того, щоб конкретизувати, уточнити значення вжитої лексеми, у розповіді можуть вживати і фразеологізм, наприклад, у закарпатських говірках: *Даўно ўто было / д'ітїно мóйа / колї шчїм была малá та пòпўт стўлїм б'гала // мáмка ми розкáзувала / што хóділи попўўночи босоркáн'і та пўжали л'ўди* [21, 85].

Зі значенням 'давно, у період дитячого свідомого життя' у текстах діалектного мовлення Закарпаття знаходимо пояснення-уточнення до виразу *колись давно*: *коліс' даўно / йак бь'лашм шче дóкус д'ітвакóм / т'амл'у / йак муї н'án'ко розказували ме'н'і йе'дну'ци то кáску / ци легéнду* [21, 46]; *даўно ўто было коли шчїм быў малый // п'шóвим с:е'стрóў со'б'і ў хáшчу на малїну* [21, 84]. Діалектизм *тямлю* у значенні 'пам'ятаю' підтверджує вказівку на свідомий дитячий період життя. Тут спостерігаємо явище автокоментування, коли мовець не має впевненості, що реципієнт точно його розуміє, "правильно" сприймає інформацію, емоції. Інформаційно важливі лексеми доповнюються фраземами, іншими словами одного семантичного поля, таким чином конкретизуючи часову реальність буття, і навпаки, лексичні часові орієнтири для точного виміру коментуються фразеологізмом, наприклад: *колись давно – як була дитиною; давно – коли була мала – попід стїл бгала*.

Автокоментування як методика та методологія досліджень ареального мовлення має важливе значення у пізнанні не тільки явища народження фразеологічної одиниці, а й її різноаспектного функціонування. Зіставлення текстів і словникових статей демонструють ще реальну межу між словосполученням і вже фразеологізмом: у текстах закарпатських говірок – *у тот час / кóдї д'івувáла / была ў н'а йе'дна ц'їмбóрка Ирж'їка* [21, 96]; *Было ісé дўже даўно / колї йа шчї д'їўкóў была // жїла ў нас у сил'і Мóлв'їна // газдá ў нїйї даўно ўмер / мáла йе'н:у' д'їўку таї отá с'а вуд:áла на стóрóну* [21, 113]; *А в'ін / тод'і маў ті л'їта жи йа / йак в'ін розкáзуваў // йак*

йа хлопцим буў [5, 215]; у словнику говірок Львівщини – *ще тоді (тогда), як баба дівков була* ‘дуже давно’ [12, 238].

Образна основа та мовні засоби їх вираження підсилюють часову віднесеність до давнього, минулого у фразеологізмах пісенно-західного наріччя з відтінками значень: у лемківських говірках – *за баби Тёрки* ‘давно’ [3, 60], *за мої бабы* ‘давно’ [18, 107], *за мого діда* ‘давно’ [18, 107], *за наших дідів-прадідів* ‘здавна відбувається’ [18, 161]; у гуцульських – *из діда-предіда* ‘віддавна, споконвіку’ [6, 233]; у наддністрянських говірках – *ў ту бат’к’іўс’ку в’іру йа’ка була ше з’д’іда п’рад’іда* (с. Трибухівці Бучацького району Тернопільської області).

Отже, семантика деяких фразем, пов’язаних із родинно-побутовим типом розуміння протяжності часу, наповнена індивідуальними ознаками. Ця індивідуальність може ґрунтуватися на вживанні займенника І особи однини чи множини в різних відмінкових формах, зворотного займенника *себе*, відповідних закінчень інших частин мови.

У досліджуваних текстах 60-х років ХХ ст. виявлено активне вживання фразеологізм *за моєї пам’яті* зі значенням ‘давно, у період свідомого життя’, наприклад: *се’ло було ма’лен’ке // грез’іє було ба’гато // по ту’вулку за мо’їеу пам’ет’у се’ли’ли’се’л’уде* (середньополіські говірки) [5, 114]. У збірці пізніших записів із цієї території (1994-1996 рр.) знаходимо: *Йа ў кол’госп’ н’еа’ роб’іла / ал’е так / пр’іў мо’її пам’ет’і й’ено от йа за’стала* [4, 50]; *Ну ў нас ру’салкам’і назі’вал’і / це кал’іс’ було ж та’к’е л’уд’і шо ба’чіл’і ру’салок за / ну н’е пр’іў ма’їої пам’ат’і це ше рас’казі’вал’і там ба’б’і* [4, 125]; *Ну ран’ше ў нас це в’іход’іло / це ўже пр’іў на’шеї пам’ат’і / у’же ж і м’і в’іход’іл’і / і ну то так ад’івал’іс’е ад’іца / дак ну ў’кого ўже шчо було / там да’п’уст’ім п’лат’е* [4, 129]. Зауважимо, що аналізований фразеологізм є часто вживаним у сучасних діалектних текстах. Зіставляючи з матеріалами інших українських говірок, спостерігаємо високу „говірковість” цього фразеологізму – здатність при однаковій структурі виявляти фонетичні, акцентуаційні, морфологічні та синтаксичні територіальні особливості, порівняймо: волинські – *бо ма’їе цеї / ко’ст’ум / до’ца / за ма’її пам’ат’і / ко’ст’ум / йак ко’лис’ ка’зали / каш’кет / бук’ет’ коло каш’кета / бук’ет’ буў це’го / на г’руд’ах / і’ коло каш’кета ко’лис’ буў ше / ходили те’го* (с. Щиборівка Красилівського району Хмельницької області); гуцульські – *за ме’не, за сво’ї па’мяті* [6, 268]; буковинські – *ко’лис’ / за мо’її пам’ати / паруп’ки й ді’їчата си зби’рали на вечор’ниці* [2, 321]; наддністрянські – *коли ше у да’їни’ну то с’в’аш’ченик да’ваў так і’міа / ў йа’кї ден’ родилас’а дитина // а ўже за мо’її пам’яти / то ўже родич’і хто хт’іў виби’рали і’мл’а* (с. Стрільківці Борщівського району Тернопільської області); *і’ л’уди бо’йалис’е / та’ке н’іколи не’ могло’ бути за мо’її пом’ят’і / же ў нас хтос’ с’і м’іг роз’вести* (с. Житномир Бучацького району Тернопільської області); закарпатські – *за мо’їу па’мн’ат’ то’їды наро’д’ д’уже т’ашко жи’ї / ни ўто шчо тил’ір* [21, 92].

Отже, зародження фразеологізму відбувається у тексті і пов’язане з текстом. Реалізовуючись у нових форматах, фразеологізми набувають переносності, переосмислення, але все ж «утримують» щось первинне, початкове. Важливими є дослідження виявів «діалектологічності» у функціонуванні фразем, бо саме «діалектологічність» передбачає особливу увагу до розмовності – які слова, словосполучення можуть заступати фразеологізм і навпаки. У момент комунікації, коли до якоїсь інформації, повідомлення долучається співрозмовник, фразеологізм стає максімально навантаженим, центральним. Саме опис фраземіки сучасного говіркового мовлення на основі текстів уможлиблює не тільки поглиблення фразеологічних досліджень української мови, а й з’ясування проблемних питань про збереження чи втрату говіркових явищ, про нащарування та глибинний у часі зв’язок між діалектизмами і компонентами фразеологізмів.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Л. Словник західнопольських говірок : у 2-х т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа», 2000.
2. Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів / укл.: Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. – Чернівці : Рута, 2006. – 383 с.
3. Вархол Н. Д. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.
4. Говірки Чорнобильської зони : Тексти / упоряд.: Гриценко П. Ю. та ін. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
5. Говори української мови (Збірник текстів) / укл. : Довгопол С. Ф., Залеський А. М., Прилипка Н. П.; відп. ред. Т. В. Назарова. – К. : Наук. думка, 1977. – 590 с.
6. Гуцульські світи. Лексикон / Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дідик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013. – 668 с.

7. Ивашко Л. А. Очерки русской диалектной фразеологии / Л. А. Ивашко. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. – 111 с.
8. Івченко А. І. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А. Івченко. – Х. : Око, 1996. – 160с.
9. Клименко Н. Ф. Фразеологізми – визначники часу: паралелі та відмінності в українській і новогрецькій мовах / Ніна Клименко // Українська мова. – 2014. – №2. – С. 19–34.
10. Коновратська Н. В. Народні фразеологізми та паремії на означення часу й мовна картина світу / Н. В. Коновратська // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2001. – № 3 (35). – С. 101–107.
11. Коновратська Н. В. Основні лексико-граматичні моделі номінативних фразеологічних одиниць на означення простору й часу / Н. В. Коновратська // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – Т. 32. – С. 142–147.
12. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дідик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 896 с.
13. Мокиенко В. М. За фразеологічната синонимія в българския език / В. М. Мокиенко // България: 1300: Стати и изследвания на Ленинградските българисти. – София : Наука и изкуство, 1983. – С. 290–310.
14. Мокиенко В. М. Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В. М. Мокиенко. – Л. : Издательство ЛГУ, 1986. – 280 с.
15. Мокиенко В. М. Проблемы ареального описания восточнославянской фразеологии / В. М. Мокиенко // Сравнительно-типологические исследования славянских языков и культур. К IX Международному съезду славистов : сб. ст. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1983. – С. 40–53.
16. Никитина Т. Г. Проблемы идеографического описания народной фразеологии / Т. Г. Никитина. – М., 1995. – 96 с.
17. Рязановский Л.М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии: Темпоральная фразеология / Л. М. Рязановский. – СПб : Из-во С.-Петербур. ун-та, 1997. – 200 с.
18. Ступінська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г. Ф. Ступінська, Я. В. Битківська. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.
19. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу : 6-е вид. / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Луганськ, 2013. – 552 с.
20. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української літературної мови : навчальний посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
21. Українські закарпатські говірки. Тексти / упоряд. та примітки: О. Ф. Миголинець, О. Д. Пискач. – Ужгород, 2004. – 400 с.
22. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці / В. А. Чабаненко – Запоріжжя : [б.в.], 2001. – 201 с.
23. Яковлева Е. С. Языковое отражение циклической модели времени / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1992. – №4. – С. 73–83.

Анотація. У статті акцентовано увагу на текстах діалектного мовлення як багатомірних і самодостатніх джерел з невичерпною інформативністю для досліджень ареальної фразеології. Визначено особливості вживання та просторове поширення фразем темпорального змісту, зокрема на позначення понять 'давно' та 'дуже давно', підтверджено здатність сталих виразів однакової структури виявляти фонетичні, акцентуаційні, морфологічні та синтаксичні територіальні особливості.

Ключові слова: фразеологізм, говірка, час, реальність буття, автокоментар.

Summary. The concept of «time», its dimensions, understanding of temporal linearity or cyclicity was always interesting for researchers from different scientific fields. Particularly noteworthy are conclusions of linguists about ordering of semantic variants of temporality category on the basis of phraseological units of Slavic and non-Slavic languages.

For anthropology, semiotics and linguistics (and related sciences) it is important to study this problem, related to the system of intuitive representations of temporal length. It is worth to note that in Ukrainian phraseology the ideographic description of temporal content-based units on dialectal material from some areas of Ukraine are approved.

In the twenty-first century in Ukraine areal phraseology became the subject of active research of scientists and nowadays there are eight separately published phraseological dictionaries, which represent all three dialects of Ukrainian language and also collections of modern dialect texts have been published.

On the basis of Ukrainian dialect speech, it was defined that understanding of time length via phraseology has different directions or motivational centers. The most common is person's orientation on physiological line of time passing – from birth, childhood, maturity, old age and death in close conjunction with important personal, family events. Speakers appeal to specific time periods of their personal life: from childish unconscious – childish conscious one – boyhood/girlhood – adult family life. The phenomenon of self-commentation was defined, when informant has no assurance that the recipient understands, “correctly” perceives information or emotions. Informationally important lexical units are supplemented by phraseological units, other words of the same semantic field, thereby specifying the reality of time being, and vice versa, lexical time reference points for accurate measurement are commented by phraseological units.

Key words: *phraseological unit, dialect, time, reality being, autocommentation.*

Отримано: 18.10.2016 р.

УДК 811.161'367

Козак Р.В.

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС ЯК МОВНИЙ ЗАСІБ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СИНТАКСИЧНОЇ ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Актуальною проблемою когнітивної лінгвістики на сучасному етапі стає вивчення мовних механізмів за ретрансляції смислу. З-поміж таких механізмів виділяємо експресивний синтаксис, яким цікавилися і цікавляться українські, білоруські й російські учені у межах різних дослідницьких підходів (А. Загнітко [5], С. Єрмоленко [4], Н. Гуйванюк [3], О. Селіванова [13]; В. Маслова [10], Б. Норман [11], О. Русак [12], Л. Чумак [17], Н. Шандроха [18]; Г. Акімова [1], А. Сквородніков [14], Ю. Каражаєв [6], В. Карасик [7], М. Лук'янова [9], В. Телія [15] тощо). Проте експресивний синтаксис у напрямку зазначеної теми нашої статті ще не був предметом дослідження ні в одній зі східнослов'янських мов, тому потребує вивчення.

Синтаксична модель відображає певну денотативну ситуацію – пропозицію, яка складається з окремих компонентів смислу (актантів, ситуатантів) і відношень між ними, а також певні стереотипи структурування думки. Тому синтаксичні формули (схеми, моделі), що є основою для структурування конкретних висловлювань, – це синтаксичні знаки різновидів відношень, встановлюваних між істинними носіями конкретної мови і реалізованих через національне, специфічне для конкретного народу бачення світу, його світорозуміння. “Типова пропозиція, фіксована конкретною структурною схемою простого речення, і є <...> синтаксичним концептом – тими відношеннями, які використовує мовець як типові (відношення буття, інобуття, небуття тощо)” [2, 74]. Так синтаксичні формули висловлювання проявляють знаки синтаксичних концептів, себто, типових пропозицій, відображених структурною схемою і поданих семантичним обширом відповідної мови. Однакові типові пропозиції мають у різних слов'янських мовах часто нетотожне структурно-семантичне оформлення. Тому центром уваги за когнітивного підходу стає характер синтаксичної моделі висловлювання, його граматична організація, його семантика. Заслугує детального опису у такому спрямуванні експресивний синтаксис (ЕС).

Мета пропонованої статті – описати функції синтаксичної експресії як мовного засобу і, насамперед, її інтерпретувальну роль у репрезентуванні прецедентних синтаксичних смислів у східнослов'янських мовах. Реалізацію цієї мети вбачаємо у необхідності розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати основні функції й джерела прецедентності у синтаксисі східнослов'янських мов; 2) визначити способи формування прецедентності у синтаксисі східнослов'янських мов.

Основними джерелами дослідницького матеріалу стали фрагменти художніх текстів української, білоруської, російської літератур кінця ХХ – поч. ХХІ століття (усього 1000 одиниць).

Дослідницьку гіпотезу вибудовано на тій основі, що експресивний синтаксис активно впливає на формування синтаксичних прецедентних смислів у східнослов'янських мовах і є мовним механізмом, що передає ці смисли. Таке судження ґрунтується на важливому розумінні філософією мови трьох її головних функцій: комунікативної, когнітивної (експресивної) й емоційної. Це уможливило тлумачення експресивного синтаксису у двох методологічних планах: як мовний акт вираження діяльності свідомості (пізнавальний процес загалом) і як акт вираження прагматичних інтенцій, що передаються мовною свідомістю мовця.

Кожна із основних функцій мовної експресії (когнітивна, інтерпретувальна, комунікативно-прагматична тощо), виокремлена чи розглядувана у їхньому взаємозв'язку, зумовлена ламанням мовних стандартів, слугує вираженню суб'єктивного авторського замислу і, як наслідок, привносить до синтаксичної структури висловлювання прецедентні (похідні) смисли.

Ефекту впливу експресивних мовних засобів на реципієнта можна досягати за допомогою семантики висловлювання або за допомогою його структури. У першому випадку йдеться про лексичні концепти, а в другому – про синтаксичні, які є основою для нашого дослідження.

До синтаксичних засобів виразності належить, зокрема, актуалізація певних формальних ознак тексту, які фокусують на собі увагу читача. Завдяки цьому реципієнт сприймає певні ділянки тексту відповідно до їхньої ієрархічної значущості, відчуває ставлення автора до предмету опису, краще усвідомлює ту естетичну функцію, яку несе у собі художній текст або його окремі частини.

У цьому зв'язку прецедентність є категорією прагматичного рівня, що уможлиблює відбиття усіх складників мовної особистості. Розглядаючи синтаксичну прецедентність в українській, білоруській і російській мовах, ми за будь-яких умов звертаємося до лінгвокогнітивного рівня, а сама синтаксична прецедентність відноситься до мовної культури кожної з цих мов (входить до їхньої когнітивної бази). Використання синтаксичної прецедентності уможлиблює орієнтацію у ситуації мовленнєвого спілкування, ідентифікацію за шкалою “свій / чужий”. Синтаксична прецедентність допомагає визначити належність мовної особистості до певної епохи та її культури, до певної спільноти, бо, як зазначає О. Селіванова, “прецедентний феномен – компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному плані” [13, 591].

Сьогодні конотація тлумачиться як компонент значення мовної одиниці, який доповнює (розширює) її предметно-понятійний (денотативний) зміст і детермінує експресивність, вивчення якої, “як естетичної категорії, притаманної синтаксичному рівню, – на думку Н. Шандрохи, – уможливить підвищення ефективності використання текстів з метою розвитку культури, науки і мистецтва, соціального регулювання поведінки особи мовця” [18, 3].

Експресивність синтаксичних одиниць, у свою чергу, створює вторинний смисл висловлювання, який розуміється як конкретна реалізація значення і передбачає знання предмета, знання “неомовленого (невербалізованого)”.

Наш досвід переконує, що поширеними експресивними синтаксичними засобами для передавання прецедентних смислів у східнослов'янських мовах, своєрідними маркерами є: інверсія, еліпсис, порівняльні конструкції, синтаксичний повтор, парцеляція, риторичне питання, парентеза. Розглянемо ті, що функціонують найактивніше.

Інверсія, як відомо, – “зміна звичайного прямого чи зворотного порядку слів у реченні на стилістично маркований. Метою інверсії є логічне чи експресивне виділення певного слова або групи слів” [16, 205]. Наприклад: *Від цього повідомлення у нижні кінцівки Боніфация зашпори зайшли* (Олег Черногуз. *Примхи долі*). У цій фразі фокусується значущий предикативний центр *зашпори зайшли*, винесений на кінець. Смісловий акцент переноситься на відчуття. // *Мне падалася ўУлі гэтая першабытная шчырасць* (Анатоль Андрэў. *Апельсіны на асфальце*). Найважливішим смісловим сегментом стає особисте ставлення мовця до ситуації; те, що у реченні з прямим порядком слів є “темою”, за інверсії стає “ремою”. Порівняймо: *Гэтая першабытная шчырасць мне падалася ўУлі*. // *В комнате Анны Тимофеевны щелкают на стене старые ходики с гирей в виде еловой шишки* (Олег Зайончковский. *Кто погасил свет?*). У поданому контексті смисл акцентується на локальному компоненті *в комнате*.

Ефективним засобом формування прецедентних смислів є також риторичне питання. Так, питальне за формою речення, що містить риторичне питання, зазвичай, не має питальності, частіше, заперечення, як-от: **Кало грядеши, жінко? По що? За чим? Чого тобі бракує в цьому житті? Що жене тебе по цьому світу? Навіщо ти падаєш, навіщо встаєш? Задля чого тіло мордуєш і зводиш муками душу? Від кого ти, ЖІНКО, від Бога чи сатани? До кого ти, Жінко, до Бога чи диявола так поспішала, так поспішаєш, забувши, згадавши себе?** (Галина Тарасюк. *Любов і гріх Марії Магдалини*). // *Вера ... у што? І навошта? Юргон ... куды? За чым ці за кім? Юрлівы гон да якога моменту, якой гадзіны, часу?* (Анатоль Казлоў. *Юргон*) // *Потому что переорать де душу невозможно. Так зачем горло драсть?* (Татьяна Соломатина. *Вишнёвая смола*). У наведених прикладах автор сам запитує і сам відповідає на питання заперечно, хоча це заперечення не вербалізовано. У цьому виражається його особисте ставлення до ситуації. Таким чином питальність як синтаксичне значення перетворюється у заперечення і стає прецедентним.

Поширеним експресивним мовним засобом для передавання прецедентних смислів вважаємо парентезу. Парентетичне значення у нижче поданих прикладах є засобом привнесення до структури речень додаткової інформації через експлікацію попередньої. Наприклад: *І Зоя по-*

чала думати. Спочатку про своє лімітоване в цій клятій столиці життя – гуртожиток для робітниць «камвольно-прядильного комбінату», про те, яким чином (довелося піти по головах своїх напарниць-прядильниць!) здобуто цю вбогу «готельку» в спальному районі, про вени, що здуються на ще досить привабливих литках після зміни у перукарні (Ірен Роздобудько. Оленіум). У проілюстрованому прикладі автор уточнює, якими зусиллями було отримано житло. // Паспрабавай крануца – дзе табе! – як прымерз (Сяргей Давідовіч. Развод па-славянску). У наведеному прикладі парентезою підкреслено складну ситуацію, безвихідь // Може́т бы́ть – и да́же ско́рее все́го! – она́ су́ществовала́ для́ исто́рика Вале́рия Влади́мировича и е́ще для́ кого́-то, но́ для́ Па́вла Степа́нова е́е не́ было́ (Татья́на Усти́нова. Близкие люди). Виділена парентеза вказує на ймовірність. У прикладах усіх трьох мов рематично значущі елементи висловлювання стають смислово акцентованими, мовним прецедентом.

Продуктивним мовним засобом експресивного синтаксису є парцеляція, традиційно тлумачена як інструмент винесення автором рематично значущої інформації за межі вихідної синтаксичної конструкції в прагматичних цілях. На концептуальному рівні тут працює когнітивний механізм фокусування уваги на релевантних смислових фрагментах пропозиції, які співвідносяться зі смислом попередньої пропозиції. Наприклад: Він пригадав, як одного разу він знайшов, очевидно, цілу торбу надцерблених пляшок з-під пива. Найдефіцитніших (Олег Черногуз. Примхи долі). Наявний у поданому реченні логіко-граматичний зв'язок між додатком пляшок і означенням найдефіцитніших спеціально розривається автором і виноситься за межі речення, що зумовлює підсилення значущості знахідки. // Менавіта таму лн быў няздатны любіць іншых, чужых дзяцей. А падманваць іх немагчыма. І сорамна (Анатоль Андрэеў. Апельсіны на асфальце). У поданому контексті парцельована предикативна частина складносурядного речення й уточнювальна обставина. // И так, мы с дочерью остались одни. Так скажут, один на один со своими Жизненными Обстоятельствами (Татьяна Веденская. Квартирный вопрос). У поданому прикладі парцеляція конкретизує компонент речення одні. Парцеляція як засіб формування синтаксичної прецедентності співвідносить актуальний смисл речення чи його окремого компонента з поданим раніше, виконує у висловлюванні функцію експлікації закованого попередньо смислу у вигляді його уточнення, розширення і формування нових смислових відтінків, як-от: Не знаю, як у вас. А у нас, в Україні, просто без однієї партії чи мінімум двох, жодна українська душа жити не може, як і без свого органу. Маю на увазі – часопис. Більше того, в нас, на кожну українську душу, припадає в середньому по три-чотири партії. У середньому. На одного статистичного українця (Олег Черногуз. Золотий скарабей). Прагматична мета автора полягає у тому, щоб через використання парцелятивів краще відтворити життя українців.

Дослідження синтаксичного типу прецедентності вказує на чітко виражену систему мовних одиниць, сформованих у межах синтаксичного повтору. Під синтаксичним повтором розуміємо спосіб подання інформації, який забезпечує синтаксичними засобами передавання прецедентного смислу. За функціонування синтаксичного повтору використовуються добре закріплені у свідомості ментальні схеми – конкретизація й узагальнення. Засобами вираження цих схем є синтаксичні конструкції, що змінюють змістовий обсяг поіменованого раніше референта підтвердженням, обмеженням, підсиленням чи послабленням статусу реальної передаваної інформації. Вони ускладнюють просте речення на рівні імпліцитних й експліцитних пропозиційних структур і мають два рівні синтаксичних конструкцій: з однорідними членами речення і з підрядними предикативними частинами. Прецедентні конструкції такого типу функціонують як словосполучення або речення і демонструють різні стилістичні форми: синтаксичний паралелізм, порівняння тощо. Наприклад:

На похорон прийшов і Кудрик... Кудрик був у чорному костюмі... В усьому чорному... Він знає манери... Знає етикет. На ньому був чорний метелик... Я не знаю, чи одягають чорні метелики на похорони?.. (Олег Черногуз. Гроші з неба) // Цішьяня. Гнятлівая і моўклівая цішьяня (Анатоль Казлоў. Юргон) // А завещание – это такая бумага про то, что и кому ты оставляешь после своей смерти. Если, конечно же, после твоей смерти от тебя что-то остается (Татьяна Соломатина. Вишнёвая смола).

Самостійну підсистему прецедентних синтаксичних конструкцій утворюють еліптичні структури. Еліпсис як мовний засіб ґрунтується на універсальних мовних засобах “імплікація” і “повтор”, у результаті чого грамагизуються різноструктурні, синтаксично “виокремлені” прецедентні одиниці із вторинною предикацією. Еліпсуватися може як просте речення, так і предикативні частини складного речення. Наприклад: Кийком пояснюєш?.. Міліція з народом! – процитував він кредо партії “Центр”, до якої сам тепер належав (Олег Черногуз. Примхи долі); Ми всі в підніжжі вигаданої ілюзорної Гори, зітканної із райдужних міражів мільйонів мертвих і живих, і ненароджених. Всі ми в підніжжі, Лоро! (Галина Тарасюк. Любов і гріх Марії Магдалини). // Гісторыя, дзеці, побач з намі (Уладзімір Гніламлдоў. Уліс з Прускі) // У кожного ри-

елтора свой клиент. Нет, не так. У каждого риелтора есть своя карма (Татьяна Веденская. *Квартирный вопрос*).

Лексикалізація еліптичних конструкцій засвідчує про їхню синтаксичну прецедентність, яка полягає у системності. Редуковані до одного синтаксичного елемента, вони функціонують у дискурсі як зовнішні модули, граматичні (синтаксичні) індексальні знаки. Досліджувана у таких статичних структурах граматична і лексична ідіомність зумовлює переосмислення і переродження.

Дослідження еліптичних конструкцій переконує, що їх за когнітивною і дискурсивною функціями можна порівняти із проформами. Проте в еліптичних конструкціях посилання на попередній текст здійснюється за допомогою “вільних” синтаксичних місць, тоді як у проформах настанова на пошук відбувається через семантичне доповнення. В еліптичних конструкціях реконструювання відбувається чи то логіко-онтологічним способом, який спрямовує на інваріантне розуміння речень, чи то через контекст. У другому випадку пропуски (“вільні місця”) інтерпретують як інструкція з анафоричного пошуку комунікативного прецедента.

Самостійним типом синтаксичної прецедентності є порівняльні конструкції, які обслуговують логічну операцію висновку на основі аналогії. Як когнітивна операція порівняння виконує дейктичну функцію у тій її частині, коли спрямовує мовця до загальної когнітивної бази *tertium comparationis* при аналізі двох чи більше понять, між якими вибудовуються відношення за принципом “фігура – фон”. При цьому можна спостерігати певний “скачок” від мови до метамови, тому що об’єкти порівняння можуть бути не лише предмети, але й хід роздумів про ці предмети. Наприклад: *Якби я тоді не був п’яним, якби в мені, як вино, не грало хмільне відчуття ейфорії вступу в нове життя – нічого б не трапилося і не потягло б за собою ланцюг подій, що переслідують мене все життя* (Ірен Роздобудько. *Гудзик*); *Такий партнер нагадував Боніфацію голівку капусти, з якої хочуть вистругати вітамінізованого качана* (Олег Черногуз. *Примхи доли*); *Дивно, але іноді звідкись бралися слюзи, ніби прощався з кимось своїм* (Олена Печорна. *Гришниця*) // *Я простая. Як апельсін* (Анатоль Андреев. *Апельсіны на асфальце*); *А тут узяли яго і праклялі, як валацужнага шалудзівага сабаку з гарадской памыйніцы* (Анатоль Казлоў. *Юргон*). // *Шел дождик – должно быть, редкая штука в тех краях, – земля раскисла и размячалась, как сентиментальная старуха от слезливого фильма, и во влажном воздухе повисал запах стройки* (Татьяна Устинова. *Близкие люди*); *Господи, он упрям, как мул, ее муж!.. То есть да, да, – бывший муж. Нет, он упрям, как целое стадо мулов!* (Татьяна Устинова. *Развод и девичья фамилия*). Прецедентну функцію структур цього типу зумовлюють порівняльні сполучники, розміщені в компаративній частині.

Можемо висновковувати, що фрагментарно розглянуті функції синтаксичної експресії і використовувані для їхньої реалізації мовні засоби є інструментарієм розставляння автором (мовцем) суб’єктивних смислових акцентів, що й зумовлює формування прецедентних смислів. На перспективу вважаємо за необхідне розширення теоретичних положень та понятійного апарату прецедентності у синтаксисі та порівняльний опис прецедентності східнослов’янських мов.

Список використаних джерел

1. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г.Н.Акимова. – М.: Наука, 1990. – 168 с.
2. Волохина Г. А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г. А. Волохина, З. Д. Попова. – Воронеж: б.и., 1999. – 196с.
3. Гуйванюк Н. В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови): [навчальний посібник] / Н.В. Гуйванюк, А.М. Агафонова. – Чернівці: Рута, 2001. – 56с.
4. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.
5. Загнітко А.П. Типологія категорій та одиниць когнітивного синтаксису / А.П. Загнітко. // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2008. – №2(3). – С. 45-51.
6. Каражаев Ю.Д., Кулова А.Д. Возникновение и становление языковой экспрессии / Ю.Д. Каражаев, А.Д. Кулова // Проблемы экспрессивной стилистики: сб. науч. ст. / под ред. Т.Г. Хазагерова. – Ростов-на Дону: изд-во РГУ, 1992. – № 2. – С. 14-19.
7. Карасик В. И. Модельная личность как лингвокультурный концепт / В. И. Карасик // Филология и культура: материалы III Междунар. науч. конф., 16-18 мая 2001 г. : в 3 ч. ; отв. ред. Н. Н. Болдырев. – Тамбов: изд-во ТГУ, 2001. – Ч. 2. – С. 98-101.
8. Костомаров В. Г., Бурвикова Н.Д. Прецедентный текст как редуцированный дискурс / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Язык как творчество : сб. ст. к 70-летию В. П. Григорьева. – М.: изд-во ИРЯ РАН, 1996. – С. 299-301.

9. Лукьянова Н. А. Экспрессивность в системе, языке и речи / Н. А. Лукьянова // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности ; отв. ред. В. Н. Телия ; АН СССР, ин-т языкознания. – М., 1991. – С. 157-179.
10. Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: учебн. пособие. / В.А. Маслова. – Мн.: Выш. шк., 1997. – 156 с.
11. Норман Б. Ю. Синтаксис речевой деятельности / Б. Ю. Норман. – Мн. : Вышэйш. шк., 1978. – 151 с.
12. Русак В. У. Экспрэсіўны сінтаксіс / В. У. Русак / Кароткая граматыка беларускай мовы: даведачнае выданне: у 2 ч. – Мінск: Беларуская навука, 2009. – Ч. 2: Сінтаксіс. – С. 204 – 232.
13. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
14. Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / А.П.Сковородников. – Томск: изд-во ТГУ, 1981. – 234 с.
15. Телия В.Н. Экспрессивность / В.Н. Телия // Русский язык : энциклопедия / ред.: Ю. Н. Караулов. – М.: изд-во Дрофа, 1997. – 721 с.
16. Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.
17. Чумак Л. Н. Синтаксические единицы языка как носители национально-культурной информации / Л. Н. Чумак. – Мн.: БГУ, 1994. – 23 с.
18. Шандроха Н. Э. Экспрэсіўны сінтаксіс: вучэб.-метад. дапам. / Н. Э. Шандроха. – Гродна: ГДУ, 2002. – 61 с.

Анотація. Дослідницьку гіпотезу вибудовано на тій основі, що експресивний синтаксис активно впливає на формування граматичних прецедентних смислів у східнослов'янських мовах і є мовним механізмом, що передає ці смисли. Таке судження ґрунтується на важливому розумінні філософією мови трьох її головних функцій: комунікативної, когнітивної (експресивної) й емоційної. Це розуміння уможливорює тлумачення експресивного синтаксису у двох методологічних планах: як мовний акт вираження діяльності свідомості (пізнавальний процес загалом) і як акт вираження прагматичних інтенцій, що передаються мовною свідомістю інтерпретатора.

Ключові слова: експресивний синтаксис, мовний механізм, граматична прецедентність, східнослов'янські мови, мовний акт, прагматична інтенція.

Summary. The research hypothesis is built on the premise that expressive syntax actively influences the syntactic precedent meanings in East Slavic languages and is the language mechanism that conveys these meanings. This concept is based on an important understanding by philosophy of language of its three main functions: communicative, cognitive (expressive), and emotional. This understanding enables the interpretation of expressive syntax on two methodological planes: as a speech act expressing the activities of consciousness (cognitive process in general) and an act as an expression of pragmatic intentions transmitted through the language consciousness of the interpreter.

Each of the main functions of language expression (cognitive, interpretive, communicative, and pragmatic, etc.) is singled out or considered in their interrelationship; it is caused by the break-up of linguistic standards and serves as an expression of the author's subjective concept and the consequent introduction of expressions precedent (derivative) meanings to the syntactic structure.

Precedence is a pragmatic level category that enables reflection of all the components of a linguistic identity. When considering syntax precedence in Ukrainian, Belarusian, and Russian, we invariably turn to the cognitive level; the syntactic precedence itself refers to the linguistic culture of each of these languages (part of their cognitive base). Use of syntax precedence enables one to find his/her bearings and conduct friend-or-foe identification. Syntax precedence reveals linguistic identity belonging to a certain era and its culture, to a particular community.

Our experience shows that common syntactical expressive means for transmitting precedent meanings in East Slavic languages are certain markers, which include ellipsis, comparative constructions, syntactic repetition, parcellation, inversion, rhetorical questions, and parenthesis.

Fragmentally considered functions of syntactic expression and language means used for their implementation are alignment tools used by the author (speaker) for subjective semantic accents, which lead to the formation of precedent meanings.

Keywords: expressive syntax, language mechanism, grammatical precedence, East Slavic language, speech act, pragmatic intention.

Отримано: 28.10.2016 р.

СYBER- ТА HYPER- У ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОГО ФРАНКОМОВНОГО ІНТЕРНЕТУ

Постановка проблеми в загальному та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У цьому дослідженні ми пропонуємо проаналізувати продуктивність префіксів грецького походження *cyber-* та *hyper-* в онлайн-ресурсах, зокрема в спеціалізованих, а також їхньої обсервації у переліку слів, наявних і доступних у розділі *Néologie coopérative* Банку слів (*La Banque des mots*). Саме розглядаємо модерні тенденції інноваційних процесів по відношенню до позначень цих префіксів *cyber-* та *hyper-*.

Стосовно корпусу неолексем з елементом *cyber*, нами були відібрані тексти з інтернет-джерел, а також застосовані спеціальні онлайн-словники, які дозволили оцінити важливість механізму неологічного творення зі залученням *cyber-* та *hyper-*, який діє сьогодні на всіх мовних рівнях.

Ми також вважали необхідним, а відтак корисним перегляд глосарія «Світу інформатики» (*Le Monde informatique*), глосарія міжнародного центру з розвитку (*Centre international pour le développement de l'informatique en français (CIDIFO)*), глосарія *France Télécom*, журналів *Journal officiel*, теми яких концентруються на такій лексичі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор. Вивчення та аналізом новотворів у сфері інформаційних технологій, і зокрема, в германістиці займається значна кількість лінгвістів, серед яких Ю.А. Зацний, С.М. Єнікеева, Р.К. Махачашвілі, М.О. Жулінська. Щодо проблем функціонування *cyber-*, *hyper-* у вітчизняній романістиці, то це питання не мало достатнього висвітлення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У нашому дослідженні ми виходили з концепту синтеми, запропонованого А. Мартіне, яку науковець ідентифікує, як (багато)значну одиницю, що складається з двох або кількох монем. Він вивчає створення певних синтем, створених з допомогою дериваційних засобів на одній основі завдяки *афіксам* (префіксам і суфіксам), так само, як інші дві форми формування неолексем, які стосуються *конфіксації*, і, які презентуються таким чином:

- конфіксована синтема, утворена з допомогою двох конфіксованих монем, тобто двох монем, які не є вільними: *bipudes, multilingues*;
- конфіксована синтема, утворена з допомогою однієї кофіксованої монемі і іншої вільної монемі: *géopolitique, télévision* [4, 262].

Присутність цих типів структур, що пояснюють творення окремих неолексем у мові, дозволяє звернутися до корпусу нових слів, застосовуючи інструмент, який виявляється повнішим і точнішим, аніж підхід, запропонований А. Міттераном [6].

Проте, саме А. Мартіне підкреслює те, що «створення терміну *синтема* була зумовлена амбівалентністю терміна *слово*, який багато науковців спробували застосувати його до будь-якої одиниці з/без флексійного елемента [5]. Так, потрібно розглядати механізми неологічного творення в рамках цього нового підходу, який робить з синтеми і її складових, тобто монем, своєрідний важливий спостережний пункт аналізу.

Використовуючи підхід А. Мартіне, Шеол-Хун Хонг показав, що деривація є «найкреативнішим способом в неології сучасної французької мови» [3, 107], і, що механізм конфіксації скісно через грецькі і латинські монемі, є методом, який став поширеним в науковій мові XVIII ст., видається таким, що активізувався та став продуктивним у мові сучасної французької мови. Ми вважаємо, що це є тенденціями, які, характеризуючи французьку мову, сприяли переходу до неї цих синтагм, створених в англійській мові, виходячи з однакового механізму неології: наприклад, англійські терміни *cyberspace* – *cyberpunk* і *hypertext* – *hyperlink* були створені саме завдяки механізмам конфіксації і деривації з допомогою монем грецького і латинського походження. У межах нашого дослідження буде цікавим прослідкувати способи використання цих монем у французькій мові для формації нових синтем. У цьому сенсі спостерігаємо, що значення, якого набувають ці дві монемі в текстах Інтернет-простору уможливають властивість їхньої нової продуктивності.

Cyber- в онлайн-ресурсах.

Cyber було вперше зареєстровано у французькій мові в 1834 році у складі неологізму *cybernétique* [Dictionnaire étymologique et historique du français]: йшлося про його уживання у політичному значенні *science du gouvernement* («наука уряду») [1], більше того *cyber* походить з грецької мови *kubernan*, тобто *gouverner*. Цей самий термін *cybernétique*, який перейшов до американського варіанту англійської мови, повернувся у французьку мову в XX столітті у ново-

му значенні *robotique*. Насправді, саме в 1947 році деякі американські науковці, з-поміж яких Н. Вінер, ввели слово *cybernetic* за взірцем до грецького *kybernetes*, тобто *timonier*, і англійський суфікс *-ic*, переданий у французькій мові еквівалентом *-ique*. Тут йшлося про штучний еллінізм.

Саме, виходячи з цього нового використання конфікса, в 1984 році У. Гібсон, відомий американський письменник, пропонує англійську неолоксемі *cyberspace* у своєму романі *Neuromancer*. Згодом У. Гібсон запропонував інший неологізм, створений на основі даного конфікса: *cyberpunk*. *Cyberspace* і *cyberpunk*, перша лексема, адаптована у французькій мові у вигляді графеми *cyberespace*, є обидва англійськими термінами, які знову ввели конфікс у французьку мову. Окрім цього конфікса є присутнім і в іншій неолоксемі англійської мови, що походить з інформатики: йдеться про *cybernaut* яке, передане у французькій мові калькою *cybernaute*, позначає *utilisateur d'Internet* (інтернет-користувача). Так само, як і для двох попередніх термінів, *cybernaut* є прикладом синтема через конфіксацію з допомогою двох монем грецького походження *cyber* і *nauta*, остання позначає *matelot*. Французький еквівалент, прийнятий термінологічною комісією в 1999 році, є синонімом *internaute*.

Таким чином, *cyber* входить до складу неолоксеми *cyberespace* зі значенням *réalité virtuelle* (віртуальна реальність). Виходячи з цього значення були створені численні терміни у французькій мові, наприклад, *cybérien*, прикметник, створений від *cyberie*, що позначає реалії, які стосуються «віртуального світу мереж». Проте, той факт, що ця віртуальна реальність відноситься і до галузі засобів масової інформації, і до мережі Інтернет, підтверджує, що даний елемент використовується у французькій мові в обох сферах: *cybermarché*, *cyberami*, *cybercommerce*, *cyberpornographie* тощо.

Так само у випадку лексеми *cyberbavardage*, запропонованої, як можливої альтернативи англіцизму *chat*, що використовується молоддю. За тією ж структурою, тобто конфіксована монема плюс вільна монема, словник інформатики реєструє перелік наступних синтем:

cybercafé: «кафе, бар, де можна під'єднатися до мережі Інтернет»;

cybermarketing: «сукупність методів, практик, засобів та вивчення маркетингу в мережі Інтернет»;

cyberplan: «план розробки та просування Інтернет-сайту».

Тільки синтема *cybersex*, яка зберігає перше значення віртуальної реальності («un «acte» sexuel, une exhibition... dans un environnement on line ou virtuel»).

Продуктивність *cyber-* спричинило те, що цей елемент може автономно вживатися і використовується, як лексичний детермінант типу епітета, наприклад, в таких синтагмах, як «*culture cyber*», «*créature cyber*», «*génération cyber*», або самостійною для того, щоб позначити поняття «кіберпростір, чи кіберкультура, або сукупність нових технологій».

Дійсно, протягом останніх десятиліть виокремлюємо надзвичайну продуктивність окремих *cyber*, *télé*, *vidéo*, *info*... Проте, потрібно уточнити, що, якщо це все підтверджує креативну силу французької мови, то багато термінів залишаються оказіональними утвореннями: «Чи існує життєвість цих нових форм? *Le cybercafé*, *le cyberespace* і *le cybernaute* ввійшли до складу загально-мовних словників (напр. *Le Petit Larousse*, 1998), але, чи вдасться інтегрувати так само інновації *le cyberbar*, *la cybersandwicherie* і *le cyberrestaurant*? Говоритимемо ми зараз про *cyberfanatique*, *cyberradio*, *cyberchroniques*, *cybermagazines*, *cyberfeuilletons*, *cybercanulars*?» [12, 4].

Нормативне відношення, що є властивим для ресурсу *La Banque des mots* є, безперечно, причиною цієї денонсації надмірного використання *cyber*. Хоча ми вважаємо, що є доречним детально описати продуктивність цього конфікса, а, відтак і утворень зі залученням цього елемента.

Щодо ймовірних значень префікса *cyber-* в онлайн-словниках знаходимо такі інтерпретації, які пов'язані:

- 1) з віртуальною реальністю;
- 2) з Інтернет-контекстом або засобами мультимедіа;
- 3) з кібернетикою.

Посилання на друге значення є найчисельнішим, хоча воно, будучи пов'язаним зі засобами інформації, зустрічається тільки в двох випадках: прикметник *cyberhippie*, тобто, «*той, хто поєднує технології мультимедіа і стиль життя хіппі*» та іменник жіночого роду *cyberdescente*, тобто «*сильне враження, яке переживає глядач при перегляді кінострічки у форматі 3D, що супроводжується серією мультимедійних спецефектів*».

Загалом, ці новотвори відносяться до живих істот і абстрактних понять (напр. *cyberdémocratie* «*нова форма демократії, яка ґрунтується на колективній участі громадян, які додатково є відкритими для інтерактивного діалогу з допомогою мережі Інтернет*», зазначимо її, як особливо модною з-поміж соціологів), особливо пов'язані з мережею Інтернет. Відносно створення синтем, які виходять зі значення *cyber-*, ми можемо відзначити наявність таких структур:

- 1) *cyber* + термін, який стосується галузі правосуддя:

- cyberdélinquance*: n. f. «сукупність правопорушень, здійснених в Інтернеті»;
- cyberjuré*: n. m. «суддя, який розглядає судові справи, передані до віртуального суду в мережі Інтернет»;
- cyberjury*: n. m. «судді, які ведуть судовий процес у віртуальному суді в мережі Інтернет»;
- cyberjustice*: n. f. «правосуддя, яке здійснюється завдяки сучасним технічним засобам через віртуальний суд в мережі Інтернет»;
- cyberprocès*: n. m. «процес, який відбувається у віртуальному суді, що проводиться в мережі Інтернет»;
- cybertribunal*: n. m. «віртуальний суд, що відбувається в мережі Інтернет».
- 2) *cyber* + термін, який відноситься до галузі розваг:
- cyberfestif*: adj. «який, що відноситься до кібер-свята»;
- cyberfête*: n. f. «свято, яке відзначається у мережі Інтернет»;
- cyberjoueur*: n. m. «Інтернет-гравець»;
- cyberjoujou*: n. m. «гра в Інтернеті»;
- cyberloisirs*: l. m. p. «розваги в Інтернеті».
- Предмет:
- cyberfeuilleton*: n. m. «стаття на літературну чи наукову тему, що розповсюджується через мережу Інтернет»;
- cybermagazine*: n. m. «журнал, який розповсюджується через мережу Інтернет»;
- cyberradio*: n. f. «радіо, яке є доступним у мережі Інтернет [...]».
- Місце / віртуальне місце:
- cyberbar*: n. m. «кафе, яке окрім їжі, пропонує доступ до мережі Інтернет»;
- cyberboutique*: n. f. «сайт, створений в мережі Інтернет для продажу товарів високої моди»;
- cybercasino*: n. m. «віртуальний зал казино, який доступний в мережі Інтернет»;
- cybermusée*: n. m. «музей, який пропонує відвідувачам огляд своєї експозиції у мережі Інтернет [...]»;
- cyberrestaurant*: n. m. «ресторан, обладнаний комп'ютерами, і в якому можна під'єднатися до мережі Інтернет»;
- cybersandwicherie*: n. f. «інтерактивна послуга, яка пропонується клієнтам в мережі Інтернет».
- 3) *Cyber* + термін, який стосується галузі війни:
- cyberfronde*: n. f. «бунт проти мережі Інтернет, організований випадковими журналістами [...]»;
- cyberguérilla*: n. f. «кібертероризм»;
- cyberterrorisme*: n. m. «напади комп'ютерних піратів на сервери [...]»;
- cyberterroriste*: n. m. «Інтернет-користувач, який займається кібер-тероризмом».
- 4) *cyber* + термін, що стосується категорії людини:
- cyberadmirateur*: n. m. «фанатик, який демонструє своє захоплення артистом в мережі Інтернет»;
- cyberartiste*: n. m. «письменник, художник, який розповсюджує свої твори в мережі Інтернет»;
- cybercitoyen*: n. m. «особа, яка під'єднується до мережі Інтернет, і цікавиться державними справами»;
- cyberdetective*: n. m. «приватний детектив, який працює в мережі Інтернет, і займається розслідуваннями справ інтернет-користувачів»;
- cyberéditeur*: n. m. «видавець, який розповсюджує свої публікації в мережі Інтернет»;
- cyberfanatique*: n. m. «користувач, який фанатіє від Інтернет-мережі»;
- cyberjardinier*: n. m. «особа, яка під'єднується до мережі Інтернет з метою розробки віртуального ландшафту»;
- cyberministre*: n. m. «міністр, який заохочує громадян використовувати нові технології»;
- cybermome*: n. m. «дитина, яку залучають до використання Інтернет-мережі»;
- cybermusicien*: n. m. «особа, яка займається музикою в Інтернет-мережі»;
- cyberthérapeute*: n. m. «психотерапевт, який може консультувати через мережу Інтернет»;
- cybertouriste*: n. m. «інтернет-користувач, який поводить себе в мережі, як турист»;
- cyberveuve*: n. f. «жінка, яка залишилася без чоловіка, і яка не може жити без Інтернету»;
- cybervoyageur*: n. m. «особа, яка «вміло подорожує» інформаційними сайтами в мережі Інтернет».
- 4) *Cyber* + група слів, створених на основі лексеми *téléphone*, або на основі афerezису *phone*:
- cyberphone*: n. m. «телефон в Інтернет-мережі»;
- cybertéléphoner*: v. intr. «телефонувати з допомогою кібертелефону»;
- cybertéléphonie*: n. f. «передача телефонних повідомлень через комп'ютер».

Проте, зазначимо, що в деяких з поданих неолексем, наприклад, *ciberjustice*, наявність співвіснування значення, пов'язаного з віртуальною реальністю і значення, що стосується мережі Інтернет.

Зазвичай у другому значенні монема, спостерігаємо утворення, створені з допомогою апокопи другої монема: *cyberpro (profession)*, *cybermanif (manifestation)*.

Значення, пов'язане з лексемою *cybernétique* характеризує окремі використання префікса *cyber*:

cyberlit: n. m. «ліжко, оснащене певними функціями, які дозволяють здійснювати окремі завдання в автоматичному режимі»;

cybermaison: n. f. «кібер-будинок, де все (двері, вікна, холодильник, інші прилади тощо) під'єднані до комп'ютера [...]»;

cyberparillon: n. m. «маленький робот у вигляді метелика».

Підкреслимо також той факт, що в галузі преси з допомогою *cyber*- відзначаємо створення таких висловлювань, як *bague cybermagique*, *cyberidées reçues*. Існує два «ігрових» використання *cyber*-, що впливає з трансформації відомого вислову («*la bague/baguette magique*»; *les «idées reçues»*) в неочікуване, випадкове, оказіональне словосполучення («*bague cybermagique*»; «*cyberidées reçues*») [12, 25-38].

Префікс *hyper*- на Інтернет-платформах.

Префікс грецького походження *hyper* вперше з'явився в галузі інформатики – синтеми *hypertexte* і *hyperlien*, перекладені з англійської мови *hypertext* і *hyperlink*. Присутність в структурі англійських синтем префікса грецького походження (*hyper*) і двох вільних монем романського походження *text* і *link*, сприяло прийняттю англіцизму з боку молоді. Термін *hypertexte* є французькою калькою англійського неологізму, створеного Тедом Нельсоном в 60-х роках для того, щоб описати своє бачення інформації, представленої і доступної через лінки, інтегровані в документах. У галузі інформатики він позначає систему послань, що дозволяють перейти безпосередньо від однієї частини одного документа до іншої частини, або від одного документа до інших документів, обраних автором. Цей неологізм, прийнятий термінологічною комісією Франції, яка опублікувала це слово офіційно в 1999 р., передусім як прикметник *hypertextuel*, і зареєстрований в *La Banque des mots*.

Відзначаємо, що значення префікса в лексемі *hypertexte* не може викликати значення інтенсивності, яке цей префікс мав зазвичай у французькій мові; насправді, в неологізмі префікс є пов'язаним з етимологічним прийняттям *au-delà*, що приймається не в значенні перевищення міри (значення інтенсивності), а в значенні просторового переміщення. У цьому значенні всередині будь-якого тексту *hypertexte* є посиланням, отриманим через будь-який *lien* (англ. *link*), переміщення в кіберпросторі (віртуальній реальності), тобто в іншу зону тексту. Зв'язок між двома частинами тексту стає *un hyper-hyperlien*. *L'hypertexte* таким чином позначає метафорично сам текст, в якому наявна присутність *hyperliens*, які, будучи фізично ключовими фразами або радше картинками, на які потрібно натиснути, аби перейти в іншу зону тексту. Через аналогічний механізм, зазвичай прийнято розглядати *hyperliens*, як гіпоніми лексем *hypertextes* [12, 43].

Що привертає увагу в синтемах *hypertexte* – *hyperlien*, так це нове значення префікса, що пов'язане з просторовим переміщенням у кіберпросторі, і, яке уможливило продукування неологізмів. Словник *Jargon français* реєструє, наприклад, новотвір *hypertoile*, а також синонім, що рідко уживається, *-web*. На нашу думку потрібно зазначити дві речі, які стосуються нового значення *hyper* :

1) префікс не може більше розглядатися в опозиції до префікса грецького походження *hyp(o)*, з яким він складав суперечливу пару, як префікс інтенсивності, починаючи з XVI-го століття;

2) *hyper* видається таким, що набує дедалі більше конотацій, а, відтак може перебувати у зв'язку з префіксами, що використовуються в інформатиці (*info-*, але особливо *cyber-*), і сприяє тому, що неосинтеми отримують позитивне значення, пов'язане з кіберпростором, і з віртуальною реальністю.

Префікс *hyper*- в «*La Banque des mots*».

La Banque des mots реєструє передусім чотири випадки, що пов'язані зі значенням інтенсивності цього префікса, тобто, *au-delà* позначаючи *au-dessus*, перевищення міри. Йдеться про такі неолексеми:

1) значення інтенсивності префікса *hyper* :

hyperféminité: (Biologie), n. f. «Féminité extrême où l'on trouve d'un côté la rondeur associée à la fertilité, de l'autre la carrure protectrice associée à l'appartenance à un milieu social»;

hyperviolence: (Sociologie), n. f. «Violence extrême»;

hypertechicien-iennne: (Technique), adj. «Qui maîtrise parfaitement les techniques professionnelles requises»;

hypercompétition: (Technologie), n. f. «Compétition excessive».

Потрібно зазначити, що значення інтенсивності залишається продуктивним в галузях, які не є пов'язані з інформатикою. Ми спостерігаємо тільки один виняток, а саме в *Jargon français*, який реєструє термін *hyperespace*, тобто «espace mémoire se situant bien au-delà de ce qu'un ordinateur peut effectivement adresser».

Префікс видається продуктивним в галузі інформатики за причиною значення, яке «деривується» з його використання в лексемі *hypertexte*, що пов'язане з переміщенням у просторі. Хоча нам видається, що більшість нових термінів у інформатиці мають різні значення по відношенню до значення просторового переміщення, що передбачає *hypertexte*. Насправді, значення префікса поступово переходить від просторового відношення між двома пунктами кіберпростору до відношення взаємодії, пов'язаної з просторовим зв'язком. Наведемо декілька неологізмів з *La Banque des mots*, зареєстрованих в останнє десятиліття.

2) значення просторового переміщення (відношення між двома термінами кіберпростору):

hyperfiche: n. f. «Fiche d'un document informatisé comportant des informations par thème, elles-mêmes connectées à d'autres informations du fichier par des liens hypertextes»;

3) значення взаємодії:

hypervidéo: n. m. «Procédé fondé sur le principe de l'interactivité et l'exploitation des hyperliens, permettant à l'utilisateur de naviguer dans un espace conçu à l'image d'un café»;

hypercafé: n. m. «Dans un logiciel, milieu conçu pour représenter un café où se déroulent des conversations et des scènes de la vie quotidienne, destiné à un utilisateur qui souhaite naviguer dans cet espace virtuel sur un écran d'ordinateur grâce aux modes interactifs»;

hyperson: n. m. «Procédé qui s'appuie sur le son et qui vise à l'améliorer grâce à l'interactivité des logiciels multimédias».

Розглядаючи неолексеми *hypervideo*, *hypercafé* і *hyperson*, ми бачимо наявність третього значення *hyper-*, яке сьогодні недостатньо висвітлено, що є активним і продуктивним в утворенні інновацій: *hyperbase*, *hyperbible*, *hyperdictionnaire*, *hyper-document*, *hypergéométrie*, *hypergraphe*, *hypergraphique*, *hyperimage*, *hyperinformation*, *hypermedia*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Доходимо висновку, що нова продуктивність *cyber-* і *hyper-* спостерігається в галузі інформатики, зокрема в інформаційних Інтернет-джерелах. *Cyber-* та *hyper-* є активними у сучасному французькому віртуальному просторі у створенні інновацій на основі знань, отриманих з використанням новітніх технологій. Питаннями майбутніх наукових розвідок слугуватимуть інші словотвірні елементи, які активізувалися в Інтернет-мові в останнє десятиліття.

Список використаних джерел

1. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття : англо-український словник / Ю.А. Зацний, А.В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 360 с.
2. Ampère A.-M. Essai sur la philosophie des sciences ou exposition analytique d'une classification naturelle de toutes les connaissances humaines / André-Marie Ampère. – Paris : Bachelier, 2000. – P. 140-141.
3. Chéol-Hoon Hong. Tendances de la néologie par dérivation et par formation au moyen d'éléments gréco-latins/Hong Chéol-Hoon // La Linguistique. – vol. 33, fasc. 2 / 1997. – P. 107.
4. Martinet A. Grammaire fonctionnelle du français / A. Martinet. – Paris : Didier, 1998. – 276 p.
5. Martinet A. Le syntème / A. Martinet // La Linguistique. – Vol. 35. – Paris : Presses universitaires de France, 1999. – P. 11-16.
6. Mitterand H. Les mots français / H. Mitterand. – Que sais-je? P.U.F., 1996. – 128 p.
7. Wiener N. La cibernetica : controllo e comunicazione nell'animale e nella macchina / Norbert Wiener. Milano : il Saggiatore, 1982. – P. 19.

Лексикографічні джерела

8. Dictionnaire étymologique et historique du français, sous la direction de Jean Dubois, Henri Mitterand et Albert Dauzat. – Paris : Larousse, 1997. – 670 p.
9. Glossary of Internet Terms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.matisse.net/files/glossary.html>.
10. L'ABC des réseaux, par l'association «Passerelles – Langue française et nouvelles technologies» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.culture.fr/culture/dglf/ressources/lexiques/abc.htm>.
11. Larousse [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>.
12. La Banque des Mots [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cilf.fr/collection-<i>La_Banque_des_mots</i>-10-1-1-0-1.html.

13. Le Dictionnaire bilingue de l'informatique (français-anglais) de Robert Cormier [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wwli.com/translation/netglos/netglos.html>.
14. Le Dictionnaire du nouveau vocabulaire de Vicnet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.multimania.com/ici/dico/dico.html>.
15. Le Dico de l'informatique d'Eric Goguey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dicofr.com>.
16. Le Dico du Net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.outilnet.com/dico>.
17. Le Glossaire de termes relatifs a Internet de Jean-Karim Benzineb [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.culture.fr/culture/dglf/ressources/lexiques/internet.htm.
18. Le Glossaire informatique des termes de la Commission ministérielle de terminologie informatique (CMTI), rédigé par Philippe Deschamp [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www-rocq.inria.fr/~deschamp/www/CMTI/glossaire.html>.
19. Les Essais de définition du vocabulaire Internet de l'Académie française [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academiefrancaise.fr/langue/internet.html>.
20. Le Jargon français de Roland Trique [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.linux-france.org/prj/jargonf/>.
21. Le Lexique des néologismes Internet, de Guy Brand et Jean-Pierre Kuipers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mediaport.net/Humains_Associes/Lexique/Lexique.html.

Анотація. У статті описано продуктивність *cyber-* та *hyper-* у лексичі сучасного франкомовного Інтернету, подано корпус неолексем з цими елементами, проведена оцінка важливості механізму неологізації з допомогою *cyber-* і *hyper-*, який діє на всіх рівнях мови. У дослідженні закладена концепція французького лінгвіста А. Мартіне щодо поняття синтеми, монема. Показано, що активність *cyber-* та *hyper-* особливо активно спостерігається у галузі інформатики, особливо на інформаційних порталах Інтернет-ресурсів.

Ключові слова: префікс, *cyber-*, *hyper-*, синтема, монема, неолексема, неологія.

Summary. The article deals with the describing the productivity that *cyber* and *hyper* have recently achieved in the modern French Internet language, the author presents the list of neolexems that have these elements, the evaluation of neologization processes mechanism that use *cyber-* and *hyper-* acting on all language levels is done. Martinet's approach to the mechanisms of neology furnishes us with a useful research tool. Our corpus is formed by the online French dictionaries of computer science and by the lists of neologisms from the French review *La Banque des mots*.

Regarding new possible meanings of *cyber-* in online resources we found the following interpretations that were closely related to: 1) virtual reality; 2) Internet-context or multimedia; 3) cybernetics or technics that concern robots.

In terms of morphology and semantics French neologisms with *cyber-* are similar to the analogical ones of English language. The success of English lexeme *cyberespace* caused the appearance of model *cyber-* + noun. This syntactical model 1) is identical to the classical one and it is using for new words formation as e.g. *cybernétique*; 2) reproduces the reality of notion in virtual area. Neologisms mean the real world activity that is reproduced in Internet; 3) indicates place, thing, person that exist in *cyber-space*, in Internet or concern them. It is stated that neologisms with *cyber-* are spreading in three main semantic fields: commercial activity, security and society.

Concerning *hyper-* there is any mention about its new usage in French lexicographical works. But this prefix possesses a new meaning owing to the fact of formation of lexeme *hypertext* in English language. *Hyper-* has the meaning of exaggeration, excessiveness (*PR-2000*), superlative degree in compound words of French language, and is used for nouns and adjectives formation and widely used words creation: *c'est hyper-sympa*, *hyper-chouette*.

It is stated that there are two statuses of new meaning of *hyper*, namely: 1) it can't be considered more in opposition to *hyp(o)*; 2) *hyper* assumes more connotations especially it is used in informatics sphere and favours the receiving of new meanings by lexemes related to *cyberspace* and virtual reality. First of all French review "La Banque des mots" (Bank of Words) registers only four cases of neolexemes related to the intensity's meaning.

Key words: prefix, *cyber-*, *hyper-*, *synthem*, *monema*, *neologism*, *neology*.

Отримано: 08.10.2016 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ДИХОТОМІЯ ПРАВДА/НЕПРАВДА ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Актуальність сучасних лінгвоконцептологічних та лінгвокультурологічних досліджень зумовлена інтересом до проблеми відображення засобами національної мови концептів різних епох, а також вияву хронотопної специфіки концептосфер різних лінгвокультур. Поглиблення знань про базові українські культурні концепти у синхронному та діахронному аспектах передбачає повернення до витоків своєї культури, що завжди активно продукувала аксіологічно значущі структури свідомості. Підґрунтя для подальшого опису концептів української картини світу в динаміці її розвитку заклали, насамперед, дослідження аксіологічних феноменів Київської Русі (див. праці В. Адріанової-Перець, В. Виноградова, Г. Винокура, О. Дьоміна, В. Колесова, Д. Лихачова, В. Німчука, Г. Півторака, М. Поповича та ін.).

У вітчизняній та закордонній лінгвістиці семантика правди (істини, справедливості) та неправди (брехні, кривди) вивчається переважно на матеріалі різножанрових дискурсів у своєму мовному вираженні (С. Воркачов, А. Залізник, В. Кононенко, І. Левонтіна, О. Морозова, Ю. Степанов, О. Шмельов та ін.). Культурно-мовна специфіка понять досліджується, як правило, завдяки когнітивно-лінгвістичному аналізу ключових номінацій та лексико-семантичних варіантів відповідних концептів: *правда, істина, неправда, обман, брехня*, рос. *ложь* тощо. Так, у монографії О. Морозової визначено специфіку мовної презентації та дискурсивної реалізації поняття «неправда» в мовленнєвій практиці носіїв англійської мови (2008 р.). Тему феномена правди в українській мовній свідомості розкривають наукові розвідки В. Саєнко та Н. Єценко (2010 р., 2013 р.).

Закономірно найближчі концептуальні зв'язки поняття «правда» визначаються рядом лінгвістів за допомогою його зіставлення з протиставним поняттям «неправда». Так, у дисертації М. Мамич аналізується вербалізація концептів «правда» і «неправда» в українській літературній мові (2002 р.). Лінгвістичне дослідження Н. Земскової присвячене опису концептів «істина», «правда», «неправда» на матеріалі англійської та російської мов (2006 р.). В. Кононенко описав семантичні поля концептуальних категорій «правда» і «кривда» в українському художньому дискурсі (2008 р.).

У нашій статті «Трансформації інформаційного поля лінгвокультурного концепту «правда» в сучасній медіа-пропаганді» зазначено, що «дослідження дихотомії «правда/неправда», зокрема у когнітивному та комунікативному аспектах, визначають рівень зацікавленості науковців щодо її концептуалізації у мовній свідомості з такими не менш важливими морально-етичними категоріями, як істина, честь, справедливість» [4, 99]. У монографії С. Воркачова «Правди ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре» детально досліджуються народні уявлення про справедливість у науковій і релігійній свідомості. Погляди на правду та справедливість формують, на думку автора, у російській культурі ідею правди-справедливості, що розвивається за двома векторами: релігійним і світським [1]. Величезний розрив між правдою божою і правдою людською породжує ідею пошуку ідеальної (істинної) правди на землі, яка ототожнюється зі справедливістю та підтримується біблійними канонами: *Правды, правды ищи, дабы ты был жив и овладел землею, которую Господь, Бог твой, дает тебе* (Вт. 16: 20).

Незважаючи на те, що уявлення про правду/неправду в ментальності народу відносно константні, навіть незначні еволюційні зрушення в семантиці понять свідчитимуть про певні зміни у колективній свідомості етносу. Тому зацікавленість викликає дослідження динаміки інформаційних полів відповідних концептів, які, на наш погляд, перетинаючись, утворюють єдине інтегроване поле, що підтримує цілісність дихотомії ПРАВДА/НЕПРАВДА.

Опис концепту шляхом його зіставлення зі своїм семантичним антиподом є, на наш погляд, перспективним, тому що саме схема організації зовнішнього і внутрішнього світу людини у вигляді омовленої дихотомічної когнітивної моделі уможливіє об'єктивний аналіз глибинних структур свідомості. Модель фрагмента концептуальної картини світу, що вибудована за допомогою дихотомічних концептів як цілісних одиниць свідомості, базується, перш за все, на філософському, психологічному та культурологічному розумінні природи бінарності (див. праці Г. Гегеля, І. Канта, А. Гуревича, К. Леві-Строса, Ю. Лотмана, В. Маслової, Е. Тайлора, Б. Успенського).

Співвідношення бінарних (дуальних) понять, відповідно поглядам І. Канта і Г. Гегеля, має рефлексивну природу. Г. Гегель трактує це явище як дзеркальне відображення одного відносного поняття в іншому, тобто їхнє діалектичне взаємопроникнення, що характерне кожному поняттю сутності, яка має свій антипод [2]. Симетрична єдність, що включає в себе компоненти, які за-

перечують і стверджують один одного, кваліфікується як тотожність (сумісність) та одночасно протиріччя. Мова йде про так звані рефлексивні поняття, що мисляться як одне ціле та слугують, на думку І. Канта, для порівняння уже визначених понять [3]. Опозиційні члени піддаються рефлексії одночасно, тому являють собою, на нашу думку, один концепт, структурований за принципом дихотомії.

Бінарна модель як інструмент пізнання дозволяє структурувати як ядро, так і функціональне поле концепту, виділяючи в ньому протиставні один одному ключові компоненти, що мають загальні та інваріантні концептуальні ознаки. Особливістю дихотомічного концепту є розщеплене ядро, що включає в себе, як правило, два ядерні поняття, внаслідок чого утворюється інтегроване інформаційне поле. Ядерні структури являють собою єдність протилежних понять, репрезентованих, насамперед, відповідними ключовими номінаціями. Опис понятійної складової концепту шляхом логічної операції заперечення є продуктивним способом тлумачення смислів, у тому числі прихованих.

Найважливішим ретранслятором концептів культури, беззаперечно, є лексика – динамічний і найбільш «чутливий» до змін у соціумі шар мовної системи. Тому динаміка концептуального поля краще простежується завдяки когнітивно-семантичному аналізу його вербалізаторів – лексем, а також лексикалізованих і стійких словосполучень. Матеріалом нашого дослідження слугували номінації на позначення понять «правда» і «неправда», що функціонували в староукраїнській діловій писемності та зафіксовані у «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» за редакцією Л. Л. Гумецької та І. М. Керницького (далі – Словник). Значення зареєстрованих Словником слів встановлено авторами видання на основі проаналізованих контекстів, у яких лексеми активно функціонували у староукраїнській писемно-літературній мові. Для доказу еволюції семантичного розвитку концепту та його хронотопної специфіки залучаються матеріали «Словаря древнерусского языка (XI–XIV ст.)» за редакцією Р. І. Аванесова (далі – СлДРЯ).

Аналіз перших пам'яток писемності східних слов'ян свідчить, що саме в текстах давньоруської літератури формується еталон правди-істини та правди-справедливості (відповідно – неправди, не-істини, несправедливості), яким послуговувалися наші предки. Як свідчать результати дослідження літератури Київської Русі, ключове розуміння правди як вищої справедливості (тобто Бога) уже в середні віки вступає в конфронтацію з розумінням правди земної. Специфічне трактування правди як божої істини та неправди як обов'язкової властивості суспільства прослідковується на прикладі сакральної мови юродивих, у якій дихотомічність концепту базується на орієнтаційних опозиціях «верх – низ», «правий – лівий», «центральний – периферійний», де «перевернутість» полюсів указує на порушення християнської норми поведінки: *Иже бо, – рече, – Христос, – мягкая носятъ, си в домех царскихъ суть», – но суть целомудриемъ оболчены и правдою опоясаны, смиреніем украшены* (КТур XII в.); *...обрати бо ся болезнь его на главу его. и на верхъ его. неправда его сниде* (ПКП 1406, 1106) [4].

Дискурсивна практика правдивого мовлення, що визначає комунікацію справжнього християнина (зокрема православного), реалізована у двох основних модусах буття середньовічної людини – сакрального (релігійно-церковного) та профанного (світського, мирського): *...никому же не лъжете* (Изб 1076, 250). Активне функціонування слів *правда/неправда, правдивыи/неправдивыи, праведливыи/неправедливыи, праведныи/неправедныи, правыи/неправыи* у відповідних значеннях («істина, справедливість», «справедливий, правильний», «праведний», «дійсний, правомочний», «законний» vs «несправедливість, беззаконня», «гріх», «неправедний, грішний», «неправдивий, брехливий», «несправедливий, безчесний») у текстах релігійно-дидактичного і законодавчого характеру (пор. *Руська Правда, Мерило праведне*) зумовлює формування концептуальних дихотомій «правда – неправда», «істина – брехня», «справедливість – несправедливість» у колективній свідомості східнослов'янського, а потім українського етносу.

Семантичний обсяг номінації *правда* (та її похідних) у літературі Київської Русі визначається насамперед системою лексичних значень, зафіксованих у текстах конфесійних жанрів та юридичній писемності: 1) те, що відповідає дійсності, істина, правда; 2) справедливість, порядок, що базується на справедливості; правосуддя; 3) праведність, добрі справи, чесноти; 4) правота, невинуватість; 5) право, можливість діяти певним чином, визнання прав; обов'язок; 6) клятва, обіцянка; присяга; 7) угода, умови договору; 8) закон, правило; збірка постанов, законів, правил (СлДРЯ VII, 448–455).

Інтерпретація семантики правди/неправди як інтегрованого концепту найбільш виразно здійснюється на прикладі контекстів, що експліцитно виражають протиставлення: *...съкрывающимъ истину в неправде* (ЗЦ, к. XIV в., 23а); *...неправду възненавидех... законъ же твои възлюбих* (ЖВИ XIV–XV, 786); *...како възселиться въ мя истина яко лъжами себе испълнилъ есмь* (СбТр XII, 60).

Лексика староукраїнської ділової писемності XIV–XIV ст. (за матеріалами Словника) відображає, в основному, сутність давньоруських уявлень про правду та неправду: семантика лексе-

ми *правда* як ключової номінації концепту представлена аналогічними лексичними значеннями: 1) істина: *Порозумѣти можете в тои мѣре какъ много правды тыи то мистровы листы и собѣ мѣли* (Брест Куявський, 1447–1492 ЛКБВ); 2) справедливість: *ино мы узрѣвши и(х) жало(ст) и просѣч пра(в)ду о(т) на(с), а мы оучинили єсми имъ правую правду не нашими паны* (Сучава, 1457 Cost. II, 809); 3) праведність, чесність: *тѣм мы видивши правдоу и слоужбоу вѣрною нашего вѣрного слоуги... вратили єсми єго отчиною* (Сучава, 1436 Cost. I, 455); 4) присяга: *а ако ко(л) тако(ж) илюбилы бы(л) єсмо кня(з) дмитрию московско(м) и правду дали оужь ѣде(м) и хоче(м) сѧ порожни оучинити тоѣ правды про(т) абы коро(л) бы(л) бзпечнѣшии оу нашеи службѣ и оу правдѣ* (Молодечно, 1388 Р 43); 5) договір, умови договору: *а што тои грамотѣ писано тую жь правду литовьскымъ княземъ держати* (б. м. н., 1352 Р 6-7); 6) судові рішення: *и заѣхали имъ по ихъ правои правдѣ и остали сѧ облазничеве при томъ дворищи пысковича што на гугни* (Зудечів, 1411 Р 79) (ССУМ II, 219).

Зауважимо, що на підставі того, що значення слова *правда* «правота, невинуватість» (4); «право, можливість діяти певним чином, визнання прав; обов'язок» (5); «закон, правило; збірка постанов, законів, правил» (8) (за СлДРЯ VII, 448–455) не зареєстровані в Словнику, не можна напевно стверджувати їх відсутність у старобуковинському усному мовленні. У ділових паперах канцелярій аналогічні значення – «сукупність установлених державою норм і обов'язкових правил», «закон», «правомочність» – передавало слово *право* (ССУМ II, 220–221).

Генетичний зв'язок юридичного *права*¹ з *правом*² у значеннях «прямо, без відхилень у сторону, рівно», «як потрібно, вірно, правильно», «дійсно», «істинно», «без брехні, щиро, правдиво», «правда», «справедливо», «праведно, відповідно до норм релігійної моралі правовірних» (СлДРЯ VII, 437–438) підкреслює важливість первинного усвідомлення того, що правда повинна лежати в основі моральних і юридичних законів, а отже й владних структур держави: *...княжо оу томъ еси неправду деялъ* (Гр ок. 1300 (2, рижск.); *еси створилъ неправду на рабе своемъ* (СбТр к. XIV, 197); *и се свидетельствова неправдоу възста на брата своего* (КР 1284, 2626) (пор. ст.-укр. *не-право* «злочинно», *правдивыи* «який має законну силу, правомочний», *правыи закон* «правильний, справедливий закон»).

Велика кількість фразем із компонентами *правда* і *правыи*, що зафіксована Словником, свідчить про значущість семантики правди насамперед у юридичній сфері життєдіяльності (*по правдѣ, съ правдою, вѣрою и правдою (правдою и вѣрою)* [служити], *правдою оуказати, дати правду (правду дати)* «присягнути, поклястися», *оучинити (красную, правую) правдою* «прийняти судові рішення на чийсь користь», *правого чинити* «процати провину, визнавати невинним»). Використання (хоча й нечасте) лексикалізованих словосполучень на зразок *бога и правду знаючи, оучинити божію (святую) правдою* у діловому мовленні доводить також наявність сакрального вектору в ціннісних орієнтаціях українців (ССУМ II, 219, 222).

Лексема *неправда* активно використовується у проповідницьких дискурсах давньоруської писемної мови як синонім слову *гріх*: *...вздохо(м) рече сугубо неправды ихъ и грехи* (ГБ XIV, 206а). Стійкі словосполучення *делать неправду, творить неправду, свидетельствовать неправдою* передають семантику неправдивого, несправедливого діяння, при якому порушуються моральні та соціальні норми, а також установлені на той час правові закони: *...не створите неправды в суде, въз мерилехъ и в ставилехъ* (КР 1284, 2586); *и нача творити неправды обличенъ бывъ* (ПрЛ XIII, 121в). Низка лексем на зразок *неправдые, неправдыи, неправдыникъ, неправдыно, неправдыновати* (пор. д.-рус. *правъ* «прямий, правильний, невинний») підтримують «номінативну щільність» (термін В. І. Карасика) «мінусової» частини інформаційного поля концепту ПРАВДА/НЕПРАВДА, реалізуючи переважно сакральний вектор давньоруського буття. Основні дві комунікативні моделі – модель власне поведінки та мовленнєвої поведінки – широко презентована семантикою слів (у тому числі композитного творення) зі старослов'янським коренем *лж-* на зразок *лжедеиствовати* «діяти обманом», *лжгати* «говорити неправду, спотворювати», *лженадѣписанъ, лженापисаньи* «неканонічний, відречений», *лженарицаемьи* «несправедливо возвеличений», *лжеглаголаніе* «брехливе мовлення, неправда, брехня», *лжепророчество* «неправдиве пророцтво», *лжеславити* «брехати», *лжеславьникъ* «той, хто говорить неправду», *лжесѣказатель* «неправдивий тлумач», *лжесловесье* «брехня, наклеп, неправедне вчення», *лжесловьсьникъ* «псевдовчитель», *лжесловесьный* «неправдивий», *лжесловиє* «брехня, вигадка», *лжесловити* «брехати, вигадувати», *лжесловьнъ* «брехливий», *лжесловьць* «брехун», *лжесѣведетель* «неправдивий свідок», *лжесѣведетельство* «неправдиве свідчення», *лжгати на, лжжаклеветати* «наговорювати, брехати»: *...боися лжю гѣати* (Изб 1076, 47); *сего не створи хъ но лжють на мя* (Пр 1383, 72в); *и многымъ на зло сведетельствовати и сѣгласно лжжаклеветати...* (ГА XIII/XIV, 216а); *и лжю щимъ естъственую доброту* (ГБ XIV, 4е) (СлДРЯ XIV, 438–441).

Актуалізація понять «правда» і «неправда», означених у Словнику словами з коренями *прав(д)-*, *лож(ь)-*, *крив(д)-*, відбувається шляхом формування спільного номінативного поля,

представленого відповідними лексемами, серед яких церковнослов'янськими становлять значну частину. Однак функціонування церковнослов'янського слова *лъжъ* зафіксовано авторами видання як одиничний випадок: *а от сего часоу отъ насъ к вамъ котори(и) посолъ при(и)детъ бе(з) листа а бе(з) нашеи печати, и вы того непочтливо отъпустите зану(ж) то ложъ естъ* (б. м. н. 1484 ЯМ) (ССУМ I, 555). Зареєстроване у староукраїнській писемності слово *кривда* (пор. етимологічно: *кривда* від *кривий*, *правда* від *правий*) функціонувало у значенні «матеріальна шкода»: *а кто бы ємоу непріѣтель, а его кривды какъ и о наши кривды за нимъ стати* (Дольний Торг, 1411 Cost. II, 637–638) (ССУМ I, 513). Фразами з компонентом *кривда* демонструють вагомий семантичний потенціал однозначної лексеми (*кривду делати*, *кривду дѣяти*, *кривѣду чинити*, *кривду (в)оучинити*) «чинити шкоду», *имати кривду (кривду имати)* «зазнавати шкоди»), а лексикалізоване словосполучення *по кривдѣ* «підступно» дозволяє виявити, крім прагматичної ознаки, ще й ознаки емоційності, негативної модальності та навіть семантику «моральності»: *оучинить которыи добрыи члвкъ кривду, либо воевода а либо панъ оучинити исправу ис нимъ* (б. м. н., 1352 Р 6); *але комоу сѣ оузри(т) кри(в)да аже имає(т) о(т) ти(х) люди и(с) тѣ(х) села(х)...* (Сучава, 1472 DIR«А» 530); *а про любартово ятьство хочемъ его постави(ти) на судѣ передъ паны оугорьскими... будетъ ли яль его король по кривдѣ любартъ будетъ правъ* (б. м. н., 1352 Р 6) (там само, 434, 513).

Двочленний фразеологізм *кривду дѣяти* має в сучасній українській мові однослівний відповідник – *кривдити*; його зіставлення з сучасною формою вираження свідчить про різні логіко-семантичні критерії осмислення дійсності зазначеного хронотопу: у першому випадку – як об'єктивованої дії, у другому випадку – як дії, а також про появу додаткового семантичного навантаження дієслова *кривдити*, що означає не тільки «завдавати матеріальної шкоди», а й – «ображати», «принижувати» тощо.

Стійкі компоненти лексикалізованих словосполучень і фразеологізмів, зафіксованих в обох словниках, відтворюють особливість тогочасного літературного та ділового мовлення – можливість використання метафорично переосмислених образів, що свідчить не лише про стилістичну специфіку текстів, а про особливість мислення середньовічної людини: д.-рус. *неправдоу руки ваши сплетаютъ* (МПр XIV, 167об); *тогда... мно(г) добры(х) люди ис право(м) оумѣючи(х) рады оуживши(х) и оу єдин(с)твѣ воли нашеи бѣа и правду знаю(ч) осудили єсмы...* (Медика, 1404 Р 70). Наївне уявлення правди як справедливості, що може вимірюватися, об'єктивується фразами *много правды, со всею правдою* (ССУМ II, 219).

ПРАВДА/НЕПРАВДА – один із базисних концептів християнської аксіології – концептуалізується, як ми зазначали вище, з іншими ціннісними поняттями на зразок МИЛОСЕРДЯ, ГРИХ, ЗАКОН, ВІРА та ін.: *...всегда неправды єсмы исполнени и зависти, немилосердья* (СВл XIII, 14); *безаконья и неправды своимъ доушамъ сдевающе* (ФСт XIV, 229б); *аже есми сѣгрешили ... ово вѣ лжи* (ПрЛ XIII, 122а); *велитъ бо члвкомъ богъ отверещи всякоу неправдоу, гневъ, ярость* (Пр 1383, 105г). У староукраїнській мові інформаційне поле дихотомії ПРАВДА/НЕПРАВДА традиційно розширюється за рахунок семантики номінацій, що можуть виступати самостійними концептоутворювальними одиницями. Так, значення слова *вѣра* «свідчення правдивості» зафіксовано Словником із високим показником частоти (8419) (проте з указівкою на його територіальну обмеженість уживання) (пор. *правыи* «відданий, вірний»). Формула присяги *вѣрою и правдою* (2) та свідчення відданості господарю – [*служить*] *правою и верною службою(ою)* (457), *с правою вѣрою* (2) реєструються в документах, написаних на різних територіях. Композита *правовѣрныи* (11) в значенні «правомірний, законний» зустрічається переважно в дарчих грамотах. Такі приклади експліцитно ілюструють механізм віддзеркалення поняття «правда» в понятті «віра» і навпаки (тобто рефлексію), а отже, на наш погляд, доводять існування у свідомості дихотомії ПРАВДА/ВІРА комплетивного типу.

Ототожнення правди з вірою та честю (і навпаки – неправди з відсутністю таких), хоча і в контексті регламентованих законом дій, можна інтерпретувати як формування «гібридного» уявлення про правду як морально-правову категорію. Пам'ятки писемності, що детально проаналізовані авторами Словника, свідчать також про увиразнення у відповідному хронотопі ідеї правди-справедливості у певних її виявах, насамперед, як категорії соціальної, яка визначає характер суспільних відносин у правовій сфері та регулює соціальні конфлікти.

Концепт ПРАВДА/НЕПРАВДА являє собою єдність певним чином інтегрованих мисленневих, чуттєвих і культурних структур, у процесі об'єднання і взаємодії яких утворюється смисловий згусток, що корелює з цілісним фрагментом картини світу. Навіть жанрово-стильова однотипність пам'яток староукраїнської писемності (аналізуються тексти грамот, статутів, описи замків, люстрації земель) дозволяє реконструювати такий фрагмент із великим ступенем вірогідності. Інтегрований зміст дихотомії ПРАВДА/НЕПРАВДА формує комплексне уявлення про відповідні поняття в раціональній (юридично-правовій) та релігійно-церковній площині. При цьому

центральною концептосферою давньокиївської лінгвокультури є релігійна сфера, а староукраїнської – ділова, що свідчить про переваги раціонального типу мислення, властивого саме західно-європейським культурам. Мовні репрезентанти інтегрованого концептуального поля дихотомії широко представлені в давньоруських текстах та мають стійкі вербальні паралелі в староукраїнському діловому мовленні. Характерною особливістю функціонування проаналізованих слів із коренем *прав(д)*- у староукраїнських пам'ятках юридичної писемності є невелика кількість лексем із заперечною часткою «не»: пор. *неправо* (1), *неправдний* (2), *неправыи* (4) – всього 7 фіксацій vs *правыи* (1907), *право* у значенні «правдиво» (117), *правда* (56), *правдыи* (5), *правднийи* (4), *правдлыи* (1) – всього 2090. Причини такої асиметрії криються, на наш погляд, в орієнтації суспільства саме на справедливе вирішення майнових конфліктів.

Перспективним є дослідження інформаційних структур концепту в мовній свідомості сучасного українця у порівнянні зі специфікою мовного відображення дихотомії ПРАВДА/НЕПРАВДА в пам'ятках писемності. Однак і наразі можна констатувати, що трансформації концептуального поля у зв'язку з історичними змінами в лексичній системі мови (наприклад, у сучасній українській мові номінації *неправда* і *неправедність* є лише контекстуальними синонімами, а слово *правда* втратило семантику сакральності та безпосередній зв'язок із номінаціями *справедливість*, *честь*, *віра*, *право*) доводять думку про існування гнучких концептуальних структур, виражених абстрактними іменами. Дискретна цілісність таких структур відносна, а лексико-семантичні поля ключових концептоутворювальних номінацій семантично дифузні, що виразно демонструє переваги діахронного підходу до опису специфічної комбінаторики компонентів концепту. Комунікативна значущість семантики правди/неправди, що моделює поведінку людини в морально-правовій площині, змінюється залежно від соціокультурних умов реалізації концепту й активності його ключових номінацій у процесі об'єктивації прихованих глибинних смислів.

Список використаних джерел

1. Воркачев С. Г. Правды ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре / С. Г. Воркачев. – Волгоград: Парадигма, 2009. – 190 с.
2. Гегель Г. Наука логики / Г. Гегель. – СПб. : Наука, 1997. – 799 с.
3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
4. Коч Н. В. Трансформації інформаційного поля лінгвокультурного концепту «правда» в сучасній медіа-пропаганді / Н. В. Коч // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – № 66. – С. 99–107.
5. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) (СлДРЯ) [под. ред. Р. И. Аванесова]. – М. : Русский язык; – 2004. – Т. 7. – 505 с.
6. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. у двох томах [за заг. ред. Л. Л. Гумецької та І. М. Керницького] (ССУМ). – К. : Наукова думка, 1977–1978. – 630 с.; 591 с.

Анотація. У статті на матеріалі лексикографічних джерел аналізуються мовні засоби репрезентації концептуальної дихотомії ПРАВДА/НЕПРАВДА в давньокиївській і староукраїнській лінгвокультурах. Результатом рефлексійності відповідних понять у колективній свідомості є інтегроване інформаційне поле, що досліджується в динаміці його семантичного розвитку.

Ключові слова: лінгвокультура, концептуальна дихотомія, дихотомічний концепт, інтегроване інформаційне поле.

Summary. The actuality of modern linguoconceptual and lingvocultural researches is determined by the interest to the problem of different eras concepts reflection by national language means and also the revealing of the chronotypical specificity of conceptual spheres different lingvocultures. Knowledge of basic Ukrainian and cultural concepts in the synchronic and diachronic aspects provides the returning to the origins of its own culture, which is always actively produced the axiology important structures of consciousness. The communicative relevance of the semantics of true/not true which simulates human behavior in moral and legal plane varies depending on socio-cultural conditions of concept's realization and activity of its key categories in the process of objectification deep meanings.

The language means of representation of the conceptual dichotomy of TRUE /not TRUE in old Kyiv and old Ukrainian lingvocultures on the material of the lexicographic sources are analyzed. The reflexivity's result of relevant notions in the collective consciousness is integrated information field which in the dynamics of it's semantic development is examined.

The concept of TRUE/not TRUE is a unity of integrated in a certain way mental, sensory and cultural structures, during the process of joining and interaction is formed a semantic bundle which correlates with the integral fragment of the world picture. Integrated content dichotomy creates

a comprehensive view about relevant concepts in a rational (legal) and religious and ecclesiastical plane. The central concept sphere of old Kyiv lingvoculture is a religious sphere, but in old Ukrainian is a business sphere, which demonstrates the benefits of rational type of thinking, typical of Western European cultures. Language representatives of integrated conceptual field dichotomy are widely presented in the ancient texts and have a strong verbal parallels in old Ukrainian business language.

Keywords: *lingvoculture, the conceptual dichotomy, the dichotomous concept, the integrated information field.*

Отримано: 04.10.2016 р.

УДК 811.111(081)

Кришталюк Г.А.

ЗМІНА ЯК СПОСІБ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНЕ ВИВЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ГАЗЕТ)

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасної лінгвістики є пошук нових підходів, теорій, способів, методів і механізмів до аналізу уже відомих мовних категорій. Якісно нове вивчення мови пропонує когнітивно-дискурсивна парадигма. Її основний принцип – єдності пізнавальної та комунікативної функцій мови [6, 4-7] – покладається в основу виокремлення нових структур організації дискурсу [8, 2] та виявлення функцій мовних одиниць у процесі осмислення світу учасниками спілкування [13, 38; 16]. У сучасному англomовному дискурсі однією з високочастотних мовних категорій є заперечення. Його вивчення є невичерпним і потребує постійного пошуку.

Об'єктом цієї розвідки є заперечні одиниці, які функціонують в сучасному англomовному газетному дискурсі. Вихід у дискурс означає урізноманітнення й ускладнення контекстів, у яких вивчається заперечення. Як наслідок, виникає необхідність у подальшому пошуку сутності заперечення в природі людини, яка не просто використовує це явище, а є його творцем. Загальна когнітивно-дискурсивна спрямованість сучасних лінгвістичних студій зумовлює **актуальність** цієї статті, зверненої до пояснення заперечення у зв'язку з процесами концептуалізації дійсності. Концептуалізація – це осягнення втіленим розумом людини навколишнього середовища, відображуваного в мові [18, 14; 24, 431]. Матеріалом дослідження обрано сучасний англomовний газетний дискурс, у якому здійснюється первинне конструювання дійсності і найкраще простежується невід'ємність її концептуалізації від сенсомоторної діяльності людини.

Метою цієї розвідки є доведення положення про те, що зміна є основним когнітивним механізмом, який забезпечує осмислення заперечення в дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про зв'язок заперечення та зміни згадується у працях з філософії, логіки та мови. На присутність семантики зміни в значенні заперечення вказували ще Платон і Аристотель. Перший вбачав значення заперечення у відмінності між явищами [12, 28], а другий стверджував, що заперечення позначає відсутність об'єктів і зв'язку між ними в реальній дійсності [1, 29-30]. Компонентний аналіз основних словникових дефініцій дієслова to change “to become / make different” [26, 244] та іменника change “the process or result of something or someone becoming different” [26, 245] свідчить про те, що відмінність є семантичною ознакою зміни. Відсутність також осмислюється з урахуванням зміни, як результат припинення присутності та її трансформації.

З філософських позицій матеріалістичної діалектики заперечення розглядається як необхідний момент розвитку, умова якісної зміни речей [2, 405]. У логіці заперечення трактується як логічна операція, з допомогою якої з даного висловлення утворюється нове [3, 421]. Зазначені вище філософські та логічні визначення заперечення прийняті за основу багатьма лінгвістами, які досліджують його в мові, мовленні та дискурсі.

Залежно від обраного підходу, заперечення розглядається як таке, що змінює напрям між підметом і присудком [10, 387] та тема-рематичну організацію речення, що супроводжується виключенням старої інформації та включенням нової [7, 236]. Заперечення також визначається як модифікатор вихідної стверджувальної моделі чи значення, що призводить до утворення нових моделей і значень [9, 120; 11, 246]. Однією з комунікативних функцій заперечення є зміна ставлення людини до дійсності [14, 185; 17, 168; 19, 596]. З позицій фреймової семантики заперечення розглядається як модифікатор фрейму або засіб його зняття, внаслідок чого порушується про-

цес спілкування [15, 76]. Заперечення також формує новий ментальний простір, протилежний вихідному [23, 133; 25, 61; 27], з метою зміни пов'язаної з ним точки зору [29, 67].

Розглянуті підходи до дослідження заперечення одночасно утворюють основу та вказують на необхідність і можливість вивчення дискурсивного заперечення як зміни звернувшись до положень когнітивної лінгвістики про втіленість мислення [22, 193], яке функціонує внаслідок різних типів взаємодії людини з навколишнім середовищем, а тому визначає її пізнавальну й мовленнєву діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позицій втіленого розуміння заперечення вважаємо як когнітивно-дискурсивне утворення, яке виявляється в зміні концептуалізації дійсності за допомогою образ-схем. Ці елементарні ментальні структури сенсомоторного походження слугують засобом розуміння та конструювання дійсності [20, xiv, xix, 69; 28, 35]. Втілена природа фізичних, ментальних, соціальних і культурних змін і їх дискурсивна реалізація представлена образ-схемою ЗМІНА, яка належить до групи динамічних образ-схем і представляє відношення відмінності між референтами [5, 631]. Образ-схема ЗМІНА конкретизується іншими образ-схемами, які представляють різні види як змін так і заперечення в англomовному газетному дискурсі. Визначальними для газетного дискурсу є опозитивні єдності динамічних силових образ-схем ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ – ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, УСУНЕННЯ ПРОТИДІЇ – ПРОТИДІЯ, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ – ПЕРЕШКОДА, УСУНЕННЯ ПРИМУШЕННЯ – ПРИМУШЕННЯ, які беруть участь у формуванні силового заперечення [4, 23]. Силове заперечення виявляється у зміні динамічних відношень між референтами, а саме здатність в нездатність, безперешкодної діяльності і перешкоду, згоди в протидію, непримусової діяльності в примушення, що базується на трансформації образ-схем, які утворюють вищезазначені опозитивні єдності. Розглянемо як зміна відношень між референтами забезпечує концептуалізацію силового заперечення більш детально.

Зміна здатності в нездатність базується на трансформації образ-схеми ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, як характеризується потенційним силовим вектором і відсутністю перешкод [20, 47], в ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, якій властиві протилежні якості. На зміну здатності в нездатність вказують частка *not* на синтаксичному рівні, префікси *un-*, *in-*, *im-*, які спростовують здатність, позначену основами (*able*, *possible*, *fulfil* тощо), на морфемному рівні, а також імпліцитними заперечними одиницями (*fail*, *lose*, *collapse* тощо) на лексичному рівні, напр., *Zelaya: U.S.-brokered pact did not resolve crisis* (The Washington Post, 7.11.2009). У наведеному газетному заголовку заперечна частка *not* витісняє відношення здатності, позначені дієсловом *resolve*. У вступі імпліцитне заперечення *failed* встановлює відношення нездатності, що призводить до розчарування в тому, що відбувається (*disappointment at the development*): (1) *TEGUCIGALPA, HONDURAS - Ousted Honduran president Manuel Zelaya said Friday that a U.S.-brokered pact failed to end a four-month political crisis after a deadline for forming a unity government passed.* (2) *The State Department expressed disappointment at the development, with spokesman Ian Kelly telling reporters, "It is urgent that this government be created immediately."*

Зміна згоди в протидію ґрунтується на трансформації образ-схеми УСУНЕННЯ ПРОТИДІЇ, представленій двома силами, які узгоджено рухаються в одному напрямі, що виключає їх зіткнення [21, 102], в ПРОТИДІЮ. Ця образ-схема втілює зупинку двох однаково сильних векторів внаслідок їх зіткнення ([20, 46]). Одним із смислових складників англomовного газетного дискурсу є заперечне значення комунікативної протидії, що полягає в припиненні діяльності учасників події в результаті їх словесного зіткнення і виявляється у спростуванні, несхваленні, незгоді, опозиції, критиці тощо. Експліцитна заперечна частка *not* вказує на процес зміни комунікативної згоди в протидію, а імпліцитні заперечення – на її результат, напр., *China's UN ambassador says his country is not protecting Syria's president* (The Washington Post, 4.06.2012). У наведеному новинному заголовку частка *not* вказує на усунення Китаю як джерела ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, ціллю якої виступає президент Сирії (*Syria's president*), і у такий спосіб сигналізує про припинення згоди та виникнення комунікативної протидії.

На відміну від експліцитної заперечної одиниці *not*, яка зосереджує адресата на висловленні, яке припинило згоду й викликало протидію, імпліцитні заперечення зі значенням комунікативної протидії вказують на висловлення-відповідь, яке спростовує вихідне і представляє комунікативну протидію як результат зміни, напр., *Pakistan denies it harbors Taliban* (The Washington Post, 21.01.2007). У наведеному прикладі заперечна одиниця *denies* представляє результат зміни згоди в комунікативну протидію, виявом якої є спростування звинувачень (*it harbors Taliban*).

Зміна безперешкодної діяльності в перешкоду забезпечує формування й концептуалізацію заперечного значення перешкоди та ґрунтується на трансформації образ-схеми УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ в ПЕРЕШКОДУ. Образ-схема УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ акумулює досвід зняття існуючої перепони або відсутність потенційної [20, 45], а образ-схема ПЕРЕШКОДА представляє

зіткнення з перепоною [20, 45]. Експліцитне заперечення *not* дозволяє передбачити виникнення заперечного значення перешкоди, оскільки вказує на припинення відношень УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, що виявляється у безперешкодній взаємодії учасників подій. Імплицитні заперечення *refuse, reject, ban* тощо представляють перешкоду як результат зміни, напр., *Finance minister says he won't serve under Medvedev government*. У наведеному підзаголовку частка *not* вказує на потенційне припинення міністром фінансів (*Finance minister*) його повноважень в уряді, що свідчить про початок змін у його взаємодії зі структурами влади. (1) *A senior member of the Russian government opened a rare public breach with the Kremlin on Sunday, saying he would refuse to stay on after the leadership change announced over the weekend, in which the president and prime minister will soon change jobs* (The International Herald Tribune, 26.09.2011). Про результат зміни (*the leadership change*) УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ в ПЕРЕШКОДУ у наведеному вступі сигналізує заперечна імплицитна одиниця *refuse*, яка вказує на відмову члена уряду від подальшого перебування в його складі.

Зміна непримусової взаємодії в примушення визначає відповідне значення силового заперечення й ґрунтується на трансформації образ-схеми УСУНЕННЯ ПРИМУШЕННЯ в ПРИМУШЕННЯ. Образ-схема УСУНЕННЯ ПРИМУШЕННЯ представляє потенційний напрям руху, вибраний без впливу зовнішніх сил [21, 105], а ґештальт ПРИМУШЕННЯ акумулює досвід переживання під впливом зовнішніх сил [20, 45]. Експліцитне заперечення *not* у складі директивних висловлень вказує на початок зміни непримусової взаємодії автора й читача в примусову шляхом виключення образ-схеми УСУНЕННЯ ПРИМУШЕННЯ, напр., *Don't blame Oxford* (The Daily Mail, 13.04.2011). Осмислення цього заперечного директивного заголовку базується на зміні непримусової взаємодії, коли кожен міг вільно звинувачувати Оксфорд, в примусове припинення звинувачень.

На результат зміни непримусової взаємодії в примушення вказують також імплицитні заперечення *reject, ban*, які в ініціальних позиціях директивних висловлювань встановлюють відношення примусової перешкоди, що базуються на активації образ-схем ПРИМУШЕННЯ і ПЕРЕШКОДА, напр., *Reject public sector mischief* (The Daily Mail, 21.06.2011). Читач послідовно осмислює наведений заголовок з позицій цілі ПРИМУШЕННЯ і джерела ПЕРЕШКОДИ, що визначає подальші дії відповідних учасників події по вирішенню проблем пенсійного забезпечення державних службовців (*public sector*).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, заперечення розглянуто з позицій когнітивно-дискурсивного спідходу як процес і результат зміни відношень між референтами, що опосередковуються елементарними ментальними структурами сенсомоторного походження образ-схемами. Зміна визначається як втілене утворення, яке ґрунтується на однойменній образ-схемі, яка акумулює найбільш базовий досвід взаємодії мовної особистості зі світом. Зміна є семантичним примітивом, який конкретизується опозитивними едностями образ-схем у сучасному англомовному газетному дискурсі. Зміна визначає значення заперечення та його функції в сучасному англомовному газетному дискурсі. Перспективами подальших наукових розвідок є дослідження зміни як способу осмислення заперечення в інших типах англомовного дискурсу.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Метафизика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infanata.org>.
2. Бирюков Б. В. Отрицание / Б. В. Бирюков // Философский словарь : [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Изд-во "Республика", 2001. – С. 405-406.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Изд-во "Наука", 1975. – С. 421-423.
4. Кришталюк Г. А. Заперечення в англомовному дискурсі: лінгвокогнітивний аспект : монографія / Г. А. Кришталюк. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – 184 с.
5. Кришталюк А. А. Образ-схема ИЗМЕНЕНИЕ и ее применение в англоязычном газетном дискурсе / А. А. Кришталюк // Когнитивные исследования языка : [гл. ред. серии Н.Н. Болдырев]. – Тамбов ; Челябинск : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина ; Изд-во Челяб. гос ун-та, 2014. – Вып. XVIII : Язык, познание, культура: методология когнитивных исследований. – С. 630-633.
6. Кубрякова Е. С. Образы мира в сознании человека и словообразовательные категории как их составляющие / Е. С. Кубрякова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2006. – Т. 65. – № 2. – С. 3-13.

7. Мелиг Х. Р. Коммуникативная функция общего и частного отрицания / Х. Р. Мелиг // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста : сб. науч. статей к юбилею Г. А. Золотовой / [сост. Н. К. Онипенко]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 232-242.
8. Морозова О. І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. І. Морозова. – К., 2008. – 32 с.
9. Паславська А. Й. Заперечення, негація, негатор (типологічне дослідження на матеріалі німецької, української та інших мов) / А. Й. Паславська // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2001. – Т. 4, № 1. – С. 119-125.
10. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Гос. учебно-педагогич. изд-во мин-ва просвещения РСФСР, 1956. – 501 с.
11. Підпригора Ю. Г. Основні функціональні характеристики категорії заперечення в системі дієслівних перифраз сучасної іспанської мови / Ю. Г. Підпригора // Вісник кафедри ЮНЕСКО Київського лінгвістичного університету. – 2000. – Вип. 3А. – С. 246-254.
12. Платон. Софист [Електронний ресурс] / Платон. – Режим доступу : <http://www.magister.msk.ru/library/babilon/greek/platon/platon03.htm>.
13. Полюжин М. М. Про теоретичні засади когнітивного підходу до дискурсивного аналізу / М. М. Полюжин // Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2004. – Т. 1, № 3. – С. 32-40.
14. Федоренко О. Н. Коммуникативно-прагматический аспект отрицания во французком языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 „Романские языки” / О. Н. Федоренко. – Минск, 2004. – 19 с.
15. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. XXIII : Когнитивные аспекты языка. – С. 52-92.
16. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [колект. монографія]. – Х. : Константа, 2005. – С. 9-20.
17. Downing L. H. Negation, Text Worlds and Discourse: The Pragmatics of Fiction / L. H. Downing // Advances in Discourse Processes. – 2000. – Vol. 66. – 225 p.
18. Geeraerts D. Introducing Cognitive Linguistics / D. Geeraerts, H. Cuyckens // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2007. – P. 3-24.
19. Hye Kyung Lee Presupposition and implicature under negation / Hye Kyung Lee // Journal of Pragmatics. – 2005. – Vol. 37, № 5. – P. 595-609.
20. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason / M. Johnson. – Chicago ; L. : The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.
21. Kryshtaliuk A. The Image-Schematic Dimension of English Negation / A. Kryshtaliuk // Cognitive Processes in Language : [Krzysztof Kosecki, Janusz Badio (eds.)]. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2012. – P. 99-107.
22. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, London : The Univ. of Chicago Press, 1980. – 242 p.
23. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar / R. W. Langacker. – Stanford : Stanford Univ. Press, 1991. – Vol. 2. : Descriptive Application. – 589 p.
24. Langacker R. W. Cognitive Grammar / R. W. Langacker // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. – N.Y. : Oxford Univ. Press, 2007. – P. 421-462.
25. Lewandowska-Tomaszczyk B. Depth of Negation. A Cognitive Semantic Study / B. Lewandowska-Tomaszczyk. – Lydz : Lydz Univ. Press, 1996. – 235 p.
26. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. D. Summers]. – 4th ed. – Harlow : Longman, 2005. – 1949 p.
27. Oakley T. Negation and Blending: A Cognitive Rhetorical Approach [Електронний ресурс] / T. Oakley // A Typology of Blends. – 2002. – Режим доступу : <http://www.case.edu/artsci/engl/oakley/negation.pdf>.
28. Rohrer T. Embodiment and Experientialism / T. Rohrer // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. – N.Y. : Oxford Univ. Press, 2007. – P. 25-47.
29. Verhagen A. Construal and Perspectivization / A. Verhagen // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 48-81.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню зміни як способу концептуалізації заперечення на матеріалі сучасного англomовного газетного дискурсу. У світлі теорії втіленого розуміння зазначається, що механізмом зміни є відповідна образ-схема ЗМІНА, яка конденсує загальну сенсомоторну організацію діяльності людини та представляє відношення відмінності між ре-

ферентами. Образ-схема ЗМІНА конкретизується опозитивними єдностями образ-схем різних видів. Заперечення визначаємо як когнітивно-дискурсивне утворення, змістом якого є зміна відношень між референтами, що активуються образ-схемами. Так, основним змістом силового заперечення є зміна здатності в нездатність, згоди в протидію, безперешкодної діяльності в перешкоду, непримусової взаємодії в примушення.

Ключові слова: зміна, образ-схема ЗМІНА, заперечення, силове заперечення, сучасний англомовний газетний дискурс.

Summary. *This paper is devoted to investigation of change as a way of conceptualizing negation. The data for the research has been collected from the Modern English newspaper discourse. Theoretically, the study is based on the theory of the embodied mind. In accordance with this theory our mind is embodied and, consequently, all human activity both conceptual and linguistic is grounded in human perceptual and motor interaction with the world. The embodied mechanism of change is represented by the corresponding image schema CHANGE. It comprises, in a condensed form, people's general sensorimotor organization and conceptualization of the world by activating and specifying the relations of difference between referents. CHANGE image schema is instantiated by other image schemas representing events in the Modern English newspaper discourse. These image schematic unities of opposing members are mainly of perceptual, spatial-motor and dynamic nature. In this respect negation is defined as a cognitive-discursive construct with the core meaning of change of relations between referents.*

In the Modern English newspaper discourse change of dynamic relations is of paramount importance for the conceptualization of negation. The dynamic relations participate in constructing force negation. The force negative meaning lies in the change of relations of ability into inability, agreement into disagreement, unrestricted activity into blockage or compulsion. Change of ability into inability is based on the transformation of the image schema ENABLEMENT into DISABLEMENT and specifies the meaning of negative units at the morphemic (unable, impossible), lexical (fail, failure, lose, collapse) and syntactic (not) levels. Change of agreement into disagreement is based on the transformation of the image schema COUNTERFORCE REMOVAL into COUNTERFORCE and is represented by such negative units as disagree, discord, deny, object, oppose, etc. Change of unrestricted activity into blockage is based on the transformation of the image schema RESTRAINT REMOVAL into BLOCKAGE and is represented by such negative units as say no, refuse, reject, delay, block, postpone, etc. Change of unrestricted activity into compulsion is grounded in the transformation of the image schema COMPULSION REMOVAL into COMPULSION and is reflected in the explicit and implicit negative imperative utterances.

Key words: *change, image schema CHANGE, negation, force negation, modern English newspaper discourse.*

Отримано: 23.10.2016 р.

УДК 811.161.2'367'255.4

Кульбабська О.В.

ВАРІАНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРАЛЕЛЬНИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики актуалізує проблему варіантності мовних одиниць як результату еволюції мови та інтелектуально-комунікативної діяльності мовців. Необхідність повідомити будь-яку думку, констатувати факт дійсності чи дати пояснення тому або тому явищу зумовлює те, що комунікант добирає найвдаліший засіб та спосіб для вираження тієї самої думки, зазвичай із низки співвідносних (інформативно-ідентичних) знаків. На часі установа регулярних можливостей потенційної взаємозаміни двох чи більше еквівалентних одиниць української мови, об'єднаних спільним чи близьким граматичним значенням, але відмінних за граматичною формою та відтінками семантики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Варіантність (від лат. *varians*, Р. в. *variantis* – змінний) – одна з характерних рис мовної норми, що увиразнює незавершеність, безперервність процесу стандартизації літературної мови, гнучкість і багатство її виражально-зображальних засобів на всіх рівнях (В. Бріцин, І. Вихованець, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, В. Кононенко та ін.). На нашу думку, варіантність – це во-

дночас конкуренція номінативних засобів вираження, унаслідок якої мовець надає перевагу найдоцільнішим формам, зручним для певних умов спілкування.

Рушієм мовного розвитку й результатом інтелектуально-комунікативної діяльності мовців є *синтаксична варіантність*. Нові явища як результат динамічних процесів у синтаксисі ХХ – початку ХХІ ст. вирізняються національною специфікою та паралельно з узвичаєними стають варіантами, специфічним „удосконаленням граматичних засобів обслуговування нашої думки” [2, 285]. Такий стан мови дослідники визначають як „динамічна рівновага”, завдяки якій мовна система загалом „є, по суті, абстрактним узагальненням реально існуючої сукупності конкретних її різновидів – алосистем” [4, 3].

Питання формального і семантичного варіювання тісно пов’язане з низкою проблем: синтаксичної синонімії, взаємозв’язку лексичної та граматичної семантики, семантичного інваріанта тощо. Науковці занурюються в ідею динаміки процесів співвідношення синтаксичних одиниць, зосереджуючи увагу на проблемі обсягу та характеру інформації паралельних мовних засобів, що їх порівнюють з огляду на здатність збереження тотожності або її порушення внаслідок появи виразних диференційних ознак.

Відношення між лінгвістичними одиницями, що мають певні спільні властивості, які дають їм змогу виконувати однакову функцію, у практиці сучасних досліджень кваліфікують як один із видів *семантичної еквівалентності* (І. Арнольд). На цій підставі лінгвісти розглядають синтаксичні синоніми та синтаксичні варіанти, виокремлюючи такі основні критерії їх опису: 1) „близькість поняттєвого змісту” (О. Пешковський, Г. Рихтер); „тотожність реальній ситуації” (О. Селіванова, О. Стишов, Ю. Степанов); „позиційна тотожність” (В. Адмоні); „тотожність або близькість граматичного значення” (І. Вихованець, І. Ковтунова, О. Тараненко, О. Шендельс); „подібність семантичної структури речення” (В. Богданов); „структурно-семантична подібність” (Г. Золотова); „подібність синтаксичної функції” (М. Балко); 2) одно- / різноструктурність (В. Лещенко, В. Солнцев); 3) взаємозамінність (Н. Гуйванюк, І. Жилін).

Усі відомі визначення синтаксичних варіантів хоча безпосередньо не вказують на наявність конкретного інваріантного синтаксичного значення (як конструкта, вихідного пункту, певного віртуального образу), проте прогнозують його, а також акцентують на тому, що синтаксичні варіанти виражають одне синтаксичне значення (денотат) без додаткових змістових відтінків (конотат), тобто синтаксичні варіанти – репрезентанти певного інваріантного синтаксичного значення, утілення модифікацій інваріантної синтаксичної конструкції в мовленнєвому акті.

Отже, за реалізації власне-моделі речення в мовленнєвій ситуації, у результаті актуалізації окремих компонентів з’являються **варіанти граматичних структур** – різнорангові актуалізовані синтаксичні одиниці (синтаксеми, словосполучення, прості і складні речення та їх поєднання), що мають однакову референційно-інформативну семантику і спрямовані в конкретних актах мовлення на спільність комунікативної інтенції мовця, виконуючи однакову семантичну функцію за умови тотожності лексичного складу.

Погляд на мову як на результат інтелектуально-комунікативної діяльності мовців актуалізує проблему варіантності синтаксичних конструкцій в українських перекладах Біблії, здійснених різними авторами, з огляду на їхнє суб’єктивне сприймання та оцінку реальності.

Мета наукової статті – дослідження явищ синтаксичної варіантності в текстах паралельних українських перекладів вихідного тексту. Реалізація мети зумовлена розв’язанням таких завдань: 1) вивчити сучасний стан теоретичних напрацювань із проблеми синтаксичної варіантності; 2) установити основні чинники породження варіантності синтаксичних одиниць української мови; 3) виокремити релевантні ознаки варіантних синтаксичних конструкцій в українських перекладах Біблії та здійснити типологію явищ варіантності, зумовлених різними типами структурування мовних засобів у процесі синтаксичної деривації.

Об’єкт дослідження – синтаксична варіантність в українській мові, а **предмет** – структурні, семантичні та функційні параметри варіантних синтаксичних одиниць різних рангів (синтаксем, словосполучень, простих і складних речень) у мові українських перекладів Біблії.

Матеріалом дослідження послужили паралельні тексти перекладів Біблії українською мовою кількох перекладачів, зокрема П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького (1903 р.), І. Огієнка (митрополита Іларіона) (1962 р.), І. Хоменка (1963 р.), Патріарха Філарета (Денисенка) (1988 р.), о. Рафаїла Турконяка (1997 р.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Синтаксична варіантність – функційна властивість граматичного рівня української мови, що її забезпечує мікросистема співвідносних актуалізованих засобів, сформованих у процесі історичного розвитку мови та під впливом дії її законів для вираження того самого позамовного об’єкта, ознаки, ознаки ознак, загалом ситуації дійсності або її фрагмента.

Використання та усвідомлений вибір синтаксичних варіантів залежить від пресупозиції та умов комунікації: стилю, жанру; офіційності / неофіційності ситуації мовлення тощо. Результати об'єктивної авторської думки, її граматичного структурування і „синтаксування” (термін О. Кубрякової) уможлиблює „інтерпретаційна процедура на ґрунті комунікативної компетенції мовця” [1, 36], що охоплює такі основні компоненти, як: 1) соціальні знання; 2) лінгвістичні знання і 3) здатність до інтерпретації дійсності. Зазначені чинники зумовлюють *трансформаційну модель перекладу* (З. Харріс, М. Хомський, А. Паршин), що ґрунтується на процесах синтаксичного уподібнення, граматичних заміні, доповнення та еліпсування певних компонентів, членування та об'єднання речень, а також на заміні порядку слів у реченні.

Синтаксичне уподібнення у паралельних перекладах Біблії репрезентує „нульовий” тип трансформації, коли фіксуємо повну відповідність реченневих структур у всіх проаналізованих варіантах. За своїм змістом синтаксичне уподібнення доречно було б уналежнити до **модифікаційних** синтаксичних трансформацій [3, 118–165], а варіанти дефінувати як **модифікати** – синтаксичні одиниці, що постали внаслідок морфосинтаксичного варіювання, тобто формальних видозмін тієї самої синтаксеми в семантико-синтаксичній структурі простого речення або засобу зв'язку складного речення, що не спричиняють змін частиномовного статусу складників та їхнього синтаксичного значення, не утворюють нових моделей, зберігаючи тип семантико-синтаксичних відношень [5, 8–11]. Наприклад, у простому реченні зафіксовано морфологічні варіанти з-поміж таких синтаксем:

1) предикатних: **Н. в.** // **О. в.**: *Не кляніть ся зовсім: ні небом, бо воно престол Божий* (Куліш, с. 7) // *А Я вам кажу не клястися зовсім: ані небом, бо воно престол Божий...* (Огієнко, с. 893) // *А Я кажу вам – не клястися зовсім: ні небом, бо воно є престолом Божим* (Філарет, с. 1086) // *А Я кажу вам зовсім не клястися: ні небом, бо воно є Божим престолом* (Турконяк, с. 941) // *А я кажу вам не клястися зовсім: ні небом, бо це престол Бога...* (Хоменко, с. 11); **О. в.** // **В(у) + Д. в.**: *...і дадуть йому ім'я Емануїл, що перекладом є: З нами Бог* (Куліш, с. 3) // *...і назвуть Йому ймення Еммануїл, що в перекладі є: З нами Бог* (Огієнко, с. 889) тощо;

2) об'єктних: **по + М. в.** // **за + О. в.** // **Р. в.**: *Рахиль плаче по дітях своїх...* (Куліш, с. 4) // *Рахиль плаче за дітьми своїми...* (Огієнко, с. 890) // *...то Рахиль плаче за дітьми своїми* (Хоменко, с. 8) // *Рахиль плаче за дітьми своїми* (Філарет, с. 1082) // *...це Рахиль оплакує своїх дітей* (Турконяк, с. 938) тощо;

3) адресатних: **для + Р. в.** // **Д. в.**: *В пустині готуйте дорогу для Господа, рівняйте стежки Йому* (Огієнко, с. 890) // *...приготуйте путь Господеві, прямими зробить стежі Йому* (Філарет, с. 1082) // *Приготуйте дорогу Господу, вирівняйте стежки для Нього* (Турконяк, с. 938) тощо;

4) локативних: **коло + Р. в.** // **до + Р. в.** // **при + М. в.** // **біля + Р. в.**: *Вже ж й сокира коло кореня дерева лежить...* (Куліш, с. 4) // *Бо вже до коріння дерев і сокира прикладена...* (Огієнко, с. 890) // *Сокира вже при корінні дерев лежить...* (Хоменко, с. 8) // *Вже й сокира біля кореня дерева лежить...* (Філарет, с. 1082) // *Сокира вже лежить біля коріння дерев...* (Турконяк, с. 938) тощо.

Синонімічністю засобів зв'язку між предикатними частинами спричинено модифікати на рівні складносурядних і складнопідрядних речень. Наприклад: **А** // **АЛЕ**: *Не самим хлібом житиме чоловік, а кожним словом, що виходить із уст Божих* (Куліш, с. 4) // *Чоловік житиме не самим хлібом, а кожним словом, що виходить з уст Божих* (Хоменко, с. 8) // *Не хлібом самим буде жити людина, але кожним словом, що походить із уст Божих* (Огієнко, с. 891) // *...не хлібом єдиним житиме людина, але всяким словом, що виходить з уст Божих* (Філарет, с. 1084) // *Не самим хлібом житиме людина, але кожним словом, що виходить з Божих уст* (Турконяк, с. 938); **КОЛИ** // **ЯКЩО**: *Коли Ти Син Божий, звели сим камінням зробитися хлібом* (Куліш, с. 4) // *... якщо Ти Син Божий, скажеш, щоб каміння це хлібами стало* (Філарет, с. 1084) // *Якщо Ти – Син Божий, скажи, щоби це каміння стало хлібом* (Турконяк, с. 938) тощо.

Специфіка *найпоширенішого* перекладацького способу *граматичної заміни* полягає в семантичній кореляції морфологічних форм слова (пор. форми однини й множини іменників: *Коли ти Син Божий, звели, щоб це каміння та й стало хлібом* (Хоменко, с. 8) // *Коли Ти Син Божий, скажи, щоб каміння це стало хлібами!* (Огієнко, с. 891) тощо), у взаємодії частин мови, синкретичності членів речення, переформатуванні складу речення. Зокрема, вияви граматичних заміні у дібраному фактичному матеріалі зафіксовано в разі варіювання частиномовної належності та зміни синтаксичної позиції компонентів у простому реченні. Наприклад:

1) прийменниково-відмінкова форма **у + Зн. в.** у синкретичній означально-обставинній позиції корелює з відносним прикметником у ролі неузгодженого означення: *А всіх поколінь від Аврама аж до Давида – чотирнадцять поколінь, і від Давида аж до вавилонського переселення – чотирнадцять* (Огієнко, с. 889; Хоменко, с. 7; Філарет, с. 1081; Турконяк, с. 937) // *...а від Давида до переселення у Вавілон – чотирнадцять* (Куліш, с. 3);

2) прийменниково-відмінкова форма для + **Р. в.** у синкретичній означально-об'єктній позиції співвідноситься з присвійним прикметником у функції узгодженого означення, напр.: *У пустині готуйте дорогу для Господа, рівняйте стежки йому!* (Огієнко, с. 890) // *Приготовте дорогу Господню, правими робіть стежки Його* (Куліш, с. 24);

3) прийменниково-відмінкова форма під + **Ор. в.** у позиції неузгодженого означення корелює з відносним прикметником у ролі іменного компонента складеного присудка або узгодженого означення: *Бо сам я чоловік під властю* (Куліш, с. 9; Туркопяк, с. 942) // *Бо й я – людина підвладна* (Огієнко, с. 896) // *Та і я теж підвладний чоловік* (Хоменко, с. 13; Філарет, с. 1088);

4) особове дієслово в присудковій позиції варіантне до віддієслівного іменника в ролі неузгодженого означення, як-от: *...вивідав у них про час, коли з'явиться зоря* (Куліш, с. 4; Огієнко, с. 890; Хоменко, с. 8; Туркопяк, с. 938) // *...вивідав від них час з'явлення зірки* (Філарет, с. 1082).

Закцентуємо: частиномовна варіантність, яка не спричинює зміни синтаксичної функції компонента (синтаксеми) в складі речення, належить до **транспозиційних** кореляцій синтаксичних одиниць. **Транспозити** постають як результат синтаксичної похідності, коли слово переміщується в нетипову для нього формально-синтаксичну позицію зі збереженням ознак вихідної частини мови і структурної схеми висловлення. У такий спосіб з'являються варіантні синтаксичні одиниці для реалізації певного референта, що ґрунтуються на функційній тотожності синтаксем, виражених різними частинами мови з близькими ономасіологічними характеристиками.

На основі опозиції агентивності / деагентивності з'являються **інтерверсивні варіанти**, до складу яких входять двоскладні й односкладні речення, пор.: *Різдво ж Ісуса Христа стало ся так. Скоро його матір Марію заручено Йосифові* (Куліш, с. 3) // *Коли його матір Марію заручено з Йосифом* (Огієнко, с. 889) // *Його мати Марія була заручена з Йосифом* (Туркопяк, с. 937).

Часто граматичні заміни спричинюють зміни самого статусу реченнєвої структури, оскільки певна синтаксема в простому реченні може розгорнутися в цілий зворот або ж навіть у підрядну предикативну частину, пор.: *Почувши це, цар Ірод стривожив ся* (Куліш, с. 4; Хоменко, с. 8; Філарет, с. 1082; Туркопяк, с. 937) // *І, як почув це цар Ірод, занепокоїсь* (Огієнко, с. 890); *Тими ж днями приходить Іван Хреститель проповідувати в Юдейській пустелі* (Туркопяк, с. 838) // *Того часу прийшов Йоан Хреститель, проповідуючи в пустині Юдейській* (Куліш, с. 4) // *Тими ж днями приходить Іван Хреститель і проповідує в пустині юдейській* (Огієнко, с. 890; Хоменко, с. 9; Філарет, с. 1082); *Де народжений цар Жидівський?* (Куліш, с. 4; Огієнко, с. 889; Філарет, с. 1082) // *Де цар юдейський, що оце народився?* (Хоменко, с. 8) // *Де цар юдейський, який народився?* (Туркопяк, с. 937). Значені синтаксичні співвідношення кваліфікуємо як **метатаксичні**, що належать до різнорангових одиниць як первинних і вторинних знаків номінації – складних речень і простих, ускладнених однорідними членами, напівпредикативними й пояснювально-уточнювальними конструкціями. Їх появу зумовлюють процеси семантичної компресії або розширення реченнєвої структури, а також спільний репрезентативний зміст й ізоморфізм різноструктурних елементів висловлення.

Перекладач може членувати вихідний текст за законами, властивими безпосередньо акту мовлення. У такий спосіб у кореферентні номінативні ряди входять співвідносні одиниці мови й мовлення як **комунікативно-актуалізаційні варіанти** (з різним рема-тематичним членуванням, неповною реалізацією структурної схеми, емоційно-експресивним забарвленням), які ґрунтуються на реченнєвих видозмінах внутрішньо-схемного характеру залежно від комунікативно-прагматичних інтенцій мовця.

Зміни порядку слів спричинюють як рема-тематичне членування речення, так і інші мовленнєві процеси, а саме: інверсія (зміни в прямому порядку слів), актуалізація (семантико-стилістичне наголошення, змістове виокремлення мовних одиниць за несподіваними мовними зв'язками), аналітизм (парцеляція, сегментація, приєднання компонентів висловлення).

Порівняймо зміни порядку головних членів і поширювачів структурної схеми речення в українських паралельних перекладах Біблії: Як же народив ся Ісус у Віфлеємі Юдейському за царя Ірода, прийшли мудреці зі сходу в Єрусалим (Куліш, с. 4) // *Коли ж народився Ісус у Віфлеємі Юдейським за днів царя Ірода, то ось мудреці прибули до Єрусалиму зі сходу* (Огієнко, с. 889) // *Коли ж Ісус народився у Віфлеємі Юдейським, за днів Ірода царя, мудреці прийшли в Єрусалим зо Сходу* (Хоменко, с. 8) // *Коли ж Ісус народився у Віфлеємі Юдейському у дні царя Ірода, волхви зі сходу прийшли до Єрусалима* (Філарет, с. 1082) // *Коли ж Ісус народився у Віфлеємі Юдейському за днів царя Ірода царя, то до Єрусалима прийшли зі сходу мудреці* (Туркопяк, с. 937); *Ви світло світу* (Куліш, с. 6) // *Ви – світло світу* (Хоменко, с. 11) тощо.

Трансформація членування речення полягає в тому, що складне речення перетворюється на два й більше самостійних речення у варіантній парі. Напр.: *Ви сіль землі, коли ж сіль звітріє, то чим солити?* (Куліш, с. 6) // *Ви – сіль землі. Коли ж сіль ізвітріє, то чим насолити її?* (Огієнко, с. 892) // *Ви – сіль землі. Коли ж сіль звітріє, чим її солоною зробити?* (Хоменко, с. 11) // *Ви –*

сіль землі. Якщо ж сіль втратить силу, то чим зробить її солоною? (Філарет, с. 1084) // Ви – сіль землі. Якщо сіль втратить силу, то як зробить її солоною? (Турконяк, с. 940).

У разі синтаксичної трансформації доповнення в реченневих структурах із певних причин відбувається введення „додаткових” компонентів, якщо в реченні є синсемантичні слова. Розбіжності в реченневих структурах можливі за потреби деталізованого вираження думки, на противагу лаконічному. За нашими спостереженнями, до складу речення перекладачі можуть додавати: 1) підмет, пор.: *І послав їх у Вітлеєм* (Куліш, с. 4) // *І він відслав їх до Віфлеєму* (Огієнко, с. 890); 2) об’єктний і обставинний поширювачі, пор.: *Прокинувшись, Йосиф зробив так, як звелів ангел Господній* (Філарет, с. 1082) // *Прокинувшись від сну, Йосиф учинив так, як наказав йому Господній ангел* (Турконяк, 937); *Це все Тобі дам, якщо впадеш ниць і мені ти поклонишся* (Огієнко, с. 891) // *Оце все дам Тобі, як упадеш ниць і мені поклонишся* (Хоменко, с. 10); 3) означальний поширювач, пор.: *І покинувши Назарет, пійшов і пробував у Капернаулі* (Куліш, с. 5) // *І покинувши Він Назарета, прийшов і оселився в Капернаулі приморським* (Огієнко, с. 891); 4) вставне слово, пор.: *Оце ж бувайте звершені, як Отець ваш, що на небі, звершений* (Куліш, с. 7) // *Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний* (Огієнко, с. 894) тощо.

Доповнення речення підметами або присудками часто спричинює зміни синтаксичного статусу речень, тобто односкладне речення трансформується в двоскладне, неповне – у повне, активна конструкція – у пасивну тощо.

Сутність синтаксичної трансформації еліпсування полягає в тому, що в ході перекладу відбувається скорочення, стиснення та конверсія компонентів (синтаксем) зі складу вихідної конструкції під впливом пресупозиції (фонових знань носіїв мовної культури). Отже, мета еліпсування – усунення семантично надлишкових елементів, що посідають позиції головних або поширювальних членів речення, зокрема: 1) підмета: *Не придатна вона вже ні на що, хіба що надвір була висипана та потоптана людьми* (Огієнко, с. 892) // *Ні на що не придатна більше, хіба – викинути її геть, щоб потоптали люди* (Хоменко, с. 11); 2) апозитивного поширювача: *...щоб справдилося слово Ісаї пророка* (Куліш, с. 5) // *...щоб збулося те, що сказав був пророк* (Хоменко, с. 10); 3) обставинного: *І вони зараз, покинувши сіті, та й пішли вслід за ним* (Огієнко, с. 892) // *І ті нехайно кинули сіті й пішли за ним* (Хоменко, с. 10).

Висновки й перспективи подальших розвідок. Адекватність вербального вираження думки суб’єктами текстової діяльності забезпечена осмисленням потенціалу варіативності в текстах паралельних перекладів Біблії, зокрема, речення, що передають той самий референційний зміст та мають однакову пропозитивну структуру у перекладних текстах функціонують як кореферентні (модифікаційні, транспозиційні, інтерверсивні, метатаксічні, комунікативно-актуалізаційні). На вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у текстах українських перекладів вихідного тексту впливає чимало різнопланових чинників: 1) екстралінгвальних (комунікативний задум і мовленнєвий досвід автора висловлення, обставини породження тексту, його жанрово-стилістичне спрямування, тип читацької аудиторії тощо); 2) лінгвальних, зокрема: а) синтаксичних (зміна синтаксичної моделі речення внаслідок згортання або розгортання компонентів, відокремлення, дублювання тощо); б) морфологічних (здатність морфологічних форм як варіантів вираження різних синтаксичних позицій репрезентувати парадигматичні й синтагматичні відношення); в) лексичних (чим точніше лексема в певній синтаксичній позиції відповідає семантичним параметрам, тим вільніше вона у виборі варіантної форми – морфологізованої або неморфологізованої; і навпаки, якщо лексема не типова для певної синтаксичної позиції, то вона тісно пов’язана з основним, сильним варіантом репрезентації такої синтаксичної позиції та унеможлиблює трансформації). Дослідження варіативності кореферентних засобів синтаксису в річищі антропоорієнтованих категорій є перспективним і потребує ґрунтовного монографічного опису.

Список використаних джерел

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською: [монографія] / Й. Ф. Андерш. – К.: Наук. думка, 1987. – 192 с.
2. Булаховський Л. А. Розвиток мови (Мова як знаряддя думки) / Л. А. Булаховський // Основи мовознавства. – Харків, 1928. – С. 285–313.
3. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: монографія / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Мова етнічної групи в світлі теорії мовної варіативності / Ю. О. Жлуктенко // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 3–10.
5. Кучурян Л. І. Варіантність синтаксичних конструкцій у текстах українських перекладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. „Українська мова” / Лара Іванівна Кучурян. – Чернівці, 2016. – 20 с.

Список використаних позначень джерел

- Кулиш*: Біблія / перекл. : П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький. – Відень, 1903. – 1420 с.
Огієнко: Біблія / перекл. Івана Огієнка. – Відень : United Bible Societes, 1962. – 1410 с.
Хоменко: Біблія / перекл. о. Івана (Хоменка). – Рим : Вид-во ОО Василіян, 1963. – 1474 с.
Філарет: Біблія / перекл. Патріарха Філарета. – К. : Вид-во Київської Патріархії Української православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
Турконяк: Біблія / перекл. о. Р. Турконяка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2006. – 1463 с.

Анотація. У статті типологізовано трансформації синтаксичних номінацій у паралельних українських перекладах Біблії. Увиразнено роль автора-перекладача у виборі найвлучнішої номінації, що відбиває його лінгвістичні компетенції та індивідуальність сприйняття дійсності. Констатовано, що арсенал варіантних одиниць – модифікаційних, транспозитивних, інтерверсивних, метатаксичних, комунікативно-актуалізаційних – репрезентує синтаксичне багатство української мови з огляду на її національну специфіку.

Ключові слова: Біблія, паралельні українські переклади, варіантність, трансформація, модифікати, транспозити, інтерверсивні та метатаксичні варіанти.

Summary. The article is dedicated to one of the most topical issues in linguistics – study of variability of syntactic units of different levels in the texts of parallel Ukrainian translations made by different writers-translators in the twentieth-twenty-first centuries. The terminological dimension of the notion “variability” as a dynamic system of units of different levels within which there may be movements and mutual transition is specified based on the modern linguistic theories. Extralinguistic and internal factors of generation of variability of syntactic units in Ukrainian translated texts are established. The basic criteria of syntactic variability were defined more accurately based on referential approach and theory of syntactic nomination that allowed us to reach conclusion about potential abilities of variability that demonstrates the conditions of rendering of referential meanings by one of correlative forms in the concrete nomination act. Variant syntactic units include syntaxemes, word combinations, simple and composite sentences. They are divided into four types: modifiers, transposers, intersives, and metataxic variants. On the synchronous level the syntactic variants demonstrate improvement of grammatical structure of the Ukrainian language, enrichment of its lexical, formal and intonation and communicative means, development of literary style.

Allocate the role of interpreter in selecting the most effective nomination, which reflects his linguistic competence and personality perception of reality. It is concluded that meanings of syntactic units shows the richness of the Ukrainian language considering its national specifics.

Key words: Bible, parallel Ukrainian translations, variability, transformation, modifiers, transposers, intersive and metataxic variants.

Отримано: 17.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373:82-144

Макар І.С.

СЛОВНИК МОВИ ПИСЬМЕННИКА І ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ ІДІОСИСТЕМИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є укладання словників мови письменників, тому що, як справедливо зазначає Н. Сологуб, „мова письменника” – це, по-перше, його мовленнєва діяльність в межах системи загальнонародної мови, а по-друге, це індивідуальний стиль митця на основі загальнонародної національної мови. Письменник є творцем мови, він розкриває її потенційні можливості, які подекуди можуть закріплюватися в загальному вжитку [11, 134–135]. Системний аналіз лексики на основі словника мови письменника чи окремого твору, виокремлення мікрогруп у межах лексичної системи тісно пов’язані з поняттям ідіостилу автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиріччя розвитку українського і зарубіжного мовознавства позначені підвищеною увагою до авторської (письменницької) лексикографії, зумовленою появою функціональних і експериментальних словників, конкордансів, глосаріїв, ономастиконів, частотних та тлумачних словників усєї творчості, циклів творів й окремих творів письменників та літературних пам’яток [5, 100–106]. Досить назвати відомі словники

(глосарії) до творів Гомера, Еврипіда, Платона, Ціцерона, Шекспіра, Гете, Сервантеса, Мільтона, Емінеску, а також словники творів Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, О. Пушкіна, М. Лермонтова та ін.

Як наголошує Н. Сологуб, „словниковий опис художніх творів видатних майстрів необхідний для розв'язання багатьох проблем стилістики, лексикології, семасіології” [11, 133]. Окрім того, словник мови видатного письменника дає відчуття епохи, у яку він жив і творив, тому містить цінний матеріал для вивчення історії літературної мови, оскільки подає лексико-фразеологічний склад творів певного автора (всієї його творчості, кількох або одного з творів), відображає особливості розвитку мови в певний історичний період [13, 355]. Отже, словник мови письменника має значення як для вивчення його творчості, так і для дослідження відповідного етапу історії певної літературної мови та суспільної атмосфери визначеного періоду.

Безперечно, авторський стиль передбачає певну систему у відборі зображальних засобів мови. Одним із методів їх системного вивчення і є словник письменника, що відображає як загальномовні тенденції, так і специфічні особливості його художнього слова, адже загально-мовне знаходить своє відображення в індивідуальному мовленні. Уміння розпізнати це особливе, індивідуальне, не порушуючи його єдності із загальним, і є метою створення такого словника. „Категорія індивідуального, – зауважує Л. Ставицька, – створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності, яка формує естетичне організуюче ядро кожного ідіостилу” [12, 61–62].

Мета статті – проаналізувати важливість укладання словників мови письменників для дослідження лексичної ідіосистеми їхніх творів, адже саме лексичну ідіосистему вважаємо інтегральним конститuentом ідіостилу кожного майстра слова.

Виклад основного матеріалу. Звичайні авторські словники існують у чотирьох лексикографічних формах: *конкордансу, індексу, глосарія* і *тлумачного словника*; двомовні ж – у двох формах: глосарія і тлумачного (конкорданс та індекс не містять перекладу). На нашу думку, найтісніше пов'язані з поняттям „ідіостиль письменника” *словники-конкорданси та словники-індекси*. Саме вони дають змогу докладно змоделювати ідіолект письменника, а також виявити лексико-семантичні та граматико-стилістичні домінанти художньої мови, характерні для його ідіостилу.

Заслуговує на увагу і поняття „ідеологічний словник письменника”, запропоноване Б. Ларіним. Такий словник передбачає визначення мікролексичних систем творчості письменника загалом чи окремого твору. Учений зауважував, що питання про індивідуальне слововживання є центральним у стилістиці художнього мовлення, оскільки саме „*своєрідність семантики слів – одна з типових відмінностей естетичного використання мови від усіх інших форм літературного вираження поетичної системи письменника на фоні систем інших художників слова*” [курсив наш. – І.М.] [8, 4]. Закцентовуючи важливість визначення мікролексичних систем, Б. Ларін писав: „Як у словнику-тезаурусі національної мови, так і в повному словнику письменника основне завдання не в поясненні незрозумілого слова чи його незвичного вживання, а в систематизації і тлумаченні всього лексичного багатства національної мови чи творів письменника, як внутрішньо цілісного (яке відображає ідеологію, що склалася), епохального (чітко обмеженого в часі, яке характеризує свою епоху) і достатньо об'єктивного, яке позбавлене довільності вибору, оцінного чи упередженого підходу (тому що будь-яка прогалина, будь-яке упущення позбавляють можливості скласти точні, достовірні судження про певну лексичну систему)” [8, 4].

Науково цінними, – наголошував Б. Ларін, – можуть бути тільки повні словники літературної пам'ятки чи обраного письменника. Важливо, щоб вони відповідали будь-яким запитам, будь-якому способу використання, задовольняли будь-які потреби дослідницького чи довідкового характеру. Але найважливіше те, що „повний словник письменника чи пам'ятки – системний, епохальний і документально достовірний” [8, 4]. Повноту і диференційність словника письменника визначають такі параметри: 1) кількісний склад слів; 2) опрацювання значень і вживань слів; 3) цитатія (вказівка, у яких місцях тексту це слово вживається); 4) граматична і стилістична кваліфікація слова. У словнику письменника важливо побачити не наскрізний семантичний стрижень багатьох слововживань, а кожен семантичний комплекс слова – у кожному абзаці поетичного тексту. Загальний словник творчості чи окремого твору письменника „з'ясовує інвентар стійких семантем мови”, пропонує „*послівний коментар*” художнього тексту [8, 7].

На нашу думку, повний алфавітний словник письменника – це тільки перший етап роботи над семантико-стилістичним аналізом лексики. Наступним етапом у дослідженні є складання ідеологічного словника, що передбачає диференційний принцип відбору лексики, тобто виокремлення основних тематичних чи лексико-семантичних груп з відповідним їх аналізом. З цього приводу Б. Ларін констатував: „Під час тематичного відбору матеріалу само собою відсіюється все, що можна назвати „породою”, у якій є крупинки і злитки дорогоцінного металу: словесні

образи, словесні ідеограми, символи, що містять неповторні риси творчої індивідуальності письменника” [8, 8–9]. Виявити оті „золоті крупинки” в лексичному складі художнього твору і є завданням дослідника. Ними послуговуватимемось і ми, поставивши за мету з’ясувати особливості ідіостилу давньогрецьких письменників I–III ст. (Ксенофонт з Ефесу, Харитона, Ахілла Татія, Лонга та Геліодора), які характеризують епоху пізнього грецького роману, на основі аналізу їх авторських словників, особливої лексичної ідіосистеми.

На переконання Л. Булаховського, „у мові немає таких елементів, які в руках майстра не могли б правити за засіб індивідуалізації художнього мовлення, які не могли б виявити його художнього „обличчя”...” [3, 299]. Особливо виразно це „художнє обличчя”, чи „мовний образ автора” передають його словник та особливості групування лексики в межах ідіосистеми.

Подібні зауваження щодо важливості створення словника мови видатного представника національної літератури та виокремлення в ньому характерних тематичних циклів лексики висловлює С. Бекова. Дослідниця зазначає, що подібний словник не буде словником-довідником, а „словником-монографією про творчий стиль письменника” [виділено нами. – І. М.]. У ньому має проявити себе і творче освоєння традицій жанру і загальних традицій літературної мови – саме як сфери майстерності, а не просто загальнонародної стихії. Крім того, об’єктом спеціального дослідження може слугувати й окрема лексико-семантична група ідеологічного словника письменника, якою є, наприклад, група слів зі значенням кольору чи будь-яка інша [2, 6].

Ми сповідуємо твердження, що мовні засоби в художньому творі не є випадковим, механічним зібранням різноманітних елементів. Вони взаємодіють не тільки з „позамовними” факторами, але й між собою в межах окремих рівнів і міжрівнево, „відбиваючи у складних комплексних образах звичайні для мови системні відношення” [6, 122]. Лексичний склад художнього тексту залежить від кількох чинників: від *тематики твору* (скажімо, якщо пасторальний роман розповідає про кохання на лоні природи, то релевантними для твору виявляються відповідні групи лексики – зображення природи, пастуша, еротична); від *індивідуального стилю письменника* (якщо стиль автора характеризується динамічною розповіддю, у якій майже відсутні діалоги, то в художньому творі переважатимуть дієслівні конструкції, а коли у художньому творі переважають художні описи, то великою частотністю відзначатимуться іменники та прикметники); від *особливостей світогляду письменника, його мовної свідомості і манери письма* (створення концептуальної картини світу, своєрідної концептосфери, системи образних засобів тощо) та ін.

Безперечно, в основі системного дослідження лексики художнього твору лежить значення слова і об’єднання лексем у мікросистеми. Під *лексичною мікросистемою* розуміємо групу лексем, об’єднаних структурно-семантичними та семантико-функціональними відношеннями. Виокремлення й опис семантичних мікросистем у сучасній лінгвістичній надзвичайно актуальні. Особливо активізувався системний опис мікросистем у зв’язку з укладанням словників мови письменників.

З-поміж основних типів лексичних мікросистем найбільш оптимальними для дослідження словника мови письменника вважаємо лексико-семантичні групи (ЛСГ), які максимально охоплюють його лексичну ідіосистему. Однією з диференційних ознак ЛСГ як мікросистеми лексики є приналежність слів до однієї частини мови, тобто це своєрідна лексико-семантична парадигма, що об’єднує лексичні одиниці на основі ознаки інваріантності і може існувати лише як сукупність одиниць однієї частини мови [4, 4–9].

Л. Цвяк (за М. Капатруком та В. Левицьким) під лексико-семантичною групою (ЛСГ) розуміє групу слів, які належать до однієї частини мови, які синонімічно пов’язані з основним значенням домінанти або з одним зі значень домінанти і мають сильний семантичний зв’язок з її основним значенням [14, 7]. Часто до ЛСГ зараховують не тільки синонімічні ряди, а й групи антонімів тощо, пов’язані спільністю певних системних відношень. Окрім того, слова в ЛСГ можуть бути пов’язані родо-видовими відношеннями, тобто перебувати у відношеннях конверсії та гіпонімії [13, 306; 9, 124].

Отже, проаналізувавши зазначені вище визначення, під *лексико-семантичною групою* ми будемо розуміти об’єднання слів, приналежних до однієї частини мови, на основі семантичної спільності та парадигматичних відношень синонімії, антонімії, гіпонімії та конверсії.

Синонімічні відношення, що ґрунтуються на семантичній близькості і семантичній подібності слів, у межах ЛСГ дають змогу простежити багатство словника мови письменника, враховуючи найрізноманітніші семантичні відтінки кожного слова синонімічного ряду. Наявність в ідіолексичній системі автора синонімів спричинена їхньою важливою функцією – уточнення й стильової диференціації [9, 119]. Синонімічний ряд – завжди відкритий, його заповненість словами, близькими за значенням, тісно пов’язана з авторським почерком митця. *Антонімічні відношення*, які ґрунтуються на семантичній опозиції, у межах ЛСГ репрезентують категорію

зіставлення / протиставлення як засіб пізнання об'єкта дійсності, ознаки чи дієслівного вияву. Антоніми протиставляються понятійними компонентами і пов'язані з мовним вираженням логічної протилежності. Особливо поширені антонімічні пари в межах прикметникових, рідше – в іменникових та дієслівних ЛСГ.

Конверсивні відношення ґрунтуються на зміні перспективи мовного подання позамовної ситуації (дії або стану) на протилежну, зображення однієї ситуації поперемінно з двох протилежних сторін зі зміною логіко-комунікативних акцентів у її висвітленні [13, 265]. Наприклад, чітко виражені конверсивні відношення, що передбачають різновекторні взаємопов'язані спрямування дії, в ЛСГ руху. *Гіпонімічні відношення* об'єднують слова, що перебувають у родо-видових відношеннях.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, важливе значення для дослідження лексичної ідіосистеми письменника має передусім укладання повного словника художнього твору та розподіл лексем за ЛСГ, ураховуючи структурно-семантичні й онемасіологічні характеристики слів та кількісні показники їх функціонування в тексті. Крім того, у лексичній ідіосистемі письменника на основі функціонально-семантичного аналізу можемо виокремити мікросистеми актуалізованого лексикону, домінантних (найчастотніших) лексем, що формують своєрідну вербальну сітку домінант у художньому творі.

На важливість виокремлення домінантних (ключових) слів, за критерієм усталеності / частоти вживання в художньому мовленні звертає увагу Л. Пустовіт. Дослідниця обрала за основний семантико-функціональний аналіз. Згідно з її поглядом, найвиразніші стильові ознаки поетичної мови можна виявити за результатами аналізу традиційних та індивідуально-авторських метафор, власних назв, кольорономінацій і термінів [10].

Про специфіку репрезентації та функціонування лексичних (чи семантичних) домінант (константних, системотвірних, ключових, стрижневих слів-образів тощо) говорить і М. Кудряшова, спираючись на сумарні результати аналізу поетичних контекстів українських неокласиків. Вона застосувала метод тематичної сітки, спрямований на встановлення домінант (тематичних слів) у художньому тексті, що дає змогу порівняти стилі різних письменників чи письменників одного стилю [7]. Під „тематичною сіткою тексту” І. Арнольд розуміє набір повторюваних у ньому сем, основних одиниць плану змісту, наявність спільних компонентів у семному складі денотативних значень або в конотаціях різних слів, тобто семантичних повторів, що виявляються за лексичними зв'язками слів у тексті [1, 214].

На основі функціонально-семантичного аналізу лексичної ідіосистеми давньогрецьких романів I-III ст. спробуємо виокремити систему дієслівних, іменникових та прикметникових домінант, а також визначити концептуально-тематичні поля, сформовані цими домінантами, що виформовують загальноконцептуальну структуру художнього тексту, тісно пов'язану з ідіостилем письменників.

Виокремлення ЛСГ та лексико-граматичних класів слів (ЛГК) дає змогу виявити різноманітне домінування лексичних одиниць (своєрідний актуалізований лексикон), що є мовними засобами вираження зв'язків і відношень у художньому тексті, які тісно пов'язані з ідіостилем письменника.

Системний аналіз лексики давньогрецьких романів за словником мови письменника, виокремлення ЛГК та ЛСГ, виявлення домінант вербальної сітки актуалізованого лексикону та порівняльна характеристика домінант у давньогрецьких романах I-III ст. може засвідчити, що саме лексична система є інтегральним конститuentом ідіостилю кожного письменника, що відкриває перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сборник статей / И. В. Арнольд. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 444 с.
2. Бекова С.В. К проблеме идиологического словаря писателя (семантико-стилистический анализ группы слов со значением цвета у М.Горького) : дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 „Украинский язык” / С. В. Бекова. – Л., 1973. – 178 с.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці : в 5-ти т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1: Загальне мовознавство. – 496 с.
4. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / З. Н. Вердиева. – М. : Высшая шк., 1986. – 120 с.
5. Карпова О. М. Словари языка писателей / О. М. Карпова. – М. : Изд-во Моск. пед. ин-та, 1989. – 108 с.
6. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення / В. П. Ковальов. – Херсон : Херсонська міська друкарня, 1991. – 125 с.

7. Кудряшова М. В. Поетичний словник українських неокласиків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. В. Кудряшова. – Х., 2000. – 18 с.
8. Ларин Б. А. Основные принципы словаря автобиографической трилогии М. Горького / Б. А. Ларин // Словоупотребление и стиль М. Горького. – Л., 1962. – С.3–11.
9. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди, 1997. – 129 с.
10. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття : семантико-функціональний аспект : монографія / [упор. В. І. Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Михно]. – К. : УНВЦ „Рідна мова”, 2009. – 243 с.
11. Сологуб Н. Словники мови письменників / Н. Сологуб // Лінгвостилістика : об’єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / [відп. ред. академік НАН України В.Г.Скляренко]. – К., 2007. – С.133–138.
12. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С.61–65.
13. Українська мова : енциклопедія. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 821 с.
14. Цвяк Л. В. Прикметники, що позначають освітлення в сучасній німецькій мові (дистрибутивно-статистичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Л.В. Цвяк. – Одеса, 2001. – 20 с.

Анотація. Проаналізовано важливість укладання словників мови письменників не лише для дослідження лексичної ідіосистеми їхніх творів, але й для вивчення творчості самих авторів, дослідження відповідного етапу історії певної літературної мови. Системний аналіз лексики творів однієї епохи за словниками мови письменників, виокремлення ЛГК та ЛСГ, виявлення доміант вербальної сітки актуалізованого лексикону може засвідчити неповторність ідіостиллю кожного письменника зокрема.

Ключові слова: словник мови письменника, лексична ідіосистема, ідіостиль, лексико-семантична група, парадигматичні відношення, актуалізований лексикон.

Summary. *The article analyzes the importance of writers' language vocabularies compiling not only for researching the lexical idiosystem of their works, but also for investigating the authors' creative work, for studying the relevant stage of language history. Linguistic means in a fiction text is not accidental, casual complete set of various elements. They interact not only with the extralinguistic factors, but also between themselves within certain levels and in inter-level way.*

Concordance-dictionaries and index-dictionaries are closely related to the concept 'writer's idio-style'. They make it possible to form in detail the author's idiolect and identify lexical-semantic and grammatical-stylistic dominants of fiction language which are characterizing his idio-style.

Lexical structure of a literary text depends on several factors: the subject of the work, the individual style of the writer, the peculiarity of his world outlook, linguistic consciousness and writing manner (creating of a conceptual world view, special conceptual sphere, system of speech figures etc.).

Among the main types of lexical microsystems most suitable for the researching of writer's language vocabulary we suppose the lexical-semantic groups which may cover most of his lexical idiosystem. Partition of lexemes on lexical-semantic groups according to the structural-semantic and onomasiological characteristics of words and quantitative index of their functioning in the text is very important for describing of author's idio-style.

Lexemes system analysis of same epoch works, following writer's language vocabularies, partition of lexical-grammatical classes and lexical-semantic groups, identifying of verbal set of actual lexicon dominants can prove the uniqueness of each writer idio-style in particular.

Key words: *writer's language vocabulary, lexical idiosystem, idio-style, lexical-semantic group, paradigmatic relations, actual lexicon.*

Отримано: 19.10.2016 р.

АВТОРСЬКЕ СЛОВО В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ МИКОЛИ НЕВИДАЙЛА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «РОДОВЕ ПРОКЛЯТТЯ»)

Мова як живий організм перебуває у постійному русі: її елементи народжуються, еволюціонують, живуть, відходять в історію, а інколи й у вічність. Простежити ці процеси можна на матеріалі творів художньої літератури. Адже саме майстри художнього слова є хранителями прадавніх назв уже зниклих реалій, і тими, хто творить нові слова, які впливають на розум, почуття, емоції сучасних носіїв мови, точніше, вони є провідниками мовотворчості провидіння. Ці нові слова можуть лише блиснути й потухнути, а можуть і увійти в загальномовну скарбницю – словник. Тому небезпідставно увагу мовознавців привертають явища, пов'язані з процесом руху мовних одиниць, особливо слів.

Визнаючи наявність двох чинників у процесі творення нових слів (інтралінгвальний і екстралінгвальний), ми все-таки схильні до думки, що художня творчість більше послуговується першим, адже внутрішня сутність поетичного чи прозового твору передусім стосується естетичних моментів у розвитку духовності носіїв мови, тобто емоційно-експресивне начало авторської позиції превалює над предметним.

Проблемою вивчення лексичних інновацій письменників займалися такі вчені, як: О. Ахманова, П. Будагов, В. Григор'єв, Д. Шмельов, Е. Ханпіра, О. Ликов, І. Білодід, В. Русанівський, Н. Сологуб, В. Німчук, О. Тараненко, Н. Кожевникова, В. Калашник, А. Мойсієнко, І. Принцевський, Ж. Колоїз, Є. Карпіловська, О. Стишов, Г. Вокальчук, О. Турчак, Г. Сюта та ін.

Актуальність досліджень авторського словотворення спричинена необхідністю як аналізу індивідуальної майстерності письменника, так і осягненням номінативних можливостей мовної системи, її лексичних особливостей.

Мета нашої розвідки – виявити основні словотвірні особливості авторських слів як об'єктиваторів індивідуально-мовної картини світу такого непересічного письменника, як Микола Невидайло.

Невелика за обсягом (24 стор.) психологічна повість «Родове прокляття» [6] характеризується цікавими авторськими знахідками нових емоційно-експресивних засобів «відтворення дійсності для висвітлення потаємних відтінків душевного стану, що захоплююче, інтригуюче й майстерно втілено в образах Василя та Катрі Крутиленків...» [7, 6]. До таких художньо вагомих засобів належать індивідуально-авторські новотвори, яких у творі налічується 64 одиниці.

Відомо, що лексична система найдинамічніша з-поміж інших систем мови. Нові слова, що з'являються як у художньому, так і в інших стилях мовлення, зазвичай називають загальним терміном – неологізми. Однак, на думку вчених, цей термін об'єднує в собі різномірні явища: неологізми, потенційні слова, okazіоналізми.

Проблема розмежування цих явищ цікавила багатьох учених, щоправда виробити одну думку поки що вони не спромоглися. Як стверджує Ж. В. Колоїз, «...потенційність та okazіональність отримують категоріальний статус ще в 60-их роках ХХ століття і пов'язуються з ім'ям Е. Ханпіри» [4, 76-77]. Аналізуючи його погляди, авторка пише: «Диференціюючи неологізми, потенційні слова й okazіоналізми, дослідник кваліфікує останні як такі, що є «конкретним виявом дії категорії okazіональності», яка «базується на незаданості мовленнєвого факту системою мови, що створює певний ступінь незвичності такого факту для мовної системи»» [4, 77].

Разом з тим, Е. Ханпіра протиставляє okazіональність потенційності й розглядає їх як бінарну опозицію, з чим не погоджується Ж. В. Колоїз, оскільки, на її думку, «протиставлення okazіональності потенційності позбавлене логічного смислу, а бінарна опозиція okazіональність / потенційність — права на існування» [4, 77].

Однак прихильники теорії Е. Ханпіри продовжують наполягати на можливості існування такої опозиції, наприклад О. О. Жижома [2], В. Т. Принцевський [8], О. М. Строкаль [10] та ін. Так, в авторефераті кандидатської дисертації О. М. Строкаля читаємо: «Як правило, індивідуально-авторські неолексеми поділяють на дві групи – утворені за продуктивними моделями словотвору так звані потенціалізми та непродуктивними – okazіоналізми» [10, 8]. Виокремлює категорію okazіональності й відомий російський лексиколог О. Г. Ликов, який, подібно до Е. Ханпіри, розуміє її як найбільш загальне поняття, яке включає в себе й потенційні слова, однак, на відміну від останнього, він протиставляє категорію okazіональності узуальності, а не потенційності [5, 78].

В. С. Калашник обережніше дивиться на проблему: «Okazіоналізми звичайно виокремлюють із неологізмів, кваліфікуючи як індивідуально-авторські новотвори, або стилістичні неологізми» [3, 201]. Як бачимо, вчений не загострює уваги на дефініціях, а актуалізує її на стилістичній ролі

авторських слів. Крім того, він, посилаючись на О.О.Селіванову, зазначає, «що okazіоналізми можуть служити способом формування концепту художнього твору» [3, 201].

Сучасні дослідники художнього мовлення часто звертають увагу на концептуалізацію авторського світу письменника, який «знаходить вияв у мовній картині світу, в образно-поетичному її фрагменті» [3, 201].

Характерним у цьому сенсі – авторського світобачення – є фрагмент аналізованої повісті, в якому описується момент спогадів головного героя про події, які він пережив, коли лікувався в Ігреській психіатричній лікарні: *І ось вже білохалатники підступно оточують кільцем і пеку-ча голка гаряче він'єкчується в хребет, висмоктує спинний мозок, а сусіда по ліжку бунтівний Космонавт шаркається туди-сюди, сичить, відмахується п'ястаками від санітарів-громил, залунює палату нелюдським ревом, а вони викручують йому руки, нап'ялюючи безжалюну «сміртельную рубаху» й кидають, ніби лантух з камінням, на голу панцерку заспокоюватися в мертвому затиску, з шумовинням на губах; ...* [6, 12]. Уже в цьому невеличкому описі письменник сконцентрував аж шість новотворів. Саме ці слова і репрезентують власне авторський картину світу, його індивідуальне сприйняття цього світу. Чого лише вартий okazіоналізм *він'єкчується* (дієслово, утворене префіксально-суфіксально-постфіксальним способом)! Це той випадок, коли «специфіка префіксального і префіксально-суфіксального словотворення полягає в тому, що його вихідною базою повинно бути дієслово. Іменники ж, як відомо, рідко надають для цього свою матеріальну базу. Тому похідні, що не мають вербальних корелятів, створюються шляхом підстановки іменника в модельну сітку дієслова, а не способом утворення похідного від твірного слова» [1, 167-168]. Такого ж типу okazіоналізм у цьому контексті – *залунює* зі значенням «заповнювати луною».

Таке творення okazіоналізмів, на думку дослідників, можна спостерігати серед дієслів, іменників і прикметників. Однак у нашому невеличкому тексті адибуємо лише один прикметник, а решта – дієслова: *«Що, що? Когося шукаєте?» – зашамкотіла і, прискаливши засльозливі, в зморшкуватих ямках очі, вп'ялася зором у Крутиленка* [6, 25]; *... по яругах по схилу пригірків над ставом пригніздився хутірець, сурживово виштрикуючись новими двоверховими червоноцеглими дачами і антитезово хатинями старою передколгоспною дідизною, що вицвяхувалась у мозку чимось таємничим і жакним* [6, 22]; *побачив цяточку лампадки, яка квольеньким гнотиком жевріла в запавутиненому кутку, осяюючи застережливий палець, і суворий лик Святого Миколая з ікони на покуті; поцінував давніх умільців, що розквітували мальвами та Мамаями прадідусеву піч, нині сіру й облуплену* [6, 26]; *“За віщо звугліли мої літа?”* [6, 27].

Як відомо, для системи української мови характерними є афіксальні словотворчі засоби. В стилістичному арсеналі митців слова вони також превалюють, чому є доказом і аналізований текст.

Так, наприклад, серед новотворів-іменників, зафіксованих у досліджуваному тексті (21 номен), 17 авторських слів створено суфіксальним способом: *проклиналець, чесняга, мазепинка¹, сміттєвисько, трухлявизна* та ін.: *Чи ж вдасться йому подолати задуманий план: відшукати проклиналиця, який, імовірно, понад шістдесят років тому вдарив руйною по роду Крутиленків?* [6, 19]; *«Не ввімкнув поворота праворуч, давай права», і, аж коли в руках стража дорожнього руху зашелестіли дві мазепинки¹, задоволений чесняга благословив у подальшу путь* [6, 19]; *Крутиленко з трепетом і жахом переступив трухлявизну порога, вдихнув тхнину мишачих гнізд і ладан старечих випарів* [6, 26]. Більшість іменників-новотворів – слова на позначення конкретних предметів.

Серед авторських прикметників (15 новотворів), нами виявлено шість одиниць, утворених суфіксальним способом, і три – префіксальним: *більмуватий, дзеркалистий, ворожбитний; просиреновий, засльозливий* та ін.: *... і стежки між посівами гадючаться в тремтливую димку вату далину, що більмуватим оком ставка вплющує в дзеркалисту воду обаженілі дощами скупчення хмар* [6, 18]; *“Я ж айнічим ворожбитним вас не поїла”* [6, 26]; *Де він був раніше, той спогад? З-під стріхи, може, батькової хати, там, де, за буграми в широкості балки, зцілованої з вузькою річечкою глинищево вивергається село, вгамбоване рідними степами, що палахкотять горицвітовими вогнищами і просиреновими галявинками...* [6, 20]; *“Що, що? Когося шукаєте?” – зашамкотіла і, прискаливши засльозливі, в зморшкуватих ямках очі, вп'ялася зором у Крутиленка* [6, 25]. Як бачимо, основними серед авторських прикметників, побудованих афіксальним способом, є слова лексико-семантичної групи на позначення зовнішніх особливостей.

Микола Невидайло в тексті повісті репрезентує двадцять нових дієслів, серед яких дванадцять утворені префіксальним способом, чотири – суфіксальним, два – префіксально-суфіксальним, два – префіксально-суфіксально-постфіксальним: *присобачитися, розчаклувати, допетрати, при гніздитися, вкорятися; дихкати, хатинити, вихилясничати, убалакувати, залунювати, ін'єкчуватися, вцвяхуватись* та ін.: *Зупиняють даїшники, обнюхуватимуть, затягнуть у*

буду, нашпиговану комп'ютерами, звірять номерний знак і всю іншу дурологію: чи не на краденому в Європі авто роз'їжджаєш? До чогось **присобачаються** і вимордують двадцятку гривень «на пропой» [6, 19]; *Застрашено проїжджаючи тихіше дозволеної швидкості, розгледів: служителям дорожнього руху не до Крутиленка – йде тотальне оновлення постового господарства, через те, що (допетрав!) аврал – сьогодні, як щойно повідомило бортове радіо, до великого індустріального міста прибуває Президент незалежної України* [6, 22], *За розвилкою, за краєм лісосмуги зеленіли поля Щорського району, кручі молодились ранковим туманцем, по яругах по схилу пригірків над ставом пригніздився хутірець, суржиково виштрикуючись новими двоповерховими червоноцеглими дачами і антитезово хатинячи старю передколгоспною дідишною, що **вцвяхувалась** у мозку чимось таємничим і жакним* [6, 22].

У досліджуваному тексті нами виявлено лише вісім прислівників. Майже всі вони є потенційними словами, тобто побудовані за притаманними українській мові словотворчими моделями. Як правило, це прислівники прикметникового походження, які творяться за допомогою суфікса **-о**, наприклад: **електрострумно, суржиково, антитезово, глинищево**, і лише три прислівники є власне оказіоналізмами: **окруж, украдьки і стрибом**: *З-під стріхи, може, батькової хати, там, десь, за буграми в широкості балки, зцілованої з вузькою річечкою глинищево вивергається село,..* [6, 22]; *скрючена роками бабуся із слідами колишньої вроди, з мудрим, повним смутку і страждань поглядом, що, мабуть, згадавши, як дівкою була, вичіпила на шию кілька разків намиста, приквоктано грілася проти сонця на призьбі, спершия підборіддям на агачковину ціпка і немилосердно дихкала задушливим бухканням. **Окруж** неї роїлися зграї прискіпливих мух* [6, 25]; *“Василь? Василько...” – заскрипіла сухим кашлем, сховавши в кутиках неприхильний примруж і, здмухнувши з носа знахабнілу муху, підвелася й пополентала до причілка; **украдьки** погукала: ціп, ціп, ціп; півник вихилясом та **стрибом** до неї* [6, 25].

Поширеними в художньому мовленні є й новотвори-композиції, що пояснюються більшою семантичною, комунікативною й експресивною їх місткістю порівняно з простими (афіксальними) [10, 9]. Це іменники: **довгочася, потойбіччя** і прикметники: **червоноцеглий, різнопелюстковий, біопольовий, блискітливо-зеленавий**: *...розгойданий страх розперезувався в дитячих розширених зіницях, і підсвідомі терези жаху пресували його, Крутиленкові, мізки, обхоплювали голову палахким полум'ям, і горе молоді матері, якій не вкорялася на замовляння осатаніла від схлипів дитина, роздмухували багаття ігреньського **довгочася*** [6, 13]; *«Гальмо!» – почувлася команда ніби з **потойбіччя*** [6, 22]; *Давка нудьга знову натякнула Крутиленкові про його власну недугу, певне, давнену-задавнену, може, з дитинства, бо ж недарма так щедро тобдарований **різннопелюстковий** букетом хвороб...* [6, 14]; *«Опель» винищувачем летів по трасі, і крізь вітрове скло Крутиленко заворожено вдивлявся по черзі то в голубінь вранішнього неба, то в **блискітливо-зеленаве** кришиво засмоленого доменного шлаку, що одноманітною стрічкою провалювалося під його машину* [6, 18].

Отже, більша частина лексичних оказіоналізмів Миколи Невидайла не суперечить тенденціям розвитку української мови. Читач, сприймаючи їх як суттєві експресивно-емоційні засоби художнього впливу, кодифікує їх і робить надбанням свого індивідуального узусу.

Аналіз авторських слів у повісті «Родове прокляття» доводить, що письменник виважено й обережно користується таким важливим і дієвим мовотворчим засобом як словотвір, при цьому значну роль у процесі словотворення відіграє його власне світобачення.

Примітки:

- ¹ У словнику жаргонної лексики Л. Ставицької є слово **мазепка** на позначення купюри вартістю десять гривень [9, 168].

Список використаних джерел

1. Бойченко Л. М. Оказіоналізми як елементи поетичної моделі світу / Л. М. Бойченко // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та поза наукового знання: збірник наукових праць. – Суми 6 Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2002. – С.163-169.
2. Жижома О. О. Словотворчі оказіоналізми в сучасному поетичному мовленні [Електронний ресурс] / О. О. Жижома. – Режим доступу: <http://eir.pstu.edu/birstream/handle/123456789/8671/%D1%81.%20115-117.pdf?sequence=1>.
3. Калашник В. С. Оказіональне словотворення як спосіб концептуалізації художнього світу поета (за ідіостиліями Василя Стуса, Миколи Вінграновського, Степана Сапеляка) / Володимир Калашник // Калашник В.С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С.200-206.
4. Колоїз Ж. Оказіональність / узуальність як концептуальна лінгвістична категорія / Ж. В. Колоїз // Українська мова. – 2006. – № 1. – С. 71-81.

5. Лыков А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). – М.: Высшая шк., 1976. – 119с.
6. Невидайло М. Родове прокляття / Микола Гаврилович Невидайло // Невидайло М. Динозаври: вибрані твори. – Ужгород: Графіка, 2013. – С.9-31.
7. Поповський А. Від правди життя (передне слово) / Анатолій Поповський // Невидайло М. Динозаври: вибрані твори / Микола Невидайло. – Ужгород: Графіка, 2013. – С.5-8.
8. Принцевський І. Т. Авторські новотвори в українському поетичному мовленні // Проблеми словообразования русского и украинского языков: сборник статей. – К.-Донецк: Вища шк., 1976. – С.150-165.
9. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
10. Строкаль О. М. Індивідуально-авторське слово в системі художнього ідіостилю (на матеріалі поетичних творів В. Коломійця та П. Мовчана) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.: 10.02.01 «Українська мова / Олександр Миколайович Строкаль. – К., 2001. – 20 с.

Анотація. У статті робиться спроба аналізу індивідуально-авторських слів, які творить непересічний письменник Микола Невидайло. Увага акцентується на виявленні індивідуально-художньої картини світу через використання новотворів.

Ключові слова: словотворення, індивідуально-авторські слова, окказіоналізм, потенційне слово, новотвори.

Summary. *Language as a living organism is in constant motion. This dynamics is almost on all linguistic levels, especially in vocabulary. Words are born, evolve, live, go down in history, and sometimes in eternity.*

Updating of language, its vocabulary has always attracted the attention of linguists. That's why the neology became one of the important trends of modern linguistic studies recently. The objective of this direction is studying of all new phenomena which appear in the language. Accordingly, lexical neology studies the emergence of lexical neologisms which arise as a result of lingual creativity.

Scientists define two causes of neologisms: a) the necessity to give a notion to new objects, events, actions that appear during the development of society and b) aspiration for expressiveness, as nonce words provide freshness of language and increasing of text's expressiveness.

New words that appear both in literary and in other styles of language, are usually called neologisms. However, according to scientists, this term combines mixed phenomena: neologisms, potential words, nonce words.

It is widely known that writers actively develop, update and enrich the language. The creation of words carried out by masters of words became especially interesting in this regard, Mykola Nevidailo can surely be adjoined to them.

Analysis of the psychological novel by M. Nevydailo "The generic curse" has proved that the author quite actively and skillfully handles with verbal material. The text is rich with multi-style words – from literary to colloquial and dialect ones. In addition, the emotionally expressive part of the text of the story significantly benefits from the diverse individual author's neologisms (we found 64 new words in 24 pages of text). The frequency of using of nonce words in the broadest sense is 2.7 per 1 page of the text. It is needed to be specified that potential words create the majority of those words, that is nonce words, the creation of which is fulfilled in accordance with the language models existing in modern Ukrainian.

Key words: word formation, individual author's words, nonce words, potential word, neologisms.

Отримано: 11.10.2016 р.

ОБЛІГАТОРНІ ПОЗИЦІЇ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТИВ У ПРОПОЗИЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОШЕНЬ

Упродовж усієї історії науки про мову лінгвістична думка постійно зверталася до проблем взаємовідношень між словом і граматичною формою, речовим і формальним значенням мовної одиниці. З розвитком ідеї про системну організацію мови проблема закономірних зв'язків та взаємодії її елементів набула ще більшої значущості. На сучасному етапі розвитку лінгвістики учені-синтаксисти розуміють, що сфера їх наукових інтересів не може обмежуватися дослідженням лише формально-граматичної структури висловлень, оскільки неможливо побудувати речення без урахування семантики його лексичних складових [6, 252-257].

Інтерперсональні дієслова належать до функціонально-семантичного класу дієслівних предикатів (ДП) і виражають міжособистісні відношення, що означає взаємне спілкування, вплив однієї особи на іншу, зв'язок між певними особами. Дієслова відношення, ставлення до кого-небудь, маючи абстрактну семантику, містять значення усіх функціонально-семантичних груп (ФСГ), що виділяються у ФСГ ДП міжособистісних відношень, і відіграють роль „базового індикатора” у створенні ними ситуаціях [5, 4-17]. Основною ознакою групи міжособистісних дієслів є те, що вони виражають різного характеру інтерперсональні відношення між людьми в повсякденному житті.

У лінгвістичній літературі проблемі структурно-семантичної організації речення на матеріалі дієслів різних лексико-семантичних груп присвячено чимало досліджень. Протягом останніх десятиліть до цієї теми зверталися такі лінгвісти, як І.Р.Вихованець, В.В.Богданов, Г.А.Золотова, В.П.Недялков, Н.Н.Казидуб, О.Н.Камшилова, С.Д.Кацнельсон, С.М.Кібардіна, Л.М.Руденко, В.М.Русанівський та інші дослідники. Однак інтерперсональні дієслова та їх роль у структурно-семантичній організації речення не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві.

Мета статті – охарактеризувати валентний потенціал інтерперсональних дієслівних предикатів у пропозиції міжособистісних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення.

Лексична система української мови визначає зміст мовної особистості, структура якої складається з трьох рівнів: вербально-семантичного (лексикону), когнітивного та мотиваційного [3, 39-43]. Зокрема, вербально-семантичний рівень означає, що в семантиці інтерперсональних предикатів відображені міжособистісні дії, пов'язані зі світоглядом, емоціями, емпатією, експресією носіїв мови. Міжособистісні відношення (МОВ) виникають і розвиваються в процесі спілкування – вищій формі взаємодії, де можливий взаємний обмін знаннями, вміннями, інтересами.

Аналіз лінгвістичного матеріалу дає підстави вважати, що сема суб'єктності є найважливішим компонентом інтерперсональних дієслів функціонально-семантичної групи дієслівних предикатів (ДП МОВ) поряд з семою відношення. Сема суб'єктності в семантиці ДП МОВ впливає на морфологічне формотворення і синтаксичне функціонування дієслівних інтерперсональних предикатів. Як показує аналіз, усі висловлення, що описують інтерперсональну ситуацію, характеризуються суб'єктністю.

На сучасному етапі граматичної науки проблема суб'єкта розглядається в аспекті синтаксису і семантики, оскільки „суб'єкт речення – субстанційний компонент суб'єктно-предикативної структури, що позначає носія предикативної ознаки” [2, 133].

Увесь спектр субстанційних компонентів вимагає їх диференціації. Усі суб'єкти поділяються на предикатні й непередикатні. Предикатні суб'єкти беруть участь у формуванні структурної і семантичної бази речення, непередикатні поширюють її.

Семантичний зміст предикативного суб'єкта може бути різним: „конкретним і абстрактним, особовим і предметним, агентивним й інструментальним – залежно від лексичного значення субстантива та лексико-граматичних властивостей координуючого з ним предиката” [8, 81].

У лексико-семантичному плані, суб'єкт у складі аналізованих речень може бути: агентивним: *Ольга Павлівна допомогла Інесі вдягтися* (Ю.Збанацький); *Він тримав її в руках міцно, безцеремонно, вона й не противилась тому* (Г.Тютюнник); та експерієнтивним: *Як міг, я намагався втішити жінку* (В.Малик); *Хіба ти не догадуєшся, не бачиш, не чуєш, як я вмираю за тобою* (М.Стельмах).

Загальне значення суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі речення конкретизується в певних типах значень і формах вираження. Характерною ознакою синтаксису української мови є вираження семантичного суб'єкта формами непрямих відмінків іменника [1, 133-140].

У пропонуваному дослідженні виділяються суб'єкти мовленнєвого контакту, оцінного, емоційного та інтелектуального відношення, наприклад:

Іван Матвійович не збирався уникати гострої розмови з дочкою (Ю.Збанацький); Хлопчаки сказали йому про Марійчине одруження (Ю.Мушкетик) – суб'єкти мовленнєвого контакту.

Всі ми, Марино Василівно, схвалюємо ваш вибір і бажаємо вам щасливої зустрічі з ним (П.Гандзюга) – суб'єкт оцінного відношення.

Як я тепер ненавиділа художника! Боже мій, як я його ненавиділа (М.Хвильовий) – суб'єкт емоційного відношення.

Про що думала Надійка в цю мить? Про дивні запитання Івана Поліщука й чіткі відповіді вчителя (П. Мах) – суб'єкт інтелектуального відношення.

Виразниками суб'єкта є номінативні засоби, які означають особу. Це лексичні одиниці, значення яких безпосередньо співвідносяться з антропоморфним денотатом. Типовими формами вираження суб'єкта виступають форми називного відмінка іменника, займенника чи їх еквівалентів. Суб'єкт речення у вітчизняних граматиках традиційно називають підметом, який представлений тільки формою називного відмінка. Однак представники семантичного синтаксису дотримуються іншої думки. Зокрема, Г.О.Золотова висловлює думку, що семантичному суб'єкту властиві і непрямі відмінки [2, 139-140], наприклад: *Йому незручно було дивитися на Тимченка, не хотілося зустрічатися з його поглядом (В.Собко)*.

Сема суб'єктності разом з категоріальною семою відношення в семантичному змісті ДП впливає і на конструктивно-синтаксичне функціонування інтерперсонального дієслова. Особові форми дієслова МОВ містять у своєму складі поряд із семою суб'єктності диференційовані семи адресантності, адресатності і відстороненості, наприклад: *Арсен зловив себе на думці, що він заздрить Якубові (В.Малик)* – особова форма інтерперсонального предиката *заздрить* означає адресність. Диференційована сема адресантності ДП МОВ впливає на вибір дієслова форми третьої особи однини.

Арсен переконався, що Момчил і його друзі не затівають проти них нічого злого (В.Малик) – диференційована сема відстороненості, що міститься в семантиці інтерперсонального предиката *не затівають*, прогнозує форму третьої особи множини.

Даремно ти вступаєшся за нього, ефенді (В.Малик) – диференційована сема адресантності визначає формоутворення інтерперсонального дієслова *вступаєшся*, а саме: форму другої особи однини.

Типовими варіантами суб'єкта-особи є певне самовираження, відсторонення мовця й узагальнене вираження. Кожний із варіантів – це категоріальна функціонально-семантична ситуація персональності, а саме: означено-особовості, відстороненості (суб'єкт не є учасником даної ситуації) та узагальненості [8, 81].

Суб'єктивність висловлень, які передають ситуацію МОВ, може виражатися займенниками: 1) *Ти уникаєш зустрічі зі мною (В.Канівець); Чимось вона звабила його, можливо, своїм одвертим поглядом, а може, свіжістю і нерозтраченою силою, які, здавалось, так і били через край (І. Кулеба)* – виділені суб'єкти характеризуються означеністю певних осіб; 2) *Він таки дізнається й вижене тебе, Бронько! – оддыхавши, резюмував Сербин своє перше враження від підслуханого засідання батьківського комітету (Ю. Смолич)* – особовий займенник *він* у суб'єктній позиції виконує функцію відстороненості, характеризуючи неучасника мовленнєвого акту по відношенню до мовців; 3) *Та й легше буде тобі на серці, коли виллєш комусь своє горе (В.Малик)* – займенник *тобі (ти)* має вказівку на узагальненість.

Займенники у формі множини утримують у своєму значенні сему множинності і можуть тим самим виражати сукупність суб'єктів, будучи лексично і синтаксично зв'язаними: *Ми з ним говоримо про якусь риболовлю, театр (Є.Руднєв)*. У подібних реченнях зв'язане словосполучення у функції підмета є самодостатнім, таким, що не вимагає обов'язкового синтагматичного заповнення позиції правим актантом, який на синтаксичному рівні виконує функцію об'єкта.

Предикативний суб'єкт може виражатися опосередковано. Відсутність прямого субстанційного вираження суб'єкта заміщується імпліцитним вираженням у предикаті [8, 89]. Йдеться про односкладні речення у традиційному розумінні, в яких дія співвідноситься з предикативним суб'єктом, однак сам суб'єкт визначається за допомогою афіксів предиката, наприклад: *– Не діждете! Поховаєте мене, тоді діліть! (К.Гордієнко); – Звільнюся з роботи, заберу Альбертика – і поїду! (Л.Романчук)*. Відсутність у наведених реченнях експліцитно вираженого суб'єкта компенсуються морфологічними формами першої особи однини і множини ДП МОВ.

У реченнях, що описують інтерперсональну ситуацію, виділяється об'єктна придієслівна позиція, облігаторність якої обумовлена змістом синсемантичної ознаки „мати / виявляти відношення до кого-небудь”. Виразниками об'єкта також є номінативні засоби, що називають особу, яка на семантичному рівні кфаліфікується як другий суб'єкт ситуації МОВ.

Виділяються такі семантичні функції антропоморфного об'єкта у висловленнях, які передають типову ситуацію МОВ:

- пацієнтів, що характеризує семантику аргумента-істоти як об'єкта відношення, наприклад: *Ну, а мама, звичайно, лежала на ліжку в сусідній кімнаті, слухала все це і сердилася на тата* (С.Зорян);
- перцептив, котрий описує семантику аргумента-істоти, що є об'єктом фізіологічного або психічного стану, наприклад: *Тоня, оця вертуха, оця смаглявка, це вона була й тут причинницею духовних його розбентежень, вона виповнила його новим, ні з чим не зрівняним почиттям* (О.Гончар);
- медіатив, який кваліфікує об'єктний суб'єкт як засіб, наприклад: *Він нагло скористався нею, її довірою, її коханням* (Л.Романчук);
- ономасиатив, що характеризує семантику аргумента як ім'я, назву, прізвисько, наприклад: *Тому, коли двері прочинилися і заскочена зненацька мама Люба чи бабуся-Люся, як називала її Наталочка, мружилася від світла, не одразу зрозумівши, що то за ранкові гості, доня спромоглася лише на: – Це Максим, мамо* (Л.Романчук); *Я назвала сина Арсенчиком, на честь діда* (Л.Романчук); *Хома був вірним зброєносцем. Недаремно, мабуть, обвішаний окулярами, Міклашевич називав Хому Санчо-Пансою* (Н.Рибак); *Вас охрестили батьком водневої бомби, ще ненародженої, осмілюсь зауважити* (Н.Рибак); *Вона насилу звикла звати Миколу батьком* (І.Нечуй-Левицький);
- результатив, котрий описує семантику об'єкта, що є результатом дії ДП МОВ, наприклад: *Після другої пречистої Карпо повинчався з Мотрею* (І.Нечуй-Левицький); *Віталій і Надя поберуться і стануть чоловіком і жінкою* (Ю.Смолич); *Восени Оксен з супроти волі батька одружився на ній і забрав Олену до Троянівки* (Г.Тютюнник).

На основі поданого аналізу доходимо висновку, що способи вираження об'єкта подібні до способів вираження суб'єкта, різняться вони тільки функціонально й позиційно. Об'єкт у висловленнях, що передають ситуацію МОВ, – це конкретна особа, з якою пов'язане відношення суб'єкта. Об'єкт представлений іменниками, займенниками чи їх еквівалентами. Синтаксично об'єкт може бути виражений формою знахідного відмінка без прийменника при перехідному дієслові, формами непрямих відмінків з прийменниками чи без них і функціонально збігаються з об'єктною семантикою.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Бахтин М. М. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – Москва : Наука, 1982. – 368 с.
3. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н.Л.Іваницька. – Мовознавство, 1985. – №1. – С. 39-43.
4. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура простого речення / Н. Л. Іваницька. – Укр. мова і літ. в школі, 1971. – №1. – С. 27-36.
5. Кузнецова Э. В. Лексико-семантические группы глаголов и семантические модели предложений / Э. В. Кузнецова / Классы глаголов в функциональном аспекте: Сб. научн. трудов. – Свердловск : УрГУ, 1986. – С.4-17.
6. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова / М. В. Леонова. – Київ : Вища школа, 1983. – С.252-257.
7. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Київ: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
8. Химик В. В. Категория субъективности и её выражение в русском языке / В. В. Химик. – Ленинград : ЛГУ, 1990. – 184 с.

Анотація. У статті охарактеризовано валентний потенціал інтерперсональних дієслівних предикатів у пропозиції міжособистісних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення. Способи вираження об'єкта подібні до способів вираження суб'єкта, різняться вони тільки функціонально й позиційно. Об'єкт у висловленнях, що передають ситуацію міжособистісних відношень, – це конкретна особа, з якою пов'язане відношення суб'єкта. Об'єкт представлений іменниками, займенниками чи їх еквівалентами. Синтаксично об'єкт може бути виражений формою знахідного відмінка без прийменника при перехідному дієслові, формами непрямих відмінків з прийменниками чи без них і функціонально збігаються з об'єктною семантикою.

Ключові слова: інтерперсональні відношення, дієслівні предикати, міжособистісні відношення, об'єкт, суб'єкт, семантико-синтаксична структура речення, валентність, пропозиція, висловлення.

Summary. *The article deals with the valence potential of interpersonal verbal predicates in the proposition of interpersonal relations in semantic and syntactic structure of the sentence. The ways of expressing object and subject are similar; they differ only functionally and positionally. The object of an utterance conveying the situation of interpersonal relationships is a concrete person related to the subject. The object is usually expressed by nouns, pronouns or their equivalents. The syntactical form of the object can be represented by the accusative case without a preposition (with transitive verbs) or indirect forms with / without prepositions having object semantics. The semes of subjectiveness and relation are essential components of interpersonal verbs of functional and semantic group of verbal predicates. The seme of subjectiveness affects the morphological forming and syntactic functioning of verbal interpersonal predicates. The analysis shows that all the utterances describing interpersonal situation are characterized by subjectiveness. At the present stage of grammar development the problem of the subject is considered in the aspects of syntax and semantics as the subject of the sentence is the substantial component of subject-predicative structure indicating the carrier of predicative marker. The entire range of substantial components requires their differentiation. All the subjects are divided into predicative and non-predicative. Predicative subjects take part in the formation of structural and semantic framework of the sentence and non-predicative just distribute it. Semantic content of the predicative subject can be different: specific and abstract, personal and subjective, agentive and instrumental, it depends on the lexical meaning of the substantive and lexico-grammatical properties of the predicate coordinating it.*

Key words: *interpersonal relations, verbal predicates, object, subject, semantic and syntactic structure of the sentence, valence, proposition, utterance.*

Отримано: 12.11.2016 р.

УДК 816811.161.2'42:076

Марчук Л.М.

ОЦІННІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТУ «ЧЕСНІСТЬ» ТА ЙОГО ФУНКЦІЙНА ЧАСТОТНІСТЬ У ЗМК (НА МАТЕРІАЛІ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-ГАЗЕТ)

Натрапляємо на таке потрактування поняття моральних цінностей у культурологічному словникові: *ЦІННОСТІ МОРАЛЬНІ – добро, обов'язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність людини, совість. Вони помітно впливають на спільну діяльність людей, на характер і ефективність спілкування. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, коли рівень духовності у країні, на жаль, загалом падає, Ц. м. нерідко знецінюються. Тому наше суспільство має якомога більше уваги приділяти саме Ц. м., орієнтуватися на них в усіх сферах життя – економічній, політичній, соціальній, законодавчій та ін. [11]. Честь, чесність є однією з центральних категорій моральних цінностей. Зведений словник застарілих та маловживаних слів [2] подає таку словникову статтю: *Зацность – гідність, знаменитість, шляхетність, чесність.**

Поняття честі та чесності було предметом дослідження у таких аспектах: паремії аналізувала З. Коцюба [8], оцінні характеристики В. Кришук [10]. Це поняття наразі зачіпає усі сфери життя, серед них і академічну. На сайті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за вересень 2016 року подана інформація про презентацію книги щодо академічної чесності: *У Каразинському університеті відбулася презентація книги «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету» за участю ректора, академіка Віля Бакірова, президента міжнародного благодійного фонду «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики», професора Тараса Фінікова, завідувача відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України Сергія Курбатова, директора Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, президента Харківського університетського консорціуму, професора Людмили Белової, викладачів університету.*

Віль Бакіров акцентував на актуальності проблеми академічної недоброчесності: «Це проблема не тільки окремих вищих навчальних закладів, а системи вищої освіти загалом. Вона торкається усіх: студентів, викладачів, керівництва. Недостатньо констатувати проблему, важливо відповісти на запитання, як боротися з цим явищем» [13].

Мета статті – виявити та описати основні метафори, через які актуалізується поняття «чесність» у сучасних українських регіональних Інтернет-виданнях.

I. Чесність як вияв умови вибору політиків.

У Інтернет-версії Всеукраїнського часопису «Політика. Право. Життя» [3] Ірина Самофалова у замітці «Припинити дурити один одного» (від 26. 10. 2015 року) так сприймає поняття «чесність» і «безчестя»: *«Культура – поняття не стільки зовнішнє, набуте, скільки внутрішнє. Вона не зводиться до того, в якій руці тримати ніж, а в якій виделку. Можна все життя їсти ложкою, але при цьому бути людиною внутрішньо культурною: поважати інших, захищати слабших, робити чесно свою справу, протистояти неправді й злу. Культура не залежить від освіти, статків або статусу. У чому різниця між рівнем культури того, хто ставить свій новий «Мерседес» поперек тротуару, і між тим, хто за кермом «Ланоса» паркується на газонах? Чому на базарі так звані «інтелігенти» з так би мовити вищою освітою можуть запросто надурити тебе, при цьому сприймаючи обман за норму? Скажіть мені, чим вони принципово відрізняються від олігархів, що дурять народ так само, але в більших масштабах? Або чим відрізняється повія на Окружній від політичних повій, що торгують як не тілом, то країною? Тому давайте припинимо нарікання на обставини, піднімо свої голови від комп'ютера, картоплі чи станка і подивимося на себе з боку. Що ми, кожен із нас, зробив для нашої країни, для підняття її культурного рівня і рівня кожного з нас? Хтось припинив давати хабарі даїшникам? Чи може якийсь свідомий даїшник перестав їх брати? Чи якісь батьки перестали сувати конвертики вчителю, щоб їхнє чадо кудись поступило? Або, може, наші лікарі, такі самі «бідні», як і вчителі, стали чесно лікувати нас? От коли наше суспільство дозріє до того, що біс сидить в нас самих, от тоді і почнеться відродження країни. Коли ми припинимо сприяти ганебним вчинкам, безчесній поведінці, відкритому хамству, а самі почнемо робити посильну щоденну працю, вимагаючи справедливості, боротися з обманом, підлістю, свавіллям на місцях, от тоді життя в країні зміниться на краще. Бо держава складається не стільки з Печерських пагорбів, скільки з Калинівок, Березівок, Вуглегорськів та інших міст і містечок, сіл і селищ нашої, але не своєї України». Тобто, автор будує такий ряд синонімів до безчестя: ганьба, хамство, хабарництво, обдурювання, до чесності – працьовитість та заперечення усіх попередніх дій, які стосуються безчестя.*

Щодо особистості політика, то в ще одній Дрогобицькій Інтернет-газеті «Майдан» натрапляємо на інтерв'ю з представником політичної Дрогобицької міської організації «Українська галицька партія» Тарасом Біласом від 13.10.2015 року:

– На що повинен звернути свою увагу виборець, коли буде робити свій вибір?

– На особистість. На те, чи є людина носієм певних якостей: чи є чесною, чи вміє працювати, чи здатна приймати рішення і чи готова нести відповідальність. Всі зараз говорять про децентралізацію, про велику і важливу зміну в організації нашої держави, але разом із збільшенням повноважень вразі збільшиться і відповідальність. Державі та місту потрібні люди, які візьмуть на себе цю відповідальність. Я переконаний в тому, що ці люди існують, ось лише питання в тому, чи довіриться їм громада? Чи знову обере ось цих «вчорашніх вуйків»? [5].

У Чернігівській Інтернет-газеті «Біла хата» подано інтерв'ю з Ігорем Желдаком – керівником будівельної фірми «МЖК-Сервіс»: *«Під час спілкування з Ігорем Леонідовичем мені цікаво було дізнатися у нього, яким повинен бути сьогоднішній представник від громади. І якщо відверто, думав, що зараз мій співбесідник вдасться до лекційного обриса предметної розмови, але ні – чітка та влучна відповідь не забарилася. «Депутат повинен бути порядним і чесним по відношенню до тих, хто його обрав!» – відповідь Ігор Желдак» (С. Вітер) [7].*

II. Чесність у соціальній сфері як засіб маніпуляції.

У Інтернет-газеті МЕДІ-ДРОГОБИЧЧИНА від 29 серпня 2016 [6] натрапляємо на таке оголошення: *«Відгриміли урочистості у Дрогобичі (вручення першої Міжнародної премії ім. Івана Франка, лауреатом якої став блаженніший Любомир Гузар) та святкування у Нагуєвичах – і тепер спокійно можемо поговорити про власне ювіляра, якому 27 серпня виповнилося б 160 років.*

Хто він? Який він? Чим особливий?

Пізнати Франка маєте змогу завтра, 30 серпня. Цього дня у Дрогобичі пройде лекція-дискусія львівських франкознавців Наталі й Богдана Тихолозів «Франко: наживо. Геній поза кадром». Як повідомляють організатори, лекція торкнеться наступних питань:

Профілі і маски Франка: Каменяр, не-Каменяр та інші...

Арифметика геніальності, або Франко в цифрах.

Український Self-Made Man, або Як стати генієм? (секрети успіху).

Цілий чоловік, або Мистецтво жити.

Інший бік величі, або Поза кадром.

Геній у родинному колі: Франко+Франчиха+Франчата = ?

Чи був Франко щасливий?

Навіщо нам Франко сьогодні і що нам тепер з ним робити?

Обіцяють чесні відповіді на гострі питання

Лекція відбудеться у вівторок, 30 серпня. Початок о 18.00. Тривалість приблизно 2 години. Місце проведення: Дрогобицька Центральна Міська Бібліотека ім. В. Чорновола (вул. Шевченка, 27)».

Метафора «чесність – маніпулятивний об'єкт» віддзеркалює розуміння соціальної уяви про будь-яку ситуацію.

У Всеукраїнській Інтернет-газеті Цензор.нет від 08.09.2016 р. мова йде про бюджет. Кабінет міністрів України у вересні поточного року мав намір подати у Верховну Раду **чесний** проект закону «Про Державний бюджет України на 2017 рік» з реальними доходами і прозорими витратами.

Як передає Цензор.НЕТ із посиланням на Інтерфакс-Україна, про це заявив прем'єр-міністр Володимир Гройсман на засіданні уряду.

*«Ми повинні у вересні подати цей бюджет у парламент. Я хотів би, щоб ми побудували якісний діалог навколо парламенту, але, як я казав раніше, уряд України внесе в парламент **чесний** бюджет. Бюджет, який є **чесним** з двох причин: перше, реальні доходи і абсолютно відкритий розподіл цих доходів на потреби країни і українських громадян», – сказав прем'єр [Джерело: 1]*

III. Чесність – театральна метафора.

У статті про засідання Рівненської ради щодо розподілу земель, багатих бурштином, автор говорить про шахрайство як антипод чесності, порівнюючи депутатів з відомим героєм Остапом Бендером: *«Депутати повертаються до голосування, але пропозиція про «відмову» не набирає потрібної кількості голосів. І тоді голова ради Микола Драганчук ставить 48 питань на голосування «вцілому». І воно отримує 42 голоси «за» у тій редакції, в якій стоїть у порядку денному сесії. Отак нехитрою маніпуляцією депутати дали дозвіл фірмі, до цього його не підтримавши. Як казав Остап Бендер: «спритність рук і ніякого шахрайства».* Автор використовує прийом повтору, починаючи та завершуючи статтю порівняннями депутатів з акторами, засідання політиків з театром. Початок статті такий: *«Тут відбувається вистава, у якій зовнішні ознаки не завжди означають те, що ти бачиш, а події розгортаються одразу на кількох рівнях».* Закінчує статтю автор таким висновком: *«Життя – театр. І вистава продовжується».* До речі Інтернет-сайт називається **«ВСЕ. Сайт чесних новин»** [9].

IV. Чесність як фізіологічна метафора.

Чесність як вірність (вірність у шлюбі) розуміє провідне Інтернет-видання міста Світловодськ (від 16.04. 2016) [7].

*«Найголовніша клятва, яку дають чоловік і дружина, вступаючи до шлюбу, це клятва у вірності. Пам'ятаємо сьому заповідь Закону Божого: Не чини перелюбу! Цією заповіддю Господь забороняє порушення подружньої вірності і будь-яку незаконну і нечесну любов. «Нехай буде в усіх **чесний** шлюб та ложе непорочне, а блудників та перелюбів судитиме Бог» (Євр. 13: 4)».* Тобто, можна стверджувати про чесність як стан людини, його здоров'я – душевне і фізичне.

До цієї ж метафори належить і метафора: чесність – некорумпованість.

Особливо у ЗМК дискусія щодо чесності політиків розгорілася після опублікування е-деклараций. *«Для чого взагалі необхідно декларувати статки посадовців? Для того, щоб виборці та правоохоронні органи могли зробити свої висновки щодо **чесності** декларанта».*

*Зараз ми бачимо, що проти усіх, хто декларує мінімально помітні статки, піднялася хвиля люті, ненависті та зневаги. У цій хвилі, на жаль, тонуть і ті, хто набув своє майно **чесно**. Нині для пересічного обивателя будь-яка людина у владі з грошима – це корупціонер і негідник».*

*Декларування ж якраз має стати інструментом для того, щоб виборці могли відрізнити **чесних** політиків від **нечесних**, **чесних** чиновників від **шахраїв**. Чи відбувається це зараз! Ні, навпаки, домінує «ви всі там однакові» – улюблений девіз влади, котра хоче здаватися такою самою, як і опозиція» [12].*

Корумпованість людини вказує на порушення певних норм у життєздатності її організму, а отже на хворобу, на схильність людини до вчинення злочину.

Усі ці метафори виконують у текстах ЗМК конкретні функції: створення приємного (або неприємного) образу політика для підвищення або зниження емоційного фону та впливу його на потенційного виборця; окреслення меж політичного простору боротьби за владу; реалізації раціонального / ірраціонального в понятті «чесність»; акцентуації на відповідальності людини за контролем над власним організмом.

Список використаних джерел

1. Всеукраїнська Інтернет-газета Цензор.нет [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стор. : <http://ua.censor.net.ua/n405056>.
2. Зведений словник застарілих та маловживаних слів – Режим доступу до стор. : <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm>.

3. Інтернет-версії Всеукраїнського часопису Політика. Право. Життя. – Режим доступу до стор.: http://www.polpravozhit.in.ua/2015_10_26_archive.html.
4. Інтернет-видання міста Світловодськ. – Режим доступу до стор. : <http://svetlovodsk.com.ua/8939-vrnst-yak-osnova-hristiyanskoyi-moral.html>.
5. Інтернет-газета Дрогобича «Майдан». – Режим доступу до стор.: <http://maydan.drohobych.net/?p=38470>
6. Інтернет – газета МЕДІ-ДРОГОБИЧЧИНА. – Режим доступу до стор.: [<http://www.drogmedia.net.ua/index.php/afisha/2604-franko-nazhyvo-avtorskyi-proekt-tykholoziv-u-drohobychi>]
7. Інтернет-газета Чернігова «Біла хата». – Режим доступу до стор. : <http://bilahata.net/kerivnyku-profesionalu-ihoryu-zheldaku-doviryayut-lyudy/>.
8. Коцюба З. Г. Честь і чесність: взаємозв'язки концептів в ієрархії цінностей різномовних народів (на матеріалі паремій слов'янських, германських і романських мов) / З. Г Коцюба // Studia Slavistyczne. Etnolingwistyka i komunikacja miedzykulturowa. Z. 1. – Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawla II, 2013. – S. 217 – 228.
9. Кривошеєв О. Рівненська обласна бурсхтинова вистава 48 – 49 (04.11.2016) / О. Кривошеєв. – Режим доступу до стор.: <http://vse.rv.ua/politika/1478270377-rivnenska-oblrada-burshtinova-vistava-48-49.html>.
10. Кришук В.Л. Вербалізація оцінки в українській історичній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01. «Українська мова» / В.Л. Кришук. – Чернівці, 2015. – 20с.
11. Культурологічний словник. – Режим доступу до стор. : <http://subject.com.ua/culture/dict/1251.html>.
12. Луценко І. У хвилі ненависті тонуть, хто заробив своє майно чесним шляхом / І. Луценко. – Режим доступу до стор.: <http://glavcom.ua/columns/ilucenko/u-hvili-nenavisti-tonut-ti-htochesnim-shlyahom-zarobiv-svoje-mayno-380336>.
13. Сайт Харківського національного університету імені Каразіна : Режим доступу до стор.: http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer_today/news?news_id=5917.

Анотація. *Поняття «чесність» належить до категорій моральних цінностей та є центральним у публіцистичному дискурсі. Важливо виявити цінність чесності для української культури та описати основні метафори, які актуалізують концепт «чесність» у сучасних україномовних ЗМК, довести велику частотність уживання метафоричної моделі з компонентом «чесність» як маніпуляцію у сучасному дискурсі засобів масової комунікації.*

Ключові слова: *концепт, поняття, цінності, маніпуляція, засоби масової комунікації.*

Summary. *The term “honesty” refers to the categories of moral values and is central one in journalistic discourse. It is important to define the value of honesty for Ukrainian culture and to describe the basic metaphors that actualize the concept “honesty” in the modern Ukrainian mass media, to prove great frequency of metaphorical model with component “honesty” using as the manipulation in modern discourse of the media.*

The basic models in structure of concept “honesty” are related to political discourse, namely: they perform specific functions in text of mass media – creating of pleasant (or unpleasant) image for decreasing or increasing the emotional background and its impact on potential voters; defining the boundaries of political space for power struggle; implementation of rational / irrational in the concept “honesty”; accentuation on human’s responsibility for control over the own body.

Thus, on the one hand honesty is the prerogative of politicians, who are required to be fair, the other one – honesty should be based on the culture of society, its mentality and spiritual values.

Self-criticism and self-irony of Ukrainians caused the skeptic attitude in structure of moral concept “honesty” perception, and that is reflected in publications of online publications.

Thus, the construction of metaphorical representation of conceptual models of “honesty” will help to create a cognitive strategy of mental features of most Ukrainians researching, to verbalize these strategies and to find ways to achieve honesty in Ukrainian society.

Key words: *concept, notion, values, manipulation, mass communication.*

Отримано: 15.10.2016 р.

АКТУАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ПОЛІЛОКУТИВНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Серед видатних українських та світових мовознавців, які займались проблемами мовної категоризації світу, варто відзначити О.О. Потєбню, В. фон Гумбольдта, Г. Гійома, Е. Бенвеніста, Е. Сепіра, Б. Л. Уорфа та інших. У своїй праці «Принципи теоретичної лінгвістики» Гюстав Гійом, зокрема, приходять до висновку, що «тільки за допомогою мови утворюються певні граматичні категорії і паралельні їм філософські думки; поза мовою вони не існують і у різних мовах вони різні» [3, 140]. Оскільки мова – «мінливий орган думки», то у неї «немає ні однієї постійної категорії» – ні загальної, ні часткової [3, 141]. Усвідомлюючи, що мова це – діяльність, неможливо сприймати граматичні категорії, як-от дієслово, іменник, прикметник, чи прислівник як щось постійне, раз і назавжди виведене із незмінних властивостей людської думки. Навпаки, навіть у відносно невеликі періоди ці категорії помітно змінюються [3, 117].

Таким чином, історичний розвиток мови виключає універсальність системи частин мови. Більше того, згідно Г. Гійома «немає ні однієї граматичної, ні лексичної категорії, яка була б неозмінною для усіх мов» [3, 116]. Крізь призму змінної індивідуальності мови світ людства у кожний даний момент є суб'єктивним ... він є зміною світогляду. Через те, що перебіг об'єктивованості предметів, так само як і зміст самопізнання постійно змінюються, то, відповідно, змінюється і сам характер мовного мислення, а отже і ступінь розпізнавання суб'єктивного і об'єктивного у процесі пізнання [3, 147].

Сучасні когнітивно-семантичні дослідження зорієнтовані на вивчення мовних одиниць як діяльнісних актів мислення, що ведуть до концептуалізації та категоризації світу (Дейк 1989; Brown Y., Jule Y. 1983; Dijk T.A. van, Kintch W. 1983).

До таких мовних одиниць ми відносимо полілокутивні дієслова актів мовлення у політичному дискурсі, характерною ознакою котрих є наявність декількох сем, що характеризують різні типи ілокутивних актів. Така полілокутивність є мовним явищем, тобто віртуально закріплена в глибинній структурі дієслова [2, 67]. У процесі мовленнєвої діяльності відповідно з комунікативною інтенцією адресанта відбувається відбір потрібної ілокутивної семи, яка, реалізуючись в мовленні одночасно з локутивною, визначає прагматичний тип мовленнєвого акту. Набір ілокутивних сем полілокутивного дієслова постійно закріплений в мові, а в мовленні тільки відбирається з цього набору погрібна сема.

Стаття – присвячена актуалізації категорії полілокутивності, а саме функціонуванню полілокутивних дієслів актів мовлення в англomовному політичному дискурсі.

Англomовний політичний дискурс відноситься до сфери соціальної взаємодії, обслуговуючи політичні інтереси певних соціальних груп, несучи ідеологічне навантаження. Політичний дискурс відображає погляди, переконання, ціннісні орієнтації соціальних груп, тобто є ідеологічним. Ідеологічність як передумова маніпуляції політичного дискурсу пов'язана з тим, що політика сьогодні є інструментом ідеології, а не інформації, а також з тим, що ідеологія – це засіб панування в сучасному світі. Ідеологія містить основні норми, цінності й інші принципи, які використовуються для досягнення цілей і інтересів певних груп, а також для реалізації й легітимації влади. Ідеології неминуче проявляються у політичному дискурсі, прямо або опосередковано, явно або приховано. Саме соціально – культурний контекст політичного дискурсу дозволяє реалізовувати маніпулятивну спрямованість цього виду дискурсу.

Знання семантики полілокутивних дієслів, а також правильне вживання їх як індикаторів лінгвістичної дії суб'єктів, сприяє адекватній поведінці комунікантів. Учасники сфери спілкування розглядаються з точки зору їх соціального становища, певних ролей, функцій, законів співіснування та лінгвістичної взаємодії.

Полілокутивність як семантико-прагматична категорія об'єднує дієслова у функціонально-семантичне поле (ФСП), яке базується на підкатегоріях комісивності / директивності.

Підкатегорія комісивності включає ті полілокутивні дієслова (ПД), які окрім центральної ілокутивної семи, що характеризує прагматичне значення комісивності, поєднують також і периферійні ілокутивні семи, наприклад: асертивну, декларативну, директивну. Такими дієсловами є наступні: *agree, assure, confirm, declare, reaffirm, propose*, загальним компонентом для яких виступає прийняття адресантом на себе зобов'язань у відношенні до своїх майбутніх дій, репрезентованих пропозиційним змістом, що характеризується інтенціональністю та орієнтацією на суб'єкт.

Саме інтенціональність виступає основним смисловим (семантичним) критерієм, що визначає тип ілокутивного акту.

Підкатегорія директивності об'єднує, відповідно, ті дієслова, що характеризують прагматичне значення спонукання, поєднуючи в собі і інші ілокутивні семи, наприклад, асертивну, комісивну. Це такі дієслова, як *advise, propose, suggest, warn*, загальним компонентом для яких виступає спонукання зі сторони адресанта того, щоб адресат виконав щось.

Прагматичне значення поліілокутивного дієслова є повністю залежним від комунікативного наміру мовленнєвого акту.

У мові поліілокутивне дієслово – віртуальний знак, що характеризується потенційною сукупністю семантичних значень. У мовленні поліілокутивне дієслово – актуалізований знак, індикатор ілокутивної сили, який, у залежності від ситуації та комунікативної інтенції мовця, визначає прагматичне значення висловлювання, його комунікативну спрямованість. Категорія поліілокутивності раніше не виділялась. Чи варто виділяти відповідну, чи достатньо зупинитись на терміні «полісемантичність»? Очевидно, варто, оскільки поліілокутивність – це актуалізація слова на рівні текстової ситуації, яка виступає у вигляді ієрархії елементів (концептуальних відмінків), основними з яких є 'агенс', 'патієнс', 'результат', 'об'єкт', 'причина', 'умова', 'час', 'місце', 'ціль' та відношення відповідних елементів до певних дій чи актів, тобто чітко структуровані діяльнісні ситуації з певними агентивними втручаннями, де основне смислове навантаження виконують термінальні лексичні елементи [1, 21].

Концептуальні моделі політичного дискурсу інституційної сфери спілкування формуються внаслідок опрацювання як інформації онтологічного плану (ситуацій, дійсності), так і відповідних аксіологічних, емотивно-оцінних фокусів, що обумовлюють характер прагматичної спрямованості політичного дискурсу.

Однак аналіз прагматичного контексту є, як правило, недостатньою умовою для розуміння висловлювання. Кінцеве визначення характеру мовленнєвого акту відбувається вже після розуміння самого висловлювання і після порівняння прагматично релевантної інформації, що міститься у висловлюванні з інформацією, отриманою при аналізі прагматичного контексту. Характерні ознаки висловлювань, котрі вказують на тип мовленнєвого акту, виявляються під час граматичного опрацювання висловлювання. Мовними засобами, що виконують функції індикаторів ілокутивних актів є, як правило, дієслова. Соціальна структура процесу творення інституційних ситуацій може вважатись об'єктивною за умови, якщо ми напевно знаємо як члени міжнародної спільноти набувають соціальних знань і як ці знання структуруються, як вони використовуються в інших ситуаціях – взагалі, як ці знання впливають на реальний процес творення комунікації.

1. *Assure 1*. Комісивне значення

(1) *We assure the world community that as long as we can safeguard our own economic interests in the Persian Gulf we will guarantee the safe passage of vessels according to international laws and regulations* [8, 190].

1.1. Прагма-синтаксичні особливості *assure 1*.

Синтаксичні структури, що представляють *assure 1* в ролі представника ілокутивної сили комісивності, можуть бути представлені:

1. S + PV + Indirect Object + that-clause (1)

Дієслово *assure 1* співвідноситься з висловлюваннями, які складаються з двох частин: ввідної та конкретизуючої [4, 91].

Ввідна частина *assure 1* представляє собою ілокутивну силу мовленнєвого акту, а конкретизуюча, іншими словами, пропозиційна частина розкриває параметри даної дії. В зв'язку із цим необхідно відзначити, що всі поліілокутивні дієслова актів мовлення є перформативними і в документах міжнародного права об'єднують ввідну і конкретизуючу частини висловлювань. Між ввідною і конкретизуючою частиною завжди, як показують дані фактичного матеріалу, існує експліцитний синтаксичний зв'язок [4, 91]. Мається на увазі, що експліцитний синтаксичний зв'язок спостерігається у випадках вживання сполучника *that*, який вводить пропозиційну частину у повному або 'згорнутому' вигляді, тобто таку пропозицію, яка представлена інфінітивом, іменником, герундієм.

Ввідна частина *assure 1*, що експлікує комісивну ілокутивну силу, представлена додатком адресата, котрий передає особу або групу осіб "*the World Community*" (2), на котрих орієнтована інтенція мовця щодо виконання запланованих майбутніх дій. Інфінітив, як вважається, у поєднанні з ввідною частиною імпліцитно вказує на характер майбутньої дії, тобто виражає намір та бажання мовця виконати якусь дію.

Таким чином, перформативи *assure 1, declare 1, confirm 1*, передаючи ілокутивну силу комісивності у висловлюваннях інституційної комунікації, виключно сполучаються з повною пропозицією та з інфінітивом згорненої пропозиції. Дейктичні показники, що виявляють просторове та часове становище мовця щодо ситуацій, про які йдеться у висловлюванні (1, 2), можуть бути роз-

міщені на осі «*Ми – зараз – тут*, тобто на осі колективного адресанта (2 – глав держав та урядів Незалежних Африканських країн. Подане висловлювання-конвенція функціонує як комісивне, а його макропропозиція, включаючи пропозиційний зміст та прагматичну домінанту, може бути представлена:

(2) *We, the Heads of State and Government of Independent African States*

assure (прагматична домінанта) *that it is our duty to harness the natural and human resources* (пропозиційна частина висловлювання) [5, 29].

Уявляється, що поєднання дейктичних показників правої (пропозиційної) та лівої (прагматичної) частин макропропозиції мають суттєве значення для віднесення подібного висловлювання до комісивного типу, оскільки дана конвенція денотативно відноситься до майбутнього часу. Важливим свідченням комісивності висловлювання (2) є той факт, що його невербальна ситуація співвідноситься з майбутнім, а вербальна – з теперішнім, тобто наявний характерний для перформативів часовий розрив [4, 85]. Отже, макропропозиція висловлювання може бути представлена:

We, V perf. (=assure) that Ind. Inf.: present – denotative time: future.

1.2. Прагма-семантичні особливості *assure 1*.

Важливим прагмасемантичним компонентом, який відрізняє полілокутивні комісивні дієслова мовленнєвої діяльності *agree, assure, confirm, declare, reaffirm, propose*, що передають загальну ілокутивну силу комісивності від інших прагматичних типів мовленнєвих актів, є часове протиставлення. Так, *assure 1*, виражаючи комісивну ілокутивну силу, передбачає виконання дій в майбутньому часі. Дієслово *assure 1* можна класифікувати як адресантно-орієнтоване, оскільки мовець – особа, яка бере участь у події як діяч. *Assure 1* передбачає безумовне виконання дії і в цьому його подібність до *declare 1*. Мається на увазі, що глави Незалежних Африканських держав, підписавши конвенцію про збереження природних ресурсів (2), дають згоду на виконання всіх зобов'язань щодо даного акту міжнародного права.

Отже, *assure 1* має соціальну природу вживання та функціонування, оскільки повністю підпорядковується законам інституційної комунікації.

Прагматична категорія витрата / користь (*cost / benefit*) для адресанта дає змогу визначити: бажане чи не бажане виконання тієї чи іншої дії. Так, наприклад, підписавши конвенцію щодо збереження природних ресурсів, адресант, незважаючи на те, що бере на себе зобов'язання, є, на нашу думку, у вигідному становищі: зобов'язуючи себе до виконання будь-якої дії, отримує або моральну, або матеріальну винагороду.

Таким чином, футурально-орієнтовані висловлювання зовнішньо-політично мовленнєвої діяльності ООН характеризуються не тільки особливостями даної ситуації, природою засобів її футурального орієнтування, але й такими ситуативними факторами як наявність інституційної норми, параметрами адресатної спрямованості, системою мотиваційних характеристик. Соціальна структура та спрямованість міжнародних документів можуть вважатись об'єктивними передумовами соціального пізнання у випадку, коли члени міжнародної співдружності усвідомлюють соціальні знання їх структурування та представлення інформації в процесі комунікації, а також вплив відповідних знань на реальний процес творення інституційних текстів.

Проведений аналіз дієслів *declare, confirm* та *assure*, на основі виділення найменших компонентів змісту у прагматичному аспекті, дозволяє уточнити типологію ілокутивних актів. Однак аналіз функціонування ілокутивних дієслів у прагматичному контексті є, як правило, недостатньою умовою для розуміння висловлювання. Кінцеве визначення характеру мовленнєвого акту відбувається вже після інтерпретації прагматичного контексту у термінах категорій когнітивної семантики, що дає можливість формулювати правила розуміння певного типу дискурсу та прогнозувати дії у різних предметних ситуаціях.

Запропонований спосіб інтерпретації контексту у сфері міжнародного права є виправданим у зв'язку з інтенсивною розробкою загальної теорії мовної діяльності з урахуванням соціокультурних, когнітивних, прагматичних аспектів та може бути використаним для аналізу інших типів дискурсів.

Список використаних джерел

1. Дейк Т. А. ван. Контекст и познание. Фреймы знаний и понимание речевых актов / Т. А. ван Дейк // Язык. Познание. Коммуникация. – М., Прогресс, 1989. – С. 12–41.
2. Максимов С. Е. Прагматическая доминанта текста и дейксис / С. Е. Максимов // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте. – К., КГПИИЯ, 1989. – С. 62–67.
3. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – М., Прогресс, 1992. – 224 с.
4. Почепцов Г. Г. Коммуникативные аспекты семантики / Г. Г. Почепцов. – Киев: Вища школа, 1987. – 130 с.

5. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. – Киев : Вища школа, 1986. – 115 с.
6. Brown G. Discourse analysis / G. Brown, G. Jule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 283 p.
7. Dijk T.A. van, W. Strategies of Discourse comprehension / T.A. van Dijk, W. Kintch. – N.Y. : Academic Press, 1983. – 389 p.
8. Treaty Series: United Nations // A 56 / PV 20. – New York, NYOR, 2012. – 895 p.

Анотація. Стаття присвячена актуалізації мовного явища полілокутивності, яке віртуально закріплене в глибинній структурі дієслова. Визначено, що в процесі мовленнєвої діяльності відповідно з комунікативною інтенцією адресанта відбувається відбір потрібної ілокутивної семі, яка, реалізуючись в мовленні одночасно з локутивною, визначає прагматичний тип мовленнєвого акту.

Ключові слова: полілокутивність, комісиви, директиви, інтенціональність, ілокутивна сема, пропозиція, дискурс.

Summary. This paper is devoted to the analysis of the polyillocutionary verbs, namely how these verbs frame the scenes of linguistic actions. In order to account for the pragma-semantic and pragma-syntactic distinctions of the polyillocutionary verbs and strategies, speakers develop for the purpose of the efficiency of communication, we would like to generalize the polyillocutiveness itself as the language phenomenon. So polyillocutiveness may be defined as an ability of certain illocutionary verbs to have in their deep structure alongside with the locative seme some potential illocutive ones. In the process of communication one of these potential semes becomes the most suitable for the speaker's communicative intention. Once being actualized in the process of communication this illocutive seme, merged with the seme of locution, will characterize the speech acts in the terms of assertive, directives, commissives and declaratives. One and the same polyillocutionary verb can realize its various potential illocutive senses (meanings), which depend on the communicative situation.

Within the group of polyillocutionary verbs there may be clearly distinguished two subgroups of them: a subgroup of directive polyillocutionary verbs with the common meaning of directiveness, e.g. advise, propose, recommend, suggest, warn etc., and a subgroup of commissive polyillocutionary verbs with the common meaning of commissiveness, agree, announce, assure, confirm, declare etc.

The semantic analysis of the following verbs as indicators of speaker's intentions has been realized on the basis of pragma-syntactic and pragma-semantic levels.

The first level of analysis is the level of deep structures, a detailed survey of the syntactic possibilities exhibited by a given verb, i.e. a number of common syntactic rules. The technique of the second level is similar to that of the componential analysis; mainly the different pragmatic senses of the verbs can be established on the basis of the relevant differences in contextualization.

Having interpreted instances with assure, declare, confirm we can conclude that these verbs function as polyillocutionary ones since they discover their abilities to indicate as the commissive senses so the assertive ones.

Key words: polyillocutiveness, commissives, directives, intention, illocutionary seme, proposition, discourse.

Отримано: 25.10.2016 р.

УДК 811.161.2'367.332

Мелексєцева Н.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРЕДИКАТИВ НАЯВНОСТІ / ВІДСУТНОСТІ З ДОДАТКОВОЮ СЕМОЮ ОЗНАКИ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

До найважливіших семантичних категорій, що набувають свого вираження в одиницях різних рівнів мовної структури, належить поняття буття, яке визначають як усе те, що існує в дійсності. Організаційним центром буттєвих речень, які констатують або заперечують факт існування предметів, явищ, подій, виступають предикати наявності / відсутності.

У сучасному мовознавстві до проблеми виокремлення й аналізу предикатів із буттєвою семантикою неодноразово зверталися Н. М. Арват [2], Н. Д. Арутюнова [3], Т. В. Булигіна, О. М. Селіверстова [7], Н. В. Кавера [4], О. І. Леута [5], Л. І. Лонська [6] та інші. Проте багато питань залишаються дискусійними, тому мета статті – на основі огляду наукових розвідок і власних спо-

стережень схарактеризувати особливості реалізації предикатів наявності / відсутності з додатковою семою ознаки в семантико-синтаксичній структурі речення. Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі основні завдання: 1) виявити й описати семантику предикатів наявності / відсутності з додатковим значенням ознаки; 2) схарактеризувати семантико-синтаксичну організацію дво- та трикомпонентних конструкцій із аналізованими предикатами; 3) встановити варіанти їх морфолого-синтаксичного втілення в сучасній українській мові.

Предикати наявності / відсутності з додатковою семою ознаки репрезентують основну фазу буття, буттєва семантика яких ускладнена характеристиками якісної, кількісної, темпоральної й оцінної ознаки.

1. Предикати наявності / відсутності з додатковою семою якісної ознаки існування інформують про особливості вияву буття:

- інтенсивність, силу – послаблений, неінтенсивний характер (переважно про явища природи, стихійні явища – вогонь, воду, вітер, а також абстрактні поняття, оскільки сполучуваність із суб'єктом-особою позначає стан особи, а не процес буття): *бурлити, бурхати, буяти, буяніти, бушувати, вирувати, кипіти* (життя, ворожнеча, суперечка), *клекотіти, клуботіти* (дим, туман), *лити* (дощ, сльози, кров), *лютувати, мчати* (час, потік, лавина), *нуртувати, шаленіти, шаліти – жевріти* (у значенні «існувати приховано, затаєно»), *животіти, тепліти, тліти* (перен. – «бути, існувати, проявлятися звичайно в незначній мірі» – про життя, почуття, свідомість, думку); *ворушитись* (образ, надія), *дрімати* (перебувати в стані спокою, бути бездіяльним), *накрапати, моросити, мжичити* (дощ), *тремтіти* (усмішка, промінь): *Життя містечка знову вирувало...* (А. Дністровський, 77); *Лютує негода* (Урядовий кур'єр, 17 грудня 2012); *Дощ уже крапа...* (В. Сосюра, 64); *На жаль, народні промисли нині ледве жевріють* (Урядовий кур'єр, 24 лютого 2012);
- домінування, активний вияв стану, процесу – прихованість (про явища природи, абстрактні назви): *ватагувати, верховодити, володарювати, господарювати, диктаторствувати, домінувати, керувати, панувати, переважати, порядкувати, правити, розкошувати, царювати – визирати, губитися, грітися* (у значенні *ховатися* – про змію), *закрастись, затаїтись, критись, потопати, переховуватись, причаїтись, таїтись, тонутти, укриватись, ховатись, хоронитись, чаїтись*): *Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах флори...* (О. Кобилянська, 185); *Переважає малий і середній бізнес* (Голос України, 21 серпня 2012); *Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі* (М. Коцюбинський, 130); *Але мрія таки жевріє в дитячих серцях* (Урядовий кур'єр, 20 травня 2011);
- стабільність, міцність: *вгніздитись, вкоренитись, встановитись; в'їстись, залягти, засісти, покластись, укластись: Загніздилось безладдя...* (М. Коцюбинський, 278); *До того ж ціна, що покриває витрати, встановилася лише в червні* (Голос України, 6 лютого 2013).

2. Предикати наявності / відсутності з додатковим кількісним (квантитативним) значенням вказують на існування суб'єктів у певній кількості та здебільшого репрезентовані дієсловами наявності з квантитативною ознакою. За семантикою поділяємо їх на такі групи:

- кількісні дієслова (*набратись, налічуватись, нараховуватись, рахувати, складати, становити* (у значенні «складати якусь кількість»), *сягати, числитись*): *Всіх праць наукових у твого діда нараховується понад дев'яносто* (В. Марченко, 201); *Міграційний приріст становить 17,096 тис., підвищившись на 5,9%* (Урядовий кур'єр, 17 лютого 2012);
- дієслова, об'єднані загальним значенням наявності у певній кількості, множинності (*кишити, роїтись, рябіти, рясніти, юрмитись*): *Роїлися марева...* (В. Барка, 50); *Ось уже й стара церква дерев'яна, круг неї цвинтар... а скільки народу юрмиться...* (Л. Старицька-Черняхівська, 300); *Однак тут же рясніють цінники і «10», і «12»* (Урядовий кур'єр, 5 лютого 2011);
- дієслова накопичення, збільшення (*збиратись, збільшуватись, зростати, дужчати, накопичуватись, наростати, нарощуватись, множитись, примножуватись, прибавлятися, підвищуватись* (збільшуватися за кількістю, розміром, тривалістю), *розширятись, рости*): *Розрісся цвинтар* (Л. Костенко, 67); *Накопичується матеріал, мов мед у вулику* (В. Марченко, 219); *Відстань між котовцями та втікачами збільшилася* (В. Шкляр, 209); *Вітер дужчав* (М. Коцюбинський, 11);
- дієслова достатньої кількості; зменшення, переходу в категорію відсутності (*вистачати; випаровуватись, зменшуватись, рідіти, скорочуватись, танути*): *Півколо рідшає* (І. Вільде, 315); *Коло дедалі звужувалося* (В. Шкляр, 70); *Танула вона як свічечка* (М. Вовчок, 103).

Предикати наявності, ускладнені додатковим кількісним значенням, у реченні зазвичай поєднуються з квантитативним суб'єктом, який може виражатися різними іменними формами зі

значенням кількості: числівниками, лічильними і кількісними іменниками, кількісними прикметниками, стійкими сполуками.

3. Предикати наявності / відсутності з додатковою темпоральною характеристикою акцентують увагу на тривалості, часовій детермінації існування стану чи процесу. За часовою ознакою існування, буття виявлено такі значеннєві підгрупи предикатів аналізованої семантики:

- тривала наявність (*тривати, триматися* («зберігатися, утримуватися, тривати»), *продовжуватися, точитися* (розмова), (*за*)*тягнутися*): *Життя точилося далі...* (П. Загребельний, 156); *Подорож із професіоналом від мас-медіа продовжувалась* (Л. Дереш, 60); *Це тривало і тривало* (С. Андрухович, 9);
- епізодичне існування (*бувати, випадати* – «бувати», *попадатися, стрічатися, траплятися*): *А мужність неохотна буває У добрих і ніжних людей* (М. Удовиченко, 31); *По сонячних днях випало декілька рясних дощів, і пішли гриби* (В. Марченко, 251); *Бо всі люди стрічаються* (В. Барка, 223);
- існування, наявність, одночасна з якимось іншим процесом, станом (*зливатися з, переплітатися, прийтись на, припадати на, поєднуватися (з), співіснувати (з), співвідноситися з*): *День відкриття ярмарку та фестивалю вареників випав на четвер* (А. Дністровський, 78); *Традиційно співіснують дві гілки влади, як в українській байці про kota і собаку* (Голос України, 16 серпня 2012); *На прикладі вузькоколійки поєднуються інтереси держави, громади та бізнесу* (Урядовий кур'єр, 30 червня 2011).

4. Предикати наявності / відсутності з оцінною ознакою вказують на особливості сприймання, характеристики буття суб'єкта-особи, хоча й можлива сполучуваність із суб'єктами-неістотами (у метафоричному значенні), наприклад: *Справа лагодиться* (З. Тулуб, 7). Дієслово *лагодиться* вжите у значенні «ладитися, ладнатися» і виражає успішний, вдалий перебіг процесу. Дієслова, що репрезентують аналізовану групу предикатів, містять сему наявності, існування та сему конотативної оцінки – позитивної чи негативної.

Значення позитивної оцінки виявлено в дієсловах, які позначають стан людини, зумовлений особливістю буття за ознакою «жити щасливо, в достатку, в славі, успішно розвиватися тощо» (*благоденствувати, красуватися, ніжитися* (перебувати у гарних, сприятливих умовах), *процвітати*): *З себе була оградна, висока, чорнява, – все, було, у червоному очіпку красується і в зеленій юці до усів...* (М. Вовчок, 18); *То чому ці т.з. служителі Феміди і досі «благоденствують»?* (Голос України, 21 жовтня 2011).

Зауважимо, що дієслово *процвітати*, поєднане з суб'єктом, що позначає явище, поняття, яке людина сприймає як негативне, у реченні теж виражають негативну оцінку семантику: *Тіньова економіка процвітає* (Голос України, 23 червня 2011); *Процвітає хабарництво, корупція, розбазарювання стратегічних підприємств* (Урядовий кур'єр, 28 вересня 2012).

Негативну оцінку виражають предикати зі значенням нужденного, злиденного, матеріально не забезпеченого існування людини (*бідувати, бродяжити, бурлакувати, гнити, голодувати, жебракувати, животіти, злидарювати, злиднювати, наймитувати, нидіти, подихати, старцювати*): *А він усе кволився, все нидів* (Б. Грінченко, 312); *Бідували тоді люди у селах...* (Урядовий кур'єр, 28 вересня 2012).

Аналіз речень із предикатами наявності / відсутності з додатковою семою ознаки засвідчує, що їхню семантичну структуру переважно конституюють предикат і суб'єкт буття, а речення, ускладнені семантикою наявності / відсутності у просторі, містять ще й локативний компонент.

З огляду на валентні характеристики предикатів наявності / відсутності з додатковою семою ознаки аналізовані речення функціонують як дво- та трикомпонентні конструкції $S - V_f \text{Praed}$, $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}$.

У двокомпонентній моделі $S - V_f \text{Praed}$ дієслівний предикат відкриває позицію суб'єкта. Реалізацією моделі на морфолого-синтаксичному рівні є речення:

1. $N_1 - V_f$ – суб'єкт представлений іменником або займенником у називному відмінку, а предикат – дієсловом в особовій формі. Речення функціонує в мові в одному варіанті, оскільки позиція підмета передбачає лише одну форму – N_1 (субстантив у формі називного відмінка) та не сполучається з прийменниковими модифікаціями: *Клекотить бій, гарячий, червоною кривцею вмитий...* (Г. Косинка, 302); *І тому росте, росте прокляття!* (О. Теліга, 23); *Потяглися довгі, як море, ночі* (І. Нечуй-Левицький, 35).

2. $N_2 - V_{f \text{ imp}}$ – суб'єкт виражений субстантивом (іменники, займенники, субстантивовані прикметники або дієприкметники, числівники) у формі родового відмінка: *Бракує хвилювання, бракує напруження, тиску* (Л. Дереш, 23); *Води вистачає, черг немає* (Урядовий кур'єр, 3 березня 2012); *Охочих набирається 5-6 відсотків* (Голос України, 28 серпня 2012).

Трикомпонентна модель $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}$ репрезентує здебільшого статичну локалізацію в просторі. Локативними поширювачами при головних компонентах виступають прономінативні

прислівники місця, а також прийменниково-відмінкові форми прономінтованих субстантивів, які зумовлюють реалізацію моделі $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}$ у таких морфолого-синтаксичних варіантах:

$N_1 - V_f - \text{Adv}$. Обставинний компонент експлікований прислівниками місця: відіменниковими (*вдома, навколо, навкруги, збоку, спереду, позаду*), відприкметниковими (*близько, далеко*) та відзайменниковими дериватами (*тут, там, усюди, скрізь, десь, ніде*): *Тут панувала всюди таємна тишина* (О. Кобилянська, 185).

$N_1 - V_f - \text{праер}N_6$. Позицію суб'єкта локалізованої наявності займає називний відмінок іменника та займенника, локалізатора – місцевий відмінок, який виступає найбільш поширеним засобом репрезентації просторових відношень. Він функціонує як спеціалізована локативна грамама категорії відмінка, що продукує морфологічний варіант локативної синтаксеми [5, 141]. Сполучення предиката з формою місцевого відмінка локативного поширювача в реченнях статичної локалізації $N_1 - V_f - \text{праер}N_6$ утворює прийменникові варіанти з *в(у), на, по, при*: *Гурток на дворищі зростає і чути викрик: «отрута і більш нічого! отрута!» – махнули руками і розійшлись* (В. Барка, 75); *У мові і мисленні переплітаються соціальні й індивідуально-біологічні чинники* (М. Кочерган, 36).

$N_1 - V_f - \text{праер}N_5$ – просторовим компонентом із значенням статичності виступає прийменниково-орудний відмінок: *За спиною у Шевченка – рясніють намети та парасолі із назвами популярних торгових марок пива та слабоалкогольних напоїв* (Голос України, 4 вересня 2012).

Отже, конструкції з предикатами наявності / відсутності, що мають додаткову сему якісної, кількісної, темпоральної й оцінної ознаки, в українській мові переважно утворюють дво- та трикомпонентну моделі. Висвітлення особливостей реалізації аналізованих предикатів у семантико-синтаксичній структурі речення є перспективним для подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Арват Н. М. Синтаксис простого предложения в современном русском языке : учеб.-метод. пособие для студ.-филологов : Курс лекций и практ. задания / Н. М. Арват. – Ніжин : Редаційно-видавничий відділ НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2002. – 174 с.
3. Арутюнова Н. Д. Русское предложение : Бытийный тип / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.
4. Кавера Н.В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. : 10.02.01 «Українська мова» / Н.В. Кавера. – Київ, 2008. – 24 с.
5. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
6. Лонська Л. І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. : 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Лонська. – Київ, 2001. – 19 с.
7. Семантические типы предикатов / [под ред. О.Н. Селиверстовой]. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
8. Шведова Н. Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты / Н. Ю. Шведова // Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М. : Наука, 1989. – 296 с.

Анотація. У статті здійснено семантико-синтаксичний аналіз конструкцій із предикатами наявності / відсутності, що містять додаткову сему ознаки. Визначено типи реалізації моделей речень, зумовлених валентними особливостями аналізованих предикатів, встановлено варіанти їх структурно-морфологічного втілення в сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: буття, предикат наявності / відсутності з додатковою семою ознаки, модель речення, семантико-синтаксична структура речення, морфолого-синтаксична реалізація.

Summary. The article focuses on the comprehensive analysis of semantic and syntactic structure of constructions with verbal predicates of presence / absence that have an additional meaning of character in modern Ukrainian literary language.

Predicates of presence / absence with additional meaning of character form the organizing centre of existential sentences and prove or deny the fact of subject's qualitative, quantitative, temporal and evaluative existence.

Predicates of presence / absence with qualitative characteristics give the information about the peculiarities of existential expression: its intensive and impaired character, active and hidden meaning, the stability of its existence. Predicates of presence / absence with quantitative characteristics indicate the existence of the subject in some quantity. Predicates of presence / absence with additional temporal characteristics emphasize on the duration and time determination of the existence. Predicates of

presence / absence with evaluative characteristics point to the peculiarities of existential perception through its positive or negative connotative evaluation.

The paper proves the defining role of predicates' valence in the formation of sentence models and reveals the types of structural schemes of sentences with analyzed group of predicates. It has been found that these are mainly two- or three-component constructions ($S - V_f \text{Praed}$, $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}$) consisting of the subject, the predicate of presence / absence with additional meaning of character and the locative component (in sentences of locative presence / absence).

The variants of their structural and morphological usage have been settled. The two-component model $S - V_f \text{Praed}$ is realized by the sentences $N_1 - V_f$ and $N_2 - V_{f \text{imp}}$. Morphological and syntactic realization of the three-component construction $S - V_f \text{Praed} - \text{Adv}$ are the sentences $N_1 - V_f - \text{Adv}$, $N_1 - V_f - \text{praep}N_6$ and $N_1 - V_f - \text{praep}N_5$.

Key words: *existence, predicate of presence / absence with additional meaning of character, sentence model (scheme), semantic and syntactic structure of a sentence, morphological and syntactic realization.*

Отримано: 12.10.2016 р.

УДК:811.161.2'371:340.113:47

Монастирська Р.І.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ У ЛОГІКО-ПРЕДМЕТНОМУ АСПЕКТІ

Значення як поняттєвий зміст і як процес відображення у свідомості об'єктивної дійсності розглядають відповідно лінгвістичною, логічною й філософською семантикою (гносеологією). Проблема значення – одна з найбільш дискусійних у гуманітарних галузях науки через різні аспекти тлумачення. Види значень, їхня будова, те, як вони закріплені за мовними засобами різних рівнів і розподілені між цими засобами – головні завдання семасіологів. Однією зі сторін значення, що виникає в результаті позначення словом наукового поняття є **термінологічне значення** – «наукове значення, як правило, значення пряме, номінативне, конструктивно й контекстуально не зумовлене» [3, 13]. Досліджуючи семантичні характеристики термінів, учені вказують на особливості термінологічного значення: керованість (Н. З. Котелова), спеціалізованість (Г. О. Винокур, В. М. Лейчик), співвіднесеність із професійним науковим або технічним поняттям, зі спеціальною сферою діяльності [4, 43], потреба в домінуванні (Р. Ю. Кобрин, Б. М. Головін та ін.), відсутність метафоричності / образності й вираженої конотації (Г. О. Винокур, О. С. Герд та ін.). На необхідності дефінування наголошує багато дослідників (В. В. Виноградов, Д. С. Лотте, С. Д. Шелов, Т. Л. Канделакі та ін.). Наприклад, С. Д. Шелов вважає наявність *спеціального* пояснення значення слова достатньою умовою для визнання відповідного слова або словосполучення в тій чи тій мірі термінологічним [11, 8].

Існують різні погляди щодо співвідношення термінологічного значення й поняття:

1) значення терміна тотожне поняттю. «Визначити значення терміна означає встановити зміст поняття, співвідносного з цим терміном, виявити найбільш важливі, істотні ознаки виділені в позначуваних поняттях однорідних предметах і явищах» [5, 16];

2) термін має лексичне значення, що не тотожне позначуваному ним поняттю. «Лексичне значення може лише вказати на предмет, а основні ознаки наукового поняття завжди ширші, аніж значення» [8, 53];

3) термін має поняття, лексичного значення він не має (Б. М. Головін, В. А. Звєгінцев).

Ми дотримуємося погляду, що лексичне значення терміна не тотожне поняттю, а поруч із поняттям є важливим компонентом змістової структури терміна.

Відображення дійсності в значенні мовної одиниці реалізується в логіко-предметному (узагальненій характер відображення дійсності) й психологічному аспектах (значення слова співвідносять не з конкретним предметом, а з уявленням про нього), зберігши вихідну систему понять трикомпонентної структури семіозису (*ім'я – знак, предмет імені – денотат, концепт денотата – сигніфікат*), однак єдність поглядів серед науковців відсутня. Так, І. В. Арнольд денотативне значення розуміє як інформацію, що становить предмет повідомлення й прирівнюється до поняття [2]. Г. А. Уфімцева виділяє в акті найменування: 1) конкретний предмет, 2) денотат (як клас предметів), 3) поняття – сигніфікат, співвідносячи сигніфікат і денотат із змістом і обсягом поняття [10]. Ю. Д. Апресян розглядає денотат не як клас предметів, а як клас позначува-

них фактів, а сигніфікат – як «спільні ознаки всіх фактів цього класу» [1]. На думку Г. В. Колшанського, денотат – це ознаки (властивості) реальних предметів і об'єктів. Мислення відбиває ці властивості – ознаки, і вони отримують ідеальне існування як своє друге життя, як поняття – сигніфікат (ідеальний денотат), матеріалізований у відповідній мовній одиниці [7].

Отже, відображення предметів, ознак, явищ, процесів реального світу складає головний елемент значення, його основу, ядро й називається концептом; концептуальним значенням, сигніфікативним значенням. Так, наприклад, ядром терміна *коносамент* є «визначення умов договору морського перевезення речей» (ЦКУ, ст. 909), терміна *набуття права власності на новостворене майно* – «власність на нову виготовлену річ» (ЦКУ, ст. 331), а терміна *договір найму житла* – «передавання житла в тимчасове користування за певну плату» (ЦКУ, ст. 810).

Важливість сигніфікативного, логіко-предметного значення слова безсумнівна, оскільки в словникових значеннях розкривається саме ця частина змістової сторони слова, читається виражене словом поняття. На противагу сигніфікату як інтенціоналу, тобто змісту поняття, денотат є відповідником екстенціоналу – обсягу поняття (за Дж. Міллем і Р. Карнапом) і співвідноситься зі світом дійсності (предметами) у вигляді так званих «денотатів». *Денотат* – це об'єкт чи фрагмент дійсності або ментального світу, позначений певною мовною одиницею [9, 112]. Виділяють різні види денотатів: 1) конкретні предмети; 2) абстрактні поняття (якості, процеси, відношення, властиві предметам); 3) мовні категорії; 4) фантастичні конструкти – міфологічні, казкові істоти [6]. Наприклад, денотатом терміна *коносамент* є «документ» (ЦКУ, ст. 909), терміна *набуття права власності на новостворене майно* – «право» (ЦКУ, ст. 331), а терміна *договір найму житла* – «договір» (ЦКУ, ст. 810).

У дослідженні термінологічних значень на позначення цивільно-правових понять чинного Цивільного кодексу України встановлено такі види денотатів:

1) конкретні предмети: *документ, річ, гроші, цінний папір, сторона, договір, особа, результат;*

2) абстрактні поняття: *право, спадкування.*

Наприклад, виокремлена одиниця *документ*, що має денотативне значення, формує угруповання термінів на позначення цивільно-правових відносин і може бути назвою будь-якого документа (*акт* (ЦКУ, ст. 882), *довіреність* (ЦКУ, ст. 137), *коносамент* (ЦКУ, ст. 909), *кошторис* (ЦКУ, ст. 844), *меморандум* (ЦКУ, ст. 137), *ощадна книжка* (ЦКУ, ст. 1059), *платіжне доручення* (ЦКУ, ст. 1089), *прейскурант (цінник)* (ЦКУ, ст. 873), *розрахунковий чек* (ЦКУ, ст. 1102), *складська квитанція* (ЦКУ, ст. 961), *статут* (ЦКУ, ст. 143), *заставне свідоцтво (варант)* (ЦКУ, ст. 962). А зв'язок із юридичним поняттям зумовлює осмислення в людській свідомості значення терміна *документ* як сукупності ознак: 1) матеріальна форма відображення; 2) інформація; 3) надає юридичної сили.

Денотат терміна цивільного права *річ* є назвою угруповання терміноодиниць *безхазяйна річ* (ЦКУ, ст. 35), *знахідка* (ЦКУ, ст. 337), *бездоглядна домашня тварина* (ЦКУ, ст. 340), *неподільна річ* (ЦКУ, ст. 183), *нерухома річ* (ЦКУ, ст. 181), *неспоживна річ* (ЦКУ, ст. 185), *подільна річ* (ЦКУ, ст. 183), *рухома річ* (ЦКУ, ст. 181), *споживна річ* (ЦКУ, ст. 185).

Денотат терміна *гроші* продукує угруповання термінів *аванс* (ЦКУ, ст. 570), *аліменти* (ЦКУ, ст. 72), *банківський вклад* (ЦКУ, ст. 1058), *депозит* (ЦКУ, ст. 1058), *допомога по вагітності і пологах* (ЦКУ, ст. 1157), *завдаток* (ЦКУ, ст. 570), *неустойка* (ЦКУ, ст. 549), *резервний фонд* (ЦКУ, ст. 158), *статутний капітал* (ЦКУ, ст. 155), *стипендія* (ЦКУ, ст. 37).

Денотат *цінний папір* об'єднує терміни *акція* (ЦКУ, ст. 116), *борговий цінний папір* (ЦКУ, ст. 195), *ощадний сертифікат* (ЦКУ, ст. 1065), *пайовий цінний папір* (ЦКУ, ст. 195), *похідний цінний папір* (ЦКУ, ст. 195), *товарозпорядчий папір* (ЦКУ, ст. 195).

У клас учасника «визначених правовідносин, дії чи бездіяльність якого щодо іншого учасника тяжіють до обоїлних матеріально-правових наслідків» (ВЕЮС, с. 852) об'єднані терміни ЦКУ зі спільним денотатом *сторона*, а саме *наймодавець* (ЦКУ, ст. 759), *лізингодавець* (ЦКУ, ст. 806), *перевізник* (ЦКУ, ст. 909), *фрахтівник* (ЦКУ, ст. 912), *експедитор* (ЦКУ, ст. 929), *позикодавець* (ЦКУ, ст. 1046), *ліцензіар* (ЦКУ, ст. 1108); 2) *наймач (орендар)* (ЦКУ, ст. 705), *лізингодержувач* (ЦКУ, ст. 806), *фрахтувальник* (ЦКУ, ст. 912), *позичальник* (ЦКУ, ст. 1046), *ліцензіат* (ЦКУ, ст. 1108).

Корпус термінів ЦКУ, що організовані денотатом *договір* (*прокату* (ЦКУ, ст. 787), *лізингу* (ЦКУ, ст. 806), *дарування* (ЦКУ, ст. 717), *ренти* (ЦКУ, ст. 731), *довічного утримання (догляду)* (ЦКУ, ст. 744), *позички* (ЦКУ, ст. 827), *позики* (ЦКУ, ст. 1046), *найму житла* (ЦКУ, ст. 810), *складського зберігання* (ЦКУ, ст. 957), *охорони* (ЦКУ, ст. 978); *страхування* (ЦКУ, ст. 979)) у цивільному законодавстві маніфестує поняття «домовленості двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» (ЦКУ, ст. 626). Денотат

особа як учасник майнових правовідносин позначає поняття суб'єкта цивільних правовідносин і є базовим для особи *фізичної* (автор (ЦКУ, ст. 473), виконавець (ЦКУ, ст. 892), винахідник (ЦКУ, ст. 463), спадкодавець (ЦКУ, ст. 1216), спадкоємець (ЦКУ, ст. 1222), набувач (ЦКУ, ст. 1302), відчужувач (ЦКУ, ст. 1302) та *юридичної*: акціонерне товариство (ЦКУ, ст. 152), командитне товариство (ЦКУ, ст. 133), повне товариство (ЦКУ, ст. 119), товариство з обмеженою відповідальністю (ЦКУ, ст. 140), політична партія (ЦКУ, ст. 314), виробничий кооператив (ЦКУ, ст. 163), підрядник (ЦКУ, ст. 837), замовник (ЦКУ, ст. 837), страховик (ЦКУ, ст. 979), страхувальник (ЦКУ, ст. 979).

Денотат *результат* передбачає входження до спільного класу одиниць на позначення об'єктів права інтелектуальної власності: комп'ютерна програма (ЦКУ, ст. 420), наукове відкриття (ЦКУ, ст. 457), винахід (ЦКУ, ст. 459), промисловий зразок (ЦКУ, ст. 461), раціоналізаторська пропозиція (ЦКУ, ст. 481), сорт рослин (ЦКУ, ст. 420), порода тварин (ЦКУ, ст. 420), торговельна марка (ЦКУ, ст. 492).

Денотат *право* цивільного законодавства номінує відносини:

– *користування чужим майном (сервітут)* (ЦКУ, ст. 401), *чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)* (ЦКУ, ст. 407), *чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій)* (ЦКУ, ст. 413);

– *власності на перероблену річ* (ЦКУ, ст. 332), *на безхазяйну річ* (ЦКУ, ст. 335), *на знахідку* (ЦКУ, ст. 338), *на бездоглядну домашню тварину* (ЦКУ, ст. 341), *на скарб* (ЦКУ, ст. 343);

– *спадкування за правом представлення* (ЦКУ, ст. 1266), *за заповітом* (ЦКУ, ст. 1233), *за законом* (ЦКУ, ст. 1223).

Отже, у термінологічних значеннях одиниць ЦКУ за допомогою номінативної функції в мові закріплюються отримані знання про денотат як про клас ідентичних предметів і сигніфікат як про сукупність істотних ознак класу предметів. Специфіка абстрактних юридичних термінів полягає в тому, що денотатом є клас однотипних ситуацій, а сигніфікатом – сукупність істотних ознак класу однотипних ситуацій.

Відтак, значення юридичного терміна в логіко-предметному аспекті відбиває істотні ознаки відповідного наукового поняття і є предметом нашого подальшого вивчення, що забезпечить цілісний підхід щодо його системного розгляду.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 102–149.
2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1973. – 303 с.
3. Герд А. С. Формирование терминологической структуры русского биологического текста / А. С. Герд. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1981. – 111 с.
4. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
5. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов : Вища шк., 1976. – 124 с.
6. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 192 с.
7. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1974. – 81 с.
8. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина / А. В. Лемов. – Саранск: Изд-во Мордовского ун-та, 2000. – 216 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Степанова Г. В. Введение в семасиологию русского языка / Г. В. Степанова, А. Н. Шрамм. – Калининград : КГУ, 1980. – 72 с.
11. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1974. – 206 с.
12. Шелов С. Д. Опыт построения терминологической теории: значение и определение терминов: автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.21 „Прикладная и математическая лингвистика” / С. Д. Шелов. – М. : МГУ, 1995. – 35 с.

Умовні скорочення

ВЕЮС – Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН Укр. Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ «Видав. «Юридична думка», 2007. – 992 с.

ЦКУ – Цивільний кодекс України : за станом на 12 трав. 2008 р. / М-во юстиції Укр. – К. : Видав. Дім «Ін Юре», 2008. – 480 с.

Анотація. Досліджено термінологічні значення одиниць чинного Цивільного кодексу України в логіко-предметному аспекті, що посприяло встановленню їхніх істотних ознак. Визначено види денотатів терміноодиниць на позначення цивільно-правових понять як класу предметів і сигніфікатів як сукупності ознак класу предметів

Ключові слова: термінологічне значення, цивільно-правове поняття, денотативне значення, сигніфікативне значення.

Summary. This article envisages terminological meaning that is a result of scientific conceptual notation by word and is an important component of the term semantic structure. Logical and substantive nature of reflected reality is realized in the sense of linguistic unit, retaining the original system of concepts of three-component structure of semiosis (name – sign, object of name – denotation, concept of denotation – significance). In the research of terminological meanings denoting the concepts of civil law in the Civil Code of Ukraine the denotations to designate specific items (document, thing, money, valuable paper, flank, contract, person, result), abstract concepts (law, inheritance) are found. **Document** as singled out unit has denotative meaning. It forms the groups of terms to describe civil relations and can be entitled as any document. The denotations **thing, money, valuable paper** produce the group of terminological units to describe the object of civil relations. In the class of member of defined law relationships, actions or omissions on which from the other side is tended to bilateral substantive consequences, CCU term sare combined with common denotation **flank**. Corpus of CCU terms, organized by the denotation **contract**, in civil law manifest the concept of an agreement between two or more parties, aimed at the establishment, modification or termination of civil rights and obligation. The denotation **person** as a member property of legal relationships indicates the concept of subject of civil relations and is the basis for **physical and legal persons**. The denotation **result** provides entry to a common class of units denoting the intellectual property rights. The denotation **law** of civil legislation nominates the relations of **use, property and inheritance**. In terminological meanings of CCU units the gained knowledge of denotation as the class of identical items and significance as a set of essential class features of objects are fixed by means of nominative functions of language. Specificity of abstract legal terms is that denotation is a class of similar situations, but significance is a set of essential features of class similar situations.

Keywords: terminological meaning, civil concept denotative meaning syhnifikatyvne value.

Отримано: 06.10.2016 р.

УДК 81'27

Олексюк О.М.

МОВНА СИТУАЦІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ В УМОВАХ СУЦІЛЬНОГО БІЛІНГВІЗМУ

Соціолінгвістичні дослідження білінгвізму у двомовних суспільствах розпочалися ще в середині ХХ ст. Багато наукових праць присвячено цій проблематиці, зокрема праці Белікова В. І., Бондалетова В. Д., Брицина В. М., Бурди Т., Вайнрайха У., Крисіна Л. П., Мечковської Н. Б., Ткаченка О. Б., Тараненко О., Щерби Л. В., Лабова У., Хейгена Е. та інших. В Україні й сьогодні проблема білінгвізму є актуальною, її розглядали сучасні вітчизняні мовознавці Л. Ставицька, Л. Масенко та власне Київська та Львівська соціолінгвістичні школи.

Актуальність вищезазначеного дослідження полягає в тому, що й досі немає комплексного аналізу ситуації білінгвізму Миколаївщини, з огляду на основні показники потужності мов.

Об'єктом нашого дослідження слугували сфери спілкування мешканців м. Миколаєва та шляхи засвоєння другої набутої мови.

Предметом дослідження є власне явище білінгвізму на теренах Миколаївщини та фактори, які його спричинили.

Метою стало проведення анкетування серед пересічних мешканців різних вікових груп, різного рівня освіти та гендерної приналежності з питань, що стосувалися використання двох та більше мов та сфер їх вживання.

Компоненти соціально-комунікативної системи, обслуговуючи ту чи іншу мовну спільноту, знаходяться один з одним у певних відносинах. На кожному етапі існування мовної спільноти ці відносини більш-менш стабільні. Проте, це не означає, що вони не можуть змінюватися. Зміна політичних обставин у країні, зміна державного ладу, економічні перетворення, нові орієнтири в соціальній і національній політиці тощо – все це може так чи інакше впливати на стан соціально-комунікативної системи, на її склад і на функції її компонентів – кодів і субкодів.

Функціональні відносини між компонентами соціально-комунікативної системи на тому або іншому етапі існування даної мовної спільноти формують мовну ситуацію, характерну для цієї спільноти [1, 49].

Поняття «мовна ситуація» застосовується здебільшого до великих мовних спільнот – країн, регіонів, республік.

Наприклад, в Україні, де соціально-комунікативна система включає як головні компоненти українську та російську мови (крім них є й інші: білоруська, болгарська, угорська, чеська та деякі інші), до розпаду СРСР спостерігалася відносно динамічна рівновага між цими мовами. Існували школи з українською та російською мовами навчання, в галузі науки та вищої освіти вживалися обидві мови, певною мірою розділяючи сфери вживання (природні і технічні науки – переважно російською мовою, гуманітарні – переважно українською), у побутовій сфері вибір мови спілкування визначався інтенціями мовця, типом адресата, характером ситуації спілкування тощо. У 1990-ті роки функції російської мови в Україні різко звужуються, вона витісняється українською мовою зі сфер середньої і вищої освіти, науки, культури; галузі вживання російської мови в побутовому спілкуванні також скорочуються [10].

Ці зміни безперечно свідчать про зміну мовної ситуації, тоді як склад соціально-комунікативної системи, який обслуговує українське мовне суспільство, залишається незмінним.

Мовна ситуація Півдня України, зокрема Миколаївської області характеризується конфліктом двох мов, російської та української. Отже ми маємо справу з функціонуванням у межах адміністративно-політичного регіону, у межах Миколаївської області, не однієї, а 2-х чи навіть більшої кількості мов (мови національних меншин), тобто ситуацією двомовності (білінгвізму) чи багатомовності (полілінгвізму).

Мовною ситуацією називають сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях. Так, в Миколаївській області функціонують на ряду з українською мовою (але в менших межах) й такі мови як російська, вірменська, болгарська, молдавська, іврит, татарська грузинська та польська [9, 40].

У таких суспільствах, де однаково часто функціонують декілька мов, ми можемо дуже часто спостерігати кодове перемикання.

Коди (мови) і субкоди (діалекти, стилі), що становлять соціально-комунікативну систему, функціонально розподілені. Це означає, що один і той самий контингент мовців, які складають певну мовну спільноту, володіючи загальним набором комунікативних засобів, використовує їх залежно від умов спілкування. Наприклад, якщо казати про субкоди літературної мови, то в науковій діяльності носії літературної мови використовують засоби наукового стилю мови у сфері діловодства, юриспруденції, адміністративного листування тощо, вони зобов'язані вдаватися до засобів офіційно-ділового стилю, у сфері релігійного культу – до слів і конструкцій стилю релігійно-проповідницького тощо. Тобто залежно від сфери спілкування мовець перемикається з одних мовних засобів на інші [11].

Схожа картина спостерігається й у тих суспільствах, де використовується не одна, а дві мови (або декілька). Білінгви, тобто люди, що володіють двома (або декількома) мовами, звичайно «розподіляють» їх використання залежно від умов спілкування: в офіційній обстановці, при спілкуванні з владою використовується переважно одна мова, а в ужитку, в сім'ї, при контактах з сусідами – інша (інші). І в цьому випадку можна говорити про перемикання з одного коду на інший, тільки як коди фігурують не стилі однієї мови, як у першому прикладі, а різні мови.

Перемикання кодів, або кодове перемикання, – це перехід мовця в процесі мовного спілкування з однієї мови (діалекту, стилю) на іншу залежно від умов комунікації [2, 75]. Перемикання коду може бути викликане, наприклад, зміною адресата, тобто того, до кого звертається мовець. Якщо адресат володіє тільки однією з двох мов, які знає мовець, то останньому, природно, доводиться використовувати саме цю, знайому адресату мову, хоча до цього моменту в спілкуванні зі співрозмовниками-білінгами могла використовуватися інша мова або обидві мови. Перемикання на відомий співрозмовнику мовний код може відбуватися навіть у тому випадку, якщо змінюється склад співрозмовників: якщо до розмови двох білінгвів приєднується третя людина, що володіє тільки однією з відомих усім трьом мов, то спілкування має відбуватися цією мовою. Відмова ж співрозмовників переключитися на код, знайомий третьому учасникові комунікації, може розцінюватися як небажання включати його в тему розмови або як зневага до його комунікативних запитів.

Чинником, що обумовлює перемикання кодів, може бути зміна ролі самого мовця. Скажімо, в ролі батька (при спілкуванні в сім'ї) або в ролі сусіда по будинку він може використовувати рідний для нього діалект, а звертаючись до представників органів центральної влади, вимуше-

ний перемикається на більш-менш загальноприйняті форми мови. Якщо такого перемикання не відбудеться, представники влади його не зрозуміють і він не досягне своєї мети (задовольнити прохання, розглянути скаргу), тобто зазнає комунікативну поразку [6].

Тема спілкування також впливає на вибір коду. За даними дослідників, що займалися проблемами спілкування в умовах мовної неоднорідності, «виробничі» теми члени мовних спільнот вважають за краще обговорювати тією мовою, яка має відповідну спеціальну термінологію для позначення різних технічних процесів, пристрій, приладів тощо. Але як тільки відбувається зміна теми – з виробничої на побутову, – «включається» інший мовний код або субкод: рідна мова або діалект співрозмовників. У одномовному суспільстві за подібної зміни коду відбувається перемикання з професійної мови на загальноновживані мовні засоби [12, 56].

Сама здатність до перемикання кодів свідчить про достатньо високий рівень володіння мовою (або підсистемами мови) і про певну комунікативну й загальну культуру людини. Механізми кодових перемикань забезпечують взаєморозуміння між людьми та відносну комфортність самого процесу мовленнєвої комунікації. Навпаки, нездатність індивіда варіювати своє мовлення залежно від умов спілкування, перевага лише одного коду (або субкоду) сприймається як аномалія та може призводити до комунікативних конфліктів.

Але ми загалом увагу на дослідженні саме українсько-російського білінгвізму.

Спершу, щоб дати об'єктивну оцінку цьому явищу, ми зазначили 2 головних показники *потужності* мов. Перший – показник демографічної потужності, який визначається за кількістю носіїв певної мови. Другий показник комунікативної потужності мови визначається за кількістю комунікативних сфер, які обслуговує кожна мова [4, 13].

Проаналізувавши, ми з'ясували, що деформованість мовної ситуації в Миколаєві полягає в тому, що співвідношення українськомовної та російськомовної частин населення не відповідає співвідношенню українців і росіян на її території. Внаслідок відсутності фронтального соціологічного дослідження території України більш-менш точний кількісний розподіл населення за мовною ознакою невідомий. Загальну картину ускладнює також наявність носіїв змішаного українсько-російського мовлення, так званого *суржику*.

Тож, для з'ясування динаміки мовних процесів у м. Миколаєві та для визначення конкретного виду білінгвізму на Миколаївщині, ми вдалися до методу соціолінгвістичного анкетування.

Реципієнтам була запропонована анкета (увага на екран), за допомогою якої ми змогли визначити сфери використання російської та української мов, тобто з'ясувати показник комунікативної потужності на боці української чи російської мови в м. Миколаєві.

Для обрання реципієнтів ми також використали метод ситуативної вибірки. Усіх реципієнтів ми умовно розподілили на три основні групи:

I група – молоді люди віком від 18 до 30 років, єдиною спільною рисою цих людей стало те, що вони усі є студентами МНУ імені В.О.Сухомлинського;

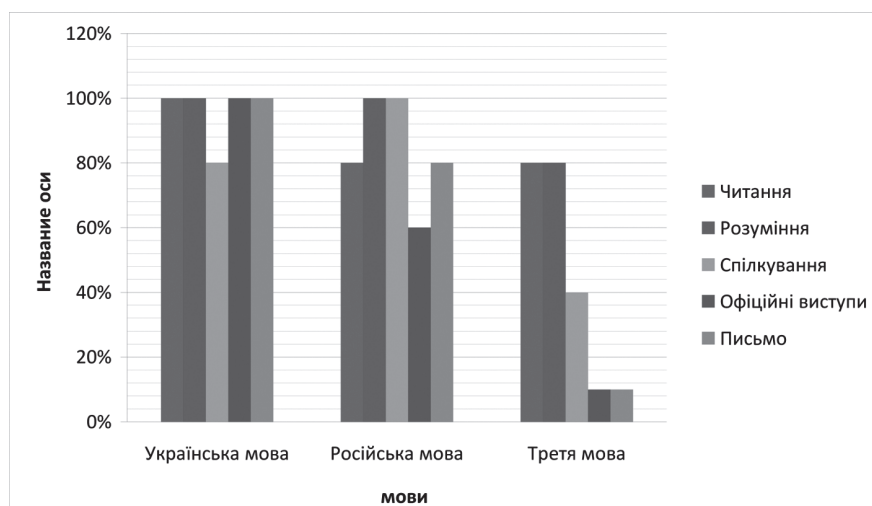
II група – дорослі люди віком від 30 років і старше;

III група – молоді люди віком від 18 до 30 років, які не здобувають вищу освіту, а відносяться до молоді, яка працює.

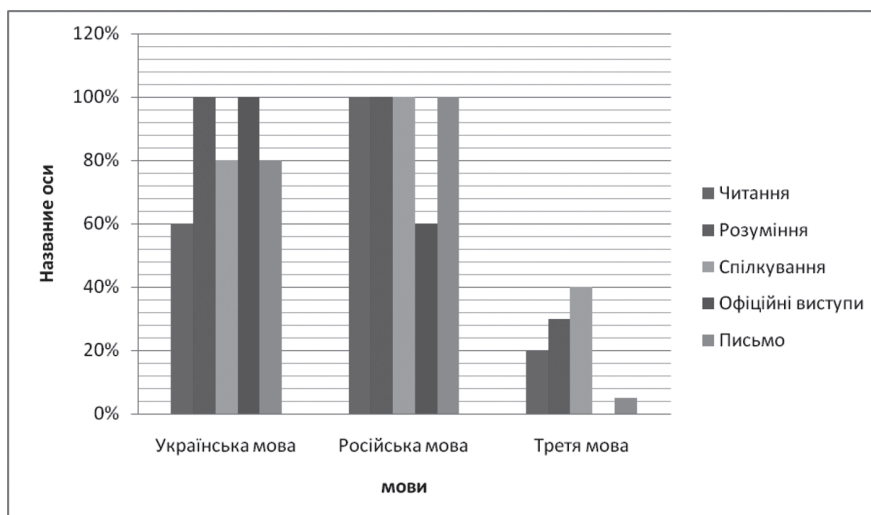
Звертаємо увагу, що до розгляду не брали такі аспекти як сфера діяльності та гендерний підхід.

У анкеті одне з питань було присвячене формам володіння української, російської та третьої мов.

Результати I групи:

Результати II групи:

Що означає, що студенти МНУ

- рівно 100% розуміють українську та російську мови, третю – на 80%.
- Читають художню літературу більше російською мовою,

Професійну – українською мовою (100%);

Третьою мовою – 80%

- Спілкування відбувається: більше російською мовою – 100%; менше українською мовою 80%, ще менше – іноземною мовою – 40%
- Офіційні виступи готують: українською мовою – 100%; російською мовою – 60%; третьою мовою менше – 10%.
- Письмово володіють: українською мовою – 100%; російською мовою – 80%; третьою іноземною – менше 10%.

У реципієнтів II та III групи відсоткові показники збігаються у всіх формах окрім «офіційні виступи», де II група зазначила українську мову – 100%, російську мову 60%, а представники III групи: 20% – українська мова, решта офіційних виступів не складають.

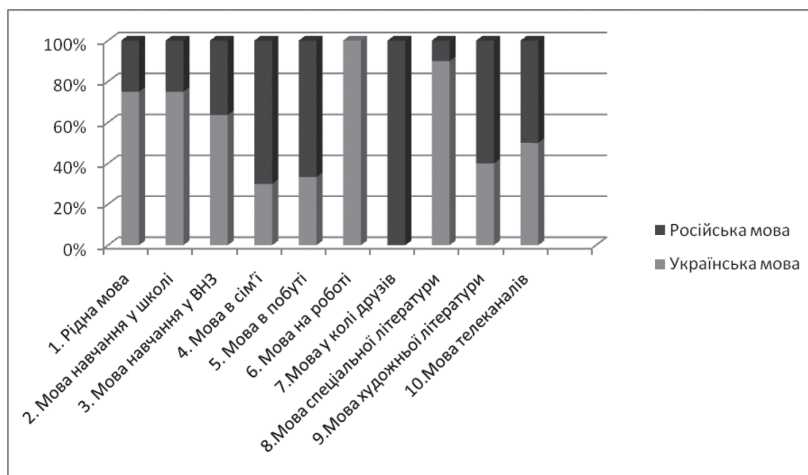
Як бачимо, у представників як II так і III групи значно домінує російська мова.

Другий аспект, який ми досліджували стосувався сфер використання мов, а саме:

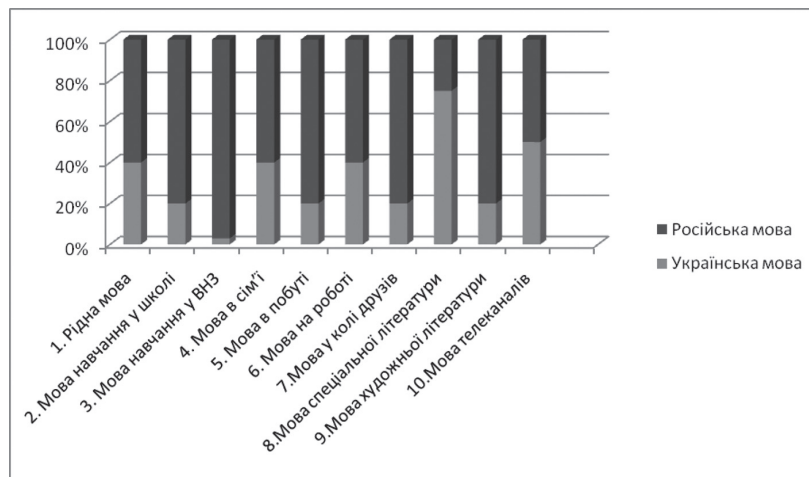
1. Рідна мова
2. Мова навчання у школі
3. Мова навчання у ВНЗ
4. Мова в сім'ї
5. Мова в побуті
6. Мова на роботі
7. Мова спілкування у колі друзів
8. Мова, якою ви читаєте спеціальну професійну літературу
9. Мова, якою ви читаєте художню літературу
10. Мова, якою ви дивитеся телебачення

Результати перед вами.

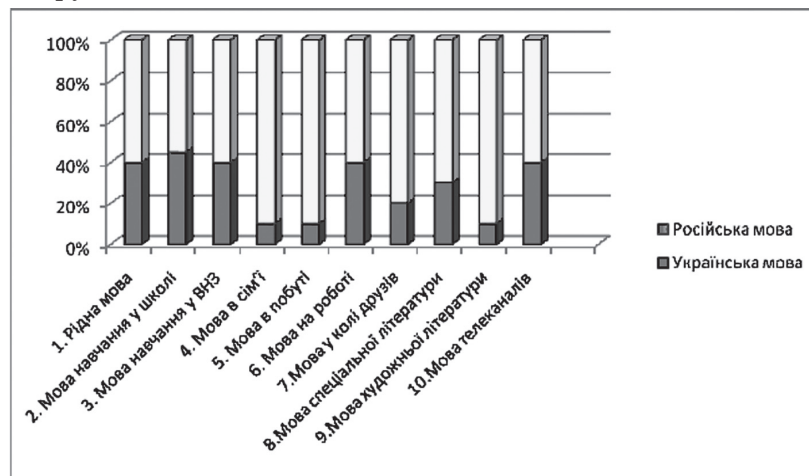
Група I.

Результати II групи

Результати III групи

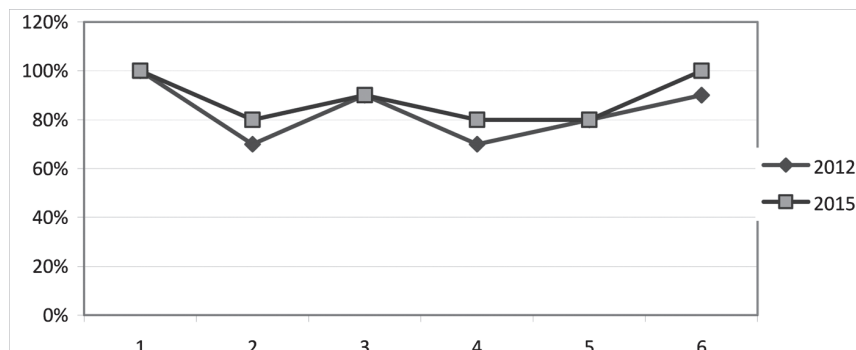

Коротко зорієнтую, що учасники I групи у 8 питанні 100% віддали перевагу українській мові, у 10 питанні голоси розподілилися 50 на 50% українська та російська (зазначивши «смотреть, что интересное идет по телеканалам»). У 4,5,7 та 9 питаннях домінує російська мова.

Учасники ж II групи на 8 питання відповіли 50 на 50% українська та російська, на 10 питання не розмежовують, у всіх інших питаннях домінує російська мова.

Учасники ж III групи на всі питання без виключення надали відповіді, що свідчать про перевагу російської мови.

Отже, результати звичайно гірші ніж ми очікували, але ми вирішили подивитися на цю проблему білінгвізму Миколаєва ще й з діахронічної точки зору і порівняли відповіді на цю ж анкету, що збирали студенти у 2012 році та порівняли з відповідями, що ми отримали у 2016 році.

На схемі видно, що динамічний розвиток української мови відбувся у свідомості реципієнтів саме I групи. Звертаю додатково вашу увагу на те, що при відповіді на питання сфери використання зовсім зникло вживання III мови, жоден з учасників анкетування про третю іноземну мову не згадав.

Тому можна зробити висновок, що в м. Миколаєві, станом на кінець 2016 року мовну ситуацію можна охарактеризувати як регіональний суцільний білінгвізм, який в одних членів суспіль-

ства виявляється через субординативно-індивідуальний, в інших – координативно-індивідуальний білінгвізм.

Особливий випадок представляє рецептивний пасивний білінгвізм, яскравими представниками якого є члени національних меншин міста.

Список використаних джерел

1. Беликов В. И. Социолінгвістика / В. И. Беликов, Л. П. Крυσин. – М. : РГГУ, 2001. – 439 с.
2. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика : учеб. пособ. / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
3. Брицин В. М. Соціолінгвістика / В. М. Брицин // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 583–584.
4. Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) / Т. Бурда // Урок української. – 1999. – № 9-10. – С. 11–15.
5. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / Уриель Вайнрайх // Новое в лингвистике. Языковые контакты. – Вып. VI. – М. : Прогресс, 1972. – С. 25–60.
6. Крυσин Л. П. Социолінгвістика / Л. П. Крυσин // Энциклопедический словарь юного филолога. – М. : Педагогика, 1984. – С. 293–295.
7. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика : пособ. для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 206 с.
8. Ткаченко О. Б. Питання міжмовних контактів / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1971. – № 4. – С. 3–15.
9. Тараненко О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) / О. Тараненко // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 33–55.
10. Черемська О. Ненормативне калькування з російської як причина семантичних зрушень в українській мові / О. Черемська // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки. – Суми : СумДУ, 2001. – № 5. – С. 184–187.
11. Щерба Л. В. О понятии смешения языков / Л. В. Щерба // Избранные работы по языкознанию и фонетике: [в 2-х т.] – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – Т. 1. – С. 40–53.
12. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К. : Видавничий центр КДЛУ 2000. – 283 с.
13. Labov W. Sociolinguistic Patterns / W. Labov. – Philadelphia: Univ. Of Pennsylvania Press, 1972. – 344 p.
14. Haugen E. The Norwegian language in America / E. Haugen. – Philadelphia, 1953. – 470 p.

Анотація. Вивчення соціолінгвістики особливо важливе у наш час, коли вплив соціальних факторів на мову надто помітний і призводить до суттєвих змін у функціонуванні лексичних, словотворчих і граматичних засобів. Проаналізувати нові тенденції у розвитку мови, вірно їх оцінювати і враховувати, аналізуючи мовні фактори в „соціальному контексті” – одне з важливих завдань цього дослідження, при цьому, однак, ми маємо об'єктивно оцінювати ситуацію без надлишкової соціологізації мовних явищ, ані недооцінки ролі соціальних факторів у функціонуванні мови. Аналіз конкретних фактів, які відображають вплив соціальних факторів на мову та нові тенденції її розвитку, – обов'язковий елемент результатів нашого наукового дослідження.

Ключові слова: двомовність, білінгвізм, мовна ситуація, мовна спільнота, соціально-комунікативна система, показники потужності мов, рецептивний білінгвізм, пасивний білінгвізм.

Summary. The study sociolinguistics is especially important in a time when the influence of social factors on language too noticeable and results in significant changes in the functioning of lexical, grammatical and word-building tools. Analyze new trends in the development of speech, right to evaluate and consider analyzing language factors in the “social context” – one of the most important objectives of this study, in this case, however, we must objectively assess the situation without excessive socialization linguistic phenomena or underestimating the role social factors in the functioning of language. Analysis of specific facts that reflect the influence of social factors on language and new trends in its development – a required element of the results of our scientific research.. Sociolinguistics directly addressed the problems of communication – communication, interpersonal, communication, micro and macro groups communicate different language groups, so work on the scientific theme includes a number of issues related to social behavior and speech of speakers («Social roles of communicants,» «Types of communication failure «and others.) and the problems of language contact and interaction between different languages.

Keywords: bilingualism, bilingualism, language situation, language community, social and communicative system, as indicators of power, receptive bilingualism, passive bilingualism.

Отримано: 16.10.2016 р.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ДРАМАТУРГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Драма є особливим видом мистецтва, чиї специфічні риси стали предметом фундаментальних досліджень найвидатніших представників наукової думки від часів Античності (Есхіл, Арістотель, Гораций), літературознавців та драматургів доби Відродження (Д. Чинтіо, Жан де ла Таль, Л. Кастельветро, Ж. Скалігер) та періоду XIX-XX століть (Г. Гегель, В. Белінський, Р. Вагнер, М. Верлі, Ф. Шеллінг, М. Тулов, Г. Лукач, Б. Брехт, Т. Іглтон, Н. Фрай). Довгий час драма вважалася одним з найвищих і найскладніших жанрових типів, що має багатофункціональну, кризологічну та публічну сутність, яка виходить далеко за межі літератури.

Текст драматичного твору – унікальне та багатогранне явище, у вивченні якого, починаючи з першої половини XX століття, окрім літературознавчого, виділяється й лінгвістичний аспект. Проблема вивчення мовних особливостей драматургічного дискурсу займає особливе місце у філологічній науці й привертає до себе значну увагу вітчизняних і зарубіжних мовознавців (А. Г. Бакланова 1983, Д. Х. Баранник 1961, С. С. Беркнер 1959, Н. Д. Борисенко 2003, В. В. Виноградов 1980, Т. Г. Винокур 1977, Г. Г. Винокур 1997, К. Елам 1980, І. П. Зайцева 2007, Н. А. Кожевникова 1977, Л. І. Кубрякова 2008, Я. А. Мамонтов 1931, В. Я. Мізецька 1992, Х. В. Старовойтова 2008).

Однак, незважаючи на зазначене вище, чіткої класифікації підходів до вивчення драми ще не сформовано, що і зумовлює **новизну** нашої статті.

Метою статті є огляд і систематизація провідних напрямів вивчення драми. Основні **завдання** полягають у виявленні особливостей кожного з напрямів, визначенні ступеня дослідженості різних жанрових форм, відокремлення підходу для подальшої ідентифікації індивідуально-стилістичних особливостей драматичних творів з урахуванням жанру.

За результатами попереднього аналізу встановлено, що при сучасному вивченні особливостей мови драми як типу тексту вчені зосереджують на таких її аспектах: лінгвостилістичному (стилістичні фігури, мовленнєві акти, лексичні й синтаксичні конструкції, семантичне забарвлення мовних одиниць), композиційно-архітектонічному (мовні партії, монологічний та діалогічний характер висловлювань, драматургічний паратекст : функцію, організацію та динаміку авторської ремарки), структурному (структурна своєрідність сценічної мови та механізм смислотворення, сценічна взаємодія мови автора та його персонажів), лексико-фразеологічному (типи лексичних та фразеологічних одиниць), типологічному (в залежності від жанру та тематики драми), комунікативному (процес комунікації автора з читачем та інтерактивна комунікація самих персонажів).

На початку XXI століття розгляд драми проводиться за кількома напрямками: комунікативно-когнітивним, комунікативно-прагматичним, структурно-функціональним, лінгвостилістичним, літературознавчим. Загальний обсяг проаналізованих робіт – 22 джерела.

Комунікативно-когнітивний напрям (О. В. Байоль 2008, М. А. Голованєва 2010, Е. С. Кубрякова 2008, Ю. О. Левчук 2015, В. Г. Ніконова 2008, А. К. Олімська 2016, Н. Ю. Петрова 2009,) (або його елементи) є одним з найчастіше використаних у дослідженнях драматичних творів. Обсяг робіт цього напрямку складає 35% від загальної кількості проаналізованих робіт згаданих вище напрямів. Він дозволяє зосередити увагу на вивченні особливостей використання мовних та мовленнєвих явищ учасниками комунікативної взаємодії.

Драматургічний дискурс жанру сімейної драми як мовленнєво-жанрове вираження світосприйняття автора твору досліджує О. В. Байоль. Репрезентація згаданого вище дискурсу здійснюється в текстових концептах. Вчена стверджує, що структурні елементи драматургічного дискурсу формуються в когнітивних моделях, які отримують мовленнєве втілення в мовленнєвих жанрах [1, 4].

Особливу цілісність драми як когнітивного утворення підкреслюють Ю. О. Левчук та Н. Ю. Петрова. Зокрема Н. Ю. Петрова наголошує, що жанр драми фіксує результати людської діяльності одночасно в двох нероздільних площинах когніції та комунікації [14, 42]. Драматичний жанр як сукупність елементів інших, вже існуючих, жанрів вивчає Ю. О. Левчук. У її роботах представлений когнітивний аспект дослідження драматичної поеми, що дає переваги у з'ясуванні особливостей мислення автора, оскільки тип мислення напрямку пов'язаний зі специфікою формування жанру [8, 55-56].

У свою чергу, М. А. Голованєва концентрує увагу на сукупності комунікативних та інформаційних взаємодій персонажів та інтерпретує драматичний твір (політична драма, нова драма,

драма абсурду) як особливий вид комунікації, в якому актуалізується як персональний, так і авторський дискурс. У її роботах стверджується, що текст, будучи когнітивним породженням однієї свідомості (автора) і полем когніції іншої (рецепієнта) є комунікативно-когнітивним феноменом з такими якостями: а) здатність створювати художню картину світу, змінену людською свідомістю навмисно або інтуїтивно, та б) призначення бути образним носієм етнокультурної інформації [5, 52-55].

Інтерпретує драматичний твір за допомогою когнітивного аналізу О. С. Кубрякова. На її думку, такий підхід дозволяє відкрити нові аспекти в дослідженні архітектоніки драми та виявити їх культурологічну значимість [7, 64].

Розв'язання проблеми розкриття концептуального змісту трагедій Шекспіра шляхом застосування поетико-когнітивного аналізу драматичних текстів здійснюється у роботах В. Г. Ніконової. Вчена наголошує, що цей підхід робить можливим побудову концептуального простору трагічного, окреслення його конфігурації, визначення глибинних смислів у фрагментах простору трагічного і встановлення домінантного смислу у просторі в цілому [9, 4-11].

Синтаксичний простір англомовної поетичної драми з позицій когнітивної лінгвістики та когнітивної поетики дає змогу А. К. Олімській проникати в її жанрову і синтаксичну сутність, визначити одиниці мікро- і макросинтаксису синтаксичного простору англомовної поетичної драми, встановлювати синтаксичні зв'язки й відношення між синтаксичними конструкціями синтаксичного простору англомовної поетичної драми та виявляти типи й види композиційно-мовленневих форм як одиниць макросинтаксичного рівня синтаксичного простору англомовної поетичної драми [11, 70-71].

Отже, дослідження драми у когнітивно-комунікативному вимірі спрямоване на розкриття її змістових особливостей шляхом вивчення її концептуального простору й жанрової своєрідності. Услід за Ю. О. Левчук вважаємо, що специфіка формування жанру на пряму пов'язана з індивідуально-авторським типом мислення [8].

Комунікативний аспект також стає підґрунтям для прагматичного аналізу драматургічного тексту.

Комунікативно-прагматичний напрям дослідження драми (Н. Д. Борисенко 2015, І. Р. Каримова 2004, Н. С. Ольховська 2007) розкриває механізм побудови взаємовідношення та мовленнєвого взаємовпливу "автор – персонаж – читач". Прагматичне членування драматургічних текстів робить можливим урахування всіх параметрів комунікації. Кількісна характеристика на пряму складає 15% від загального обсягу проаналізованих робіт.

На думку Н. Д. Борисенко, комунікативно-прагматичний підхід до аналізу спілкування полягає у спробі висвітлення способу спілкування у широкому сенсі із залученням таких понять як комунікативна тактика та мовленнєвий акт для аналізу дискурсу драматичного твору. Дослідниця вважає, що обидва плани п'єси, когнітивний та дискурсивний, розуміються завдяки адекватній інтерпретації мови драматичного твору, яка відіграє ключову роль у декодуванні смислів [4, 83-85].

Інформаційну та лінгвостилістичну реалізацію комунікативно-прагматичних аспектів в драматургічних текстах комедійного жанру досліджує Н. С. Ольховська. У її роботах наголошується, що прагматичний аспект мовленнєвої діяльності персонажів має пріоритетне значення, відбиваючи загальні закономірності сценічного мовлення та драматургічного тексту [12, 183-185].

Комунікативну організацію драматичного твору крізь призму мовленнєвих актів вивчає І. Р. Каримова. Дослідниця визначає драматичний твір як комунікативну дію автора, яка адресується потенційному читачу і характеризується трискладовою прагматичною структурою: а) акт локуції; б) іллокуції; в) перлокуції, що кодуються і декодуються за рахунок знаків-кодів і знаків-сигналів [6, 134-136].

Отже, погоджуючись із зазначеними вище авторами, доходимо висновку, що мовленнєвий акт є провідним предметом дослідження драми з точки зору прагматичного підходу, який дозволяє виявити комунікативно-функціональні особливості мовної взаємодії, а також стратегії і тактики мовної поведінки.

Структурно-функціональний напрям дослідження (А. К. Кутоян 2007, В. Я. Мізецька 1992, Н. М. Сафонова 2006, Н. О. Слюсар 2004, К. В. Толчєєва 2008, Т. Е. Шестакова 2005) дозволяє дослідити будову структурних елементів драми та принципи їх формування і взаємодії. Роботи виконані у цьому напрямі складають 25% від загального обсягу розглянутих матеріалів.

Композиційно-мовленнєву організацію драматургічних текстів розглядають такі дослідниці як А. К. Кутоян (комедійний жанр), В. Я. Мізецька, Н. О. Слюсар. Зокрема, аналіз соціально-психологічної та соціально-побутової драми на рівні мовної організації та основних функціонально-композиційних форм мови – діалогу і монологу, – які лежать в основі її структури, здійснює Н. О. Слюсар. Дослідниця виділяє загально-типологічні мовноструктурні особливості драми як

літературного роду, на які “накладаються” індивідуальні риси творчої манери драматурга, формуючи специфіку його письменницького ідіостилу [16, 10].

На думку Н. М. Сафонові, функціональний аналіз будь-якого тексту передбачає врахування особливостей авторського вибору тих чи інших засобів вираження смислової структури тексту, зумовленої його видом і жанром. Вона розглядає компоненти тексту психологічної драми відповідно до їх ролі в організації цілого текстового масиву [15, 3-6].

Крізь призму авторської ремарки драму досліджує К. В. Толчєєва. В її роботах ремарка визначається як структурно-композиційний метатекстовий елемент, який визначається семантико-структурними, прагматичними, функціональними і текстотворюючими особливостями [18, 3-8].

Структурно-функціональний аналіз при дослідженні внутрішньотекстових зв'язків в драматургічному тексті жанру ліричної комедії використовує Т. Е. Шестакова. Авторка наголошує на своєрідності організації драматургічного діалогу, а саме на включенні мовної одиниці (слова, словосполучення, висловлювання і т.д.) в цілісний діалогізований твір, підпорядкованості єдиній текстовій структурі, яка визначається авторськими інтенціями [19, 4-6].

Таким чином, структурно-функціональний аналіз розкриває змістові й ідіостилістичні особливості драматичного твору через вивчення його текстової структури, а саме архітекτονіки, композиції й інтертекстуальних зв'язків.

Лінгвостилістичний напрям вивчення дискурсу драми (О. В. Барабан 1994, Н. А. Мостова 2002, О. В. Ожигова 2003, Г. М. Передерій 2012) становить 20% від усіх проаналізованих праць. Сучасна лінгвостилістична методика дослідження драматургічного тексту орієнтована на осмислення його внутрішньої структурно-семантичної організації, детермінованої жанровою приналежністю, на усвідомлення системних зв'язків ідіостилу автора як визначального параметру формування ідейно-художнього наповнення драми.

Крізь призму теорії жанру лінгвостилістичні особливості драми вивчає О. В. Барабан (постмодерністська драма) та Г. М. Передерій. Зокрема Г. М. Передерій, спираючись на когнітивний та жанрово-стилістичний аналіз тексту, реконструювала художні концепти як складники концептуального простору англomовних поетичної драми та встановила їх семантико-когнітивні особливості втілення крізь призму її жанрової своєрідності [13, 5-10].

Лінгвостилістичні маркери реалізації подвійного статусу сучасного драматургічного тексту шляхом встановлення структурно-семантичних характеристик цього типу тексту, особливості функціонування лінгвостилістичних засобів у створенні художнього образу в авторському та персональному сегментах досліджуються у роботах Н. А. Мостової [17, 20-25].

За допомогою стилістичного експерименту досліджує особливості функціонування усно-розмовних одиниць у текстах сучасної драми О. В. Ожигова. Дослідниця декодує факти драматургічної мови та визначає їх рецепцію, зважаючи на стилістичну доцільність, вивчає лексичні та фразеологічні явища сучасних драм, встановлює стилістичне відношення синонімізації та механізми гри слів [10, 2-5].

Виходячи із зазначеного вище, лінгвостилістичний напрям передбачає виділення індивідуально-авторської та концептуальної структури тексту драми, пошук різних засобів творення її змісту та категорій, комплексний аналіз семантичних та стилістичних особливостей цих засобів

Літературознавчий напрям. Драма є одним з літературних родів, де тісно переплітаються наукові інтереси лінгвістики та літературознавства. У літературознавчих дослідженнях Н. П. Біденко (2001), Л. В. Бондаренко (2009), А. С. Малій (2005), А. М. Речки (2002) можемо спостерігати тенденцію до вивчення мови драматичного твору, її поетики та стилістичної вагомості у творенні змісту. Подібні дослідження, об'єктом яких окрім літературознавчої складової виступають мовні одиниці, становлять 5% від загальної кількості проаналізованих праць.

Висновки. Отже, драматургічний дискурс є предметом всебічного дослідження лінгвістів і літературознавців. Відповідно до отриманих даних, поетична драма є найбільш дослідженим жанром, адже 70% проаналізованих робіт присвячені його вивченню. Слід зазначити, що розгляд мовних особливостей драми з позицій комунікативно-когнітивного та структурно-функціонального (композиція й архітектоніка) напрямів (60% від загального обсягу) є одними з провідних аспектів, на якому була зосереджена увага вчених, незважаючи на розмаїття підходів до дослідження драматургічного дискурсу. Однак, зважаючи на те, що дослідження драматичних творів крізь призму концептуальних моделей і мовленнєвих жанрів проводилися неодноразово, вважаємо за потрібне обмежитися залученням окремих елементів згаданих вище напрямів з подальшим відокремленням власного для дослідження ідіостилу автора у залежності від особливостей жанру.

З результатів аналізу драми у комунікативно-прагматичному напрямі впливає, що мовленнєвий акт виконує функцію структуротвірного елемента драми. Лінгвостилістичний

підхід до розгляду драми дозволяє виявити індивідуально-авторські особливості драми за допомогою аналізу стилістичних фігур. На нашу думку, поєднання згаданих вище елементів може дозволити глибше та детальніше дослідити авторську ідіостилістичну модель драми і відокремити її прототип в залежності від жанру останньої.

Перспективою майбутніх досліджень вважаємо вивчення особливостей ідіостилію англomовної драми у прагматилістичному вимірі кризь призму мовленнєвих актів і стилістичних фігур, що їх утворюють.

Список використаних джерел

1. Байоль О. В. Драматургічний дискурс Теннессі Вільямса: комунікативно-когнітивний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Байоль. – Київ: Б.в., 2008. – 21 с.
2. Барабан О. В. Постмодерністський драматичний діалог. Лінгвостилістичний та перекладознавчий аспекти (на матеріалі драматургії С. Беккета, Г. Пінтера, Г. Стоппарда): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.19. «Теорія мовознавства» / О. В. Барабан. – Одеса, 1994. – 19 с.
3. Бондаренко Л. В. Інтелектуальна драма Тома Стоппарда в культурно-історичному та літературному контексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Л. В. Бондаренко; Таврій. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімф., 2009. – 20 с.
4. Борисенко Н. Д. Обіцянка в дискурсі британської драми / Н. Д. Борисенко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2015. – Вип. 51. – С. 83-89.
5. Голованева М. А. Драматический текст и драматический дискурс: коммуникативно-когнитивное сопряжение категорий / М. А. Голованева // Изв. Волгогр. гос. пед. ун-та. Сер. «Филологические науки». – 2010. – № 2 (46). – С. 52-55.
6. Каримова И. Р. Драматическое произведение как коммуникативная система / И. Р. Каримова // Проблемы самореализации, самосовершенствования личности: Материалы первой Всероссийской научно-практической конференции. – Набережные Челны, 2003. – С. 134-135.
7. Кубрякова Е. С. О методике когнитивно-дискурсивного анализа применительно к исследованию драматургических произведений (пьесы как особые форматы знания // Принципы и методы когнитивных исследований языка: Сб. научн. тр. / Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2008. – С. 30-45.
8. Левчук Ю. О. Драматизм художнього мислення Лесі Українки (на матеріалі поезії «Гришниця») / Ю. О. Левчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – Луцьк: Волинський національний унів. ім. Лесі Українки, 2011. – № 11 (222). – С. 55-60.
9. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра: монографія / В. Г. Ніконова. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
10. Ожигова О. В. Стилізація усно-розмовної мови в текстах сучасної української драматургії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Ожигова; НАН України. Ін-т укр. мови. – Київ, 2003. – 23 с.
11. Олімська А. К. Типи синтаксичних відносин і засоби їх реалізації у синтаксичному просторі англomовної поетичної драми / А. К. Олімська // Studia philologica. – 2014. – Вип. 3. – С. 70-75
12. Ольховська Н. С. Прагматико-комунікативні та лінгвостилістичні характеристики драматургічних текстів Томаса Бернгарда: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2007. – 202 арк. – С. 181-202.
13. Передерій Г. М. Концептуальний простір англomовної поетичної драми ХХ століття: жанрово-стилістичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. М. Передерій; В.о. Херсон. держ. ун-т. – Херсон: Б.в., 2010. – 20 с.
14. Петрова Н. Ю. К вопросу о канонах построения пьес (когнитивно-дискурсивный аспект) / Н. Ю. Петрова // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2010. – №1. – С. 41-45.
15. Сафонова Н. М. Суб'єктивна модальність у діалозі та полілозі сучасної української драми (семантика та прагматика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Сафонова; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
16. Слюсар Н. О. Структурно-функціональні особливості драматургічних текстів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. О. Слюсар; Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 15 с.

17. Мостова Н. А. Лінгвостилістичні засоби створення художнього образу в драматургічному тексті 1-ї пол. ХХ ст. (на мат. п'єс М. Паньоля "Marius", "Cesar"): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Н. А. Мостова. – Київ, 2003. – 173 с.
18. Толчеева К. В. Паратекст и его функции в драматургическом дискурсе (к проблеме диалогизации текста драмы): монография / К. В. Толчеева. – Липецк: ЛГПУ, 2008. – 171 с
19. Шестакова Т. Э. Дистантные связи диалогических реплик в тексте драмы: автореферат дисс. на получение научной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. Э. Шестакова. – Ярослав. гос. пед. ун-т им. К.Д. Ушинского. – Ярославль, 2005. – 24с.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню підходів до вивчення мовних особливостей драми. Визначено підхід, що дозволяє дослідити авторську ідіостилістичну модель драми і відокремити її прототип з урахуванням жанру. Перспектива досліджень вбачається у вивченні ідіостилію драми у прагматилістичному вимірі крізь призму мовленнєвих актів і стилістичних фігур.

Ключові слова: драматургічний дискурс, драматичний жанр, комунікативно-прагматичний аналіз, лінгвостилістичний підхід, мовленнєвий акт.

Summary. Given article is devoted to the problem of language peculiarities of drama discourse. This issue is relevant due to the fact that clear classification to the approaches of dramatic literature study hasn't been formed. The aim of present research is the overview and systematization of the modern scientific directions of the linguistic investigations of dramatic texts of different genres. The principle assignments are seen in the detailed description, characterization, quantitative analysis of each direction and separation of the specific approach for further identification of individual stylistic features of dramatic literature taking into consideration its genre. As a result, the following directions have been outlined and studied: communicative, cognitive, pragmatic, structural, linguo-stylistic and literary. The total amount of analyzed works constitutes 22 modern scientific sources. The author comes to the conclusion that language of drama is the subject of complex and overall study of native and foreign linguists and its study takes a special place in philological science. Poetic drama is the most investigated genre. Communicative interaction of the participants of the dramatic dialogue, concept models, architectonics and composition are the leading aspects of current drama study. On this background, by combining the elements of communicative and pragmatic analysis with the linguo-stylistic one the author supposes the possibility of outlining the approach which will allow further researching of idiosyncratic model of drama and separating its prototype according to its genre. The investigation of English drama in the pragmatylistic dimension through the prism of different speech actions and stylistic figures it is composed of is considered to be the perspective of present research.

Key words: Drama discourse, dramatic genre, pragmatic analysis, communicative analysis, linguo-stylistic approach, speech action.

Отримано: 23.10.2016 р.

УДК 811.161.2:81'373

Струганець Ю.Б.

СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФУТБОЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

Постійні зміни в житті соціуму, у тому числі у футбольній сфері, породжують велику кількість понять, які повсякчас потребують номінації. Лексико-семантичне об'єднання "Футбол" сформувалося і продовжує розвиватися за такими домінуючими напрямками: шляхом використання наявних у мові словотвірних моделей для творення нових назв; завдяки синтаксичній номінації – використанню словосполучень для найменування нових понять, а також шляхом запозичення іншомовних слів. Попри увагу науковців до теоретичних і практичних питань лексикології і термінології футбольна лексика ще потребує системних досліджень.

Мета нашої розвідки – проаналізувати основні способи творення футбольної лексики в сучасній українській літературній мові. Джерельною базою слугували фахові словники, загальнономовні словники, спортивні газети та журнали, фахова, науково-популярна та довідкова література з футбольної проблематики, телепрограми на футбольну тематику, трансляція футбольних матчів, футбольна інтернет-комунікація, усна футбольна комунікація.

Використання наявних у мові словотвірних моделей для творення нових назв – продуктивний напрям розвитку футбольної лексики. У науковій літературі поняття “спосіб словотворення” досі не має загальноприйнятого розуміння. Визначення цього поняття базуються на різних ознаках і, відповідно, мають неоднакові формулювання: як одиниця класифікації похідних, об'єднаних спільним словотвірним засобом; як засіб вираження словотвірного значення; як узагальнено-диференційне відображення засобів словотворення; як шляхи і прийоми творення слів [14, 184]. Аналізуючи способи творення футбольної лексики, у нашій розвідці опираємося на праці І. І. Ковалика [9], В. О. Горпинича [5-6], Н. Ф. Клименко [1; 8], Є. А. Карпіловської [1; 7], Л. О. Вакарюк [2], С. Є. Панцьо [2].

Найбільш поширеним в українській мові (як і в інших слов'янських мовах) є **морфологічне словотворення**. “Морфологічні способи передбачають приєднання афіксальних морфем до твірної бази (окремо або в комплексі) за певними словотвірними моделями, за певними правилами, що існують у мові. Основними словотвірними засобами при морфологічному словотворенні виступають префікси, суфікси, постфікси, флексії. Слова також виникають шляхом поєднання в одне ціле кількох складових частин, сполучення скорочених слів” [2, 165]. Морфологічний спосіб творення футбольної лексики представлений своїми основними різновидами: афіксацією, складанням і абревіацією.

Суфіксальний спосіб – це творення нових лексичних одиниць у футбольній термінології, номенклатурі і професійному жаргоні за допомогою суфіксальних формантів і системи флексій.

Суфікси можуть приєднуватися як до твірної основи (*атакувати* → *атакувальний*, *нападати* → *нападник*), так і до твірного слова (*футбол* → *футболіст*); утворювати слова з новим лексичним значенням: *гол* → *гольовий*, *грати* → *гравець*, *ворота* → *воротар*; із відтінком у значенні: *удар* → *ударище*, *сейв* → *сейвище*, *капітан* → *капітанище*.

У футбольній лексиці суфіксальні форманти найчастіше приєднуються до основ дієслова, утворюючи віддієслівні іменники: *мотатися* → *мотання*, *збивати* → *збивання*, *викидати* → *викидання*. Продуктивним виразником процесуальності в досліджуваному дискурсі є питомі суфікси *-анн-*, *-енн-*, *-інн-*: *пасування* (*м'яча*), *перегравання* (*м'яча*), *добивання* (*м'яча*), *ловлення* (*м'яча*), *мотання* (*із суперниками*), *награвання* (*комбінацій*), *обведення* (*дриблінгом*), *пересування* (*гравців*), *підсудження* (*арбітра*), *пресингування* (*гравця*), *введення* (*м'яча*), *переведення* (*м'яча*), *повернення* (*гравця*), *попередження* (*гравцеві*).

Суфікси приєднуються до основ питомих дієслів (*добивання*, *переведення*) і до запозичених (*пресингування*, *фоління*): *Всі, хто цікавиться футболом, знає, як це робиться – бити “випадково” по ногах, а не по м'ячу, боляче, але не настільки, щоб збити з ніг (особливо у штрафному майданчику, де за дрібне фоління пенальті не призначають)...* (bashtanka.net).

Виявлено продуктивні моделі творення віддієслівних прикметників: *вирішувати* → *вирішальний* (*гол*), *пасувати* → *пасувальний* (*інстинкт*); відіменникових прикметників: *удар* → *ударний* (*форвард*), *захист* → *захисний* (*бар'єр*), *зустріч* → *зустрічний* (*зустрічна атака*).

За допомогою суфікса *-ист (-іст)* творяться назви на позначення виконавців дії: *футболіст*, *пенальтист*, *масажист*, *резервіст*, *фіналіст*.

Суфікс *-ість* приєднується до твірної основи і виражає ознаку: *швидкий* → *швидкість* (*гравця*), *технічний* → *технічність* (*гравця*), *точний* → *точність* (*удару*).

Суфіксальний спосіб продуктивний також у творенні номенклатури: *ворскляни* ← ФК (футбольний клуб) “Ворскла” (м. Полтава), *динамівці* ← ФК “Динамо” (м. Київ), *карпатівці* ← ФК “Карпати” (м. Львів).

Отже, суфіксальний спосіб широко використовується у творенні футбольної лексики.

Префіксальний спосіб полягає у вираженні дериваційного значення похідного слова за допомогою префіксів. Префікси приєднуються до цілого слова і утворюють нові слова того самого лексико-граматичного класу: *футбол* (іменник) → *недофутбол* (іменник), *технічний* (прикметник) → *нетехнічний* (прикметник), *заявити* (дієслово) → *дозаявити* (дієслово).

Спектр питомих префіксів у творенні футбольної лексики демонструє фрагмент словотвірного гнізда ключового дієслова футболу *бити* (відображає суть гри: *бити по м'ячу*): *вбити* (*м'яч*), *відбити* (*м'яч, удар*), *добити* (*суперника*), *збити* (*гравця, суддю*), *забити* (*гол, м'яч*), *недобити* (*до воріт, до партнера*), *перебити* (*пенальті, кутовий, штрафний, через ворота, через суперника, через “стінку”*), *підбити* (*гравця*), *побити* (*гравця, суддю*), *пробити* (*пенальті, кутовий, штрафний, вільний удар, повз ворота, у ворота, над воротами, у стінку, ногою, головою*), *розбити* (*суперника, голову, носа*).

Те, що префіксальний спосіб малопродуктивний у термінологічних системах, науковці пояснюють нездатністю префіксів утворювати слова з новим лексичним значенням, оскільки цей афікс виконує функцію мутаційну, а не транспозиційну [3, 149]. Спостерігаємо, наприклад, підсилення ознаки: *вболівати* → *повболівати*. Однак реалізація префіксами мутаційної функції дає

можливість називати протилежні поняття: *атака* → *контратака* (*гостра, швидка*), *забитий* *незабитий* (*гол*), *надійний* → *ненадійний* (*воротар*).

У футбольній лексиці творяться нові слова за допомогою інтернаціональних префіксів: *анти-* (зі значенням заперечення того, що позначає слово, до якого префікс приєднується): *антифутбол, антидопінг, антирекорд*; *супер-* (зі значенням найвищої оцінки): *суперgraveць, суперклуб, суперкубок, суперліга, суперсейв, суперудар*; *дис-* (позначає поділ, розлад, позбавлення, втрату, надає поняттю негативного або протилежного змісту): *дискваліфікувати, дискваліфікований, дискваліфікація; інтер-* (між): *інтерконтинентальний* (*кубок*); *гіпер-* (підвищення, надмірність): *гіперактивний* (*graveць*).

Префіксально-суфіксальний спосіб полягає у вираженні дериваційного значення похідного слова за допомогою суфікса і префікса. Цей спосіб “стоїть ближче до суфіксації, ніж до префіксації, оскільки префікси є більш нейтральними до парадигматичного оформлення слова, а суфікси пов’язують твірну основу (слово) з відповідним лексико-граматичним розрядом слів, тобто з конкретною частиною мови й її граматичними особливостями” [2, 174].

У футбольній лексиці виявлено такі префіксально-суфіксальні типи: *між сезонами* → *міжсезоння* “проміжок часу між чемпіонатами” [16], *перед матчем* → *передматчева* (*розминка, прес-конференція*), *після матчу* → *післяматчевий* (*коментар, аналіз*), *післяматчева* (*прес-конференція*), *післяматчеве* (*пенальті*).

Постфіксальний спосіб полягає у творенні нових слів за допомогою постфіксів. У футбольній лексиці постфікс *-ся* як словотвірний засіб приєднується до дієслівної основи, трансформуючи лексичне значення похідного слова і не змінюючи його частинимовну належність: *викотити* → *викотитися* (*за межі поля*), *звалити* → *звалитися* (*від удару*), *зіштовхнути* → *зіштовхнутися* (*із суперником*), *зупинити* → *зупинитися* (*на лінії*), *підняти* → *піднятися* (*у турнірній таблиці*), *підкотити* → *підкотитися* (*під гравця*).

Нульсуфіксальний (безафіксний) спосіб у науковій літературі ще називають усиченням, безсуфіксним, регресивним способом. У складі футбольної лексики домінують віддієслівні іменники, утворені внаслідок відсікання частини дієслівної основи. Для дериватів цієї групи твірними виступають безпрефіксні і префіксальні дієслова. У результаті утворюються іменники зі словотвірним значенням “результат дії”: *взаємодіяти* → *взаємодія* (*гравців*), *вибирати* → *вибір* (*позиції*), *виходити* → *вихід* (*воротаря з воріт*), *діяти* → *дія* (*захисна*), *замінити* → *заміна* (*воротаря*), *захистити* → *захист* (*воріт*), *нападати* → *напад* (*на воротаря*), *обороняти* → *оборона* (*позиційна*), *оглядати* → *огляд* (*футбольний*), *опікати* → *опіка* (*щільна*).

Застосування осново- і словоскладання сприяло поповненню словникового складу на всіх етапах розвитку української мови. **Основоскладання** – різновид морфологічного словотворення, при якому поєднується кілька основ слів за допомогою інтерфіксів *о, е* або без них. У футбольній лексиці простежуємо поєднання основоскладання з суфіксацією (нульовою суфіксацією). Утворені складні слова називають композитами, наприклад: *одноборство, одноклубник, одинадцятиметровий, секундомір*.

У футбольній лексиці переважають композити, утворені внаслідок приєднання міжнародних терміноелементів (префіксоїдів іншомовного походження) до запозичених і питомих основ: *авто-*: *автогол*, *відео-*: *відеофіксація* (*взяття воріт*), *відеоповтор* (*моменту*), *екстра-*: *екстрапас, екстратайм, екстраклас, електро-*: *електротабло, електромобіль, евро-*: *еврокубок, мега-*: *мегафутбол, мікро-*: *мікромомент, мікротравма, теле-*: *телетрансляція* (*матчу*), *телеправа* (*на трансляцію матчу*).

Міжнародні терміноелементи надають дериватам певних семантичних відтінків. Наприклад, префіксоїд *екстра-* означає “надмірність, винятковість”, префіксоїд *мікро-* має значення “малий, невеликих розмірів, незначний”, префіксоїд *евро-* – це скорочення від *європейський*. Використання інтернаціональних терміноелементів у футбольній лексиці української мови підтверджує загальну тенденцію у творенні термінології: інтернаціоналізацію термінології, підсилення системності термінології на міжгалузевому рівні.

Словоскладання – різновид морфологічного словотворення, при якому нове слово утворюється шляхом поєднання кількох слів. Такі складні слова називають юкстапозитами. У футбольній термінології юкстапозитів менше, ніж композитів: *гол-фантом, допінг-контроль, топ-клас, фейр-плей, хет-трик*.

До юкстапозитів належать назви осіб: *футболіст-лівша, футболіст-правша, жінка-арбітр, спаринг-партнер, фітнес-тренер*. Такі лексичні одиниці виражають родо-видові відношення. Зауважимо, що лексичні одиниці *футболіст-лівша* і *футболіст-правша* – ненормативні росіянізми. Відрадно, що у футбольній комунікації уже спостерігаємо заміну терміна *футболіст-лівша*: *футболіст-шульга, шульга, лівоногий graveць, лівоногий: Ротань. Це людина, яка однаково володіє обома ногами. Він і не правша, і не шульга* (atchday.ua, 10-05-15); *Маркевич: “Мазух? Мені*

потрібен лівоногий захисник” (dniproolive.pp.ua, 03-02-15). Дуже рідко використовується лексична одиниця *правоногий футболіст* як відповідник до ненормативного *футболіст-правша*: *Зі всією повагою до нього, він правоногий гравець. А на такому турнірі, як чемпіонат Європи, грає з правшею на лівому фланзі захисту – не дуже* (1927.kiev.ua, 22-03-16).

Абревіація – утворення похідних шляхом скорочення твірних слів. Цим способом утворена порівняно невелика кількість лексичних одиниць з футбольної сфери. Залежно від того, що взято за основу складників, абревіатури поділяють на ініціальні, поскладові та змішані.

Ініціальні абревіатури прийнято поділяти на літерні (буквені) та звукові:

літерні: *ФК* ← *футбольний клуб*, *ЛЧ* ← *Ліга чемпіонів*, *ЛЄ* ← *Ліга Європи*, *ЧС* ← *чемпіонат світу*, *ЧЄ* ← *чемпіонат Європи*, *ФФУ* ← *Федерація футболу України* (із неправильним спелінгуванням літери “ф”: *фефеу*), *ПСЖ* ← *“Парі Сен-Жермен”* (назва *ФК*), *МЮ* ← *“Манчестер Юнайтед”* (назва *ФК*), *МС* ← *“Манчестер Сіті”* (назва *ФК*);

звукові: запозичені абревіатури *ФІФА*, *УЄФА*, *КОНКАКАФ*, *КОНМЕБОЛ*, *КАФ*.

Поскладові абревіатури поодинокі, наприклад: *спецкор* ← *спеціальний кореспондент*, *власкор* ← *власний кореспондент*, *метадон* ← *ФК “Металург”* (Донецьк).

У змішаних (комбінованих) абревіатурах поєднуються різні способи утворення скорочень: *МанЮ* ← *“Манчестер Юнайтед”* (назва *ФК*), *МанСіті* ← *“Манчестер Сіті”* (назва *ФК*). До змішаних абревіатур належать також ініціально-цифрові: *ЧЄ-2012* ← *Чемпіонат Європи 2012 року*, *ЧЄ-2016* ← *Чемпіонат Європи 2016 року*, *ЧС-2010* ← *чемпіонат світу 2010 року*, *ЧС-2014* ← *чемпіонат світу 2010 року*.

Поділяємо думку М. О. Гонтар, що “абревіатури є зручним способом передавання інформації у стислій формі, який дає змогу не обтяжувати текст розлогими термінами та є виявом тенденції до мовної економії” [4, 13].

Більшість учених розглядає **лексико-семантичний спосіб** як один із основних у творенні нових слів. Як зазначає Н. П. Тропіна, семантична деривація передбачає вторинну номінацію, що в гносеологічному аспекті базується на здатності понять переходити одне в одного і формуватися на основі попередньо пізнаного, одночасно відображаючи нові ознаки дійсності, які виявляються у процесі безперервного пізнання. Саме в актах мовної номінації відбувається перетворення понять у лексичні значення. Вторинна номінація як спосіб вербальної реалізації понять є здійсненням певної продуктивної мислительно-мовної діяльності свідомості, яка зазнає впливу вже закріпленого за словом змісту [15, 55]. За твердженням І. І. Ковалика, семантичний спосіб – це навантаження новим лексичним значенням слова, яке існує в мові, при одночасному зберіганні здебільшого первісного значення слова [9, 51]. У процесі лексико-семантичного словотворення спеціальні словотвірні засоби не застосовуються, а “формантом є заміна семантики” [6, 129].

У футбольній термінології лексико-семантичним способом утворилися терміноодиниці, що зазнали ретермінологізації з інших галузей або утворилися на основі загальноживаних лексичних одиниць, наприклад: *арбітр* “посередник у матчі між двома командами, що наділяється винятковими повноваженнями щодо виконання і трактування Правил гри в даному матчі” [12, 4] ← “посередник, суддя, до якого звертаються для розв’язання спорів, що не підлягають судовому розглядові; третейський суддя” [11, 1, 57]; *комбінація* “поєднання узгоджених дій і маневрів двох або декількох гравців для досягнення певної мети” [12, 12] ← “сполучення, поєднання або розташування чого-небудь (перев. однорідного) у певному порядку” [11, 242]; *симуляція* “спроба гравця ввести в оману арбітра вдаваною травмою або грубою грою, застосованою проти нього. Гравець, винний у симуляції, повинен бути попереджений за неспортивне поведіння” [12, 22] ← “удаване вираження певного фізичного стану, почуттів і т. ін. з метою введення кого-небудь в оману; удавання” [11, 177].

У більшості випадків простежуємо звуження, спеціалізацію конкретного значення (лексико-семантичного варіанта – ЛСВ). Поширені різні види метафоричних перенесень при утворенні спеціалізованих ЛСВ, наприклад, за формою і функцією: “*стінка*” “необов’язкове розміщення гравців команди, що захищаються, під час виконання суперником штрафного, вільного удару у вигляді шеренги на відстані не менше як 9 м 15 см від м’яча з метою створити перешкоду виконавцеві удару направити м’яч безпосередньо у ворота або будь-якому гравцю його команди” [12, 24] ← “те саме, що стіна” [11, 716] ← “СТІНА. 5. ...перен. Щільний ряд чи суцільна маса чого-небудь, що утворює перепону, перешкоду, завису і т. ін.” [11, 715]. Н. О. Гимер зауважує: “Чим більше компонентів значення збігається з термінованим поняттям, тим більша ймовірність слова стати вербальним виразником цього поняття (у випадку асоціативно-сміслової метафорики)” [3, 138].

Семантична деривація продуктивна у творенні професійних жаргонізмів, зокрема на позначення назв гравців на основі зображення на гербі *ФК*: *леви* ← *ФК “Карпати”* (Львів), *ластівки* ← *ФК “Брешія”*, *орли* ← *ФК “Палермо”*, *ФК “Айнтрахт”*, *дрозди* ← *ФК “Вест-Бромвіч Альбіон”* та ін.

Наші спостереження за розвитком футбольної лексики корелюють із тезою О. А. Олексенко, що “в останні роки у розвитку словникового складу української мови помітна тенденція до зростання продуктивності лексико-семантичного способу словотворення. Це явище пов’язане з обмеженістю матеріальних можливостей власне словотворчої системи, з тим, що мова не може забезпечити потреби номінації тільки морфологічними засобами” [10, 175]. Додамо, що семантичне словотворення в літературній мові слугує економії мовних засобів.

Морфолого-синтаксичний спосіб охоплює похідні, що виникають унаслідок переходу слів з однієї частини мови до іншої. Такий перехід, супроводжуваний перетворенням відповідних парадигматичних характеристик, називають ще конверсією [13, 273]. У творенні футбольної лексики цей спосіб не продуктивний. Прикладом слугує субстантивація прикметників: *одинадцятиметровий* ← *одинадцятиметровий удар*, *штрафний* ← *штрафний удар*, *кутовий* ← *кутовий удар*, *вільний* ← *вільний удар*, *ліва* ← *ліва нога*, *права* ← *права нога*, *коментаторська* ← *коментаторська кабіна*, *дикторська* ← *дикторська кабіна*.

Отже, на кожному етапі розвитку мови важливе місце належить словотворенню з огляду на його роль у класифікаційно-пізнавальній діяльності особистості. Українська мова має потужні ресурси для номінації предметів і понять футбольної галузі. Однослівні футбольні терміни, номенклатуру, професіоналізми, професійні жаргонізми утворено різними способами. Найпродуктивнішими постають семантична деривація, суфіксація, безафіксний спосіб; менш поширеними – основоскладання, словоскладання, префіксальний, префіксально-суфіксальний способи; малопродуктивними – аббревіація, морфолого-синтаксичний спосіб. Загалом поповнення українського футбольного лексикону за рахунок власних словотворчих ресурсів належить до розряду перманентних мовних процесів, тому потребує подальших наукових студій.

Список використаних джерел

1. Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко та ін.; [відп. ред. Є. А. Карпіловська]. – К. : КММ, 2013. – 416 с.
2. Вакарюк Л. Українська мова. Морфеміка і словотвір / Л. Вакарюк, С. Панцьо. – Тернопіль : Лілея, 1999. – 220 с.
3. Гимер Н. О. Лексика косметики та косметології сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Гимер Надія Олександрівна. – Львів, 2010. – 413 с.
4. Гонтар М. О. Українська терміносистема журналістики: формування, структурна організація та функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / М. О. Гонтар. – К., 2011. – 19 с.
5. Горпинич В. Будова слова і словотвір / В. Горпинич. – К. : Рад. школа, 1977. – 117 с.
6. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія: навчальний посібник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т, 1998. – 189 с.
7. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація / Є. А. Карпіловська. – К., 1999. – 298 с.
8. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
9. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – Вип. 2. – 67 с.
10. Олексенко О. Лінгвістичні етюди: зб. наук. праць / О. Олексенко. – Х. : ХНПУ, 2014. – 304 с.
11. Словник української мови: в 20 томах. – Т. 1 – 6. – Режим доступу до книги: <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>.
12. Словник футбольних термінів / [уклад. О. А. Свєртнев]. – Полтава : Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, 2007. – 32 с.
13. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; [за ред. А. П. Грищенка]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
14. Сучасна українська мова. Морфологія: підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; [за ред. А. К. Мойсієнка]. – К. : Знання, 2013. – 524 с.
15. Тропіна Н. П. До питання про сутність лексико-семантичної деривації / Н. П. Тропіна // Мовознавство. – 1997. – №1. – С. 54–59.
16. <https://www.uk.wikipedia.org>.

Анотація. У статті проаналізовано способи словотворення у футбольній лексиці сучасної української літературної мови, зокрема такі: морфологічний (суфіксальний, префіксальний,

Ключові слова: футбольна лексика, способи словотворення в українській мові, морфологічний спосіб, лексико-семантичний спосіб, морфолого-синтаксичний спосіб.

Summary. *Permanent changes in the life of society, including the football field, generate large number of concepts that always require a nomination. Despite researchers' attention to the theoretical and practical issues of sport terminology football term units require systematic research.*

Purpose of the article – analyze the basic methods of making football vocabulary in modern Ukrainian literary language. The source base served as a professional dictionaries, general language dictionaries, sports newspapers and magazines, professional, non-fiction and reference books on football issues, football programmes on TV, broadcasting of football matches, football internet-communication, oral football communication.

At each stage of language development an important place belongs to derivation because of its role in the classification and learning activity of the individual. Ukrainian language has powerful resources for nomination of objects and concepts of the football field. Found that one-word football terms, nomenclature, professionalism, professional jargon created with different types of morphological methods (such as suffix, prefixes, prefixes-suffix, postfixes, non-affixed, root formation and word formation, abbreviations), lexical-semantic and morphological-syntactic methods. Summing that the most productive methods are semantic derivation, suffixes, non-affixed methods; less common – root formation, word formation, prefixes, prefixes-suffix methods; unproductive – abbreviations, morphological and syntactic methods.

Overall replenishment of Ukrainian football vocabulary from its own formative resources belong to the category of permanent linguistic processes therefore requires further scientific studies.

Key words: football vocabulary, methods of word formation Ukrainian language, morphological method, lexical-semantic method, morphological-syntactic method.

Отримано: 20.10.2016 р.

УДК 811.161.2'367.335

Сьоміна О.І.

СИНТАКСИС ЯК ОБ'ЄКТ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Сучасна українська діалектологія має певні здобутки у вивченні синтаксичного рівня мови. Діалектний синтаксис не має синтезованих праць, окрім розділів у підручниках із діалектології С. П. Бевзенка [5] та Ф. Т. Жилка [11], які дають уявлення про деякі діалектні відмінності простого речення, зокрема вираження його головних та другорядних членів, та про окремі особливості складного речення в діалектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Різні синтаксичні явища частково вивчені в окремих говорах. Зокрема, синтаксис простого речення досліджували Й. О. Дзедзелівський (говірки Нижнього Подністров'я) [8], В. М. Брахнов (говірки Переяслав-Хмельниччини) [6], М. Г. Железняк (східнополіські) [10], З. І. Іваненко [13], М. Ф. Кобилянська [15], П. М. Недільський (буковинські) [20], С. В. Маковійчук (Гуцульщина) [17], М. Л. Перетятко (південноволинські), В. І. Добош (південнокарпатські) [9], Л. П. Бова (Ковальчук) (говірки Житомирщини). Окремим особливостям синтаксису складного речення присвячені праці К. Ф. Германа (буковинські) [7], Є. М. Рудницького (східноподільські) [21]. Проте більшість праць із синтаксису української діалектної мови мають уже в назві вирази «із спостережень», «дещо про», «про» та ін., що свідчить про неповне дослідження синтаксису та актуалізує його вивчення.

Мета цієї статті – проаналізувати доступні дослідження діалектного синтаксису та виявити найбільш проблемні його питання для створення моделі дослідження синтаксису східноподільських говірок.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Ф. Т. Жилко зауважує, що порівняно з фонетикою та морфологією українська мова на синтаксичному рівні має значно менше діалектних відмінностей. Речення в діалектній мові більш аморфні й менш організовані порівняно з літературною мовою. У структурі діалектних речень є багато різних вставних слів і часток. Складові елементи речення менш між собою зцементовані. На думку Ф. Т. Жилка, елементи речення, синтаксичні структури сприймаються шляхом синтаксичних розрізень.

Оскільки синтаксичні класи слів не завжди збігаються з членами речення, то за вихідну основу опису діалектних особливостей синтаксису він бере усталене в науці розмежування членів речення, яке певною мірою відображає структуру синтаксичних елементів [11, 111]. Діалектолог запропонував алгоритм опису синтаксису діалектної мови: з'ясувати способи вираження підмета, простого та складеного присудків, особливості вживання дієслівної предикативної зв'язки та відмінності в узгодженні присудка з підметом; визначити синтаксичні конструкції, які виконують роль другорядних членів речення у простому реченні; визначити діалектні відмінності в будові складносурядних та складнопідрядних речень. Якщо синтаксис простого речення має багато територіальних відмінностей, то структура складних речень простіша, ніж у літературній мові. Певна перевага віддається безсполучниковим складним реченням, а складносурядні речення переважають над складнопідрядними.

Фундаментальною працею, в якій системно представлена українська мовна територія, є Атлас української мови (АУМ). Проте лише по кілька карт репрезентують синтаксичний рівень мови в кожному томі Атласу, зокрема в першому томі АУМ синтаксичним конструкціям присвячені лише карти № 274 – 281, у другому – карти № 256 – 275, № 353, у третьому – № 41, № 76 – 81. Крім того, окремо подано некартографовані матеріали синтаксичного рівня у 4-й частині III тому. Утруднює аналіз синтаксичних ареалів представлення різних синтаксичних конструкцій за різними томами атласу. Карти всіх томів репрезентують поширення словосполучень типу «*дві руки*» (т. I, карта № 274; т. II, карта № 257; т. III, карта № 76), «*два в'ідра*» (т. I, карта № 275; т. II, карта № 258; т. III, карта № 77), «*бе^у серп*» (т. I, карта № 278; т. II, карта № 262; т. III, карта № 79), «*у мене болит' голова*» (т. I, карта № 280; т. II, карта № 272; т. III, карта № 81). Решта карт синтаксичного рівня репрезентує різні явища. Значні записи діалектних синтаксичних конструкцій уміщені в 4-й частині III тому АУМ. У ній вміщено багато некартографованих матеріалів, які можуть пролити світло на особливості синтаксичного рівня діалектної мови.

С. П. Бевзенко вважав, що «відмінності між українськими діалектами на синтаксичному рівні в першу чергу і в найбільшій мірі стосуються словосполучень, причому не всіх їх типів, а переважно тих, що організовані за способом керування» [2, 40]. Діалектні відмінності у структурі словосполучень полягають в основному у варіюванні форм їх залежної частини. Він поділяє всі відмінності в структурі словосполучень в українській діалектній мові на такі типи: 1) структури, у яких безприменниковій конструкції одних діалектів відповідає безприменникова ж конструкція в інших діалектах, а також і в літературній мові; 2) структури, у яких безприменниковій конструкції одних діалектів відповідає применникова конструкція інших діалектів чи літературної мови чи навпаки; 3) структури, у яких применниковій конструкції одних діалектів відповідає применникова конструкція як в інших діалектах, так і в літературній мові. І кожен з цих типів діалектних структур словосполучень має ще ряд різновидів [2, 40]. Перший тип діалектних конструкцій зазвичай зводиться до розрізнення відмінностей форм іменника, який входить у безприменникову структуру словосполучення. Наприклад: *мен'ї болит голова і мене болит' голова; пасу кон'ї, вівц'ї і пасу коней, овец'.*

Другий тип таких структур може бути представлений: а) такою безприменниковою конструкцією, якій відповідає применникова в інших діалектах чи в літературній мові, наприклад: *мен'ї болит голова і у мене болит' голова*; б) такою применниковою конструкцією одних діалектів, коли їй відповідає безприменникова в інших та літературній мові, наприклад: *різати ножем та різати з ножом.*

Й. О. Дзензелівський у статті «Спостереження над синтаксисом українських говірок нижнього Подністров'я» розглянув способи вираження головних та другорядних членів речення і зауважив, що говірки нижнього Подністров'я мають свої особливості. Зокрема, якщо підмет виражено іменником чи субстантивованим прикметником, то він часто може повторюватись у вигляді особового займенника 3-ї особи однини чи множини. Наприклад: *Шої кун / в'ін ни роде / рос те йак а кац'їя.* Така конструкція часто використовується тоді, коли необхідно пояснити якесь явище чи предмет [8, с. 60–61]. Подекуди присудок виражається одразу двома дієсловами, які є синонімами, і тому в реченні спостерігається деяка тавтологія: *Прала / стирала / а сорочка й'ака була така й стала; Замк'нула заперла / а салма ф'іт' у в'орота.* У нижньоподністровських говірках часті випадки вживання слова *та* між підметом та присудком. Автор припускає, що, можливо, така особливість дає змогу підсилити предикативний зв'язок між підметом та присудком: *Один па'цан та н'їй'маї н'ат' воїч'н'ат; Один чолов'їк та постав'їй цир'їм'їот* [8, 66–67]. Й. О. Дзензелівський зазначає, що пропуск окремих другорядних членів речення, зокрема означуваного слова, зустрічається дуже часто, особливо, якщо воно згадувалося в тексті раніше або якщо підмет є загальновідомим: *Не тойу а ц'їоу треба копат' (про лопату); Ми ї' Западн'ї були / от год на'зад йак ї'їздили.*

В. М. Брахнов у праці «Придієслівне безприйменникове вживання відмінкових форм у говірках Переяслав-Хмельницького району на Київщині» зауважує, що «зіставляючи в лінгво-географічному плані явища лексичні, фонетичні і морфологічні з явищами лексичними, варто відзначити, що перші вже в самих досліджуваних говірках мають деякі, іноді досить істотні, відмінності, в той час як другі виступають без помітних відмінностей, зберігаючи свою однаковість не лише в межах досліджуваної території, але й у більш-менш віддалених навколишніх районах» [6, 46]. І в цьому, власне, полягає складність таких досліджень. В. М. Брахнов дослідив форму родового, знахідного, давального та орудного відмінків у говірках населених пунктів Переяслав-Хмельницького району, а також у Березанському районі Київської області (Лівобережжя) та у Канівському районі Черкаської області (Правобережжя).

Одним із важливих питань загальної проблеми сполучування слів, на думку М.Ф. Кобилянської, є виявлення особливостей дієслівного керування, зокрема наявності варіативних форм при дієсловах певних лексико-семантичних груп, а також з'ясування причин їх уживання в мові. Вона визначає, що для буковинських говірок варіативне керування властиве для дієслів таких лексико-семантичних груп: клопотання / *журитис а, гризтис а, банувати* /, ставлення до об'єкта / *сварити, машкарити* /, одягання / *завиватис а* /, вираження зневаги / *газувати, доганити* /, стану / *заслабнути, заболіти* / тощо. Дієслова клопотання, за її спостереженнями, вимагають об'єкта у формі орудного відмінка без прийменника, знахідного та орудного відмінків із прийменником *за*. Дієслова на позначення ставлення до об'єкта керують у досліджуваних говірках іменами у формі знахідного відмінка без прийменника та знахідного з прийменником *на*: *чого ти сварити на дитину?* Дієслова на вираження процесу одягання мають властивість сполучатися з іменами у формі орудного безприйменникового та знахідного відмінка з прийменником *у*: *завийся хустков або завий дитину у фустку*. Дієслова на позначення зневажливого ставлення мають здатність поєднуватися з іменами у формі знахідного та орудного відмінків без прийменника. Дієслова стану своє значення «захворіти на якусь хворобу» реалізують за допомогою іменника у формі орудного відмінка без прийменника та знахідного відмінка з прийменником *на* [15, 142 – 143].

Особливості дієслівних словосполучень із орудним відмінком у гуцульських говірках присвячено працю С. В. Маковійчук, в якій зауважено, що всі функціональні різновиди орудного відмінка, який є придієслівним відмінком, об'єднуються навколо синтаксичної функції, яка виявляється в оформленні назв знарядь чи засобів дії, залежних у словосполученні від дієслів, що означають цю дію. За її спостереженнями, орудний знаряддя вважається найбільш типовим у конструкціях з придієслівним керуванням. У словосполученнях такого типу керованим словом є іменник, що позначає матеріальне знаряддя дії, а керуюче слово – дієслово: *хліб рубайут ножем*. Істотною особливістю цих конструкцій є те, що звороти орудного знаряддя не виявляють синонімічної співвідносності з іншими конструкціями, за винятком специфічних випадків з /із/ + орудний, наприклад: *мити руки з милом*.

Орудний безприйменниковий від назв предметів, які використовуються як засоби пересування при дієсловах руху та переміщення, добре збереглися в гуцульських говірках на Буковині, де переважають безприйменникові конструкції орудного зі значенням знаряддя і засобів переміщення, а прийменниково-відмінкові конструкції з цим же значенням трапляються як поодинокі випадки [16, 143].

П. М. Недільський розглядає діалектні особливості вживання безприйменникових відмінкових форм в об'єктній функції і при опорних дієслівних компонентах різної семантики. На його думку, ці конструкції виражають чисті об'єктні семантико-синтаксичні відношення. З ними, як правило, сильно конкурують новіші за часом конструкції, в яких об'єктне значення виражається прийменниково-відмінковими формами. Він зауважує, що майже в однаковій мірі часте паралельне вживання конструкцій з опорними пасивними безособовими дієсловами з постфіксом *-ся* та знахідним відмінком прямого об'єкта і конструкцій / предикативної основи двоскладного речення / з пасивними особовими дієсловами-присудками та називним відмінком реального об'єкта.

Вживання конструкцій із знахідним об'єкта платні при дієсловах відповідної семантики та паралельно – конструкцій / предикативної основи двоскладного речення / з цими ж дієсловами-присудками і називним відмінком реального об'єкта платні: *тоги ни платилися школа вже*.

Дослідник спостеріг, що часто вживаються форми давнього знахідного множини від назв осіб і паралельно вживаними є при заперечному опорному дієслові форми знахідного або родового відмінків: *майут дівки кавалери*. Родовий неповного об'єктування, на його думку, вживається зі значенням тимчасового користування, речової частковості, неозначеної кількості: *Хотів їсти молока і бриндзи*. При дієсловах типу *брати, красти* давального аблативного, при дієсловах фізичної дії – давального призначення від назв істот, при дієсловах *класти, дивуватися, терпіти* – давального на позначення психологічного об'єкта: *вкрали нам корову*. При дієсловах

мовлення вживається знахідний деліберативного об'єкта: *я не годна вам розказати своє життя*. При дієсловах зі значенням передачі вживається орудний засобу-посередника від назв осіб та при дієсловах *іти, їхати* – орудного іменника-засобу пересування: *Ідуть машинами. Пішли фірою*. При дієсловах фізичної дії вживається орудний відмінок іменників на позначення матеріалу, при дієсловах насичення – орудний відмінок іменника на позначення допоміжного матеріалу: *пліт городили прутем* [20, 145 – 146].

Особливості вираження головних членів речення в говірках української мови на матеріалі Загальнослов'янського лінгвістичного атласу з'ясувала Л. О. Зелепукіна. Зокрема, вона спостерегла, що в українській мові, як і в інших слов'янських мовах, моделі складеного іменного присудка зумовлені 1) категоріальною приналежністю і формою предикативного імені, 2) наявністю чи відсутністю зв'язки *бути* у формах теперішнього часу. Аналіз матеріалу засвідчує, що українські говірки не диференційовані за формами складеного іменного присудка і характеризуються значною єдністю цих мовних явищ [12, 142].

Особливостям синтаксису складного речення присвячено ще менше праць. Це дослідження К. Ф. Германа про складне речення у буковинських говірках та Є. М. Рудницького про «зложене речення в гуманських діалектах». Є. М. Рудницький вказує на особливості сполучникових складносурядних та складнопідрядних речень. Серед складносурядних дослідник виділяє речення з послідовним чергуванням подій, рівнорядні речення, що вказують на одночасовість подій. Серед складнопідрядних він виділяє речення з підрядними, або «побічними», способовими протиставними, причиновими, умовними, допустовими, причиново-допустовими, реченнями часу, порівняльними [21, 228].

Висновки. Отже, аналіз опрацьованих джерел засвідчив, що в українській діалектології практично відсутні системні дослідження синтаксичного рівня. Розрізнені описи окремих синтаксичних явищ різних ареалів української мови не створюють цілісної картини синтаксичного рівня, але виявляють ареальні протиставлення і дозволяють виробити власну модель опису синтаксичних особливостей східноподільських говірок: головні та другорядні члени речення та способи їх вираження, способи ускладнення простого речення, особливості складних сполучникових та безсполучникових речень, у чому і вбачаємо перспективу дослідження.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови. – В 3-х т. – К.: Наукова думка, 1984.
2. Бевзенко С. П. До характеристики діалектних відмінностей у словосполученні / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1978. – №6. – С. 40 – 45.
3. Бевзенко С. П. До характеристики синтаксичних особливостей українських діалектів: Із лекцій української діалектології / С. П. Бевзенко // Накові записки Ужгородського університету. – Т. 14. – Ужгород, 1955. – С. 205 – 219.
4. Бевзенко С. П. Про діалектні відмінності української мови на синтаксичному рівні / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1976. – №4. – С. 46 – 49.
5. Бевзенко С. П. Українська діалектологія: [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів] / С. П. Бевзенко. – К.: Вища шк., 1980.
6. Брахнов В. М. Придієслівне безприймникове речення вживання відмінкових форм у говірках Переяслав-Хмельницького району на Київщині / В. М. Брахнов // Діалектологічний бюлетень. – 1956. – Вип. 6. – С. 46 – 57.
7. Герман Ф. К. Синтаксис складного речення буковинських говорів / Ф. К. Герман // XII республіканська діалектологічна нарада: тези доп. (Київ, квітень 1965 р.). – К.: Наук. Думка, 1965. – С. 91 – 93.
8. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над синтаксисом українських говірок нижнього Подністров'я / Й. О. Дзендзелівський // Діалектологічний бюлетень. – 1955. – Вип. 3. – С. 59 – 78.
9. Добош В. І. Синтаксис українських південнокарпатських говорів / В. І. Добош. – Ужгород, 1971.
10. Железняк М. Г. Синтаксеми для вираження приблизної кількості в українських східнополіських говірках / М. Г. Железняк // Дослідження з української діалектології: зб. наук. пр. / відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К.: Наукова думка, 1991. – 264 с.
11. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К.: Наукова думка, 1966.
12. Зелепукіна Л. А. К типології форм іменного сказуемого в говорах українського язика / на матеріалі Общеславянського лінгвістичного атласу / Л. А. Зелепукіна // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада. – Житомир, 1983. – С. 140 – 142.

13. Іваненко З. І. Просте речення в буковинських говірках / З. І. Іваненко // XII республіканська діалектологічна нарада: тези доп. (Київ, квітень 1965 р.). – К.: Наук. Думка, 1965. – С. 89 – 91.
14. Із спостережень над синтаксисом // Говірки Чорнобильської зони (системний опис). – К., 1999. – С. 66–108.
15. Кобилянська М. Ф. Особливості дієслівного керування в буковинських говірках / М. Ф. Кобилянська // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада. – Житомир, 1983. – С. 142 – 143.
16. Маковійчук С. В. Словосочетания, образование способом управления в гуцульських говорах / С. В. Маковійчук // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу : тезисы докл. (Гомель, 9–10 сентября 1975 г.). – М., 1975. – С. 139–140.
17. Маковійчук С. В. Дієслівні словосполучення з орудним відмінком у гуцульських говірках / С. В. Маковійчук // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доп. і повідомл. XV Респуб. діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 143–144.
18. Маковійчук С. В. Дієслівні словосполучення з орудним відмінком у гуцульських говірках / С. В. Маковійчук // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада. – Житомир, 1983. – С. 143 – 144.
19. Матвіяс І. Г. Лінгвогеографічне дослідження українського діалектного синтаксису / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1974. – №2. – С. 20–25.
20. Недільський П. М. Придієслівні конструкції з об'єктним значенням у буковинських говірках / П. М. Недільський // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада. – Житомир, 1983. – С. 145 – 146.
21. Рудницький Є. М. Зложене речення в гуманських діалектах, «Український діалектологічний збірник», кн. II, 1928.
22. Чередниченко І. Г. Синтаксичні явища закарпатських українських говорів (Попередні спостереження) / І. Г. Чередниченко // Вопросы славянского языкознания. – Кн. 2. – Львов, 1949. – С. 199 – 207.
23. Юсікова О. Особливості диференціації явищ діалектного синтаксису / Олена Юсікова // Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. – С. 244–251.

Анотація. У статті проаналізовано здобутки української діалектології у вивченні синтаксичного рівня мови. Зауважено, що діалектний синтаксис не має синтезованих праць, присвячених окремому ареалу. Синтезованими є лише розділи в підручниках із діалектології С. П. Бевзенка та Ф. Т. Жилка, які дають уявлення про деякі діалектні відмінності простого та складного речень. У фундаментальній праці Атлас української мови лише кілька карт репрезентують синтаксичний рівень мови в кожному томі, тільки чотири карти відображають однакові явища, решта – різні.

З'ясовано, що різні синтаксичні явища частково вивчені в окремих говорах. Відзначено, що більшість праць про синтаксис української діалектної мови мають уже в назві слова «із спостережень», «дещо про», «про» та ін., що свідчить про неповне дослідження синтаксису та актуалізує його вивчення.

Ключові слова: діалектний синтаксис, синтаксичний рівень мови, синтаксис складного речення, синтаксис простого речення.

Summary. The article analyzes the achievements of the Ukrainian dialectology in the course of studying the syntactic language level. It is noted that dialect syntax has not any synthesized works on a separate area. The only synthesized are some chapters in the textbooks on dialectology written by S.P. Bevzenko and F.T. Zhytko, which give an idea of some dialectal differences of the simple sentence, including the ways of expression its main and secondary parts, and special features of a complex sentence in dialects. This gave grounds to determine that generally the structure of complex sentences in dialects is more simple than in the literary language and preference is given to asyndetic complex sentences.

It is also noted that the fundamental work in which the language area is represented in the systemic way is "Atlas of the Ukrainian language". However, only a few maps in each Atlas volume represent the syntactic level of the language, and four maps show the same phenomena, the rest – different ones.

The article reveals that different syntax phenomena are partially explored in some dialects. In particular, the syntax of a simple sentence was investigated by

Y. A. Dzendzelivskiyi (in Lower Dniester dialects), V.M. Brakhnov (in Pereiaslav-Khmelnyskiyi dialects), M.H.Zhelezniak (the Eastern Polissia) S.I. Ivanenko, M.F. Kobylianska, P. Nedilskiyi

(*Bukovyna*), *S.V. Makoviichuk (Hutsulschyna)*, *A.M. Mukan (the Danube)*, *M.L. Peretiatko (the Southern Volyn)*, *V.I. Dobosh (the Southern Carpathian)* *L.P. Bova (Kovalchuk) (in Zhytomyr dialects)*.

The works of K.F. Herman (Bukovyna), E. Rudnytskyi (the Eastern Podillia) are devoted to some special features of the syntax of a complex sentence. It is noted that most of the works on syntax of the Ukrainian dialect language have in their names the expressions like “based on some observations”, “something about”, “on(about)” and others, indicating a partial study of the syntax and updates its study.

Key words: *dialect syntax, syntactic language level, syntax of a complex sentence, syntax of a simple sentence.*

Отримано: 23.10.2016 р.

УДК 81.161.2'373.2(477.43/44)

Тищенко Т.М.

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ В ТЕМАТИЧНИХ ГРУПАХ ЛЕКСИКИ З КОНКРЕТНИМ ЗНАЧЕННЯМ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Спосіб номінації – це сукупність технічних засобів мови (діалекту), за допомогою яких здійснюється акт номінації тієї чи іншої реалії навколишньої дійсності, прийом реалізації принципів номінації, представленого тією чи іншою мотиваційною ознакою [5, 78]. На думку дослідників номінаційних процесів, основні способи номінації (такі, як деякі види деривації, словоскладання, семантичне перенесення, лексичне запозичення із інших мов) є, очевидно, універсальними (або майже універсальними) і займають центральне місце в системі номінативних засобів будь-якої мови [6, 45]. Створення нової номінативної одиниці може відбуватися двома шляхами: або шляхом довільного витвору формально оригінального, нічим не мотивованого мовного знака, або з використанням уже існуючих матеріальних мовних елементів. Використання внутрішніх ресурсів мови для утворення номінації проходить у двох напрямках: 1) надання готовій номінативній одиниці нової семантичної функції; 2) створення формально нової одиниці.

В українській діалектології останнім часом з'явилися праці, в яких вивчають номінаційні процеси в окремих тематичних групах лексики в різних ареалах (Див. праці І. В. Гороф'янюк, В.О. Дворянкін, М. В. Поістогової та ін.), проте номінаційні процеси в східноpodільському ареалі ще не були предметом докладного опису, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Східноpodільськими говірками є говірки, що знаходяться на території південно-західних районів Черкаської, південно-східних – Вінницької, північно-західних Кіровоградської та північних – Одеської області. Предметом дослідження є лексика з конкретним значенням, зокрема тематичні групи назв бджільництва, рибальства та тваринництва. Мета статті – проаналізувати способи номінації в тематичних групах лексики з конкретним значенням, визначити найбільш та найменш продуктивні способи номінації.

Одним із способів номінації в групах лексики з конкретним значенням є лексико-семантична деривація, яка полягає у вживанні замість одного слова іншого, яке належить до іншої лексико-семантичної парадигми, але має спільний із першим словом семантичний елемент. Для кожної із досліджуваних тематичних груп лексики характерні свої семантичні моделі. Зокрема у рибальській лексиці відзначено такі типові семантичні моделі: ‘частина тіла’ → ‘назва снасті чи її частини’: *морда* ‘рибальська лозова снасть, що має форму лійкоподібної корзини’; ‘частина тіла’ → ‘риба’: *носан* ‘йорж, дрібна прісноводна риба з колючими плавцями, *Aegina septua L.*’; ‘предмет’ → ‘частина снасті, яка схожа на цей предмет’: *качалка*, *катушка*, *майяк* ‘поплавок на великій рибальській сіті, неводі’, *кул*, *кулик*, *ворок*, *ворочок*, *хв іст / ф іст* ‘середня частина невода у вигляді вузького довгого мішка, куди потрапляє риба’; ‘деталь одягу’ → ‘частина снасті’: *назуха*, *карман*, *матн’а* ‘середня частина невода у вигляді вузького довгого мішка, куди потрапляє риба’; ‘предмет’ → ‘частина риби’: *крило*, *крил’ц’е*, *лопатка* ‘плавець горизонтальний’, *парус*, *греб’ін*, *греб’інец*, *гострак* ‘плавець вертикальний’; ‘комаха’ → ‘назва снасті, схожої на продукт життєдіяльності комахи’: *павук* ‘сітка квадратної форми для лову риби’.

Лексико-семантична трансформація слова, що базується на вживанні замість одного слова іншого, яке перебуває в певному асоціативному зв'язку за просторовою, часовою чи логічною суміжністю, не є характерним способом номінації рибальства в східноpodільських говірках. Цей спосіб номінації представлений поодинокими номенами, утвореними за такими семантичними

моделями: 'риба' → 'місце перебування риби': *зарибок* 'риба, яка недавно вийшла із ікри', 'ставок, де вирощують мальків'; 'частина снасті' → 'приманка, яка чіпляється на частину снасті': *мормишка, мурмушка* 'крючок із металом на зимовій вудці', 'принада на зимовій вудці для хижої риби', *закидушка* 'леска, на кінці якої гачок, яку закидають у ставок, щоб піймати рибу', 'принада'; 'процес' → 'виконавець процесу': *рибалка* 'процес ловіння риби', 'той, хто ловить рибу'.

У лексико-семантичній групі на позначення риб спостерігаємо перехід назви з однієї реалії на іншу, взаємозамінність назв. Так, наприклад, номен *краснопірка* використовують на позначення краснопірки, *Scardinius erythrophthalmus* L., плітки, невеликої прісноводної риби родини коропових, *Rutilus rutilus* L., верховодки, дрібної прісноводної риби родини коропових, *Alburnus alburnus* L.

Аналіз лексики з конкретним значенням засвідчив, що найпродуктивнішим способом словотворення є суфіксація. Найчастішею суфіксація є у лексико-семантичній групі назв риб, де тісно пов'язані диференційні ознаки 'вік' та 'розмір', передано однослівними номенами, похідними від основ, найчастіше назв риб, за допомогою демінутивних афіксів *-ець*: *коропець, корупець* 'молодий короп'; *окунець, дирунець* 'окунь невеликого розміру', *шчупалець* 'молода щука'; *-ак*: *коропчак* 'молодий короп', *шчупак* 'молода щука'; *-к*: *шчучка* 'молода щука вагою 600 – 700 г, *краснопірочка* 'мала краснопірка', *п'літочка* 'краснопірка мала', *верховодочка* 'маленька верховодка', *м'ілка, мулка* 'верховодка'; *-ик*: *лашчик, п'ідлашчик, подлашчик* 'молодий лящ вагою до 1 кг', *йоржик* 'маленький йорш', *коропчик* 'молодий короп'; *-ок*: *шчупачок, шчучок* 'молода щука вагою 600 – 700 г', *м'ілок* 'молодий короп' *мал'ок, мул'ок* 'риба, яка недавно вийшла із ікри', *й'язичок* 'в'язь малий', *судачок* 'судак до нересту', *й'язок* 'в'язь малий'; *-ник*: *п'ідлашчик, подлашч'нік* 'молодий лящ вагою до 1 кг'; *-ук*: *лашчук* 'молодий лящ вагою до 1 кг', *коропчук* 'молодий короп', *мал'ук* 'риба, яка недавно вийшла із ікри', *-ар*: *шчупар* 'молода щука'; *-ач*: *шчучак, шчупач* 'молода щука вагою 600 – 700 г'; *-ен'* *шчуч'на* 'молода щука вагою 600 – 700 г'; *-онк*: *лашчонок* 'молодий лящ вагою до 0,5 кг'; *-чик*: *коропчик* 'молодий короп'; *-а*: *лашча* 'молодий лящ вагою до 1 кг'.

Малопродуктивними в утворенні назв тваринництва, бджільництва та рибальства є префіксальний та префіксально-суфіксальний способи. Зафіксовано такі префіксальні деривати: *п'ідлашч, подлашч* 'молодий лящ вагою до 1 кг', *п'ідлошак* 'жеребець до року', *п'ідсвинка* 'шестимісячна свинка', *п'ідц'інчата* 'курчата жнивові', *су'йаг'на* 'вівця, яка має котитись', *сукр'іл'на* 'вагітна кролиця', *супоросна* 'вагітна свиня', *нибалунка* 'свиня, яка невідгуляла'.

Ще менше зафіксовано номенів префіксально-суфіксальної структури: *зарибок* 'малий лящ', 'молода щука', *п'ідсвинок* 'кабанчик до півроку', *п'ідкурок* 'курча велике', *посторонки* 'мотузка, за яку водить погонич коня при оранці', *п'ідк'опники, п'ідк'іпники, п'ідк'іпчуки* 'курчата жнивові', *ошишник* 'припон', *нашилник* 'повід'.

Безафіксний спосіб творення відзначено в усіх досліджуваних тематичних групах. Найбільш продуктивним цей спосіб виявився в тематичних групах тваринницької та рибальської лексики, зокрема в лексико-семантичній групі на позначення рибальського знаряддя та його частин: *йход, йх'ід, заход, прох'ід* 'звужений вхід верхні або ятера'; *бойт, бойт'* 'жердина з порожнистим потовщенням на кінці, якою б'ють по воді, заганяючи рибу в сіті'; *волок* 'волок, невелика сіть, якою ловлять рибу два рибалки, ідучи вб'їд'; *пер'етмет, пер'ет'м'іт, пер'ет'от, пер'етмет* 'перемет, снасть із гачками, яку звичайно ставлять поперек течії річки', *п'ітх'ват* 'рибальська снасть у вигляді зігнутої в півколо довгої лозини з прикріпленим до неї сітчастим мішком та держалном'; *принада* 'блешня, металева блискуча рибка (пластинка) з гачком, яку використовують як принаду для риби', 'загальна назва наживки для ловіння риби вудкою'. У тематичній групі тваринницької лексики безафіксний спосіб творення є найбільш продуктивним у лексико-семантичних групах на позначення місця, пов'язаного з тваринництвом, та результатів господарювання: *випас, виг'ін / вигон* 'вигін, простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пасти худобу', *в'ітх'оди* 'залишки неперетравленої їжі', *дод'ї* 'процес видоювання решти молока', *пер'едої* 'процес передоювання корів', *заг'ин* 'худоба, яка загинула', *заг'ін / загон* 'огорожене місце, куди заганяють тварин на відпочинок чи ночівлю влітку або щоб хазяйки мають можливість їх подоїти', *загорода* 'відгороджене місце в сараї для свиней', *знак* 'мітка, яка вказує на приналежність тварини хазяїну в загальному стаді або на її якісь особливості', *пер'ег'ін* 'сироватка', *пер'ейди* 'недоїдені тваринами залишки грубих кормів', *поклад* 'поклад, яйце, яке кладеться в певному місці, щоб курка там неслася'. Найменше номенів, утворених безафіксним способом, зафіксовано в лексико-тематичній групі бджільництва. Це назви процесів та інвентарю: *обл'іт* 'вивчення бджолами місцевості', 'шлюбний політ матки', 'процес її запліднення', *суш* 'суха вощина', 'рамка', *пол'от* 'політ бджоли',

Дослідники номінаційних процесів сучасної української мови зауважують, що продуктивним способом словотворення української мови є осново- і словоскладання, застосування яких на всіх

етапах її розвитку сприяло поповненню словникового складу [3, 83]. На формально-словотвірному рівні семантична композиція представлена у вигляді а) чистого основоскладання: *тоу́сто́лоб* ‘головень, *Leuciscus cephalus* L.’, *ве́рхо́вода* ‘верховодка, дрібна прісноводна риба родини коропових, *Alburnus alburnus* L.’, *кроле́^мферма* ‘ферма, на якій розводять кролів’, *кроли́^мматка* ‘кролиця, яка дає приплід’, *коно́^мматка* ‘кобила жеребна’, *ве́^трабо́тн’ік* ‘ветеринар’;

б) складно-суфіксального основоскладання: *нижн’о́водка* ‘риба, яка водиться у нижній частині водойми’, *однol’ітки*, *однор’ічки* ‘недомірки, лов яких заборонений’, *рако́лоу́жа* ‘пристрій для виловлювання раків’, *ве́^ррхо́воден’*, *ве́^ррхо́вод^мка* ‘верховодка, дрібна прісноводна риба родини коропових, *Alburnus alburnus* L.’, ‘риба, яка водиться у верхній частині водойми’, *ското́могил’ник* ‘худоба дохла’, *само́с’едка* ‘квочка, яка сіла на яйця без відома людей’, *одно́го́дка* ‘корова до одного року’, *двохл’ітка*, *другор’ічка* ‘корова молода, яка вже телілася’, *друго́т’ілка*, *друго́родка*, *ўторо́родка* ‘корова, яка вдруге народила’.

Різновидом складно-суфіксального основоскладання є складно-нульовий спосіб (основоскладання завершується нульовою суфіксацією): *само́дур* ‘блешня, металева блискуча рибка (пластинка) з гачком, яку використовують як принаду для риби’, *рибо́вод* ‘рибалка, який займається рибальством професійно’, *рибо́лоу* ‘рибалка, який займається рибальством як хобі’; *красно́пир*, *красно́п’ор* ‘краснопірка, *Scardinius erythrophthalmus* L.’; *ме́^ртво́род* ‘плід мертворожджений’, *косо́пас* ‘той, хто пасе кіз’, *коне́пас* ‘людина, яка пасе коней’, *гурто́прау* ‘чабан старший’, *живо́д’ор* ‘людина, яка забиває собак’.

в) словоскладання: 1) з атрибутивними відношеннями між компонентами: *короп-са́зан* ‘короп, *Syrprinus carpio* L.’, *риба-нев’ід* ‘риба великих розмірів, яка виловлюється неводом’, *короп-прос’так* ‘короп, *Syrprinus carpio* L.’, *л’ашч-молодн’ак* ‘молодий лящ вагою до 0,5 кг’, *йорш-но́сар* ‘йорж, дрібна прісноводна риба з колючими плавцями, *Aseginia segetia* L.’, *ко́за-йало́вица* ‘коза, яка жодного разу не давала потомства’, *кнур-запл’ідник* ‘кабан-плідник’, *кур’чата-ба́йстр’учата* ‘курчата, виведені квочкою без відома людей’, *ло́шак-каст’ратор* ‘кінь кастрований’, *те́^млиц’а-йал’і́йка* ‘корова, яка ще не парвалася’, *л’о́шка-п’ітсвинок* ‘свиня до року’, *ба́ран-ос’і́м’і́н’ітел’*, *ба́ран-п’л’ідник* ‘баран репродуктивного віку’, *бик-перво́го́док* ‘однорічний бичок’; 2) сурядними відношеннями між компонентами: *п’л’ітка-красно́п’ірка*, *п’л’іточка-красно́п’ірка* ‘краснопірка, *Scardinius erythrophthalmus* L.’, *курка-п’івен’* ‘курка-гермафродит’, *йанчики-ба́ранчики* ‘стадо ягнят’.

г) словотвірної контамінації, зокрема телескопічного словотворення, як-от: *п’ізн’ур’чата* ← *п’ізн’ур’(і)* + (кур)чата ‘курчата, виведені в жнива’.

Осново-і словоскладання характерні для лексико-семантичних груп на позначення риб, тварин, бджіл, рідше рибальського реманенту та агентивів різних тематичних груп.

У всіх лексико-семантичних групах досліджуваних тематичних груп відзначено значну кількість полікомпонентних номінацій. Вони мають структуру переважно атрибутивних словосполучень. Двослівну номінацію найчастіше представлено в лексико-семантичних групах на позначення риб, тварин, бджіл, зокрема назви різновидів риб (наприклад, *ка́рас’ б’іло́рус’кий* ‘лящ, схрещений з карасем’, *короп дзе́^ркал’ний*, ~ *зиркал’ний*, ~ *коро́л’е́уский*, ~ *ца́р’кий* ‘короп дзеркальний, *Syrprinus carpio* L.’ та ін.), назви риб, тварин, бджіл за різними диференційними ознаками (розміром, віком, місцем знаходження, фізіологічним станом – *п’л’ітка ве́^ллика* ‘велика плітка’, *л’ашч молоді́* ‘молодий лящ вагою до 0,5 кг’, *о́кун’ горба́тий* ‘старий окунь’, *ш’чу́ка дого́дова* ‘щука довжиною до 1 метра’, *риба ма́лен’ка*, ~ *ма́н’ун’ка*, ~ *м’ілен’ка*, ~ *м’ілка*, ~ *мул’ка*, ~ *ма́ла*, ~ *м’елка* ‘недомірки, лов яких заборонений’, *риба осла́блена*, ~ *при́душана*, ~ *зне́^мсила́на*, ~ *ду́шна*, ~ *захи́р’іла* ‘риба, знесилена недостаткою кисню у воді’, *о́кун’ ста́йко́вий*, ‘окунь, який водиться в ставку’, *ба́ран п’л’ідни́й*, *ба́ран с’і́мин’ий*, *во́лух не́чище́ний* ‘баран репродуктивного віку’, *в’і́йці’і’д’і́н’і*, ~ *до́ін’і* ‘стадо дійних овець’ та ін.), частин риб (*пла́вець бо́ковий*, ~ *бру́шній*, ~ *гори́зон’тал’ний*, ~ *че́^ре’ї́ний* ‘горизонтальний плавець риби’; *пла́вець вир’і́кал’ний*, ~ *ве́^рхн’ий*, ~ *хво́стовий*, ~ *го́стрий*, *пла́у́ник пово́ротни́й* ‘вертикальний плавець риби’ та ін.). Незначну кількість полікомпонентних назв відзначено у лексико-семантичних групах на позначення рибальського приладдя (*го́лка де́^ре’ї́яна*, ~ *риба́л’с’ка* ‘голка, якою плетуть рибальські сітки’, *інви́н’тар’ рибни́й* ‘загальна назва рибальських снастей’, *попла́вок здо́ровий*, ~ *л’ітн’ий* ‘поплавок, який використовують для рибалки вудкою влітку’, *попла́вок кон’тро́л’ни́й* ‘додатковий поплавок на вудці’, *пу́танка дво́сторон’а* ‘дві рибальські сітки, що стоять паралельно’), назви рибалок (*риба́к тихо́пом’ішани́й*, ~ *за́йа́дливи́й* ‘той, хто займається рибальством як хобі’, *риба́к профе́с’ійни́й* ‘рибалка, який займається рибальством професійно’, *риба́ки бри́гадн’і* ‘група рибалок, які займаються рибальством професійно’), назви місця для рибалки (*ста́вок л’у́біт’ел’с’кий* ‘ставок, який не має окремого власника’, *ста́вок за́рибл’ани́й* ‘ставок, у якому багато риби’, *м’і́сце при́корм’я́не*, ~ *за́рибл’я́не*, ~ *за́рибле́не*, ~ *при́над’я́не*, ~ *рибне* ‘постійне місце з рибою’.

У лексико-семантичних групах на позначення риб, тварин та бджіл паралельно із атрибутивними словосполученнями зафіксовано універби, утворені від цих словосполучень: *приманка жива* → *живець* 'риба малих розмірів, яку використовують як наживу', *риба пухла* → *пухляк* 'риба хвора', *риба верховодна* → *верховодка* 'риба, яка водиться у верхній частині водойми', *риба дон:а* → *донка* 'риба, яка водиться у нижній частині водойми', *короп простий* → *простак* 'короп, *Cyprinus carpio* L.', *короп корол'євський* → *корол'євич* 'короп дзеркальний'; *гнідий кін'* → *гнідак* 'гнідий кінь', *другий р'ї* → *другак*, *первий р'ї* → *первак*, *трет'ї р'ї* → *трет'ак* 'р'ї за рахунком, який відділився від сім'ї'.

Крім того, у кожній із названих тематичних груп відзначено описові номінації – іменникові словосполучення: *лашч се^дредн'ойі ваги* 'молодий лящ вагою до 0,5 кг', *короп германс'кої породи* 'короп дзеркальний', *место кл'ову* 'постійне місце з рибою', *плавец зверху / зверху, ~ на спин'ї* 'вертикальний плавець риби', *риба бес к'істок* 'безкісткова риба', *риба ў нагул'ї, ~ нав ідодоўл'ї* 'риба після нересту', *риба з ікроў* 'риба під час нересту', *риба за к'іло* 'риба, розмір якої відповідає стандартам і лов якої через те дозволений', *риба на долошку, ~ на к'іло* 'недомірки, лов яких заборонений', *поплавок дл'а л'ітн'ойі рибалки, ~ с коркового дере^ва, ~ іс кори, ~ іс л'ір'їа* 'поплавок, який використовують для рибалки вудкою влітку', *їат'ір з двома ўходами, ~ с к'рилами, ~ на два в'ход'ї / ўходи* 'ятір з двома входами', *їат'ір з одним крилом* 'ятір з одним входом', *коза з другим окотом, ~ укотом, коза з другим кози^н'атами* 'коза, яка вдруге окотилась', *гурт йагн'ат* 'стадо ягнят', *в іўц'а перед'окотом, ~ перед укотом* 'вівця, яка має народити', *в іўц'ї на в ідод'іўл'ї* 'вівці недійні', *в іўц'ї ў запуску* 'вагітні вівцематки'.

Отже, в східноpodільських говірках виявлено різні способи номінації: основними є семантична трансформація слова, деривація, композитивне словотворення та фразотворення. Такий поділ є умовним, оскільки наявні комбіновані способи номінації, наприклад метафора з деривацією, складно-суфіксальне основоскладання. Продуктивність різних способів словотворення не однакова. Найпродуктивнішими є лексико-семантичний спосіб та морфологічний суфіксальний словотвір. Композитивне словотворення як перехідне явище від однослівної до багатослівної номінації здійснюється шляхом чистого основоскладання, складносуфіксального основоскладання, словоскладання. Полікомпонентні номени за структурою є атрибутивними словосполученнями, частина з яких зазнає універбації.

Список використаних джерел

1. Гороф'янюк І. Способи номінації в мікологічній лексиці центральноpodільських говірок / І. Гороф'янюк // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; відп. Ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – Вип. 9. – С. 89 – 100.
2. Дворянкін В.О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дворянкін Віктор Олександрович ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2006. – 369 с.
3. Клименко Н. Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови // Українська мова. – № 3 – 4. – С. 83 – 105.
4. Поістогова М.В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східноpodільських говірок: автореф. дис...кандю філол. Наук: 10.02.01 / М. В. Поістогова, НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2005. – 23 с.
5. Скорофатова А.О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономів в українських східнослобожанських говірках : монографія / Анна Олександрівна Скорофатова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 369 с.
6. Способы номинации в современном русском языке. – М. : Наука, 1982. – 295.

Анотація. У статті на матеріалі говірок східноpodільського ареалу української мови проаналізовано способи номінації в групах конкретної лексики, зокрема в тематичних групах лексики на позначення реалій бджільництва, тваринництва та рибальства. Відзначено, що основними способами номінації в групах конкретної лексики в східноpodільських говірках є семантична трансформація, афіксальна деривація, композитивне словотворення, фразотворення.

Ключові слова: номінаційні процеси, способи номінації, східноpodільські говірки української мови, тваринницька лексика, рибальська лексика, лексика бджільництва, семантична трансформація, афіксальна деривація, композитивне словотворення, фразотворення.

Summary. In this paper the nomenclature ways in the groups of concrete lexis, in particular in thematic groups to denote realia in apiculture, livestock production and fishery, were analyzed on the materials of east-Podillia dialects of the Ukrainian language.

It has been stated that each group has its characteristic nomenclature ways. However there are some common ways to form lexemes in different thematic groups. The main nomenclature ways in con-

crete lexis groups in east-Podillia dialects are semantic transformation, affixal derivation, composite word building, phrase formation.

The analysis of concrete lexis shows that the most popular method of word building is suffixes. The most frequent suffixes occur in lexical-semantic groups of fish names where differentiated features "age" and "size" are closely interrelated. Prefixal and prefixal-suffixal ways appear to be less productive in vocabulary building in livestock production and fishery.

Affix-free method helps form representatives of lexical-semantic groups to denominate the location associated with livestock production, the results of business performance in a thematic group of livestock vocabulary, to denominate fishery tools and their parts in a thematic group of fishery vocabulary, names of the processes and their results in a bee-keeping thematic group.

The productive way of word building in the studied dialects is base and word composition which, on a formal word building level, is represented in the form of pure base-composition, complex-suffixal base-composition, word building, word contamination. In most cases they have the structure of attributive phrases.

Key words: *nomenclature processes, nomenclature ways, east-Podillia dialects, livestock vocabulary, fishery vocabulary, bee-keeping vocabulary, semantic transformation, affixal derivation, composite word building, phrase formation.*

Отримано: 06.10.2016 р.

УДК 811.111'367.322'42

Томусяк А.О.

КОМУНІКАТИВНО-ІНТЕНЦІЙНИЙ ЗМІСТ КОМПЛЕКСУ «ПИТАННЯ-ВІДПОВІДЬ» У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ СЬЮЗЕН КОЛЛІНЗ «ГОЛОДНІ ІГРИ»)

У художньому тексті досить поширене функціонування комплексу «питання-відповідь», що репрезентує відтворення живого, усного мовлення у канві літературного простору. Такі комплекси завжди складаються із двох частин, де перша – це питальне речення (чи їх група), а друга є стислою чи розгорнутою відповіддю. Комунікативно-інтенційний зміст цих структур має необмежені можливості. Безперечно, первинним призначенням інтерогативного висловлення є запит інформації з метою отримати відповідь, тобто питальні речення містять запитання, що спонукають співрозмовника до відповіді [6, 258].

Різне тлумачення логічної природи питання зумовило існування у лінгвістичних дослідженнях значної кількості суперечливих думок та висловлень. У кінці ХХ століття проблематика інтерогативності активізувалася з виникненням концепції “прагматичного повороту” у лінгвістиці, пов’язаної із працями Дж. Остіна, Г. Грайса, Дж. Серля, Д. Вандервекена та ін. На сьогодні поширення здобула теорія мовленнєвої діяльності (О.О.Леонтьєв, Е.Ф.Тарасов, І. Н. Горелов, С. Т. Шабат-Савка та ін.).

Комунікативний підхід до аналізу синтаксичних одиниць спрямовує увагу на функцію мови як засіб спілкування, тому важливе місце серед його проблем займає проблема інтенціональності, адже форма висловлення залежить від інтенції, або комунікативного наміру мовця. Комунікативний намір мовця асиметриє з мовною формою інтерогативності. “На цій основі можна виділити цілий клас інтерогативів, у яких іллокутивна сила не збігається з мовним значенням, експансуючи смисли інших модально-інтенційних висловлювань. Крім того, інтерогативи можуть виконувати в мовленні фатичну або фасцінативну функції і в цьому разі виступати як засіб мовленнєвого контактування немодалізованого характеру”, – зазначає Л. В. Чайка [7, 9]. Отже, в комунікативному аспекті інтерогатив – це інтенційний засіб мовленнєвого спілкування, що використовується мовцем з метою здійснення своїх комунікативних намірів.

Сутність питання визначається не тільки наявністю обумовлених кореляцій між питанням і відповіддю, їх предметно-логічним виміром. У комунікативному акті “запитання має бути таким, щоб не була скованою свобода і самостійність відповіді, щоб особистий погляд адресанта був достатньо прихований за нейтральною формою питання” [3, 127]. Таким чином, прагматична сутність запитання передбачає свободу вибору (Дж. Серль, Н. Белнап, Т. Стіл) щодо співрозмовника (адресата).

Питальні висловлення є «синтаксичними одиницями, певним комунікативно-функціональним типом, що здатний до експансії прагматичних смислів інших типів модально-інтенційних

висловлювань... Відображуючи як явище мови та спілкування подвійну детермінацію мовленнєвої діяльності соціальними та психічними якостями мовних особистостей, що вступають у діалогічну взаємодію, інтерогативи здатні не тільки задовольняти пізнавальні інтенції мовця, але й передавати весь спектр інтенційних прагнень суб'єкта мовлення від констатацій та побажання до спонукування і навіть наказу" [7, 18].

У мові художнього твору інтерогативи репрезентують низку вторинних функцій, спрямованих «на вираження емоцій, оцінок, ввічливого спонукування, експресивного ствердження чи заперечення, підтримування контакту, на репрезентацію інтенційно-модальної семантики непитальних висловлень» [8, 148]. Саме такі комунікативно-функційні особливості, коли питальні комплекси стають маркерами експресивності, є предметом нашої уваги.

Автор художнього твору послуговується формою питання для активізації уваги читача саме на тому чи іншому своєму твердженні, а також спонукає його розмірковувати над ситуацією, поступками персонажів чи їх міркуваннями. Разом з тим такі мовленнєві комплекси впливають на почуття адресата, оскільки створюють ілюзію його участі в описуваній ситуації, роблять читача її співучасником. Трансформація типових конструкцій в умовах художнього тексту, видозміна звичаєних синтаксичних зв'язків призводить до створення своєрідної авторської модальності, авторських граматики-стилістичних інновацій, які зумовлюють експресивність тексту, «переіраховування смислів у структурі висловлень і фраз, породжують мікроконтекстну, макроконтекстну та підконтекстну семантику» [4, 410].

У комунікативній лінгвістиці виділяють розмаїті форми мовного спілкування, класифікуючи його за різними критеріями, як-от: формою повідомлення, сферою спілкування, способом організації спілкування, за функцією та змістом повідомлення, за специфікою каналів комунікації, способом взаємодії між комунікантами тощо [2, 69]. Залежно від форми втілення мовного коду розрізняють зовнішнє мовлення (усне, писемне, паралінгвальне) і внутрішнє (діалог людини із самим собою, довербальний етап породження мовлення). За способом взаємодії між комунікантами виділяють монологічне (говорить один учасник спілкування), діалогічне (розмовляють, як правило, двоє осіб) та полілогічне (розмовляють троє і більше учасників) мовлення [Там само].

Функціонування комплексу «питання-відповідь» поширене у діалогічній формі мовлення, оскільки інформація, наявна у репліках діалогу, часто має ілюктивний характер (спонукати, запитати, порадувати тощо). На це вказують і автори "Граматики англійської мови" Н. О. Кобріна, О. О. Корнеєва, М. І. Осовська та К. О. Гузеєва, зазначаючи, що інтерогативні речення містять питання, а їх комунікативна функція полягає у з'ясуванні інформації. Такі речення належать до сфери діалогу і лише зрідка трапляються в монологічному мовленні [5, 212].

Питальні речення у діалогічному мовленні виконують своє пряме призначення – запитати, щоб отримати відповідь. Запит інформації акцентує на тому, що є важливим для мовця у момент спілкування, напр.: «*Where's Haymitch?*» asks *Effie Trinket brightly*. «*Last time I saw him, he said he was going to take a nap,*» says *Peeta* [9, 10].

Обов'язковість присутності співрозмовника (адресата мовлення) полягає у тому, що саме йому адресується запит. А адресант очікує на інформацію-відповідь.

Однак у плані нашого дослідження більший інтерес представляє внутрішнє мовлення героя, монолог, такий вид мовленнєвої діяльності, де відсутнє опертя на безпосередній акт спілкування, на участь інших учасників інтеракції. Вважаємо, що комплекс «питання-відповідь» у монологічній формі мовлення завжди експресивний, оскільки є актуалізованим, спонукає читача розмірковувати разом із автором чи персонажем і співпереживати з ними.

У монологічному мовленні специфікою комплексу «питання-відповідь» є те, що сам мовець (персонаж) відповідає на свої питання, тобто адресант і адресат – одна і та ж особа, як-от:

Something is wrong. Am I deluded about having sponsors? Or has Peeta's behavior made them all hang back? No, I don't believe it. There's someone out there who wants to buy me water only Haymitch is refusing to let it go through. As my mentor, he gets to control the flow of gifts from the sponsors. I know he hates me. He's made that clear enough. But enough to let me die? From this? He can't do that, can he? If a mentor mistreats his tributes, he'll be held accountable by the viewers, by the people back in District 12. Even Haymitch wouldn't risk that, would he? Say what you will about my fellow traders in the Hob, but I don't think they'd welcome him back there if he let me die this way. And then where would he get his liquor? So, what? Is he trying to make me suffer for defying him? Is he directing all the sponsors toward Peeta? Is he just too drunk to even notice what's going on at the moment? Somehow I don't believe that and I don't believe he's trying to kill me off by neglect, either. He has, in fact, in his own unpleasant way, genuinely been trying to prepare me for this. Then what is going on? [9, 36].

Наведений приклад – це роздуми Кітнісс, героїні роману Сьюзен Коллінз "Голодні ігри", над ситуацією, у якій вона опинилась. Фрагмент уміщує одинадцять питальних речень. Разом із героїнею і читач намагається знайти відповіді на запитання, які турбують Кітнісс. На власні

запити дівчина часто відповідає запитанням. Такий спосіб опису роздуму впливає на динаміку висловлення, «рухає» текст, максимально зосереджуючи увагу читача на описуваному. Супроводжуючи питальні речення реченнями-відповідями, адресант (автор) ніби розмовляє зі своїми читачами. Він шукає вичерпної відповіді не тільки для себе, але й для читача, заставляючи його розмірковувати, обдумувати варіанти відповіді, переживати разом з нею і відчувати те саме, що і вона. Кітнісс передбачає різні варіанти відповіді (автор показує інтенсивну роботу мисленневої діяльності) і, нарешті, знаходить найбільш ймовірну. Як бачимо, комплекс «питання/відповідь» – це експресивна синтаксична побудова, оскільки читачеві пропонується поміркувати і задуматися над важливою для Кітнісс проблемою разом із нею. Вважаємо, що це надзвичайно ефективний спосіб акцентуації того, що описується, а сам комплекс є яскравим, влучним штрихом для створення образу головної героїні роману, виявом її внутрішнього світу.

Цікавим є і той факт, що розглядувані структури з формального погляду роблять монолог певною мірою діалогічним. Услід за М. Бахтіним, вважаємо, що будь-який текст уже репрезентує діалог автора з читачем: «Кожне висловлення – це ланка у досить складно організованому ланцюгу інших висловлень» [1, 261].

Розглядувані синтаксичні побудови як один із прийомів діалогізації є дієвим способом контакту автора з читачем, вони забезпечують і зворотній зв'язок, перетворюючи читача на співрозмовника. Напр.: *He has done me a favor and I have answered with an injury. Will I never stop owing him?* [9, 25].

У наведеному прикладі роздум закінчується питальним реченням, а відповідь не запропонована. У таких випадках читач сам роздумує над нею, несвідомо бере участь в описуваному. Вдаючись до такого способу «викладу матеріалу», автор «регулює» діяльність адресата, виступає суб'єктом мовленнєвого впливу, досягаючи поставленої мети та створюючи адресантно-адресатний континуум у художньому тексті. Комунікативна стратегія автора полягає у виборі саме такого мовного засобу як комплекс «питання – відповідь». В описаній вище ситуації це оптимальний засіб реалізації авторської інтенції, головна мета якої – вплив на читача, що є частинкою «глобального» наміру – сподобатися читачеві, вплинути на його естетичні смаки. На переконання С. Т. Шабат-Савки, «комунікативна інтенція детермінує стратегічно-тактичний комплекс мовної особистості, синтаксично організовує процес спілкування» [8, 37].

Однак у мовній канві художнього тексту автор частіше вибирає й іншу комунікативну стратегію – пропонує відповідь (чи навіть низку ймовірних відповідей). Пор.: *The words are sinking in. My anger fading. I'm torn now between thinking I've been used and thinking I've been given an edge. Haymitch is right. I survived my interview, but what was I really? A silly girl spinning in a sparkling, dress. Giggling* [9, 56].

Кітнісс, адресуючи сама собі запитання, аналізує своє інтерв'ю, свою поведінку і доходить висновку, що враження, яке, ймовірно, вона справила, не було, м'яко кажучи, найкращим, а навпаки. Експресивність висловлення посилюється парцельованим атрибутивним компонентом *giggling*, що набуває негативного контекстуального семантичного забарвлення, характеризує героїню не з позитивного у цій ситуації боку.

Найчастіше у таких уявних діалогах спостерігаємо нанизування питальних структур – одне питання слідує за іншим, пропонуючи вибір відповіді: *I know I haven't been in this part of the woods before, there were no sizable rocks like the one I'm sheltering against on my earlier travels. Where are the Gamemakers driving me? Back to the lake? To a whole new terrain filled with new dangers? I had just found a few hours of peace at the pond when this attack began. Would there be any way I could travel parallel to the fire and work my way back there, to a source of water at least? The wall of fire must have an end and it won't burn indefinitely. Not because the Gamemakers couldn't keep it fueled but because, again, that would invite accusations of boredom from the audience* [9, 37].

Такий мовленнєвий хід мовця (ланцюжок питальних речень (з відповідями чи без них)) також переслідує певну мету – «втягує» читача в описувану ситуацію, «заставляє» його брати у ній участь. Комунікативні наміри автора у такий спосіб реалізуються повною мірою.

У мові художнього твору комплекс «питання-відповідь» стратегічно запрограмований автором: він апелює до читача з метою активізації його уваги, створюючи уявні (вигадані) діалогічні ситуації, тобто ситуації, де з'являється внутрішній співрозмовник: *How can I get water? Return to the lake. No good. I'd never make it. Hope for rain. There's not a cloud in the sky* [9, 87].

Розглянемо ще один приклад:

The sun burns off the morning haze almost immediately and I can tell the day will be hotter than usual. The waters cool and pleasant on my bare feet as I head downstream. I'm tempted to call out Peeta's name as I go but decide against it. I will have to find him with my eyes and one good ear or he will have to find me. But he'll know I'll be looking, right? He won't have so low of an opinion of me as to

think I'd ignore the new rule and keep to myself. Would he? He's very hard to predict, which might be interesting under different circumstances, but at the moment only provides an extra obstacle [9, 53].

Перед читачем – фрагмент сприйняття й опису мальовничої природи очима Кітнісс, від імені якої ведеться розповідь. І тут опис пейзажу переривається низкою питань, що з'являються у голові Кітнісс. Вони залишаються для неї без відповіді, оскільки стосуються Піта, а він – непередбачуваний. Однак ці питання доходять і до читача: він стає «діючою особою» мовленнєвого акту, не може залишатися байдужим, намагається передбачити події, додумати, віднайти логічну відповідь. Ми бачимо, що автор з-поміж різноманітних мовних конструкцій вибирає саме інтерогативні структури як найбільш релевантні для вираження свого комунікативного наміру, які не тільки диференціюються актуальною на описуваний момент інформацією, а й надають висловленню експресивно-стилістичного забарвлення.

Автор художнього тексту поєднує різні стилістико-синтаксичні засоби, що значно посилюють експресію:

And Gale. I know him. He won't be shouting and cheering. But he'll be watching, every moment, every twist and turn, and willing me to come home. I wonder if he's hoping that Peeta makes it as well. Gale's not my boyfriend, but would he be, if I opened that door? He talked about us running away together. Was that just a practical calculation of our chances of survival away from the district? Or something more? [9, 59].

Як бачимо, тут автор використовує разом із питанням парцеляцію, що членує питальне речення на окремі сегменти, які привертають увагу читача, актуалізуючи важливу інформацію. Такий спосіб «оформлення думки зумовлений авторською інтенцією і слугує стилістично вмотивованим прийомом, оскільки застосовують парцеляцію для увиразнення емоційної наснаги висловлення, порушення звичних інтонаційно-синтагматичних моделей із конкретною метою» [8, 232].

Комплекс «питання – відповідь», репрезентуючи трансформацію слабких елементів розмовного мовлення в експресивні синтаксичні структури, сприяє розчленуванню синтаксису і цим полегшує сприйняття складних синтаксичних побудов: Пор.: *Who knows where the Careers are now? Either too far to reach me or too sure this is a trick or... is it possible? Too scared of me? They know I have the bow and arrows, of course, Cato saw me take them from Glimmer's body, but have they put two and two together yet? Figured out I blew up the supplies and killed their fellow Career? Possibly they think Thresh did this. Wouldn't he be more likely to revenge Rue's death than I would? Being from the same district? Not that he ever took any interest in her. And what about Foxface? Did she hang around to watch me blow up the supplies? No. When I caught her laughing in the ashes the next morning, it was as if someone had given her a lovely surprise [9, 51].*

Наведений приклад містить дев'ять питальних речень. За допомогою досліджуваного прийому мовець залучає до роздумів адресата мовлення, заставляє його задуматися й долучитися до міркувань. Крім того, його використання сприяє створенню експресії і посиленню її до граничних (останніх) меж. Створенням невластиво-діалогічної ситуації ілюструються роздуми автора чи персонажа, винесені на суд читачів. Емоційно-експресивний заряд інтерогативних структур посилює у фрагменті тексту і обірваність реченнєвої структури, яку маркує розділовий знак «три крапки».

За структурою питальна частина комплексу чи відповідь можуть бути як поширеними, так і досить короткими чи еліптичними висловленнями. Пор.: *«I'm good and rested, thanks to you and Haymitch. Besides, who knows how long this will last?» he says. What does he mean? The storm? The brief respite it brings us? The Games themselves? I don't know, but I'm ion sad and tired to ask [9, 62].*

У наведеному прикладі короткі неповні питальні структури відображають фізичний та емоційний стан мовця – надзвичайну втому і сум.

Здебільшого коротшими є питальні частини, однак і відповіді теж можуть бути лаконічними, залежно від описуваної ситуації і характеристики образу. Наведемо ще один приклад:

Snap! The sound of a breaking branch wakes me. How long have I been asleep? Four hours? Five? The tip of my nose is icy cold. Snap! Snap! What's going on? This is not the sound of a branch under someone's foot, but the sharp crack of one coming from a tree. Snap! Snap! I judge it to be several hundred yards to my right. Slowly, noiselessly, I turn myself in that direction. For a few minutes, there's nothing but blackness and some scuffling. Then I see a spark and a small fire begins to bloom. A pair of hands warms over flames, but I can't make out more than that.

I have to bite my lip not to scream every foul name I know at the fire starter. What are they thinking? A fire I'll just at nightfall would have been one thing [9, 98].

Вигукові компоненти *Snap!*, що тричі повторюються, імітуючи звуки ламання гілки дерева, переносять читача на місце події, оскільки створюють виразну живу картину лісу. Комплекс «питання – відповідь» як прихована форма діалогу розрахована тут тільки на читача, оскільки репре-

зентує монологічне мовлення. Автор пропонує читачам зразу декілька варіантів відповідей, які функціонально продовжують нести навантаження відкритих запитань. У наведеному прикладі питання короткі, лаконічні й тісно пов'язані між собою. У невласне-діалогічному мовленні бере участь тільки одна дійова особа – автор оповіді, «співрозмовник», репрезентований читацькій аудиторії, існує тільки в уяві автора. Єдність двох вербально оформлених реплік, що належать мовцеві, створюють ілюзію діалогу між мовцем та уявним читачем.

Такі конструкції у мовному полотні художнього твору роблять мову письменника художньо-образною, експресивною, створюють «архітектурний ансамбль його творів», авторський почерк.

При аналізі комплексу «питання – відповідь» як одного з експресивних прийомів синтаксису привертає увагу той факт, що є низка семантичних засобів, особливостей, які забезпечують повноцінне функціонування діалогічних структур у мовній тканині художнього тексту. Розмаїтість їх залежить від мовного багатства письменника, його творчого потенціалу, особливостей бачення навколишнього світу та інших особистісних характеристик. Митець «змушує працювати лексичний і граматичний лад мови у режимі неповторності, перетворюючи звичне на незвичне, звичайне на експресивне» [4, 410].

Автор постійно намагається повернути, завоювати увагу читачів, переконати їх в істинності зображуваного. Саме тому він послуговується комплексом «питання – відповідь», що часто містить серію питань, у тому числі й риторичних. Використовуючи такі синтаксичні побудови, автор розширює склад своєї аудиторії, оскільки вони сприяють залученню читачів до серйозних, узагальнювальних та інших роздумів, створюючи в уявному співрозмовника відчуття причетності до описуваних подій. Комплекс «питання–відповідь», будучи експресивним засобом, скерований на підтримку контакту з читачем, він дозволяє авторові максимально привернути увагу до розповіді, до власного мовлення. Крім цього, автор використовує комплекс з метою досягати взаєморозуміння з читачами і вплинути не тільки на їх інтелект, скільки на почуття й емоції.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : «Искусство», 1986. – 445 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344с.
3. Гриценко В. П. Гносеологические и коммуникативные функции вопроса / В. П. Гриценко // Философские науки. – 1990. – №6. – С.126-130.
4. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664с.
5. Кобринна Н. А. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис / Н. А. Кобринна, А. Корнеева, М. И. Оссовская, К. А. Гузеева. – СПб, СОЮЗ, 1999. – 496 с.
6. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – Москва, 1957. – 285 с.
7. Чайка Л. В. Питальні висловлювання у комунікативному аспекті (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. “Германські мови” / Л. В. Чайка. – К., 1998. – 20 с.
8. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : «Букрек», 2014. – 412с.
9. Collins S. The Hunger Games / Suzanne Collins. – Scholastic Press (United States), 2008. – 374 p.

Анотація. У статті розглянуто інтенційні характеристики інтерогативних структур у художньому тексті. Предметом дослідження є вторинні функції цих синтаксичних побудов, зумовлені наміром автора. Доведено, що комплекс «питання-відповідь» є стратегічно запрограмованим і сприяє активізації уваги читача, надаючи висловленню експресивності.

Ключові слова: комунікативність, інтенція, інтерогативність, комплекс «питання-відповідь», іллокутивний характер.

Summary. The primary purpose of interrogative expression is the information request in order to get an answer. The communicative approach to analysis of syntax units directs attention to the function of language as a means of communication, so the problem of intentionality is very important, because a form of expression depends on the intentions or communicative intent of the speaker. Thus, in the communicative aspect interrogative sentence means an intentional verbal communication used by the speaker to implement his/her communicative intentions.

In the language of the literary text interrogative sentences perform a number of secondary functions which aim to express emotions, evaluations, polite prompting, expressive affirmation or negation, to maintain contact, to represent intentional-modal semantics non-interrogative statements. The

subject of our study are such communicative and functional features when interrogative complexes become expressive markers.

Interrogative sentences in dialogical speech reflect its intended purpose – to ask for getting the answer. Information request focuses on what is important to the speaker at the time of communication.

However, our research is interested in inner speech of a character, monologue, such kind of a verbal activity where there is no reliance on the direct act of communication, on the other participants of interaction. A complex “question – answer” is strategically programmed by the author in the language of literary text. This complex appeals to the reader to intensify his attention, to create imaginary dialogic situation where an internal interlocutor appears. The complex “question – answer”, being an expressive means, is directed to support the contact with the reader. It allows the author to draw attention to the story and to the own speech.

Key words: *communicativeness, intention, interrogative, complex «question-answer», illocutionary character.*

Отримано: 11.10.2016 р.

УДК 808.3-56

Томусяк Л.М.

КАУЗАТИВНЕ УСКЛАДНЕННЯ ДУПЛЕКСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Проблема причинових зв'язків у сучасній українській мові не є на сьогодні остаточно висвітленою, хоч у «структурі мови категорія причини репрезентує найбільш важливу і досить поширену функціонально-семантичну категорію, яка відображає взаємозв'язок і обумовленість процесів і явищ об'єктивної дійсності» [2, 309]. У семантичній структурі речень з дуплексивами спостерігаємо ускладнення його компонентів різними виявами каузації. Ситуація каузативного ускладнення «передбачає імпліцитно виражені причиново-наслідкові відношення між компонентами реченнєвої структури» [Там само]. *Актуальність* дослідження визначаємо прагненням сучасної синтаксичної науки здійснити повний опис співвідношення плану змісту і формальної будови мови з аналізом фундаментальних семантичних категорій. Каузативне ускладнення семантично неелементарних структур з дуплексивами не було предметом окремих наукових пошуків.

Центром семантичної організації речення, безперечно, є предикат, що має найчастіше дієслівне вираження. У висловленнях з дуплексивами таким центральним компонентом нерідко виступає каузативне дієслово. Каузативні дієслова – це дієслова активної дії, що виконується діячем і викликає зміну стану, якості, властивості іншої особи чи предмета. Внаслідок цього каузативні дієслова мають складну семантичну структуру: вони містять не тільки сему дії, а й сему стану, ознаки, що приписується об'єкту дії, а також обов'язкову сему причинності, мотивації. Не випадково Г.Г.Сильницький визначає каузативні дієслова «як дієслова, що виражають різні види причиново-наслідкових відношень» [4, 245].

У семі каузативності проявляється двоспрямованість змісту дієслів активної дії – зв'язок з агенсом і пацієнсом одночасно: в ситуації, вираженій каузативним дієсловом, об'єкт є одночасно суб'єктом некаузативного дієслова. Наявність однієї дії у каузативних ситуаціях передбачає існування іншої дії чи стану як наслідок першої.

На синтаксичному рівні «силу» каузативності переконливо показала Г.О.Золотова. На її думку, «каузативні побудови служать засобом синтаксичного ускладнення всіх основних моделей речень, уводячи до їх структури додатковий предикативний план» [3, 296].

Таким чином, основну пропозицію двосуб'єктних дуплексивних моделей формують здебільшого перехідні каузативні дієслівні предикати, які означають вплив агентивного суб'єкта на будь-який інертний об'єкт – субстанцію, яка створюється, переміщується, змінюється, знищується тощо в процесі дії. За семантикою предиката пропозиції, ускладнені каузацією, поділяються на:

1. Пропозиції з предикатами зі значенням переміщення і зміни положення у просторі

Семантика ситуації: внаслідок дії, здійсненої агентивним суб'єктом, об'єкт змінює своє місце або положення в просторі.

Компоненти ситуації: S (агенс), P (дія), O (пацієнс).

Агенс виражається загальними чи власними іменниками, що позначають осіб. Предикати називають активну цілеспрямовану дію і виражені дієсловами *вести, везти, нести, тягнути, штовхнути, кинути* (на шляху) тощо. У семантиці дієслів переміщення може бути наявний компонент, який вказує на напрям руху чи місце, тому у сфері функціонування цих дієслів осо-

бливо активною є лексика з локативним значенням (назви місцевостей, приміщень, споруджень тощо). Такі компоненти є конститутивними у реченнях, що виражають відношення переміщення предмета з одного місця в інше. У функції об'єкта виступають тільки субстантиви з конкретним значенням, що вказують на особу, а також лексеми, що називають предмети, вантажі, що здатні транспортуватися. Напр.: *Я привіз тебе в царство своє не чужою* (М.Вінграновський); *Ще мамим – і шести не минуло мені – на майдан повела мене мати за руку* (О.Підсуха); *А друга тема: сей бориславець пішов з торбами, той розпився, того, кажуть, жиди підпоїли та п'яного пхнули до ями* (І.Франко).

До цієї групи слід віднести і пропозиції, предикати яких виражені дієсловами *покласти, повісити, зняти, підняти, кинути, пропускати* тощо, що мають загальне значення «надавати об'єкту певного положення». Напр.: *Зигмунт зняв мене вже зовсім непритомну* (І.Франко); *Мене мати породила, Нехрещену положила* (Т.Шевченко); *Якби я тепер узав і нерозпечатаним кинув його [лист] в огонь?* (І.Франко).

Локативні синтаксеми, які часто вживаються у реченнях з предикатами переміщення, вказують на те, куди чи звідки переміщується предмет: *Шага привозила Василя цілого й живого назад додому* (О.Кобилянська).

2. Пропозиції з предикатами зі значенням «передачі»

Семантика ситуації: придбання чи втрата суб'єктом певного об'єкта. Формально-семантична структура речень з типовим значенням «передачі» найчастіше твориться взаємодією семантичних актантів адресанта, об'єкта передачі і адресата, що представлені в їх змістових і граматичних зв'язках і відношеннях. Ядром речень з семантикою передачі є предикати *купити, забирати, взяти, вкрати, позичити, дати, продавати, продати, віддати, подарувати, передати, відпустити* та їх конверсиви. Напр.: *Іхтіяри пояснили, що вони передають його [Лжемустафу] зв'язаним, як і придбали у племені, а вже справа його, чи розв'язати гарам-заде, чи забрати зв'язаним* (П.Загребельний); *Малу Настасю продавали в Кафі на невільницькому ринку голою* (П.Загребельний); *Віддай мене у березні, Віддай мене неторканим, Віддай – цвіте мигдаль* (І.Драч).

Дієслова «передачі» мають властивість відкривати своєю валентністю три позиції для словоформ, що представляють такі актанти: хто дає, дарує, вручає щось комусь; хто отримує, приймає щось від когось. Семантична структура дієслова проявляється у функціонуванні його як структурного центру речення, де реалізуються не всі його валентні властивості і граматичні ознаки, але лише ті, які погоджуються з семантико-синтаксичною будовою речення. Валентні потенції дієслова та їх реалізації є похідними того відношення, яке покликаний і здатний виразити дієслівний компонент.

3. Пропозиції з предикатами зі значенням «створення» об'єкта

Семантика ситуації: творення, зображення чи народження об'єкта з певними властивостями або надання об'єкту певних властивостей чи форм.

Суб'єкт – істота або іменник пропозитивного значення, об'єктом виступають субстантиви, що вказують на особу або на неживий предмет. Указане значення репрезентують дієслова *народити, створити, виростити, виховати, зобразити, малювати, ліпити, будувати* тощо. Напр.: *Мати народила Лайоша семимісячним* (П.Загребельний); *Школа повинна виховати людину допитливою, творчою, думаючою* (В.Сухомлинський); *Малювали козака-воїна не в запеклій сутичці, з ворогом, а під час перепочинку, спокійним і замріяним* (З журн.).

В українській мові відмічена регулярна семантична опозиція «активність / пасивність дії». Пасивний зміст передають форми пасивних дієприкметників минулого часу. У таких дієприкметниках спостерігаємо суміщення значення пасивного стану з видовою семою результативності, тому такі дієприкметникові форми мають пасивно-результативне значення. У пропозиціях із загальним значенням «створення» паралельно з активними формами функціонують і пасивні деривати типу *Людина створена Богом доброю*.

У формах дієприкметників фіксується якісно нова фаза дії – результативний стан, каузований активною дією на об'єкт. Регулярність семантичного перетворення, що відбувається в опозиції активне дієслово / пасивний дієприкметник минулого часу, дозволяє інтерпретувати результатив як особливу змістову категорію дієслова. Трьохчленні пасивні конструкції, які співвідносяться з активними структурами, різняться від активних тим, що агентивний суб'єкт втрачає свою центральну, незалежну позицію. Внаслідок цього відношення між компонентами речення видозмінюються, модифікуються. Однак такі пасивні форми за семантикою близькі до активних дієслів, оскільки в них не відбувається повної «пасивізації» дії.

Між активними і пасивними трьохчленними конструкціями існують зворотні відношення, внаслідок чого їх можна кваліфікувати як синтаксичні синоніми. Функціональна близькість активних і пасивних структур пояснюється тим, що вони передають ідентичну інформацію.

4. Пропозиції з предикатами зі значенням «знищення»

Семантика ситуації: об'єкт перестає існувати внаслідок дії суб'єкта.

Суб'єктом і об'єктом виступають іменники, що називають істот. Предикати, які виражають указане значення, – це дієслова *вбити, повісити, втопити, спалити* тощо. Напр.: *Уночі, після страти, скендер-челябیا приснився Сулейманові, ніби душив його хусткою, допитувався: «За віщо мене повісив невинного?»* (П.Загребельний); *Кошенят топлять сліпими* (З розм.); *Іспанців палили живими* (З журн.); *Івана, мабуть, вбили сонного* (М.Стельмах).

У семантичній структурі вказаної групи дієслів міститься вказівка на спосіб знищення (вогнем, ножем, кулями тощо).

5. Пропозиції з предикатами зі значенням «захоронення»

Семантика ситуації: захоронення активним суб'єктом об'єкта.

Суб'єкт і об'єкт – істоти, предикати – дієслова *поховати, закопати, зарити*. Напр.: *І з султаном мене, молоду, поховали живою* (П.Загребельний); *І зарують її живою, і спитають, за який гріх вона була вбита* (П.Загребельний); *Вас буде закопано в цю землю живими* (П.Загребельний).

6. Пропозиції з предикатами зі значенням «розлуки»

Семантика ситуації: у результаті дії суб'єкта об'єкт набуває певних характеристик.

Компоненти ситуації: S (істота), P (дія), O (особа чи неживий предмет).

Предикати цього типу представлені дієсловами *залишити, лишати, кидати, покидати*. Напр.: *...Пробач мені, що тяжко завинив, – лишив тебе на старість одинок* (М.Лукив); *Моя мати вмерла і покинула мене маленькою* (І.Нечуй-Левицький).

7. Пропозиції з предикатами із значенням «перетворення»

Семантика ситуації: суб'єкт-каузатор перетворює кого-, що-небудь у когось, щось або надає кому-, чому-небудь певних властивостей, якостей, ознак, якогось вигляду.

У ролі суб'єкта-каузатора можуть виступати як назви осіб, так і назви абстрактних понять – явищ, дій, якостей тощо. Абстрактні іменники, що є часто вживаними в пропозиціях зазначеного типу, репрезентують ще одну згорнуту предикацію, оскільки вони мають пропозитивну семантику і виражають додаткову «номіналізовану» пропозицію.

Значення «перетворення» репрезентують дієслова *робити, зробити*: *Народилася Роксола на доброю, тепер її хотіли зробити злою* (П.Загребельний); *Сусід зробив хлопчика калікою* (З розм.); *Мова робить людину нездоланною в пошуках істини* (І.Вихованець).

Такі дуплексиви пов'язані зв'язком сильного тяжіння: окремо взята перша пропозиція не може вживатися без дуплексива, оскільки його відсутність впливає як на структуру, так і на семантичну організацію речення. Перша пропозиція називає або передбачає подію, що спричиняє появу в об'єкта певних властивостей, на які вказує дуплексив. Напр.: *Війна зробила дівчину зосередженою і дещо дорослішою* (Л.Дмитренко); = *Була війна, яка зробила дівчину зосередженою і дещо дорослішою*. Якщо у ролі суб'єкта виступає іменник з пропозитивним значенням (типу *війна*), то семантика такого речення різниться від змісту речення з конкретним іменником у ролі підмета-суб'єкта, оскільки пропозитивний іменник репрезентує окрему додаткову предикацію (порівняймо: *Марічка не хотіла нікого робити нещасним...* (І.Вільде) і *Невпізнанною зробили тебе роки...* (Ю.Збанацький) = *Прошли роки + Ти стала невпізнанною*). У реченнях з пропозитивним суб'єктом дієслово делексикалізується, його значення набуває абстрактного характеру. Згорнута номіналізована пропозиція має значення буття. Зв'язок дієслова з дуплексивом стає облігаторним: без дуплексива речення стає беззмстовним чи зовсім іншим за змістом.

8. Пропозиції з предикатами «призначення на посаду, працевлаштування» чи «соціального статусу»

Семантика ситуації: призначення суб'єктом на якусь посаду того чи іншого об'єкта.

Це значення репрезентують дієслова *призначити, найняти, взяти за, поставити, обрати, настановити, перевести, прийняти, взяти, розжалувати* тощо. Суб'єктом і об'єктом виступають тільки іменники на позначення істот. Напр.: *Хто поставив мене сторожею серед руїн і смутку?* (Леся Українка); *От і найняли Данила в сторожі* (Г.Тютюнник); *Курочка погодився взяти Дмитра за учня* (І.Вільде); *Покраса прийняв Рибаленка спочатку табельником, а потім перевів у контору помічником рахівника* (Ф.Бурлака); *А Василю призначимо маркітанкою* (Р.Іваничук); *З козачків розжалували його в пастухи; Заможнішого вибрали зборщиком* (З тв. П.Мирного).

У таких конструкціях пропозиції є несамоствійними і характеризуються найвищим ступенем спаяності. Вони не мають паралельних синонімічних аналогів серед складних речень.

Г.О.Золотова вважає ці конструкції поліпропозитивними [3, 238]. І дійсно, вони містять повідомлення про дві ситуації і відношення каузації між ними: *Уряд настановив його [Іванця] хорунжим* (П.Куліш); *Він – хорунжий внаслідок того, що уряд настановив його*.

На нашу думку, такі речення слід розглядати в одному ряду з іншими реченнями, до складу яких входять дуплекси. Вони поліпропозиційні і різняться від інших тільки найвищим ступенем злиття пропозицій, їх несамостійним характером.

9. Пропозиції з предикатами зі значенням «зберігання»

Семантика ситуації: збереження об'єкта у певному стані.

Суб'єкт – особа, об'єкт – назва неживого предмета, предикатами виступають дієслова *зберігати, тримати, держати, підтримувати*.

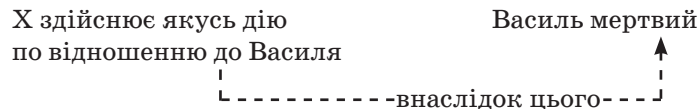
Я збережу це плаття таким новим і святковим і надіну його при нашій зустрічі... (І.Вільде);
Температуру підтримували високою (З розм.).

10. Пропозиції із значенням «споживання»

Семантика ситуації: споживання їжі і кваліфікація об'єкта споживання.

Суб'єкт – завжди істота (назви осіб і тварин), об'єкт – називає їжу чи питво, виражається конкретним іменником (із вказівкою на те, що можна випити чи з'їсти). Предикати таких пропозицій – дієслова *їсти, з'їсти, пити, клювати* тощо. Напр.: *Дитина повинна пити цей відвар теплим (З журн.); Бійці їли консерви холодними (О.Гончар); Дрозди клювали горобину свіжою (К.Наріжний); Паску доводилось їсти несвячену (О.Довженко).*

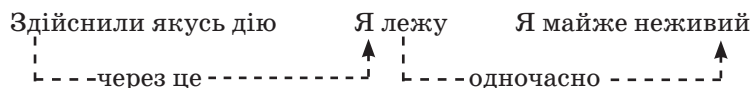
Таким чином, каузативні предикати вміщують у своєму лексичному значенні ніби згорнуту складну пропозицію з відношеннями «спричинення». Напр.: *Василя вбили сонного (Г.Тютюнник).*

Як зазначає Ю.Д.Апресян, каузативні дієслова в більшості випадків транзитивні, однак різняться від некаузативних транзитивних дієслів тим, що на глибшому рівні семантики їх актантами є не суб'єкт і об'єкт, а суб'єкт каузативу і суб'єкт каузованого стану чи дії [1, 47].

У досліджуваних конструкціях каузативні дієслова представлені не всіма своїми різновидами. Неможливість поєднання таких каузативних дієслів, наприклад, як *налякати, здивувати* тощо з дуплексивами пояснюємо тим, що дієслово містить сему «каузований стан»: *налякати* = «зробити наляканим кого-небудь»; *здивувати* = «зробити здивованим кого-небудь». Конструкції з результативним каузативним дієсловом, що називає каузований фізичний чи психічний стан об'єкта, і дуплексивом, так само призначеним вказувати на стан об'єкта, були б перевантажені семантично однорідною інформацією.

У конструкціях з дуплексивами можливе поєднання двох станів тільки у випадку, якщо один належить психічній, а інший – фізичній сфері. Пор.: *Винесли мене з поля і покладали майже неживого (О.Гончар).*

Таким чином, елемент каузативу додатково ускладнює семантику речень з дуплексивами, оскільки передає зміст пропозицій, що вступають у відношення причини і наслідку. Причинні відношення ще тісніше пов'язують ситуації, наявні у конструкціях з дуплексивами.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: АН СССР, 1972. – 366 с.
2. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М., 1970. – 350 с.
4. Сильницкий Г. Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии / Г. Г. Сильницкий // Структурно-типологическое описание германских языков / Отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1966. – С.244-260.
5. References
6. Apresyan Yu.D. Leksicheskaia semantika. Sinonimicheskie sredstva yazyika / Yu.D. Apresyan. – М.: АН СССР, 1972. – 366 с.
7. Guyvanyuk N.V. Slovo – Rechennya – Tekst : Vibr. pratsI / N.V. Guyvanyuk. – ChernIvtsI : ChernIvetskiy nats. un-t, 2009. – 664 s.
8. Zolotova G.A. Ocherk funktsionalnogo sintaksisa russkogo yazyika / G.A. Zolotova. – М., 1970. – 350 s.

9. Silnitskiy G.G. Semanticheskie klassyi glagolov i ih rol v tipologicheskoy semasiologii / G.G. Silnitskiy // Strukturno-tipologicheskoe opisaniye germanskikh yazykov / Otv. red. V.N.Yartseva. – M.: Nauka, 1966. – S.244-260.

Анотація. Подано семантичний аналіз дуплексивних структур, центром яких є предикат з каузативним значенням. Такі синтаксичні побудови імпліцитно виражають причиново-наслідкові відношення, що накладаються на основне значення, і є семантично ускладненими. Увагу зацентовано на семантичних типах пропозицій, які ускладнені каузацією.

Ключові слова: пропозиція, предикат, суб'єкт, об'єкт, семантика ситуації, каузація, дуплексив.

Summary. *Semantic analysis of dupleksyv structures is presented, the center of which is the predicate with the causative meaning. Causative verbs are verbs of active functioning which is performed by figure and causes a change of state, quality, property of another person or object. Consequently, the causative verbs have a complex semantic structure: they contain not only the seme of action, but the seme of state, feature that are attributed to the object of action, and the compulsory seme of causality, motivation. Such syntactic constructions implicitly express cause-effect relationship imposed on the fundamental value and they are semantically complicated. Attention is emphasized to semantic types of proposals that are complicated with causation. Such semantic types of proposals with causative verbs are distinguished: the value of movement and change of position in space, transferring the object, object creation, object destruction, object burial, object separation, object transformation, object appointment, job placement, storage and consumption.*

Thus the element of causation in addition complicates semantics of sentences with dupleksyv as transmits the proposals content that come in the relation of cause and effect. Causative relations more closely link the situations existing in the dupleksyv constructions.

Key words: proposal, predicate, subject, object, semantics of situation, causation, dupleksyv.

Отримано: 15.10.2016 р.

УДК 811.161.2. 83

Третяк Н.В.

ПРЕДИКАТИВНІ МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ В СЕМАНТИЧНОМУ СИНТАКСИСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Пошуки системи в багатогранній структурній організації мови, спроба подати синтаксичні поняття в ракурсі не тільки їх структурних особливостей, а й пропозиційно-змістових призвели до виділення образних метафоричних моделей (метафоричного речення), семантична структура яких привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних учених-лінгвістів. Зокрема, дослідження семантики метафоричних речень відображене в наукових працях Н.І. Бахмутової, Т.М. Вороніної, М.В. Мірченка, Л.М. Мурзіна, Т.В. Сіماشко, І.Б. Шатуновського, Л.І. Дуки. Синтаксичну функцію метафори досліджували Н.Д. Арутюнова, І.Р. Вихованець, М.Н. Литвинова, Л.Ю. Максимова.

Виділення метафоричних семантичних моделей як об'єкта дослідження базується на денотативно-лексичному підході до вивчення семантичної структури речення. Актуальність вивчення образних семантичних моделей обумовлюється новими підходами в дослідженні метафори як мовної лексичної одиниці, визнанням її семантичної двоплановості, що дозволяє метафоризувати цілі висловлення.

Семантичний підхід до аналізу синтаксичних структур довів суттєві переваги перед однобічним формально-граматичним підходом до вивчення речення: «Він досить виразно показує, що основною сферою синтаксичних одиниць є сфера значення, що заради висловлення думки приводиться в дію весь складний механізм мови» [2, 3].

Відомо, що в основі кожного продуктивного інформаційного повідомлення лежить образ і його звукове оформлення як відображення поняттєво-системних зв'язків навколишньої дійсності. Одержувана інформація репрезентована як розгалужена образна система у вигляді моделей, контурів, які за потреби вербально обробляються свідомістю на основі вироблених у процесі світосприймання логічних схем мислення. Невід'ємними елементами мислення на всіх рівнях розумової діяльності людини є образні асоціації як своєрідний спосіб бачення і відображення дійсності.

Словесний образ – це слово чи словосполучення, яке несе не тільки предметну, а й образну інформацію. Відповідно до цього образність трактується як властивість слів, словосполучень не лише логічну, а й конкретно-чуттєву, емоційно-оцінну інформацію [3, 185]. Використовуючи словесні образи, можна створити безліч метафоричних висловлень, ускладнених найтоншими нюансами думки, чуттєвим сприйманням й уявленням, що формуються на багатоманітності зв'язків, які виникають у свідомості мовців. Т.В.Сіماشко вважає, що «метафоричне висловлення має свою дериваційну історію в синхронії, деривація приймається як частина комунікативного процесу, як аналог утворення похідних одиниць у комунікативному аспекті» [4, 10].

У дослідженнях з образного синтаксису акцентується положення про семантичну двоплановість метафори як мовної лексичної одиниці; про утворення метафоричних висловлень як мовних одиниць, що мають «певну дериваційну історію в синхронії» [1, 31]. Двоплановий характер конотата, який, з одного боку, виражається за допомогою лексеми, орієнтованої на предмет денотативного рівня, а з іншого – на поняттєвому рівні має предикативну ознаку, дає широкий спектр можливостей для мовної реалізації.

Актуалізація значення ознаки можлива або в складі метафоричної конструкції через мовні одиниці, що співвідносяться з субстантивним образом – універсальним носієм цієї ознаки (звір, звірюка – хижа тварина, зла, жорстока людина і асоціативний образ *Синє море звірюкою то стогне, то виє* (Т.Шевченко)), або у сполученні з лексемами, які вказують на предикативну чи кваліфікаційну ознаку (*Вся круча по самі вінця налита прозорим, розплавленим жаром* (О.Гончар)).

Вибір певної форми презентації ознаки у складі метафоричної конструкції визначається її значенням та інтенцією суб'єкта мовлення, а також структурно-семантичними особливостями сполучуваності субстантивної лексеми і предикативної ознаки. Наприклад, щоб описати осінь, яка зазвичай асоціюється в уяві людини з ознаками золота, вродлива жінка в калиновому або пшеничному вінку, в художньому мовленні можливі будь-які варіанти. Наприклад, ознака *золота*: *Учора ще зелені, сьогодні одягли золоту позолоту клени* (В.Гжицький); *На багато миль навколо стелився черлений осінньою міддю ліс* (М.Стельмах); *Восени, кол ижовтогаряча віхола кружляє понад дніпровськими кручами, коли лапата клени уже скидають із себе парчеві ризи, а дики груші палають багрянцем, осокорине листя взялося багрянцем* (І.Дюпа); *Ще так недавно бігла по дніпрових кручах рудою лисицею осінь, бігла барвисто, холодним повітом несло від прудкого, безповоротного бігу* (Є.Гуцало); *Осіротілий гайок у рудому дранті опадаючого листя* (В. Козаченко); ознака *осінь-жінка*: *Ще літо спить. А вранці осінь встане – в косі янтарній нитка сивини, могутні чресла золотого стану, іде в полях – вгинаються лани* (Л.Костенко); *В далечині холодну без жалю за літом синьоока осінь іде навмання. В'яне все навколо, де пройдуть копита, золоті копита чорного коня* (В. Сосюра).

Функціональне значення використання певної конструкції включає в себе низку характеристик, однак головною є інформативна функція, яка визначає адекватність передачі інформації про значення і інтенсифікацію ознаки через образні мовні структури. Особливо це помітно в поетичному мовленні, деметафора апелює до людської уяви і через неї до розуміння життя і сутності речей: *Заходить сонце за лаштунки лісу. Тополя поклонилась вдалині... Вечірній обрій опустив завісу – космічний цирк запалює вогні* (Л.Костенко).

Аналіз метафоричних конструкцій показує неоднаковий характер презентації закладеного в них інформаційного предикативного змісту. Деякі метафори мають експліцитно виражену ознаку, предикативне значення інших метафоричних сполук стає зрозумілим тільки з контексту. Метафори, які до свого складу включають лексеми з предикативною ознакою, мають квантитавне значення. Метафоричні конструкції, предикативна ознака яких зливається з конотативним образом і не має експліцитних форм вираження, мають сигніфікативне значення, тобто виражають якісну характеристику. Квантитавні метафори переважно вказують на міру вияву приписуваної суб'єктові предикативної ознаки: хитрий, як лис – наскільки хитрий? як лис; голодний, як пес – наскільки голодний? За своїм значенням квантитативні метафори з прислівниками міри і ступеню *дуже, абсолютно, цілковито* (дуже голодний – голодний, як пес; абсолютно білий – білий, як сніг), але, на відміну від останніх, мають ширші синтаксичні можливості. Сполучуваність допоміжних суб'єктів з предикативними ознаками обмежується фоновими знаннями носіїв мови, тобто існуючої на рівні національної свідомості системи конотативний образів, співвіднесених з вищим ступенем вияву предикативно-кваліфікативних характеристик.

У структурі висловлення квантитативні значення можуть виражатися дієслівними предикатами. Наприклад: *Вся круча по самі вінця налита прозорим, розплавленим жаром* (О.Гончар) – предикат *налита жаром* указує на співвідносний з ним універсальний носій ознаки *вогонь* і через нього – на актуалізацію предикативних значень *червоний*. У реченні *Стъопочка гордо нажабився, губи його від злості витягнулись і потоншали* (М. Стельмах) предикат *нажабився* співвідноситься з конотативним образом жаби і через нього актуалізує негативну характеристику суб'єкта

Стьопочка. Рівень квантитативної характеристики в предикативних формах визначається семантикою дієслова, співвідносного з конотатом – універсальним носієм актуалізованої ознаки.

Універсальні носії квантитативної ознаки належать до базових структур, на основі яких створюються метафоричні перенесення сигніфікативного характеру з імпліцитно вираженою предикативною ознакою. Сигніфікативні метафори часто функціонують як образний синонім нейтральної лексичної одиниці. Предикативна ознака актуалізується у свідомості мовця як комплекс змішаних асоціацій, що мають певні семантичні значення. Здатність сигніфікативних метафор передавати особливості дійсності на рівні чуттєвого сприйняття обумовило їх широке функціонування в художньому мовленні. Наприклад: *І земля – наречена в молочнім цвіту яблу-нево-рожевих садів – мліє солодко в сонячно-яснім меду* (Є. Маланюк); *Стомився день, облишив косовицю, дмухнув на сонце, заморочив ліс, узяв на плечі хмару-пуховицю та й рушив спати на небесний віз* (І. Вирган); *На зачерствілих, потрісканих долонях земля простягнула людині щедри чаші врожаю і вже притомилась тримати їх, притомився і колос та й, не дочекавшись жнивовиці, у печалі почав накрапати сльозою* (М. Стельмах); *Останні айстри горілиць зайшлися болем. Ген килим, витканий із птиць, летить над полем* (Л. Костенко). *День склав свої білі крила, а вечір підняв чорні й послав на землю сон* (М. Стельмах).

Семантичне значення метафори залежить від синтаксичної структури, а саме від зміни її лінійної конфігурації, і не визначається її морфологічним варіюванням. Образність у мовних структурах є засобом гіперболізації предикативної характеристики й одночасно вказує на відношення суб'єкта мовлення до повідомлюваних фактів. Інформація, закладена в метафоричній синтагмі супроводжує її в контекстуальному оточенні, включає в себе, окрім предикативної характеристики, конотативне забарвлення, виражаючи додаткові емоційні, оцінні, стилістичні й естетичні значення цього метафоричного образу: *Моїх чуттів розвіяна руїна нагадує в пісках померлу річку* (М. Руданський); *Життя – це оббирання реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу* (Л. Костенко).

Система метафоричних значень орієнтована на емоційно-експресивне відображення явищ реальної дійсності. Будь-яке метафоричне перенесення (квантитативне чи сигніфікативне) тягнє до гіперболізації, до вираження вищої міри вияву актуалізованої ознаки. Особливо яскраво це відображено в метафоричних сполученнях, що розкривають ознаку в потенційно-ситуативному сприйнятті. Наприклад, метафоричні конструкції *як кіт наплакав* (мало), *куди Макар телят не гонив* (далеко), *коли вогонь з водою обіймуться* (ніколи), в наочно-ілюстративній формі описують одну з можливих ситуацій вияву ознаки чи реакцію на цю ознаку з боку оточуючих. Основним функціональним значенням системи засобів вторинної номінації є відображення психічних процесів, що відбуваються в свідомості людини, її сприйняття реальної дійсності. Можливість інтенсифікації ознаки за допомогою метафоричних конструкцій свідчить про суб'єктивну оцінку навколишньої дійсності з боку індивіда.

У художніх текстах широко використовуються порівняльні конструкції. Вибір образів для порівняння визначається стійкими асоціаціями, закріпленими у свідомості носіїв мови. До них звертаються для того, щоб наблизити читача до зображуваних подій, зробити доступними і впізнаними описувані події, факти, предмети. Наприклад: *А осінь гарна. Листя літає, як золоті метелики* (Л. Костенко); *І такий над землею високий і лагідний вечір, Наче місячне море без дна-берегів* (М. Луків); *Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою* (М. Коцюбинський); *Карпати потонули в тишині, стоять смереки у сонливій зморі, і жевріють в небесній вишині, неначе вуглики у згаслій ватрі, зорі* (Д. Павличко).

В українській мові широко представлені метафоричні конструкції з адвербіальними іменниками у формі орудного відмінка. Ці конструкції характеризують не сам суб'єкт, а його дії, вчинки, стан: *летіти стрілою, кинутися соколом, дивитися вовком, згорнутися клубочком* тощо. Предикативна ознака таких адвербіальних конструкцій базується на асоціативній схожості предметів, явищ чи ознак і може виражати якісну характеристику: *З несподіванки чоловік прикляк до зрубу, їжаком сама по собі заворушилась чуприна, а в голову полізли найстрашніші здогади* (М. Стельмах); *Зараз уся земля стала йому хисткою кладкою, а він старцем стоїть на ній перед своєю недолею* (М. Стельмах); *На ранок мороз сивиною вкривав землю, стріхи, дерева* (А. Головка).

Предикативна функція метафоричної адвербіальної конструкції значно посилюється, якщо іменник маркується прикметником. Такі метафоричні словосполучення вказують на вищу міру предикативної ознаки, вираженої дієсловом: *Густа мряка чорним напиналом єднала з небом спалену сонцем полонину* (М. Коцюбинський); *Краплинами теплого воску спадає на крони літо* (В. Близнюк); *Старовинним золотом засяяли жовтогарячі голівки звіробою* (С. Васильченко); *Синім вершиником вечір за вікном проліта* (В. Сосюра); *По застиглих від нічної прохолоди горбах переливалися білим морем гірські тумани* (Г. Хоткевич); *За конюшиною білою повинню стояли*

гречки (М. Стельмах); *А чорна ніч простелювалась чорним сукном по селу, по садках та лісах* (І. Н. Левицький); *Сонце вже лежить на горизонті грандіозною трояндою і збирається на ноцілю* (М. Хвильовий); *За столітніми дубами позіхнуло сонце. А ось і перша бджола, шукаючи поживи, золотим жолудем упала на мачушник, забриніла йому ранкову пісню і почала набирати пилок у свої кошики* (М. Стельмах).

До продуктивних в українській мові належать атрибутивні та адвербіально-атрибутивні метафоричні конструкції, оскільки вони реалізують найрізноманітніші метафоричні значення. Наприклад: *На синіх долонях вечора темним смутком горбатився старий вітряк і в благанні простягав замерзлі руки чи то до неба, чи то до людей* (М. Стельмах); *Місяць сипав на землю холодне сріблясте проміння, і від того свіжа роса на густій пониклій ковилі переливалась і ряхтіла* (В. Малик); *Листя жовто-яре сиплеться в саду, і чубаті хмари плачуть на ходу* (К. Журба); *Дерева, одягнені в легеньку одежу з срібного інею, облілись делікатним рожевим світлом* (М. Коцюбинський); *Сонно пахне весло* (І. Драч); *Осілля вже пора по-вовчи закрадалась* (М. Рильський).

Функціонально образна метафорична конструкція наближена до позиції предиката. Зв'язок між конотативним образом і предикативною ознакою носить взаємний характер: в основі метафоричного перенесення маємо предикативну ознаку, на яку автор хоче звернути особливу увагу, порівнюючи її з метафоричним образом – конотатом, що відображає, на думку автора, цю ознаку найвищою мірою. Мета предикативної метафоричної конструкції – яскраво подати певну інформацію, вичленувати найвагоміші ознаки, використавши розгорнуту систему конотатів. Наприклад, метафоричний опис літнього вечора: *З лісу в широких киреях виходять вечір і тумани: вони спинаються біля узлісся і думають: куди б це піти? Далі туман зовується ліворуч і сивим дідом бредє на долину до ставу, а вечір скрадається на хутір, щоб почути, як, заблукавши у вишняку та гречках, затихає самотня хата і вулики. Отут він вірним коханцем дочекається ночі, подарує їй перстень місяця та й зникне у вербах та верболозах над ставом* (М. Стельмах).

Отже, метафоричні предикативні конструкції максимально актуалізують подану інформацію, вони є засобом експресивного синтаксису і сприяють реалізації автором комунікативних завдань. Вибір форми презентації предикативної ознаки в складі метафоричної конструкції визначається її значенням, інтенцією суб'єкта мовлення, а також структурно-семантичними особливостями сполучуваності мовних одиниць.

Список використаних джерел

1. Бахмутова Н. И. Глагольная метафора в синтагматическом аспекте / Н. И. Бахмутова // Вопросы стилистики: Стилистические средства языка. – Саратов, 1984. – С. 20-33.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Гордонська, В. М. Русанівський – Київ : Наукова думка, 1983. – 286 с.
3. Мацько Л. І. Стилистика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / За ред. Л. І. Мацько – Київ : Вища шк., 2003. – 462с.
4. Симашко Т. В. Метафора как частный случай семантической деривации / Т. В. Симашко // Словообразовательные и семантико-синтаксические процессы в языке. – Пермь, 1977. – С. 6–35.

Анотація. У статті подано характеристику метафоричного речення як образної семантичної структури, що відображає поняттєво-системні зв'язки навколишньої дійсності, подає інформацію як розгалужену образну систему у вигляді моделей, контурів, які за потреби вербально обробляються свідомістю на основі вироблених у процесі світосприймання логічних схем мислення; описано семантичний підхід до аналізу синтаксичних структур; проаналізовано метафоричні конструкції, що показує неоднаковий характер презентації закладеного в них інформаційного предикативного змісту.

Ключові слова: метафоричне речення, конотат, предикативний зміст, квантитавні метафори, сигніфікативні метафори, інтенція.

Summary. The article presents characteristics of metaphorical sentence as figured semantic structure that represents conceptually systematic conjunctions of the surrounding reality. It gives the information like a ramified figured system as models, contours that, if necessary, the consciousness works up verbally basing on logical schemes of thinking that are created in the process of outlook. The article describes semantic approach to analysis of syntactic structures, analyzes metaphorical constructions that presents dissimilar character of presentation of informative predicative content which is laid in. Some metaphors have explicitly expressed feature. Predicative meaning of other metaphorical compounds becomes clear from the context only. The article also gives the examples of metaphorical constructions in the texts, describes metaphorical constructions with adverbial nouns in the form of

ablative case and predicative function of metaphorical dverbial construction. It concludes that metaphorical predicative constructions actualize the information the most, they are the means of expressive syntax, and thus they promote the realization of communicative tasks of the author.

The article describes the concept of imagery of verbal structures, which is an instrument of hyperbole predicative characteristics and also it points on the relation of subject of language to the notified facts. Information that is placed into the metaphorical syntagma, accompanies it in a contextual environment; besides predicative characteristics, it include connotative coloring, that expresses more emotional, evaluative, stylistic and aesthetics meaning of this metaphorical image. At the end, the article concludes correctly about metaphorical predicative constructions, which actualize submitted information the most. These metaphorical predicative constructions are the means of expressive syntax and they assist to the author's realization of communication tasks. The choice of presentations' form of predicative characteristic, as a part of metaphorical construction, is determined by its meaning, by the intention of the subject of the language, and by the structural and semantic specialties of compatibility of the verbal units.

Key words: *metaphorical sentence, connotation, predicative content, quantitative metaphors, significative metaphors, intention.*

Отримано: 25.10.2016 р.

УДК 811.111'42

Удовіченко Г.М.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МОВИ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями У центрі уваги сучасної лінгвістики знаходяться проблеми, пов'язані з відображенням національної культури та історії у мовах. Роль мови в накопиченні культурних здобутків є очевидною і значною. При цьому вона, як одна з основних ознак нації, виражає культуру народу, який говорить цією мовою, тобто створює національну культуру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представниками когнітивного підходу в семантиці є переважно американські вчені Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф, Ч. Філмор, Л. Талмі, А. Гольдберг, Дж. Тейлор, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі. У вітчизняному мовознавстві проблемами когнітивної лінгвістики займаються М. Болдирев, І. Бровченко, О. Воробйова, С. Жаботинська, В. Карасик, Т. Луньова, В. Манакін, М. Полюжин, Т. Радзієвська, Ю. Апрессян, М. Кочерган, Й. Стернін, Г. Уфімцева, М. Цегельська

Постановка завдання Метою даної статті є аналіз трьох наукових парадигм, щодо вивчення мови – порівняльно-історичної, системно-структурної і антропоцентричної, та основних напрямів сучасної лінгвістики, що формуються в рамках даних парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. За допомогою мовних засобів формуються концепти часу, простору, різноманітних об'єктів та явищ, моделюються способи організації всесвіту. Мова віддзеркалює як матеріальні сторони життя народу – географічне положення, клімат, побут, так і духовні сторони носіїв мови – мораль, систему цінностей, менталітет, національний характер.

Мова – один із найвизначніших божественно-людських витворів, універсальне надбання людства й універсальна реальність суспільного існування. Це, за висловом німецького філософа Мартіна Гайдеґгера, оселя людського Духа [2, 11]. Мова – це динамічна система створюваних і відтворюваних мовними органами членороздільних звукових знаків для предметів і явищ фізичної та психічної діяльності та їх відображень у свідомості, а також правил сполучуваності цих знаків, – система, здатна виразити всю повноту людських знань та уявлень про світ. Мова – найскладніше явище. Е. Бенвеніст кілька десятків років тому писав: «Властивості мови настільки своєрідні, що можна, по суті, говорити про наявність у мови не однієї, а декількох структур, кожна з яких могла б послужити підставою для виникнення цілісної лінгвістики» [1, 8]. Це багатомірне явище, що виникло в людському суспільстві: вона і система і антисистема, і діяльність і продукт цієї діяльності, і дух і матерія, і об'єкт, що стихійно розвивається, і впорядковане саморегулююче явище, вона і довільна і створена і т.д. Характеризуючи мову у всій її складності з протилежних сторін, ми розкриваємо саму її сутність.

Традиційно виділяються три наукові парадигми, щодо вивчення мови – порівняльно-історична, системно-структурна і, нарешті, антропоцентрична.

Порівняльно-історична парадигма була першою науковою парадигмою в лінгвістиці, бо порівняльно-історичний метод був першим спеціальним методом дослідження мови. Усе XIX ст. пройшло під егідою цієї парадигми.

При системно-структурній парадигмі увагу було орієнтоване на предмет, річ, ім'я, тому в центрі уваги перебувало слово. Навіть у третьому тисячолітті можна досліджувати мову все ще в межах системно-структурної парадигми, бо ця парадигма продовжує існувати в лінгвістиці, а число її послідовників досить велике. У руслі цієї парадигми як і раніше створюються підручники та академічні граматики, пишуться різного роду довідкові видання. Фундаментальні дослідження, виконані в рамках цієї парадигми, є найціннішим джерелом відомостей не лише для сучасних дослідників, а й для майбутніх поколінь лінгвістів, які вже працюють в інших парадигмах.

І нарешті, антропоцентрична парадигма – це переключення інтересів дослідника з об'єктів пізнання на суб'єкт, тобто аналізується людина в мові і мова в людині, оскільки, за словами І. А. Бодуена де Куртене, «мова існує тільки в індивідуальних мізках, тільки в душах, тільки у психіці індивідів або особин, що складають дане мовне суспільство» [3, 10]. Ідея антропоцентричності мови – ключова в сучасній лінгвістиці. У наш час метою лінгвістичного аналізу вже не може вважатися просто виявлення різних характеристик мовної системи. Усвідомлення себе мірою усіх речей надає людині право творити у своїй свідомості антропоцентричний порядок речей, дослідити який можна не на побутовому, а на науковому рівні. Цей порядок, який існує в голові, у свідомості людини, визначає його духовну сутність, мотиви його вчинків, ієрархію цінностей. Все це можна зрозуміти, досліджуючи мову людини, ті обороти і вирази, які вона найбільш часто вживає, до яких у неї виявляється найвищий рівень емпатії.

У процесі формування нової наукової парадигми була проголошена теза: «Світ є сукупність фактів, а не речей» (Л. Вітгенштейн) [5, 10]. Мова була поступово переорієнтована на факт, подію, а в центрі уваги стала особистість носія мови (мовна особистість, за Ю. М. Карауловим) [4, 37]. Людський інтелект, як і сама людина, немислимий поза мовою і мовною здатністю, як здатністю до створення мовлення. Якби мова не втручалася в усі розумові процеси, якщо б вона не була здатна створювати нові ментальні простори, то людина не вийшла б за рамки безпосередньо спостережуваного.

Основні напрями в сучасній лінгвістиці, що формуються в рамках даної парадигми, – це когнітивна лінгвістика і лінгвокультурологія, яка повинна бути «орієнтована на культурний фактор у мові і на мовний чинник в людині» (В. М. Телія) [7, 13].

Когнітивна лінгвістика досліджує ментальні процеси, що відбуваються при сприйнятті, осмисленні і, отже, пізнанні дійсності свідомістю, а також види і форми їх ментальних репрезентацій. Матеріалом лінгвокогнітивного аналізу є мова, а цілі такого дослідження в різних конкретних напрямках (школах) когнітивної лінгвістики можуть різнитися – від поглибленого дослідження мови за допомогою когнітивного категоріально-термінологічного апарату до конкретного моделювання змісту та структури окремих концептів як одиниць національної свідомості (концептосфери) [8, 86].

При цьому відмінність когнітивної лінгвістики від інших когнітивних наук полягає саме в її матеріалі – вона досліджує свідомість на матеріалі мови (інші когнітивні науки досліджують свідомість на своєму матеріалі), а також в її методах – вона досліджує когнітивні процеси, робить висновки про типи ментальних репрезентацій в свідомості людини на основі застосування наявних у розпорядженні лінгвістики власне лінгвістичних методів аналізу з подальшою когнітивною інтерпретацією результатів дослідження.

Ключові поняття когнітивної лінгвістики – це поняття інформації та її обробки людським розумом, поняття структур знання та їх репрезентації у свідомості людини і мовних формах. Якщо когнітивна лінгвістика, укупі з когнітивною психологією та когнітивною соціологією, намагаються відповісти на питання про те, як в принципі організовано свідомість людини, як людина пізнає світ, які відомості про стають знанням, як створюються ментальні простори, то вся увага в лінгвокультурології приділяється людині в культурі та її мові.

Лінгвокультурологія вивчає мову як феномен культури. Це певне бачення світу крізь призму національної мови, коли мова виступає як виразник особливої національної ментальності.

Мова служить засобом накопичення та зберігання культурно-значимої інформації. У деяких одиницях ця інформація для сучасного носія мови імпліцитна, прихована віковими трансформаціями, може бути вилучена лише опосередковано. Але вона є і «працює» на рівні підсвідомості.

Все мовознавство пронизане культурно-історичним змістом, так як мова виступає його предметом, вона є умовою, основою і продуктом культури. В кінці XX ст., кажучи словами Р. М. Фрукиной, «відкрився свого роду глухий кут: виявилось, що в науці про людину немає місця головному, що створило людину та її інтелект, – культури» [9, 53].

Оскільки в більшості випадків людина має справу не з самим світом, а з його репрезентаціями, з когнітивними картинами і моделями, то світ постає крізь призму культури і мови народу, який бачить цей світ. Не можна не бачити, що є багато речей у житті й поведінці нації, які пояснюються культурними чинниками. Наприклад, обов'язкова присутність по батькові у російської людини – це особлива шана і повага, яку йому надають одноплемінники. Росіяни говорять: на ім'я називають, по батькові – величають.

При всій відмінності в існуючих напрямках предметом сучасної лінгвокультурології є вивчення культурної семантики мовних знаків, яка формується при взаємодії двох різних кодів – мови і культури, так як кожна мовна особистість одночасно є і культурною особистістю. Тому мовні знаки здатні виконувати функцію «мови» культури, що виражається у здатності мови відображати культурно-національну ментальність його носіїв. У зв'язку з цим можна говорити про «культурний бар'єр», який може виникнути навіть за умови дотримання всіх мовних норм.

Лінгвокультурологія як самостійна галузь знань повинна вирішувати свої специфічні завдання і при цьому відповідати насамперед на ряд питань, які в найбільш загальному вигляді можна сформулювати так: – як культура бере участь в утворенні мовних концептів; – до якої частини значення мовного знака прикріплюються «культурні смисли»; – чи зрозумілі ці смисли для мовця і слухача і як вони впливають на мовні стратегії; – чи існує в реальності культурно-мовна компетенція носія мови, на підставі якої втілюються в текстах і розпізнаються носіями мови культурні смисли; – які концептосфери (сукупність основних концептів даної культури), орієнтовані на репрезентацію носіями однієї культури, безлічі культур (універсалиї); – як систематизувати основні поняття даної науки, тобто створити понятійний апарат, який не тільки дозволив би аналізувати проблему взаємодії мови і культури в динаміці, але забезпечив би взаєморозуміння в межах даної наукової парадигми – антропологічної, або антропоцентричної. Наведений перелік завдань не можна вважати остаточним, бо просування у їх вирішенні створить наступний цикл завдань і т.д.

В якості робочого визначення культурно-мовної компетенції приймаємо таке: це природне володіння мовною особистістю процесами мовоутворення і мовосприйняття і, що особливо важливо, володіння установками культури.

Зупинимось докладніше на деяких поняттях лінгвокультурології, особливо значущих в лінгводидактичному аспекті.

Код культури – за образним визначенням В. В. Червоних, це якась невидима «мережа», яку «культура «накидає» на навколишній світ, членує, категоризує, структурує й оцінює його». У мові коди культури, як правило, виражаються за допомогою базових метафор, на цій підставі виділяються антропоморфний, зооморфний, гастрономічний та інші коди культури.

Культурний концепт – «... згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить в його ментальний світ. З іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї». Найбільш стійкі і постійні концепти, які мають особливу аксіологічну значущість для національної культури, називають ключовими концептами або константами культури.

Культурні установки – свого роду соціокультурні ідеали, «ментальні зразки», які відіграють роль певних приписів для поведінки, в тому числі і комунікативної, членів етносоціума.

Культурна конотація – інтерпретація денотативного або образно-мотивованого аспектів значення в термінах і категоріях культури.

Культурний простір – співвідноситься з індивідуальним і колективним когнітивним простором форма існування культури у свідомості її представників.

Мовна картина світу – історично склалася в повсякденній свідомості даного мовного колективу та відображає у мові сукупність уявлень про світ, певний спосіб його концептуалізації.

Мовна особистість – «сукупність здібностей і характеристик людини, що обумовлюють створення і сприйняття ним мовленнєвих творів, які різняться ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, визначеної цільовою спрямованістю».

Лінгвокультурема – основна одиниця лінгвокультурологічного аналізу. У цій якості можуть виступати слова, словосполучення, тексти, що володіють етнокультурною цінністю. При цьому «різні рівні мови і належні їм одиниці володіють різним ступенем культурної «насиченості» і культурної обумовленості».

Висновки. Отже, лінгвокультурологія – гуманітарна дисципліна, що вивчає втілену в живій національній мові матеріальну і духовну культуру, яка виявляється в мовних процесах [6, 42]. Вона дозволяє встановити і пояснити, яким чином здійснюється одна з фундаментальних функцій мови – бути знаряддям створення, розвитку, збереження і трансляції культури.

Список використаних джерел:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика: [монография] / Эмиль Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / Андрій Олександрович Білецький – К.: Вища школа, 1996. – 38 с.
3. Бодуэн де Куртэне И. А. Избранные труды / Иван Александрович Бодуэн де Куртэне – М.: Академия, 1963. – 384 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов – М.: Наука, 1998. – 271 с.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология: [Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Валентина Авраамовна Маслова – М.: Академия, 2001. – 208 с.
6. Опарина Е. О. Лексика, фразеология, текст: Лингвокультурологические компоненты. Язык и культура / Елена Александровна Опарина – М.: Просвещение, 1999. – 367 с.
7. Телия В. Н. О методологических основаниях лингвокультурологии / Вероника Николаевна Телия – М.: Обнинск, 1995 – 260 с.
8. Тхорик В. И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация / В. Тхорик, Н. Фанян – М.: ГИС, 2005. – 260 с.
9. Фрумкина Р. М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике. Вопросы языкознания / Ревекка Марковна Фрумкина – М.: Просвещение, 1996. – 156 с.

Анотація. В статті проаналізовані три наукові парадигми, щодо вивчення мови – порівняльно-історична, системно-структурна і антропоцентрична. Визначено основні напрями сучасної лінгвістики, що формуються в рамках даних парадигми, – це когнітивна лінгвістика і лінгвокультурологія.

Ключові слова: наукова парадигма, порівняльно-історична парадигма, системно-структурна парадигма, антропоцентрична парадигма, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

Summary. *Modern linguistics in many cases focuses on the problems associated with the display of national culture and history in languages. The role of language in the accumulation of cultural achievements is obvious and significant. Evidently, it is one of the main features of the nation, as it expresses the culture of the people who speak it and contribute the creation of national culture.*

With the use of segments of language concepts of time, space, various objects and phenomena, ways of modeling of the Universe are being shaped. It reflects both the material aspects of life of the people -geographical position, climate, life and spiritual aspects of native speakers – morality, value system, mentality, national character.

Traditionally, there are three scientific paradigms for the study of language distinguished: comparatively-historical, systemically- structural, and finally anthropocentric.

Self-recognition of the person as a total measure of all surrounding things gives people the right to create anthropocentric course of things in their minds, which can be investigated not on the social level, but on the scientific level. This course, existing in the mind, in the human conscience determines its spiritual essence, motives of their actions, hierarchy of values. All these can be apperceived by scrutinizing human language, the most widely used turns and expressions that are empathized on the highest level. The basic tendencies in modern linguistics, formed within the scientific paradigm – are linguistics and cognitive linguistics.

The subject of linguo-cognitive analysis is the language and purpose of such research in various specific areas (schools) of cognitive linguistics may vary – from deep study of language via cognitive categorially-terminological means to specific modeling of the plot and structure of certain concepts as units of national consciousness (conceptual spheres).

Key concepts of cognitive linguistics are the concept of information processing and it's processing by the human mind the concept of knowledge structures and their representation in the mind and language forms, the concept of knowledge structures and their representation in the mind and language forms.

When cognitive linguistics, coupled with cognitive psychology and cognitive sociology, are trying to answer the question of how the human consciousness is in principal organized, how people cognize the world, of which data is transformed into knowledge, how mental spaces are composed, the whole focus of linguistic cultural anthropology is given to a person in culture and his language.

Key words: *scientific paradigm, comparative-historical paradigm, system-structural paradigm, anthropocentric paradigm, cognitive linguistics, cultural linguistics.*

Отримано: 11.10.2016 р.

СТРУКТУРНІ РІЗНОВИДИ КІНОМЕМІВ У АНГЛОМОВНОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Сучасний мем має дуже коротке “життя” – виникає миттєво, трансформується за лічені дні (деколи – години) і так само швидко зникає “з хвилі популярності”. У семіотичній, когнітивній та прагма-лінгвістичній, культурологічній, антропологічній, психологічній існують численні спроби визначення мема, його аналізу, класифікації [7; 10; 12; 13]. На жаль, стан вивчення мема залишається спорадичним як в українській, так і в пострадянській науці [6], на відміну від сучасних європейських та американських досліджень [7; 8]. Ті україномовні публікації, що присвячені цьому феномену або згадують його, здебільшого торкаються лише сучасного інтернет-мема і його вербально-візуальних проявів [2; 3; 4]. У зв'язку з цим можна зауважити, що інші аспекти мема залишаються поза увагою українських дослідників, що підтверджує нагальність цієї наукової розвідки.

Для встановлення типології мемів за способом подання та сприйняття інформації було здійснено вибірку зі 100 вербальних і невербальних мемів. Фактичний матеріал відібрано в довільному порядку з веб-ресурса *Knowyourmeme.com* [18-22].

Оскільки мем підлягає під визначення знака, то й первинний розподіл мемів на типи ґрунтуватиметься на найпростішому розподілі знаків: за способом подання/сприйняття інформації [11]. Таким чином, виділяємо два базових види мема: вербальний і невербальний (Рис. 1).

Слід зазначити, що вербальні меми можуть розвиватися з невербальних, наприклад, “тропи” у широкому значенні (“слово, фраза або образ, що вживається у новий та незвичний спосіб для створення ефекту художності” [16; 17]).

Вербальний мем може складатися з одного слова (*You daspeak* [22]), а може включати сполучення слів (*Come to the Dark Side* [18]) або повне речення (*I find your lack of faith disturbing* [20]).

Зважаючи на полімодальність [1, 29] мема, тобто його здатність поєднувати різні засоби вираження (вербальний і візуальний, вербальний і аудіальний тощо), пропонуємо виділити також третій базовий вид: комплексний мем.

Варто додати, що чим частіше мем уживається, тим більше існує засобів його реалізації. Так, наприклад, відомий кіномем [5] *I find your lack of faith disturbing* [20] може реалізуватися як:

- вербальний: *I find your lack of faith disturbing*;
- вербально-візуальний: див. Рис.1;
- вербально-аудіальний: усне відтворення мема з дотриманням інтонаційного малюнка (пауза перед останнім словом) та з імітацією характерного «звуку важкого дихання»;

– вербально-жестовий: усне відтворення мема з імітацією жестикуляції персонажа.

У цьому комплексному мемі помічено також *трансформації* [5]: наприклад, він може ситуативно вживатись у вигляді *I find your lack of punctuation disturbing* (іронічний коментар на недостатню освіченість співбесідника). Трансформація мема вимагає окремого дослідження, яке включатиме структурний аналіз складу мемів-фраз та мемів-речень і подальшу розробку їх структурної класифікації. Утім, структура мема важлива лише у випадку його трансформацій під час ужитку (аналогічно з порушенням структури фразеологізму, за якого фразеологізм вже не виступає єдиним цілим і може досліджуватися у структурному аспекті).

До суто вербальних мемів можна віднести влучні вирази та фразеологізми, які ніколи не мають візуального або аудіального компонента й існують лише у словесному вигляді.

Суто візуальні меми включають лише картинку без вербального супроводження, як, наприклад, нещодавній мем *Crossguard Lightsaber* [19]. Трапляються також візуально-аудіальні меми, виражені шляхом відеозапису (*It's a trap* [21]).

Під час аналізу з'ясовано, що у фактичному матеріалі (100 одиниць англомовних мемів, довільно відібраних з інтернет-ресурсу *Knowyourmeme.com*) переважає вербально-візуальний спосіб реалізації мема (Рис. 2).

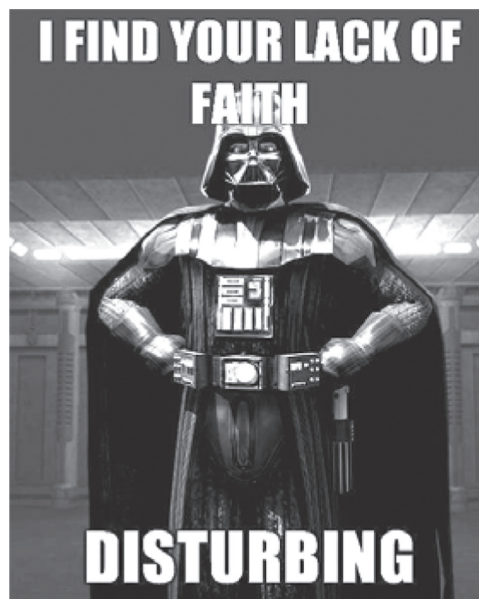

Рис.1. Вербально-візуальна реалізація мема

Рис. 2

Підсумовуючи, представимо такі **результати**: по-перше, у статті здійснено репрезентативну вибірку кіномемів, які підлягають під визначені критерії мема; по-друге, використовуючи базовий розподіл мемів на вербальні й невербальні, розроблено їх класифікацію за способом подання та сприйняття інформації, а також виокремлено третій тип – комплексний мем. Аналіз та розподіл матеріалу за вказаним критерієм показав, що більшість (61%) кіномемів складають вербально-візуальні мему.

Переважання вербально-візуальних мемів серед сучасних кіномемів, уживаних у середовищі Інтернет, можна пояснити тим, що, оскільки джерело походження цих мемів – кінотексти, які передбачають як вербальний, так і візуальний компоненти, спосіб подання інформації у джерелі відбивається й на реалізації кіномема в мовленні та культурі. Отже, в межах матеріалу цієї наукової розвідки, можна стверджувати, що *джерело походження мему впливає на його подальшу реалізацію в мовно-культурному середовищі*.

Список використаних джерел

1. Бабина Л. В. Об особенностях демотиватора как полимодального текста / Людмила Владимировна Бабина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2013. – № 2 (20). – С. 28-33.
2. Жаботинская С.А. Язык как оружие [Электронный ресурс] / С.А. Жаботинская. – Режим доступа: http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf.
3. Піддубний А.С. Інтернет-мему в аспекті парадигми перекладу [Електронний ресурс] / А.С. Піддубний // Новини мирової науки (Філологічні науки). – 2011. – Режим доступу до журн.: http://www.rusnauka.com/13_NMN_2011/Philologia/6_86003.doc.htm
4. Соколова К.В. Мему як засіб комунікації в Інтернет-середовищі / К.В. Соколова // Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Харків : ХАІ, 2012. – № 1. – С. 118-123.
5. Чернікова О.І. Вербальний мем: лінгвістичний аспект / О.І. Чернікова. – Наук. записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. праць. – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 51. – С. 354-356.
6. Щурина Ю.В. Інтернет-мему: джерела виникнення [Електронний ресурс] / Ю.В. Щурина // Научный прогресс на рубеже тысячелетий (Філологічні науки). – 2014. – Режим доступу до журн.: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2014/Philologia/7_170976.doc.htm
7. Blackmore S. The meme machine / Susan Blackmore. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 258 p.
8. Chick G. The units of culture [Internet resource] / Garry Chick. – Access mode: <http://www.personal.psu.edu/gec7/Units.pdf>
9. Dawkins R. The selfish gene / Richard Dawkins. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 360 p.
10. Deacon T.W. Memes as signs [Internet resource] / Terrence W. Deacon // The semiotic review of books. – Vol. 10 (3). – Access mode: <http://projects.chass.utoronto.ca/semiotics/srb/10-3edit.html>
11. Eco U. Semiotics and the Philosophy of Language / Umberto Eco. – Bloomington: Indiana University Press, 1986. – 242 p.
12. Gleick J. What defines a meme? [Internet resource] / James Gleick // Smithsonian magazine. – 2011. – Access mode: <http://www.smithsonianmag.com/arts-culture/what-defines-a-meme-1904778/?no-ist=&c=y%3Fno-ist&page=2>
13. McNamara A. Can we measure memes? [Internet resource] / Adam McNamara // Frontiers in evolutionary neuroscience. – Vol. 3. – 2011. – Access mode: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3118481>.

14. Peirce C.S. Collected papers of Charles Sanders Peirce (8 Volumes) / Charles Sanders Peirce. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931-58. – Vol.2. – P. 227.
15. Meme: Merriam Webster [Internet resource]. – Access mode: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/meme>.
16. Trope: Merriam Webster [Internet resource]. – Access mode: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/trope>.
17. TV Tropes [Internet resource]. – Access mode: <http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/HomePage>.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Come to the Dark Side [Internet resource]. – Access mode: <http://knowyourmeme.com/memes/come-to-the-dark-side>
2. Crossguard lightsaber [Internet resource]. – Access mode: <http://knowyourmeme.com/memes/crossguard-lightsaber>
3. I find your lack of faith disturbing [Internet resource]. – Access mode: <http://knowyourmeme.com/memes/i-find-your-lack-of-faith-disturbing>.
4. It's a trap [Internet resource]. – Access mode: <http://knowyourmeme.com/memes/its-a-trap>
5. Yodaspeak [Internet resource]. – Access mode: <http://knowyourmeme.com/memes/yodaspeak>

Анотація. У статті проаналізовано вибірку з сучасних мемів, що походять із кінотекстів та є поширеними в інтернет-середовищі. Виявлено підтипи комплексного мема: вербально-візуальний, вербально-аудіальний, вербально-жестовий та їх частотність.

Ключові слова: мем, вербальний мем, невербальний мем, комплексний мем, монокультурне середовище, походження мемів.

Summary. The article focuses on the problems of defining, classifying and description of the meme phenomenon in modern language and cultural environment. A meme is an information replicator as well as a linguistic and cultural unit capable of replicating itself indefinitely in the modern Internet environment. The topicality of researching memes is pre-conditioned by its unique qualities: its 'life' is relatively short, as it appears suddenly, may be transformed in very little time and disappears abruptly. Classifying memes remains an unsolved problem in modern linguistics, Western as well as Ukrainian.

In the article, a selection of modern memes developed from cinema-texts and widespread in the Internet has been analyzed. Using the criteria of meme definition and the wider approach to the meme including its definition as a sign, a basic typology has been suggested where memes are classified into verbal, non-verbal and complex memes. Non-verbal memes may be visual or audial.

Verbal memes often develop from non-verbal ones, including tropes – words, phrases or images used in a new and unprecedented way to create a poetic effect. Structurally, verbal memes may consist of one word or a phrase. The meme's polymodality, or capacity to unite different ways of expression (verbal/visual, verbal/audial etc.) allows for defining the third basic meme type: complex meme. Subtypes of complex memes have been defined: verbal and visual, verbal and audial, verbal and gestural.

The article touches upon meme transformations, or development of meme structure with time. Parts of acknowledged memes may change to reflect the current situation, which requires additional research. Meme structure remains unchanged and a semantic whole unless a need arises to use it in a different light.

The frequency of the meme subtypes has been counted and shows prevalence of verbal/visual memes. Such prevalence may be explained by the fact that memes (especially cinematic memes) combine both the verbal and the visual component, thus bringing it into its realization in language and culture. Subsequently, the following research result has been achieved: the meme's source influences its further realization in the language and cultural environment.

Key words: meme, verbal meme, non-verbal meme, complex meme, monocultural environment, meme origin.

Отримано: 14.10.2016 р.

Черська Ж.Б.

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ «ЕГОЇЗМ»-«АЛЬТРУЇЗМ» У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасні лінгвістичні дослідження значною мірою сфокусовані на вивчення концептів як сукупності одиниць, які відображають культурно обумовлене уявлення людини про світ (Ю. Степанов, С. Ляпін, О. Бабушкін та ін.). Ю. Степанов називає концепт згустком культури у свідомості людини [5, 40]. С. Ляпін виділяє концепти як своєрідні культурні гени, які входять у генотип культури. Ці гени визначають феноменологічну поверхню культури, її фенотип [2, 16-18]. Так, зокрема, О. Бабушкін [1] вважає концепт дискретною змістовою одиницею колективної свідомості, яка відображає предмет реального чи ідеального світу й збережена в національній пам'яті у вербально позначеному вигляді.

Вербальне вираження концептів неодноразово поставало об'єктом аналізу у дослідженнях як зарубіжних, так і українських вчених [3], [4], [7]. Однак вербалізація концептів «ЕГОЇЗМ»-«АЛЬТРУЇЗМ» у німецькій мові залишилася поза увагою науковців.

Тому, узявши за основу розуміння концепту як одиниці узагальненого мовно-ментального ресурсу з етнонаціональними чи культурно-зумовленими уявленнями людини про дійсність [6], здійснено порівняльний аналіз засобів вербалізації концептів «ЕГОЇЗМ»-«АЛЬТРУЇЗМ» на матеріалі німецької мови першої половини ХХ ст.

Отже, мета дослідження – порівняльний аналіз засобів вербалізації взаємопротиставлених концептів «ЕГОЇЗМ»-«АЛЬТРУЇЗМ» у німецькій мові першої половини ХХ ст. з огляду на лексикографічне виявлення компонентів їх вербалізації та на матеріалі однакової вибірки із художніх творів [8; 9] обсягом 2 млн. слововживань.

Вербалізоване вираження концепту пов'язане з передумовами та закономірностями його становлення. Тому, на наш погляд, для цілісного опису мовного вираження концептів варто врахувати їхню актуалізацію в різні історичні періоди. Переосмислення ціннісних характеристик для різних етнонаціональних понять, у тому числі й егоїзму та альтруїзму, відбувається на основі наявних засобів вербалізації, які необхідно дослідити на різних лексикографічних і текстових джерелах. Ономазіологічний аспект висвітлення концепту має семасіологічні характеристики. Тому інтегративний підхід до вивчення концепту (як поєднання ономазіологічних та семасіологічних особливостей) став перспективним напрямком дослідження.

Як відомо, лексикографічне вираження концепту «ЕГОЇЗМ» ґрунтується на лексикографічних джерелах початку ХХ ст., у яких зафіксовано лексику на позначення досліджуваного концепту у німецькій мові, що належить до різних частин мови, з-поміж яких зустрічаються в основному іменники, прикметники та прислівники. Так, зокрема, у словнику Weber виділено слова *Egoismus*, *Egoist*, *egoistisch* [10, 242], *Selbstsucht* (синонім до *Egoismus*), *selbstsüchtig* (прикметник і прислівник зі значенням "еґоїстичний" як синонім до *egoistisch*), *Selbstsüchtigkeit* (задня негативної оцінки людини-еґоїста) [10, 673]. Характеристика користюлюбця виражена іменником *Eigennutz* та прикметником *eigennützig*, а стан корисливої людини позначений іменником *Eigennützigkeit* [10, 246]. Себелюбство та концентрація на задоволенні виключно власних потреб характеризуються іменниками *Selbstliebe* та *Eigenliebe*. Прикметник та прислівник *eigenliebig* виражають негативну оцінку еґоїстичної особи та її дій. Хвороблива любов до самого себе позначена іменником *Eigensucht* (як синонім до *Egoismus*), проте прикметники і прислівники, які характеризують таку гріховну на думку укладача пристрасть, не зафіксовані у словнику [10]. Однак автор визначає ще один прикметник зі значенням "еґоїстичний" – *selbstisch* [10, 673].

У порівнянні з лексикографічним виявом компонентів вербалізації концепту "ЕГОЇЗМ", лексика, яка позначає «АЛЬТРУЇЗМ», охоплює невелику кількість слововживань [10], що безумовно свідчить про швидший темп становлення саме еґоїстичних характеристик, тоді як альтруїстична оцінка дій людини ґрунтується на протиставленні до еґоїзму. Засоби ж вербалізації концепту «АЛЬТРУЇЗМ» виявляються, можливо, надалі, у другій половині ХХ ст., аналіз яких постане, безумовно, об'єктом наших подальших досліджень.

Так, наприклад, приниження власних бажань, симпатій, нахилів як одна з форм альтруїстичної поведінки виражена у лексикографічних джерелах іменником *Selbstverleugnung* [10, 673]. Відмову від благ на користь інших автор позначає іменником *Entsagung* [10, 266] як сукупність позитивних якостей особистості.

Полісемант *edel* акумулює серед усіх значень вияв моральної величі людини, її благородних помислів та вчинків, які призводять до самопожертви заради ближніх [10, 241]. Характеристика

сформованих позитивних рис благородної людини узагальнена і виражена іменником *Edelmuth*. Прикметник *edelmüthig* відображає у свою чергу моральні якості благородної людини [10].

Виявом жертвності щодо оточуючих стало дієслово *aufopfern* на позначення жертвних дій людини, а самопожертва виражена іменником *Aufopferung* [10, 70]. Сукупність добродесних вчинків заради ближніх позначена словом *Großherzigkeit*, а оцінка благородних помислів характеризується прикметником *großherzig* [10, 390]. Моральна велич особистості передається іменником *Hochherzigkeit*, а одна із ознак високоморальних благородних людських почуттів – прикметником *hochherzig* [10, 437]. Засоби вербалізації *selbstlos*, *Selbstlosigkeit*, *altruistisch*, *Altruismus*, *Altruist* не зафіксовані у словнику.

Щодо текстового вираження засобів вербалізації досліджуваних концептів, то на даному етапі виявляються як схожі так і відмінні риси у порівнянні із характеристиками у лексикографічних джерелах.

Як показує аналіз творів німецької художньої літератури першої половини ХХ ст., іменники *Egoismus*, *Egoist*, *Egoistin* постали найбільш частотними з-поміж загального іменникового складу вербалізації концепту. Іменники *Egoist*, *Egoistin* складають 72 % усіх випадків слововживань (ВСВ)). Оцінюючи вчинки своїх персонажів, письменники схиляються швидше до позначення негативних рис головних героїв, а не розглядають їх поведінку як вияв глобального егоїзму чи альтруїзму, притаманних позначенням суспільних явищ. Характеристика егоїста (*Egoist*) чи егоїстки (*Egoistin*) має, так би мовити, особистісний характер. Однак у новелах Ріхарда фон Шаукаля (1874-1942) негативні людські риси з'являються також і узагальнено за допомогою близьких за значеннями іменників *Egoismus*, *Ichsucht*, *Eigennutz* [9].“

Кількісні показники використання іменників *Ichsucht* та *Eigennutz* у межах досліджуваної вибірки набагато поступаються вживанню слів *Egoist* та *Egoistin* і складають невеликий відсоток (*Eigennutz* – 19 % ВСВ, *Ichsucht* – 7 % ВСВ). Однак, як зазначалося вище, ці іменники втілюють не тільки негативну оцінку дій окремих осіб, а й атмосферу у суспільстві загалом. Так, зокрема, у прозових творах (в оповіданнях) Райнера Марії Рільке (1875-1926) зафіксовано іменник *Eigennutz* на позначення користолюбства як однієї із вад тогочасного суспільства: „*So viel Elend überall. Psychisches Elend, Not, Armut, Krankheit; geistiges Elend, Dünkel, Vorurteil und Eigennutz* [9]“

Для іменника *Selbstliebe* (2 %) виявлено дуже малу кількість слововживань. Однак себелюбство, виражене іменником *Selbstliebe*, визначається авторами не тільки як протиставлення до найвищої оцінки людських чеснот – любові до ближнього (*Nächstenliebe*). Часто письменники (напр. Фелікс Голендер (1867-1931) у романі «Шлях Томаса Трука») звертаються до філософського осмислення вчинків головних героїв, вважаючи любов до ближнього виявом «найчистішого егоїзму»: „*Aus der höchsten Selbstliebe, aus dem reinsten Egoismus quillt die Nächstenliebe hervor* [9]“. Цей приклад засвідчує, що засоби вербалізації концептів тісно семантично пов'язані у межах одного контексту.

Варто зазначити, що не усі компоненти вербалізації, зафіксовані у лексикографічних джерелах, зустрічаються в текстах досліджуваної вибірки. Іменники на позначення «ЕГОЇЗМУ» (*Eigennützigkeit*, *Selbstsucht*, *Eigensucht*, *Eigenliebe*), зазначені у лексикографічних джерелах, не виявлені на матеріалі проаналізованої вибірки.

Окрім іменникових засобів вербалізації концепту «ЕГОЇЗМ», які складають (32 % ВСВ див. Табл. 1), та прислівникових (5% ВСВ), прикметники на позначення «ЕГОЇЗМУ», переважають з-поміж усіх частин мови (63 %).

Якщо ж розглянути особливості використання авторами різночастинномовних засобів вербалізації концепту «АЛЬТРУЇЗМ», то можна констатувати схожі риси вияву компонентів при вербалізації «ЕГОЇЗМУ». Як показує таблиця 1, найбільш частотними виявилися прикметники на позначення альтруїстичних жертвних дій головних героїв (71 % усіх ВСВ на позначення «АЛЬТРУЇЗМУ»). Їхня частка навіть перевищує прикметниковий склад вербалізації концепту «ЕГОЇЗМ» (63%), що вказує на особливості світоглядних переконань авторів, які передають якості своїх персонажів, вдаючись до великої кількості епітетів, що характеризують альтруїзм.

Таблиця 1

Частота зустрітваності засобів вербалізації концептів «ЕГОЇЗМ»-«АЛЬТРУЇЗМ»

	Частини мови	Концепти	
		«ЕГОЇЗМ»	«АЛЬТРУЇЗМ»
1.	Іменники	32%	26%
2.	Прикметники	63%	71%
3	Прислівники	5%	3%

З-поміж прикметників на позначення «АЛЬТРУЇЗМУ» популярними в авторів стали *entsagungsvoll* (25 %), *aufopfernd* (20 %), *selbstverleugnend* (19 %), *selbstlos* (15 %), *altruistisch* (12 %), значно поступаються їм за частотою використання *großherzig* (3%), *hochherzig* (3%) та *edel* (3 %).

Проте відсутні у словникових дефініціях засоби вербалізації концепту «АЛЬТРУЇЗМ» виявлені на матеріалі художньої літератури першої половини ХХ ст. У творах Арно Гольца (1863-1929 рр.) увага читача сконцентрована на моральному підґрунті поведінки персонажів, вираженому прикметником *selbstlos* (15 %): „*Und du entschlosst dich so selbstlos, dass ich mir noch selbstlose Handlungsweise überhaupt gar nicht vorstellen kann!* [9]“

Не дивлячись на відсутність прикметника *altruistisch* у лексикографічних джерелах, випадки його вживання зафіксовано у межах досліджуваної вибірки (12 % серед ВСВ прикметників). Словосполучення *altruistische Menschen* стало виявом типових рис людини-альтруїста. Часто ця характеристика з'являється у контексті як протиставлення егоїстичним намірам та вчинкам.

Відмова від особистих благ як прояв самопожертви і як основна ознака альтруїстичної поведінки людини виражена у межах вибірки іменниками *Entsagung* (26%), *Aufopferung* (23 %), *Selbstverleugnung* (20%).

Альтруїзм, позначений іменником *Selbstlosigkeit*, який не зафіксований у словниках, на текстовому матеріалі набуває особливого узагальненого значення і протиставлений егоїзму, вираженому іменником *Ichheit*: „*Selbstlosigkeit, das Wunder aller Wunder. Quell und Ursprung, Geburt aller Gottheit, bricht durch starre Ichheit* [9]“

Сумісне вживання компонентів *hochherzig* та *Selbstlosigkeit* у поєднанні з іменником *Egoismus* творах німецьких письменників відображає антонімічний зв'язок між компонентами вербалізації концептів «АЛЬТРУЇЗМ»-«ЕГОЇЗМ» як протиставлення «праведного» до «гріховного» у людській поведінці та почуттях: „...*hochherzige Selbstlosigkeit mit heißem Egoismus innig gemischt...* [9]“

Варто зазначити, що кількісні показники засобів вербалізації *Altruismus* (4%), *Altruist* (3%), *Altruistin* (1%), *Großherzigkeit* (2%), *Hochherzigkeit* (3%) у межах досліджуваної вибірки зовсім невеликі.

Проведений аналіз показує, що найбільш чисельними засобами вербалізації концепту як «ЕГОЇЗМ», так і «АЛЬТРУЇЗМ» у художній літературі першої половини ХХ ст. стали прикметники зі значеннями «еґоїстичний»-«альтруїстичний», які оптимально відображають сигніфікативний аспект значення і характеризують завдяки великій кількості епітетів людські якості. Значно поступаються за чисельністю іменники, однак, ці засоби вербалізації часто зустрічаються у текстах з компонентами на позначення протиставлених концептів. Прислівники виявилися найменш чисельними засобами вербалізації в межах досліджуваної вибірки.

Варто наголосити, що іменники на позначення «ЕГОЇЗМУ» (*Eigennützigkeit, Selbstsucht, Eigensucht, Eigenliebe*), виділені у лексикографічних джерелах, не виявлені на матеріалі проаналізованої вибірки, що вказує на нівелювання певних семантичних особливостей у розумінні авторами проявів еґоїстичної свідомості.

Компоненти вербалізації *selbstlos, Selbstlosigkeit, altruistisch, Altruismus, Altruist* відсутні у словникових дефініціях, однак зафіксовані у художніх творах початку та першої половини ХХ століття, що засвідчує стрімкий розвиток семантичних особливостей компонентів вербалізації концепту та появу нових засобів передачі самовідданих жертвних дій та альтруїстичної поведінки головних героїв в окремих авторів. Однак ці характеристики ще не стали на даному етапі становлення концепту «АЛЬТРУЇЗМ» типовими і не привернули увагу науковців задля фіксації їх у лексикографічних джерелах.

Тому доцільно, на наш погляд, у перспективі здійснити порівняльний аналіз компонентів вербалізації концептів «АЛЬТРУЇЗМ» – «ЕГОЇЗМ» першої та другої половини ХХ ст. із використанням статистичних методів на матеріалі однакової вибірки задля цілісного опису становлення досліджуваних концептів цього періоду.

Список використаних джерел

1. Бабушкин А.П. Объективное и субъективное в категоризации мира / А.П. Бабушкин // Общие проблемы строения и организация языковых категорий : материалы научной конференции. – М. : РАН, 1998. С. 28–31.
2. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода / С.Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Вып. 1. – Архангельск : Изд-во Помор. ун-та, 1997. – С. 11–35.
3. Мельник Р.М. Концепт праці та працьовитості в лютерівському перекладі Біблії / Р.М.Мельник, О.Д. Огуй // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес : матеріали Міжнар. наук. конф., 24 – 25 листопада 2004 р. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 182–184.

4. Огуй О. Д. Становлення концептосистеми «СТАРАННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ»: новий аспект дослідження / О. Д. Огуй, Р. М. Мельник // Актуальні проблеми германської філології : матеріали III. Міжнар. наук. конф. (10–12 квітня 2008 р.) / наук. ред. Кушнерик В.І. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. – С. 198–201.
5. Степанов Ю.Д. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.Д. Степанов – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
6. Черська Ж. Б. Вербалізація концепту «ЕГОЇЗМ» у художній літературі першої половини ХХ ст. / Ж. Б. Черська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наук. праць / укл. І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. – Острог : Вид-во Націон. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 42. – С. 178–181.
7. Шваб Т.О. Еволюція концепту “ГЕРОЇЗМ” в англійській мові (на матеріалі текстів давньоанглійського, середньоанглійського та ранньоанглійського періодів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Т.О. Шваб. – Київ, 2006. – 18, [2].
8. Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka [Електронний ресурс] / hrsg. von Mathias Bertram. – Berlin: Directmedia Publishing GmbH, 2002. – mehr als 100. 000 Bildschirmseiten. – (Digitale Bibliothek). – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : PC ab 486; 16 MB RAM; Grafikkarte ab 640 x 480, 256 Farben; MS Windows 95/98/ME/NT/2000 oder XP. – Назва з контейнера.
9. Projekt Gutenberg – DE. – Режим доступу : gutenberg.spiegel.de
10. Weber F.A. Handwörterbuch der deutschen Sprache. – Leipzig, 1905. – 790 S.

Анотація. У статті досліджена вербалізація концептів «ЕГОЇЗМ»-«АЛЬТРУЇЗМ» у німецькій мові. Особливості вербалізації визначені на матеріалі текстів художньої літератури першої половини ХХ ст. Здійснено зіставний аналіз компонентів вербалізації у межах однакової вибірки. Найбільш уживаними засобами вербалізації концептів «ЕГОЇЗМ»-«АЛЬТРУЇЗМ» стали прикметники зі значеннями «егоїстичний»-«альтруїстичний».

Ключові слова: вербалізація, концепт, прикметник, «егоїстичний», «альтруїстичний», особливості.

Summary. *The verbalization of the concepts "EGOISM"-"ALTRUISM" in German has been investigated in the article. The peculiarities of the verbalization have been distinguished in the style of fiction since the first half of the 20-th century. German nouns, adjectives and adverbs denoting "EGOISM" and "ALTRUISM" have been analyzed in the works of German writers. The analyses have been based on the equal sample of 2 million words.*

According to the results of the investigation adjectives with the meaning of "egoistic"-"altruistic" are the most usable parts of the language that deal with the verbalization of the concepts "EGOISM"-"ALTRUISM". These lexical units as lingual representation of the concepts express most optimally the significant aspects of the word's meaning. The nouns as components of verbalization are at the second place but they are not so popular in the works of the German authors which give preferences to describing of people' features of character because the writers seldom pay attention to the global philosophical conceptions of "EGOISM" and "ALTRUISM" in this period of the development of the given concepts. The adverbs are at the last position against the other components of verbalization for both concepts.

It should be noted that the components of the verbalization "EGOISM" (Eigennützigkeit, Selbstsucht, Eigensucht, Eigenliebe), defined in the dictionaries, have not been distinguished in the given sample. But some lexical units denoting the concept "ALTRUISM" (selbstlos, Selbstlosigkeit, altruistisch, Altruismus, Altruist), that have been found in the dictionary, are used by authors for the positive characteristics of the protagonists. It is worth investigating the peculiarities of verbalization of "EGOISM" and "ALTRUISM" in the second half of the 20-th century on the basis of statistic methods in perspective.

Key words: verbalization, concept, adjective, "egoistic", "altruistic", peculiarities.

Отримано: 04.11.2016 р.

ЗВЕРТАННЯ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОПОЕТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ В ІДІОСТИЛІ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

Постановка проблеми. Естетично довершена мова усної народної творчості як своєрідний еталон словесно-образного вираження думки – невичерпне джерело художньої образності. Відображаючи світобачення народу, його почуття, спільне й найважливіше з погляду інтелектуально-моральних та емоційних оцінок, вона передає його усталеними мовними засобами. Серед майстрів українського художнього слова важко віднайти тих, хто б у своїй творчій праці не звертався до народнопісенних джерел (Т. Шевченко, І. Франко, Ю. Федькович, Леся Українка, О. Кобилянська, П. Грабовський, П. Тичина, М. Рильський, М. Стельмах, Б. Олійник, І. Драч, А. Малишко, М. Вінграновський та ін.). Рівень засвоєння, опрацювання і осмислення фольклорно-пісенного фонду свого народу, на наше переконання, є одним із чинників формування ідіостилу письменника, що ґрунтується на специфічному поєднанні авторських елементів із традиційними. Тому актуальним є вивчення мовностилістичної організації текстів народнопоетичного жанру з огляду на їхнє значення в моделюванні індивідуальної мовотворчості. Потужний фольклорний струмінь в українському письменстві кінця ХІХ – початку ХХ ст. дає багатий матеріал як для загальнотеоретичного висвітлення цього явища, так і для аналізу особливостей мови окремого письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення фольклору та літератури, вплив народнопісенних жанрів на літературну творчість, опис мовно-естетичної організації народнопоетичних зразків, дослідження усного колективного та писемного індивідуального в художньому тексті, вивчення способів використання фольклорного матеріалу в моделюванні індивідуально-авторської стилістики перебували в колі наукових зацікавлень багатьох учених і не втрачають своєї актуальності й нині (О. Потебня, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, І. Білодід, В. Ващенко, В. Бойко, О. Вертій, С. Єрмоленко, А. Поповський, С. Росовецький, В. Жайворонок, Я. Гарасим, В. Чабаненко, Л. Мацько, О. Сидоренко, Н. Данилюк, Т. Беценко, С. Бибик та ін.). Дослідницькі студії постулюють думку, що мова української народної пісні як максимально відшліфований художньо-образний континуум репрезентує своєрідну знакову систему, що в ній актуалізовані універсальні релевантні для етносу психоментальні мовноестетичні одиниці – різнорівневі словесно-образні знаки, що відтворюють національно-мовну картину світу.

У сучасній науковій парадигмі фольклорні елементи не отримали чіткої дефініції. У літературознавстві їх наявність у художньому тексті детермінують як *фольклоризм*, що проявляється на різних функціональних зрізах: через сюжетне запозичення, введення у текст окремих фольклорних мотивів чи образів, символічне переосмислення фольклорних міфологічних першоелементів тощо. Власне лінгвістичне тлумачення цього поняття належить С. Єрмоленку, яка в монографії „Фольклор і літературна мова” [4] запропонувала розрізняти загальне поняття *фольклоризми*, тобто створені за фольклорними зразками словотвірні, фразеологічні, синтаксичні одиниці, які виконують певні функції в різних жанрах художнього стилю, та *макрофольклоризми* – твори, що фактично становлять різновиди народнопісенних текстів. Тяглість традицій вивчення феномену фольклору як репрезентанта етнічного лінгвокультурного простору актуалізувала в науковому обігу множинність термінів на позначення усталених різноструктурних одиниць фольклорного кодування дійсності, що за ними закріплено відповідний денотативно-конотативний, асоціативно-символічний зміст, як-от: *стилістема*, *фольклорема*, *лінгвокультурема*, *етнокультурема*, *одиниці з національно-культурним компонентом*, *слова-символи*, *мовно-естетичні знаки національної культури*, *народнопоетична універсалія* тощо. До таких, зокрема, уналежать і народнопісенні звертання.

Мета статті – проаналізувати семантику, засоби вираження і стилістичний потенціал фольклорно-пісенних звертань у художніх текстах Сидора (Ісидора, Ізидора) Воробкевича (літературні псевдоніми – Данило Млака, Демко Маковійчик, Семен Хрін, С. Волох, Морозенко, Іван Іванів з Кіцманя, Сирота з Буковини та ін.), „котрому по Федьковичу загально признає ся перше місце межі буковинськими письменниками” [5, 3].

Виклад основного матеріалу. Оцінюючи творчість видатних митців Буковини, Леся Українка зазначала, що „єдиними зразками для народних буковинських письменників була довгий час тільки чудна буковинська природа та народна поезія” [6, 63]. Мовно-образна система народнопоетичної творчості, за нашими спостереженнями, стала потужним джерелом і для витворення індивідуального стилю С. Воробкевича, що цілком закономірно, адже він відомий

на Буковині не тільки як талановитий поет, письменник, драматург, педагог, громадський діяч, а й здобув широке визнання як фольклорист та композитор. Біографічні факти засвідчують: з юних років письменник захоплювався українською народною піснею, мандрував у вільний від навчання час буковинськими селами, збираючи усну народну творчість. Вочевидь, живий фольклорний струмінь мови буковинського митця спричинили не лише захоплення, збирання, вивчення народної творчості, а й її музична обробка, педагогічна та композиторська діяльність. Маючи диплом викладача музики і регента хору, він видає підручник з основ гармонії та загального музикознавства, перший збірник пісень для школярів на свої вірші, згодом – „Співаник для шкіл народних” (уперше виданий 1889 р. у Відні та кілька разів перевиданий), що в трьох частинах уміщував народні співанки, пісні на власні тексти, на вірші Ю. Федьковича та інших українських поетів. Його наукова розвідка „Наша народна пісня” (1865 р.) стала вагомим внеском у розвиток української фольклористики. Звичайно, така плідна мистецька діяльність не могла не позначитися і на іншій, не менш плідній, сфері таланту С. Воробкевича, – його художній творчості, що позначена класичними зразками макрофольклоризмів – поезій, що фактично є різновидами народнопісенних текстів (чимало віршів письменник написав у формі пісень і сам поклав їх на музику), а також наявністю численних фольклоризмів – створених за фольклорними зразками різнорівневих мовних одиниць, у т.ч. звертань.

Звертання традиційно кваліфікують як „інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоти або персонафіковані предмети, до яких адресовано мовлення” [1, 200]. У лінгвістичній літературі розрізняють дві групи звертань: власне звертання (до особи) та риторичні звертання (стосуються тварин, рослин, явищ природи, абстрактних понять і под.) [2, 32]. Мовотворчості С. Воробкевича характерні обидва різновиди засобів апеляції.

У художньому мовленні звертання (окремі лексеми чи групи слів, оформлених у вигляді словосполучення чи вокативного речення) не лише називають певний об’єкт адресування, а й виражають ставлення мовця до нього. У творах С. Воробкевича поширені позитивно оцінні звертання до особи, що маніфестують такі риси буковинців, як пошана до батьків, людяність, сердечність, щирість, душевність, чуйність, теплота, ніжність, пор.:

1) звертання до матері – одиничні іменники (*мамо*, *пестливі нене*, *ненько*, *розмовне мамко*), одиничні прикметники (*рідна*), означальні словосполучення (*старенька матусю*, *дорога матінко*), символічні образні звертання (*голубко*, *зозуле сивенька*, *зозуленько сизокрила*), напр.: *Знай мамо, зазуле сивенька, я гріх весь прощаю єму* (I, 371)¹; – *Щиро я єго, ненько, кохаю* (II, 81); *Знаєш, мамко, знаєш, рідна, що тому причина, що так вяне і нудіє нещасна дівчина?* (I, 43); *А ти мя прощай, старенька матусю, й здорова бувай...* (I, 326); [Катерина:] *Не жури ся, зозуле, я здорова, мозольної праці не страхаюся... Не плач, нене, не плач, голубко!* (III, 7); – *Не плач, зазуленько, плачем лиха не виплачеш, – потішала стару Ірина. – Не жури ся, сизокрила* (II, 114);

2) звертання до батька – одиничні іменники (*батьку*, *розмовне тату*, *пестливе таточку*, *діалектизми дедю*, *дедику*), означальні словосполучення (*таточку рідненький*), прикладкові структури (*бачечку-соколику*), символічні образні звертання (*голубчику*, *соколику*), напр.: – *У хаті, батьку, нашій спочинуть кости ваші* (II, 315); – *Хто, тату, в гаю свище так?* (I, 321); [Данило:] *Дедю, бігме, що з душі мені говориш. Оженитись хочу* (III, 224); [Марта:] *Ні, не журишь, дедіку! Хто на Бога уповає, того він не лишає!* (III, 109); – *Таточку рідненький, я вже й маю дівчину добру, господарну, моторну, чепурну, покірну, котру без міри люблю* (II, 248); *А сестри як бджоли, обступили їх: „Мені, бачечку-соколику, привезіть на ріклю шовкову”* (II, 28); – *Таточку, голубчику, поведіть мене туди, поведіть, я так рад би їх видіти!* (II, 35);

3) звертання батьків до дітей – одиничні іменники (*доню*, *сину*, *дитино*, *зменшено-пестливі форми доненько*, *синку*, *дитиночко*, *діточки*), фольклорні символічні звертання (*соколята*, *голубко*, *пташко*, *щастя*, *доле*), означальні словосполучення (*дитино рідненька*, *щебетлива пташко*, *любі діточки*), апозитивні структури (*Іриночко-голубочко*, *донечко-небого*), розгорнуті образні прикладкові утворення (*моя доненько єдина*, *сину мій дорогий*, *сину мій добрий*, *порадонько моя незабута*; *моє щастє*, *моя доле*, *раю мій єдиний*), напр.: – *Не плач, доню – як же-ж можна?* (I, 263); *Я поїду на ярмарок, а ти доглядай господарства, синку* (II, 28); – *Не журіть ся, діточки, не журіть ся, рідні; верну назад здоровий і свіжий* (II, 28); – *Як ви мене, соколята, лишаєте? – промовила задумчиво стара Єла* (II, 209); „*Іриночко-голубочко, дитино рідненька!*” – і обоє пригорнулись мовчки до серденька (I, 321); *Така уже твоя доля, донечко-небого, щоб ти з Турком із поганцем красний вік прожила...* (I, 74); *Чого плачеш, Ганусенько? Чи не хора? мила, моя доненько єдина, пташко щебетлива!* (I, 263); *Діточки любі, жалко мені, що ви так у неволі помираєте* (II, 18); – *До Івана у Сучаву ходімо, дитино, моє щастє, моя доле, раю мій єдиний!* (I, 161); *Леоніде, сину мій дорогий, що нам тепер почати? – питалась пані Пульхерія панича Леоніда* (II, 328); [Митерчиха:] *Сину мій добрий, порадонько моя незабута, у молодому віку зі світа минувся* (III, 119);

4) звертання до коханої дівчини – одиничні та поширені звертання з фольклорними елементами (*кравле, серце, любочко, пташко, голубко, горличко, перепеличко, ластівко, ясочко, квіточко, рибко, зірко*), як-от: – *Коли-ж так, моя ясочко, то чому-ж ти нині не така весела, як то звичайно? Здаєть-ся, голубко, що щось на серці маєш і мені сказати не хочеш?* (II, 78); *Моя кравле, тут коло мого серця вся туга і смуток пропадуть...* (II, 78); – *Серце моє кохане!* – покрикнув Циган, – *як же ти мене злякала!* – *Тай обнялись* (II, 123); – *Ох, любочко ж моя, кравле мальована!* *Та нині... – і не доказав* (II, 123); – *Василько, квіточко моя дорога, я без тебе марно загину* (II, 212); [Гнат:] *Катерино-серце, ти ще мене не забула, пташко дорога!* (III, 76); [Павло:] *Се я знав, моя горличко, ясочко моя дорога!* (III, 213); [Семен:] *Таже прийшов до тебе, голубко, рибко моя солоденька, бо-м тебе сподобав* (III, 19); [Федько:] *Санда моя, кравле моя, ластівко, перепеличко* (III, 342); *Я заграб би тій дівчині, що живе в малій хатчині; хоч працює тяжко, гірко, люблю тебе, моя зірко!* (I, 170);

5) звертання до коханого хлопця – одиничні та поширені звертання з фольклорними елементами (*доле, серце, орле, соколику, лебедіку*), напр.: [Марійка:] *Серце-Андрію, таже ти мій, я без тебе марне пропала би* (III, 73); [Ксеня:] (*до Михайла*). *Соколику мій мальований...* (III, 213); – *Лебедіку мій, Мартине, за тобою Маланка гине...* (II, 164); [Катерина:] *Гнате мій милий, орле мій сизий, доле моя солоденька, розпалася я за тобою, як риба в неводі!* (III, 73) тощо.

Твори С. Воробкевича засвідчують у структурі власне звертань образні народнопоетичні порівняння особи здебільшого з птахом, пор.: жінка – голубка, зозуля, горличка, перепілочка, пташка; чоловік – голуб, сокіл, лебедик, орел; діти – соколята, пташки. Рідше – з тваринами (ясочка, рибка), рослинами (квіточка), небесними світилами (зірка) та абстрактними поняттями (щастя, доля, рай, порада). Ці звертання стали знаками української етнокультури, традиційними для української мови народними символами. Відбиваючи український національний колорит, акумулюючи своєрідну образність, символіку, етичні та естетичні оцінки, вони є виразниками мовної картини світу українців, їхнього художньо-символічного світобачення.

У формі риторичних звертань за фольклорною традицією в текстах С. Воробкевича найчастіше функціонують назви:

- небесних тіл і явищ природи (*зоря, місяць, вітер*), як-от: [Василина:] *Зірненько ясна, зірненько красна, Що пливеш небом, як по воді, Чом я небога, чом я нещасна, Чом тужить серце, скажи мені?* (III, 482); *Ой місяцю-перекрою, Ти гуцульський тату! Полюбив я собі рибку Гарну і богату* (II, 149); *Повій, вітре буйнесенький, долів за водою! Скажи моїм другим-братям, що я сиротою...* (I, 31);
- частин ландшафту (*гори, полонина, бори, смереки, гай, розмай*), напр.: [Гнат:] *Гори мої ліліові, Моя полонино, Де звивався я, як пташка, Малою дитинов, – Всіх вас, бори і смереки, Сердечно витаю, Буковино золотая, Мій гаю, розмаю!* (III, 73);
- географічних об'єктів (*Верховина, Буковина*), напр.: [Гнат:] *Вертаю до тебе, моя карпатська Верховино, бідний каліка-сирота, без роду, без притулку... Буковино-ненько, ходив я світом вишир і впоперек, бачив не одну красу, не одно чудо, але пари тобі нігде не знайшов!* (III, 75);
- флори і фауни (*явір, орел*), як-от: *Прошу, молю, говори, розсохатий яворе, та чому ти за-смутив ся і у жовту тугу вкрив ся* (I, 192); *Лети, друже милий, орле сизокрилий, там, де козаки в Січи гуляють, при звуках бандури лицарські діла величають* (I, 254);
- абстрактних понять (*доля, пісня, мова*), напр.: *Все би ми тебе добули, доленько старенька, і як діти пригорнули неньку до серденька* (I, 32); *Вісти же, руска пісне, землі і облакам, що урочисте съвято настало Русинам* (I, 77); *Мово рідна, слово рідне, хто вас забуває, той у грудях не серденько, тільки камінь має* (I, 80). Такі звертання персоніфікують явища навколишньої дійсності, що властиве усній народній творчості.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, звертання в художніх текстах С. Воробкевича позначені яскравою образністю передусім завдяки семантиці їхніх компонентів. До складу таких побудов, як засвідчують наведені ілюстрації, входять традиційні для фольклору зменшено-пестливі форми слів, постійні епітети, прикладки, присвійні займенники, поетичні синоніми з метафоризованим значенням. Посилують експресивні можливості звертань персоніфіковані образи, слова-символи як мовно-естетичні знаки національної культури, що увиразнюють у мовостилі письменника народнопоетичну традицію українців з її етнокультурними стереотипами, репрезентують ментальність, світогляд народу, серед якого він виріс і жив, водночас ідентифікуючи автора як національно-мовну особистість. Таке мовне багатство творів митця відкриває перспективу для подальших спостережень.

Примітки

¹ Ілюстративний матеріал подаємо за виданням: Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Видавництво товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1 : Поезії. – 420 с.; 1911. – Т. 2 : Оповідання. –

412 с.; 1911. – Т. 3 : Драматичні твори. – 421 с. – (Руська письменність), зазначаючи в дужках номери тому та сторінки. Цитуючи, дотримуємося правописної системи видання.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Звертання / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Видво „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004. – 2-ге вид., випр. і доп. – С. 200.
2. Данилюк Н. Семантико-стилістичні особливості народнописених звертань / Ніна Данилюк // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 32–39.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Рад. школа, 1987. – 242 с.
5. Романчук Ю. Передмова // Твори Ісидора Воробкевича / Ю. Романчук. – Львів: Видавництво товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1. – С. 3–4.
6. Українка Леся. Марорусские писатели на Буковине / Леся Українка // Українка Леся. Зібрання творів : У 12-ти т. – Т. 8 : Літературно-критичні та публіцистичні статті. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 62–75.

Анотація. Проаналізовано семантику, засоби вираження і стилістичний потенціал фольклорно-пісенних звертань у художніх текстах С. Воробкевича, видатного українського письменника Буковини. Установлено, що звертальні конструкції є мовно-естетичними знаками національної культури, що увиразнюють українську народнопоетичну традицію українців в ідіостилі митця.

Ключові слова: звертання, фольклорна традиція, мовно-естетичний знак національної культури, ідіостиль, С. Воробкевич.

Summary. *The article analyzes the semantics, means of expression and stylistic potential of folk-song appeals in the artistic language of S. Vorobkevych. It was established that the language and imagery of folk creativity became a powerful source for creation of artist's individual style, who is known not only in Bukovyna as a talented poet, writer, playwright, teacher and public figure, but also gained wide recognition as a composer and folklorist.*

In artistic speech appeals (separate lexemes or groups of words, finalised in the form of a phrase or vocative sentence) not only denominate certain object of addressing, but also express speaker's attitude to it. Positive estimative vocative expressions to a person (mother, father, children, beloved girlfriend or boyfriend) manifest such features of Bukovinian people as respect to parents, heartiness, honesty, sincerity, hearfulness, warmth, tenderness. Appeals in the artistic texts of S. Vorobkevych marked by bright imagery primarily due to the semantics of their components. The structure of such constructions are traditional folklore diminutive-affectionate forms of words, constant epithets, appositions, possessive pronouns, poetic synonyms with metaphorized meaning. Within the structure of appeals – figurative folk comparisons of person with bird, with animals, plants, celestial bodies, abstract concepts. In the form of rhetorical appeals by folk tradition there are the names of celestial bodies and phenomena of nature, parts of the landscape, geographic objects, flora and fauna, abstract concepts. The expressive possibilities of appeals are strengthened by personified images, symbol words as a language aesthetic signs of national culture, that distinguish folk tradition of Ukrainians with its ethno-cultural stereotypes in the writer's language, represent a mentality and nation outlook among whom he grew up and lived.

Key words: *appeal, folk tradition, language aesthetic sign of national culture, idiostyle, S. Vorobkevych.*

Отримано: 09.11.2016 р.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

У 50–80 рр. ХХ ст. починають визначатися основні напрями в становленні стилістичної термінології в Україні.

Текстоцентричний напрям українського термінознавства. І. В. Гавриш акцентує увагу на тому, що науковий стиль є комунікативно-функціональним різновидом української мови, на лексичному рівні якого використовуються терміни, які формуються на базі або спеціалізованих слів (власне терміни), що належать до певної галузі науки й максимально відокремлені у своєму вживанні, або семантично спеціалізованих, функціонально “відсторонених” уживань слів загальнолітературної мови, які складають так званий фрагмент мови наукових творів. Їх об’єднує специфіка використання в науковому стилі, який тяжіє не лише до точності, логічності, безособовості, але й до емоційності, широкого використання різноманітних стилістичних ресурсів мови, до постійної взаємодії з загальнолітературною мовою [6].

Дисертація І. В. Асмуківич “Функціонально-семантичні особливості англійської фахової мови авіації” (2014) присвячена проблемі вивчення прагматично зумовлених особливостей функціонування термінів у різножанрових авіаційних текстах – наукових, науково-популярних, навчальних, довідкових. Об’єднані одним дискурсивним середовищем, ці жанри відрізняються своїми телеологічними настановами, способами подання фахового матеріалу й тактико-стратегічною специфікою в реалізації потенціалу термінологічної лексики [1].

Проблемі взаємодії термінологічної та фразеологічної сфер різних жанрів присвячено дослідження О. А. Шиленко, зокрема термінологічної та фразеотермінологічної насиченості різних типів фахових текстів [26]. Н. В. Руколянська в комунікативно-стилістичному аспекті розкрила особливості спеціального типу мовної комунікації сучасного кримінального тексту, який є носієм правової інформації, необхідної для конструктивного діалогу між комунікантами. Основними функціями такого тексту є номінативна, когнітивна, конструктивна, кумулятивна, комунікативна, волюнтативна, регульовальна, останні з яких вирізняють його від інших галузевих субмов [17].

І. М. Гумовська зосередила увагу на семантичній еволюції юридичних термінів, уживаних в структурі економічних текстів різних жанрів, визначила й проаналізувала їхні дериваційні моделі та семантичне поле юридичної термінології в структурі економічних текстів різних жанрів [8].

Н. В. Карпусенко дослідила особливості лексичного складу німецькомовних лінгвістичних текстів взагалі та лінгвістичної термінології зокрема. Проаналізовано також лексичні засоби стилістичної виразності в монографіях та посібниках, зокрема й застосування індивідуально-авторських метафор [9].

Терміноцентричний напрям. С. А. Толста звертає увагу на проблему введення законодавчих дефініцій у тексти нормативно-правових документів, зазначаючи, що це полегшує їхнє сприйняття й розуміння. Труднощі семантичної інтерпретації юридичного тексту, переконана дослідниця, виникають через розрізнення юридичного тлумачення слів і їх щоденного значення [23].

У дисертації В. А. Бабюк “Радіоекологічна термінологія сучасної французької мови: структура, семантика, функціонування, особливості” (2008) зацентровано увагу на okazіональних термінах, що проявляють особливі семантичні трансформації і є підтвердженням психолінгвістичного принципу свідомих і підсвідомих інтерференцій, коли зміни в системі слово-значення залежать від волі певних осіб чи груп осіб, а також від особливостей контекстів інтерпретацій термінів та процесів термінологізації загальнонавчальної лексики й внесення її до термінологічних словників [2].

Т. В. Катиш дослідила способи введення термінів у мову українських письменників-фантастів, виявила співвідношення загальнонавчальної та вузькоспеціальної термінології, розглянула основні структурні типи засвоєних науковою фантастикою термінів, а також терміни різних галузей науки й техніки, найчастіше вживані в мові української фантастики, простежила їх вживання в номінативній функції і в образно-переносному значенні [10].

І. В. Середюк розробив типологію функцій філософських термінів у художніх текстах [18].

Н. М. Тома розкриває стилістичні параметри абстрактної лексики на позначення релігійних понять і понять християнської моралі, які найчастіше використовує і переосмислює у своїх творах Петро Могила [24].

З. Б. Куделько зазначає, що відношення між поняттями “термін” і “текст” вивчаються протягом відносно короткого проміжку часу, при цьому використовують два підходи: від терміна до тексту і від тексту – до терміна. Перший підхід розглядає термін як об’єктивний факт, певну величину. Саме тут можна знайти перелік рекомендацій щодо використання терміна в різних типах текстів – термін і дефініція в наукових текстах, термін і пояснення в журналістських текстах тощо; другий – робить можливим ідентифікацію терміна та його відбір. Поняття функціонування термінів у термінознавстві, на думку авторки, є широким за обсягом і враховує умови функціонування термінів у текстах різної жанрової належності [11].

Класифікацію різнопланового стилістичного використання економічних термінів у сучасній публіцистиці – від класичного вживання з тлумаченням до метафоричного перенесення, коли спеціальна метафорична одиниця набуває нового емоційно-експресивного забарвлення, розроблено в праці Г. В. Чорновол “Новітня економічна термінологія та її стилістичне використання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань)” (2004). Авторка наголошує, що економічний термін, перебуваючи поза контекстом, у типовому чи нетиповому контексті, зможе виконувати свої функції лише за умови, що буде відома його належність до економічної терміносистеми [25].

Д. С. Сизонов виявляє функції, що виконують медичні терміни у стилі масової інформації, зокрема первинного і вторинного називання, образності, порівняння та пояснення, які визначають природу та специфіку використання стилістичних тропів і фігур, що активізують медійну трансформацію термінів – епітети, метафори, порівняння, перифрази та ін. Аналіз функціонального ресурсу медичної термінології в мас-медіа показав, що терміни в первинній функції реалізуються здебільшого в інформаційних жанрах спеціальних текстів сучасної журналістики, а у вторинній функції – в аналітичних жанрах неспеціальних текстів. З’ясовано, що медична термінологія в ЗМІ має високий оцінний потенціал, виявлений у відкритій (в семантиці одиниці немає прихованого смислу і майже відсутня маніпулятивна стратегія) та прихованій (за наявності конотативного відтінку) оцінках [19].

Терміно- й текстоцентричне спрямування. А. М. Варинська здійснила спробу проаналізувати формування лінгвостилістики як галузі мовознавства, а разом із нею її розгалуженої та не завжди однозначної термінології. Авторка з’ясувала, що в своєрідній лінгвостилістичній терміносистемі багато “робочих”, пошукових термінів і терміносполучень, які значною мірою відбивають модально-вольову сферу дослідників. Основною структурною моделлю таких терміноодиниць є двокомпонентне словосполучення з прикметником-конкретизатором. У роботі простежено, як із базовими стилістичними знаннями з’являються й відповідні терміни, пов’язані з тлумаченням художніх текстів, їх цілісності й глибинного смислу, що знаходить відбиття у спадщині О. О. Потебні, В. В. Виноградова, Л. В. Щерби та ін. [3].

Г. П. Городилівська наголошує на частому використанні в творах романіста-історика філософської, правничої, фінансово-економічної, банківської, фізичної, літературознавчої, математичної та медичної лексики в прямому й стилістично-виражальному значеннях, як образотворчих стилістичних засобів. Дослідниця акцентує увагу на індивідуально-авторських новотворах – метафорах, до складу яких входить термін. Гармонійне поєднання термінів із хронологічно маркованою лексикою розкриває своєрідне співвідношення цих мовних засобів, яке зумів встановити романіст в історичній прозі. Улюбленим засобом стилістичної виразності автора історичного жанру є порівняльні конструкції, серед об’єктів зіставлення яких – найчастіше фізичні, математичні, хімічні, біологічні, астрономічні та медичні терміни. При цьому враховано, що спеціальні слова у складі таких порівнянь зазнають семантичних перетворень двопланового характеру [7].

Крос-парадигмовий напрям. О. В. Подвойська розглянула проблеми сучасного термінознавства, процеси термінологічної міграції, зокрема, функціонування юридичної термінології в англійських економічних текстах (монографічних працях, навчально-методичній літературі, періодичних виданнях та документації). У роботі досліджено генезис англійських юридичних термінів, які вживаються в економічному дискурсі, їх семантичну еволюцію та здійснено їх структурно-словотворчий аналіз; дериваційні моделі термінів-іменників, термінів-прикметників, термінів-дієслів та термінів-словосполучень; проблему функціонування юридичної термінології в економічному дискурсі, а також семантичного поля юридичної термінології в структурі економічних текстів. На підставі вивчення економічної літератури різних жанрів та використання лексикографічних економічних та юридичних джерел виявлено, що приблизно 73% усіх юридичних термінів економічного дискурсу стали невід’ємною частиною економічної підмови в зв’язку з їх продуктивним використанням у галузі економічної діяльності та правовим статусом бізнес-операцій [16].

Н. І. Пасічник виявила, що спеціальні тексти дидактичної тематики поділяються на навчальний – текст, що служить дидактичним засобом навчання, та академічний – різновид на-

укового тексту сфери дидактики. Характер впливу семної структури на сполучуваність дидактичного терміна з іншими лексемами у спеціальному тексті зумовлений типом зв'язку та вказує на залежність терміна від контексту. Сполучуваність дидактичних термінів уможливила встановлення різного ступеню детермінологізації й транстермінологізації у спеціальних текстах [15].

О. В. Нашиванько зазначає, що термінологія на шкалі природності – штучності займає проміжне становище між номенклатурою і професіоналізмами, оскільки в термінах є і природна, і штучна основа. Часто “будівельними цеглинками”, за допомогою яких створюється та чи інша термінологічна одиниця, є терміноелементи і термінокомпоненти. У цьому дослідженні ми чітко співвідносимо поняття “термінокомпонент” із лексичним (у випадку однослівності компонента) і синтаксичним (у випадку, якщо компонент становить собою словосполучення), а “термінокомпонент” – з морфемними рівнями термінів. У більшості випадків у ролі останніх у термінопросторі медицини виступають морфеми греко-латинського походження. Беручи участь в утворенні більш складних автономних термінологічних одиниць, такі терміноелементи і термінокомпоненти виступають як засоби й ознаки “штучної” номінації в колі термінолексики [14]. Л. Б. Воловик, аналізуючи текстотвірні потенції словотвірних одиниць, виявила, що підґрунтям для побудови комунікативно значущих компонентів тексту є економічні терміни, які мають основне змістове навантаження в економічних текстах. Текст економічної газетної статті характеризується такими основними ознаками: структурно-змістова цілісність, змістова зв'язність, членування, лінійність, інформативність, структурно-змістова завершеність. Текстотвірний аналіз дав змогу виявити текстотвірні функції префіксальних дієслівних економічних термінів: когерентність, семантична зв'язність, тематична зв'язність, інформативність [5].

Н. В. Лазебна зазначила, що тексти АКТП (англомовної комп'ютерної термінології) характеризуються високим ступенем насичення образної термінології. Використання образної термінології в АКТП відображає його соціальну зорієнтованість і зумовлює полегшення сприйняття текстів комп'ютерної тематики, які мають експресивну стилістичну побудову. Стилiстичними засобами в АКТП виступають антитеза, алітерація, наростання, емпфаза та метафора. Англомовний комп'ютерний текстопростір визначається у роботі як усно-письмовий процес і результат взаємодії учасників комунікації, опосередкованої комп'ютерними технологіями або тематично з ними співвіднесеними текстами, що характеризується соціокультурною специфікою ситуації спілкування, когнітивними і лінгвальними компетенціями учасників такого типу комунікації [12]. О. В. Минзак описує квантитативні характеристики правових термінів-опозитів у англомовному тексті. Терміни-антоніми вживаються в тексті набагато частіше, ніж ця ймовірність очікується, зокрема антоніми трапляються частіше в юридичному корпусі текстів [13].

Н. А. Ясинецька виявила, що нові англiзми-запозичення можуть засвідчувати альянсу як до філологічної інформації, так і до соціально прецедентної реалії. Проте в обох випадках альянсу, які поширюються за посередництва засобів масової інформації, не існують ізольовано у філологічному контексті, а є пов'язаними із соціально-історичними реаліями, на основі або в контексті яких вони вживаються. Мета дослідження – виявити стилістичні прийоми в основі нових англiзмів-запозичень, систематизувати типологічні закономірності й філологічні особливості поповнення словникового складу української мови новими англiзмами [27].

Зокрема, в дисертації Т. Г. Скопюк зазначено, що до складу тексту як його базові елементи входять спеціальні слова – терміни відповідної підмови, які авторка досліджує методом сіткового моделювання із застосуванням відношень семантичної деривації / декомпозиції, що пов'язують слово, значення якого тлумачиться зі словом, через яке його тлумачать, при цьому перше називають дериватом другого, а друге – компонентом першого [20]. С. А. Вискушенко вказав на ознаки, притаманні англомовним фаховим текстам тваринництва та розкрив закономірності функціонування в них термінів на фоні інших пластів лексики. Об'єктом дослідження виступає лексичний склад англійської фахової мови тваринництва в лексикографічних джерелах і науково-технічних текстах. Найпродуктивнішими текстами з погляду передачі та збереження інформації в англійському тваринництві виявилися науково-ділові та академічні тексти, водночас газетно-журнальні тексти – для популяризації наукового знання [4].

Д. П. Соколов простежив вплив контексту на становлення семантики одиниць ідеологічного вокабуляру як найбільш динамічного шару політично релевантної лексики, що визначає склад актуалізованої у свідомості комунікантів інформації [22].

Таким чином, зроблено спробу проаналізувати становлення українського стилістичного термінознавства, починаючи з ХХ ст., а також розкрити основні аспекти напрями його розвитку. Відповідно до напрямів систематизовано фундаментальні праці українських дослідників у царині термінознавства.

Список використаних джерел

1. Асмукович І. В. Функціонально-семантичні особливості англійської фахової мови авіації: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Херсонський держ. ун-т / І.В. Асмукович. – Херсон, 2014. – 20 с.
2. Бабюк В. А. Радіоекологічна термінологія сучасної французької мови: структура, семантика, функціонування особливості: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / В.А. Бабюк. – К., 2008. – 20 с.
3. Варинская А. М. Становление русской лингвостилистической терминологии (функционально-стилистический аспект): автореф. дис. ...канд. филол. наук / Одесский государственный университет им.И. И. Мечникова / А.М. Варинская. – Одесса, 1990. – 16 с.
4. Вискушенко С. А. Фахова мова тваринництва: лінгвокогнітивний і комунікативно-функціональний аспекти (на матеріалі британського варіанта англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Херсонський держ. ун-т / С.А. Вискушенко. – Херсон, 2012. – 20 с.
5. Воловик Л. Б. Словотвірний потенціал префіксальних дієслівних економічних термінів у сучасній німецькій мові: (структурно-семантичний і функціональний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Херсонський держ. ун-т / Л.Б. Воловик. – Херсон, 2012. – 20 с.
6. Гавриш І. В. Розвиток українського наукового стилю 20-30-х років ХХ ст. (на матеріалі науково-технічних текстів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна / І.В. Гавриш. – Харків, 2001. – 20 с.
7. Городиловська Г. П. Елементи наукового та публіцистичного стилів в історичних творах Романа Іваничука: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка / Г.П. Городиловська. – Л., 2008. – 18 с.
8. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка / І.М. Гумовська. – Л., 2000. – 19 с.
9. Карпусенко Н. В. Німецькомовний науково-лінгвістичний текст і дискурс: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна / Н.В. Карпусенко. – Харків, 2011. – 20 с.
10. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т / Т.В. Катиш. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
11. Куделько З. Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський нац. ун-т імені І. Франка / З.Б. Куделько. – Л., 2003. – 20 с.
12. Лазебна Н. В. Структурно-семантичні і функціональні особливості комп'ютерної термінологічної лексики з образним компонентом у сучасній англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т/ Н.В. Лазебна. – Донецьк, 2013. – 20 с.
13. Минзак О. В. Юридичні терміни-антоніми в англійській мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Запорізький нац. ун-т / О.В. Минзак. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.
14. Нашиванько О. В. Російськомовна термінологія медичної косметології в системному та функціональному аспектах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара / О.В. Нашиванько. – Дніпропетровськ, 2012. – 18 с.
15. Пасічник Н. І. Семантичний та функціональний аспекти англомовного дидактичного терміна: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Херсонський держ. ун-т / Н.І. Пасічник. – Херсон, 2012. – 19 с.
16. Подвойська О. В. Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти: дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова / О.В. Подвойська. – Одеса. – 2008. – 189 с.
17. Руколянська Н. В. Лексика текстів кримінально-процесуального права в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара / Н.В. Руколянська. – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.
18. Середюк І. В. Філософські терміни в сучасному британському інтелектуальному романі: семантика і функціонування: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна / І.В. Середюк. – Харків, 2010. – 20 с.
19. Сизонов Д. С. Лінгвопрагматичний потенціал української медичної термінології у ЗМІ: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка / Д.С. Сизонов. – К., 2012. – 19 с.

20. Скопюк Т. Г. Термін в семантичній структурі англомовного наукового тексту (на матеріалі текстів обчислювальної техніки): автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка / Т.Г. Скопюк. – К., 1997. – 20 с.
21. Скороходько Е. Ф. Информационная ценность термина в научном тексте (индикативные и информативные маркеры) / Е.В. Скороходько // Научно-техническая информация. – 1998. – Сер. 2. – №7. – С. 13–22.
22. Соколов Д. П. Політична лексика: семантико-функціональний та когнітивний аспект (на матеріалі німецькомовних політичних текстів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Херсонський держ. ун-т / Д.П. Соколов. – Херсон, 2013. – 20 с.
23. Толста С. А. Правнича термінологія в законодавчих актах України: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова / С.А. Толста. – К., 2006. – 18 с.
24. Тома Н. М. Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний авіаційний ун-т / Н.М. Тома. – К., 2012. – 19 с.
25. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне використання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут мовознавства імені О. О. Потебні / Г.В. Чорновол. – К., 2004. – 23 с.
26. Шиленко О. А. Термінологічна фразеологізація в англомовних фахових текстах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна / О.А. Шиленко. – Харків, 2013 – 20 с.
27. Ясинецька Н. А. Структурно-семантичні особливості та функціонування новітніх англійців в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т / Н.А. Ясинецька. – Донецьк, 2014. – 20 с.

Анотація. У статті подаємо огляд окремих наукових праць, які стосуються функціонування термінів у різних стилях, а також класифікуємо основні напрямки в дослідженні стилістичної термінології.

Ключові слова: стилістичне термінознавство, мовоцентричний, текстоцентричний, терміноцентричний напрями, функціонально-стильовий аспект, стилістика наукового / спеціального / фахового тексту.

Summary. The article is the attempt to analyze the process of Ukrainian stylistic terminology formation from the beginning of the XX century and to reveal there main its aspectual development trends. According the trends, there Ukrainian scholars fundamental works in terminologic field were systematized.

In the 50-80's. of the XX century the main directions in the development of stylistic terminology in Ukraine began to be determined. In studying of text centered direction of Ukrainian terminology the emphasis is made on the fact that the scientific style is the communicative and functional variety of the Ukrainian language, on the lexical level of which the terms are used, they are formed on the basis of either specialized words (terms), or semantically specialized words. Studying of term centered direction drives attention to the problem of putting definitions into legal texts. Besides that, term- and text centered directions of terminological scientific works, cross-paradigm directions are specified.

Thus, the problems of modern scientific terminology are widely discussed at conferences, in the press, the thesis are defended, studying of problems of terminologization and determinologization are worked at.

Key words: stylistic terminology, linguocentric, text-centric and termin-centric trends, functional and stylistic facets, stylistics of scientific / special / professional text.

Отримано: 12.10.2016 р.

УДК 811.161.2:37.091.2

*Каптур Г.А., Вітюк В.В.***ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧО-ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Постановка наукової проблеми та її значення. На початку третього тисячоліття в умовах модернізації освітньої системи України, спрямованої на інтеграцію до європейського простору, особливої актуальності набувають завдання виховати українську інтелігенцію, якій був би притаманний високий рівень творчо-естетичної культури. У зв'язку з цим виняткового значення набуває підготовка майбутніх учителів початкових класів, ерудованих спеціалістів, фахівців нової генерації, здатних адекватно сприймати, тонко і високо цінувати мистецтво, зберігати традиції, примножувати духовні й матеріальні надбання українського народу. Важливим завданням у сучасній педагогічній теорії і практиці постає виховання естетичних цінностей у майбутніх учителів початкових класів. Успішне його розв'язання відіграє ключову роль як для особистісного розвитку кожного громадянина, так і для зміцнення української державності на засадах добра та краси. Благодатним джерелом формування творчо-естетичних цінностей у студентів педагогічних вузів є сучасна українська літературна мова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми. Процес формування естетичних цінностей молоді досліджувався в різних аспектах, а саме: теоретичні положення про естетичний розвиток (Б. Неменський, Г. Петрова, У. Суна, В. Толстих та ін.); теорія і методика естетичного виховання у вищій школі (В. Дряпіка, А. Комарова, В. Кудін, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Щолокова та ін.); теоретично-методологічний аспект (О. Дивненко, С. Долуханов, М. Киященко); формування художньо-естетичного досвіду майбутнього вчителя (А. Ахмедов, О. Шевнюк); розвиток художнього смаку студентів гуманітарних факультетів педагогічних інститутів (Т. Філіп'єва); система професійної підготовки студентів педагогічних вузів до художньо-естетичної освіти школярів (О. Щолокова); естетично ціннісні орієнтації особистості (М. Долматова). У зв'язку зі значним поширенням інформаційно-комунікативних технологій, пасивним сприйняттям інформації, зниженням читацької культури, проблема формування мовно-творчої особистості постає надзвичайно гостро у дослідженнях Н. Бондаренко, С. Єрмоленко, В. Мартиненко, Л. Мацько та ін.

Аналіз науково-методичної літератури і практики навчання засвідчив, що формуванню саме творчо-естетичних цінностей у майбутніх учителів початкових класів засобами художнього тексту приділяється ще недостатньо уваги, тому це питання, на нашу думку, потребує лінгводидактичного дослідження.

Метою статті є обґрунтування лінгводидактичних умов використання художнього тексту для забезпечення формування творчо-естетичних цінностей у майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічно-творча діяльність майбутнього вчителя пов'язана насамперед із покращенням якості його навчальної діяльності (і на рівні інформації, і на рівні її осмислення, аксіології), із посиленням у ній значущості найбільш перспективних технологій, які під час практичної діяльності вчитель має ефективно впроваджувати в навчальний процес [7, 196]. На думку С. Сисоевої, саме у процесі творчої професійної діяльності розкриваються перспективні можливості педагога, тому дуже важливо готувати майбутнього вчителя до власної творчої діяльності, формуючи в нього потребу аналізувати власний педагогічний досвід і впроваджувати педагогічний досвід інших [6, 226].

Творчо-естетичні цінності студентів педагогічних вишів виявляються як у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, оцінок, смаків, потреб та ідеалів), так і в розвитку умінь і навичок активної перетворюючої діяльності у мистецтві, праці, побуті, людських взаєминах. Формування у студентів певної системи художніх уявлень, поглядів, які зможуть допомогти їм виробити в собі дійові критерії творчо-естетичних цінностей, готовність та уміння вносити елементи прекрасного у своє життя, починається із сприймання навколишнього світу. Тому важливим завданням формування творчо-естетичних цінностей у студентів є не тільки поглиблення художнього сприймання, розширення списку прочитаних

книг, почутих музичних творів, а й організація людських почуттів, духовного росту особистості, регуляція і корекція поведінки [2, 244].

Ми вважаємо, що знайомство з кращими зразками української поезії та прози, вміння вдумливо читати і розуміти художню літературу в єдності змісту і форми сприяють всебічному цілісному розвитку особистості, становленню духовного світу вчителя, створенню умов для формування у нього творчо-естетичних цінностей. Адже художній твір створює модель певного явища – завдяки художній мові автор (митець) моделює світ, а вивчення художньої мови творів мистецтва не лише дає нам певну норму творчо-естетичного спілкування, а й відтворює модель світу [3, 30]. Відтак, читання художніх текстів розглядається нами як вагомий потенціал не тільки для оволодіння студентами українською мовою, а й для формування їх творчо-естетичних цінностей.

Слово в художньому творі, крім своєї безпосередньої функції (бути ознакою предмета і за собом спілкування людей), виконує ще й творчо-естетичну роль, адже воно допомагає створити поетичний образ [4, 8]. Художнє слово – це не тільки засіб виховання мовної виразності – воно викликає емоції, почуття у тих, хто його слухає, привчає бачити, думати, оцінювати, захоплюватися ідеєю, темою, розуміти надзадачу розповіді [9, 12]. Загальновідомо, що художня література дає унікальне відчуття краси, розуміння життя, його складнощів, служить провідником в інші епохи, розкриває серця людей, формуючи інтелігентну особистість. Тому ми вважаємо, що слово в художньому тексті – потужний лінгводидактичний засіб у процесі спілкування зі студентами сучасних вишів.

Аналіз художніх текстів на заняттях з української мови формує інтерес студентів до читання художньої літератури, розвиває їх ціннісно-орієнтаційну сферу, сприяє творчо-естетичній освіті та самоосвіті. За допомогою художнього тексту розвивається когнітивний компонент творчо-естетичних ціннісних орієнтацій студентів, який полягає в тому, що текст можна використовувати у процесі читання як джерело різноманітної лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації, завдяки чому розвивається мовна, мовленнєва та соціокультурна компетентності студентів [11, 2]. По-перше, у читача виникають асоціації з власним життєвим досвідом та запам'ятовуються лексичні одиниці завдяки образності, неповторності, унікальності мови твору. По-друге, як джерело екстралінгвістичної інформації, художній текст формує і розвиває соціокультурну компетентність читачів-студентів [1, 3]. Відсутність у студентів фонових лінгвістичних знань призводить до неадекватного розуміння мовних одиниць, до численних недоліків мовлення, а також труднощів у розумінні художніх текстів.

Студенти поступово мають оволодівати вміннями і навичками користуватися мовно-естетичними знаннями, поняттями, термінами, здобутими в процесі читання. У такий спосіб вони набувають умінь користуватися зображально-виражальними властивостями мови на основі творів художньої літератури, навичок стилістичного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного аналізу, здатності усвідомлювати норми мовної грамотності для вираження емоційного стану, оволодівають різними видами творчо-естетичної діяльності на основі художніх текстів тощо.

Завдяки накопиченню певних умінь і навичок у процесі мовно-естетичної діяльності досягається високий рівень творчої діяльності студентів. Якщо вести мову про читання художніх текстів як вид мовно-естетичної діяльності, то відбувається удосконалення вміння творчо переосмислювати текст на основі власних оцінних критеріїв, іде пошук продуктивних нестандартних рішень [8, 12], що, в свою чергу, потребує пошуку нових прийомів роботи з художнім текстом, які можуть забезпечити активну діяльність студентів.

Ґрунтуючись на психологічній моделі сприймання художнього тексту, запропонованій Н. Шаровою [10, 53], ми дійшли висновку, що сприймання художнього тексту відбувається на трьох рівнях: семантичному, семіотичному та емоційно-оцінному. На найвищому, емоційно-оцінному, рівні розуміння художнього тексту здійснюється переосмислення сприйнятого тексту та його образів, співвіднесення прочитаного з «фоновими знаннями» філологічного характеру, життєвим досвідом читача (слухача). На найвищому рівні відбувається проникнення в авторський задум, що забезпечує усвідомлення творчого задуму письменника, його ставлення до персонажів, розуміння сутності їхніх характерів, мотивів, манери поведінки.

Однією із важливих властивостей сприймання є апперцепція, тобто залежність ходу і результату сприймання від попереднього (наявного) досвіду людини, знань, інтересів, настанов. Чим багатшим є життєвий чи мистецький досвід людини, тим більше інформації вона здатна почерпнути з художніх творів [10, 54].

Для розуміння емоційного «підтексту» на заняттях з української мови ми проводимо спостереження за виражальними ознаками структурних одиниць мови; лінгвістичний аналіз тексту для з'ясування різних відтінків мовних засобів, трансформації слова в образ; асоціативний аналіз для розвитку художньої уяви, багатства думок та почуттів; вправи, спрямовані на сприйняття, розуміння та обговорення художнього тексту. Доцільними для використання в процесі

формування творчо-естетичного досвіду студентів є такі прийоми: виразне й емоційне читання художнього тексту; пояснення основних мовно-естетичних понять; стилістичний експеримент для умотивування вибору автором тих чи інших засобів; рецензія на відповідь однокласника; аналіз мовленнєвої ситуації тощо.

На заняттях з сучасної української мови пропонуємо використовувати групову форму роботи (виправлення студентами помилок один одного; один член групи складає вправу, інший – виконує її, разом аналізують виразно-стилістичні недоліки; рольові ігри; інсценування окремих уривків з художніх творів; виготовлення наочно-репродуктивних картин, тематичного роздавального матеріалу; добір музичного оформлення для художнього виконання поетичних творів тощо).

Цілеспрямоване виховання у студентів почуття прекрасного на заняттях з української мови, формування їхнього творчо-естетичного досвіду передбачає застосування відповідних засобів організації навчально-виховного процесу [62, 9]. Відтак на заняттях з української мови великого значення набуває тематичний добір навчального матеріалу, зокрема текст. Тому з метою активізації емоційно-пізнавальної діяльності студентів виникла потреба у доборі циклу оригінальних творів, які представляють кращі зразки художньої літератури, відображають творчість авторів різних жанрів та літературних течій.

Ми пропонуємо студентам для аналізу твори волинських письменників, зокрема Володимира Лиса («Століття Якова», «Країна гіркої ніжності», «Соло для Соломії», «Камінь посеред саду», «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї»), Надії Гуменюк («Вересові меди», «Танець білої тополі») та ін. Волинські письменники картину світу у своїх творах створюють певними мовними засобами, які і відображають індивідуальну картину світу у свідомості письменника. Так, картина світу втілюється ними у відборі елементів змісту художнього твору та мовних засобів: використанні певних тематичних груп мовних одиниць, збільшенні або зменшенні частоти окремих одиниць і їх груп, індивідуально-авторських мовних засобах та в індивідуальному використанні образних засобів (система тропів). У художній картині світу відображені концепти, властиві сприйняттю світу певного автора, – індивідуальні концепти письменника. Таким чином, мова виступає засобом створення художньої картини світу, яка відображає картину світу автора художнього твору [5, 230].

Цікавими та творчими для студентів є післятекстові вправи і завдання, які слугують формуванню творчо-естетичних цінностей, контролю розуміння художнього тексту на семантичному рівні та забезпечують перевірку ступеня проникнення в підтекст.

Для перевірки розуміння художнього твору на семантичному рівні рекомендуємо використовувати такі вправи: а) на заміну виділених у реченні мовних одиниць (словосполучень) синонімічними; б) на повний перифраз речень (не змінюючи змісту); в) на заміну виділених у реченні мовних одиниць (словосполучень) антонімічними.

Для усвідомлення творчо-естетичного потенціалу твору художньої літератури завдяки стилістичній диференціації мовних та мовленнєвих одиниць пропонуємо такі вправи і завдання, як: а) до поданих слів, словосполучень доберіть еквіваленти; б) визначте стилістичні засоби, за допомогою яких автор...; в) знайдіть у тексті слова, які демонструють зміни в емоційному стані...; г) доведіть з посиланнями на текст авторську симпатію, засудження, іронічне ставлення тощо.

На основі власних спостережень ми помітили, що ефективними є такі вправи і завдання: а) на складання плану, проблемних питань, відповіді на вузлові запитання за змістом твору; б) вправи з елементами лінгвістики тексту, наприклад, знайдіть ключові речення, абзац, який характеризує..., пояснює...; знайдіть слова, в яких розкривається, пояснюється...; знайдіть образно-узагальнене вираження основної ідеї, оцінки і т. ін.; в) вправи, які сприяють засвоєнню мовних засобів, що передають соціокультурну інформацію: знайдіть у тексті опис (коментування) певних соціокультурних реалій; дайте довідку про власні імена, географічні назви, скористуйтеся поясненнями персонажа тощо.

Виходячи з того, що на найвищому рівні відбувається осягнення та сприймання глибинного змісту твору – досягнення взаємодії тексту художньої літератури і студентів, подальший розвиток їхньої мовної свідомості та мовленнєвої діяльності, емоційно-оціночної сфери, ми використовуємо комунікативні вправи і завдання. Ці завдання потребують від студентів оцінки та інтерпретації, висловлювання власної думки і ставлення до фактів, подій і героїв, описаних у творі; висування, обґрунтування та відстоювання власної думки; творчого переосмислення тексту на основі власних оцінних критеріїв; пошук продуктивних нестандартних рішень. Такі завдання активізують творчо-естетичну діяльність студентів, їхнє сприймання художньої літератури та формування творчо-естетичних цінностей.

Пропоновані вправи і завдання розраховані на чітку організацію процесу формування творчо-естетичного досвіду, передбачають диференційований підхід до студентів і застосування

різних навчальних дій, спрямованих на творчий розвиток особистості – майбутнього вчителя початкових класів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, формуванню творчо-естетичних цінностей майбутніх учителів початкових класів засобами художнього тексту на заняттях з української мови сприяє активна мовно-естетична діяльність (інтерпретаційна, творча, самостійна), що ґрунтується на вивченні тексту як твору мистецтва слова.

Список використаних джерел

1. Котляренко Н. М. Творче мислення учнів: формування, розвиток, перспективи / Н. М. Котляренко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 28. – С.2-5.
2. Медведєва О. Р. Естетичне виховання студентів педагогічних ВНЗ / О. Р. Медведєва // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. – 2013. – № 1 (13). – С. 244-247.
3. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика / Н. Є. Миропольська. – К. : Парламентське видавництво. – 2002. – 204 с.
4. Науменко В. Художній твір як мистецтво слова / В. Науменко // Учитель початкової школи. – 2014. – № 4. – С. 8-12.
5. Пулатова Л. Й. Полонізми у мовно-поетичній картині світу Володимира Лиса (на матеріалі роману «Століття Якова») / Л. Й. Пулатова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2014. – Вип. 48. – С. 229-231.
6. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість учителя: Визначення, теоретична модель, функції підготовки / С. О. Сисоєва // Педагогіка і психологія. – К. : Педагогічна думка, 1998. – 255 с.
7. Тарасенко Т. Методологічний і методичний аспекти підготовки творчої особистості вчителя-філолога / Т. Тарасенко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2014. – № 2 (13). – С. 196-202.
8. Хорошковська О. Н. Текст як основа інтеграції мовно-літературного матеріалу в початкових класах / О. Н. Хорошковська, О. М. Петрук // Українська мова і література в школі. – 2011. – №1. – С. 12-15.
9. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351с.
10. Шарова Н. А. Психолінгвістическая модель восприятия художественного текста в языковом вузе / Н. А. Шарова // Психолінгвістические основы и методические закономерности обучения иноязычной речи: межвуз. сб. науч. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1994. – С. 52-56.
11. Шварц Н. Й. Текстосцентричні технології у формуванні мовної компетенції учнів / Н. Й. Шварц // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2013. – № 2. – С.2-8.

Анотація. У статті обґрунтовуються лінгводидактичні умови формування творчо-естетичних цінностей в майбутніх учителів початкової школи засобами художнього тексту під час професійної підготовки у вищому навчальному закладі. Автори статті з'ясовують роль художнього тексту у процесі формування творчої особистості майбутнього вчителя, визначають основні ознаки художнього тексту, окреслюють шляхи впровадження аналізу тексту в практику навчання сучасної української мови у вищій школі. Особливу увагу приділено аналізу літературного тексту, який формує інтерес студентів до читання художньої літератури, розвиває їх ціннісно-орієнтаційну сферу, сприяє творчо-естетичній освіті та самоосвіті.

Ключові слова: творчо-естетичні цінності, творчі здібності, лінгводидактичні умови, художній текст, аналіз тексту, творчий стиль діяльності педагога.

Summary. In the article on the base of theoretical analyses the linguistic literature the important signs of creative esthetical values of personality are established, methodical conditions of the formation of creative esthetical values of future teachers of primary school are proved by means of artistic text during a professional preparation in the university.

The authors of the article find the role of the text out in the process of formation a creative personality of future teacher. They determine the main features of the artistic text, draw the ways of introduction the linguistic analyses of the text in the practice of learning Ukrainian language in high school. The important attention draws to the analysis of the artistic texts at the lessons of Ukrainian language, which forms the interest of the students to the reading of the artistic literature, develops their valuable orientated sphere which helps creative esthetical education and self education. With the help of artistic text a cognitive component of creative esthetical values is developed in the students of

pedagogical faculties it depends on the text which can be used in the process of reading as source of different linguistic and extra linguistic information, thanks to what linguistic and sociocultural competence of future teachers of the primary school is developed.

The article is revealed methodical and methodological aspects of preparation creative personality of future teacher of the primary school which expect the formation the skills of projecting the educational process, abilities to realize, to formulate and do the tasks creatively, the capability to practice methodical reflexion of the system about language, literature, culture and society. The article describes the ways of rise the effectiveness of the formation and development a creative personality of future teacher in pedagogical university which guarantee the teacher a high level of mastery professional knowledge and professional competences.

The authors of the article accent that during preparation of future teachers of the primary school must be create necessary conditions for the development their creative abilities and wish motivation to realize pedagogical activity, creating new ideas during educational process.

To achieve this aim in the pedagogical university it is necessary to include the system of the tasks during teaching professional subjects, this accomplishment guarantees not only the broadening professional, pedagogical outlook, deepening the system of scientific pedagogical knowledge which help the formation of creative personality of future specialist of the primary school.

Key words: *creative, esthetical value, creative abilities, pedagogical conditions, artistic text, analyses of the text, creative style of teacher's activity.*

Отримано: 03.11.2016 р.

УДК 784.4 (477) (092)

Чайка С.В.

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

Нині, в період становлення української державності, національної свідомості українського народу, відродження національної культури великої ваги набуває питання освоєння своєї народної спадщини. Воно може бути вирішене лише через виховання молоді в дусі поваги до національної культури, зокрема до української музичної творчості. У державній національній програмі «Освіта» Україна ХХІ століття» сформульовано вимогу, втілену в одному з принципів її реалізації: «Національна спрямованість освіти полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку [1, 5.]. Відтак актуальною стає проблема підготовки педагогічних кадрів шляхом формування в них професійного інтересу до музичного народного мистецтва. Професійне становлення майбутнього вчителя розпочинається у вищій, де формуються його художні смаки, погляди, переконання. З педагогічної точки зору народне музичне мистецтво розглядається як один із найефективніших засобів формування професійно-педагогічного інтересу до народної музичної творчості у майбутніх учителів музики.

Естетико-соціологічні узагальнення щодо використання фольклорних творів у вихованні молоді зроблено у працях істориків і філософів – М.Аркаса, М.Грушевського, М.Костомарова, І.Огієнка, Д.Субтельного. Вони наголошували на тому, що джерела народної мудрості дають матеріал для творчого самовиявлення, навчання і виховання, а безпосереднє прилучення до фольклору активізує можливості особистості у здобутті знань, збагачує емоції, почуття, сприяє виробленню виконавських навичок. Видатні українські мислителі, письменники та діячі Г.Сковорода, І.Котляревський, А.Духнович, Т.Шевченко, І.Франко, Л.Українка, І.Огієнко наголошували на необхідності використання фольклору – одного з впливових засобів морального становлення молоді.

Навчання та виховання студентів, майбутніх фахівців, сьогодні неможливе без глибокого вивчення народної творчості. Формування професійно-педагогічних навичок майбутніх педагогів шляхом розвитку інтересу до музичної народної творчості є одним із головних завдань вивчення музичних дисциплін у вищих навчальних закладах, де готують музично-педагогічні кадри. Всебічне вивчення студентами художньої народної творчості українського народу, зокрема музичної, його багатющої духовної спадщини розкриває перед ними невичерпні можливості народного таланту, виховує любов і повагу до своєї землі, гордість за свій народ. Відповідно

до концепції середньої загальноосвітньої на національній школи України споконвічність, первинність культурно-історичних традицій народу, діалектична єдність їх із загальнолюдською культурою є вихідним принципом при конструюванні змісту освіти і виховання.

Мета статті: проаналізувати і обґрунтувати значення виховного потенціалу української народної музичної творчості у формуванні професійно-педагогічних якостей майбутніх учителів (моральних, світоглядних, художньо-естетичних).

Фольклор, як безпосередній спадкоємець найдавніших форм людської культури, доніс до наших днів естетичні уявлення минулих поколінь, вивірений сторіччями художній досвід. Виражаючи рівень свідомості й світосприйняття народних мас, фольклор зберігає в кожному історичну епоху значення первинної художньої переробки сукупного чуттєво-практичного досвіду, є складним естетичним, художнім і соціальним явищем. Розширення сфер виховного впливу народного мистецтва відповідає стратегічним завданням суспільства: максимально використовувати в роботі з молоддю все те, що опирається на прогресивні традиції народу, що пов'язане з його національною самобутністю і неповторністю в усіх галузях духовного життя.

Г. Сковорода, високо цінуючи народну творчість саме в фольклорі шукав джерело натхнення, зразки для творчості. Про це свідчать його пісні, які за своїми мотивами близькі до народної основи: «Всякому городу нрав и права», «Ой ты, птичко, желтобоко», «Ах поля, поля зелені». Твори Г.Сковороди дуже популярні в народі, і кобзарі виконували їх по всій території України не лише в XVIII, а й у XIX сторіччі. З іменем Г.Сковороди, його творчою спадщиною, насамперед, пов'язані ідеї відродження української культури, науки, громадської думки, відродження історичної свідомості і національної гідності народу. Сам з народу, він закликав інтелектуальні сили нації йти в народ і там шукати джерело насаги для боротьби за національне визволення, «щоб українство жило власним і повним життям» і зберегло свою музично-пісенну спадщину. Він мріяв про духовне вдосконалення людини, один із важливих засобів виховання вбачав у мистецтві, яке, на його думку, здатне невимушено, через емоційно-чуттєву сферу прищеплювати уявлення про високі моральні й естетичні ідеали.

Т.Шевченко високо цінував педагогічну роль кобзарів і лірників, народних оповідачів, які мали велике значення для морального виховання дітей засобами фольклору (твори «Перебендя», «Мар'яна черниця», «Сліпий» та ін.). Народним словом «Кобзар» він назвав свою поетичну збірку, фольклорні твори Т.Шевченко включив до «Букваря південноукраїнського», призначеного для недільних шкіл. Творча спадщина геніального Кобзаря ґрунтувалася на народній творчості. У повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі» є такі рядки: «нещодавно хтось у пресі порівнював наші, тобто малоросійські, історичні думи з рапсодіями хіоського сліпця, праотця епічної поезії... і всі вони такі піднесено-прості і прекрасні, що якби воскрес сліпець хіоський та послухав хоч одну з них від такого ж, як і він сам, сліпця, кобзаря або лірника, то розбив би дощенту свій луб'янець, що зветься лірою, і став би міхоношею у найбіднішого нашого лірника» [10, 236-239]. Таке поетове зіставлення українського народного епосу з гомерівськими творами має ніби жартівливе забарвлення, та воно свідчить про важливе значення, що його надавав Т.Шевченко українській народній творчості.

М.Костомаров наголошував на тому, що поезія Шевченка є безпосереднім продовженням народної поезії. Він писав: «Шевченко як поет – це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Пісня Шевченка була сама по собі народною піснею, тільки новою, – такою піснею, яку міг би заспівати тепер цілий народ...» [3, 14].

У нерозривній єдності з народною мудрістю, якою пронизано фольклор, організував свою діяльність вчений-педагог, письменник і історик А.Духнович. Він першим в Україні широко представив український фольклор у створених ним шкільних підручниках, букварях, книгах і календарях для народних читань. У своїх працях він використовував фольклорні висловлювання на кшталт: «Если посеешь пшеницу, то пшеница и уродит, а если посеешь куколь, то кроме куколя ничего не вырастет», «От пьяных родителей пойдут пьяные дети», «Из гнезда совиного никогда не выйдет соловей, а только ушастая сова» [2, 43].

Відомий письменник І. Котляревський брав участь у народних гуляннях і розвагах, записував фольклорні твори, вивчав «... побут, звичаї, обряди, повір'я, перекази українців і з цієї школи виніс він глибокі знання про малоруський народ» [6, 201].

Високо цінував народну творчість як педагогічний розум трудового народу і виховний засіб І.Франко. Його зв'язки з фольклором були змістовними і багатими. Наукова спадщина І.Франка в галузі народної поетичної творчості вирізняється сміливістю думки, різноманітністю порушених проблем, обсягом виконаної поетом роботи. Всі жанри народної творчості були для І.Франка цінним джерелом, що допомагало пізнавати, осмислювати і реалістично віддзеркалювати життя народу. Саме тому він дуже цікавився як народними прислів'ями та піснями, так і переказами, легендами, звичаями тощо. Народні пісні та думи Франко називав «одним з найцінніших наших

національних надбань і одним із предметів оправданої нашої гордості» [8, 1]. Щоб краще розкрити погляди І.Франка на народну творчість, доречно згадати, яку характеристику він дав коломийкам. «Слухаючи коломийки, одну за одною, – писав І.Франко, – співані безладно, принагідно селянами, нам, певно, і в голову не приходять, що це перед нами перекочуються розрізнені перлини великого намиста, частки великої епопеї сучасного народного життя... Зведені до купи в систему, що гуртує їх відповідно до змісту, вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози і радості, працю і спочинки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське і індивідуальне від колиски до могили, його традиції і вірування, його громадські й етичні ідеали. Все це наповнює нас правдивими гордощами, коли в тім поетичнім дзеркалі бачимо здорову, чисту чи так рухливу та невтомну творчу душу нашого народу» [9]. Фольклористична спадщина І.Франка дає повне право вважати цю характеристику такою, що типово виражає погляди вченого на всю українську народно-поетичну творчість.

Надзвичайно важливі положення, які справляють значний вплив на подальше розроблення проблеми естетичного виховання засобами фольклору, ми знаходимо у творчій спадщині Л.Українки. Це фольклорні збірки: «Дитячі ігри, пісні і казки Ковельського, Луцького і Новоград-Волинського уїздів Волинської губернії», збірка віршів «На крилах пісень», поеми «Легенда», «Місячна легенда», «Осіння казка», «Давня казка», «Казка про Оху-чудотворця», «Казочка про Великана»; розповіді «Така її доля», «Помилка»; ліричні твори: «Коліскова», «Вишенька», «Літо красне пролетіло». Творчість Л.Українки високо підносить народну мораль і педагогічний ідеал трудівників, що відображено також у фольклорі.

Джерелом, що дає знання про наших попередників у думках, почуттях, відносинах, про визначні події, які відбуваються в їхньому житті, є фольклор, у тому числі й українська народна пісня, про своєрідність якої І.Огієнко писав так: «Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» [4, 5].

Як один з жанрів музичного фольклору, народна пісня є результатом колективної творчості народу. Вона не тільки узагальнює життєві факти, а й дає їм об'єктивну оцінку, формує певне ставлення до них. Народно-пісенне мистецтво за своїм внутрішнім характером є реалістичним, і в цій правдивості закладено його виховну силу. Народну пісню нерідко називають «скарбницею народної мудрості». І це не випадково: глибоке викладення душі, поетичність і чистота образу поєднуються в ній з простотою, дохідливістю і водночас з удосконаленістю форми, відшліфованою багатьма поколіннями людей. Свого часу видатний діяч української культури І.Огієнко писав: «У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український. Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравої талановитості. Візьмемо його пісню: її утворив народ такою, як ніхто з інших народів» [4, 5]. Пісенне мистецтво дійшло до нас у живій, різнобічній формі, що зумовлюється словесно-музичним виконанням, оскільки слово й музика з'явилися разом і доповнюють одне одного. Завдяки поетичному тексту, пісня звертається безпосередньо до емоційного світосприйняття особистості, її почуттів. Її свідомості, поетичний текст надає мелодії чіткої змістовної ясності, фіксує увагу на тих подіях, про які співається в творі. Цілісність твору забезпечується єдністю віршованого тексту і музики. Мова і пісня є найважливішими і невід'ємними рисами духовності народу, це два рівнозначні здобутки його творчого генія. Їх не можна розмежувати, відтак, коли йдеться про мову народу, неодмінно згадується і пісня. Тому кожен цивілізований народ високо цінує і оберігає як свою рідну мову, так і свою рідну пісню.

Народно-пісенна творчість відіграє значну роль у вихованні особистості. Вона розвиває інтерес до музичної народної творчості, художній смак, музичну пам'ять, пробуджує любов до прекрасного. Висока художність і доступність надають народній пісні високого педагогічного значення, адже найкращі зразки допомагають виховувати в особистості високі моральні, естетичні та світоглядні якості. Відтак, надзвичайно багата та різноманітна національна музика має зайняти належне місце у формуванні професійно-педагогічного інтересу майбутніх учителів музики, вона є чи не найголовнішим чинником його формування. Практична реалізація навчально-виховних завдань з використанням народного мистецтва має знайти своє втілення в усіх програмах аудиторних і позааудиторних занять.

Список використаних джерел

1. Державна національна програма «Освіта» / Україна XXI ст. / Інформ. зб. Мін. осв. України. – К., 1993. – № 24. – С. 5.
2. Духнович А.Г. Народная педагогика в пользу училищ и учителям сельских школ / А.Г. Духнович. – Львов, №57. – 92 с.

3. Костомаров Н.И. Воспоминания о двух малярах // В кн. П.М. Попов. Шевченко і Київський університет. – К. : Вид-во КДУ, 1964. – С. 10-19.
4. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І.Огієнко. – К. : Вид-во книгарні Е. Череповського, 1918. – 272 с.
5. Сковорода Г.С. Дослідження, розвідки, матеріали / Г.С. Сковорода // Зб. наук праць. – К. : Наук. думка, 1992. – 384 с.
6. Стельмахович М.И. Традиции и новые тенденции в развитии украинской семейной этнопедагогике: дисс. ... докт. пед. наук / Стельмахович М.И. – Ив. – Франковск, 1988. – 325 с.
7. Українка Л. Народні пісні в записах Лесі Українки / Л.Українка // Упоряд. і примітки О.І. Дея, С.Й. Грици. – К. : Муз. Україна, 1971. – 435 с.
8. Франко І.Я. Студії над українськими народними піснями / І.Я. Франко. – Т. І. – Ч. 1, 2. – Львів. 1913. – 532 с.
9. Франко І.Я. Що таке поезія / І.Я. Франко. – Львів, 1902. – 328 с.
10. Шевченко Т.Г. Твори / Т.Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1978. – У 5 т. – Т. 4. – 241 с.

Анотація. У статті розглядається актуальність виховання майбутніх вчителів музики на основі української народної музичної творчості. Надзвичайно багата та різноманітна національна музика займає чільне місце у формуванні професійно-педагогічного інтересу майбутніх учителів музики та є чи не найголовнішим чинником його формування.

Ключові слова: українська народна пісня, фольклор, українська культура, національна свідомість, українська мова.

Summary. The article investigates the urgency of educating future music teachers on the basis of Ukrainian folk music. During the formation of Ukrainian statehood and national consciousness of the Ukrainian people, revival of the national culture is of great importance, and so is the development of the people's heritage. This task can be achieved only through the education of youth in the spirit of respect for national culture, including Ukrainian musical arts. Professional formation of the future teacher begins in college where his/her artistic tastes, attitudes, and beliefs are shaped. From an educational point of view, folk musical art is regarded as one of the most effective means of formation of professional pedagogical interest in folk music in the future music teachers. Music and song heritage of the Ukrainian people is of a high artistic quality as to its content, it is deeply emotional and serves as a versatile vehicle for expression. Folk songs should be viewed not only as a source of emotional pleasure, but also as a means of aesthetic and moral education. The truer, the deeper is the content of the piece in its distinct shape, the better is the understanding of its inherent idea and acceptance by the listener, the more effective it will be for nurturing personality. Folklore plays a significant role in the education of the individual. It develops an interest in folk art music, artistic taste, musical memory, and awakens love of beauty. Due to their artistic quality and availability, folk songs have a high educational value, thus the best examples help instill high moral, philosophical and aesthetic qualities in the individual. Therefore, extremely rich and diverse traditional music should take its rightful place in the shaping of the professional pedagogical interest of future music teachers, it is arguably the most important factor of its formation.

Key words: Ukrainian folk song, folklore, Ukrainian culture, national consciousness, Ukrainian language.

Отримано: 09.11.2016 р.

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Інтеграція України до світової спільноти та реформування системи вищої освіти зумовлюють посилення уваги суспільства до підвищення загальноосвітньої, фахової, комунікативної компетенції майбутніх спеціалістів, забезпечення їхньої конкурентоспроможності. Комунікативна компетенція перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетенцій людини, тому основною метою мовного навчання є формування комунікативної компетенції як здатності користуватися мовою залежно від ситуації [1, 126].

Виконання завдань, що постанали перед вищою освітою, вимагає пошуку шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, розроблення нових методів та організаційних форм взаємодії викладача і студента. Проблеми, пов'язані з опануванням фахової мови, неодноразово були у полі зору українських мовознавців (З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич, Н. В. Бабич, А. С. Токарська, М. В. Гуць, Р. С. Кацавець, Т. В. Симоненко, І. В. Хоменко, О. М. Семенов, Т. Б. Гриценко, О. А. Сербенська й ін.), культуру спілкування та комунікації досліджували Ф. С. Бацевич, А. П. Коваль, Л. І. Мацько, Л. В. Кравець, Я. Радевич-Винницький, Г. М. Сагач, Ф. І. Хміль та інші. На основі Програми, затвердженої Міністерством освіти і науки України (наказ № 1150 від 21 грудня 2009 року) підготовлено сучасні навчальні посібники з курсу [н-д, 4; 5].

Актуальність задекларованої теми вбачаємо у важливості фактору ефективності мовної освіти студентів непрофільних факультетів.

Головною *метою* є репрезентація шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, розроблення нових методів та організаційних форм взаємодії викладача і студента при викладанні курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».

Відповідно до вимог докорінної перебудови вищої школи, навчальну діяльність студентів необхідно організовувати так, щоб сформувати у них позитивне ставлення до навчання, готовність до постійного поповнення знань, розвивати творче мислення, виробляти потяг до самоосвіти та саморегуляції. Кожна гуманітарна дисципліна вишу має забезпечувати студентів достатнім рівнем знань, необхідним для відродження національної ідентифікації та пробудження могутнього потенціалу національної самосвідомості. У цьому аспекті, відповідно до фахового спрямування, переосмислено й курс «Сучасна українська літературна мова». Наскрізно настановою стає відмова від авторитарної педагогіки та визнання педагогіки співробітництва.

Аудиторне проведення лекційних і практичних занять поєднує традиційні теоретичні розділи з безпосереднім зануренням студентів у процес створення професійних ситуацій, що сприяє розвитку креативних здібностей майбутніх фахівців та стимулює до самореалізації. Професійна функція мови спонукає до усвідомлення специфіки професійної норми, засвоєння основ відповідної фахової термінології, формування належного рівня мовної компетенції у професійній комунікації.

Креативність і творчий потенціал сукупно об'єднують усі здібності та інші риси, котрі сприяють успішному творчому мисленню. Воно ж, у свою чергу, визначається, за Джой Пол Гілфордом [1], дивергентним типом розумових операцій. Американський психолог, дослідник структури інтелекту перекопував, що дивергентне, тобто одночасно різноаспектне мислення є «серцевиною», «ядром» креативності як загальної творчої здібності. Можливість варіювати між різними шляхами вирішення проблеми призводить до несподіваних, більш результативних висновків (на відміну від конвергентного мислення, коли людина знаходить єдиний розв'язок, а потім припиняє процес пошуку).

Для удосконалення мовленнєво-мовної творчої фаховості студентів нефілологічних факультетів ми активізуємо основні параметри креативності – оригінальність (адаптаційна гнучкість), продуктивність, гнучкість у продукуванні думок та ідей, здатність до виявлення і формування різноманітних ідей у складних та нерегламентованих ситуаціях, здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі, уміння розв'язувати проблеми реалізацією відповідних аналітико-синтетичних операцій [3]). Для цього залуцаємо такі основні форми роботи.

Виконання творчих завдань. Поглиблюють і розширюють знання студентів, активізують їхню пізнавальну діяльність завдання творчого характеру. Пропонуємо написати есе на одну з тем: «*Депресія – хвороба чи мода?*», «*Найскладніше це творіння самого себе*», «*Мораль це вічна спроба примирення наших особистих потреб (І.В.Гете)*», «*Чому русини стали українцями?*». Цікавим творчим завданням, що продукує ораторське мистецтво, є виголошення задалегідь підготовленого виступу для мітингу, зборів, свята на теми: «*Патріотизм – це розумний*

націоналізм», «Моя Україна у ХХІ столітті», «Час – не наша власність», «Національна ідея – сенс життя нації».

Для активізації механізмів креативного мислення майбутніх фахівців на основі активних методів навчання (методи генерування ідей («Мозковий штурм», «Карта пам'яті» тощо) створюємо креативне освітнє середовище. Щоб уникнути емоційного напруження, пов'язаного з високим рівнем реактивної тривожності та боязню невдачі, створюємо атмосферу довіри, відкритості, спонукаємо студентів толерантно обговорювати суперечливі питання, поцінювати різноманітні способи мислення, наприклад, під час полеміки на тему «Коли настане час для «мовного питання?»».

Упровадження розвивальних творчих ігор. Методика проведення практичних занять базується на проблемних, евристичних, ігрових та інших продуктивних формах навчання, які активізують пізнавальні інтереси, реалізують евристичні здібності як визначальні для формування професійної майстерності та конкурентоздатності сучасного фахівця, розвивають індивідуальність студентів, їхню емоційну, творчу активність, самостійність мислення, здатність сприймати, інтерпретувати й продукувати фахові тексти. Так, зі студентами економічного факультету доречним буде проведення круглого столу-перемовин з тем «Євроінтеграційні процеси і Україна» або «Українська мова в контексті євроінтеграції: виклики і відповіді». Студенти факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології зацікавлено готуються і креативно проводять дискусію у стилі телевізійного ток-шоу на тему «Дитяча нервовість: джерела, прояви, допомога».

Проблемний підхід. Зміст завдань для виконання забезпечує високий рівень мотивації, якщо є цікавим для студентів, відповідає їхнім бажанням і можливостям. Таким, до прикладу, буде для студентів-психологів мовно-стилістичний аналіз і редагування наукового тексту: «Роль ранньої діагностики порушень розвитку мовлення», «Роль особистості в історії», «Мистецтво спілкування як основний елемент виховного процесу», «Роль батьків у розвитку дитини й ролю сімейного виховання».

Розвитку креативності сприятиме і підготовка доповідей та проведення наукової міні-конференції на одну з тем: «Соціальне мікросередовище як фактор формування особистості», «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх педагогів (психологів, логопедів й ін.)» відповідно до фаху, «Кримінальна субкультура у процесі соціалізації молоді».

Використання технічних засобів навчання. Використання в роботі актуального матеріалу, залучення до процесу пізнання різних аудіовізуальних засобів, схем, які стимулюють аудиторну та позааудиторну самостійну роботу студентів, дозволяють розвивати та підтримувати внутрішню мотивацію вивчення української мови. Прикладом може бути підготовка студентами і аудиторна навчальна презентація з теми «Публічний виступ як важливий засіб комунікації переконання» або презентація розважального характеру «Як стати душею товариства?».

Індивідуальний підхід. Належні умови для самореалізації студента як особистості, що дозволяють йому самому визначати додаткові навчальні завдання, спонукають до подальшої систематичної роботи, створюють такі завдання з дисципліни: 1. Доведіть на конкретних прикладах, що нинішні мовознавчі змагання є джерелом самовизначення сьогочасних українців. Прокоментуйте ваше ставлення до них. 2. Змодельуйте ваше бачення мовної політики в Україні як взірця для інших держав.

Індивідуальність виявляється й у ситуативно-рольових іграх, що проводяться без попередньої підготовки. Розподіл ролей відбувається з урахуванням індивідуальних можливостей і особливостей кожного студента. Наприклад, об'єднавшись у групи з 2-3 осіб, студенти спеціальності «Психологія» моделюють ділову бесіду на тему ««Я-концепція» особистості як психолого-педагогічна проблема» або «Мовне питання в Україні – це питання її незалежності».

Самостійна робота. Цікавою та результативною формою індивідуальної роботи є самостійна робота студентів з оригінальними джерелами інформації (текстами за фахом, газетними та науковими статтями, законами України). Підсумком такої роботи є реферативні доповіді. Наприклад, 1. Заналізуйте сучасний стан українського театру, радіо- та телебачення і конкретними прикладами доведіть, чи залишаються вони джерелами збереження української національної мови. 2. Прокоментуйте дієвість законодавчих актів, що забезпечують функціонування української мови у суспільному житті країни (Конституція України, Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI (серпень 2012), Європейська хартія регіональних або міноритарних мов) та поясніть, чому мовне питання використовується в Україні для розпалювання політичних і міжнаціональних пристрастей.

Самостійне опрацювання академічних і прикладних граматик, різнотипних словників, правописних довідників, творче виконання індивідуально-дослідних завдань стане першою спробою орієнтації студента на формування та удосконалення фахової компетенції. Допоможе не

лише глибше опанувати теоретичні знання, а й, формуючи загальномовну ерудицію, розширити можливості мовопізнання й мовокористування студентів. І, зрештою, сприятиме гармонійному узгодженню складників ланцюжка взаємопов'язаних сутностей: материнська мова – державна мова – професійна мова – національна самоідентифікація.

Отже, мовленнєво-мовна творча компетентність особистості, за концепцією креативності як універсальної творчої здібності, це не лише здатність до самоаналізу і самоконтролю, а й уміння з великої кількості виокремлених за допомогою аналізу і синтезу ідей скористатися найоптимальнішою для конкретної ситуації спілкування, водночас доповнивши її відповідно до свого сприйняття. Тому навчальна та науково-дослідна робота на заняттях з української мови за професійним спрямуванням має бути спрямована на збагачення студентів методологією дослідницької роботи, а отже, стимулювати розвиток самостійності, творчого потенціалу, інтелектуальних здібностей кожної особистості, особистісного і професійного самовизначення, має стати неабияким поштовхом до подальшого плідного наукового пошуку і закласти підвалини для використання у безпосередній практичній діяльності.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
2. Гилфорд Д. Три сторони інтелекта / Д. Гилфорд // Психологія мышлення / [под. ред. А. М. Матюшкіна]. – М. : Прогресс, 1965. – С. 433-456.
3. Психологія : підручник для гуманітарних вузів [Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : Підручник. / С.В.Шевчук, І.В.Клименко. – 4-те вид., виправ. і доповнен. – К. : АЛерта. 2014. – 696 с.
4. Шеремета Н. П. Українська мова за професійним спрямуванням : Навчально-методичний посібник / Наталія Шеремета. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – 152 с.

Анотація. У статті репрезентовано нові підходи до поглиблення мовопізнання й витончення досконалості фахового мовокористування студентів нефілологічних факультетів, формування у них комунікативної професійно орієнтованої компетенції, розвитку критичного, творчого мислення та збагачення індивідуальної мовної пам'яті.

Ключові слова: національно-мовна особистість, мовна компетенція, мовна освіта, мовне виховання, мова професійного спілкування.

Summary. In the article new approaches to deepening of language studying and sophistication of professional language using by students of non-philological faculties, forming of their professionally oriented communicative competence, development of critical, creative thinking and enrichment of individual linguistic memory are represented.

In order to improve speech and language creative professionalism of students of non-philological departments we are rendering more active such basic criteria as originality, productivity, flexibility, the ability to discover and formulate problems, production of different ideas during difficult and de-regulated situations, the ability to improve a subject, the skill of solving problems using analytical and synthetic transactions. For this purpose we use such forms of work as accomplishment creative tasks, introduction educating and creative games, problematic approach, usage of technical means of studying, individual method of approach, independent work etc.

Speech and language creative competence of a personality (meaning the conception of creativity as the universal creative ability) is not only the capacity for self-analysis and self-control, but also the ability to use the most optimum idea and possibility among large number of them taking into account the concrete situation of communication and complement it according to one's own outlook. Because of that, educational and research work during the Ukrainian Language for Professional Communication classes should be directed to enrich students' methodology of research work, encourage the development of independency, creativity, the intellectual ability of individuals, personal and professional self-determination, it should become a remarkable stimulus to further efficient scientific research and lay the foundation for using it in practice.

Key words: national linguistic personality, linguistic competence, language awareness, language self-consciousness, language education, language training, language for professional communication.

Отримано: 03.11.2016 р.

ФОЛЬКЛОР

УДК 801.81:398.21

Наумовська О.В.

«ДОБРИЙ КОЗАК УСЕ ПО ВОЛІ ХОДИТЬ!»: ТИПОЛОГІЯ ГЕРОЇЧНИХ ОБРАЗІВ ЧАРІВНОЇ КАЗКИ

Події останніх років: Майдан, війна з російськими окупантами – засвідчили такий неймовірно високий рівень мужності, незламності духу, людяності й доброти, патріотизму і любові до рідної землі, виявили стільки справжніх героїв, що гасло «Героям слава!» вкотре набуло нового звучання.

Відтак, актуальним на сьогодні є пошук засадничих рис ідеалу національного героя у їх прототипі, що зберігає релікти ще міфологічного світогляду українства та абсорбує акценти на тих чи інших героїчних якостях, властивих народному кругозору різних епох, – образах героїв казкового епосу. Характеризуючи казкових персонажів, П. Куліш вказував: «Ясно, що казкова фантазія ґрунтується тут на вищих поняттях народу про людину як істоту переважно моральну і що від цих казок один тільки крок до художнього відображення дійсності» [4, 13]. Найбільшою мірою героїка властива чарівній казці, позаяк, як зазначає Л. Дунаєвська, «первісна архетипія у фольклорних записках ХІХ – ХХ ст. найбільше «прочитується» у чарівній казці і казці про тварин, в яких вона набула яскравого загальнолюдського характеру» (частково це явище виявляється в іменах персонажів, адже часто функції та походження казкового героя «закладені» у семантиці його найменування: Котигорошко, Богодавець, Іван Мужичий син, Чабанець, Сученко; система ж персонажів казки, функції яких залежать від їх ідеологічної семантики, визначає її художню специфіку) [2, 158], тож основну дослідницьку увагу було зосереджено на цій категорії казкових зразків

Образна парадигма казкового епосу вже неодноразово перебувала у полі зору вітчизняних й іноземних фольклористів, однак дослідницьку увагу було скеровано переважно чи на загальну систематизацію типів казкових образів, чи на типологію жіночих образів, чи на архетипові риси персонажів тощо. Так, відома українська казкознавиця Л. Дунаєвська відзначає поєднання в героєві казки генетично міфологічних архетипічних ознак із художніми, що зумовлено специфікою жанру – традиційній схемі, що дійшла до нас як оповідь розважальна, з настановою на вигадку і повчальний характер. Слова російського дослідника М. Новикова, який називав казковий образ типом, що «втілює певні ідейно-естетичні завдання казкаря, і від цих завдань, які здійснюються в межах казкової традиції, від майстерності оповідача залежить сюжетна архітектоніка казки» [6, 8], Л. Дунаєвська доповнює думкою, що «й образ, сформований в системі архетипів як фольклорний традиційний тип, впливає на вибір сюжету» [2, 163]. Підсумовуючи результати розвідок російських науковців В. Проппа (котрий запропонував семиперсонажну систему казок: злотворець, дарівник, помічник, царівна, отруйник, герой, псевдогерой) та М. Новикова (чия класифікація включає героя-богатиря, «іронічних щасливців», помічників героя, супротивників героя), за ідейно-сисловою значимістю дослідниця поділяє персонажі казок на три основні архетипічні категорії, які складають єдину систему і включають у себе системи обох учених. «За такою системою можна простежити соціальний генезис образів, їх художній розвиток у часі. Це – архетипи образів злотворців, знедолених та 299 добротворців» [2, 163]. Названі категорії утворюють типову групу чарівної казки. Окрім того, така трикатегорійна система передбачає включення персонажів, не врахованих у системах В. Проппа та М. Новикова, – а саме тих, котрі слугують для зв'язку дій у казці, зокрема донощиків, скаржників, оббріхувачів, зрадників (дзеркальце, долото, віник) – тих, які вказують, де знаходиться жертва.

Жіночим образам чарівної казки присвячували свої студії М. Демедюк [1] та Л. Мушкетик [5]. Спроби диференціювати образи казкової прози крізь призму концепції психоаналізу К.-Г. Юнга здійснювали О. Павлов [7], С. Походенко [8], О. Тиховська [9] та ін.

Відтак, актуальним видається аналіз текстового простору чарівної казки з огляду на спробу віднайдення концептуальних аспектів образу «герой» відповідно до народного світогляду українства у діяхронному аспекті. Такий аналіз дозволив виокремити кілька основних категорій образу «ідеального героя»:

- герої-змієборці;
- герої-порушники табу;

віктимні герої.

Найчисленнішою є *категорія героїв-змієборців*, яка також не є однорідною. Враховуючи, що казка є своєрідним літописом самопізнання людства і фіксує генезу його ідеалів залежно від розвитку людської думки, змієборців умовно можна поділити на такі групи:

- герої, які перемагають завдяки надзвичайній фізичній силі;
- герої, які перемагають завдяки надзвичайній фізичній силі і кмітливості;
- герої, які перемагають завдяки кмітливості.

Відповідно, героя першої групи умовно можна номінувати «силач», другої – «силач-кмітливець», третьої – «кмітливець».

На персонажному рівні *образ змієборця-силача* реалізовано у казках «Покотигорошко» (у варіанті, поданому М. Максимовичем О. Афанасьєву), «Іван-Вітер», «Чабанець», «Про Сученка-богатиря», «Іван Іванович – руський царевич та морське чудерство», «Іван-мужичий син» та под. Герої цієї групи здебільшого мають чарівне народження (соціальне ж походження героя у таких казках, як-от Чабанця, Івана-мужичого сина тощо, можна розцінювати як часове нашарування на архаїчний текст первинної міфологічної закоріненості, що підтверджується, приміром, типологічною подібністю мотивної структури казок «Про Сученка-богатиря» та «Іван-мужичий син»): «*прийшла додому, виливає воду – коли дивиться: горошина у відрі. Вона узяла та й з'їла, і од тієї горошини уродився син*»; «*стала та королева раз біля стіни, а в тім мурі була дірка, і вітер повіяв. І вона від того вітру привела хлопця*»; «*Закинули третій раз – порожній невід іде, коли дивляться – нема нічого, тільки золотопера щука. Привозять ту щуку до царя. Стала кухарка варить її – попробувала юшки... Наїлась цариця... Собачка під столом попробувала кісточки. Привела сина кухарка, привела сина цариця, привела сина й собаку...*»

Свою портретну характеристику ці герої одержують здебільшого у зав'язці казки, де акцентується переважно на богатирській силі героя, рідше зображуються окремі деталі зовнішності (приміром, Бух Копитович – «два аршини з половиною у плечах і два з половиною вишини, і сили у нього три пуди з восьминою; три пуди кулака одного»). Гіперболізована фізична сила (одна з основних рис героїв цієї категорії) виявляється здебільшого ще в дитинстві: Чабанець грається каменем на 8 пудів, що випав йому з небес, а Іван-мужичий син однією рукою нахилиє дуба до землі; така гіперболізація, як відомо, виявляється також і в тому, що герої «*ростуть не по літах, а по годинах – так ростуть, як з води йдуть. Виросли за вісімнадцять годин, як за вісімнадцять літ*». Прикметно, що в українській казці така надздібність героя у дитинстві може реалізовуватись через мотив стрімкого навчання: Царенка, Куховарича і Сученка «*Цар <...> по-оддавав у школу і вони вчать грамоті ще краще за того, котрий їх учить*», у казці «Іван-Вітер» «*школярі читали по книжках, а він все напам'ять*».

Герої цієї категорії переважно (за певними винятками) не послуговуються чарівними предметами і не вдаються до допомоги чарівних помічників, перемагаючи антагоніста силою у рівному бою. Їхня ж зброя – булава, камінь, палиця, шабля тощо – не має магічної сили, за допомогою якої герой долає супротивника у герці, що, по суті, постає чесним двобоєм двох атлантів.

Образ силача-кмітливця постає у казках на кшталт «Кирило Кожум'яка», «Про богатиря Сухобродзенка Йвана і Настасію Прекрасную», «Казка про Лугая», «Казка про Івана Голика і його брата», «Юрза-Мурза і стрілець-молодець», «Про того царя, що був під землею», «Козак Мамарига», «Про Гришу і змію» та ін. У таких казках часто акцентовано на соціальному походженні героя, а в боротьбі з антагоністом у поміч йому стають або зооморфні (чи антропоморфні) чарівні помічники; або чарівні предмети; або ж поради жінки. У переважній більшості казок зооморфні помічники належать до усіх «трьох світів» за вертикаллю, що зумовлює символічну трикратність появи таких персонажів-помічників. Символіка цих мотивів подається у казці через сюжетну метафору, генетичний мотив тотемної ініціації – інкарнації. Антропоморфні ж – чудесні богатири (Вернидуб, Вернивода, Вернигора, Крутиус та інші), – це, як зазначає Л. Дунаєвська, архетипи «персоніфікованих сил природи»; «трансформовані в казкові помічники міфологічні володарі стихій, колишні божества, які асимілювалися з чужими, привнесені іншими культурами божествами, і залишилися лише в казці, як «осколки» давнього слов'янського міфу»; «Разом з тим їхні дії «відтіняють» кращі риси головного героя» [2, 182].

Сюжет цих казок може містити мотиви бою героя з антагоністом («Кирило Кожум'яка», «Про богатиря Сухобродзенка Йвана і Настасію Прекрасную», «Казка про Лугая» тощо), інколи бій заміщується ініціальними випробуваннями героя ворожим тестем (у деяких варіантах, зокрема у казці «Козак Мамарига», образ ворожого тестя зазнає часових модифікацій: внаслідок його «олюднення» персонаж-змій замінюється на персонажа-короля), пов'язаними із здобуттям нареченої собі чи брату, побратиму, царю тощо («Казка про Івана Голика і його брата», «Козак Мамарига» і под.), однак маркером казок із образом силача-кмітливця є неодмінна наявність жіночого персонажа, який спричиняє конфлікт, проте не завжди стає героєві дружиною. Ще од-

ним маркером є магічний складник, властивий переважній більшості варіантів казок цієї групи. Це свідчить про зміну світогляду: сила космічного масштабу з плином часу почала видаватися людству менше ймовірною, ніж чари.

Варто зауважити, що герої казок «Про Сученка-богатиря» та «Кирило Кожум'яка» перебувають на межовій позиції між двома вищезазначеними групами: так, Сученко-богатири, маючи чарівне народження, у бою зі змієм вдається до хитроців («Скинув другий чобіт з ноги, кинув угору і каже: *«От коли, вража сило, пропадеш! Он моїх ще два брати біжать до мене на поміч». Той глянув угору, а він йому останніх три голови одрубав, повиймав язика, поховав їх у кишеню, а тулуб скалою наверхнув»*) та вирушає «од Цароноса до Царолоса» сватати дочку за царя і користується допомогою антропоморфних чарівних помічників, а Кирило Кожум'яка – силач соціального походження – для перемоги над змієм застосовує розум (наказує приготувати дванадцять возів конопель та дванадцять бочок смоли, обв'язується коноплями та обсмолюється смолою, внаслідок чого *«що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве, що розбіжиться та вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змій, як вогонь, горить, – так йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напиться, та вскочить у воду, щоб прохолодиться трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмолюєсь»*), проте магією герої не послуговуються.

Герой-кмітливець фігурує у казках «Іван-Побиван», «Про Янка, котрий вмів гарно грати на сопілці» та под., які, ймовірно, є пізнішими за часом виникнення, ніж попередні зразки. Характерною ознакою цього образу є повна відсутність контактного бою зі злоторцем та обов'язкова хитрість героя у змаганні з антагоністом. Так, Іван-Побиван то замість каменя стискає грудочку сиру, з якого тече сироватка, то зв'язує волів хвостами, щоби, мовляв, по одному не носити для вечері, то наказує змієві заплющити очі та гатить його залізною палицею по голові, коли вони міряються силою свисту, тощо. Янко ж щоразу, коли котрийсь із двох зміїв просить його навчити грати на сопілці, обманює останнього, наказуючи йому встромити пальці у розщілину розрубаного Янком пенька, щоби начебто випрямити криві змієві пальці для гри, і таким чином отримує від кожного змія чарівний предмет (срібне та золоте яблуко), який згодом використовує у здобутті нареченої. Героєві властива й певна непорядність: попри обіцянку змієві відпустити його, якщо той *«віддасть найдоржче»*, Янко порушує своє слово й відрубав змієві голови, що, попри пізніший час виникнення цих текстів, все ще розцінюється як космогонічний акт подолання хаосу (*«Досить і так нечисті на світі. Уб'ю змія, світом не колотив»*), однак фізична сила героя поступається місцем його розуму.

Герої другої категорії – так звані *«порушники табу»* – функціонують у таких казках, як «Яйце-райце», «Царівна-жаба», «Ох», «Гайгай» тощо, сюжет яких містить компонент порушення певної заборони, внаслідок чого героєві доводиться здійснити добровільну мандрівку за вертикаллю до хтонічного світу. Ця мандрівка зумовлена двома факторами: визволення чи здобуття нареченої («Царівна-жаба», «Яйце-райце») або ж необхідністю навчання магії від володаря «того світу» («Ох», «Гайгай»). Особливістю образів героїв цих казок є цілковита заміна їхньої фізичної сили магічними здібностями або ж самого персонажа, або його чарівних помічників. І те, й інше герой здобуває лише у потойбіччі. Побороти антагоніста (який подекуди водночас і виконував функцію учителя) героєві цього типу допомагає жінка: виконує завдання замість нього («Яйце-райце», «Гайгай»), переносить героя до світу людей («Царівна-жаба»), захищає його від антагоніста («Ох»). Герої-добротворці (за класифікаційною системою Л. Дунаєвської) цієї категорії здебільшого безіменні, що, ймовірно, у різні часи сприймалося бінарно протилежно: з огляду на сакральний простір дії засвідчувало їхню утаємниченість, з іншого ж боку – всеоб'ємний характер.

Віктимні герої – персонажі казок «Летючий корабель», «Казка про опиря», «Про трьох братів і пшеницю, що двічі на рік родила», «Сини сліпого царя» – умовно номіновані так внаслідок їхньої спільної ознаки – певної скривдженості, що є висхідним рушієм сюжету казок цього типу. Характерним для цього образу є епітет «дурний», що призводить до збиткування над героєм інших персонажів – як правило, братів-антагоністів: *«Був собі дід та баба, а в них було три сина: два розумних, а третій дурний. Розумних же вони й жалують, баба їм щонеділі білі сорочки дає, а дурника всі лають, сміються з нього, а він знай на печі у просі, в чорній сорочці, без штанців. Як дадуть, то й їсть, а ні, то він голодує»*. Однак, на відміну від подібних героїв інших етносів, персонажі української казкової прози цієї категорії вирізняються повною відсутністю нерозумності, а, навпаки, – казка акцентує не лише на таких їхніх рисах, як добре серце, благородство, чесність, а й живому розумі (на протигагу хитрості героїв аналогічних казок деяких інших народів). Для здійснення подвигів віктимні герої також послуговуються чарівними предметами, здібностями чи помічниками, отриманими з потойбічного світу. Герої ці, як правило, безіменні, й основною їхньою силою є саме їхня доброта.

Українським казковим героям категорії «добротворці» притаманна великодушність, здатність прощати зрадників. Сученко рятує своїх братів, котрі ледь його не погубили; прощає своїх братів, які «убили брата і покинули ...; а коня, жар-птицю і красну дівицю узяли та й поїхали» і герой казки «Про жар-птицю та вовка»; у казці «Іван Іванович – руський царевич та морське чудерство» матір, яка разом зі змієм постійно намагається погубити свого сина, той наказує повезти у ліс, залишити біля дуба, дати куль соломи і поставити черепочок: «Як <...> з'їсть за три роки цей куль соломи та наплаче черепок, *то ще можна матір'ю прийнять*».

Варто зазначити певну статичність образів героїчної казки: її персонажі постають як готові характери і не змінюються протягом усього розвитку сюжету.

Спільною рисою героїв усіх категорій є їхня смертність (на відміну від казкових злотворців та героїв міфів, легенд і світового епосу вони не мають чарівної повної чи часткової невразливості), на чому наголошує Умберто Еко у розвідці «The Myth of Superman» праці «The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts» [10], та честь, доброта й благородство, на що вказує Лідія Дунаєвська: «В більшості казок тільки в боротьбі за щастя скривджених знаходять вони своє особисте щастя» [2, 168]

Список використаних джерел

1. Демедюк М. Образ жінки у казковій прозі Західної України кінця ХІХ – початку ХХ століття (за матеріалами «Галицьких народних казок» в упорядкуванні Івана Франка) / Марина Демедюк // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Львів, 2011. – Випуск 55. – С. 130–135.
2. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка) – еволюція епічних традицій / Монографія. – Видання друге. – Київ: Вид-во «Бібліотека українця», 1997. – 435 с.
3. З живого джерела: Українські народні казки в записках, переказах та публікаціях укр. письменників/ Упоряд., вступ. ст. та приміт. Л. Ф. Дунаєвської. – К.: Радянська школа, 1990. – 512 с.
4. Записки о Южной Руси / Издал П. Кулиш. – Спб., 1857. – Т. II, ч. I.
5. Мушкетик Л. Жіночі персонажі української чарівної казки / Леся Мушкетик // Народознавчі зошити. – № 3 (129). – Львів, 2016. – С. 686-695.
6. Новиков Н. Образы восточнославянской народной сказки. –Л.: «Наука», 1974. – 193 с.
7. Павлов О. Метафізична комунікація духу в українській народній казці / Олег Павлов // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 32. – К., 2009. – С. 335-339.
8. Походенко С. Герої українських народних казок в архетиповій свідомості суспільства / С. В. Походенко // Психолінгвістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 106-117.
9. Тиховська О. Образи й мотиви чарівної казки (зб. «Казки Верховини») крізь призму обряду ініціації та психоаналізу / Оксана Тиховська // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Філологія. – Ужгород, 2006. – Випуск 13. – С. 134-137.
10. Umberto Eco .The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts. Indiana University Press, 1979. Електронний ресурс: <http://users.uoa.gr/~cdokou/MythLitMA/Eco.pdf>

Анотація. Статтю присвячено парадигмі чоловічих образів української народної чарівної казки. Здійснено спробу узагальнення концептуальних аспектів образу «ідеальний герой» відповідно до народного світогляду українства у діахронному аспекті. Виокремлено основні категорії героїчних маскулінних казкових образів, з-посеред яких основними є герої-змієборці, герої-порушники табу та віктимні герої.

Ключові слова: фольклор, чарівна казка, образ, герой-змієборець, герой-порушник табу, віктимний герой.

Summary. The article is devoted to the paradigm of male characters in Ukrainian folk fairy tales. An attempt to summarize the conceptual aspects of the image of «ideal hero» in accordance with the national outlook of Ukrainians in diachronic aspect, is made. As a result of analysis of factual material the main categories of paradigm of heroic masculine fairy tales characters, from among which the main ones are «heroes-conqueror», «heroes who offend taboos» and «victim-heroes», are distinguished. According to the author, the category of «hero-conqueror» is differentiated into three types, which are caused due to the stadial changes in people's outlook: heroes who win due to extraordinary physical strength; heroes who win due to extraordinary physical strength and intelligence; heroes who win due to ingenuity. In accordance, the hero of the first group is conventionally denominated as «strongman», the second – «strongman-wiseacre», the third – «wiseacre». The main features of each category is deduced: the magical birth, exaggerated physical strength, the lack of charming helpers, weapons, items and fair fight with the antagonist («strongman»); social origin, the help of zoomorphic (or anthropomorphic) charming helpers, the presence of female character who

causes the conflict, but not always becomes the hero wife and the magical component («strongman-wiseacre»); the lack of full contact fight with villain and compulsory trick of the hero in competition with an antagonist («wiseacre»); The complete replacement of physical strength or magical abilities of the character or his charming helpers and the violation of a specific ban, so that the hero has to make a voluntary journey vertically to the chthonic world («hero who offend taboo»); Certain hurt, which is the ascending mover of the plot, typical for this character epithet «stupid», which leads to the derision of the hero by other characters, accentuation in kind heart, generosity, honesty, lively mind and anonymity of the hero («victim-hero»). It is emphasized on common features of heroic masculine fairy tale characters: generosity of the characters (the ability to forgive traitors), static (characters of the heroic fairy tales appear as complete characters and do not change throughout the story), mortality of the characters (unlike fairy tales villains and heroes of myths, legends and the epic world epos they do not have a full or partial magical invulnerability); honor, kindness and nobility as decisive features of the Ukrainian «ideal hero».

Key words: *folklore, fairy tale, character, hero-conqueror, hero who offend taboo, hero-victim.*

Отримано: 22.10.2016 р.

УДК 811.161.2+398

Шуляк С.А.

ЕЛЕМЕНТИ САКРАЛЬНОГО В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Сучасне наукове і суспільне зацікавлення магічно-впливовим вектором мови викликане активізацією архаїчних практик в епоху інформаційних технологій та глобалізації. Згаданий інтерес зумовлений звертанням суспільства в кризові моменти історії до джерел формування народного світогляду і фольклору як його фіксації.

Мову українських народних замовлянь досліджують Р.В. Болдирев, Л. П. Гнатюк, О. І. Голубовська, М.К. Дмитренко, В.В. Жайворонок, Ю. Л. Мосенкіс, В.П. Мусієнко, М.О. Новикова, Т.В. Радзівська, А.С. Слухай, О.С. Снитко, А.І. Темченко, Л.І. Шевченко, Т. М. Шевчук та ін.

Сугестія як вплив на волю і почуття людини, навіювання [1, 586] є аспектом вивчення не тільки психології, а й лінгвістики, адже у політичних, рекламних та ін. текстах використовуються сугестивні можливості мови. Великий тлумачний словник визначає *сугестивний* як такий, що впливає на кого-небудь, викликає у когось певні уявлення, настрій; пов'язаний з навіюванням [1, 586].

А.С. Слухай відзначає, що основою реалізації сугестії в замовляннях є, з одного боку, їх прагматична орієнтованість, а з іншого – ритміко-стилістична організація [8, 96]. У замовляннях найбільшою мірою експліковані ознаки впорядкованості й оречевленості простору у вигляді розгорнутих переліків його елементів або об'єктів магічного впливу [8, 14-15].

Сакральний (від лат. sacer – священний), пов'язаний з релігійним культом, обрядом; ритуальний, обрядовий [7, 1020]. Без усякого сумніву, поділяємо думку І. Гунчика, який зазначає, що оказіональні магічно-сакральні твори виконували переважно у певні фази місяця, дні тижня, пору доби або при інших особливих часових умовах, які сприяли ефективності їх застосування [3, 49].

М.К. Дмитренко, досліджуючи символи українського фольклору, звертає увагу на те, що світ символів архаїчного пласта українського фольклору надзвичайно багатий, адже це система уявлень та образів, що дійшли до нас (зрозуміло, в трансформованих через різноманітні культурні епохи змістоформах) від дотрипільських часів і зберегли в специфічно закодованому плані сакральний світогляд (небесне – земне; боже – людське), засвідчили його еволюцію в напрямку до профанного (земне, буденне, людське), іншими словами – еволюцію від архетипу, фонотипу, генотипу до стереотипу [4, 13].

Метою статті є дослідження елементів сакрального у текстах українських народних замовлянь.

Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: розглянути організацією ритмічних груп слів, рим, до того ж рим синтаксичних, що репрезентують ті самі частини мови; проаналізувати повтори слів, що посилюють ефект магічного; виокремити імпліцитні питання та відповіді як засоби передачі прихованої інформації; описати приклади використання психологічного паралелізму у досліджуваних текстах.

Зазвичай замовляння вимовляються пошепки, тому й виник термін *шептанья*, який за своїм походженням належить також до власне українських термінів, і його вважають у сучасній фольклористиці синонімічним відповідником до *замовляння* [3, 32]. Часто у тексті функціонували шиплячі звуки [ж], [ч], [ш], які створювали ефект шуму, як-от: *А в чорнім лісі – чорний дуб, чорний дід – чорна баба, і чорна дочка Катериночка* [6, 72]. А також ці звуки зустрічаємо у назвах хвороб: *Нежить-нежитище* [6, 85]; *Болячка-болячиця* [2, 116] тощо. У текстах лікувальних замовлянь важливі не тільки слова, а й звуки, використання алгоритму яких впливало на підсвідомість хворого, і цим стимулювало життєві сили людського організму. Можемо відзначити акустику замовлянь, тобто загальний фон, що створюється за допомогою комплексу звуків, тобто такого їх розміщення у тексті, яке забезпечує очікуваний ефект, маючи сугестивний вплив.

Сакралізація тексту забезпечена організацією ритмічних груп слів, що наближає замовляння до тонічного вірша, наприклад: *Йди собі, пий-гуляй, широкий простор май* [6, 49]; *Тут тобі не ходити, крові не розливають, а тут тобі ходить – очерет ломить і світлу воду пить* [6, 49]; *Дерьн – дерись, Земля – кріпись, а ти, кров, у раба Божого (ім'я) уймись* [6, 55].

Наявність рим, до того ж рим синтаксичних, що репрезентують ті самі частини мови, посилюючи ефект магічного повтору, також належать до елементів, які передають сакральне у текстах замовлянь, як-от: *Я тебе вишіптую, вибавляю, вимовляю, іздимаю, ізсихаю, з хати – димом, із двору – вітром, іди на круті гори, на дикі ліси, там тобі буде од Господа Бога небеси. Водичкою переливайся, пісочком пересипайся, а до цього народженого, хрещеного (ім'я) більше ніколи не вертайся* [6, 49].

Українські замовляння багаті повторами слів, наприклад: *Желтина-желтина, / Купи собі кукиш. / Кукиш больно б'ють, / А желтини пропадуть* [6, 51]; *Жила за жилу, кров до крові, сугав до сугава – все на місце постав* [6, 63]. Такі повтори часто уживаються на початку віршованих рядків, утворюючи анафору, як-от: *Виходьте, страхи! / Виходьте, ляки! / Виходьте, переляки. / Виходьте, навії! / Виходь, злий дух!* [2, 18]; *Може, з тяжкої роботи, / Може, з журби великої, / Може, з труда непосильного, / Може, призапано, / Може, з очей поганих, / Може, з важкої муки, / Може, з великої радості, / Може, з води, може, з вітру...* [2, 21].

Безперечно, наявність імпліцитних питань, як-от: *Я тебе змовляю, я тебе зсилаю. Чи ти ружа-ружаниця, бешиха-бешихиця? Тут тобі не бувати, тут тобі не свербіти, опуху не давати, наривів не пускати. Я ж тебе змовляю – чи ти з очей, чи ти з вітру, чи ти наслана, чи ти заслана. Я тебе зганяю, на синє море зсилаю, каменем навертаю. Йди собі в камінь-кремень, там тобі буде амінь. Поки сонечко зійде – най у (ім'я) бешиха пройде* [6, 48]; а також питань і відповідей, як-от: *На синьому морі камінь лежить, на камені – Матір Божа стоїть. Що вони роблять? (Ім'я) бородавки зганяють, ріжуть, печуть, рубають, їх у море укидають* [6, 51] забезпечує сакральність досліджуваних текстів.

Поняття імпліцитного або прихованого актуальне у текстах замовлянь, які спрямовані на конкретну мету: переконати людину в позитивному результаті лікування, наприклад: *На морі, в океані, на острові Буяні палає сирий бор. Чим його тушити? Святим Духом, Святим Словом. Але я його не тушу, а тушить його Пресвятая Мати Богородиця. Гора! Ти дужче не розпалюйся, в водах не піднімайся, в ширину не розширяйся. Біля тебе вогонь-стіна камінна. Раб Божий (ім'я) іде, за собою синє море веде. Як синьому морю підкорений, так щоб і рабу Божому (ім'я) він був підкорений. По цей день, по цей час, по цю хвилину* [6, 52]. Хворий задумується про те, як вивести, а в тексті замовляння вже є відповідь: *Святим Духом, Святим Словом*. Та нас цікавить інша частина відповіді, яка декодує приховане значення, адже за називанням факту допомоги показано істинну помічницю – Пресвятую Матір Богородицю: *Але я його не тушу, а тушить його Пресвятая Мати Богородиця*, що пов'язано з шануванням матері, а як зазначає В.В. Жайворонюк «культ матері виявляється через культ Богородиці як покровительки українського козацтва» [5, 356].

Важливо з'ясувати, на чому саме наголошує сугестор, виголошуючи замовляння на кшталт: *Добрий вечір вам, нічниці, чи є ваші вдома крикливиці? Посилайте їх на вечорниці. Там не стоять, не дрімають, крикливиці забирають, гургуль в темний ліс. Посватаймось, побратаймось; візьміть собі крикливиці, сонливиці, а дайте нам сон з усіх сторін. Щоб наш (ім'я) спав і щастя мав. Щоб у нього не боліло, ні голова, ні все тіло. На цьому слові амінь!* [6, 72]. У поданому вище тексті крикливиці запрошуються на вечорниці з можливістю сватання-братання. До речі, з цього питання І. Гунчик повідомляє, що акціональна парадигма ритуалу запрошення охоплює переміщення виконавця до вікна, печі, дверей, вихід з хати тощо, а також дії з їжею, «запрошувальні та відганяльні» дії; предметний компонент обряду становлять елементи внутрішнього простору, обрядова їжа, посуд, знаряддя биття тощо [3, 74].

Перелічення об'єктів, дій та ін. як магічний засіб їх організації, визначаємо переважно у текстах лікувальних замовлянь. Зокрема, об'єкти (іменникові та прикметникові форми) зустрі-

чаємо у замовляннях зубного болю, наприклад: *Місяць на небі, старий дуб у полі, камінь у морі, мрець у землі. Коли вони всі придуть з одного корита воду пити, тоді будуть рабі Божій (ім'я) зуби боліти* [6, 60]; *Місяць на небі, камінь у морі, щука у воді, гадина на землі, а мертві у землі, а дуб у лісі. Як усі ці зйдуться до купи говорить, тоді у мене, родженої, хрещеної (ім'я), будуть зуби боліть і щеміть* [6, 60].

Перелічування дій, очевидно, виражене дієслівними формами, як-от: *Засохни і замри, зникни й пропади* [6, 51]; *Вразе-брате, стань собі на місці, на золотому кріслі, зробися мачинкою, покотись горошинкою, тут тобі не стоять, у животі не бурчать, жовтої кості не ломить, червоної крові не ссать* [6, 65]; *Крикливоці-нудливоці! У тебе син – а у мене дочка, покумаймось, продаймось, посватаймось, полюбімось, поберімось. Забери свої крикливоці-нудливоці, іди в чисте поле, там пий-гуляй, а до цієї народженої (ім'я) ніколи не вертай!* [6, 71].

Колористичні характеристики (прикметникові форми) спостерігаємо у замовляннях пліснявки, більма та ін.: *Поможи мені, Боже, пліснявку шептати, народженому, хрещеному (ім'я) на помоц посилає. Віл сірий, віл рябий, віл половий. Віл у полі кивне – народженому, хрещеному (ім'я) пліснявку жене* [6, 51]; *Їхав святий Юрій, а за ним три пси: один чорний, другий червоний, третій білий. Чорний землю гризе, червоний кров ссе, а білий – більмо зганя* [6, 61].

Розглянемо специфіку виявлення психологічного паралелізму в мові українських народних замовлянь, наприклад: *... сонечко яснее! ... ти освіщаєш гори, і долини, і високі могили, – освіти мене, рабу Божу...* [9, 34]. Виконувач замовляння співвідносить себе з різними рівнями природної світобудови (*гори і долини*) і з рукотворними об'єктами, що репрезентують далеке минуле, історію народу (*високі могили*), пор. образ могили в поезії Тараса Шевченка, якнайтісніше пов'язаний з історіософською ідеологією української усної народної творчості, передовсім козацького думового епосу. Вписування виконувачем замовляння себе до світобудови виконує функцію магічного підсилення сакрального слова. А от у замовлянні на кшталт: *Сонечко, ясне, красне, освіщаєш гори, долини, освіти моє личко, щоби моє личко було яснее-красне, як сонечко* [9, 35] поряд із відзначеним вище щодо попереднього тексту співвіднесення людини з репрезентантами рівнів світобудови наявне зіставлення обличчя і сонця, що виражає антропоморфізацію світил у контексті олюднення всієї природи репрезентантами архаїчного міфологічного мислення. У тексті замовляння: *Місяцеві золоті роги, а нам щастя і здоров'я. Місяцеві на підповня, нам на щастя й на здоров'я!* [9, 84] прийом паралелізму репрезентує дуже архаїчне вірування, згідно з яким зростання місяця символізує ріст рослин, тварин і людини.

Ритмічна організація мови замовлянь і психологічний паралелізм відповідали, слід гадати, уявленням про гармонію Всесвіту і нероздільності людини як мікрокосму і світу як макрокосму.

Гармонізуючи священну мову, людина прагнула посприяти таким чином і гармонізації себе та своїх близьких в аспекті фізичного і психічного здоров'я: *Йшли пусто молодички з пустими цепами на пустий тік молотити пусту пшеницю. Насипали її в пусті мішки, завезли до пустого млина. Мельник пустий – млин пустий. Дай, Боже, щоб у нашої (ім'я) ніколи не було пусто в животі і на тілі* [6, 65].

Міфологізовані елементи природи виступали зразками для організації життя людини і родини, що описувала магічно гармонізована за допомогою ритміки та інших засобів мова, як-от: *Земля лежить, вода біжить, а сонечко сяє, а мій синочок (або донечка) по всякий часочок спить-гуляє і горя не знає – і я з ним (нею)* [6, 68]; *Один Місяць, одне Сонце, одна Земля й одна Вода, і одні Адамові діти. Щоб не шкодило ні мійому, на твоєму* [6, 70].

Дослідження мовних засобів сакралізації текстів замовлянь підтверджує думку про розвиток цього жанру фольклорних творів із язичницьких молитов і дозволяє зробити внесок до реконструкції набору мовних магічних засобів язичницької ідеології.

У замовлянні може бути виділений своєрідний алгоритм священнодійства, відображений у структурі тексту: виконавець замовляння звертається до божественної сили, показує свою включеність до світобудови і просить допомоги в досягненні певного ефекту, наприклад: *Ти, Мати Божа, єдина, пришліть мені три янголи з неба, вони мені усі три у поміч треба! Один буде воду носить, другий буде Бога просить, третій буде хрещеного, народженого (ім'я) змовлять-виговорять, на курячі голоса зсилать* [6, 71].

Таким чином, дослідження магічно-впливової функції мови замовлянь має здійснюватися на основі вчень про лінгвістичну сугестологію і специфіку сакральних текстів. Сакралізація тексту забезпечена організацією ритмічних груп слів, що наближає замовляння до тонічного вірша; наявністю рим, до того ж рим синтаксичних, що репрезентують ті самі частини мови, посилюючи ефект магічного повтору; повторами слів; наявністю імпліцитних питань і відповідей; переліченням об'єктів, дій та ін. як магічний засіб їх організації; використанням психологічного паралелізму. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні знаків етнокультури у текстах українських народних замовлянь.

Список використаних джерел

1. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
2. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова: від А до Я / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Донецьк : БАО, 2008. – 704 с.
3. Гунчик І. Український магіко-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування: монографія / Ігор Гунчик. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 232 с.
4. Дмитренко М. Символи українського фольклору : монографія / Микола Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Словесна магія українців / упоряд. В. Фісун. – К. : Вид-во «Бібліотека українця», 1998. – 103 с.
7. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
8. Слухай А.С. Етнічний міф в образних парадигмах давньоанглійських епіко-міфологічних текстів / А. С. Слухай. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2012. – 254 с.
9. Українські замовляння / упоряд. Н. М. Москаленко ; автор передмови та коментаря М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

Анотація. У статті досліджено елементи, що забезпечують сакралізацію текстів замовлянь. Розглянуто організацією ритмічних груп слів, рим, до того ж рим синтаксичних, що репрезентують ті самі частини мови. Проаналізовано повтори слів, що посилюють ефект магічного. Виокремлено імпліцитні питання та відповіді як засоби передачі прихованої інформації. Описано приклади використання психологічного паралелізму у досліджуваних текстах.

Ключові слова: магічно-впливова функція мови, елементи сакрального, українські замовляння, текст, сугестія, психологічний паралелізм, повтор, рима, лексема.

Summary. The aim of the article is the investigation of the sacral in the texts of Ukrainian spells.

The achievement of the aim is possible in case of doing such tasks: to define the elements which provide sacral in the texts of spells; to analyze the organization of rhythmic group of words, rhymes, also syntactic rhymes to represent the same parts of speech; to analyze the repetition of the words for emphasizing the effect of magic; to define the implicit questions and answers as means of transferring of hidden information; to describe the examples of using psychological parallelism in the investigated texts.

The subject of the research work is the elements of the sacral, and the object of it is the texts of Ukrainian folk spells.

The rhythmic organization of the language of spells and psychological parallelism referred to the idea about the harmony of the World and inseparability of a person as microcosms and the world as macrocosms. In the texts of medical spells there are not only words, but also sounds, the use of the algorithm which influence the unconsciousness of the ill and the living force of a person's organism. When harmonizing the sacred language a person wants to help in harmonization of himself and his close people in the aspect of physical and psychic health.

The investigation of magic powerful function of the language of spells must be done on the level of studies about linguistic suggestology and specifics of sacral texts. Sacral texts are based on: organization of rhythmic groups of words, which makes the spell close to the tonic rhyme; the existence of rhymes (syntactic included) which represent the same parts of speech with the emphasis on the magic repetition; repetition of the words; using implicit questions and answers; counting the objects, actions and so on as a magic means of their organization; using psychological parallelism.

The perspectives of the following investigations are in studying the signs of ethno culture in the texts of Ukrainian folk spells.

Key words: magic influential function of the language, elements of sacral, Ukrainian spells, text, suggestology, psychological parallelism, repetition, rhyme, lexeme.

Отримано: 14.10.2016 р.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316.774: 316.647.8

Варех Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАРЕЦЕПЦІЇ ЕТНОНІМУ «UKRAINE» У БРИТАНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

Актуальність. Інтерес до етнонімів як до складників етнічно маркованої картини світу зумовлений актуалізованою увагою дослідників до специфіки побутування мови у різних соціальних та національних контекстах. Концептуальне поле етнонімів виступає індикатором змін у когнітивній системі певних етнічних груп і цілих націй, які в силу динаміки геополітичних та соціокультурних процесів трансформують свої уявлення про етнічно позначені реалії. Найбільш чутливою до семантичних зрушень зазвичай є мова ЗМІ, яка відображає зміни у ставленні народів один до одного в політичних, культурних, історичних аспектах тощо. Тож надзвичайно важливим і актуальним у контексті соціальнокомунікаційної практики є концептуальний моніторинг медіамови з метою діагностування змін в етнічно маркованій картині світу глобального суспільства.

Метою нашої розвідки є здійснення концептуального аналізу етноніму «Ukraine» у британському медіадискурсі за матеріалами видання «The Guardian».

Завданнями розвідки є виявлення основних підходів до наукової інтерпретації поняття «концепт»; з'ясування ролі концептів та концептопоєднань у медіадискурсі; визначення алгоритму концептуального аналізу етноніму «Ukraine».

Об'єктом розвідки є медіадискурс видання «The Guardian» у 2014-2016 роках. **Предметом** – етнонім «The Guardian» у його актуальних зв'язках із релевантними концептами.

Постановка проблеми. Дослідження концепту передбачає інтерпретацію змістового наповнення його шарів, якому передують з'ясування структури, оцінювання її за критеріями складності, розгалуженості, стабільності тощо. Вважається, що структура концепту відображає послідовність когнітивних процесів, які передували його виникненню та закріпленню у мовній картині світу певного індивіда чи цілого суспільства. Проблематизація концептів у мовній картині світу певного етносу дозволяє з'ясувати динаміку мовнокогнітивних процесів у рецепції етнічних реалій, а також схарактеризувати екстралінгвістичні чинники, що її зумовлюють.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження концептів передбачає аналіз вербалізованих результатів когнітивних практик людини й суспільства. Тлумачення змісту поняття «концепт» значно варіюється у репрезентації різних науковців. Між дослідниками наразі немає одностайності щодо усталеності/релятивності структури концепту. Зокрема, Н.К.Рябцева вважає, що концепт має стійку структуру. З.Д.Попова, І.О.Стернін вказують на принципову нечіткість структури концепту. С.О.Аскольдов-Алексєєв, Д.С.Ліхачев інтерпретують концепт як мисленнєву реалію, за якою стоять узагальнення людського досвіду у сприйнятті себе й світу. Як подвійне утворення із мовним та когнітивним компонентами розглядає концепт Г.Г.Слишкін. Принаймні очевидним і науково підтвердженим є той факт, що будь-який концепт має полярну структуру, яка відображає прагматику його застосування у різних дискурсах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільшої рухомості концептосфера зазнає у медійних повідомленнях, адже медіапростір є тією цариною, де уформовуються парадигми мислення й мовлення. Тут одні концепти вступають у взаємодію з іншими концептами, що зумовлює взаємодію їх полів, «перетікання смислів», активізацію конотативних значень. Ці зв'язки актуалізуються на певних етапах життя суспільства і руйнуються за умов іррелевантності поєднаних понять. Характерно, що якщо для мови нормативними є процеси застарівання слів, їх ресемантизація, то для концептосфери характерне збереження усіх форм мовно-когнітивних процесів, що відбувалися у носіїв мови. Концепти кристалізують унікальний досвід функціонування слів у мисленні й мовленні залежно від соціокультурних чинників, намірів та особливостей мовців.

Мас-медіа зазвичай відбивають траєкторії руху концептів у мовній картині світу суспільства, значною мірою впливають на нього, не лише фіксують концептопоєднання, а й активно створюють їх. Концепти, як і медіа у цілому, опосередковують зв'язки людини із соціумом, акумулюють у собі колективний досвід застосування понять, що відбивають актуальні реалії, у вигляді конкретно-денотативних значень, асоціацій, емоцій, оцінок, стереотипів та настанов.

В інтерпретаційному полі концепту дослідники виокремлюють «оцінну зону, енциклопедичну зону, утилітарну зону, регулятивну зону, соціально-культурну зону, пареміологічну зону» [4], вказують при цьому на національну, соціальну, групову і індивідуальну специфіку концепту. Т.В.Луцьова пропонує дещо іншу полярну структуру концептів. Вона вказує на наявність таких модусів: раціонально-логічний, картинно-образний, модус фіктивності, аксіологічний модус [2]. Означені аспекти характеризують особливості функціонування концептів у мисленні й мовленні, демонструють перехід рецепції від поняттєвого рівня до образного, враховують ціннісний і метафоричний рівні прояву концептів.

На думку Ю.С.Степанова, структура концепту нормативно містить чинник культури, яким обумовлюється його етимологічне значення, що входить у ядерну зону і часто поєднується із базовими уявленнями етносу про ключові аксіологічні категорії, про себе та інші етноси тощо [6].

Не зважаючи на різноманіття тлумачень концептної структури, більшість дослідників одностайні у виокремленні у ній більш-менш сталого ядра та рухливої периферії. Щоправда, у їхніх інтерпретаціях постають різні змістові візії цих двох структурних складників. Дехто з науковців вважає, що ядро – це чуттєво-наочний образ концепту, а периферію уформовують дедалі більш абстрактні судження [5]. А для деякого – навпаки, ядро репрезентує словарне значення концепту включно з його етимологією, а зовнішні шари утворені різноманітними додатковими, конотативними значеннями.

Будемо дотримуватися тієї точки зору, що концепт безвідносно до варіативної пріоритетності його шарів, містить понятійний, образний та ціннісний складники. Понятійний компонент відображає судження, утворені за допомогою певного концепту. Він зазвичай фокусується навколо денотативного значення поняття. Образний складник, навпаки, репрезентує конотативні значення, тропи та паремії, до складу яких входить концепт. Ціннісний компонент відображає модальність рецепції концепту у різних дискурсах.

Відповідно до структури концепту, послідовності його шарів має вибудовуватися і структура його аналізу. Найчастіше дослідники користуються схемою концептуального аналізу, запропонованою ученими З.Д.Поповою і І.О.Стерніним у роботі «Когнітивна лінгвістика»: «1. Побудова номінативного поля концепту. 2. Аналіз і опис семантики мовних засобів, що входять у номінативне поле концепту. 3. Когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів. 4. Виявлення когнітивних ознак, що формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю. 4. Верифікація отриманого когнітивного опису у носіїв мови» [4].

Евристично цінною щодо вивчення концептів є і методика вивчення концептів, запропонована М.В. Піменовою. Зупинимося на релевантних меті нашого дослідження пунктах, що дозволять здійснити послідовний аналіз соціального концепту «Ukraine»:

1. Вибір ключового слова – репрезентанта концепту.
2. Виявлення вільних та сталих поєднань з ключовим словом.
3. Дослідження етимології слова-репрезентанта концепту.
4. Виявлення образних та понятійних концептуальних ознак.
5. Опис символічних ознак.
6. Характеристика сценаріїв.
7. Інтеграція отриманих знань щодо концепту [3].

До наведеної схеми аналізу вважаємо доцільним додати фреймовий аналіз, пареміологічний аналіз та метафоричний аналіз, оскільки концепти зазвичай входять у певні фрейми та паремії, за певних прагматичних умов набувають метафоричного значення.

Для досліджень етнонімів як соціальних концептів важливим також є виокремлення екстралінгвістичних (позначення територіальної та національної приналежності людей) та лінгвістичних (етимологія, способи утворення та поєднання концептів) ознак.

Ядерну зону етнонімів посідають знання енциклопедичного характеру, представлені у відповідних дискурсах. Так, аналіз етноніму «Ukraine», представленого у мовній картині світу британців, доцільно розпочати зверненням до відомого видання *Encyclopaedia Britannica* – найдавнішої універсальної англійської енциклопедії, статті якої наразі розробляються англійськими авторами з усього світу [7].

Характерно, що, окрім блоку узуальних даних для такого типу видання (географічне положення, кліматичні особливості, населення тощо) серед пов'язаних топіків зазначено ті, що мають виразну геополітичну та історичну спрямованість і формують настанови на сприйняття історії України в контексті взаємин із найближчими сусідами – Польщею та Росією. Серед них: Council of Europe (Рада Європи); Ukrainian Greek Catholic Church (Українська греко-католицька церква); Truce of Andrusovo (Андрусівське перемир'я); Battle of Beresteczko (Битва під Берестечком); resistance (опір); Battle of Balaklava (Битва при Балаклаві); Crimean War (Кримська війна); Siege of Sevastopol (Облога Севастополя); Commonwealth of Independent States (CIS) (Співдружність Неза-

лежних Держав (СНД)); flag of Ukraine (прапор України) [6]. Як бачимо, навіть добір топіків має тенденційний характер і надає конфліктогенної спрямованості означеному концепту.

Актуальний семантичний шар концепту наразі складають асоціативні зв'язки, які найвиразніше виявляються у медіадискурсі.

У результаті концептуального аналізу етноніму «Ukraine», здійсненого за матеріалами британської преси, можемо стверджувати, що його змістове наповнення значно змінилося з періоду дореволюційної України. У попередньому нашому дослідженні, де ми емпірично опрацювали означений концепт на матеріалі британської преси 2010-2013 рр., було виокремлено декілька стереотипних формул, базисних для британського бачення українців. Йшлося про залежність України від Росії, Україну як країну із радянським минулим, Україну як країну, розколоту на Схід та Захід [1]. У нових геополітичних умовах означені формули відійшли у сегмент пасивних ознак концепту, інтегрувалися із ядерними сенсами (їх не можна вважати етимологічними, проте очевидно, що вони можуть бути проявлені при діахронічному погляді на концепт). Натомість актуалізувалися нові номінації, у яких наведені формули набули розвитку відповідно до поточних реалій.

Значний шар концепту утворено за рахунок воєнного дискурсу, який номінує події на сході України, надає настанови на оцінювання ситуації («Ukraine's defence intelligence services» («служби військової розвідки України»); «Ukrainian forces» («українські сили»); «rebel-held Ukraine» («утримувана повстанцями Україна»)); «Ukrainian military operations» («українські воєнні операції»). При цьому з'являються оціночні смисли, які репрезентують війну в Україні як забуту; як трагедію; як не набуває належної уваги серед українського істеблішменту та європейської спільноти: «East Ukraine: on the frontline of Europe's forgotten war» («Східна Україна: на передньому краї забутої війни в Європі») (Guardian. – 28.09.2016); «The war in east Ukraine rarely makes the headlines two years on, but every day brings new casualties» («Війна на сході України рідко робить заголовки протягом двох років, але кожен день приносить нові жертви») (там само).

Ще один потужний прошарок семантики концепту «Ukraine» утворено шляхом поєднання із концептом «corruption». Тут можемо говорити про реалізацію когнітивних сценаріїв на кшталт: «Welcome to Ukraine, the most corrupt nation in Europe» («Ласкаво просимо до України, найбільш корумпованої нації в Європі») (Guardian. – 6.02.2016); «While the conflict with Russia heats up in the east, life for most Ukrainians is marred by corruption so endemic that even hospitals appear to be infected» («У той час як конфлікт з Росією нагрівається на сході, життя для більшості українців затьмарено корупцією настільки ендемічно, що навіть лікарні, вочевидь, інфіковані») (там само).

Вагому складову референцій концепту також складають концепти «crisis» і «reform», які відбивають актуальні політичні процеси в нашій країні: «Ukraine's slow pace of reform» («українські повільні темпи реформ»); «a deepening political crisis in Ukraine» («поглиблення політичної кризи в Україні»).

Отже, семантизація концепту Ukraine у британському медіадискурсі відбиває його актуальні значення, демонструє комунікаційну релевантність значень образу, який склався у поточній картині світу британців завдяки медіавпливам. Змістовні групи, що входять до складу означеного концепту, можуть бути диференційовані наступним чином:

- паремії, які з'явилися у мові для позначення новітніх політичних процесів в Україні, розкриття її оновленого статус-кво («post-revolution Ukraine», «new Ukraine», «Maidan revolution», «Ukraine's Maidan revolution», «Ukraine's Maidan Square», «Euromaidan», «decommunisation»). Особливого значення набуває субконцепт «eastern Ukraine», що стає самостійною семантичною одиницею і є фактично більш частотним, аніж концепт «Ukraine». Його семантичне поле складають такі негативно конотовані формули, як «the humanitarian situation in eastern Ukraine» («гуманітарна ситуація у східній Україні»; «depressed areas of east Ukraine» (депресивні райони східної України) тощо);
- метафори, зокрема метафори руху («Ukraine's slow progress» (повільний прогрес України); антропонімічні метафори («IMF warns Ukraine» («МВФ попереджає Україну»));
- символічні конструкції (Ukrainian politics «up to the Ukrainian people» (Українська політика «до українського народу»); «ensure a secure and prosperous and democratic Ukraine» («забезпечити безпечну і процвітаючу і демократичну Україну»); «Ukraine's overwhelming dependence» («переважна залежність України»).

Ядерні сенси концепту складають узвичаєні у британській мовній картині світу уявлення про окремі соціокультурні особливості нашої нації, історичні події, що вплинули на її становлення (явище козаччини, тоталітарний період, Помаранчева революція, Революція Гідності тощо).

Висновки. Таким чином, концептуальний аналіз етноніму «Ukraine» у британському медіадискурсі дозволив виявити його семантичні трансформації, зумовлені об'єктивними процесами екстралінгвістичного характеру. Частина полярних сенсів концепту увійшла у пасивний сегмент

його структури. Натомість актуалізувалися смисли, пов'язані із воєнною тематикою, концептами «криза», «корупція» та «реформи». У британській мовній картині світу легітимізувалися такі субконцепти, як «new Ukraine» і «eastern Ukraine», які відобразили нову реальність постреволюційної України у британській медіарецепції. Перспективи подальших розвідок в означеному напрямі полягають у послідовному концептуальному моніторингу та аналізі дотичних до етноніму «Ukraine» концептів, що репрезентують етнічно марковані реалії. Зроблено висновок про те, що семантизація концепту Ukraine у британському медіадискурсі відбиває його актуальні значення

Список використаних джерел

1. Варех Н. В. Формування етнокультурних стереотипів у якісній британській пресі: структура, функціональні й змістовні особливості : дис. канд. соц. ком : спец. : 27.00.04 / Н. В. Варех. – Дніпропетровськ, 2014. – 220 с.
2. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт “гармонія” в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика : дис. ... канд. філол. наук : спец. : 10.02.04 / Т. В. Луньова. – К., 2006. – 348 с.
3. Пименова М. В. Концепты внутреннего мира человека (русско-английские соответствия): дис. ... д-ра филол. наук: спец. : 10.02.01 / М. В. Пименова. – СПб., 2001. – 497 с.
4. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
5. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура / М. Полюжин // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2006. – № 6. – С.214-224.
6. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 2007. – 248 с.
7. Encyclopædia Britannica. Електронний ресурс – режим доступу : <https://www.britannica.com/place/Ukraine>

Анотація. У статті представлено результати концептуального аналізу етноніму «Ukraine» у британській періодиці. Акцентовано увагу на структурі соціальних концептів. Вказано на нові полярні шари семантики концепту, сформовані у медіадискурсі внаслідок геополітичних та соціокультурних змін.

Ключові слова: етнонім «Ukraine», концепт, медіадискурс, семантика, ЗМІ.

Summary. The article deals with the results of the conceptual analysis of the ethnonim «Ukraine» in British periodicals. It is stated that the conceptual field of the ethnonyms is an indicator of changes in the cognitive system of certain ethnic groups and entire nations. The attention is paid to the structure of the social concepts. The conceptual, figurative and evaluative components are emphasized. The current semantic layer of the concept includes association relationships that are the most clearly revealed in the media discourse. Marking out the extralinguistic signs (that refer to the territorial belonging and national identity of the people) and linguistic signs (the etymology, the methods of forming and combining concepts) are of high importance for the research of the ethnonyms as social concepts.

The algorithm of the conceptual analysis of the social concepts is introduced. New polar layers of the semantic concept that are formed in the media-discourse due to the geopolitical and socio-cultural changes are pointed out. It is stated that the study of the concepts provides for the analysis of the verbalized results in the cognitive practices of the person and society. It is highlighted that the significant segment of the semantic content of the concept is formed in the course of the war discourse. In addition, significant components of the semantic field of the concept «Ukraine» are its relevant concepts of «crisis» and «reform». The new influential subconcepts «new Ukraine» and «eastern Ukraine» have been discovered. The content groups that make up the concept can be differentiated as follows: paremias, metaphors, symbolic constructions.

Nuclear meanings of the concept make up a typical picture of the socio-cultural features of our nation and historical events in the British language worldview. The nuclear area of the ethnonyms is occupied by the encyclopedia knowledge. Some part of the polar meanings of the concept entered to the passive segment of its structure.

Keywords: ethnonym «Ukraine», concept, media-discourse, semantics, the media.

Отримано: 19.10.2016 р.

ДИСКУРСНІ ПРАКТИКИ МЕДІА-СФЕРИ РОСІЇ: СИНТЕЗ ДВОХ ІДЕОЛОГІЙ ЧИ РОЗМИВАННЯ ОРІЄНТИРІВ

Постановка проблеми. В умовах розвитку інформаційного суспільства сучасний модус існування соціальної реальності цілком правомірно можна пов'язати з активною присутністю засобів масової інформації у всіх сферах життя. У зв'язку з цим слід говорити про особливу роль медіа, які виступають не лише як «посередники» між людиною та навколишнім світом, але і як творці динамічного середовища, у якому за допомогою масових комунікацій відтворюються та руйнуються існуючі установки, цінності, норми, міфи, стереотипи, а також формуються й поширюються нові, що трансформують світогляд, змінює картину світу та забезпечує творення нової ідеології. Наразі це набуває особливої актуальності з огляду на маніпулювання свідомістю суспільства з боку посадовців, що сьогодні вже розглядається як «органічний та необхідний елемент політики й урядування» [6, 17–23].

На нашу думку, дослідження доречно буде здійснювати в системі координат «архетип–міф–стереотип–менталітет», оскільки ці «величини» є взаємопов'язаними та у сфері масової комунікації виступають і як засіб медіа-впливу (міфи, архетипи, стереотипи), і як фільтр, через який сприймаються медіа-повідомлення (міфи, стереотипи, менталітет), і як сукупність умов, на яку орієнтується комунікатор, щоб забезпечити медіа-ефект (архетипи, міфи, стереотипи, менталітет). При цьому відзначимо, що вищеназвані поняття будемо вивчати з погляду їх використання у сфері соціальних комунікацій та у взаємозв'язку з політичною сферою, адже сьогодні можна спостерігати зрощення політики і мас-медіа. Що стосується питання дослідження стереотипів, то слід відзначити, що науковці часто розглядали їх як інструмент маніпуляції масовою свідомістю, зокрема І. Малишева, С. Медведєва, М. Літвінович. Вивченню мас-медіа як середовища створення та функціонування стереотипів приділяла увагу М. Бутиріна. Стереотипізацію як інструмент впливу ЗМІ на масову свідомість досліджувала О. Павлова. Роль архетипів в іміджотворенні вивчали такі науковці, як О. Кулініч, Н. Грицюта, Л. Зубрицька, Л. Кочубей та ін. Використання соціального міфу як засобу маніпуляції свідомістю людини, а також його взаємозв'язок з рекламою, прояви міфомислення в рекламному дискурсі досліджували О. Рочняк, Л. Геращенко та ін.

Однак, на нашу думку, на додаткову увагу заслуговує використання сучасними ЗМІ архетипів, міфів, стереотипів у контексті ментальності як важливої етнопсихологічної ознаки нації, що дає їм змогу вибудовувати свою редакційну політику в напрямі творення нового світогляду та «просування» потрібної ідеології. Цікавим з цього погляду є функціонування російських та українських медіа в контексті подій, що відбуваються в сучасному геополітичному просторі. При цьому робота російських ЗМІ є дуже показовою, тому визначення мети їх діяльності може становити науковий інтерес, а саме: цілеспрямоване формування та «просування» нової ідеології чи «медіафренія» (за висловом І. Яковенка [1]), тобто хаотична, несистематизована подача інформації, ситуативне звернення до певних рис менталітету нації та інерційне використання міфів з метою руйнації цілісної картини, розмивання орієнтирів, що дезорієнтує суспільство та полегшує управління ним.

Мета дослідження – розглянути дискурсні практики медіа-сфери Росії через призму цілей і завдань російських ЗМІ (формування нової ідеології чи руйнація картини світу і розмивання орієнтирів) на основі залучення у медійний дискурс стереотипів, міфів, архетипів та орієнтації на менталітет у сприйнятті медіа-повідомлень.

Результати. Дослідивши медіа-контент російських ЗМІ, підкреслимо, що дискурсні практики медіа-сфери Росії до сьогодні все ж таки залишаються ідеологічно зумовленими, що спонукає ЗМІ вдаватися до політичних міфів, соціальних стереотипів як інструменту конструювання нової реальності, яка базується на синтезі двох парадигм – імперської та радянської. При цьому вбачаємо необхідним звернути увагу на менталітет як підґрунтя, яке забезпечує створення нової ідеології з активним залученням ЗМІ і яке сформувалось протягом таких історичних епох: «Московія (під безпосередньою владою Золотої Орди) – імперія (царська Росія) – Радянський союз (тоталітарний режим) – сучасна Росія (як конгломерат імперської та радянської парадигм)». Ми не ставимо за мету дослідження російського менталітету в етнографічній площині, тобто з урахуванням різних етнічних груп і національностей, які проживають на території Росії, але, беручи до уваги той факт, що їх менталітет певною мірою підпорядковується російському, а відтак, уподібнюється йому, візьмемо для аналізу найбільш показові, на нашу думку, риси, які будуть становити ту квінтесенцію, яка дасть змогу простежити зв'язок між менталітетом та силою впливу сучасних російських медіа.

Цікавою в контексті нашого дослідження є стаття сучасного блогера, публіциста й медіакритика С. Дацюка, який дає характеристику російського менталітету, спираючись на працю д.філос.н., професора Інституту філософії та права Сибірського відділення РАН М. Розова «Современный российский менталитет: разнобразие габитусов и направления изменений» [4]. Зважаючи на те, що у статті це утворення розглядаємо з погляду його врахування як фактору, що створює необхідні умови для цілеспрямованого медіа-впливу (у тому числі маніпуляцій), насамперед звернемо увагу на ті риси російського менталітету й національного характеру, які забезпечують їх кореляцію з медіа-повідомленнями.

Отже, спираючись на публікації С. Дацюка, з яким ми у цілому погоджуємось, з-поміж таких рис виокремимо: 1) готовність делегувати свою відповідальність від себе назовні (сьогодні це держава, церква); сюди також можна додати схильність до покори, колективного підпорядкування, що є історично зумовленим (деспотична влада російських царів, кріпосне право); 2) примат загального або колективного над особистим або індивідуальним; 3) домінування емоційності над раціональністю, що з-поміж іншого породжує також релігійність; 4) легітимація злочинства і обману [4]. Вважаємо за необхідне також звернути увагу на деякі базові фрейми та габітуси як ментальні компоненти, які виділяє М. Розов і які, на нашу думку, успішно експлуатують російські ЗМІ. Так, з-поміж габітусів важливими вбачаємо такі:

1) *у плані ставлення до держави та державних інтересів:*

а) інсайдер-користувач, який займає вигідне становище в державній установі або комерційних структурах і використовує його для власної вигоди (це, як правило, габітуси правлячої або бізнесової верхівки Росії, яка, крім усього іншого, має медійний інтерес; вони часто виконують роль ньюсмейкерів, поширюють потрібні стереотипи через медіа та розглядають ЗМК як необхідний елемент політики й урядування, що, до речі, було характерним і для радянських часів);

б) службист («чесний державник» (рос. – государственник)), який є інсайдером, але чесно виконує свої зобов'язання і відданий владі та режиму, якими б вони не були (сьогодні в російському політикумі це є атавізмом радянської епохи, але демонстрація своєї лояльності до влади часто межує з реальною відданістю ідеалам існуючого режиму через легітимацію обману (наприклад, підтримка у ЗМІ політики імпортозаміщення або військових дій під приводом боротьби з фашизмом чи тероризмом);

в) підданий (аутсайдер), який не посідає значущі державні посади, але пишається величиною і перемогами держави та певною мірою готовий терпіти нестатки і працювати на благо держави (на цей ментальний компонент особливо орієнтовані медіа, постійно виховуючи в масовій свідомості відчуття належності (Ми – частина великої держави) свого часу до «великого и могучего» Радянського Союзу, а сьогодні – до «великой России» через демонстрацію у ЗМІ «величі» держави (так зване «повернення Криму» – відчуття гордості (!?), бо «Крим наш»; фейкова гуманітарна місія на Донбасі та в Сирії (гра в шляхетність); погрози ядерними потужностями («перетворити на радіоактивний попіл»); проведення пишних військових парадів 9 травня з активізацією емоційної сфери, а відтак, «розгойдування» необхідних настроїв: ненависть до фашизму (що є вигідним у контексті сучасних подій, адже російськими ЗМІ відбувається демонізація українців – «фашисти й бандерівці»), відчуття сили і військової переваги – «Можем повторить»; пробудження настроїв згуртованості через формування образу спільного ворога (США в особі Барака Обами), необхідність протистояння санкціям і підтримки політики імпортозаміщення (цьому підпорядковано у тому числі й розважальний контент: як приклад можна навести «Голубой огонек» (2016 р.) на телеканалі «Росія-1», де у виконанні Н. Бабкіної та О. Чумакова рефреном звучить потрібний меседж – <https://www.youtube.com/watch?v=CqDPuQYqiOk>).

2) *ставлення до влади, режиму та їх зміни:*

а) «охоронець», який є зазвичай інсайдером і стоїть на варті влади, режиму, якими б вони не були (характерне небажання втрачати важелі впливу, у тому числі й інформаційні, завдяки яким можна керувати поведінкою мас);

б) активний патерналіст, який нав'язує населенню любов та повагу до начальства та режиму [11]. Цю ментальну рису активно використовує російське телебачення, на якому відбувається глорифікація існуючого режиму, чинного президента, що впливає на людське мислення та поведінку, визначає вектор спрямованості дій населення та породжує колективний патерналізм. Відчувається радянський вплив у ЗМІ, які створюють «лакований» (ідеалізований) варіант керманіча сучасної Росії: спортивний (східні єдиноборства, гірські лижі) сміливий (політ на винищувачі, сплав гірськими річками тощо), добрий (займається захистом рідкісних тварин), мудрий у прийнятті рішень, жорсткий, але справедливий стосовно ворогів.

З-поміж фреймів звернемо увагу насамперед на такі: «своє – чуже»; «Росія – Захід» [11]. Зауважимо, що орієнтація на такі біполярні когнітивні установки дала змогу російським ЗМК

успішно просувати в маси нові та реанімувати старі стереотипи соціальної взаємодії, що базуються на увиразненні опозиції «Ми – Вони» (яка, на думку М. Бутиріної, є синонімічною опозиції «Свій – Чужий» [3]), при цьому «Вони» в російському комунікативному просторі трактується як вороги Це, зокрема: «Росія–міжнародний тероризм» (Росія – Ми, Сирія – Вони) та «Росія – фашизм» (Росія – Ми, Україна – Вони). У цьому контексті можна також говорити і про формування солідарності в Росії засобами масової інформації, яка базується на ненависті до «Інших». Як говорив І. Дзялошинський: «Чим могутніший і страшніший монстр “Вони”, тим сильніша потреба згуртуватися, розчинитися в будь-якому “Ми”» [5].

Спираючись на погляди російських дослідників (таких, як О. Капелько, О. Сильнова, І. Єрофеева та ін.), визначимо також архетипи, які, на нашу думку, є базовими в російському комунікативному просторі: 1) образ-архетип Матері-Землі, на основі якого виник соціальний образ «России-Матушки», «Родины-Матушки», який успішно використовується ЗМІ для пробудження згуртованості народу у протистоянні зовнішнім і внутрішнім ворогам; 2) образ воїна, який так само породжує первісний архетип, орієнтований на пробудження згуртованості, спираючись при цьому на ментальне поняття справедливості, яке в сучасній Росії набуває спотвореного характеру (обстріли мирних кварталів у Сирії під прикриттям боротьби з тероризмом) – «опортуністична справедливість Росії як несправедливість для інших», на думку С. Дацюка [4]; 3) образ Батька (героя, рятівника, вождя) воскрешає архетип людини, яка бере на себе тягар відповідальності рішучих дій і роздумів про долю людей [12] (що відповідає ментальній рисі «перекладання відповідальності на когось») і сприяє сакралізації за допомогою ЗМІ образу В. Путіна).

Архетипи російської ментальності служать підґрунтям для політичних міфів сучасної Росії, які, на нашу думку, доречно буде розглядати в контексті двох парадигм – імперської та радянської, оскільки «радянська імперія», власне кажучи, була наступницею царської імперії, тому сьогодні в медіа-просторі Російської Федерації, яка створює нову, гібридну ідеологію, вони існують паралельно. Проведемо порівняння цих двох ідеологій, визначимо їх базові міфи (або міфологеми як їх складові) та простежимо їх використання у дискурсних практиках російської медіа-сфери.

Науковці у своїх працях уже говорили про те, що після розпаду СРСР відбувалась деміфологізація радянського світогляду, але згодом країни колишнього Союзу почали створювати нові міфологеми, які були пов'язані з національним самоствердженням та реалізувалися з-поміж іншого й у мас-медіа [9]. Сьогодні російські медіа ставлять свій продукт на службу новій ідеології, яка балансує на межі імперського мислення та радянського світогляду. Важливо закріпити у свідомості мас думку про «суворого, але мудрого правителя», який водночас є «собирателем земель русских» і рішення якого не повинні піддаватися сумнівам, оскільки на цьому тримається ідея Третього Риму і реалізується концепція «русского мира». Відтак, у медійний простір Росії цілеспрямовано повертається ностальгія за СРСР (символічно, що на Першому каналі донедавна виходила програма «Достояние республики», логотип якої складався з «половинок» радянського та російського герба, тобто відбувалась візуалізація невіддільності радянського минулого і сучасної Росії; сплеск фільмів про політиків та «зірок» радянського минулого: К. Фурцеву, Л. Зікіну, В. Толкунову, Л. Гурченку); у соціальних мережах глорифікується Радянський союз («Яку країну втратили!») та Сталін («Сталін виграв війну», «Сталін – сильний політик»). Водночас у Росії ініціюється встановлення пам'ятників Івану Грозному та Сталіну, що активно обговорюється у ЗМІ із залученням «експертів», які пояснюють таке «бажання народу» (програма «Отражение» на ОТР: <http://www.svoboda.org/a/28039837.html>). На думку російського історика Є. Понасенкова, «відмова від західних свобод і прав людини потребує символів, кривавих образів, які б, з одного боку, підтверджували значущість сьогоденного шляху, а з іншого – видавались би настільки жорстокими, щоб на їх фоні сьогоденний режим не виглядав би таким уже саблезубим» [10]. Можемо частково погодитись із думкою науковця, оскільки вважаємо, що російські медіа, по-перше, апелюють до такої риси російської ментальності, як схильність до покори, колективного підпорядкування (тобто колективна пам'ять цілком може виправдати встановлення пам'ятників тиранам), а по-друге, використовують архетип «героїзованого злочинця»: попри те, що вчинив багато злочинів (і Сталін, і Іван Грозний), він багато зробив для Росії (розширив кордони, виграв війну, «навів порядок жорсткою рукою» і т.д.). Тобто постулюється теза про велич держави, забезпечену керівництвом сильного лідера, а також про «велику духовну місію» Росії, особливо в контексті повернення до концепції «Москва – Третій Рим». Відтак, одночасно зі встановленням пам'ятника Івану Грозному на телеканалі «Росія-1» анонсується художній фільм «Софія» (робота над яким ще навіть не завершена), присвячений Софії Палеолог – останній візантійській принцесі, яка стала дружиною Московського князя Івана III та доводиться бабусею Івану Грозному (тут, по-перше, простежується ідея «Росія – правонаступниця Візантії», а звідси розмови про сакральність і «духовные скрепы», по-друге, набуває нового звучання цитата

Філофея про Москву як Третій Рим, по-третє, історична пам'ять про об'єднання навколо Москви «земель русских» накладається на сучасні події і меседжі про те, що частина території України (Крим, Донбас) – це «исконно русские земли», а відтак, їх повернення є «цілком легітимним процесом»). Принагідно відзначимо, що міф про існування Третього Риму не протиставляє, а пов'язує дві ідеології, оскільки радянські історики теж визнавали ідею Московського царства щодо «собирання земель русских» прогресивною. У фільмі С. Ейзенштейна «Іван Грозний» цар завершував свою промову цитатою Філофея саме про Третій Рим (хоча з іншого боку, радянські науковці визнавали, що ця доктрина не має впливу на внутрішню та зовнішню політику держави). Свого часу на телеканалі «Россия-1» транслювався фільм «Сталин и Третий Рим» (https://russia.tv/brand/show/brand_id/10313/), на Першому російському каналі – сюжет про підписання Папою Римським Франциском і патріархом Кирилом сумісної декларації, де було артикульовано цитату про «перемир'я»: «Столетиями Третий Рим (тобто Москва, Росія – С.К.) был вынужден отбивать атаки Первого, и два часа – слишком мало, чтобы навсегда оставить это позади»). Загалом слід відзначити, що така ментальна риса росіян, як домінування емоційності над раціональністю, породжує іншу рису – релігійність, тому російські ЗМІ активно залучають потенціал РПЦ і комунікаторами (на телебаченні чи радіо) часто стають священики, які передають ідеологічно орієнтовані повідомлення. Крім того, інформація в основному сприймається через персональну довіру до того, хто цю інформацію транслює, тому це також забезпечує потрібний медіа-ефект. Так, зокрема, розголосу набуло інтерв'ю з протоієреєм В. Чаплиним на радіостанції «Эхо Москвы», у якому священик, власне кажучи, легітимізував процес знищення внутрішніх ворогів (<http://echo.msk.ru/programs/personalnovash/1818964-echo/>). Патріарх Кирил виголосив тезу, в якій поставив в один ряд президента РФ, князя Василя III та царя Олексія Михайловича, який свого часу отримував листи від монаха Філофея, де йшлося про Третій Рим, а відтак, чинний патріарх РПЦ благословляє імперські амбіції сучасного очільника Росії від імені церковної влади (<http://inosmi.ru/politic/20161031/238113638.html>), міфологізуючи «богообраність» сучасної російської влади.

Як ми вже свого часу зазначали [8], імперська ментальність, підтримувана ЗМІ, зумовлює схвальне ставлення більшості росіян до привласнення Криму, і вона ж підважує адекватну оцінку подій у Криму та на Донбасі, зокрема щодо присутності там російських військових. Тому навіть тоді, коли президент Російської Федерації виголосив інформацію, яка відверто суперечить тій, яку він оприлюднював раніше за тим самим питанням (спочатку про відсутність російських військових на території України, а згодом визнання цього факту як прямо (у Криму), так і опосередковано (на Донбасі) – <http://ru.tsn.ua/ukrayina/peredumal-putin-kardinalno-izmenil-ritoriku-oprisutstvie-voennyh-rf-na-donbasse-546107.html>), то це не викликає в аудиторії ані здивування, ані якогось дисонансу.

Колонізаторська політика і Російської імперії, і Радянського союзу теж набуває актуальності в контексті формування нової ідеології: новинні програми федеральних каналів, політичні ток-шоу, кіно, документалістика підпорядковані тезі «Повернення Криму додому», «історичній справедливості». Деякі регіони України розглядаються як «исконно русские земли», а територія Сирії – як «сакральные земли». (У березні 2015 р. на телеканалі «Россия 1» вийшов фільм «Крым. Путь на Родину»; на телеканалі НТВ – пропагандистський серіал «Русский характер» (про протистояння «бандерівців» та росіян у Криму), що «легітимізує» в очах населення дії федеральної влади; на каналі «Россия 24» директор Російського центру вивчення країн Близького Сходу і Центральної Азії С. Багдасаров виголосив тезу: «Не было бы Сирии, не было бы Антиохии, не было бы православия и не было Руси. Это наша земля» (http://cripo.com.ua/?sect_id=10&aid=200986)).

Міф про існування єдиного духовного простору (Росія, Україна, Білорусія – «Святая Русь»), наявність спільної історичної пам'яті спонукав до модернізації концепту «русский мир». До підтримки цього ідеологічного проекту у ЗМІ залучена РПЦ, «експерти» провідних відомств. Словами-маркерами у новинних програмах і політичних ток-шоу виступають «духовные скрепы», «сакральность», «братский народ» (прикладом може слугувати трансльована російськими ЗМІ промова Путіна, що «древние Корсунь, Херсонес, Севастополь имеют огромное цивилизационное и сакральное значение»).

Важливою для будь-якої ідеології є персоналізація влади (інститут царизму; інститут вождизму), тому російськими медіа використовується міфологема вождя, батька нації. Свідченням цього є подача новин з підкреслено шанобливим, надто запопадливим ставленням до керманича держави (повернення до культу особи), використання концепту «батько народу» стосовно Р. Кадирова (заголовок публікації про те, що Р. Кадиров став генсеком Всесвітнього чеченського конгресу, звучить так: «Молодой отец чеченского народа» (Газета «Завтра». – 2010. – №191) [7]).

Радянською традицією у сучасній медіа-сфері Росії є культивування образу зовнішнього ворога з метою згуртування громадян і скерування їх дій у потрібному напрямку. Тут російські ЗМІ

спираються на таку ментальну рису, як домінування емоційності над раціональністю (розповіді про «утиски» російського і російськомовного населення в Україні, про «розіп'ятих хлопчиків» тощо); використовують образ воїна, який породжує первісний архетип, орієнтований на пробудження згуртованості, спираючись при цьому на ментальне поняття справедливості (про що ми вже говорили вище); орієнтуючись на вже існуючі в колективній пам'яті міфологеми («американська загроза», «загроза фашизму», «ворог народу»), формують нові через повідомлення у ЗМІ про зародження фашизму в Україні, про спроби вербування російських громадян іноземними розвідками, зокрема ЦРУ, звинувачення у шпідіажі на користь інших держав тощо («Підмосковний поліцейський отримав 13 років за шпідіаж на користь ЦРУ» (листопад 2015 р., телеканал НТВ) – <http://www.ntv.ru/novosti/1567439/>). Тема шпідіажу в російських ЗМІ ретроспективно нагадує показові процеси над «ворогами народу» з радянських часів або боротьбу з «неблагонадійними» за часів імперії.

Тут також слід відзначити, що яскравою рисою російської комунікативної поведінки є любов до суперечок, тому особливої популярності набуває формат ток-шоу чи не на всіх федеральних каналах («Время покажет» («Первый канал»), «Место встречи» (НТВ), «Право голоса» (ТВ Центр), «60 минут» («Россия 1»)), що на перший погляд може нагадувати спробу «посягти хаос у свідомості громадян», однак насправді населенню пропонується «готові шаблони» для сприймання інформації, тобто відбувається формування нових стереотипів або актуалізація старих

При цьому зауважимо, що в російській медіа-сфері (власне як і в будь-якій іншій) стереотипи, з одного боку, є продуктом професійної діяльності масових комунікаторів (про явище стереотипотворення говорить і український науковець М. Бутиріна) [2, 14]), завдяки яким вони «запускаються» в маси; з іншого боку, стереотипи уже існують у суспільстві і роль російських ЗМІ зводиться лише до їх актуалізації, тоді нова інформація потрапляє на вже підготовлений ґрунт. Відтак, тут певною мірою можна говорити і про ефект праймінгу, оскільки медіа-повідомлення активізує ментальні структури: у свідомості реципієнта активується одне поняття, що зумовлює активацію іншого, пов'язаного з ним або подібного до нього (таким чином пробуджуються й існуючі у свідомості стереотипи).

Висновки. Отже, дослідивши медіа-контент російських ЗМІ, можна дійти висновку, що вони від самого початку орієнтовані на отримання потрібних медіа-ефектів (у тому числі в контексті формування нової ідеології), апелюючи до таких ментальних складових нації, як емоції, перекладання відповідальності, схильність до покори, релігійність (тому в медіа-середовищі активно застосовується потенціал церкви). Незважаючи на засилля ток-шоу на федеральних каналах, у тому числі й розважальних (з одного боку, відволікання уваги, а з іншого, – надання готових шаблонів для сприймання нової інформації, оскільки багато жартів КВК, гумористичних шоу присвячені політичній тематиці, де Америка, Європа, окремі політичні постаті (Обама, Меркель) подані в невигідному світлі), діяльність російських ЗМІ підпорядковується формуванню нової російської ідеології як гібриду радянської та імперської.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні ролі стереотипів, міфів та архетипів українського медіа-простору, а також з'ясуванні ролі менталітету та національного характеру у сприйнятті медіа-повідомлень.

Список використаних джерел

1. Александров А. Журналисты на войне: от украинской пропаганды до русской медиафрени [Электронный ресурс] / А. Александров. – Режим доступа: // <http://naviny.by/article/20161020/1476992514-zhurnalisty-na-voyne-ot-ukrainskoj-propagandy-do-russkoj-mediafrenii>.
2. Бутиріна М. Метатеоретичний підхід / М. Бутиріна // Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 8–15.
3. Бутиріна М. Механізм стереотипотворення у мас-медіа [Електронний ресурс] / М. Бутиріна. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2405>.
4. Дацюк С. Російська ментальність: загадка, вигадка і незмінна субстанція [Електронний ресурс] / С. Дацюк // UA INFO. – 2015. – Режим доступу: <https://uainfo.org/blognews/1448375302-rosiyska-mentalnist-zagadka-vigadka-i-nezminna-substantsiya.html>.
5. Дзялошинский И.М. Категории и парадигмы журналистской деятельности. Основные понятия теории журналистики / И.М. Дзялошинский. – М. : Изд-во МГУ, 1993.
6. Кайкова О.В. Політична ситуація та процеси маніпуляції масовою свідомістю суспільства / О.В. Кайкова // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник / за ред. В.В. Пізуна; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – Т. 44. – С. 17–23.
7. Кожемякин Е.А. Советские мифологеми в современном российском общественно-политическом медиадискурсе (на материале газет «Завтра», «Коммерсантъ», «Известия») / Е.А. Ко-

- жемякин, Е.С. Артамонова // Журналистика постсоветских республик: 20 лет спустя : сб. трудов Международ. науч.-практ. конф. (Белгород, 24–27 сентября 2012 г.) / под ред. проф. А.П. Короченского и проф. М.Ю. Казак. – Белгород : КОНСТАНТА, 2012. – С. 237–246.
8. Козиряцька С. Україна та Росія: медіатизація політичного простору / С. Козиряцька // Science and Education a New Dimension. – 2016. – №IV(14). – Issue 89. – Р. 33–38.
9. Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2006. – 120 с.
10. Понасенков Е. Путин опирается на лузеров [Электронный ресурс] / Е. Понасенков // Радио Свобода. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/a/28039837.html>.
11. Розов М. Динамическая концепция менталитета и изменчивое разнообразие российских габитусов [Электронный ресурс] / М. Розов // Идеи и идеалы. – 2010. – Т. 1. – №1(3). – С. 60–79. – Режим доступа: <http://www.nsu.ru/filf/rozov/publ/dyn-con.htm>.
12. Сильнова Е.И. Российские социальные образы: смысловая трансформация архетипа [Электронный ресурс] / Е.И. Сильнова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2014. – №4. – Ч. 1. – С. 169–172. – Режим доступа: <http://www.gramota.net/materials/3/2014/4-1/46.html>.

Анотація. У статті обґрунтовано, що дискурсні практики медіа-сфери Росії є ідеологічно зумовленими, а не хаотичними й ситуативними, що спонукає ЗМІ вдаватися до архетипів, політичних міфів, стереотипів як інструментів медіа-технологій, використовуючи їх у контексті ментальності як важливої етнопсихологічної ознаки нації. Розглянуто провідні ментальні риси, на які орієнтуються російські медіа, транслюючи нову радянсько-імперську ідеологію. Визначено архетипи, які найчастіше репрезентовані в медіа-текстах та які сприймаються як знайомий контекст, стимулюючи ефект довіри до інформаційного продукту, що полегшує вплив на свідомість. З'ясовано роль міфів та міфологем у контексті формування нової ідеології.

Ключові слова: медіа-сфера, ідеологія, стереотип, міф, архетип, менталітет.

Summary. The article deals with the possible direction of the vectors of Russian media orientation: development and promotion of new hybrid ideology, based on a synthesis of two paradigms – imperial and Soviet, or destruction of world's view and erosion benchmarks which facilitate the usage of the manipulative technologies. It is proved, that discursive practices of Russian media sphere is still remain ideologically conditioned, which encourages the media to use archetypes, political myths, stereotypes as a tool for designing new reality and promoting the right ideology. The research is carried out in the coordinate system «archetype, myth, stereotype-mentality» because these «values» are inter-related and serve as means of media exposure in mass media (Myths, archetypes, stereotypes), and as a filter through which perceived media message (myths, stereotypes, mentality) and as a set of conditions for which the communicator, is oriented to provide media effect (archetypes, myths, stereotypes, mentality).

It is important to understand new imperial and Soviet ideology distributed by media, the following mental traits as a willingness to delegate responsibility, a tendency to obedience, collective subordination; dominance of emotion over rationality and therefore religion (as communicators (TV or radio) the priests are transferred ideologically oriented messages, providing the right media effect due to high personal trust of recipients). Russian media is focused on the use of archetypes as Mother Earth (social image of the «Russia-mother») which is successfully used by the media to awaken people's solidarity in facing «internal and external enemies»; Warrior, who also evokes the original archetype and focuses on awakening of cohesion; the father (the hero, the leader) that creates Putin personality cult; archetype «hero criminal» (Stalin, Ivan Grozny), emphasizing the necessity of «strict but wise ruler». Among the political myths are used by Russian media the revival of the concept of «Moscow – the Third Rome» and therefore is spread the myth of «great spiritual mission» of Russia as the successor to the Byzantine Empire; revival of the idea of «Russian World», «Russian land»; mythology leader, «father of the nation» mythology pretentious enemy and fight him.

Key words: media sphere, ideology, stereotype, myth, archetype, mentality.

Отримано: 12.10.2016 р.

МОВНА СПЕЦИФІКА СПОРТИВНИХ ТЕКСТІВ В ЕЛЕКТРОННИХ ЗМІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ САЙТУ FOOTBALL24.UA)

Електронні засоби масової інформації щораз більше уваги приділяють висвітленню спортивної тематики. Такий інтерес зумовлений прагненням представників журналістської спільноти задовольнити смаки фанатів, розширити коло реципієнтів. Серед досліджень мови спортивних текстів варто виокремити праці М. Вішніцького [9], М. Морагаса [6], Є. Войтик [1], С. Михайлова [2], А. Островського [7; 8], Г. Солганик [3] та ін.

Дослідниця Кірстен Франдзен [4] наголошує, що спортивна журналістика завжди вважалася «несправжньою журналістикою або «відділом іграшок» у професійній ієрархії журналістики, оскільки у таких матеріалах не піднімаються гострі політичні чи суспільні теми. Спортивна журналістика зосереджена на висвітленні подій, ігор, конкуренції і суперництва, виграшах та програшах. Тому така галузь журналістики не має чітко журналістських сформованих професійних стандартів, а має власний простір, який дає змогу журналістам висловлювати свою власну пристрасть, хвилювання і судження. Це має вирішальне значення для встановлення і підтримання довірливих відносин з багаточисленною аудиторією.

Дослідниця мови спорту Лінді Мейн [5] наголошує на індивідуальній, соціальній та культурній важливості спорту. Вона стверджує, що саме мова спортивних текстів є ключовою для прийняття спорту на кількох рівнях: індивідуальному, командному та загальнонаціональному. Варто зазначити, що мова спорту часто є складним завданням для журналістів, особливо для авторів-початківців. Серед основних проблем можна виокремити такі: поява великої кількості мовних кліше та жаргонізмів, неточність подання інформації, перенасичення гіперболічних мовних структур для вираження ключових моментів у грі чи основних тенденцій.

Спортивна комунікація включає в себе широкий спектр жанрів. На сьогодні великою популярністю користуються онлайн статті, замітки, інтерв'ю, коментарі спортивних чемпіонатів, зустрічей, матчів. Варто зауважити, що процес подання спортивних подій характеризуються різним ступенем вербалізації залежно від цілого ряду чинників, серед яких можна назвати наступні:

- тип спортивного заходу (наприклад, спортивний коментар футбольного матчу, безумовно, відрізняється від коментаря кінних перегонів, що пояснюється характером самого спортивного заходу);
- канал передачі коментаря (коментар на телебаченні є безперечно відмінним від радіокоментаря в зв'язку з наявністю візуального елемента на телеканалі і його відсутністю на радіо);
- ступінь особистої участі і досвіду журналіста.

Не менш важливу роль відіграє і значимість самої події, тобто чим менш важливою є подія, тим менш вражаючим буде журналістський матеріал. Стиль спортивного тексту залежить від того, чи є це живий коментар чи спортивне повідомлення подається тоді, коли результати гри вже відомі. Дослідник А. Островський у праці «Мова спортивної журналістики» наголошує, що «професіоналізм спортивного журналіста залежить в першу чергу від уміння будувати прості речення, зрозумілі і в той же час ті, які будуть зацікавлювати аудиторію» [7].

Слід зазначити, що мовна специфіка текстів спортивної Інтернет-журналістики потребує ґрунтовних подальших досліджень, чим і зумовлений вибір предмету дослідження. Об'єктом праці стали спортивні тексти, що розміщені на сайті football24.ua. у період з червня по серпень 2016 року. Часові межі вибрані не випадково, адже саме цей період позначений появою численних журналістських матеріалів, присвячених тематиці Євро 2016. Зокрема, увагу зосереджено на тих матеріалах, що стосуються участі збірної України на чемпіонаті.

Мета дослідження: за матеріалами сайту football24.ua. дослідити мовну специфіку спортивних текстів в сучасній спортивній Інтернет-журналістиці, проаналізувати жанрові особливості, визначити роль виражальних засобів у посиленні ефекту на реципієнта.

Мова спортивних текстів має ряд особливостей. Серед основних властивостей спорту, що впливають на мову спортивних текстів Г. Солганик [3] виділяє такі: дух змагання, конкуренції; творчість (пошуки резервів, нових методів досягнення високих результатів); драматизм боротьби, долання фізичних, моральних, психологічних труднощів; масовість, популярність, привабливість; естетичність (краса, емоційність). Мова спортивних текстів є дещо специфічною, що пов'язано з численними мовними помилками, які виникають через надмірну експресивність журналістів або швидкість передачі інформації.

Мові спортивної журналістики притаманні такі властивості, як інформаційна насиченість, конкретність, фактографічність, логічність, лаконічність, експресивність, емоційність. Ефективність і дієвість спортивних текстів залежить від багатства використаних в ньому мовно-стилістичних прийомів. Так мова журналіста-коментатора спортивної події є максимально наближеною до усного мовлення. Завдяки цьому забезпечується встановлення контакту автора з аудиторією, пробуджується інтерес і привертання уваги реципієнтів до розглянутої проблеми. Мова журналіста-інтерв'юера має ряд інших особливостей: вона характеризується більшою нормативністю, чіткістю, оскільки завданням журналіста є проведення аналізу якихось явищ, а також прогнозування можливих наслідків певної події.

Серед основних журналістських принципів виділяють:

- принцип кількості інформації, який виключає можливість маніпулювання та приховування інформації;
- принцип якості мови, що полягає у поданні точної, достовірної інформації;
- принцип відношення до предмету розмови;
- принцип методу вираження, що передбачає уникнення незрозумілості, двозначності, прозорість, впорядкованість вираження.

Розглянувши ці принципи, можна сказати, що спортивні журналісти часто відходять від такого способу подачі інформації, особливо, якщо йдеться про спортивні коментарі. Така тенденція обумовлена швидкістю передачі спортивної події, а також підвищеною емоційністю, яка притаманна цьому жанру журналістики. Порушення вищезгаданих правил часто призводить до створення комічного ефекту, посилення драматичності.

Тексти спортивної тематики виконують чотири головні функції: нарративну (опис спортивної події, що відбувається); оціночну, що передбачає висловлення точки зору журналіста з приводу гри, гравців, команди, суддівського рішення; розробки, що пов'язана з наданням довідкової інформації про команду і гравців, вболівальників; узагальнюючу, що досягається оглядом гри.

Функції реалізуються залежно від жанру спортивних текстів. До прикладу, у спортивному коментарі найчастіше здійснюється нарративна функція, оскільки вона найкраще втілює прагнення автора передати хід події. Якщо ж у тексті подано огляд чи коментар після матчу, і такий матеріал не вирізняється оперативністю, то здебільшого він виконує оціночну функцію.

У текстах спортивної тематики помітне свідоме і вдале використання засобів стилістичної і лексичної виразності. У матеріалах такого спрямування автори нерідко вдаються до підвищеної емоційності, вираження власної оцінки події через використання епітетів, порівнянь, метафор тощо.

Журналісти регулярно використовують метафори, щоб додати зацікавленості серед аудиторії та заглянути глибше в гру. Ці приклади дуже яскраві і додають життя. Однак, перенасичення такими засобами призводить до появи нових кліше із втратою первинного значення. Метафори використовуються для опису дії окремих гравців, а також самого процесу гри. Яскравими прикладами є наступні: «сокирою по голові», «останній шанс «грюкнути дверима» Євро-2016» тощо. Метафора може бути доречною і в тому випадку, якщо вона може заповнити лексичні прогалини, тобто якщо немає підходящого слова для опису якогось явища.

Ознаки метафоричності помітні також у заголовках. Так стаття відомого футбольного аналітика Євгена Греся одразу привертає увагу заголовком «Український футбол – це золота клітка для золотих хлопчиків». Експерт висловлює свою позицію щодо ситуації в українському футболі, стверджуючи: «Або футбол над нами знуцається, або ми над футболом. Третнього не дано».

Серед експресивних мовних засобів, які вдалося виявити під час аналізу матеріалів, можна виділити численні лексичні повтори, вставні конструкції, а також такі синтаксичні стилістичні фігури мови, як риторичні вигуки, риторичні запитання та ін. Через часте використання експресивних засобів забезпечуються такі функції:

- емотивна, функція вираження авторського ставлення;
- підвищення комунікативних і функціональних можливостей висловлювання;
- поширення експресії на весь текст.

Поширенню експресії у медіа-текстах слугують риторичні запитання («На жаль, П'ятов не зіграв на «нуль», але чи можна йому дорікнути, коли такі проблеми у збірній України зі стандартами?!», «Старання «дніпрянина» оцінив УЄФА, який визнав його у підсумку найкращим гравцем нашої команди в сьогоднішній дуелі. Що більш красномовно свідчить про прорахунки Фоменка, ніж цей факт?», питально-відповідні конструкції («Що зробила збірна України? Вона побігла по мохерові рушники»). Подібні думки, висловлені авторами на початку матеріалу, налятовують на експресивний лад всього тексту.

Для більш емоційного впливу на аудиторію журналісти часто звертаються до використання фразеологізмів: «сипати сіль на рану», «всіх собак на нас спустили», «кістками лягли перед своїми

воротами». Подібно, автори застосовують і відомі прислів'я та цитати, аби максимально яскраво виразити свою позицію: «З п'яти голів, пропущених у трьох матчах, три «банки» прилетіли у ворота П'ятова зі стандартів. Три! Все вийшло практично як на тренуванні. Один раз – випадок, два – збіг, три – даруйте – закономірність».

Ще одним прийомом, що використовується для посиленого інтелектуального й емоційного впливу на реципієнта є своєрідна форма парцеляції: ділення слова на склади. До прикладу, «На Євро «динамівець» не проявив себе вза-га-лі», «Потрібно підсилювати атаку, чи не так? Сто-пудо-во!». Важливою функцією цього стилістичного прийому в медіа-тексті є можливість впливу на почуття і емоції аудиторії.

Автори матеріалів футбольної тематики вдаються і до використання іронії: «зняти «павутинку» з дальнього верхнього кута», «І сміх і гріх: що з приводу поразки і вильоту збірної України з Євро-2016 пишуть користувачі соцмереж», «Завершилися страждання нашої національної збірної, яка так хотіла, але, на жаль, не змогла нас потішити бодай одним забитим голом у 3-х матчах». Варто зауважити, що коментування й роздуми авторів над певними проблемами іноді характеризується розважальною, несерйозною тональністю, водночас надаючи можливість аудиторії формувати власні оціночні судження.

Іронічними за своїм стилем є запитання в інтерв'ю з Денисом Босянком, провідним українським коментатором. З'ясовуючи причини і наслідки провалу збірної України на чемпіонаті Європи, журналіст ставить запитання іронічного характеру:

- Чому так провально зіграла наша головна надія в атаці – Ярмоленко і Коноплянка?
- Денис, на Євро ми виступили так, що просто немає слів. Чи є слова у вас, і які вони?
- Хоча б хоть із гравців збірної вам сподобався?
- Чи мають футболісти право ображатися після такого провалу? Може, краще попросити вибачення перед вболівальниками?

Нерідко в пошуках потрібного стилістично засобу автор знаходить щось зовсім незвичайне, що може викликати посмішку в аудиторії. Тобто, автор вдається до застосування комічних засобів не лише задля привернення уваги читача, а й для емоційного зближення з ним, що забезпечується через використання розмовного мовлення.

В ході аналізу вдалося зафіксувати надмірну насиченість текстів спортивних журналістів словами іноземного походження: як запозиченнями, так і варваризмами. Наприклад, в спортивних коментарях часто можна зустріти такі слова, як форвард, голкіпер, інсайд, рефері, фол, оф-сайд. Варто зауважити, що така тенденція не є новою, оскільки у спортивній термінології досить активно вживаються запозичені слова, незважаючи на те, що в українській мові є такі ж лексеми.

Також у спортивних матеріалах часто присутній сленг: дев'ятка, (верхній кут воріт), гірчичник (жовта картка), аутсайдер (команда, що знаходиться в кінці турнірної таблиці), другий поверх (гра в повітрі), банка (лава запасних), джокер (гравець, що виходить на заміну, здатний кардинально змінити хід гри), корнер (кутовий удар), лазарет (гравці, що отримали травми), навіс (навісна передача), сейв (м'яч, відбитий воротарем) тощо.

Мовно-стилістичні особливості виконують в спортивному тексті естетичну та артистичну функції, що забезпечує особливу драматургію та настрої. До найчастотніших виражальних засобів належать порівняння, повтори, епітети, риторичні питання тощо. В інтерв'ю з Михайлом Кополовцем, колишнім гравцем ФК «Карпати», міститься досить влучне порівняння: «Хачеріді з обличчям дитини, наляканий двометровий дядько. Як кошеня. Його возили по полю, як п'яного після бару». Михайло Кополовець розмірковує над причинами провалу збірної України на Євро 2016 та приходять до висновку, що окремі футболісти просто були неготові виступати за збірну.

Важливу роль у матеріалах спортивного спрямування відіграє заголовок, оскільки він не лише привертає увагу своєю оригінальністю, гостротою та експресивністю, а й виражає основний задум журналіста. Характерно, що заголовки у розглянутих матеріалах носять саркастичний або іронічний характер. Ось декілька з них: «Україна встановила абсолютний антирекорд в історії чемпіонатів Європи», «Збірна помножена на нуль», ««Стерти пам'ять». Найгостріші меми про виліт України з Євро-2016», «Повний нуль. Головні висновки з матчу Україна – Польща», ««Феричне» прощання Фоменка і Тимощука», «Воронін: Україна і Росія обіс...лись на Євро-2016, а росіяни говорять, що українці зіграли краще».

Варто відмітити, що іноді у заголовках з'являються неоднозначні гасла, завданням яких є заінтригувати реципієнта, створивши при цьому незвичне змістове вираження. Для посилення ефекту автори вдаються до таких стилістичних засобів, як метафоричність або порівняння. До прикладу, заголовки «Добре, що збірна України програла Польщі!», «Враження від Євро-2016 найпозитивніші, а провалився багато хто» не одразу дають чітко зрозуміти про що йтиметься, водночас заохочуючи читача ознайомитися з усім текстом.

Так, у матеріалі Анатолія Яворського «Добре, що збірна України програла Польщі!» вже у ліді виражена авторська позиція, яка доповнюється новими подробицями і фактами в основній частині тексту. Автор зауважує, що «вдала гра в поєдинку з поляками лише завадила б нам тверезо і глибоко розібратися, чому Україна провалилася на нинішньому ЧЄ?... Ми – заручники результату! І коли його маємо – готові забути всі проблеми збірної, вибачити гравцям і тренерам всі дурниці». Анатолій Яворський проводить паралелі з попередніми поєдинками, згадуючи програш плей-оффу до чемпіонату світу-2014 та неможливість вийти з групи на Євро-2012. Водночас, автор відзначає один з найкращих моментів в історії сучасного українського футболу – вихід у чвертьфінал на ЧС-2006.

Розглянуті тексти спортивної тематики виконують експресивну функцію, тобто функцію вираження емоцій і почуттів, інформаційну функцію, яка реалізовується через чітке подання інформації, спортивних новинок, статистичних даних.

Мова спортивного тексту є специфічною, вона базується на знаннях та вміннях комунікації та імпровізації. При створенні спортивних текстів журналісти враховують інтереси аудиторії інтернет ЗМІ, тому їхня мова вирізняється чіткістю і доступністю, не зважаючи на наявність великої кількості спортивних термінів.

Вивчення мови спортивних медіа-текстів може стати ефективним при здійсненні подальших досліджень мови і стилю спортивної журналістики. Перспективним може стати розширення предмету дослідження, зокрема здійснення аналізу медіа-текстів у традиційних та електронних ЗМІ.

Список використаних джерел:

1. Войтик Е. А. Спортивная журналистика : учебно-методическое пособие / Е. А. Войтик. – Томск : Томский государственный университет, 2004. – 91 с.
2. Михайлов С. А. Спортивная журналистика : учебное пособие / С.А. Михайлов, А.Г. Мостов. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 223 с.
3. Солганик Г. Я. О языке спортивной журналистики / Г. Я. Солганик // Спорт в зеркале журналистики. – М., 1989. – С. 143-157.
4. Frandsen K. Sports broadcasting journalism and the challenge of new media [Електронний ресурс] // Kirsten Frandsen. – Режим доступу : <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/mediekultur/article/view/4285/6476>
5. Mewn L. J. Sport, Language, and Culture: Issues and Intersections [Електронний ресурс] // Lindsey J. Mewn. – Режим доступу: <http://jls.sagepub.com/content/29/3/253.abstract>
6. Moragas M. The new role of the mass media in the construction of sport and Olympic values [Електронний ресурс] // Miquel de Moragas. – Режим доступу : http://olympicstudies.uab.es/2010/docs/wp051_eng.pdf
7. Ostrowski A. Dziennikarstwo sportowe / Andrzej Ostrowski. – Wrocław : Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji TWP, 2003. – 66 s.
8. Ostrowski A. Język dziennikarstwa sportowego [Електронний ресурс] // Andrzej Ostrowski. – Режим доступу : <http://www.raciborz.com.pl/art14279.html>
9. Wiśnicki M. Struktura językowa telewizyjnego komentarza sportowego – przyba charakterystyki / Michał Wiśnicki // Studia Medioznawcze, 2006. – № 34. – S. 12-32.

Анотація. У статті виявлено специфіку функціонування текстів спортивного спрямування на сучасному етапі розвитку Інтернет-журналістики. Досліджено мовні особливості спортивних текстів, проаналізовано жанрові особливості, визначено роль виражальних засобів у посиленні ефекту на реципієнта.

Ключові слова: електронні ЗМІ, інтерв'ю, коментар, огляд, спорт.

Summary. *The language of sports texts is crucial to understand sports at several levels: individual, team and national. Sports communication includes a wide range of genres. Nowadays online articles, interviews, commentaries of sports championships, competitions, matches enjoy great popularity. The process of transmitting sporting events depends on such factors as the type of a sporting event, the channel of transmitting, personal involvement and experience of the journalist. The style of a sports text is defined taking into an account whether it is a live sports commentary or a message transmitted when the results of the game are already known.*

The object of the research are sports texts published on the website football24.ua. from June to August 2016. The attention is focused on the materials concerning participation of Ukrainian national team at Euro 2016.

The language of sports journalism has such features as concreteness, consistency, expressiveness, emotionality. The efficiency and effectiveness of sports texts depends on a variety of linguistic and

stylistic techniques used. Sports texts perform four main functions: narrative (description of a sporting event); assessment, which involves expressing journalist's point of view on the game, players, teams, judicial decisions; development, related to the provision of background information on the team and players, fans; summarizing, which is achieved due to the overview of the game.

A conscious and successful use of lexical and stylistic expressions is stated in the mediatexts. Among expressive language tools that were detected during the analysis, multiple lexical repetition, various syntactic stylistic figures of speech such as rhetorical exclamations, rhetorical questions can be defined.

The title plays an important role in sports texts, because it does not only attract attention with its originality, expressiveness and urgency, but also expresses a journalist's basic idea.

Key words: *online media, interview, commentary, overview, sport.*

Отримано: 19.10.2016 р.

УДК 81:659:654.197

Лівіцька О.В.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ У СУЧАСНОМУ ТЕЛЕЕФІРІ

Сьогодні реклама є невід'ємною частиною життя суспільства. Це динамічна, швидко трансформуюча сфера людської діяльності. Роль реклами не обмежується ні рамками комерційних комунікацій, ні всією ринковою діяльністю. Значення реклами зростає практично в усіх галузях економіки та суспільного життя [3]. Реклама щодня впливає на абсолютну більшість населення. За силою впливу на масову свідомість рекламу порівнюють «із мистецтвом, релігією та міфологією» [6, 60]. Складно уявити теперішнє життя без реклами. Сучасна людина перебуває у світі безперервної рекламної комунікації, у світі рекламних текстів – проспектів, буклетів, афіш, вуличної реклами, радіореклами, телевізійної реклами тощо. Як сказав Жак Сегела: «Реклама давно вже не просто слово в торгівлі. Це слово в політиці, слово в суспільних відносинах, слово в моралі» [2, 23]. У першу чергу реклама впливає на рівень життя, добробут суспільства. Друга позиція стосується соціальної сфери: реклама формує уявлення про цінності, стилі життя. Дослідження й аналіз реклами спричинений тим, що суспільство ХХІ століття живе в часи новітніх технологій і брендів. Якщо до кінця 80-х - початку 90-х років проблематика реклами в цілому представляла суто академічний інтерес, то сьогодні звернення до мови рекламних текстів пов'язано з необхідністю вирішення цілого кола як науково-теоретичних, так і практичних завдань. Посилення ролі реклами в сучасному світі зумовило активізацію інтересу до вивчення цього суспільного феномена серед науковців різних галузей. Одним з найважливіших компонентів реклами та засобом маніпулювання є текст. Звідси можемо говорити про актуальність дослідження мовних засобів рекламних текстів, що мають значний вплив на ефективність, зрозумілість реклами та її сприйняття. Вербальний компонент реклами є матеріалом, розгляд якого може не лише збагатити теорію медіа-лінгвістики, а й забезпечити повноту картини функціональних стилів мови.

Рекламний текст – особливий вид тексту – це носій і виразник інформації, що передає автор; у ньому реалізується намір, з яким передається інформація для досягнення певної мети. Рекламний текст повинен вирішувати завдання, сформульовані у відомій формулі «aida»:

- 1) attention – увага – текст повинен привернути увагу потенційного клієнта;
- 2) interest – інтерес – текст повинен зацікавити клієнта;
- 3) desire – бажання – текст повинен містити мотивацію покупки пропонованого товару;
- 4) action – дія – текст повинен у кінцевому підсумку спонукати клієнта до дії, пропонуючи план дії і необхідну інформацію [7].

Рекламний текст виконує такі дві основні функції: функцію впливу, яку можна визначити як поєднання емотивної, естетичної і переконувальної функцій, та інформативну функцію, що полягає в повідомленні необхідних даних про об'єкт реклами. Мовне ж оформлення рекламного тексту буде мотивуватися виконуваними ним функціями [9].

Проблемі мовних особливостей реклами в засобах масової інформації присвячено чимало праць З. Бичка, А. Капелюшного, М. Пилинського, О. Пономарева, І. Соколової, А. Токарської та ін. Виразні засоби, за допомогою яких формується привабливий для потенційних споживачів імідж запропонованих продуктів, послуг, ідей, дуже багатопланові. Виокремлення характерних особливостей мови реклами, дослідження їх маніпулятивного впливу на раціональну і емоційну сфери свідомості одержувача і складає мету наукової розвідки.

Об'єктом дослідження було обрано рекламні тексти (150 реклам), що функціонують у сучасному телебаченні, зокрема на каналах «1+1», «Новий канал», «ICTV», «СТБ», «Інтер». Зрозуміло, що телевізійна реклама є одним з найефективніших методів донесення інформації до споживачів. Телебачення дає можливість вплинути на свідомість і підсвідомість потенційних покупців найбільшою кількістю способів. «Візуально-аудіальні образи, видовищність і динаміка, симультанність і загальнодоступність телебачення обумовлюють його широке використання для просування товарів, послуг, ідей, фірм» [5, 95]. Завдяки зображенню, звуку, руху і кольору телебачення забезпечує високу ступінь залучення глядачів у події на екрані. Телебачення щодня збирає великі аудиторії. Люди проводять за переглядом телепередач так багато часу, що цілком можуть вступити в контакт з одним і тим же рекламним повідомленням кілька разів на день. Однак варто говорити і про стислість телевізійної реклами, що не дає можливості детально описувати позитивні якості товарів і не дозволяє запропонувати глядачам весь асортимент товарів. Мова реклами – надзвичайно цікаве й складне соціальне явище. Вона впливає на мовлення, свідомість і діяльність споживача. Створення ефективного, впливового рекламного тексту, який викликає зацікавлення потенційної аудиторії і збуджує в нього бажання придбати рекламовану річ, потребує точного відбору і вдалого поєднання мовленнєвих засобів. Адже «реklamний текст на телебаченні включає не лише візуальні артефакти, а й вербальну комунікацію» [10, 87].

Джерелом збагачення, урізноманітнення, увиразнення мовлення реклами є низка лексико-стилістичних засобів (гіпербол, метафор, порівнянь), серед яких найпоширенішими є епітетні структури, за допомогою яких характеризуються ті чи ті рекламні товари, послуги тощо. Зрозуміло, що ознака товару відіграє важливу роль для його безпосереднього рекламування. Адже від якості товару, його характеристик залежить подальша ефективність збуту.

Звернемо увагу на епітетні структури з означенням «**новий**», в яких акцентується максимально позитивна семантика товарів. «**Новий**» є одним найвживаніших характеристик рекламних текстів, що означає ефективніший, корисніший, досконаліший і прогресивніший. При цьому позитивною ознакою новизни наділяється весь товар, хоча рекламний текст у більшості випадків містить додаткову вказівку, що саме нового з'явилось в давно відомому продукті. І цей новий елемент навряд чи суттєво й безпосередньо впливає на якість, однак безпосередньо привертає увагу покупця: *Нова Активія drink and go* (1+1, 05.09.16); *Новий крутий Lion* (ICTV, 08.10.16); *Нова приправа Мівіна* (Інтер, 13.10.16); *Новий тарифний план «Super Kuivstar»* (1+1, 22.09.16); *Новий Hyundai Elantra* (1+1, 01.09.16); *Новий Fairy. Краща формула проти складного жиру* (Інтер, 18.10.16); *Спробуй нову колекцію «Panteen» – контроль над втратою волосся* (СТБ, 23.08.16); *Новий асортимент побутової техніки та електроніки – Comfy* (СТБ, 09.08.16); *Sniezka Nature – новий погляд на кольори* (Інтер, 03.08.16); *Новий Bref. Сила актив* (Новий канал, 14.09.16). Отже, означення «**новий**» використовується копірайтерами в рекламних текстах для того, щоб показати здебільшого не виникнення самого товару, а його покращення, оновлення, яке хоч і не завжди впливає на якість продукту, проте ефективно діє на людську свідомість, адже все, що нове, завжди цікаве.

Часто у рекламних текстах функціонують епітетні структури з означеннями «**унікальний**», «**ексклюзивний**», «**бездоганний**», «**незрівняний**», «**неповторний**». Про це свідчать такі приклади з рекламних текстів: *унікальна пропозиція* (Інтер, 29.08.16), *неповторний смак* (ICTV, 30.09.16), *незрівняний аромат* (СТБ, 22.09.16), *бездоганна формула комфорту* (ICTV, 04.10.16), *новий унікальний депозит від нашого банку* (1+1, 27.09.16), *унікальний метод лікування* (Інтер, 13.08.16), *ексклюзивний дизайн* (Новий канал, 17.10.16). Така оцінка запевняє покупця в удосконалених, виняткових властивостях предметів рекламування, приваблює, переконує споживача.

Першість продукту на комерційному ринку відображається в епітетних структурах з означенням «**№1**». Оцінка, що вказує на лідерство, підкреслює вищість продукту, а отже і його довготривалу, незмінну якість, привертає увагу споживача до продукту за рахунок його пріоритетності. Наведемо приклади: *Ібупрофен – №1 засіб від головного і зубного болю* (1+1, 07.08.16); *професійний шампунь Syoss – засіб №1 по догляду за волоссям* (ICTV, 12.09.16); *OLX – сервіс оголошень №1 в Україні* (Інтер, 10.10.16); *Staropraten – празьке пиво №1 у світі* (ICTV, 30.09.16); *Bref – туалетні блоки №1 в Україні* (Новий канал, 19.08.16), в яких прослідковується першість ринкового рейтингу товарів, що є важливим фактором для кожного покупця.

Виразну позитивну семантику мають епітетні структури з означеннями «**природний**», «**натуральний**», «**справжній**», «**чистий**», «**свіжий**»: *крем для обличчя «Чиста лінія» – природний еліксир молодості* (Інтер, 02.08.16); *Nescafe Gold – 100% натуральна розчинна кава* вищої якості (ICTV, 16.09.16); *Pandora – справжні ювелірні прекраси* (1+1, 09.09.16); *Чернігівське біле – натуральна м'якість від природи* (Новий канал, 05.08.16); *Nescafe Classic. Заряджає на свіжий початок яскравого дня* (Новий канал, 13.10.16); *Водафон. Справжнє 3 G покриття* (ICTV,

01.08.16); *Уролесан – природна допомога при циститі та сечокам'яній хворобі* (1+1, 07.10.16). Те, що є частиною природного середовища, а не створене людиною, сприймається як корисне, не здатне нашкодити. В основі формування цього уявлення – реалії щоденного життя сучасного технологізованого світу, в якому гостро постала проблема забруднення і навіть знищення навколишнього середовища внаслідок діяльності людини. Саме тому певна частина рекламних текстів підкреслює природне походження товару.

Оригінальні рекламному тексту додають епітетні структури, в яких простежується певна метафоричність: *Чінси Люкс. Мужні та ніжні* (Новий канал, 07.08.16); *Ультрамодні чінси Chister's* (ICTV, 25.08.16); *Lays Strong з насиченим смаком запальних ковбасок* (1+1, 24.08.16); *Шалені знижки у магазинах «Копійочка»* (ICTV, 27.08.16); *Божевільні знижки на Nike* (Інтер, 02.09.16); *Спокусливі ціни на автомобілі Kia* (09.08.16); *Тис – шалений розіграш* (СТБ, 13.08.16); *Торчин розпочинає кулінарну подорож, солодкої карамельної нотки додає Баварська гірчиця Торчин, а лагідний смак і медовий колір надасть Американська гірчиця* (1+1, 20.10.16). Метафоричність реклами є однією з можливостей створення експресії, оскільки пов'язана із семантичним зрушенням, що сприяє додатковій експресивній насиченості. Яскраві, емоційно забарвлені метафоричні означення підсилюють виразність рекламованого об'єкту. Названі структури своєю експресивністю дозволяють швидше привернути увагу покупця і, тим самим, вплинути на його рішення – придбати товар. Метафоризація рекламного тексту збагачує зміст висловлювання, надає мовленню реклами поетичності, милозвучності: *В красі нетлінній чарівній вона розкрила очі сині, лани й ліси вклонились їй. Воскреслій мрії Україні. І мови рідної річки злились в одне широке море. Дзвенять. І степ по рідному говорить. Люблю любити Україну. Оболонь* (1+1, 01.08.16). У рекламі торгової марки «Оболонь» виразно представлені основні особливості її товарів у значеннях «національний виробник» та «українські традиції», які позитивно сприймаються адресатом. Рекламний текст набуває ознак художності. За рахунок метафоричних епітетних структур: *В красі нетлінній чарівній, очі сині, Воскреслій мрії Україні, мови рідної річки, в одне широке море, степ по рідному говорить* у споживача виникають певні асоціації, пов'язані з цінністю та вагомістю всього українського, красою української землі загалом. Це призводить до зближення покупця з товаром, адже концепт «Україна» є важливим засобом підкреслення якості та споживчих особливостей рекламованого товару.

Метафоричність рекламних текстів простежується не лише в означення, а й в інших структурах. Наскільки багата мова реклами й наскільки вона дієва, можемо говорити з огляду на те, як заповнено рекламний текст засобами образності, зокрема метафорами. Нагадаємо, що метафора ставить за мету конкретизувати уявлення про предмет, про який йдеться, через указівку на певну його ознаку, що висувається на перший план, але вказує на цю ознаку, замінюючи її словом, що містить у собі дану ознаку [1, 213–214]. У рекламних текстах метафора може бути виражена іменником: *Світ вікон* (ICTV, 03.09.16). Метафора «світ» вказує на велику кількість рекламованого товару. *Фокстрот. Осіннє падіння цін!* (Інтер, 12.10.16). Віддієслівний іменник «падіння» вживається в переносному значенні для того, щоб образно наголосити на стрімкому зниженні цін восени. За рахунок метафори *Спокуса скла і металу. Samsung Galaxy A серії* (1+1, 11.08.16) підкреслюється вишуканий дизайн телефонів Samsung, які займають одне з провідних місць на світовому ринку гаджетів.

У рекламі функціонують також метафори, побудовані на основі антропоморфізму, тобто заміщенні неживого живим. Наприклад: *Лізак бореться з інфекцією* (1+1, 20.10.16); *Танцюю цей танець з Aquafresh* (ICTV, 31.08.16); *Прощайся зі слідами кави. Orbit White* (СТБ, 18.09.16); *Пальне, яке рухає країну вперед. Бензин Energy* (1+1, 22.10.16); *Whiskas забезпечить кошения усім необхідним для здорового розвитку* (Новий канал, 19.10.16); *Про обід Роллтон подбає як слід* (1+1, 02.10.16); *Купити – я, знайти – я, обрати – я. На ходу, на льоту, в ресторані й на дивані, вибачте вже за відвертість часом навіть у ванні. Усі ще сплять, а я вже щось скролю, питаю, відповідаю – швидкий та зручний шопінг за допомогою мобільного додатку OLX* (ICTV, 21.08.16). У наведених рекламних текстах усі неживі предмети наділені людськими рисами, що створює певний емоційний ефект, мінімізує дистанцію між споживачем і товаром, а отже і мотивує покупця на придбання об'єкту рекламування.

У рекламних текстах часто зіштовхуються звичні і незвичні семантичні значення за рахунок синестезії: *Теплі знижки від Avon* (СТБ, 10.10.16); *Гарячі знижки в «Епіцентрі»* (Інтер, 23.08.16); *Смачна пропозиція від Сільпо* (Новий канал, 06.09.16); *Солодка пропозиція від «Roshen»* (Інтер, 12.10.16); *Шоколадна пропозиція від ТМ «Корона»* (ICTV, 15.10.16); *Фруктова пропозиція від Garnier* (Новий канал, 04.08.16); *Солодкі ціни від «АВК»* (ICTV, 14.09.16); *Мівіна. Смачне рішення складних завдань* (ICTV, 02.10.16); *Samsung Galaxy J із апетитним супер екраном, смачні кольори* (1+1, 17.09.16); *Білакт від Агуші – Подвійна користь. М'який смак* (Інтер, 03.08.16). Такі епітетні структури, в яких простежується синтез кількох відчуттів (зо-

рових, смакових, слухових та тактильних), викликають певні асоціації у споживача, пов'язані з цими відчуттями. Таким чином відбувається безпосередній вплив на органи відчуття покупця, за рахунок яких споживач прагне купити товар.

Тенденція до порівняння предмета реклами з аналогічним товаром конкуруючих фірм призводить до широкого використання для характеристики рекламованого предмета означень вищого і найвищого ступенів порівняння. Можемо говорити про «частотне використання у рекламних текстах форм співвідносної міри якості прикметників. Починає діяти принцип «комунікативного зваблення» – речення повинно бути унікальним, щоб вплинути на мільйонну аудиторію» [4, 121]. Підтвердженням цього є наступні приклади: *Паста «Чумак» – найпомідорніша томатна паста* (1+1, 19.09.16); *Найнапельсиновіший препарат від температури та нежитю* (Новий канал, 25.10.16); *Простоквашино – наймолочніший смак* (СТБ, 03.10.16), за допомогою яких зображується висока якість товару, увиразнюється перевага рекламованого об'єкта над іншими товарами тієї ж спрямованості. Такі характеристики часто є гіперболізованими, оскільки спостерігається певне перебільшення якостей того чи того предмета. Однак використання таких засобів увиразнення лише привертає увагу, пробуджує інтерес, дієву реакцію покупця на той чи той предмет споживання.

Розглядаючи перебільшення, варто згадати і про гіперболу, яка в телевізійних рекламних текстах функціонує з метою підсилення якостей, можливостей, сили, бажань, прагнення максимальної віддачі і максимальних дій, наголосити на виокремленні товару серед інших однотипних, підкреслюючи особливості, переваги товару / послуги: *Sorbex містить тисячі активних гранул природнього вугілля. Проблема космічного масштабу вирішено* (1+1, 03.09.16); *Одна маленька серветка може все змінити! Можна все! Смайл –дій і радій!* (Новий канал, 18.08.16); *Paradontax. У 4 рази ефективніше бореться з причиною кровоточивості ясен ніж звичайна паста* (1+1, 04.08.16); *Pantene Pro-V робить волосся у 2 рази густішим і сильнішим* (ICTV, 10.10.16); *Хепілор. Потрійна допомога при болю в горлі* (СТБ, 16.10.16); *Тільки Цитрамон Дарницький розуміє усі наші головні болі* (Інтер, 23.09.16); *Усі обирають Nivea Men* (Інтер, 28.09.16). Таким чином формується переконання цільової аудиторії у перевагах рекламованого продукту над низкою подібних, створюється всебічне уявлення про товари чи послуги.

У сучасному телевізійному просторі також спостерігаються порівняння – зіставлення двох явищ для того, щоб пояснити одне з них за допомогою іншого. Наприклад: *Lifecell з надшвидким 3G+інтернет – Скрізь гуляю, скрізь буваю, мов той вітер дзвінкий в полі* (ICTV, 10.08.16). Автор реклами наголошує на високій швидкості інтернету в пакеті послуг Lifecell. *Світоч. Смачно, як у дитинстві!* (Інтер, 22.08.16). «Смачно» є основою порівняння дорослих років з дитячими. За допомогою цього мовного засобу передається неперевершений смак солодоців фірми «Світоч», які люблять не тільки діти, а й дорослі. Як бачимо, вміле використання порівнянь дозволяє підкреслити достоїнства товару, сприяє створенню позитивного іміджу об'єкту рекламування.

З метою привернення уваги до товару виробники й рекламисти зважають на силу слова, тому використовують велику кількість тропів: епітетних структур, метафор, гіпербол, порівнянь. Такі засоби виразності значно збагачують рекламний текст, надають рекламі виразності, унікальності, що сприяє її легкому запам'ятовуванню. Копірайтери використовують виразні засоби для того, щоб надати рекламованому товару позитивної оцінки, сформувати привабливий для потенційних споживачів імідж запропонованих продуктів, послуг, ідей та забезпечити певний рівень попиту на товар. Постійне прагнення прикрасити мову й мовлення, дібрати влучне висловлення, англійський учений Т. Уотсон називав «полюванням на тропи» [8, 83]. Отже, розглянуті засоби виразності, зокрема епітетні структур, метафори, гіперболи, порівняння є важливими елементами рекламного тексту, що забезпечують високу інтенсивність впливу на споживача, створюючи певний емоційний ефект, зменшують дистанцію між об'єктом рекламування і споживачем, надають можливість впливати на свідомість аудиторії, формувати переконання у перевагах рекламованого продукту над низкою подібних. У результаті, такі образні засоби стають підґрунтям для передачі основної ідеї самої реклами, націльують споживача на потрібну думку, спонукають до дії, а отже і мотивують на придбання рекламованого товару чи послуги.

Список використаних джерел

1. Галич О. Теорія літератури: [підручник] / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв; за наук. ред. О. Галича. – [3-тє вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2006. – 488 с.
2. Голядкин Н. А. Рекламний менеджмент: телебачення і радіомовлення / Н. А.Голядкин, В. Л. Полукаров. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 67 с.
3. Закон України «Про рекламу» // ВВР України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.
4. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект : [моногр.] / В. В. Зирка. – Дн. : ДНУ, 2004. – 291 с.

5. Іванова В. Ф. Основи реклами і зв'язків із громадськістю: підручник / за заг. ред. В. Ф. Іванова, В. В. Різуна. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 431 с.
6. Магеррамов И. А. О парадоксе в рекламе / И. А. Магеррамов // Русская речь. – 2002. – № 2. – С. 59–63.
7. Тарасов Е. Ф. Психологические особенности языка рекламы / Е. Ф. Тарасов // Психолінгвістическіе проблемы массовой коммуникации. – М., 1984. – С. 80–96.
8. Титц С. Язык организаций. Интерпретация событий и создание значений / С. Титц, Л. Коэн, Д. Массон; [пер. с англ.]. – Х.: Гуманитарный центр, 2008. – 324 с.
9. Циганкова З. М. Лексико-семантичні особливості відтворення рекламного тексту [Електронний ресурс] / З. М. Циганкова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_DWS_2008/Philologia/36435.doc.htm.
10. Goddard A. The Language of Advertising. – London, 1998. – P.87–89.

Анотація. У статті розглядаються мовні особливості рекламних текстів у сучасному телебаченні з точки зору їх здатності здійснювати вплив на споживача. Доведено, що за рахунок засобів виразності копірайтери надають рекламованому товару позитивної оцінки, формують привабливий для потенційних споживачів імідж запропонованого продукту та забезпечують певний рівень попиту на нього.

Ключові слова: вплив, гіпербола, епітетна структура, засоби виразності, метафора, порівняння, рекламний текст, телевізійна реклама.

Summary. The article deals with the language features of advertising texts in modern television due to their ability to influence on the consumer. Advertising plays an important role in our life. Research and analysis of it caused by the fact that the society of XXI century lives in the time of the latest technologies and brands. One of the most important components of advertising and a means of manipulation is a text. Language advertising is a very interesting and complex social phenomenon. It affects speech, consciousness and activity of the consumer. Creating an effective, influential advertising text, which causes the consumer interest and excites the consumer desire to buy an advertised thing, requires precise selection and successful combination of speech means.

The usage of various lexical and stylistic devices in advertising is analyzed in this scientific research. We focus on epithet structures in particular. Different expressive means and devices are used in advertising texts in order to provide success of the advertised product, to create an attractive image of goods, services or ideas for potential customers and to ensure a certain level of demand for goods. In order to attract more attention to their products manufacturers and advertisers take into account the power of words, so they use a large number of tropes: epithet structures, metaphors, hyperbole, comparisons.

Such lexical expressive means significantly enrich advertising texts, contribute to their easy memorization, maximize the advertising effectiveness. So epithet structures, metaphors, hyperboles, comparisons are important elements of advertising texts that provide the impact of high-intensity on consumers, creating a certain emotional effect, reduce the distance between the object of advertising and its consumer, show the advantages of the advertised product over others, provide the opportunity to influence on the minds of the audience. As a result, these means embody the ad idea, inspire consumers to the desired view, call to action, and thus motivate to purchase goods or services.

Key words: advertising text, comparison, epithet structure, hyperbole, influence, metaphor, expressive means, TV advertising.

Отримано: 24.10.2016 р.

АКТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНЦІВ У СУЧАСНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ: ЕТНОСИМВОЛИ В РЕКЛАМНОМУ ЗВЕРНЕННІ

Рекламне звернення є важливим сегментом сучасного медіадискурсу, оскільки контамінує різноманітні функції: з одного боку, стимулює розвиток економічних відносин, просуває товари й послуги, формує стиль життя, а з іншого – продукує нові національно-культурні смисли через низку етнокультурних символів і світоглядних стереотипів, які відтворюють властивий для певної спільноти менталітет.

Етнокультурний компонент входить у систему засобів формування національно специфічного тексту і виявляється передусім на лексико-семантичному рівні рекламних образів, утворених на основі національних звичаїв, культурних традицій, системи духовно-культурних цінностей, зафіксованих у лінгвокультурному досвіді народу (Н. Бутник, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Л. Кошетарова, В. Калашник, В. Кононенко, П. Мельник, Є. Песоцький І. Рожкова, Т. Смирнова, О. Селіванова, О. Сухомлин, О. Тупиця, Ю. Фігурний, М. Філон, О. Шиприкевич та інші).

Етноментальні особливості народу, його світоглядні традиції, ціннісні орієнтири на вербальному рівні втілюються передусім у словах-символах, які являють собою мікроконтексти, у яких стисла конотована інформація передається на рівні окремих сем загального лексичного значення і співвідносить слово зі знаками певної культури. Вербальні символи, наголошує В. Калашник, належать до найбільш важливих чинників національно-культурної самоідентифікації саме тому, що вони є своєрідними ретрансляторами історично значущих смислів, архетипних образів, у них закодовано пам'ять слова в його різнофункціональних культурних контекстах [4].

Зважаючи на те, що «символізація цілком закономірно стає одним із найвагоміших складників рекламного креативу й активно сприяє тому, щоб реклама сприймалася як вияв масової культури – із закладеним у ній багатовекторним творчим потенціалом» [8, 155], **актуальним** видається вивчення системи символів, у семантичній структурі яких міститься етнокультурний компонент, у проєкції на мовотворчість рекламного дискурсу. **Мета** публікації – розкрити національно-культурний потенціал вербальних символів сучасного рекламного дискурсу, визначити традиції і новаторство в символічному кодуванні історично значущих смислів і духовних цінностей українців.

У семантичній структурі рекламного звернення виділяють культурно-етнічний рівень, який реалізується, зокрема, через використання національно маркованої, або безеквівалентної, лексики, що у свою чергу охоплює: слова-реалії (означальні, гіпонімічні, власне реалії, історичні реалії) – назви предметів матеріальної культури, що властиві лише певним націям і народам, факти історії, назви державних інститутів, імена національних і фольклорних героїв, міфологічних істот [9]; фонову лексику – слова, які несуть у собі інформацію національно-культурного характеру, потребують лінгвокультурологічного коментаря [1, 99]. Етнокультурні смисли національно маркованих мовних одиниць відбиваються насамперед у словах-реаліях шляхом суб'єктивації носіями мови об'єктивного знання про предмет – таким чином відбувається процес символізації предметного світу [5]. Відтак **об'єктом** нашого дослідження стали слова-реалії, які функціонують у рекламному дискурсі, а **предметом** – їхній символічний потенціал як засіб актуалізації духовно-культурних цінностей українців.

Сьогодні реклама активно використовує традиційні архетипні символи, які несуть в собі глибокі культурні та естетичні смисли. У такому разі власна емоційна енергія рекламного повідомлення приєднується до внутрішньої психічної енергії символу, що надає рекламі додаткової переконливої сили, оскільки у такому разі «проявляться несвідомі коди споживача, прихована енергія, що дремає в кожному з нас, сконцентрує сприймання на рекламованому товарі, викличе інтерес до нього» [2, 53].

Семантичний аналіз національно маркованих лексем, виділених із рекламних звернень, показав, що в українських рекламних повідомленнях послідовно використовуються як універсальні (такі, що в тій або іншій інтерпретації функціонують у культурі різних народів, у нашому випадку переважно у слов'ян), так й етнокультурні символи, які являють собою константи національної духовності конкретного етносу. Наприклад до універсальних ми зараховуємо такі, як: *корона* – символ влади, привілейованого становища («Корона» – смак бажання); *липа* – символ жіночої грації, краси, щастя (тільки «Губернія» з її ароматом свіжої липи ... здатна прогнати втому, подарувати міцний заряд енергії та приємні спогади); *пшениця* – символ приязні, доброго ставлення (Звеличивши своє місто, він [князь Лев Галицький] запрягся вічно обороняти його у подоби

білого лева. Йому на шану ми створили «Білий лев» – нове не фільтроване пиво з пшеничним смаком); *коровай* – символ плодючості; продовження роду; єднання; Сонця; Бога; з'єднання молотих у сім'ю; щастя; спільної долі («Львівське» вітає зі Спасом. В цей день родичів, друзів та сусідів запрошували до себе пасічники. Разом накривали святковий стіл, пригощалися короваями, пирогами, яблуками і, звісно ж, медом, щоб життя було добрим і солодким) тощо.

Оскільки символ – це завжди відкритий образ, його смисл ніколи не криється лише в одному конкретному значенні, він завжди «віяло можливостей, смислових перспектив» [7, 43], то можемо спостерігати випадки, коли значення універсальних слів-символів розширюється і наповнюється новим етнокультурним смислом. Вважається, що ідеальними для реклами є образи, створені на основі універсальних і етнокультурних архетипів [6]. Так, калина як рослина, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди, в уявленні давніх слов'ян символізувала дівочу чистоту й красу; вічну любов, кохання, вірність. З часом первісний символічний смисл калини затьмарився, і вона стала означати жінку і кохання загалом. В українській національно-мовній картині світу калина – це ще й образ неперервності життя, роду українців; України, батьківщини; гармонії життя та природи; материнства; плодючості; символ нескореності та стійкості; українського козацтва; незрадливої світлої пам'яті; єдності нації; потягу до своїх традицій, звичаїв [3, 326].

Для реклами недостатньо просто знайти ефективне образно-символічне втілення рекламної ідеї, важливо, щоб воно без особливих труднощів інтерпретувалося цільовою споживацькою аудиторією, при цьому смисл рекламного повідомлення повинен сприйматися однозначно на фоні здатності символу до породження нових символічних значень. Наведемо приклад використання лексеми калина, яка, як зазначалося вище, містить національно-культурний компонент у семантиці, у такому рекламному зверненні: *Тільки «Губернія» з її ароматом свіжої липи та ягід калини здатна прогнати втому, подарувати міцний заряд енергії та приємні спогади*. Можемо помітити, що з великої кількості символічних образів використано універсальне символічне значення – образ жіночої вроди, кохання. Підкреслимо, що в рекламному тексті поряд з калиною використовується лексема липа – символ жіночої грації, краси. Отже, розкриваючи секрети виробництва, реклама апелює до «первісних» почуттів чоловіків – основних споживачів рекламованого бренду. Такий підхід заснований на вродженій здатності людини несвідомо здійснювати семантичну обробку інформації – рекламний образ сприймається на основі підсвідомого емоційного враження, а не когнітивного осмислення змісту кожної окремої лексеми. Використання саме таких – зрозумілих не тільки для українців – образів дозволяє розширити споживацьку аудиторію – вийти за межі українського ринку. Відтак форми існування символів реклама пристосовує для досягнення своїх прагматичних цілей: *Спробуйте «Губернію» та відчуйте неповторний м'який смак та витончений аромат горілки*. Крім того, використання традиційних символічних форм сприяє формуванню нового символічного значення рекламованого товару: «Губернія» – еталон якості.

В українській рекламі, крім універсальних, застосовуються етнокультурні символи. На відміну від універсальних, їм притаманний значно вузький спектр впливу. Вони є константами національної духовності – через них передаються провідні характеристики етносу як культурної спільноти. Зокрема назва алкогольного бренду «Козацька рада» використовує однойменний символ, що передає образ України, її одвічної боротьби за волю та незалежність; мужності, лицарства, самопожертви, героїства; оборонців православної віри, рідної землі; людської та національної гідності. Зміст цього символу безпосередньо реалізується у відповідному рекламному зверненні: *Більше мужності та сили. Міцний чоловічий бренд «Козацька рада»*. Використання такого типу слів-символів викликає позитивні емоції (почуття гордості, причетності, патріотизму), смисловий зміст рекламного звернення легко декодується і правильно інтерпретується будь-яким представником етносу.

Проте неможливо створити яскравий, такий, що запам'ятовується, образ рекламованого продукту, спираючись лише на використання звичних символічних форм, оскільки для людини найбільший інтерес становлять складні символічні конструкції, смисл яких завуальований й осягається тільки в процесі підсвідомого дешифрування. Відтак реклама вибудовує нові символічні образи, які репрезентуються на мовному рівні національно маркованими лексемами, наповненими новим оригінальним змістом. Наприклад, символічний зміст рекламного слогана торгової марки «Бандерівська» – *«Бандерівська» – горілка нескорених* – є семантично мотивованим на основі образних асоціацій. За основу назви торгової марки взято ім'я героя України, активного учасника й ідеолога українського національно-визвольного руху Степана Бандери, яке в переважній більшості патріотично налаштованих громадян асоціюється із патріотизмом, національною ідеєю, самовідданістю в боротьбі із «совєтським» свавіллям тощо.

На основі образних асоціацій формується й символічне значення назви торгової марки «Мороша». Мороша – назва природного явища, яке властиве карпатському регіону. Мороша, або «гори димлять» – так називають мешканці Карпат випаровування вологи в лісі, що нагадує туман. У рекламних зверненнях бренду «Мороша» часто фігурує назва Карпатських гір, проте безпосереднє

тлумачення назви виробу не подається. Без відповідних фонових знань зв'язок назви бренду із якістю реального продукту може і не встановитися. Однак зміст слогану «Мороша» – вперше на мінеральній, викликає асоціативні уявлення: мороша – моршинська (мінеральна вода), Моршин – лікувальний курорт. Отже, «Мороша» – це чистота, натуральність, без шкоди для здоров'я.

Структурно-семантичний аналіз національно маркованих лексем показав, що для сприйняття їхнього символічного значення реципієнтові необхідні відповідні фонові знання, за допомогою яких на основі образних асоціацій він зміг би зрозуміти сутність рекламованого об'єкта або ж виокремити певну його рису, яку рекламодавець позиціонує як більш суттєву на тлі інших. Тому вважаємо за доцільне показати зв'язок між семантикою слова і символічними образами окремих рекламних брендів.

Назва торгової марки «Славутич» – це давньослов'янська, українська і козацька назва Дніпра. Сьогодні як назва ріки вживається з метою художнього увиразнення мовлення – здебільшого в поезії. Славутич як річка, що тече з північного сходу на південний захід через усю Україну, еднаючи таким чином українські регіони, набуває в рекламному зверненні значення об'єднувального чинника справжніх друзів: – *Друже! Дружба – це щира допомога. Дружба – це довіра у вирішальну мить. Дружба – це порозуміння без слів. – Так розуміємо справжню дружбу ми, українці, і тому саме ми створили «Славутич» – пиво найкращих друзів.*

Оранта – давньохристиянська Богоматір, заступниця людей; покровителька бідних. З огляду на семантику цієї лексеми, рекламна назва страхової компанії має вплинути на підсвідомість реципієнта, викликати в нього довіру до представників відповідної фірми й залучити до акції страхування життя, майна тощо широку аудиторію як заможних, так і людей з невеликими статками. Отже, «Оранта» стає символом надійності, добропорядності, захисту: *Чумацькі традиції взаємодопомоги відшкодування збитків лягли в основу сучасного страхування. В Україні вже близько 90 років «Оранта» обезпечує майно українців. «Оранта» – оберігає Україну.* Цікавим з погляду семантичної структури рекламного тексту видається й той факт, що поряд з універсальним активню функціонує й національний, специфічно український, символ – «чумак», що доповнює позитивний асоціативний образ рекламованого продукту. Зокрема в денотативному значенні цієї лексеми відбивається певний фрагмент мовної картини світу, що передає уявлення носіїв мови про працю чумаків, які в складних умовах – соціальних, економічних, природних – не просто перевозили на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу, а й часто змушені були силою захищати їх, як і власне життя: *З прадавніх-давен чумаки, ретельно збираючись у довгу дорогу, робили страхові внески, щоб обезпечити своє майно у важкій дорозі. Вони шанували братерську єдність та допомогу. Чумацькі традиції взаємодопомоги відшкодування збитків лягли в основу сучасного страхування.* Отже, чумак у сучасному його трактуванні стає символом дружби і взаємодопомоги.

У рекламі торгових марок, що так чи інакше представляють продукцію Західної України, доволі часто функціонує лексема Карпати: *Карпати – це місце, де вода, пройшовши природні фільтри, стає надзвичайно чистою та набуває гірської сили («Мороша»); Чистота карпатської природи відчувається у кожній краплі, завдяки кристалевій воді з високогірних джерел; Джерельна вода з героїчних Карпат робить добрий зерновий спирт це кращим («Западенка» ТМ «Бандерівська»).* Внаслідок контекстної метафоризації Карпати сприймаються як символ чистоти, якості, національної гідності.

Використання етнографізмів, які в семантичній структурі містять символічний компонент, надає рекламі регіонального забарвлення, дозволяє рекламодавцям звернутися до національної приналежності реципієнта, викликати почуття гордості за українське і підтримати вітчизняного виробника.

Цікавим, на нашу думку, видається той факт, що національно марковані лексеми із символічним значенням в окремих рекламних зверненнях є не тільки засобом досягнення економічного ефекту, але й центральним образом, навколо якого розгортається повідомлення. При цьому реклама виконує не лише інформаційну й волюнтаривну функції, але й пізнавальну та виховну. Наприклад: *«Львівське» вітає вас зі святом святої Трійці! Трійця відома також в Україні як Зелені свята. За традицією в ці дні дівчата завітчували себе вінками і співали пісні, а після кидали свої вінки на город, щоб врожай був добрим. ... Цей тиждень також звуть русальним, адже здавна в цей час шанувували сили природи, зокрема русалок. Для них на березі залишали тканину на сорочки, а самі звеселялися русальними піснями, іграми та розвагами.* «Львівське» бажає вам радощів і веселоців. Звертаючись до національних почуттів, торгова марка «Львівське» тлумачить у власному рекламному зверненні українські традиції та атрибутику, тим самим виконуючи дидактично-пізнавальну функції, додаючи рекламним текстам національного колориту.

Спостереження за вербальною реалізацією етнокультурного рівня рекламних повідомлень зумовлюють висновок про те, що лексеми із символічним значенням актуалізують духовні цінності, світоглядні еталони, історичну пам'ять народу, фрагменти його національної культури

та асоціюються з певними емоціями, через які й здійснюється первинна оцінка рекламного образу. Відтак з метою досягнення емоційно-образної привабливості рекламних повідомлень важливо не тільки акцентувати на власне споживчих якостях товару, а й на символічних цінностях, що визначаються культурною компетенцією мовців та національною специфікою комунікації. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в аналізі структурно-семантичного, мотиваційно-прагматичного й емоційно-образного компонентів рекламного звернення та специфіку їх вербальної реалізації.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
2. Геращенко Л. Л. Психологія і реклама / Л. Л. Геращенко. – М.: Дианрама, 2006. – 459 с.
3. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський, 2015. – 912 с.
4. Калашник В. Українські вербальні символи як чинник національно-культурної самоідентифікації / В. Калашник, М. Філон // Українознавство. – К.: НДІ українознавства МОНУ, 2005. – Ч. 4. – С. 104–106.
5. Комар О. Етнокультурна символіка національно-маркованих мовних одиниць / О. Комар // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки / мовознавство/. – Кіровоград: КДПУ. – Вип. 95(1). – 2011. – С. 56–59.
6. Кошетарова Л. Н. Символистика как способ выражения смыслов в рекламе / Л. Н. Кошетарова // Вестник ЧГАКИ. – 2009. – №3 (19). – С. 139–144.
7. Сельченко К. В. Загадка чарующего образа (имиджпроектирование и психология рекламы) / К. В. Сельченко. – Минск, 1994. – 80 с.
8. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф: монографія / Л. Хавкіна. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 352 с.
9. Хіль Н. П. Відтворення національно-культурних особливостей оригіналу в художньому перекладі [Електронний ресурс] / Н. П. Хіль. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2009fil/7_hil.htm

Анотація. Проаналізовано національно-культурний потенціал вербальних символів рекламного дискурсу, описано традиції і новаторство в символічному кодуванні історично значущих смислів і духовних цінностей українців, визначено специфіку використання універсальних й етнокультурних символів у проєкції на мовотворчість рекламного дискурсу.

Ключові слова: рекламне звернення, етнокультурний рівень реклами, універсальний символ, етнокультурний символ.

Summary. The article deals with national and cultural potential of advertising discourse verbal symbols. It reveals the traditions and innovations in symbolic coding of historically significant meanings and spiritual values of Ukrainians; the specifics of universal and ethnocultural symbols functioning in advertising discourse language.

Ethnocultural component is a part of formation means system for national specific text. It is identified on the lexical-semantic level of advertising images that are created on the ground of national customs, cultural traditions and system of spiritual values. Words-symbols is a fulfilment of ethnic and mental specifics of the people, its worldview traditions and value orientations on the verbal level. Words-symbols are microcontexts that include abbreviated connoted information, rendering on the levels of separate semes of common lexical meaning and correlating a word with signs of a certain culture.

The semantic analysis of nationally marked lexemes revealed consistent usage of both, universal symbols, characteristic for different cultures, and ethnocultural ones, as national spirituality constants of a certain ethnos. Universal symbols appliance expands consuming public, as they perceived equally in different countries. In Ukrainian advertising texts together with universal symbols, function the national ones, Ukrainian. They have narrower field of impact as they pass the main characteristics of ethnos as a cultural community. Ethnic symbols cause positive emotions (pride, attachment to the national history, nationalism, etc). Consequently, a symbolic content of an advertising message can be easily decoded and correctly interpreted by any ethnic representative.

The outstanding interest for a person is formed by complicated symbolic structures as their meaning is disguised and comprehended only during subconscious decoding. Advertising builds new symbolic images, which are represented on the linguistic level by nationally marked lexemes, filled with the original content.

Key words: advertising message, ethnocultural level of advertising, universal symbol, ethnocultural symbol.

Отримано: 20.10.2016 р.

Кеба О.В.

МИНУЛЕ У СВІТЛІ ФІКЦІЙНОСТІ: СУЧАСНИЙ РОМАНІСТ ЯК ІСТОРІОГРАФ*

Монографія Ольги Бойніцької присвячена актуальній проблемі сучасного літературознавчого дискурсу. Історіографічний роман, який формується наприкінці ХХ ст. в різних літературах країн Західної Європи та Америки, найбільш інтенсивного розвитку набуває саме в англійській літературі, зокрема, у творчості таких романістів, як Пітер Акройд, Грем Свіфт, Джуліан Барнс, Антонія Байетт та ін. Цей феномен постійно привертає увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, однак в українському літературознавстві предметом спеціальної розгорнутої студії стає вперше.

Авторка монографії, поставивши за мету обґрунтування концептології англійського історіографічного роману, а також виявлення теоретичної та методологічної основи його дослідження, з'ясування властивих даному літературному утворенню поетико-стильових рис, в процесі послідовного розгортання евристичного пошуку переконливо розв'язує поставлені перед собою завдання.

Цьому сприяє чітке окреслення вихідних принципів щодо об'єкта і предмета дослідження. Так, зважаючи на те, що і в зарубіжному, і в вітчизняному науковому дискурсі простежується тенденція називати «британськими» твори, насамперед, англійських та не-американських авторів, а часто й тих, що пишуть англійською і представляють «Співдружність націй», О.С. Бойніцька аргументує необхідність використання поняття «англійський» роман. Так само чітко мотивується обмеження часових рамок «сучасного роману», якими визнано дві останні декади ХХ ст. й перше десятиліття ХХІ ст. Репрезентативність обраних для аналізу сімнадцяти «історіографічних» романів дванадцяти авторів загалом не викликає заперечень. Всі вони відповідають визначеним критеріям даного жанрового утворення, хоча вибір у межах творчості того чи того автора можна було б і оспорювати. Скажімо, на наш погляд, роман Джуліана Барнса «Англія, Англія» більше відповідає внутрішній сутності «романної історіографії», ніж «Флоберова папуга», хоча в останньому «минуле», а в першому «дистопічне майбутнє». Тим не менше якраз у романі «Англія, Англія» оригінально втілюється концепт «англійської спадщини» (English heritage), який, за словами самої дослідниці, складає квінтесенцію традиції, одного з ключових вимірів минулого (порівн.: «спадщина представляє минуле, яким англійці пишуться...», с.128). Чимало «історіографічності» віднаходимо й у творчості Йена Мак'юена, Мартіна Еміса, Салмана Рушді, але Ольга Бойніцька обходить цих авторів. Утім, слід враховувати колосальний огром сучасної англійської прози (статистика говорить про 50 тисяч назв щороку!), тому наші зауваги є суто суб'єктивними і жодною мірою не підважують засад рецензованого дослідження. Більше того: безперечним позитивом є увага авторки до письменників, які досі *взагалі* не потрапляли (або *майже* не потрапляли) в орбіту вітчизняного літературознавства – Метью Ніл, Філіп Геншер, Гарі Кунзру, Мішель Робертс, Чарльз Паллісер...

Структура роботи свідчить також про вдале поєднання проблемно-типологічних векторів дослідження і з'ясування особливостей індивідуально-авторських поетик, оскільки в кожному підрозділі двох основних, історико-літературних, розділів є «своя» тема і, як правило, розглядається один або декількох творів. Як слушно зазначає авторка, це дає змогу читачеві, «зацікавленому окремим романом або автором, «ізолювати» сторінки, присвячені їх розгляду» (с. 7). Щоправда, зі Змісту зрозуміти «про кого йдеться» можна, лише будучи хоча б трохи зорієнтованим в сучасній англійській прозі. Скажімо, легко здогадатися, що в підрозділі «Загадка одного папуги» предметом аналізу є «Флоберова папуга» Джуліана Барнса. Так само очевидно, що «Подорож наприкінці дня» – це про роман Кадзуо Ішигуро «На схилі дня», а «Останній ритуал» – про «Останні розпорядження» Грема Свіфта. Натомість не такими прозорими є назви «Перша англо-афганська» (про роман Філіпа Геншера «Шовковична імперія») чи «Між живими та померлими» (про роман Мішель Робертс «У червоній кухні»). А ще є назви підрозділів, які зовсім знімають інтригу, як-от «Земля історії та вода історій Грема Свіфта». До речі, сказано вишукано, але не зовсім по суті, до «Землі води» більше пасувало б: «Попіл історії та сіль історій», хоча й це було б лише версією глибинно-багатопланового бачення Свіфтом людського буття.

* Рецензія на монографію: Бойніцька О. Англійський історіографічний роман кінця ХХ – початку ХХІ ст.: філософія жанру: Монографія / О.С. Бойніцька. – К.: Видавець Карпенко В.М., 2016. – 324 с.

Попри загальну чітку історико-літературну спрямованість монографії, вона ґрунтується на добре продуманій й уміло припасованій теоретико-методологічній базі. У першому розділі роботи детально розглянуто ключові етапи розвитку історіографії, простежено різні форми взаємодії історії і літератури, а також виявлено зміни в оцінках епістемологічного статусу історіографії. О.С. Бойніцька аргументовано аналізує новітні історіографічні й теоретико-літературні концепції (від «історичного скептицизму» Робіна Коллінгвуда до неісторизму у варіанті Гейдена Вайта, Лайонела Госсмана та ін.), в яких присутньо проблематизується відмінність між історичним та художнім наративами. Особливо успішно частиною цього розділу роботи є типологічне зіставлення історичного та історіографічного романів. Важко не погодитися із твердженням авторки, що останній «спрямований більшою мірою на *створення*, аніж на *відтворення* історії...» (с. 8-9).

Принциповою методологічною настановою авторки є комбінований підхід до об'єкту дослідження, який поєднує елементи культурологічної, генологічної та постмодерністської критики. Відмовляючись від орієнтації на той чи той специфічний авторитет, О.С. Бойніцька, як добре видно з аналізу конкретних текстів, вдало уникає шаблонного застосування підходів, обумовлених моністичною аксіоматикою. Безперечно, дослідниця має рацію, коли говорить, що «подібна критична стратегія виглядала б спробою віднайти певну тотальну істину, тоді як аналізовані нами романи містять значну долю скептицизму щодо своєї здатності репрезентувати об'єктивну реальність минулого» (с. 19).

У другому розділі монографії аналізуються основні виміри минулого в англійському історіографічному романі, якими, за спостереженнями дослідниці, є пам'ять, традиція та історія. Вивчення цих категорій О.С. Бойніцька сполучає з ретельним розбором художніх текстів, а також із окресленням найбільш продуктивних жанрових модифікацій англійського історіографічного роману – ретроспективного, архівного, псевдовікторіанського. Суттєво, що архітектура цієї типології має виразні національні доміанти, втілені у подібних і водночас своєрідних авторських варіантах «англійськості».

Третій розділ, присвячений проблемі історичної перспективи в англійському історіографічному романі, містить ґрунтовний аналіз таких ключових питань проблематики і поетики досліджуваного жанру, як синтез постмодерністських та реалістичних наративних стратегій, історичний ревізіонізм, політична коректність, естетична ностальгія. Обговорюючи як способи встановлення рівноваги планів теперішнього й минулого в історіографічних романах, так і можливі варіанти її порушення, авторка досліджує різноманітні шляхи поєднання сучасної переоцінки та ревізії минулого зі збереженням історичної автентичності.

На особливу увагу заслуговують Висновки дослідження О.С. Бойніцької. Окрім чіткості й системності в презентації результатів студіювання, авторка доречно послуговується тут концептуальними літературними метафорами з аналізованих нею текстів. Подібно до того як вода і земля породжують феномен «земноводного світу» в романі «Waterland» Грема Свіфта, так історія і література в сучасному гуманітарному полі взаємозалежать і взаємодіють, утворюючи цілісну двоєдиність досягнення людського буття. Як герої роману «Possession» Антонії Байетт одержимо прагнуть володіти істиною про персонажів своїх вікторіанських студій, так само історіографічні романи говорять «про пошук способів встановлення зв'язку з минулим, про спробу ним «заволодіти» – через іронічне реконструювання, пародію й пастиш, ревізіонізм, естетичну ностальгію, синтез новітніх і класичних наративних стратегій і навіть через фотографування, спіритизм та езотерику...» (с.268).

Підсумовуючи, констатуємо, що монографія Ольги Бойніцької є ґрунтовним концептуальним дослідженням складного й різнобічного міждисциплінарного матеріалу, в якому виявлено важливі аспекти нової форми втілення перманентного інтересу літератури до минулого – історіографічного роману. Маємо всі підстави стверджувати, що рецензована книжка, безперечно, прислужиться науковцям-теоретикам у подальшому вивченні історіографічної прози, при написанні праць з теорії літератури і методології, і так само філологам-практикам, викладачам світової літератури при підготовці навчальних курсів із історії новітньої літератури, спецкурсів із творчості окремих письменників.

Проф. О.В. Кеба

МАТЕРІАЛИ

Коваленко Н.Д.

ОЧІ – ДУША (МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА ОЗНАЧЕНЬ КОЛЬОРУ ОЧЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ)

В українському мовознавстві сутність семантики і стилістики кольору ґрунтовно узагальнені в теоретичних і практичних напрацюваннях (А. Критенко, І. Бабій, Р. Фрумкіна, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Савченко, Т. Ковальова та ін.).

Такі назви кольорів, як синій, чорний, зелений та ін. відносять до базових категорій людського мислення, тому що вони містять достатню для розуміння людини кількість інформації про об'єкт або явище. Науковці вважають, що первісним у народів на ранніх етапах розвитку було протиставлення “темний – світлий”, і вже на його основі виникли позначення кольорів; але межі між кольорами ще довгий час залишалися неточними, що стало причиною широкого синонімічного та образного вживання слів і словосполучень, метафоричних утворень, що позначають кольори та їх відтінки.

Зауважимо, що за матеріалами сучасної української прози основним засобом опису відтінків є різні види модифікацій назви основного (базового) кольору. Для уточнень кольорів та їх відтінків, що важливо для реалізації тайтонших змістових та емоційно-експресивних деталей, використовують: 1) суфікси інтенсивності (*зеленкуватий*); 2) спеціальні слова, що уточнюють колір (блідо-, яскраво- та ін.: *світло-зелений, світлі сірі, прозоро-зелені*); 3) метафоричне вказування на предмет, який має такий самий відтінок (*сіро-волошкові, болотно-зелені*); 4) вказування на основні кольори, що входять до складу відтінку (*золтаво-зелені, смарагдово-зеленкуваті*).

Інтенсивність одного кольору може реалізовуватися: 1) повтором слова (*сині-сині, сірі-сірі*); 2) суфіксом інтенсивності (*синюці*). Виявлено, що поширеним засобом у вербальній реалізації найнеочікуваніших відтінків є поширені словосполучення з компонентом *кольору*, наприклад: *кольору зрізаного стебла, кольору молодесеньких морських водоростей, кольору нестиглих волоських горіхів з чорно-білих фотокарток, колір закарпатських сушених сливок* та ін.

Підтверджено висновок про те, що найуживанішими є номінації відтінків кольорів компаративної структури з використанням порівняльних сполучників: 1) *наче у ящірки, наче у жаби, наче морський вир*; 2) *ніби кольору перестиглої смородини*; 3) *як у справжньої русалки, як небо в березні, як терники*; 4) *мов терен, мов ніч*; 5) сполучника *що* у значенні *як* (*що нічна вода*). У прозових текстах можливе і вживання прикметника *схожий* (*схожі на спілий агрус*) та дієслова *нагадують* (*нагадують два стиглі каштани*).

Мета пропонованих “Матеріалів до словника означень кольору очей в українській мові” – продемонструвати багатий спектр семантики слів, мовну майстерність українських письменників сучасності на прикладі номінації кольорів і їх відтінків, що вживаються в описах очей людини; привернути увагу науковців до необхідності досліджень мовно-естетичного та символічного потенціалу слова, його зображувальної та увиразнювальної функції крізь призму національного.

Джерелами послугували сучасні тексти української художньої літератури (26 творів), опубліковані упродовж 2006-2016 рр.

“Матеріали до словника...” побудовані за розділами, що містять назви основних кольорів, наприклад: **Зелений колір і його відтінки**, **Синій колір і його відтінки** і т. ін. Словникова стаття складається з таких частин: а) реєстрове слово чи словосполучення (в алфавітному порядку), що номінує колір або його відтінок (використовується жирний шрифт); б) ілюстративний матеріал, у якому курсивом виділено вживання реєстрового слова чи словосполучення; в) посилання на джерело інформації. У кінці “Матеріалів до словника...” подано бібліографічний опис використаних джерел.

Зелений колір і його відтінки

безмір зеленого неба – Бровенята-пташенята, й очі Оксанині, *безмір зеленого неба* [Д.Корній, Тому..., с. 189].

дикий зелений колір – Дівчина звела догори очі і в тьмяному світлі увімкнутого ліхтаря чоловік відчув лезо ... зеленого ... такого *дикого зеленого кольору* [О.Печорна, Фортеця..., с. 235].

зелені – Тільки її *зелені* очі, як дві зірочки, таємниче поблискували у темряві [М.Малина, Випалений..., с. 185].

Ти відьма! У тебе навіть очі *зелені* [В. Шкляр, Тінь..., с. 17].

зеленкуваті – Яків подивився у її великі *зеленкуваті* очі [В.Лис, Століття..., с. 117]. Її *зеленкуваті* очі були не тільки заплаканими, але й страшенно стомленими [В.Лис, Століття..., с. 157]. Його *зеленкуваті* котячі очі втягували в себе, немов вир [М. Хіміч, Байстричка, с. 17].

золотаво-зелені – Катерина спохмурніла, прудко вихопила з його долоні руку, відскочила вбік, мов налякана кізочка, і блимнула неприязно очима своїми *золотаво-зеленими*, відьомськими, як казала мачуха [Д. Гнатко, Катерина, с. 16].

колір зрізаного стебла – Виразні очі *кольору зрізаного стебла* вихлюпнули страх, і той покотився, неначе трав'яні хвилі, у самісіньку гушавину [О.Печорна, Фортеця..., с. 11].

колір молодесеньких морських водоростей – Заговоривши на балу, який влаштувало те ж староство з нагоди Дня польської конституції 3 травня, до панночки з виразними печальними очима *кольору молодесеньких морських водоростей*, він швидко зміг зловити, як зеленкуватий сум у цих очах перетворюється на приховане, проте цілком жіноче зацікавлення [В.Лис, Століття..., с. 119].

колір нестиглої сливи – Про що вона думала, сидячи на колодах чи лавочці сільськими вечорами й затагуючись міцніючим самосадом, поруч з дідом, що надсадно кашлював, але не кидав палити, про що думала ця горда колись шляхтянка, вдивляючись зеленими, *кольору нестиглої сливи*, майже кошачими очиськами у темряву, що огортала село – про те знала тільки вона сама... [В.Лис, Століття..., с. 129].

майже кошачі – Про що вона думала, сидячи на колодах чи лавочці сільськими вечорами й затагуючись міцніючим самосадом, поруч з дідом, що надсадно кашлював, але не кидав палити, про що думала ця горда колись шляхтянка, вдивляючись зеленими, *кольору нестиглої сливи*, *майже кошачими* очиськами у темряву, що огортала село – про те знала тільки вона сама... [В.Лис, Століття..., с. 129].

наче у жаби – ... великі зелені очі тепер виглядали дуже химерно – *наче у ящірки ... чи у жаби* [А.Багряна, Етимологія..., с. 94].

наче у ящірки – ... великі зелені очі тепер виглядали дуже химерно – *наче у ящірки ... чи у жаби* [А.Багряна, Етимологія..., с. 94].

прозоро-зелені – Светка озирнулася і, блиснувши *прозоро-зеленими* очима, повільно проказала: – А ми повинні були сюди зайти... Мені ця церква снилася... [М.Малина, Випалений..., с. 208].

світло-зелені – Просто не можна було не обернутися, побачивши її завжди усміхнені *світло-зелені* очі [І.Роздобудько, Лицей..., с. 32].

смарагди під сонцем – Оксанині очі – *смарагди під сонцем* [Д.Корній, Тому..., с. 52].

смарагдове небо – Який то був щасливий вальс, запах її волосся, тонка мережка шовку вій, які сполоханими пташенятами ваблять, стиглі вишні губ і очі – *смарагдове небо*, затуляло білий обрій за вікном собою [Д.Корній, Тому..., с. 170].

смарагдові – *Смарагдові* очі, мов сама весна, в них широко та просторо, *наче в зеленому небі*, залитому сонцем... [Д.Корній, Тому..., с. 59].

смарагдові, як у справжньої русалки – Присягаюся, її очі зробилися *смарагдовими*, як у *справжньої русалки*, коли вона завмерла навпроти мене у воді [В.Гранецька, Щасливий, с. 252].

смарагдово-зеленкуваті – А це цікаво! – в *смарагдово-зеленкуватих* очах спалахнув знайомий професійний вогник. – зовсім інший рівень! Розкажи мені про ці світлини [В.Гранецька, Щасливий, с. 64].

схожі на листя верби – ... однак бачила б ти, як він дивиться на мене, як стежить своїми *схожими на листя верби зеленими* очима [Л.Денисенко, Забавки..., с. 245].

Сірий колір і його відтінки

каламутно-сірий – СС була брюнеткою з товстеньким, як у підсвинка, обличчям і маленькими *каламутно-сірими*, близько посадженими масними очима [М.Малина, Випалений..., с. 65].

колір простих олівців – З опуклими сильними литками (результат регулярних ранкових пробіжок), трохи сутулу від навчань та читання лежачи, з очима *кольору простих олівців* [Л.Денисенко, Помилкові..., с. 79].

кольору нестиглих волоських горіхів з чорнобілих фотокарток – Я усвідомив тоді, що мій світ настільки малий, що його змогли поглинути очі *кольору нестиглих волоських горіхів з чорнобілих фотокарток* найдивовижнішої дівчини у Всесвіті [Л.Денисенко, Помилкові..., с. 143].

кольору осіннього смутного неба – Та тремтяча волохата рука і вицвілі, *кольору осіннього смутного неба* очі ще довго будуть маритися малій Оксанці в нічних жахіттях [Д.Корній, Тому..., с. 17].

світлі сірі – Дістала з кишени люстерко, увір'ялася поглядом у власне віддзеркалення: *світлі сірі* очі – перлини, вії й брови чорні-вугільні. Ні в кого з дівчат немає таких чорнющих довгих вій! [Л.Дашвар, На запах..., с. 103].

сірі – Та коли бліда, як та примара, худенька дівчина з руськими косами й настороженими *сірими* очима увійшла до нотаріальної контори, Реп'яха такі там взяли, хоч вовком вий [Л.Дашвар, На запах..., с. 11].

Він так ще раз кресонув *сірими* очима – блищали, мов край добре нагостреної коси ... [В.Лис, Століття..., с. 145].

Я побачив її великі *сірі* очі з розширеними зіницями і яскраві губи, що пахли суницею, прямо перед собою [М.Малина, Випалений..., с. 238].

Щось у ній було... Чорне коктейльне плаття, серезжки у вигляді пікових сердечок... *сірі* очі, трохи кирпатий ніс... [М.Малина, Випалений..., с. 235].

сірі-сірі – Оксана розплющила очі. Кімнату заливало тепле весняне сонце, а на неї згори вниз дивилися *сірі-сірі* очі... [Д.Корній, Тому..., с. 70].

сіро-волошковий колір – ... які чудові, великі щірі у неї очі дивного, *сіро-волошкового* кольору [М.Іванцова, Вітражі, с. 180].

Синій колір і його відтінки

блакитне небо – Білі кучерики над *блакитним* небом оченят. Не дівчина – мрія [Д.Корній, Щоденник..., с. 42].

блакитні – Невимовно гарна, як богиня. Прекрасне, немов біла лілея, лице, великі *блакитні* очі, золоте волосся, яке підсвічувалося сяючим серпом місяця [М.Малина, Випалений..., с. 124].

Ще коли я тільки зайшов до кухні разом зі Светкою і проторохтів «доброгоранку», він звів на мене холодні *блакитні* очі й, поставивши чашку з кавою на стіл, відказав: – Доброго, доброго, – тоном, який не віщував нічого доброго [М.Малина, Випалений..., с. 158].

втомлені небеса – ... не переставав зиркати на мене своїми двома бездонними із *втомленими* небесами очима [Х.Лукашук, Експортерка, с. 17].

гірні озера – Бабуся довго дивилася вслід. У полинялих від часу очах стояло *два гірні озера* [О.Печорна, Фортеця..., с. 174].

голубі, мов ранковий вітер – Мабуть, вона тут цілу ніч працювала, тому така недобра, – подумав він і майже з ніжністю подивився в її, колись, імовірно, *голубі, мов ранковий вітер*, очі, які тепер вицвілими пелюшками висіли навпроти нього [Х.Лукашук, Жити..., с. 20].

Ірина сіла. Зосередилася. *Блакитні* очі жінки наче затягнуло хмарами [Д.Корній, Щоденник..., с. 38].

наче морський вир – Легким жестом відгорнула з обличчя волосся, що чорними хвильками лягло на її плечі, сьайвом виблискуючи у променях ранкового сонця, і подивилася на нього своїми величезними синіми, *наче морський вир*, очима [Рогашко А. Осінне..., С. 110].

небесно-світлі – Безбарвні, як у риби, *небесно-світлі* очі, запопадлива посмішка, чемно припасована до холодних очей, що так нагадували свекрушині [Д.Корній, Тому..., с. 187].

пронизлива неозора блакить безхмарного неба – Русяве волосся до плечей, ніжні риси обличчя, і очі – *пронизлива неозора блакить безхмарного неба*, котре можна побачити влітку після рясної теплої зливи [В. Гранецька, Щасливий, с. 158].

сині – ... під супровід його *синіх*, з розлогим, як верба, під якою стояв, поглядом несмішливих очей [Х.Лукашук, Експортерка, с. 16].

У двері кухні зазирали біленька голівка та *сині* очі щасливого створіння [Д.Корній, Тому..., с. 207].

«Гей, Катю, ти ще погано мене знаєш», – пік її *синіми* очима і поплював на долоні, щоб знов ухопитися за сокиру чи за лопату [В. Шкляр, Тінь сови, с. 14].

Сині очі Зарніка були моторошно холодними [М.Малина, Випалений..., с. 248].

сині-сині – Біленькі кучерики лагідно оточують худеньке личко. Кліп, *сині-сині* очі відкрито дивляться на світ [Д.Корній, Тому..., с. 148].

сині-сині з украленнями опалого листу – Ось і тепер навпроти завмерли *сині-сині* очі з *украленням опалого листу*. Дивна суміш [О.Печорна, Фортеця..., с. 33].

синющі – По-друге, мені... – вона широко розплющила свої *синющі* очі, знаючи, яке це справляє враження, – мені страшенно закортіло задзвонити [В. Шкляр, Тінь..., с. 133].

товчена крига, змішана з купоросом – Його очі кольору *товченої криги, змішаної з купоросом*, холодні й отруйні, дивились просто на мене. [М.Малина, Випалений..., с. 250].

як небо в березні – Річ не в тому, що він гарний, що в нього очі, *як небо в березні*, і від його погляду голова йде обертом [І. Бондарчук, Це коротке..., с. 189].

Чорний колір і його відтінки

болотно-зелені – Бо парфуми незнайомки були такі неземного походження. До всього – змішаний погляд *болотно-зелених* очей увів Лізу у хвилиenne заціпеніння [А.Малігон, Навчи ..., с. 40].

болотяні – Яковенко зітхнув, але ні крапельки жалю не було в тім його зітханні, і Зосим Точій, високий, худий до хворобливості, із неприємним поглядом зіщулених, *болотяного кольору очей*, одразу ж тикнувся до нього з пляшкою каламутної рідини [Д. Гнатко, Катерина, с. 170].

мов ніч – Чуб довгий, смоляний, очі *темні, мов ніч*, заступає [Х.Лукашук, Лялька-мотанка, с. 104].

наче ціле царство Аїда – У неї очі – *наче ціле царство Аїда*, а ноги – чорні-чорні, худючі і сухі, мов хмиз [А.Багряна, Етимологія..., с. 63].

ніби кольору перестиглої смородини – Я таких очей, як у нього, зроду не бачила, хоч працю тут уже майже двадцять років. Просто бездонні, *ніби кольору перестиглої смородини*, дуже вродливий хлопчик [В.Гранецька, Щасливий, с. 88].

темні з кривавими жилками – Відчинила й з подивом угледілася в *темні, з кривавими жилками*, очі гостя [М. Хімич, Байстрючка, с. 81].

темні, мов терен – *Темні, мов терен*, очі Ярини вп'ялися запитливим поглядом у щасливе, сяюче лице Катерини [Д. Гнатко, Катерина, с. 43].

чорне гайвороння – У господині ... в очах ... розліталось і з шалом билось об райдужну оболонку *чорне гайвороння* [О.Печорна, Фортеця..., с. 47].

чорні – ... її широко розплющені *чорні* очі дивилися на мене зацікавлено, і в них грайливо світилися веселі бісики [М.Малина, Випалений..., с. 150].

Шуля проковтнув слину, а його й так *чорні* очі ще більш потемніли з переляку [М.Малина, Випалений..., с. 20].

чорні маленькі, мов у щура – *Чорні маленькі очка, мов у щура*, ніс бараболькою, крихітний ротик... [Д.Корній, Щоденник..., с. 248].

чорні, аж антрацитові – Середній на зріст, він мав ідеально скроєне темно-смагляве тіло, правильні, ніби різьблені риси обличчя й чарівну білосніжну усмішку, від котрої його *чорні, аж антрацитові очі* бралися дивовижним сяйвом, а на щоках вигравали ямочки [В. Гранецька, Щасливий, с. 204].

чорні, прозорі, як розбавлена у воді туш – ... бабуся ... придивлялась до нас *чорними, прозорими, як розбавлена у воді туш*, очима [О.Захарченко, Вишивані..., с. 63].

чорно-синій, як колір закарпатських сушених сливок – Чому так напружуються його щелепи, чому ще дужче виступає наперед його чітко окреслене підборіддя, чому рогівки його очей якось млосно темніють, чому їхній колір стає *чорно-синім, як колір закарпатських сушених сливок*, чому вони починають волого лисніти, ніби пускають в'язкий солодкий сік [С.Андрухович, Фелікс..., с. 56].

що нічна вода – Смуглява, темні оченята – *що нічна вода*, дивляться, а вглиб заглядають [О.Печорна, Фортеця..., с. 79].

як тернинки – Прикольна така мала і теж чимось схожа на японку – *чорні як тернинки* очі, пухкенькі губи, темне волосся і пряма чілка [М.Малина, Випалений..., с. 150].

Коричневий колір і його відтінки

карі – *Карі* очі малого світлячка та матері зустрічаються [Д.Корній, Тому..., с. 227].

Маленькі *карі* очі на круглomu обличчі чоловіка пропікали [Д.Корній, Щоденник..., с. 19].

Вона прибрала неслухняне пасмо і глянула на хлопця, її променисті *карі* очі світилися спокоєм і теплом [В. Гранецька, Щасливий, с. 194].

каро-зелені – Великі *каро-зелені* очі горіли розпачем та сумом [Д.Корній, Щоденник..., с. 21].

кольору чорної кави – Можливо, у неї мало бути русяве волосся, можливо, вона могла би бути білявкою, а можливо, брюнеткою. У неї могли бути очі *кольору* волошок або *чорної кави* [О. Деркачова, Крамниця..., с. 150].

молочно-карі – Які то були очі – теплі, затишні, *молочно-карі* і разом з тим, що, здається, тугу з тебе виймають і наскрізь твій біль бачать [Д.Корній, Щоденник..., с. 174].

нагадують два стиглі каштани – Вічині очі блищали й *нагадували два стиглі каштани*, які луснули й в одну мить звільнилися від колючої оболонки [О.Печорна, Фортеця..., с. 121].

схожі кольором на сухе бадилля – Леся ще встигла зміркувати, що очі у жінки *схожі кольором на сухе бадилля* [О.Печорна, Фортеця..., с. 73].

схожі на спілий агрус – І дивилася на мене очима, *схожими на спілий агрус* [Л.Денисенко, Помилкові..., с. 17].

темно-горіхові – ... у виразі очей дитячості з якоюсь аж *наче неземною ... погордою* в погляді *темно-горіхових очей* створюють ... як би це тепер сказали?... Шарм, напевне [В.Лис, Щоденники..., с. 14].

Тиміш Вергун, Тимко, Тимофій Глушук не був ані банькатим, ані витрішкуватим, а мав швидше виразні *темно-горіхові* очі [В.Лис, Століття..., с. 24].

темно-карі – І крізь ліс напівстулених повік *темно-карі* очі навпроти: Оксанко, Оксанко, прокидайся, кохана [Д.Корній, Тому..., с. 209].

Лиш тепер вона глянула на незнайомця й зауважила його бездонні *темно-карі* очі, теплу усмішку й важке чорне волосся, зібране у хвостик [А.Рогашко, Осінне ..., с. 71].

як чай – У неї були теплі очі такого ж кольору, як чай, і з такими ж іскорками світла [М.Малина, Випалений..., с. 144].

Джерела

1. Андрухович С. Фелікс Австрія : роман / Софія Андрухович. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 288 с.
2. Багряна А. Етимологія крові : роман / Анна Багряна. – К. : «Факт». – 156 с.
3. Бондарук І. Це коротке довге життя : роман / Ірина Бондарук. – Харків : КК «КСД», 2016. – 384 с.
4. Горбань С., Лапіна Н. Роман з містом : роман / Світлана Горбань, Наталя Лапіна. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 192 с.
5. Гранецька В. Щасливий : роман / Вікторія Гранецька. – К. : Нора-Друк, 2015. – 296 с.
6. Гранецька В. Щасливий : роман / Вікторія Гранецька. – Харків : Нора-Друк, 2015. – 296 с.
7. Дашвар Л. На запах м'яса / Люко Дашвар. – Харків : КК «КСД», 2013. – 368 с.
8. Денисенко Л. Нова стара баба. Забавки з плоті та крові: повість / Лариса Денисенко. – Харків : КК «КСД», 2013. – 279 с.
9. Денисенко Л. Помилкові переймання або життя за розкладом вбивць / Лариса Денисенко. – К. : Нора-друк, 2007. – 240 с.
10. Деркачова О. Крамниця щастя / Ольга Деркачова. – Брусткурів : Дискурсус, 2016. – 128 с.
11. Захарченко О. Вишивані грабузи: повість / Оксана Захарченко. – К. : «Факт», 2006. – 216 с.
12. Іванцова М. Вітражі : роман / Міла Іванцова. – К. : Нора-Друк, 2010. – 205 с.
13. Корній Д. Тому, що ти є / Дара Корній; передм. М.Іванцової. – Харків : КК «КСД», 2012. – 240 с.
14. Корній Д. Щоденник мавки : роман / Дара Корній. – Харків : КК «КСД», 2014. – 304 с.
15. Лис В. Щоденники Ієрихар : роман. Ваза : повість / Володимир Лис. – Тернопіль : Богдан, 2012. – 160 с.
16. Лис В.С. Століття Якова [Текст] / Володимир Лис; передм. О.Забужко. – Харків : КК «КСД», 2010. – 240 с.
17. Лукащук Х. Експортерка / Христина Лукащук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2010. – 224 с.
18. Лукащук Х. Жити сьогодні : роман / Христина Лукащук; передм. В.Гранецької. – Харків : КК «КСД», 2014. – 240 с.
19. Лукащук Х. Лялька-мотанка / Христина Лукащук. – Львів : «Астролябія», 2011. – 208 с.
20. Малина М. Випалений шлях : роман / Маріанна Малина. – К. : Країна Мрій, 2010. – 256 с.
21. Малігон А. Навчи її робити це : роман / Анна Малігон. – Харків : КК «КСД», 2013. – 240 с.
22. Печорна О. Фортеця для серця / Олена Печорна. – Харків : КК «КСД», 2014. – 368 с.
23. Рогашко А. Осінне Рондо місячної ночі : роман / Алла Рогашко; передм. Г.Пагутяк. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 208 с.
24. Роздобудько І. Ліцей Слухняних Дружин : роман / Ірен Роздобудько. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с.
25. Хіміч М. Байстрючка : роман / Марія Хіміч. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 224 с.
26. Шкляр В. Тінь сови : роман / Василь Шкляр; передм. А.Куркова. – 2-ге вид. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 304 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамович Семен Дмитрович – доктор філологічних наук, професор, академік АН ВО України, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Агафонова Алла Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Бабій Юлія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.

Беркешук Інна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бухінська Тетяна Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Варех Нонна В'ячеславівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри іноземних мов та професійної мовної підготовки Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро.

Вітюк Валентина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Гаряча Ольга Сергіївна – аспірант кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Гладкоскок Леся Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Гудима Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дзира Іван Ярославович – кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки та методики професійного навчання Київського національного університету технологій та дизайну.

Дзюбак Наталя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Доній Тетяна Миколаївна – аспірант кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Желязкова Вікторія Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Зелінська Оксана Юріївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету.

Казимір Валентина Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Каленюк Світлана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Каптур Галина Антонівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Кеба Олександр Володимирович – доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ України, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кеба Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Козак Раїса Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Козиряцька Світлана Анатоліївна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету.

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Колупасва Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Косович Ольга Василівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Коч Наталя Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету В. О. Сухомлинського.

Кришталюк Ганна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кульбабська Олена – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Лівіцька Оксана Вікторівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Макар Інеса Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри румунської та класичної філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Маркітантов Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мартіна Олеся Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Матковська Марія Василівна – доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мєлєксєцева Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Монастирська Римма Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мурадханян Ірина Саркісівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Насмінчук Галина Йосипівна – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наумовська Олеся Владиславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Олексюк Олеся Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології (загальної та прикладної лінгвістики) Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Орлов Олексій Петрович – аспірант кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Поплавська Людмила Володимирівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рубанець Тетяна Василівна – асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ситник Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету.

Садовнікова Ольга Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри журналістики та філології Сумського державного університету.

Сипченко Інна Володимирівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики та філології Сумського державного університету.

Співачук Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету.

Струганець Юрій Борисович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Сьоміна Ольга Ігорівна – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Сидоренко Ірина Анатоліївна – викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1 факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Титянін Костянтин Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Тищенко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Томусяк Аліна Олегівна – асистента кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Томусяк Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Третяк Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Удовіченко Ганна Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

Чайка Світлана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Чернікова Олександра Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Черська Жанна Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шатілова Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шеремета Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Шулик Поліна Львівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Шуляк Світлана Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Яценко Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту Української мови НАН України.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

1. Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01. 2003 р. № 7-05/1 „Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1) наукова стаття має містити такі обов’язкові елементи: „постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку”.
2. На першому рядку перед прізвищем автора в лівому кутку подається шифр УДК (звичайним шрифтом).
3. Текст набирається шрифтом “Times New Roman”, розмір – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, відступ абзацу – 1 см. Параметри сторінки: зверху, знизу, праворуч, ліворуч – 2 см.
4. У тексті не допускається вирівнювання пропусками.
5. У тексті використовується дефіс «-», який не відділяється пропусками, і тире «—» (Alt+0151).
6. Ініціали відділяються від прізвищ нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл).
7. Посилання на використані джерела в тексті робити за зразком [2, 364; 5, 127; 7—9], де перша цифра — номер джерела в списку використаних джерел, номер сторінки через кому, декілька джерел через крапку з комою або через дефіс.
8. За необхідності подання приміток (коментарів) до тексту вони оформлюються так: у тексті за допомогою функції “Верхній індекс” ставиться порядковий номер примітки (наприклад: ...¹ ...²), а після тексту статті (до “Списку використаних джерел”) із заголовком “Примітки” (по центру) наскрізною нумерацією подається текст приміток.
9. Після тексту статті (приміток) по центру подається заголовок “Список використаних джерел” і в алфавітному порядку наводяться всі використані джерела (спочатку “кирилицею”, потім “латиницею”). Список використаних джерел оформлюється за вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. — 2009. — №3). У списку необхідно розрізняти тире та дефіс.
10. Після “Списку використаних джерел” подаються анотації — українською (250-300 знаків) та англійською мовою (1800-2000 знаків) з відповідними заголовками: “Анотація”, “Summary” та ключові слова (5-7 слів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія повинна містити:

1. Повна назва статті, посада автора статті, П.І.Б. автора.
2. Стислий опис проблеми, якій присвячена стаття.
3. Ступінь актуальності наданої статті.
4. Найбільш важливі аспекти, розкриті автором в статті.
5. Рекомендація до публікації.
6. Вчене звання, вчений ступінь, посада, місце роботи, П.І.Б. рецензента, печатка, підпис.

REQUIREMENTS FOR CONTENT AND DESIGN OF AN ARTICLE TEXT

1. According to the Resolution the Presidium of the HAC of Ukraine from 15.01. 2003 № 7-5/1 “On increasing demands for professional publications, put on the list of HAC of Ukraine” (Bulletin of HAC of Ukraine. – 2003. – № 1) a scientific paper should contain the following obligatory elements: “general issue statement and its connection with important scientific and practical tasks; analysis of recent research and publications, in which the solution of this issue is started and which the author considers; extraction of previously unsolved parts of the general issue to which the article is devoted; forming the purposes of article (aim statement); exposition of the main material of the research with grounding of received scientific results; conclusions of this study and prospects for further research in this direction».
2. On the first line, before the author’s name in the left corner the UDC is given (regular type).
3. The text is typed with «Times New Roman», size – 14 pt, interlinear space – 1.5, indent – 1 cm. Parameters of the page: top, bottom, right, left – 2 cm.
4. Alignment of spaces is not allowed in the text.
5. The hyphen «-» is used text which is not separated by spaces, and dash «-» (Alt + 0151).
6. The initials are separated from names with non-breaking space (shortcut Ctrl + Shift + Space).
7. References in the text should be made according to the model [2, 364; 5, 127; 7-9], where the first number is the number of sources in the list of sources used, the page numbers are separated by commas, multiple sources through a semicolon or a hyphen.
8. If necessary, the submission notes (comments) to the text are issued as followed: in the text using the “top post index” serial number of the note is put (for example: ... 1 ... 2), and after the text (before “List of used sources “) with the heading” Notes “(in the center) with sequential numbering a text of note is given.
9. After the text (notes) in the center is given the heading “REFERENCES” and in alphabetical order are all sources used (originally “Cyrillic”, then “Latin”). The list of used sources is issued according to the requirements of HAC (Bulletin of HAC of Ukraine. - 2009. - №3). The list must distinguish between dashes and hyphens.
10. After the “List of sources” the abstracts are submitted - Ukrainian (250-300 characters) and English (1800-2000 characters) with appropriate heading “Summary” and keywords (5-7 words).

REQUIREMENTS FOR REVIEW

The review shall include:

1. Full title, the author’s title, author’s name.
2. Brief description of the issue in the paper.
3. The degree of relevance of the given article.
4. The most important aspects revealed by the author in the article.
5. Recommendation for publication.
6. Academic status and degree, title, place of employment, name of a reviewer, stamp and signature.

З М І С Т

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Абрамович С.Д.</i> Ліризація громадського дискурсу в поезії Тамари Севернюк	5
<i>Гарячая О.С.</i> Эпитет как средство символизации образа дороги в «Мертвых душах» Н. Гоголя и «Волшебном фонаре» Ю. Крашевского	8
<i>Доній Т.М.</i> Мотивне поле архетипу самоті	12
<i>Кеба О.В.</i> Наратор як детектив і детектив як наратор: версії Ґрема Ґріна (The End of the Affair) і Ґрема Свіфта (The Light of Day)	16
<i>Кеба Т.В.</i> Концепти англійськості й американськості в романі Генрі Джеймса «Жіночий портрет» ...	21
<i>Насмінчук Г.Й.</i> Інтертекстуальні стратегії роману «Між пеклом і раєм» Галини Тарасюк	25
<i>Орлов О.П.</i> Феноменологія художніх образів із циклу Івана Буніна «Весною, в Іудеї»	28
<i>Ситник О.В.</i> Співвідношення сюжету та характерології у психологічних новелах В. Фолкнера	32
<i>Спивачук В.А.</i> Образ “маленького человека” в традиции русской литературы начала XX века (на примере рассказов Пантелеймона Романова)	36
<i>Титянин К.А.</i> О специфике отношения Гоголя к фольклорному сознанию в «Вечерах на хуторе близ Диканьки»	41
<i>Шулик П.Л.</i> Своєрідність часово-просторової організації роману Амоса Оза «До самої смерті»	44

МОВОЗНАВСТВО

<i>Агафонова А.М.</i> Теоретичні аспекти вивчення епістолярного дискурсу	49
<i>Бабій Ю.Б.</i> Онімні маркери сучасного політичного дискурсу	52
<i>Беркешук І.С.</i> Зародження когнітивної дериватології як науки	56
<i>Bukhinska T.V.</i> Sentence size as feature of the author’s style (applied to works of German writers)	60

Hladkoshok L., Muradkhanian I., Rubanets T.

Teaching English for future lawyers	64
Гудима Н.В.	
Структурні типи запозичених лексем у сучасній українській мові	68
Дзира І.Я.	
Реєстр війська запорозького низового 1756 р. як джерело вивчення лінгвістичних і етнічних контактів Південних слов'ян і запорозьких козаків у середині XVIII століття	72
Дзюбак Н.М.	
Фонетичний повтор як індивідуальний авторський прийом організації поетичного мовлення Аркадія Браеску	77
Желязкова В.В.	
Іконічні лексеми в семіосфері роману В. Шкляра «Маруся»	81
Зелінська О.Ю.	
Діалог як засіб побудови тексту української проповіді XVII ст.	85
Казимір В.О.	
Взаємодія між лексикографією і теорією мови – розширення і диференціація типології німецьких словників	90
Каленюк С.О.	
Термінолексеми в мові ЗМІ Миколаївщини: функції та ідеографічні типи	96
Коваленко Б.О.	
Лінгвальні особливості оповідань Михайла Коцюбинського (на матеріалі прижиттєвої збірки “У грішний світ”).....	100
Коваленко Н.Д.	
Часова реальність буття у фразеології говірок	104
Козак Р.В.	
Експресивний синтаксис як мовний засіб репрезентації синтаксичної прецедентності у східнослов'янських мовах	108
Косович О.В.	
<i>Cyber-</i> та <i>hyper-</i> у лексиці сучасного франкомовного інтернету	113
Коч Н.В.	
Концептуальна дихотомія правда/неправда як лінгвокультурний феномен	119
Кришталюк Г.А.	
Зміна як спосіб концептуалізації заперечення: когнітивно-дискурсивне вивчення (на матеріалі сучасних англomовних газет)	124
Кульбабська О.В.	
Варіантність синтаксичних конструкцій в українських паралельних перекладах біблії	128
Макар І.С.	
Словник мови письменника і проблеми дослідження лексичної ідіосистеми художнього твору	133
Маркітантов Ю.О., Поплавська Л.В.	
Авторське слово в художній прозі Миколи Невидайла (на матеріалі повісті «Родове прокляття»)	138

Мартіна О.В.

- Облігаторні позиції інтерперсональних дієслівних предикатів
у пропозиції міжособистісних відношень 142

Марчук Л.М.

- Оцінні характеристики концепту «чесність» та його функційна частотність у ЗМК
(на матеріалі регіональних інтернет-газет) 145

Матковська М.В.

- Актуалізація категорії полілокутивності
в англomовному політичному дискурсі 149

Мелєксєєва Н.В.

- Реалізація предикатів наявності / відсутності з додатковою семою ознаки
в семантико-синтаксичній структурі речення 152

Монастирська Р.І.

- Термінологічні значення цивільно-правових понять
у логіко-предметному аспекті 156

Олексюк О.М.

- Мовна ситуація Миколаївщини в умовах суцільного білінгвізму 159

Сидоренко І.А.

- Особливості сучасних напрямів дослідження драматургічного дискурсу 165

Струганець Ю.Б.

- Способи словотворення української футбольної лексики 169

Сьоміна О.І.

- Синтаксис як об'єкт діалектології 174

Тищенко Т.М.

- Способи номінації в тематичних групах лексики з конкретним значенням
у східноподільських говірках української мови 179

Томусяк А.О.

- Комунікативно-інтенційний зміст комплексу «питання-відповідь»
у сучасному англomовному художньому тексті
(на матеріалі роману Сьюзен Коллінз «Голодні ігри») 183

Томусяк Л.М.

- Каузативне ускладнення дуплексивних конструкцій 188

Третяк Н.В.

- Предикативні метафоричні моделі
в семантичному синтаксисі української мови 192

Удовіченко Г.М.

- Лінгвокультурний підхід до вивчення мови 196

Чернікова О.І.

- Структурні різновиди кіномемів у англomовному лінгвокультурному середовищі 200

Черська Ж.Б.

- Засоби вербалізації концептів «егоїзм»-«альтруїзм»
у художній літературі першої половини ХХ століття 203

Шатілова Н.О.

- Звертання як репрезентант української народнопоетичної традиції в ідіостилі
Сидора Воробкевича 207

Яценко Н.О.

Термінологічні дослідження сучасної України: аналітичний огляд 211

МЕТОДИКА

Каптур Г.А., Вітюк В.В.

Художній текст як засіб формування творчо-естетичних цінностей
у майбутніх учителів початкових класів 216

Чайка С.В.

Виховний потенціал української народної музичної творчості 220

Шеремета Н.П.

Формування креативності студентів на заняттях
з української мови за професійним спрямуванням 224

ФОЛЬКЛОР

Наумовська О.В.

«Добрий козак усе по волі ходить!»: типологія героїчних образів чарівної казки 227

Шуляк С.А.

Елементи сакрального в текстах українських народних замовлянь 231

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Варех Н.В.

Особливості медіарецепції етноніму «Ukraine» у британській періодиці 235

Козиряцька С.А.

Дискурсні практики медіа-сфери Росії: синтез двох ідеологій
чи розмивання орієнтирів 239

Колупаєва О.М.

Мовна специфіка спортивних текстів в електронних ЗМІ
(за матеріалами сайту football24.ua) 245

Лівіцька О.В.

Мовні особливості рекламних текстів у сучасному телеэфірі 249

Садовнікова О.П., Сипченко І.В.

Актуалізація національно-культурних цінностей українців
у сучасному медіадискурсі: етносимволи в рекламному зверненні 254

РЕЦЕНЗІЇ

Кеба О.В.

Минуле у світлі фікційності: сучасний романіст як історіограф 258

МАТЕРІАЛИ

Коваленко Н.Д.

Очі – душа (матеріали до словника означень кольору очей в українській мові) 260

Відомості про авторів 265

Вимоги до змісту та технічного оформлення тексту статті 269

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko national University
Philological Sciences

Issue 42

Editor *A. S. Pankova*
Computer version *V. O. Farion*

«Aksioma» Publishing House,
Prov.Pivnichnyi, 5, Kamianets-Podilskyi, 32300.
Tel/Fax: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomakp@rambler.ru.
Printed in the PE «Aksioma» printing house
Certificate GC JM2I808 of 26.05.2004

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 42

Редактор *А. С. Панькова*
Комп'ютерне верстання *В. О. Фаріона*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 32,09.
Тираж 300 пр. Зам. № 705.

Видавництво «Аксиома»,
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43.
E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Друк ПП «Аксиома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004 р.